

471513

VICTORIA, EMPRESS OF INDIA.

BORN, 24TH MAY, 1819,

CROWNED, 28TH JUNE, 1838,

PROCLAIMED EMPRESS OF INDIA 1ST JANUARY, 1877

R. K. Jalbhoy

DEDICATED BY GRACIOUS PERMISSION
TO HER IMPERIAL MAJESTY THE QUEEN-EMPERESS OF INDIA.

The Portrait Gallery of Western India,

Embellished with 51 Life-like Portraits of the Princes, Chiefs, and Nobles,
from Celebrated Artists in London,—enriched with Historical, Political,
and Biographical accounts from the most Authentic Sources,
in GUJARATI and ENGLISH.

BY

R. H. JÁL BHŌY,

AUTHOR OF THE "RENOWNED PROPHETS AND NATIONS," AND "A REPLY TO LORD SALISBURY'S REMARKS," &c

BOMBAY. 1886. MARCH.

W. B. B. W.

Bombay:

PRINTED AT THE

EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

Registered under Act XXV of 1887.

(All Rights Reserved.)

મોંનશાહી દબદબાનાં મહારાણી વીક્ટોરીઆ, કયેસર-હીંદ

એમને

આશ રાજધી અપંજી કયુંકે.

૪

“ધી પોર્ટ્રેટ—ગ્યાલરી ઑવ વેસ્ટર્ન ઇન્ડયા.”

એમાં રાજઓ, સરદારો, અને જિમરાવોની ભંડનના પ્રખ્યાત ચીતારાઓથી બનેલી આબેહુબ પણ
છબીઓના શીલ્પગાર સાથ—અસલથી તે હાથ સુધીની તવારીખ, રાજ્યો, અને
જન્મ-ચરીત્રો સંબંધી, સંગીન મૂળ, અને સામેત સવા ઉપરથી ઉપજવેલો
કાંમતી સંગ્રહ, હંમેશા અને ગુજરાતીમાં સમાવ્યોછે.

કર્તા

રૂશતમજ હોરમજજ બલભાઈ,

“પ્રસિદ્ધ પગખરો અને કોમો,” તથા “લોરડ રીલીસમરીના ટીકાનો જવાબ, ધરિયાદી” નો કર્તા.

મુંબઈ. ૧૮૮૬. માર્ચ.

NAWAB SALAR JING BAHADUR

મુંબઈ

“ધી બાઈએ એડ્યુકેશન સોસાયેટી પ્રેસ” માં છપાવું.

આ ગ્રંથ ઈ. સ. ૧૮૯૭ ના ૨૫ મા આઠ મુજબ નોંધાયેલો છે.

(ગ્રંથ-કર્તાએ સમજાવેલું રાખ્યું છે.)

To
Her Most Gracious Majesty

VICTORIA,

QUEEN OF THE UNITED KINGDOM OF GREAT BRITAIN AND IRELAND, AND OF THE
COLONIES AND DEPENDENCIES THEREOF,

EMPERESS OF INDIA, &c., &c., &c.

M A D A M.

With your Royal and Imperial Majesty's Most Gracious permission, I earnestly lay at the foot of the Throne this "*Portrait Gallery of the Princes, Chiefs, and Nobles of Western India*," as a humble tribute of devotion and loyalty and in grateful recognition of your Majesty's enduring sympathy with the well-being and advancement of all your subjects, and profound admiration of the *rare* excellencies of personal character which have united to make your Majesty's illustrious name—revered and beloved throughout the British Empire to its most distant Dependencies.

I remain,

Your Royal and Imperial Majesty's

Most obedient, humble, and grateful Servant and Subject,

R. H. JALBHOY,

MALABAR HILL,
Bombay, March 1886.

શેઠેનશાહી દબદબાના મહાપ્રતાપી

વીકટોરીઆ,

ચેટ ક્વીટન અને આયરલેન્ડનાં જોડાયલાં રાજ્યો અને તેહનાં સંસ્થાનો અને તાબા

હેઠળના મુલુકોના મહારાણી, અને

કય સેરે-હીંદ.

મેરેરંબાન બાઈ સોહુબ,

આપ અલીમહાં અને હુલ્લંદ દરજ્જાનાં કૃપાળુ મહારાણીની પરવાનગીથી, હું, આ “પરચીમ હિંદુ-સ્થાનના રાજાઓ, સરદારો, નવાબો, અને ઉમરાવોની પોર્ટ્રેટ-ગેલેરી” નું ગ્રંથ, તમે મહારાણી સાહેબના પોતાની પ્રજા ઉપરના અરા પ્રેમ અને રેહેમ આતર, તેમનું કલ્યાણ ઈચ્છવા અને સુધારો કરવા વાસ્તે, અને વળી આપે પોતાના જુદા આસ વખાણ લાયક સદ્-ગુણો અને નાદર જુબીઓથી પોતાનું કીર્તિમાન નામ આજ્ઞી બોહોલી ઈંગ્રેજી શેઠેનશાહ અને તેના તાબા હેઠળના દૂરના મુલુકોની ઉબાઈ જતી ખલકતમાં સંધળે, માનવંત, માનીવું, અને વાહાલું બનાવ્યું છે; તેની ખરી વફાદારીની એક નજીવી યાદ તરીકે, આપના વજત સાથે, અતી નમનવાઈ સાથ સાચ્યાં જગરથી ધરંધું અને અર્પણ કરંધું.

હું છું,

તમે શેઠેનશાહી દરજ્જાનાં પ્રતાપી મહારાણીનો

તાબેદાર, નમનવાઈ બર્થો, અને વફાદાર સેવક અને પ્રજા,

૩ સતમજ. હો. જાલબાઈ.

વાલેકેશ્વર,

ગુબર્ણ, તા. ૩૧ મી માર્ચ, ૧૮૮૬.

INTRODUCTION.

"THE PORTRAIT GALLERY OF WESTERN INDIA" here presented to the Public may fairly claim to be the — very first of its kind in India. It is a select collection of the most eminent celebrities of the Presidency. The Portraits are prepared by well-known Artists in London, Messrs. Vincent Brooks, Day, and Son, with considerable taste and skill, and are Life-Like. The Historical, Political, Biographical, and other accounts which accompany the Portraits, in ENGLISH and GUJARATI are confidently submitted as faithful and accurate. They are short, but it is to be hoped not too *brief* to be *dry*, nor too *long* to be *tedious*.

This work was begun in 1876, but through unforeseen obstacles, considerable delay has been caused in bringing it out. The Author's *protracted* tour through GUJARAT, KATHIAWAR, and KUTCH-BHOOL, enabled him to get reliable accounts of the States of BARODA, CUTCH, JOONAGAD, JAMNAGAR, BHOWNAGAR, DHRANGADRA, MORVEE, GONDAL, WADHWAN, LAKHTER, RAJKOT, and JUSDHUN. The greater portion of the materials for the Letter-Press has been collected from *personal* inquiries.

Party feeling has been consistently avoided in the selection of the Portraits, which have been of men of high degree of distinction, exalted birth, shining talents, and noble philanthropy. No attempt has been made to enter the region of political strife. A collection of authentic Biographies of Illustrious men cannot fail to be a source of lively entertainment and instruction to the present generation, and may be preserved as an interesting history for the study of Posterity.

HER IMPERIAL MAJESTY THE QUEEN-EMPRESS of India has been graciously pleased to accept the *Dedication* of this "Portrait Gallery," and for this singular mark of condescension, earnest and unflinching efforts have been made to make the work worthy of HER IMPERIAL MAJESTY'S *approval*.

The Author's warmest acknowledgments are due to some of the subscribers and friends whose encouragement has enabled him to overcome numerous difficulties, and the interest they have evinced in the success of this work.

R. H. JALBHOY.

MALABAR HILL,
Bombay, March, 1886.

પ્રસ્તાવના.

“પરિચય હિંદુસ્થાનની પોર્ટ્રેટ-ગાલરી” નું આ પુસ્તક, હિંદુસ્થાનમાંજ નહીં પણ આખા એશીયા ખંડમાં—પેહેલવેહેલો જન્મ લેવાનો વાજવી દાવો કરેછે. એમાં મુંબઈ ઈલાકાના સુંદી કાહાડેલા ચુંદા પુરૂષોને ખીરાજમાન કીધાછે. તરખીરો લંડનના અણીતા ચીતારા નેશરસ લીનસંટ બ્લુક્સે બનાવી, તેઓ ઉમદા હુમર અને ચીત્ર-કલાના નાદર નમુના તરીકે અહરમાં સામેત થઈ ચુકીછે. તેઓને ખાતરી પુરવઠ બનાવી મંગાવવા કર્તાએ બનતી જેદનત લેવા સાથ વખત અને ખરચનો મોટો ભાગ આપ્યોછે. ચીત્રોને લગતા ઈન્જેઝ, ગુજરાતી, જન્મ-ચરીત્રો, તવારીખ, રાજનીતી, વીગરેના હુએવાલો, તરેહવાર સામેત અને બરેસેદાર મુજોમાંથી જેળવી, સઘળું લખાણ—ગાળી ગાળી ને દુકમાં પણ સ્વાદીષ્ટ, કંટાળા બચાં પીંચ્છથી મોકલું, ખુશામતનાં વારનીસના ખોટા ઝલકાટવાણું પોકલ નહીં, પણ લીટીએ લીટી, હાલસુધીની અલવાબેગ નક્કી અને નક્કર બાબદોથી ખીચોખીચ બરી, થોડામાં સઘળું અગત્યનું સમાવ્યું છે, જેથી પણ ઘણો લાભો વખત ગયોછે.

કર્તાએ આ ગ્રંથ ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં રચે કીધો હતો. તેને, ઉપલા સખખોથી અને વળી તરેહવાર અડખણોના ઝપાઠા, હરકતોના સપાઠા, છુપી અદેખીના ખાડા, અને હસદના કાંઈ ચાલા ઓલંગી પસાર થતાં, બહાર પડવા ન ધારેલો વીલંબ લીધો છે. કર્તા તરફથી દીલ કે કસુર થઈજ નથી, કે જેણે ૧૦ વરસોની લાંબી સુદત સુધી મોજ મજ તણ, કુરસુદનું નામ નહી, આરામ કે આશાએસનું કામ નહીં, રાત દીવશ બેડાયલો, છપાયલો, રોકાયલો, સીકડાયલો રહી, આ ગ્રંથ પુરો કીધોછે. ફરક હકીકતનો મુખ્ય ધરી સઘળો ભાગ કર્તાએ જુદ જતી જેદનત અને પોતે તપાસ અને પુછપરછ કરી ભેગો કીધોછે, તેમજ રાજ્યોને લગતી અર્વાચીન ‘પ્રાચીન તવારીખો, અસલી બંધણો અને હાલના સુધારા અને ફેરફારો, રાજનીતી, જન્મ-ચરીત્રો, વીગરે બાબદો વીસેની—એતે ખખર જેળવવા, તેણે, ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, અને કુચ્છ-ભુજની લાંબી સુદત મુશાકરી કરી, બરોદા, જામતર, વઢવાણ, દ્રાંગદ્રા, ધરોલ, વાંકનિર, મોરબી, કુચ્છ, માલ્યા, રાજકોટ, ગોંડલ, જસધણ, જેતપોર, ખાંડવા, ભુનાગઢ, ભખનગર, ભાવનગર, પાલીટાંના, વઘા, ચુડા, વીગરે રાજ્યોમાં ફરી અગત્યનો સચાવાર સંગ્રહ સંગીન મુળ અને સામેત સચાઓ ઉપરથી જેળવી, સઘળું લખાણ બરેસાદાર કીધું છે. પુરતાં અને વાજબી કારણો હોવા છતાં, કર્તાએ-રાજ્યદાસી તકરારોનાં જેદાનમાં ઝોકાવવા કલમ કસીજ નથી, કે જે બાબદ આ પુસ્તકની મકસદથી વેગલી છે.

છખીઓ પસંદ કરવામાં કર્તાએ પક્ષપાતપણાને દુર ફેકી નાખી, લાગવગનો છાંચો વતીક પોતા ઉપર થવા દીધો નથી, જેથી ઘણાક જરેદારો તેની ઉપર નાખુશ થયા, અને તેણે નાણા સંબંધી ઘસારો મયો એટલુંજ નહી, પણ વળી તેણે મદદ કરવા કહ્યુલ થયલાઓ એથી ખસી જવે, થોડીકવાર તે ભારી અડચણ અને જખરા મુ અવા ડા માં પડ્યો હતો. પસંદ કીધેલાં ચીત્રો, મોટા દરજાના, પ્રકાશીત ખુદીના,

LIST OF THE PORTRAITS,

WITH ACCOMPANYING BIOGRAPHIES.

HER IMPERIAL MAJESTY QUEEN VICTORIA, EMPRESS OF INDIA.
THE AUTHOR.

H. H. The NIZAM MIR MAHABUB ALI KHAN BAHADUR, OF HYDERABAD, G. C. S. I.

H. H. The GAIKWAR MAHARAJA SEYAJI RAO, OF BARODA, S. K. S. B.

H. H. The MAHARAJA MAHA RAO PRAGMULJI, OF SUTCH, G. C. S. I., (the late).

H. H. The MAHARAJA MAHA RAO KHENGARJI SAVAI BAHADUR, OF SUTCH.

H. H. NAWAB SAHIB MAHABUT KHANJI BABI BAHADUR, OF JUNAGAD, K.C.S.I., (the late).

H. H. NAWAB SAHIB BAHADUR KHANJI, OF JUNAGAD.

H. H. MAHARAJA JAM SHRI VIBHAJI, OF JAVANAGAR, K. C. S. I.

H. H. MAHARAJA RAJ SAHIB MANSINGJI, OF PRANGDRA, K. C. S. I.

H. H. MAHARAJA RAVEL SHRI TAKHTSINGJI, OF BHOWNAGAR, G. C. S. I. *

H. H. THAKORE SAHIB WAGJI, OF MORVEE.

H. H. THAKORE SAHIB SUGRAMJI, OF SONDAL, (the late).

H. H. THAKORE SAHIB DAJIRAJ, OF WADHWAN, (the late).

H. H. MAHARANA SHRI KURRENSINGJI, OF JAKHTAR.

H. H. THAKORE SAHIB BAVOJIRAJ, OF RAJKOT.

H. H. KHANCHER SHRI ALLA CHELA, THE CHIEF OF JUSDHAN.

H. H. NAWAB MIR KAMALOODIN KHAN BAHADUR, OF BARODA, (the late).

H. E. NAWAB SIR SALAR JUNG, G. C. S. I., (the late).

H. E. RAJA SIR T. MAHADEVA RAO, K. C. S. I.

SIR JAMSETJI JEEJIBHOY, THE 1st PARSEE BART., (the late).

SIR JAMSETJI JEEJIBHOY, THE 2nd PARSEE BART., C. S. I., (the late).

SIR COWASJI JEHANGEER READYMONEY, KT., C. S. I., (the late).

HON'BLE† MR. RUSTOMJI JAMSETJI JEEJIBHOY, C. A. T. E., J. P., (the late).

SETT MANEKJI NOSERWANJI PETIT, J. P., (the late).

HON'BLE† MR. FRAMJI NOSERWANJI PATEL, J. P.

---

* This title was further conferred on the Empress-day, the 1st of January 1886.

† Ex-Member, "Legislative Council," Bombay.

LIST OF PORTRAITS WITH BIOGRAPHIES.

HON'BLE† MR. BYRAMJI JEEJIBHOY, C. S. I., J. P.
 SETT ARDASHIR HORMUSJI WADIA, J. P., (the late).
 SETT GOCULDASS TEZPAL, J. P., (the late).
 HON'BLE† SIR MANGALDASS NATHOOBHOY, KT., C. S. I., J. P.
 HON'BLE MR. DADABHOY NOWROJI, J. P.
 NAWROJI FURDOONJI, ESQ., C. S. I., J. P., (the late).
 KHAN BAHADUR† ARDASHIR KOTWAL, OF SURAT, (the late).
 DINSHAWJI MANEKJI PETIT, ESQ., J. P.
 NOSERWANJI MANEKJI PETIT, ESQ., J. P.
 HON'BLE† KHAN BAHADUR, SIRDAR, PADUMJI PESTONJI, OF POONA.
 HON'BLE MR. JAGONATH SHANKERSETT, J. P., (the late).
 HON'BLE† MR. DOSSABHOY FRAMJI KURRAKA, C. S. I., J. P.
 GUNNESH WASOODIEW JOSHI, ESQ., OF POONA, (the late).
 HON'BLE† RAO BAHADUR, SIRDAR, GOPAL RAO HURRY DESHMUKH, J. P.
 HON'BLE MR. JUSTICE NANABHOY HURRIDASS, LL.B.
 DIVAN GUVRISANKER OODEISANKER, C. S. I.
 RAO BAHADUR GOCULJI ZALA, DIVAN OF JUNAGAD, (the late).
 DIVAN SAMULDASS PERMANUNDDASS, OF BHOWNAGAR, (the late).
 DIVAN BAHADUR, MANIBHOY JUSHBHOY, EX-DIVAN OF CUTCH.
 LUKMIDASS KHIMJI, ESQ., J. P.
 RAO BAHADUR† NANA MOROJI, J. P., DIVAN TO H. H. THE HOLKAR.
 RAO BAHADUR† JUGJIVANDASS KOOSALDASS, OF SURAT.
 YAZIR SAIK BAWDINBHOY, PRIME-MINISTER OF JOONAGAD.
 KHAN BAHADUR SALE HINDI, C. I. E., OF JOONAGAD.
 RAO BAHADUR† SAMBHOOPERSAD LAXMILAL, (the late).
 RAO BAHADUR, SIRDAR, BHOLANATH SARABHOY, OF AHMADABAD.
 CAMROODIN TYABJI, ESQ., J. P., OF BOMBAY.
 NURSINGPURSAD HURRYPERSAD, ESQ., OF JOONAGAD.
 NARUNJI DULBJI, ESQ.,† EX-DIVAN OF WADHWAN.

---

† Ex-Member, "Legislative Council," Bombay.

‡ Biography only.

છ બી બી સા થ નાં જ ન્મ - ચ રો ત્રો નું

સાંકેતિ થું.

રેહિનશાહી દબદબાનાં મહારાણી વીકટોરીઆ કયેસરે-હીંદ.

મંથકર્તા.

નામદાર નીઝામ મીર મહાબુબ અલીખાન બહાદુર, હૈદરાબાદના, છ. સી. એસ. આઈ.

નામદાર બાયકવાડ સયાછરાવ મહારાજ, બરોડાના, એસ. કે. એસ. બી.

મહારાજધીરાજ મહા રાવ સર પ્રાગમલજી બહાદુર, (સ્વર્ગવાસી) કચ્છ-ભુજના, છ સી. એસ. આઈ.

મહારાજધીરાજ મીરબં મહા રાવ ખેંગારજી સવાઈ બહાદુર, કચ્છ-ભુજના.

બાબારાન નવાબ સાહેબ મોહોબતખાનજી બાબી બહાદુર, (મરહુમ) જુનાગઢના, કે. સી. એસ. આઈ.

બાબારાન નવાબ સાહેબ બહાદુરખાનજી બાબી, જુનાગઢના.

મહારાજધીરાજ જામ સાહેબ સર વીભાજી, નવાનગરના, કે. સી. એસ. આઈ.

મહારાજધીરાજ રાજ સાહેબ સર મહાનસીંગજી, કાંગ્રાના, કે. સી. એસ. આઈ.

મહારાજધીરાજ રાવજી શ્રી તખ્તસિંહજી, ભાવનગરના, છ. સી. એસ. આઈ.*

નામદાર ઠાકોર સાહેબ વાઘજી, જોરખીના.

નામદાર ઠાકોર સાહેબ સધરામજી, (સ્વર્ગવાસી) ઝોંઝના.

નામદાર ઠાકોર સાહેબ દાજીરાજ, (સ્વર્ગવાસી) જહવાણના.

નામદાર મહારાણી કર્ણસીંગજી, ભાવનગરના.

નામદાર ઠાકોર સાહેબ બાવાજી રાજ, રાજકોટના.

નામદાર ખાંચર શ્રી આલા ચેલા, જામધણના.

જનાબેઅલી શીમત નવાબ સાહેબ મીર કમાલુદ્દીન ખાન બહાદુર, (મરહુમ) બરોડાના.

જનાબેઅલી નવાબ સર સાધાર જંગ, (મરહુમ) છ. સી. એસ. આઈ.

જનાબેઅલી રાજ સર ઠી. જાધવરાવ, કે. સી. એસ. આઈ.

સર જમસેદજી જીજીભાઈ (મરહુમ), ૧ લા બેરોનેટ.

સર જમસેદજી જીજીભાઈ (મરહુમ), ૨જ બેરોનેટ, સી. એસ. આઈ.

સર કાવસજી જહાંગીર રેડીમની, (મરહુમ) નાઈટ, સી. એસ. આઈ.

મ્યોનરેબલ † રોડ રસતમજી જમસેદજી જીજીભાઈ (મરહુમ), સી. એ. ડી. ઈ.

રોડ માણિકજી નસરવાનજી પીટીઠ (મરહુમ), જે. પી.

મ્યોનરેબલ † રોડ ફરામજી નસરવાનજી પટેલ, જે. પી.

* એ ઠાકોર સાહેબને, એ વંશ ખિવાબ, ૧૮૮૬ ની ૧ શી ભનેવારીએ મળ્યો.

† મુબઈની, "રેજીસ્ટ્રેડીવ-કાઉન્સિલ" ના માણ સભાસદ

બીજો સાધના જન્મ-ચરીત્રોનું સાંકળિયું.

ઓનરેબલ* રોઠ બેરામણ છુભાઈ, સી. એસ. આઈ, જે. પી.
 રોઠ અરસર હેરમસણ વાહડીઆણ (મરહુમ), જે. પી.
 રોઠ ગોક્લદાસ તેજપાલ (સ્વર્ગવાસી), જે. પી.
 ઓનરેબલ* સર મંગલદાસ નથુભાઈ, નાઈટ, સી. એસ. આઈ.
 ઓનરેબલ રોઠ દાદાભાઈ નવરોણ, જે. પી.
 રોઠ નવરોણ દરદુનણ (મરહુમ), સી. આઈ. ઈ, જે. પી.
 ખાન બહાદુર† અરસેસીર કોતવાલ બહાદુર (મરહુમ), સુરતના.
 રોઠ દીનરાણ માણિકણ પીઠીઠ, જે. પી.
 રોઠ નસરવાનણ માણિકણ પીઠીઠ, જે. પી.
 ઓનરેબલ* ખાનબહાદુર, સરદાર પદમણ પેસતનણ, પુણના.
 ઓનરેબલ રોઠ જગન્નાથ શંકરરોઠ (સ્વર્ગવાસી), જે. પી.
 ઓનરેબલ* રોઠ ડોસાભાઈ ડરામણ કરકા, સી. એસ. આઈ., જે. પી.
 રોઠ મણેશ વાસુદેવ બેથી (સ્વર્ગવાસી), પુણના.
 ઓનરેબલ* શાવ બહાદુર, સરદાર ગોપાળરાવ હરી દેરામુખ, જે. પી.
 ઓનરેબલ જશ્વીસ રોઠ નાનાભાઈ હરીદાસ, એલ. એલ. બી.
 દીવાન મવરીશંકર ઉદેશંકર, સી. એસ. આઈ.
 શાવ બહાદુર ગોક્લણ ઝાલા (સ્વર્ગવાસી), દીવાન જીનાગઢના.
 દીવાન સામળદાસ પરમાનંદદાસ (સ્વર્ગવાસી), ભાવનગરના.
 દીવાન બહાદુર મણીભાઈ જરાભાઈ, આણ દીવાન કચ્છના.
 રોઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમણ, જે. પી.
 શાવ બહાદુર † નાના મારોણ, દીવાન હંદોરના, જે. પી.
 શાવ બહાદુર † જગજીવનદાસ ખુરાલદાસ, સુરતના.
 વજીર રોક બાવદીનભાઈ, મુખ્ય-પ્રધાન જીનાગઢના.
 ખાન બહાદુર સાલે હાંદી, જીનાગઢના, સી. આઈ. ઈ.
 શાવ બહાદુર † શંખુપ્રસાદ લક્ષ્મીલાલ (સ્વર્ગવાસી).
 શાવ બહાદુર સરદાર બાલાનાથ સારાભાઈ, અમદાવાદના.
 રોઠ કમરદીન તેમ્બીણ, મુંબઈના, જે. પી.
 રાજશી નરસીંગપ્રસાદ હરીપ્રસાદ, જીનાગઢના.
 રાજશી † નારણુણ દુલભણ, આણ દીવાન વઢવાણના.

* મુંબઈની "લેજિસેલેટીવ-કાઉન્સિલ"ના આજી સભાસદ

† ફક્ત જન્મ-ચરીત્ર.

* *میر محمد علی خان بہادر* * *میرزا علی خان بہادر* * *میرزا علی خان بہادر* *

H. H. MIR MAHUB ALI KHAN BAHADUR, THE NAZAM OF DECCAN.

His Highness Mir Nizam-ul-Mulk Asaf-ud-Daula Bahadur,

C. C. S. I.,

NIZAM OF DECCAN.

THE sovereign of Hyderabad in the Deccan traces descent from Khalif Aboo Bukker, from whom descended Nawab Abid Kooli Khan, who in about A.D. 1655 emigrated to India, in the reign of the Emperor Shah Jehan. After a distinguished career of military adventures, he died in the siege of Golkanda in 1687, under the sovereignty of Aurungzebe. His son Shabudin signalised himself by defeating the Maratha prince Sambhaji, and capturing Ahmadabad and Bijapur. He married the daughter of Asoodula Khan, the prime-minister of Shah Jehan. The fruit of this alliance was a son, who became the illustrious **First Nizam** and the recognised head of the present reigning dynasty at Hyderabad. The young Khan, as he was *first* called, received great favours from Aurungzebe and his successor Azim Shah, who gave him the command of 6,000 horse and made him governor of Buránpur. The next Emperor Bahadoorsha was not friendly to the Khan, but his successor Furrucksiyár restored him his command and gave him authority over the Deccan and Carnatic, under the title of "*Nizam-ul-Mulk*." This excited the jealousy of the two Sáyads, then in high favour with the Emperor, and they succeeded in depriving him of his authority, and shortly afterwards murdered the Emperor and usurped his power at Delhi. The Nizam then marched on to capture the fort of Asir and the city of Baranpur, and after defeating the forces sent from Delhi, firmly established himself in the Deccan. On Mahmadsa becoming Emperor, the Nizam accepted him as his suzerain, who, on the demise of his prime-minister, invited the Nizam to the high office, and as he came over to Delhi, with his son, he appointed a Deputy to rule over the Deccan. Owing to machinations of his enemies, his son was dismissed from Delhi, and his Deputy was instigated to usurp his throne in the Deccan. The victory near Thakor Khara, in Berar, decided the fate of the usurper, and the Nizam arranged with the powerful Marathas, about their Mulakgiri expeditions.

The Emperor seeing the Nizam thus firmly established in his kingdom, confirmed him in his sovereignty with the title of "*Asif-ud-Daula*." The Nizam made Hyderabad his capital, and became an independent prince, though on fixed occasions, like other tributaries to the Empire, he sent presents to the Imperial Court. In 1728 a political dispute between the 1st Bajirao and the Nizam led to a war, in which the former was defeated and a treaty was agreed upon which resulted chiefly in the interest of the Nizam. In A.D. 1736 the Emperor Nadirsha appointed the Nizam to the governorship of Agra and Malwa. "In 1747, when Madras was captured by the French, and—British interests on the coast were threatened with total extinction, Nizam Asofjah's military assistance restored Madras to the English."* He died in 1748, when Ahmed Shah was Emperor of Delhi, leaving six sons, of whom Nasir Jung succeeded his father. He suppressed the rebellion which was instigated by the French, but this cost the Nizam his life. His brother Salabut Jung, a favourite of the Delhi Court, assumed the power. Aided by the French, he marched on twice to Poona, and led an army into Berar. The Nizam was defeated by Bajirao and had to give up a large area of his territory,

* Briggs.

yielding an annual income of Rs. 60,00,000. Part of this ceded territory was regained by him, when he successfully renewed the war against the Marathas and advanced as far as Poona. In consequence of his running always into hazardous extremes, he became obnoxious to his own nobles, who rose against him and made him a prisoner in the fort of Bidar, and raised to the throne his younger brother as Asifza II. In the midst of these revolutions, the Marathas, under Rhagoonath Rao, made a bold attempt upon Hyderabad. The Nizam marched with a large army to the head-quarters of the enemy, sacked the town of Poona and extended his ravages in the Konkan. At this time—Hyder Ali, father of Tippoo Sultan, meditated hostilities with the English and with a view to root out their power, he solicited the aid of the Nizam and several Mahomedan States in India. The Nizam sided with Hyder, fighting against the English in a battle in 1765. A treaty of peace followed and the English agreed to aid the Nizam in time of war. Hyder was succeeded by his son Tippoo Sultan to the throne of Seringápátám. He forfeited the friendship of both, the Nizam and the Peshwa, and in 1786 he began war with the English, who, headed by Lord Cornwallis and assisted by the Nizam and the Marathas, marched triumphantly into Seringápátám. The conditions of the peace with the allies involved a surrender of two of Tippoo's sons as hostages, of half of his territory and the payment of a large sum of money. From this time the English possessed great influence at the Court of the Nizam, and received valuable military assistance in the second war with Tippoo, which ended in the death of the latter and the extinction of his kingdom in A.D. 1799. When the ties of friendship between the "East India Company" and the Nizam became closer, an agreement was entered into, at the desire of the Nizam, by virtue of which Lord Cornwallis bound himself, in consideration of certain districts being ceded, and of the yearly payment of Rs. 24,17,000, to keep and maintain a permanent subsidiary force in the Nizam's service. In 1802 another treaty was signed, the subsidiary force was increased,—and the British agreed to protect the State from unprovoked aggression. A treaty of commerce was also entered into which admitted, on the payment of 5 per cent. duty, the produce of the lands of the one government into the territories of the other. In 1853 an *important* agreement was come to between the British and the Nizam Government, by which the latter gave the former the province of **Berar** and the districts of Shorapur and Raichur, yielding annual income of Rs. 50,00,000, for the support and maintenance of the Hyderabad Contingent consisting of 5,000 foot and 2,000 horse, and a field battery. The surplus revenue was to be paid back to the Nizam. This treaty was confirmed again in A.D. 1860, in which year the Nizam's prime-minister Siraj-ul-Mulk died, whose place was taken by his illustrious nephew, the late Sir Salar Jung, a Statesman of considerable political reputation in this country and in England. Nizam Nasir Jung died in 1857, and was succeeded by his son Afzala, at that critical time, when the great Sepoy-mutiny raged throughout India. Although the capital of the Nizam was full of armed Arabs and other fanatical Mahomedans, there was no commotion in that city, and the Nizam sent out the Hyderabad Contingent, for the service of the English, for 13 months. The fidelity and friendship of the Nizam were publicly acknowledged, and the Governor-General expressed thanks to the Dewan Sir Salar Jung for the conspicuous example of loyalty and friendship which had been shown, and the admirable courage and steadiness with which he had discharged his duty to the Nizam and to England. When the mutiny was over the English bestowed on the Nizam the title of "Knight Grand-Commander of the Star of India" in 1861 and restored to him the districts of Shorapur and Raichur, retaining the province of Berar, which yielded a revenue sufficient for the maintenance of the Hyderabad Contingent. The Nizam in his turn made over to the English a strip of land, on the left bank of the Godavery, and abolished all duty on English merchandise that passed over that river. Nizam Afzala died in 1867, and was succeeded by his son the present ruler, H. H. Mir Mahabub Ali Khan, during whose minority, the kingdom was ably administered by the late talented Dewan Sir Salar and Nawab Samsoul Oomra Ameer-a-Kabir as co-regents. Sir Salar Jung was always held in high estimation by Her Imperial Majesty and by the successive Viceroy of India.

H. H. Mir Mahabat Ali Khan Bahadoor, Nizam-ul-Mulk, was born at Hyderabad in A.D. 1866. He belongs to the *Sunni* sect of the Mahomedans and has acquired a fair knowledge of the English and Hindoostani languages. His brother is the Nawab Moonir-ool-Mulk. He receives a salute of 21 guns with a Guard of Honour. He coins his own money, enacts his own laws, and nominates his own judges in his courts of judicature. By a covenant with the British he is not empowered to negotiate any treaty, or carry on communication with foreign powers without the consent of the English, nor can a Nizam ascend the throne of Hyderabad without the confirmation of his right by the Governor-General. On attaining his majority His Highness was entrusted with the absolute control of the State, on 5th of February 1884, and the installation ceremony was performed by H. E. Lord Ripon, the popular Ex-Viceroy of India. On the same occasion Nawab Liakut Ali Bahadoor, the eldest son of the late Sir Salar, was appointed prime-minister in place of his father. His Highness has been conferred with the title of the "Knight-Grand-Commander of the Order of the Star of India" by H. I. M. the Queen-Empress on the 1st of January 1885. His Privy Council assists him in the affairs of the State. The annual revenue of the State, including Berar under the British administration, is about Rs. 4,00,00,000. The "Nizam's State Railway" was opened on the 9th of October 1874, 121 miles in length, and it yielded in 1884 a net profit of 24,000 Rupees to the State. To preserve order and to maintain the dignity of his great State, a force of about 37,000 foot and 8,000 horse is entertained. The heir-apparent to the Nizam was born on the 26th of January 1884. His Highness is a promising young prince of 19.

ANCIENT HYDERABAD—was a place of large extent, under the Hindoo kings of Bijapur. It was conquered in A.D. 1512, by a Turkish Chief, who established a Government there and called it 'Golkanda.' It was once famous for a hill-fort, which now for the most part is in ruins, but the place has an extraordinary defence work, which is still looked after, and to which no admission is allowed to strangers. It is said that the climate of Golkanda, not agreeing with Sultan Mahmad Kootab Shah, he founded in 1566 the modern city of Hyderabad, where his descendants ruled till 1687. In that year both Hyderabad and the celebrated fortress of Golkanda were conquered and annexed, by the Emperor Aurungzebe, to the Empire and continued under charge of a Viceroy till 1719, when, all authority was vested in the First Nizam.

HYDERABAD STATE—is by far the largest native State in India, comprising hilly lands, and intersected by many rivers, the principal of which are the Godavery, the Wardá and the Kistná with their tributaries. The area of the territory, including the assigned districts of the Berars, exceeds 10,000 square miles. Large portions are held in fief by *Zemindars*; the population is 1,10,00,000, consisting of Hindoos and Mahomedans. The soil is very rich and fertile, the greater portion of which produces two *grain* crops annually, besides *cotton* and *wheat*. The annual income of the State is Rs. 2,00,00,000. The river Godavery flows through the middle of the dominion, which is divided into four districts or revenue sub-divisions, viz., Hyderabad, Aurungabad, Berar and Elichpur or Beder. **Berar** said to have been fortified by an ancient Hindoo prince contains a palace of remarkable celebrity and mausoleums of precious and rare workmanship. Its most fertile portion is under the direct administration of the British Government. The staple produce is *cotton*, *joovar*, and *rice* grain; and valuable *timber* is found in great abundance. Its annual income in 1884 was Rs. 90,98,539. **Aurungabad** founded by Aurungzebe, in A.D. 1657, was the first of the Mogul towns in the Deccan. There is a large tank, which overflows into a smaller tank below, and that in the lowest, presenting a curious and most charming appearance. Its rocks and caves and its Buddhist temples are

famed far and wide for their sublimity and silent grandeur. Its area is 10 miles. **Elichpur** is a fortified town 320 miles north of Hyderabad. It was the capital of Berar from A.D. 1489 to 1574, but was subsequently incorporated in the Amednugger district.

THE CAPITAL OF HYDERABAD—founded in A.D. 1566, by Mahomad Kooli of the Kootab Shahi dynasty, is a well built town on the southern banks of Musi river. It is about 5½ miles in extent, with a population of 230,000 souls, in which there is a large sprinkling of Rohillás and Arabs, who form—the disturbing element in the whole population. The cultivators are mostly Hindoos of the Kanery, Telangi and Maratha castes. The silver coin of the State is called *Halee Sicca*, the value of which is a little more than ¾ of an English Rupee. The town maintains a library, an hospital, a dispensary, a mint, a high-school and a college for the special instruction of the sons of the nobility. The construction of an artificial lake extending for many miles in circumference, has cost the State Rs. 8,00,000. Two contingents are maintained by the British for the defence of Hyderabad, supported by the Nizam—one as the 'Hyderabad Subsidiary' and the other as the 'Hyderabad Contingent' force.

THE BRITISH CAMP—is situate a mile from the city, on the northern bank of the Musi, at Chaderghát, communicating with the town by a bridge. It is a beautiful locality containing large barracks for the British soldiers and a magnificent Oriental Palace for the English Residency.

નામદાર ત્રીર મહાત્મ્ય અલીખાન બહાદુર, ઇ. સી. એસ. આઈ.

હેઘાવાદના નીઝામ સાહેબ.

૬૫૭ હેઘાવાદ ઉપર રાજ્યકર્તા વંશનો મુખ-સ્થાપનાર ૧ હા નીઝામનો અસલ વડીલ અરબસ્થાનની ઉંચી “કુરેશ” જાત અને બાપ તરફથી કાબીફ અબુબકર, તો મા તરફથી ખુદ મહમદની પ્રખ્યાત ઝોલાવાદનો હતો. તેનાં વંશનો શેક શાહાબુદીન અમર સોરવારી ઇ. સ. ની ૧૩ મી સદીમાં વખણાઈ ગયો. તેની ઝોલાવાદનો નવાબ આપીદ કુલીખાન ઇ. સ. ૧૯૫૫ ને આશરે હોંડસ્થાનમાં આવી દીલ્લીના શાહાનશા સાહેબાંનની ખીદમતમાં રહી, પેહેલે અજમીરનો હકિમ, પછે ગુલાતાનનો ગવર્નર બની “કાલીમખાન”ના ખેતાય સાથે ઉમરાવ બનાવ્યો હતો. તે, ઔરંગઝેબના વખતમાં યોગકંડા ઉપર પેરે નાખતાં ૧૬૫૭ માં માર્ગે ગયો. તે વખતે, ઝીનો બેટા શાહાબુદીન ઉદ્દે ગાઝીઉદ્દીન ને, નેનરલ હતો, તેણે બારી મરદાનગી બતાવી શાખારી મેલવી હતી. ઝી બહાદુર ઘડવૈયાએ રાજપુતાનામાં, શાહાનશાતની સરસ સેવા બજાવ્યા પછે, ૬૫૭માં ખરાદા સરદાર સંભાળને નીઝામપુર તરફ સખત હાર આપી “દીરઝબ” (ફતેહમંદ) નો વધુ ખેતાય મેલવ્યો હતો. તેણે, અમદાવાદ દબાવી યેઈ, બીજપુરનો કીલ્લો છુટી, ખીજ ફતેહો મેલવ્યા બાદ ખીરાર, પછે ધલમપુર અને ગુજરાતની હકમીએ ઉપર આવી, સાહેબાંનના માછ મુખ્ય-વજાર આરાદુલ્લા ખાંનની બેટી સાથે વધવેયો, તેણેએ ઝીક પુરા બેટા તે—૧ હા નીઝામને ઇ. સ. ૧૬૬૮માં જન્મ આપ્યો, તેનું અર્ધ નામ ત્રીર કઠમદીન હતું. તેની ઉપર ઔરંગઝેબની ધણી મહેરબાની હતી. તેણે, ઝીને ૧૬૮૮ માં “ચેન કાલીબખાન બહાદુર” નો ખેતાય આપી ઝીક હાથી બધેયો હતો. ઝી જીવાન ખાંને ૧૬૯૫ માં ધણીક છુટારે ડોળીએને નેર કરી, ૧૬૯૧ અને સચામાં વધ્યા પછે, તેને “બીબપુર”ની હકમી મથી હતી. ઔરંગઝેબ પાછલ ૧૭૦૪ હાઝીમરાહ તખ્તે આવ્યો, તેણે ઝીને “ખાનદુરાંન” નો ખેતાય બક્ષી ૧૦૦૦ સ્વારોની સરદારી આપી બહારાનપુરનો હકમ બનાવ્યો, કે પછે, ઝી શાહને મારી, બહાદુરરાહ તખ્તે આવ્યો. તેને પણ ઝી ખાંન ઉપર ખુશ થઈ, તેણે મળેલા ખેતાયો અને સરદારી આલુ રાખી, ‘આઈદ’ની હકમી આપી હતી. ઝી વખતનો ખાંપટી રાજ્યમામલો ના ખસેદ કરી, હોધી છોડી, ઝી ખાંન દીલ્લીમાં ઝીકાંત રહ્યો, ત્યારે પણ શાહ ઝીની ઉપર મહેરબાનજ હતો. તેની પાછળ ૧૭૧૨ માં તેનો બેટા જ્ઞેહાનદારરાહ તખ્તે આવ્યો, તેણે ઝી ખાંન દુરાંને ૭૦૦૦ સ્વારોની સરદારી આપી. ઝી શાહે ૧૦ મહીના રાજ્ય કીકું કે, તેને કતલ કરાવી, ફરકથીર તખ્તે આવ્યો. તેણે, ઝી કામમાં મદદ કરનારા બે “શહીએદ”, અબુદુલ્લા અને હુસેનઅલી મહિબા ૧ હાને “કુટુબ ઉલ મુલક બહરજમ,” તો ૨ જાને “અમીર ઉલ ઉમરા બહાદુર” ના ખેતાયો આપી, દરેકને ૭૦૦૦ સ્વારોની સરદારી બક્ષી હતી. અને ખાંનદુરાંને “નીઝામ-ઉલ-મુલક-ફાથજમ” નો સૌથી અડતો ખેતાય બક્ષી, ૬૫૭ની હકમી અને કરનાડકની ફેઝદારી આપી. ઝીથી ઉપલા બેઈ સહીએદાએ નીઝામ ઉપર અદખી-થી બળવા માંડયું, કે નેઝીના હાથમાં બેલો શાહાનશા ઝીક પુતલું બની રહ્યો હતો. તેને, શહીએદ હુસેન અલીએ સમજાવી, ૬૫૭ની હકમી નીઝામના હાથમાંથી પેતે લીધી હતી. ઝીજ સહીએદાએ, ફીરકથીરનો જાન સેવડાવી, તેની પાછલ તખ્તે આવનારા ૩ હકદારોના હક દુખાડી, પેતે રાજ્યકારોબાર ચલાવવા લાગી, તેએએ નીઝામને ‘માલવા’ પ્રાંતનો શાજદાર નેએ હતો. ઝીમ રાજ્ય અંગલખાછ અને ઉલખપાલક થવે નીઝામે યોગી, પાતાની મજબૂતી સંભાળવા ૧૭૧૮ માં માલવે બચ્ચર જમાં કરવા માંડયું. સહીએદ હુસેન અલીએ તે બાલુવે ધબરાઈ, નીઝામ ઉપર ટુરત ચડી જવા ઝીક શોજ તૈયાર કીધી. ઝી બાલુવે નીઝામે અઢારાત ખાંન નામના બળવંત સરદારને મેળવી લાઈ માલવેથી ૬૫૭ તરફ વધી આવી ‘આલીર’નો કીલ્લો અને ‘બરહાનપુર’ છુટી લીકું, કે તેનીસાથ બીરારનો હકિમ આપીબખાંન અને ઝીક ખીલ્લે સરદાર મથી ગયા. પછે નીઝામે પાતાની સાંચે આવતાં ૧૭,૦૦૦ બચ્ચરને નરખદા નદી તરફ ૧૭૧૮ માં બારે ખુનરેછ સાથે મારી હઠાવી, પેતે બરહાનપુર તરફ ડાવણી કરી ૧૬૭૦, કે તેની ઉપર ઝીક ખીજ ૩૦,૦૦૦ માલુસોની જખરી ફેઝ અઢી આવી, નેમાં ખરાદાએ પણ હતા. તેની સાંચે ૧૫,૦૦૦ સ્વારો ૧૮ હાથી અને તોપી સાથે થઈ—નીઝામ છવ ઉપર આવી જખરી બહાદુરીથી ઘડયો, તે વખતે તેનાં સારાં નરાંચી ધણીક જાણીતા સરદારો ઝી તક રાર આવી મથી મદદ કરે, તેને પાછી બારે ફતેહ મેલવી, ખરાદા સરદાર સંકરાળને કેદ પકડી, કુસ્મનની ડાવણી છુટી, હાથી અને તોપી મેલવી હતી. પછે હેઘા-વાદનો મુખો (ગવર્નર) અને નીઝામને બનેલી, બેહોઢી શોજસાથ આવી મળે નીઝામની ખુબ મજબૂતી થઈ હતી. પછે ફક વખતમાં

એવે સહીએથી મરણ પામ્યા, અને અહમદશાહ તપ્તે આવ્યો. તેને પોતાના શાહ તરફ નીકળી માન આપતો હતો. તેનો વડો વજીર મરણ પામે તે હોવાથી, શાહે, નીકળતે બહુવે, તેણે ૧૦૨૦ માં પોતાની દબલ મહિલી સવા સ્ત્રી વીધાસ અમલદારને સોંપી, દીલીથી જઈ વડા-વજીરનો હોવાથી સરપાલ સાથે બહુ, તે બાહ્યથીથી બળવતાં, સ્ત્રીએ કંઈ થીડી હરકતો નહીં હવી. આમલદારના વાઈસરોય હેઠળ કુલીયાંનની નાહર માંન આપથી, તેણે ત્યાં ૧૦૨૧ માં નીકળી સભા કરી આવ્યો, તે વખતનો બાળ બહીએના દુસ્તનોએ શાહનરાનું મન, નીકળતા હાથમાંથી હેઠાવાદની આપઅપત્તાર સવા ઈનીવી સેવા ફેરવ્યું હતું. તે બહુવે નીકળી ચોંટી, ૧૦૨૨ માં તખીએત નાહરના થવાનું બાહ્યું કહાડી, તે સુધારવા થીકારે જવાની રમ ભેલવી દીલીમાંથી બાહેર પડી, થણી કુણે અને હોથીઆરી વાપડી પોતાનાં કુટુંબ અને માલમીરાશને પણ ત્યાંથી બાહેર કહાડ્યું હતું. હવે નીકળીને ભવ્યું કે, કુબારીજ્યાંન નેણે હરકત તે હેઠાવાદે સોંપી આવ્યો હતો; તે, શાહની ઉરકિરણી અને કુમકથી તેની સાંધે બંડ કહાલી, પોતાને દીલી તરફથી હસ મલવાનો દલી કરી અપ્પાં દબલુનો અધિક થવા મળેલું. વધી એજ વખતે તેના વડા મેઝાને દીલીના નામવ-વજીરના હોવાથી ઉપરથી પણ દુર થીયા હતા—એમ મક્કર અજબ રીતે સ્થાપીનું હવે ફેરવાઈ ગયેલું ભેલ, નાહી-મત ન થતાં, નીકળીને સ્ત્રીએ “ધાર” નો કીસી સેલ, નરખદા વઘારી અરહાનપુરમાં પેસી, ત્યાંથી સ્થાપિતઆવાદ પોર્ટુગીઝ, બેઈમાન

• મેકેડે ૧૦૨૦. કુબારીજ ઉપર થણક પત્રો બખ્ખાં, થણ ફેકડ. નેણી ૧૦૨૩ માં બીરારના “ધારકોચા” રોહર નજીક તેને હરાવી, ટેર કરી, નીકળી કાઠો કરે. આપ્પુ દબલુ પાણું હાથ કરી, હેઠાવાદે પણ ૧૦૨૪ માં પાણું લીધું હતું. એ વખતે બળવંત થઈ પડેલા અરહામીએ ત્યાંના વેપારી માલ અને ગુરુદારના બનની સંભાલ રાખવા ખાતર “સરદારશુખી” ની જગત નાખી તે ધાતકીપણે વસુલ કરતા હતા. તેમ ન થવા દેવા; તે રકમ નીકળી પોતાની વીએરીમાંથી આપવી થીઈ હતી. હવે નીકળી પાછો આપ્પાં દબલુનો થાવે મળ્યો. તેને મળજીત થથસાભેઈ શાહે એની સાથે દુસ્તની ન કરતાં મીનાઈ રાખવામાં ફાવેલા વીઆરી—નીકળીને દબલુનું રાખ્યું જાંબ. ૩. રૂ. રાપર કરવા શાહનરાણી “ફરમાન” બખી મોકલી, વધી “આસીફાલ” નો એવામ પણ આપી હતો. એમ ૧૦૨૪ ની ૨૦ મી સેરે. ૧. જુલાઈથી નીકળી મોગલ શાહનરાતની જુસરીથી છુટો થઈ, દબલુનો આપ અપત્તાર અધિક બની, તેણે હેઠાવાદે રોહરને પોતાની

૧ એક વખતે રાજધાની થીઈ હતી. તે પણ શાહનરાણી સવાને માન આપવા ડેડેલા થેકસ વખતે તે દીલી તરફ બેઠ રોગાતનું નજરોણું મેહોડી બડાઈ મોકલતો રહેતો હતો. હવે ૧૦૨૫ માં ઉણી “સરદારશુખી” ની વસુલત વીરી વાંધી ઉઠે, બીજા વર્ષે, ૧૫ બાહુરવા અને નીકળીને એ જતાં નીકળી વચ્ચે બહાઈ ઉઠી, તેમના એક બીબના યુલકા ઉપર ચડી ગયા, અને કંઠાળ ભરી થણક બડાઈએ પાથ પછે, તેમની વચ્ચે સલાહ થઈ દુવા ચાહતે, તેને હતી. નીકળીને ૧૦૨૭ માં અરહાનપુરને ધરી કીસીબંધ કરી, બીજા બનેલું નીકળીઆવાદ પાણું વસાવ્યું હતું. શાહનરાણા અહ—“નાન” નો એક મદરાહ, ૧૦૩૧ માં નીકળીને ગ્રાથવા અને આગરાનો અવરનર નેમવે, તે, પોતાનાં મેઝા બવામ નીકળીને ઉર—ઉર—ઉર—નારીર—પછે પોતાની ફેલે જમને દબલુની સવા સોંપી, ત્યાં ગયો, કે નાશીરે સવા મલવાથી કુણી, ખરામ સલાથી બગડી ૧૦૩૬ માં પોતાના બાપનીજ થઈ, તે પેલા ગુલ—સાંધે બંડ કહાવ્યું હતું. નીકળીને થી દબલુ તરફ કુચ કરી આવ્યો, નારારિને ઉરકિરનારા ખરી ગયા, અને તે ફરીથી સેવામાં ડાની અરખતથી થયેલી સમજી, રડેકો મારવાની તક ભેળો, એક મરાઈમાં બરાઈ મેઝા. તેણે ૧૦૪૦ માં ‘ગ્રાથહર’ નો કીસી યુકવીથી બાઈ, ૭૦૦૦ રવારી સાથે નીકળી ત્યારથી બાપની સાંધે થવા સ્થાપિતઆવાદ ઉપર ચડી આવ્યો. ત્યાં બડાઈ થઈ, તે પેરાઈ ગયો, અને માશી માગી બાપને તામે થવા પોતાના કુનડા હતો. નીકળીને હવે કરનાયકના રાખુ અરહાને ભેર કરી, નીચનાપણીનો કીસી અરહામી બસેથી સેઈ, આરકાટનું રોહર ઉપર “નાન” નો આકાર પડાવ્યો, છતાં બાલકદાનો કીસી ફેલે થીયા હતા.—નીકળીને ૧૦૪૦ માં હંફીએની થણી કીમત સેવા બળવી હતી, ભ્યારે અરહાસ ને હજીય આણુ છે રૂએને તામે હતું, તેમની બારે ફેલેથી, કોરાડા ઉપરના ઇચેછા બાંધેનો તદેન નારા થવાની ધારથી હતી; તેવા વખતે, જેને બુલધી. ભે. હંફીએએ, નીકળીની બચ્ચી મદદ માગે, તે તકાળ મલવાથી, રૂએની અગળ થયવી ફેલે આપે, હંફીએ બાંધેનું કો પુનેમને ‘આંદ’ હંફીએએ, નીકળીને આણું એક બંદરવાણું રોહરે પણ પાણું મેલવ્યું હતું” કુઆમદશાહ પાછા ૧૦૪૦ માં હામદરાહ સમજે.

તપ્તે આવ્યો, ત્યારે નીકળી કહેથી હોવા છતાં, અરહાનપુરનું બંડ મેસાડી નાખવા ત્યાં જતાં ૭૦ વર્ષની જયે ઉમરે ગ્રેનાવાદ તરફ, એ, તૈયુરબંધની નયમથી ઉતરેસા—૧ થી નીકળી મરણ પામ્યા. તે ૩૦ વર્ષે હકકી કરી ૬ પુત્રો મેલી ગયા. તે ૬ નીકળી નો વડો મેઝા આણુ બંદરીયોરે ઉપર વીધાસ રાખ્યો હતાં. એના મેઝા નારારિજગંઢ હેઠાવાદના તપ્તે મેઝા, તેની સાંધે કુબારીજગંઢ અને મદાસાહેબ, કીન હોવા છ—રૂએની કુમક સેઈ, મેહોટું બંડ કહાવ્યું હતું, તે નીકળી નારારી પુરતાં બળથી દબાવી નાખ્યું હતું. એને રૂએ સાંધે બડતાં એના તાં, ઉગમથ ના દગાથી બનેલા મીત આફધણુ સરદાર અને ફરજુલના હકિમ હાંમીતખાને મોલીથી ટેર થીયા હતા. એની પાછળ ગાદીએ એના રાખાએની રીત પ્રમાણે, તેણે પે—બાઈ સાધાખાતજ અગ્યો. તેને શાહનરાણા હામદરાહ “આસીફ-ઉર-સેલા-અહરજ” નો, તો તેની પછેના રમ આલ-મગીરે, “અગીર-ઉલ-આપાઈ” નો એવામ આપ્યો; તેણે રૂએ બચ્ચી પોતાની કુમકે રાખ્યું હતું, અને પોતાના બાપને દગાથી નાશીરજમને માંડી આપી હતી. મારનાર ફરજુલના આફધણુ થેકો ઉપર કીનો થીયા હતા. એણે ‘અહાલુર’ નવર ફેલે કરી, ૧૦૫૧ માં રૂએ ફેલ સાથે બાહાલ

જેરાવા ઉપર પૂણે ધસારી ધીધા, ત્યાં બેઠ તરફ ધણીક લડાઈઓ થયા પછે સલાહના કરારે થયા હતા.—એ સલામી આપેરીએ, ઘેલથી રાહાનલાતના ગુસાથી, સલામીતની રામચંદ્રા એવમમાં આવી પડી; કે તેવામાં બનેલા એક એવામાં બનશે, તેને જળ્યે ટેકા આપી ધણીજ મળ્યુત્ર ધીધા હતા. એણે, બીરારના રાખુ ભોંસલે પાસેથી રૂ. ૫૦૦,૦૦૦ ની ખંડણી લીધી હતી. ૧૭૫૦ માં બાલાજી જેરાવાએ લાંબી લડાઈ જીત્યાડી ૨,૦૦,૦૦૦ પેડાસવારો નેદાનમાં લાવી, નીઝામ ઉપર ફાવી, સલામીના કરારે ધીધા, તેમાં નીઝામને જીતાડ્યોને રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦૦ ની વાર્ષિક આપવતના ને ગ્રુલક આપ્યો તેમાં જોઈએવામાં રહેર સોવાય તેના આપ્યો પ્રાંત, હવેથી, હારસાલ અને સાતારા પ્રગણાં, બીદર અને બીજાપુર પ્રાંતના બાગ, દોલતાબાદના કીલ્લા અને બરહાનપુર રોહેર હતું. ત્યારે નીઝામને હરકાક હતું હૈદરાબાદના પ્રાંત અને બીરાર, બીજાપુર અને બીદરના થોડાક બાગ રહ્યા હતા.—એમ નીઝામને જીતાડ્યોના હાથ ઉપર જળ્યે રૂ. ૧૦૧૧ માં તેણે તેમના સાથ ભારી લડાઈ ઉઠાવી, રઘુનાથરાવ અને આધવરાવના લશ્કરોને શીક્ષત આપતો, તે છેક તેમના પાવતપત્ર પુણી ૧૪ માઈબને તફાવતે જળ્યે પડ્યો કે, જેરાવાએ, તેની સાથ સલામ કરી, જોઈએવાના પ્રાંતમાંથી રૂ. ૨૦,૦૦,૦૦૦ ની વાર્ષિક આપવતના ગ્રુલક પાછો આપ્યો હતો. સાલામીતજમ, થોડાક મતલબી મસલતમાંથી ઉઠાકેરણીથી માલુ લડાઈઓ કરી, રામચંદ્ર એવમમાં નાખતો રહેવો, તેના ગ્રુલક ઉઠરાવોએ કંઠાળી, તેના નાધલા બાઈ નવાય ૨ જ આવીફજલનું મત બધ, તેને બીરારના કીલ્લામાં કેદ રાખ્યો, ભ્યાં ૧૫ મહીના રહી ૧૭૬૩ માં તે મરણ પામ્યો. તેની પાછળ ઉપલા નાથીરનો બાઈ તે ૧ થી નીઝામના ૪ થી ભેટો તખ્તે આવ્યો કે, જીતાડ્યો રઘુનાથરાવની સરદારી હેઠળ, હૈદરાબાદ ઉપર ચડી આવ્યા, ત્યારે નીઝામ, તેમના પાવતપત્ર પુણી ઉપર ધસી જળ્યે તેમાં દાખલ થઈ, લાગ્યો રૂપીઆની નાદર ઉઠારતો બાળી, ભાંજી, જુકો કરી નાખ્યા ઉપરાંત, ત્યાં અને કોકલુની હદમાં પાપમાંથી કરવામાં કથું બાકી ન રાખ્યું હતું. હવે પેલીતરફ રઘુનાથરાવ, હૈદરાબાદ ઉપર ધણીક હુમલા ધીધા, પણ ફેકડે તે, ત્યાંનાં ગવરનરે પાછા હાલથી કંઠાડવા હતા.—એ વખતે, સત્તા અને ભેરમાં વધી પડેલા ટીપુના બાપ હૈદર અલીખાન, હંઝેલને ઉઠેડી નાખ્યા, બીજાએ ભેડે નીઝામની પણ મદદ લીધી હતી. એ લડાઈ ૧૭૫૫ માં થયા પછે ૧૭૬૮ની રેપુવારીએ, હંઝેલેએ નીઝામ અને હૈદર સાથ કરારે ધીધા. ત્યારે તેમનાએ, “નીઝામને, ગરબ પડશે બે પલકાણે અને ૬ તોળીની મદદ કરવી” એમ કહ્યું હતું. એ વખતે રઘુનાથરાવને કેદ કરી, આધવરાવ પુણામાં તખ્તે ચડી બેસી જેરાવા બન્યો. તેણે, નીઝામને, હંઝેલે સાથ થયેલી લડાઈથી નબળા બનેલા વીચારી, તેની પાસ “બીદરના કીલ્લા અને હૈદરાબાદની ગોથ” માગી, તેને થંડે પાડી, એજ સાલમાં નીઝામને સલામીના કરારે ધીધા. પછે રઘુનાથે કેદથી છુટી પાછો તખ્તે બેસી નીઝામ સાથ સલામ ધીધી કે, તેની વીરફ પક્ષના આધવરાવની ટોળીવાલાઓએ નીઝામને મેલથી ઘેરું, રઘુનાથરાવ જેરાવાને ગુબ નરમ કરવા ઉઠેડી, તેને રૂ. ૨૫૦૦,૦૦૦ ની વાર્ષિક આવકનો ગ્રુલક તેમાં જળનહ દોલતાબાદના કીલ્લા, વીગરે આપ્યું હતું. એ યોરકુ તરફ જાહાદાજી સીલા પણ હતો, જેણી સાથ ટીપુના બાપ હૈદર મળેલા હતા. એથી રઘુનાથરાવે હંઝેલેને આશરો લીધો હતો. બેઠ યોરકુવાલાઓ વચ્ચે ૮ મહીના ભરી જળ્યે લડાઈ ચાલતાં કથું પડીજામ ન આવ્યું અને રઘુનાથરાવ મરણ પામ્યો. ત્યારે બાલાજી પંડીત ને “નાના ફંડનીસ” ના નામથી પ્રખ્યાત થઈ ગયો, તે, ત્યાં પુર અપરવારવાળો થઈ પડ્યો હતો. તેણે, રામચંદ્ર તરફ હંઝેલે સાથ સલામીના કરારે ધીધા હતા.—ટીપુ મુબતાને ૧૭૯૨ માં, તેના બાપ હૈદરના મરણ પછે, તેની બળવંત સત્તા ઉપર જળ્યે મગરૂરીની ખુંલુ સાથ આવી, નીજામ અને જેરાવા સાથની મળ્યુત્ર મીનાચારીને માંડ તોડ્યા. તેમનાએ તુકેજી હેલકરને મેલથી લીધો અને ૧૭૮૫ માં તેમનાં ભેગાં લશ્કરે, ફૈજા વઝાવી, ટીપુને, “બદામી” કીલ્લા છોડી લીધો અને લડાઈ ચાલી. ટીપુએ, હેલકરને છુપા મંચ લાખ રૂપીઆ આપી પોતાની તરફ કરી લીધો. તે બજુલે જેરાવાઈ સેનાપતીની હુડી પંડીત, તેને ગુલ્લી રીતે કથું હતું કે “તારી છુપી તરફારીથી લડાઈ આટલી લાંબી થઈ.” તે નાપાડી હેલકરે, ટીપુને તાજીદ કર્યે, ૧૭૮૦ માં સલામીના કોલકારારે થઈ લડાઈ મંચ પડી. ટોળારીઓ ટીપુ, હંઝેલે સાથે ૧૭૯૨ માં લડવા ભેગાં કે, છેલ્લાને નીજામ અને જેરાવાએ મદદ ધીધી. તેમનાં ભેડામમાં લશ્કર સાથ, ત્યારના હીંદુસ્તાનના ગવરનર-જેનરલ લોડે કેનિંગ્હમીસ અને જેનરલ બેલ્ડા, ટીપુના પાવત્ર શ્રીગચ્છાજી ઉપર ચડી ગયા. ટીપુએ સલામ કરવા માંથી તેણે જીતાડ્યો, નીજામ, અને હંઝેલેની ભેગી માંદણી કમુલી, પોતાનો અરધો ગ્રુલક અને રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦, તેમને આપવાની ભગીનગીરીમાં, તેણે, પોતાના બે ભેડા હંઝેલેને હરકા ધીધા; જેમણે, તેમના, જીતાડ્યો લઈ ગયા—હવેથી નીજામની દરબારમાં હંઝેજી લાગવગ વપતો ચાલ્યો. ટીપુએ ૪ વખત, ૧૭૯૧-૯૨-૯૩ અને છેલ્લે ૧૭૯૬ માં છેડતી રોધ્યે, છેલ્લાં વર્ષની ૩ છ ગેમ્મે હંઝેલેએ, ટીપુને આપ્યો ગ્રુલક રૂંદેલ કરી લીધો, ત્યારે નીઝામ તેમને સારી મદદ ધીધી હતી.—એ વખતે ધણીજ મરદાનગીથી લડતાં ટીપુ આપોં બધો. ૧૭૯૫ માં જેરાવા સાથ બીગોડા થયે નીજામ, પુણી ઉપર ચડી ગયો, ત્યાં ધણીક જળ્યે અને ઝાલુની

• ટીપુ ને
અર્થ “વાધ”, કે-
રવામાં આવેલે.

હાથાઈમાં થઈ, અને નીકામને પાછો ફરી 'મહારા'ના કીલ્લામાં આરાધે સ્થિતિ પડ્યા. હવેથી નીકામ, ઇંગ્લેન્ડે સાથની મીનામાંથી ખૂબ મળ્યુત કરતા જઈ, ૧૭૯૮ ના સપ્ટેમ્બરમાં હોર્ડ કોન્સિલીસ સાથે બેઠામ્મત કરી, પોતાની કુખે ઇંગ્લેન્ડ પેદાશ અને તોપખાનાની ટુકડી રાખી, તેના વાર્ષિક ખર્ચના રૂ. ૨૪,૧૭૧૦૦ આપવા ડેડ્યા, તેમાં ૧૮૦૨ ના અક્ટોબરે વધારી કરાવી ૫,૦૦૦ પેદાશ, ૨,૦૦૦ થોડાંસવાર અને ૪ તોપખાનાની મેટ્રીસી રાખી, તેના વધુ ખર્ચ આપવા કમ્પ્લિ, પોતાને પારકાં રાખેના કુમ્ભાથી બચાવવા નીકામ, ઇંગ્લેન્ડે સાથ નવા કરારે કીધા હતા. એ બચ્ચરમાંથી, એકા-એક આવી પેદાશ હાથે વખતે, એ પદ્ધતિથી, નીકામની સંભાલ આતર રાખી, બાકીનું, નીકામની ૧,૦૦૦ પેદાશ અને ૬,૦૦૦ થોડાંસવાર ફોર્મસાથ બેડાઈ ઇંગ્લેન્ડની સરદારી હેઠળ બહાર પડતું હતું. તે "કોનડીનમ્" બચ્ચર તરિકે સ્થિતિમાં, હજુલુ રખાવતું છે. એ શોભ રાખે,—ત્યાંના ધણુક, ઇંગ્લેન્ડના દુસ્તન બનેલા દરબારીઓએ નાખુરા થઈ, નીકામને હેરાન કરવા, તેના વડા મેટ્રા સ્થિતિમાં બેઠાં કરાવ્યું હતું. ૧૮૦૨ માં નીકામ અને ઇંગ્લેન્ડે વચ્ચે, એક પીલ્ડની દેશની વેપારી છાનસા ઉપર ૫ ટકા જમતિ થવા ડેડવા થયો હતો. એ નીકામ પાછળ ૧૮૦૩ ના સ્થિતિમાં તેના મેટ્રા શીફ્ટર બહાઈમાં આવી, તેણે, રાખના માહિયોની રેખરેખનું અને મેટ્રાબાનું વસુલાતનું કામ ઇંગ્લેન્ડે સોંપ્યું હતું. તેના મેટ્રા નારારિ-ઉદ-દૌલાત્ ૧૮૨૬ ની મેમાં તખ્તે આવી, ઇંગ્લેન્ડે રાખવલી વઠથી દુર કરે, ઇંગ્લેન્ડે સવાવાળાઓનું ધિલ દુખાવ્યું હતું. ૧૮૫૩ ની ૨૧ મી મેએ, નીકામ અને ઇંગ્લેન્ડે વચ્ચે કોલકારા થયા, તેમાં હેડાલાઈમાં રાખેલાં ઇંગ્લેન્ડે "કોનડીનમ્" બચ્ચરના ખર્ચ રાહ, તેમજ આપવા દેશાઈ, અહિંવતરામ, વીગરે ખીલ થોડાંક અચાડ કુટુંબોનું સેહેલું આપવા, નીકામ, ઇંગ્લેન્ડે રૂ. ૫૦,૦૦,૦૦૦ ની વાર્ષિક આવકનાં, 'બીર', 'ચેનપાટ' વીગરે સોધાપુર અને રાવચોર કોઆમ તરફના પ્રગણાંઓને કુલ વહીવટ સોંપી,—તેઓની બીવળમાંથી એ ખર્ચ અને કરજ બાદ કરી, બાકીનું નીકામને પાછું આપવા ડેડવ્યું હતું. એજ સાથમાં નીકામને ભણ્ણિત સુખ પ્રધાન શીહાજી-ઉલ-જુલક મરલુ પામ્યે,—તેની જગ્યા તેના બનીબ સર સાહારજીએ ભળી હતી. એ નીકામને વેડા પુત્ર, અફઝલ-ઉદ-દૌલા ૧૮૫૦ ની મેમાં તખ્તે મેડા. તે બાપ જેવો પેહેલવાની કરતો, બળવાન, અને ધા શીટ બિચો હતો. એના વખતમાં, હોંડ્યાનને વાદગાર "બચ્ચર બચ્ચા" ફાટી, નીકામ, જગરે હથોઆરખંધ આરમે અને ખીલ અણ્ણી બુસલખાનોથી હેડાલાઈ ખીચાપીચ બરાઈ ગઈ હતું. તેઓને, એ, નીકામથી જરા પલ્લુ કેળું મળ્યું હતેતો, બનાવ જેવો બચ્ચર બનતે, તે વીચારનું સેહેલ છે. એવા કાઠકડીના વખતે નીકામે ખર્ચ ધિલ અને છગરથી ઇંગ્લેન્ડે તરફ મળ્યુત મીનામાંથી રાખી હતી; તો, તેના અંચલ દીવાન સર સાહારજીએ ડાહાપલ્લુ અને પકા ડેડવાથી કામ ચઈ, ઇંગ્લેન્ડે સાથે બચ્ચા થવાની દરેક ઉશકેરણાંઓને વખતસર હાવી નાખતે રહી, શીવુરીઓને પકડી કેદ કરતો હતો. એકથી સાવચેતી જતાં, ઇંગ્લેન્ડે રેસીડનસી ઉપર થયેલા નજીવો કુમ્ભો દુરત મારી હાડ્યા હતા. ત્યાં, એકા બચ્ચર હેવા જતાં, તેણે, ત્યાંનું "કોનડીનમ્" બચ્ચર ઇંગ્લેન્ડની મદદે ચાલ્યું, તે, ૧૩ મહીના અગરવળી થેવા બળવી પાછું ફર્યું હતું. એજ, ઇંગ્લેન્ડની તરફદારી કરવાથી, અણ્ણી બુસલખાનોએ, તેને પકા ડેડવાથી મારી નાખવા ૧૮૫૬ ના ફેબ્રુવારીમાં અને વળી એક પીછા વાર અણ્ણી કુમ્ભો કીધા, તેમાંથી સર સાહાર સહેજમાં બચી ગયો હતો. મીનામાંથીના હક એજ મળ્યુતપલ્લે બળવવા આતર, ૧૮૬૧ ના અક્ટોબરમાં, ઇંગ્લેન્ડ સરકારે, નીકામને રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ અને સર સાહાર તેમજ નીકામના કંકા શમશુ-ઉલ-અમરા, એકા દરકને રૂ. ૩૦,૦૦૦ આપ્યા અને ત્યારના હોંડના વાહસિરોએ, એવા વખતે સર સાહારે વાપરેલાં ડાહાપલ્લુ, છીમત અને મળ્યુત ડેડવા વીરી, પોતાની કંકિનસીધમાં ભારી તારીફ કીધી હતી, તો ઇંગ્લેન્ડે રાખે તેના દિસાબન બર્બો બીવકાર માનેા હતા. ૧૮૬૧ ની ૩૧ મી સ્થિતિ, એ નીકામને, "ધી જાંડ કુરસ મોવ ધી રુદર મોવ ઇંડિયા" નો એતાબ મહારાજીએ બચ્ચા; તેજ એતાબ, ૧૮૭૧ માં સર સાહારને પલ્લુ આપ્યો હતો. વળી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે નીકામને વધુ ફાવેા, ૧૮૬૦ ની ૨૧ મી દિસાએ નવા કરારથી એજ કીધો હતો કે, બીવર પ્રમાણે નીકામે બચ્ચર ખર્ચ અને કરજ આપવા બદલે, ઇંગ્લેન્ડે હસક, મેટ્રાબાનું વસુલ કરવા, જે પ્રગણાં આપ્યાં હતાં, તેઓમાંથી, રૂ. ૨૧,૦૦,૦૦૦ ની વાર્ષિક આવકવાલાં 'સોધાપુર' અને 'રાવચોર કોઆમ' નીકામને પાઠાં આપી, મેહોડી આલક વાળું "બીર" પ્રગણું, તેઓએ હસક રાખ્યું, કે જે, હાથપલ્લુ છે. એ મેહરખાંનીના બચ્ચામાં, નીકામ, ઇંગ્લેન્ડે, મોહાવરીના કાંઠાં બીવરની એક સરસ જમીન આપી, એ નદીમાંથી જતા ઇંગ્લેન્ડે માલઉપરની ૫ ટકાની જમત કાઠી નાખી. અફઝલ-ઉદ-દૌલા પાછળ ૧૮૬૦ માં, તેમને મેટ્રા મહાજી અહીં આંન, તે હાલના જુવાન નીકામ નાધકી ઉમરે તખ્તે આંબા, તેઓ, ઉમરે પુત્રા ત્યાં મુકી, મરહુમ સર સાહારજી, ધણી બાહેરી અને અંચલાઈથી રાખ-પ્રતા-નીધી તરિકે અમલ ચલાવી, રાખની નાણાં સંબંધી અને ખીછા માકી હાલત, તદેન મુકારી ખીલવી, મળ્યુત કરી, હેડાલાઈને એક નયુનદાર પેહેલા વગેરેનું મુકારેલું રાખ બનાવ્યું. વળી તેણે, ઇંગ્લેન્ડ સરકારનું સમલું સેહેલું અદા કરી,

‘બીરાર’નું પ્રમુખ પીતાના મથિકને પાછું રાખુદ કરવા, હીંદુસ્તાનની વડી સરકાર સાથે મથલેથી વાતબી બડત ફેકટ જલે, એ વીરો તે ૧૮૦૫ માં છેક ઇંગ્લાંડ ગયા હતા, તે પછુ રીકટ. જુવાન એમ મળો હતો કે, નીઝામ ઉમરે પુખ્ત પછે, બીરારનો સવાલ ચુકરી—એ તકરાર બિદાવવા ખાતર, હીંદના કેટલાક બેડમાં હંચેલ હોધીદારીએ, સર સાધારના દુસ્તન બની, બન્ને તેજી આરકટરી રીતે, તેને સતાવવા, હરકત કરવા અને છેલ્લે અપમાન પછુ આપવાને કંઈ બાકી રાખું નહવું, તે, સમજું, પકા, થંડા, અને અનુભવી સાધારે વગર ગભરાવે ધીરજથી ખમી, તે પીડામાંથી નીકળી અને મોક્ષો થયા હતા. એ નામાંગીત ધીવાન ૧૮૮૩ ની ૬ મી ફેબ્રુવારીએ ગુલરવાખાદ, હાલના નામદાર નીઝામ ૧૮૮૪ ની ૫ મી ફેબ્રુવારીએ પીતાનાં મોક્ષોમાં અને બળવંત રાખ્યના પુરઅખતાર મથિક બની રાખ્યસવા પીતાને હસ્તક લીધી છે.

નામદાર નીઝામ ત્રીર ગ્રહાણુ અધીખાન બહાદુર, નીઝામ-ઉલ-ખુલક, ૬મું સં ૧૮૧૧ માં મેમમ શાદિ-બી-નીસાને જેટ જનમ્યા, તેમ્ની ઇસલામી કોમનાં “મુની” પંથના છે, અને હંચેલ જાણ છે. તેમના એક બાઈ નવાબ ગુનીર-ઉલ-ખુલક છે. નીઝામ—હીંદુસ્તાનના રાખ્યમાંનાં સવુધી જેહેલા છે. તેમ્ની પેતિ, રાખ્યમાં માલતા “હાથી રીકા” * નીમાપ સી-પોડે છે, ધારા બાંધે છે, ન્યાયાધીશો તેને છે, પુરઅખતાર સવા મથલે છે; પછુ હંચેલ સાથે થયેલા કરારોની રૂએ, આનાની કીમત-નીઝામથી, તેમની મંજૂરીઆત વગર, ખીલે રાખ્ય સાથે પત્તેલેવાર મથલાય કે કરોખી બંધાવત ધામ નહીં, તેમજ નો કીતે છે. હૈદરાબાદના હંચેલ રેસીડેન્ટનું સાથ મત અને—હીંદની વડી સરકારની પસંદગી બરી ‘હા’ મોલાય નહીં ત્યાં મુધી નવા નીઝામનું ગાદીએ આવવું હકદાર અને ધારાસરનું ગણ્ય નહીં. નીજમની મુલકી વાર્ષિક આવક રૂ. ૨,૫૦,૦૦૦ થી વધુ છે. તો, બીરારની ઉપર સામગ્રી થેતાં તે ૪ કરોડની થવા ભય છે. કુમકે રાખેલાં હંચેલ “કોનડીનજ” બચ્તર વતરેલે, નીઝામનું આરખ, સીફી, ઝાગલ, અને શીખ પોડતાર અને પેદલ બચ્તર મોક્ષે છે. “નીઝામ રાખ્યની રેલવે” ૧૮૭૪ ની ૬ મી ઓક્ટોબરે બંધાઈ બીધી. તેને ૧૮૮૧ માં ખરચ કહાડતાં રૂ. ૨૪,૦૦૦ નો નક્કી નક્કી કીધો હતો. નીઝામની દરબારમાં, કોઝાની દરજ્જાના રેરાએ મોક્ષેડી પાછી જેહેરી જવું, એ ત્યાંની રીત રવેલા ગુલખ અપમાન ભવું ગણ્ય છે. નીઝામને, હંચેલ બચ્તરી છુકી સાથે ૨૧ તોપીનું માન મળે છે. નામદાર નીઝામે ઉમરે પુગી પીતાના રાખ્યના કુલ અખતાર ૧૮૮૪ ની ૫ મી ફેબ્રુવારીએ લીધો, તેની કીયા હીંદના થઈ ગયલા પ્રજા-ખી વાહસરોય મોડે રીપતે કીધો, તેજ ઝાકલ, એ રાખ્યના સ્વચંચસી થયેલા ગુખ્ય-ધીવાન સર સાધારનાં પ્રધાનપદ ઉપર, તેના વડા મેડા નવાબ ત્રીર લીલાકત અધી બહાદુરને પછુ તેમવાની કીયા કરી, એ વાહસરેલે, એ જેલ જુવાન રાખ અને વછારે મુખાકમાધી આપી હવી. નીઝામે પીતાની નવી “ગ્રીવી કંઉનસીલ” સ્થાપી છે. એ નામદારને, ૧૮૮૪ ની ૨૧ મી જાનેવારીએ—એક મેટ્રો થયો છે. એમને ૧૮૮૫ ની ૧ થી જાનેવારીએ અહારાણી વીક્ટોરીઆએ “નાઈટ-ક્રાંડ-ક્રાંડર એકા ધી રુઝર એકા હંન્ડીયા” તો ખેતાખ આપ્યો. એ ખીલથી વધના જુવાન ઉલતમંદ નીઝામે રૈયતના લાખ, રેરાના કામદા, વેખરની ખીલવણી વીજેરના, હાલ જે બીપાથે લીધા છે, તે, એમને ભવીખમમાં એક અગત્યના રાખ્યકર્તા બનવાની સખેત આરા આપે છે.

પુરાતન હૈદરાબાદ—અસલ, ખીજપુર અને તેલીધાનની મોક્ષોની સત્તામાં મેડાઈ, હીંદુ રાખ્યોને તામે રહ્યા પછે, ગુરકી સરદાર અહમદ કુશીએ તેને છાવી લેઈ, હેલાયકું રાખ્ય બનાવી, ઇ. સ. ૧૫૧૨ માં “મોલકડા” નામ આપ્યું. તે, એક વાર, મેકીમત હીરાની ખાણે, બારી કાવઝલાથી, અને અ-છત પહાડી કિશા ખાતર જાણીતું થયેલું રોહિર; હાલનાં હૈદરાબાદમાં સમાઈ, સધેલા દમાં મોલ, પાવખાલીના ડગળો બની બીધું છે; પછુ તેનો અભય બાંધણીના અ-છત કીશો આજ મરામત થયે સલામત બીધો છે, તેમાં દાખલ થવાની સખત મનાઈ છે, ત્યાંની, હાલ હંચા મીનારાણી થોરેમાં એક ૧૦ ફીટ ઉંચી છે. એ રોહિરની હવા, મુલતાન મેહચુદ કુટુમસાહને મહક ન આપે, તે, રોહરથી ૬ માઈલ દુર—હાલનું હૈદરાબાદ રોહર ૧૫૮૧ માં નવું વસાવ્યું કે, ત્યારથી મોલકડાની વડતી રાજ થઈ. એ મુલતાનનાં વંશના હાથમાંથી, હીંદીના શાહ ઓરંગઝેમે, ૭ મહીના થેરે નાખ્યા પછે ૧૬૮૦ માં દગલવાછથી મોલકડા મેચું હૈદરાબાદ પછુ છાવી પીતાની મોક્ષોની શાહનારા-તમાં મેડી નાખી, તેની દક્ષિણ હરના રોડા ક્રાંત બનાવી, ત્યાં ગવરનર-જેનરલ જેડસ અખતાર મરાવનારા હોબ્સલોરને “દક્ષિણા મુલેદાર” ના નામથી સત્તા મથાવવા મોકલવા માંડ્યા હતા. તેમ, ૧૭૧૬ મુધી માલ્ય. ભ્યારે એ હોધા ઉપર ૧ થો નીઝામ, “નીઝામ-બી-ખુલક” તે “રાખ્યના બીપરી” ના એકામથી સત્તા ઉપર આબે, તે વખતે, તેને, ઉપર જાણના પ્રમાણે, નવાબ શાહનશાહ ઉપર પુરઅખતાર કાજ મથાવનારા બે ‘સહીએ’ વછારે સાથે અનખનાવ થયે, ૧૭૨૦ ની જુલાઈમાં દખ્ખનું આખ્યું રાખ્ય, બચ્તરી મેરે દખાવી લેઈ, તેનો પેતિ આપઅખતાર મથિક બન્યો, ત્યારથી આજ મુધી આજ રીતે તેના વંશીએ એ મુલક ઉપર રાખ્ય હકુમત બાંધવવા આવે છે.

હેક્રાબાદ રાજ્ય—હાંડિયાન તરફ દબલુમાં મોહિલા, બળવત, અને સઠમાં પેલેલા વગેરું છે. તેમાં પ્રસાતન 'તેલિધાન' ના મોહિલા બાગ સમાવશે છે. હેક્રાબાદ પાહાડી નહીં પણ ટેકડીવાળો મુલક છે, ત્યાંની ધણીક નદીઓમાં સુખ્ય ગ્રાદાવરી, 'વરદા' અને 'કૃષ્ણ' છે, તેઓની શાખાઓ પ્રુધળ છે. રાજ્યનો વીરણ ૯૮,૦૦૦ ચોરસ-માઈલનો છે, તેના મોહિલા બાગ સુખ્ય કરી પ્રસવાવાળા જમીનદારને હંબરે અપાય છે. ત્યાંની વસ્તી ૧,૧૦,૦૦,૦૦૦ની ગણાય છે, તેના મોહિલા બાગ હાંડુ અને મુસલમાનો છે. ત્યાંની રસાલ જમીનો મોહિલા બાગ દરસાલ ચોખાના બે પાક ઉતારે છે. રાજ્યનાં બીતરમાંથી ગ્રાદાવરી નદી વહે છે, અને તે, હેક્રાબાદ, જ્યૌરગાબાદ, બીર, અને બીરાર અથવા હિંદીચપુર માહિલામાં વહેવાય છે; તેના બધા મધી ૩૬ કસબા છે. 'બીર' શા માઈલ પેરાવાનો, 'ખાઈ' સાથનો કાલિયંધ અને ધણીક તોપાવાળો માહાલ છે. ત્યાં આસપાસ હાંડુ રાજ્ય પ્રતાપજીનો સુરોભીત મેહલ અને નાદર બાંધણી સાથ વખાણુ બાધક પચરનાં બધી કામની ધોર છે, તેઓમાં સ્મિક ૧૨૦ શીટ જમી છે. 'જ્યૌરગાબાદ' ને સાહાનશા જ્યૌરગઝેબે ૧૬૫૦ માં સ્થાપ્યું. ત્યાંના બે કોડિનો સામઝા પેરાવો ૧૦ માઈલને આરે છે.—દબલુ મહિલા મોગલ સત્તાનો પેલેલા પશ્ચિમ રોહરમાં નખાવો હતા. ત્યાંનું, સ્મિકની હેક્રાબાદ સ્મિક ત્રણ તબક્કે બીતામાં પાણીનું મોહિલા તથાવ ધણીક પુરાનું માં દેખાય છે. ધણીક પાહાડ કોતરી બનવાલા ગોફા, અને પ્રુધળ ધર્મનાં કોરી કહોડોમાં દેહરો નાંદર છે. 'બીરાર'ની ૧૮,૦૦૦ ચોરસ-માઈલના સરસ બાગની સત્તા હંમેશા વહીવટ હેક્રાબાદ રાજ્યે ત્યાં, રેસીડન્ટનો પ્રુઅપત્તાર ચાલે છે, જેની વચ્ચે નીઆમથી અપાય નહી. બાકીના ૮૦,૦૦૦ માઈલના બાગ ઉપર નીઆમની સત્તા છે. ત્યાંના મોહાઠા જમીનો કાંડી ખાનારાં હેવાનો વીગેરે સાપ, નાગ, અને મોહાઠા અજાદઓથી ભરપુર છે. ત્યાં તોફાન વખતે તમલર જેવા કરાંના મોહિલા ભારી કટકા પડે છે. સરકારી જમીનોમાં બાંધ-કામનાં કાકડાંની કીમતી ઝડોનો મોહિલા જ્યો ઉગાડવામાં આવે છે. સુખ્ય પાક 'જુવાર', અને 'ક'નો ઉતરે છે.—૩, હાંડુ-ધાટની બળરમાં ધણી વખણાય છે. ત્યાંના સુખ્ય વેપાર મુંબઈ, તેમજ મધ્ય અને વાયવ્ય-પ્રાંતો સાથ ચાલે છે. ૧૮૮૪ માં ત્યાંની વાર્ષિક ઉત્પાદ ૩. ૯૦,૯૮,૫૩૯ ની થી હતી. ઇ. સ. ૧૪૮૯-૧૫૦૪ સુધી બીરારનું પાયતપ હિંદીચપુર હતું, તે, પાછળથી અમલનગરની સત્તામાં જોડાઈ ગયું. હેક્રાબાદ રાજ્યનું પેદલ ૩૬,૮૯૦ અને પોડસવાર ૮,૨૦૦ લક્ષર વગેરે તોપખાનાનાં ૫૫૧ માણસો અને ૭૨૫ નાની મોહિલા તોપો છે.

પાયતપ હેક્રાબાદ—રોહરનું અસલ નામ 'બાગનગર' હતું. તે, સુશી નદીના દક્ષિણ કાંઠાઉપર ૧ થા નીઆમના વખતથી 'ખાઈ' વગરનું કાલિયંધ ધઈ ઉઠ્યું છે. તેને "કુટુમ્બાહી" વંશના મુલતાન મેહિરે ઇ. સ. ૧૫૮૧ માં નવું વસાવ્યું હતું. ત્યાંની ૩,૦૦,૦૦૦ ની ગણતરી વસ્તીમાં, કંઈ હજારો—ધણીક રૂપાણર રૂપાણર અને મેહનત આપનારા રોહિલાં અને આરમો વસે છે. ખેડોતો સુખ્ય કરી હાંડુબાનના મરાઠા તેલંગી અને કેનેરી સોફા છે. "ઉમરાવલીનો" જે ત્યાં મોહિલા જમીનોમાં ઉગે છે. ધરો, નીચી ઉભરણીનાં, રસા સાંકડા, અને ઝોડો પ્રુધળ ઉગેલાં છે. નીઆમનો સુરોભીત મેહલ ધણી ગંભીર છે. તેમાં નોકરો, ખીદમતગારો વગેરે ૨૦૦૦ માણસો વસે છે. ત્યાં દરબારી લાયબેરી, હાઈ-સ્કુલ, ઉમરાવોના છેકરાઓ વાસ્તે કોલેજ, સ્મારતો અને મરાઠાની હરિપીતાઓ, અને ધર્મેનું દવાખાનું છે. કોઠા બાહેરનો, "ઝીયાનું માં" મેહલ જોવાલાયક છે, ત્યાં નવાઈની ચીત્રોનો સંગ્રહ ધોય છે. ત્યાંનાં મોહિલાં તથાઓમાં "બીર આલમનું" પેરાવામાં ૭ માઈલ છે, તેમાં મોહિલાં 'મગરો' છે, અને મેહલ કરવાની બાકીની હોડીઓ વગેરે તરે છે—તેઓનાં હથેલાં ઓઝો સરસ રીતે મારે છે. 'ઉસેઈન સાગર' ના જબર તથાવમાંથી પાણી લાવી રોહરને પૂરે ચડ્યું છે. ત્યાંનાં 'તરખુલ' અને 'અનીનારા' વખણાય છે; તો મોહિલા 'જેનુરી ક્રાસો' ના અપ દુગની બળરોમાં સાંરો થાય છે. ત્યાંથી થેઉ, ફ, લીપું સોફા, સાગના કીમતી કાકડા, વગેરે નીકારા કરવામાં આવે છે.

હંમેશા કૃષ્ણ—અથવા 'રેસીડનસી' રોહરના કોઠા બાહેર જીવેરે ૧ માઈલ દુર ચંદ્રધાત તરફ, સુશી નદીના કાંઠાઉપર આવી છે. તેના વીરણ ધણીક સ્મિકરો છે. તેની અને રોહરની વચ્ચે આવેલી સુશી નદીઉપર રોજાખમાન પુલ બાંધ્યો છે. ત્યાંનું બળર મોહિલાં અને વસ્તી ૧૨,૦૦૦ માણસોની છે. જુનુરી રેસીડનસીની હિમારત ૨૬ કરી, ૧૮૦૮ ને આરેરે નીઆમને જબર મોહિલા જમીનોમાં નાંખી, નવી રેસીડનસીની અવી સુરોભીત મેહલ જેવી નાદર હિમારત બાંધી, તેને કીમતી કૂનીમરથી શીજવારી બપકાદાર બનાવી છે. તે, બાહેરના દેખાવમાં સુંબાઈની ઠાગિનહાલને મળવી છે. તેની આસપાસ ખિલ્લાં કુશોનાં ભરપુર ચમનો, બાત બાતની તરકારીના બાહર આપતા ક્યારાઓ અને જીમદા કુશોની છતાં ઝડોનો બાગ, બાહર આપી, રજો છે.—સ્મિક સધલાં લખણપણોનો બોલો નામદાર નીઆમની વીતેરી જીવર પડગો છે. હંમેશા લક્ષરની ડાવણી "સીમલગીરી" માં છે, ત્યાં, તેને સાહ, ધણીક નાદર 'બરકો' વગેરે સુરોભીત 'હસપીતાઓ' બાંધી છે. સ્મિક સધળો ફેકડ દમાંથી થાટ કરવા ૩.૧૨, ૦૦,૦૦૦ ની ગંભીર ૨૩મ, નીબમની વીતેરીમાંથી નીચવાઈ છે.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

H. H. MAHARAJA SAYAJI RAU, OF BARODA.

is Bigness Maharaja Sayaji Rao,

S. K. S. B.*

GAIKWAD OF BARODA.

THE founder of the present ruling dynasty at Baroda was Pilaji, and the name "GAIKWAD", by which its kings have always been known, is a family name like "Scindia" and "Holkar", the distinguishing surnames of those who rule over the States of GWALIOR and INDORE.

The Gaikwads in former times lived in a small village in the district of Poona. In the 17th century, they left their native place to seek fortune in the service of Khande Rao Dabhade, a chieftain of some note, who finally rose to be a general under King Sháu of Sattara. In 1720, a battle fought at Bilapoor in Birar, between the first Nizam and the newly risen Maratha leader,—when Damaji Gaikwad serving as a common soldier showed great talents and prowess, for which he was rewarded with the rank of vice-general and the title of *Shumshair Bahadoor*. He died in 1721 and his post was offered to his adopted son and nephew Pilaji, the **Founder** of the present ruling house. He was second-in-command and had under him the whole *Paga* or the regular cavalry of the Marathas. He had received the title of "*Séna Khas Khel*." The aid of the Marathas at this excited period in Western India was sought by the Imperial Viceroy of Gujarat, with a view to make himself independent of the Emperor of Delhi, whose authority was fast declining. The Marathas *thus* got a footing in Gujarat, which they did not fail to improve, and began with levying military tributes from the ruling authorities. Pilaji succeeded in firmly establishing his right over the principalities of Baroda, Nadod, Champanir, Broach and Surat. But the 1st Baji Rao soon appeared with his vast forces to dispute his right and defeated him on several occasions. Trimback Rao, Pilaji's superior in command, entered into an alliance with the Bhil Chieftains, then masters of Baroda, and a pitched battle was fought between the rival powers, which ended however in the defeat of the former. The General and the eldest son of Pilaji were among the slain, and Pilaji being mortally wounded escaped with his other two sons into Songhud, a hill-fort for his private residence. After this success, Baji Rao adopted a conciliatory policy, by appointing the young son of the slain general to the chief command, and reinstating Pilaji as his *Mutalik* or second, with the hereditary title of "*Séna Khas Khel Shumshair Bahadoor*." During the turmoils that followed, sprang several independent States founded by soldiers of fortune, in most cases of very humble origin : among others were the principalities of Baroda, Gwalior and Indore. Pilaji was now an absolute ruler of Songhud, Baroda and Dabhai ; his nominal hereditary superior was young and weak, and he had on his side the Bhils, Kolis and other warlike tribes. At the instigation of the Delhi Viceroy Maharaja Abhey Sing of Gujarat, his death was treacherously planned and Baroda captured. The city was retaken by the brother of Pilaji in 1734,—since which time Baroda has remained in undisputed possession of the Gaikwad family. Damaji Gaikwad, the eldest son of Pilaji, in order to preserve his authority, had to wage war with Holkar, Powar and Banda on one side, and against the representative of the Mogul power on the other. After 1735 Damaji had certain revenues of Gujarat and Cambay allotted to him, and he claimed annual tri-

* "*Séna Khas Khel Shumshair Bahadoor*."

butes from Kathiawar Princes also. Damaji Gaikwad and the Peshwa fell out, and in the war that followed, the Gaikwad was treacherously imprisoned at Poona by the Peshwa. On the payment of a large ransom, as well as of an annual tribute, and on covenanting to cede half of his territories in Gujarat, the King of Baroda was released.—From this time the Gaikwad remained subordinate and tributary to the Peshwa, and on the succession to the throne of each prince obtained *Sanad* or confirmation from Poona the Peshwa's court, and offered large sums of money as *Nusseranas*. Not long after his release Damaji in alliance with the Peshwa entirely subverted the Mogul power in Gujarat and captured Ahmadabad in 1755, and the province was partitioned between them. In the memorable BATTLE of PANIPUT in 1760, Damaji with the other Maratha Chiefs took a prominent part and fought with credit. His name became now a terror to his enemies and he conquered Khandesh and Paten, and made the latter place his capital. A disagreement having arisen between the young Peshwa and his regent, Damaji sided with the latter and sent a large force to his assistance, but the result was the success of the young king and the defeat for the third time of the Gaikwad at the hands of the Peshwa. The Gaikwad's tribute was increased to the sum of Rs. 7,79,000, but, before it was agreed to, Damaji died in 1768, leaving four sons to contest his throne. Futteh Sing, the third son, was proclaimed king by the Peshwa, but when the British invaded the territory of the Peshwa, Futteh Sing in violation of good faith sided with them. He formed an alliance with the English and proclaiming himself independent, shared with them the possession of Gujarat. Ahmadabad was captured by the British and made over to the Gaikwad. This alliance in every way proved so favourable to the interest of Futteh Sing that when he died in 1789 he left his kingdom absolutely *free* from the control of the Peshwa. On his death the succession to the throne being disputed, the Peshwa interceded again.—Govind Rao was the last of the Gaikwads who paid any *Nusseranas* to the Peshwa. Anand Rao, his son, succeeded in 1800. He was at war with the *Jagirdars* of his realm and Major Alexander Walker marched against them, and Ganpat Rao, the chief leader, who had several times successfully defied the authority of his master, was subdued. For the service done to the Gaikwad State, the English were rewarded with a grant of the district of Chikli. They immediately after rendered another service of an important character, viz., the disbanding of the Arab *Sebandi* or mercenaries of Baroda, who were most troublesome to the State. The British thereupon took to themselves the responsibilities of *Bhaidhuri* or security that belonged to the Arab leaders in regard to the State loans, &c. The revenue of the districts of Baroda, Petlad, Ahmadabad was assigned to the British. An English subsidiary force composed of 2,000 foot and a battery of artillery was, at the State's desire, also stationed at Baroda, the expenses being defrayed from the revenues of a district, whose administration was transferred to the English. The first English Resident was Major Alexander Walker, and as the State was much involved, the Maharaja left him to administer the kingdom by a Council of Regency, Major Walker presiding over its deliberations. Thus in lieu of the Peshwa,—the English became the paramount power at the court of the Gaikwad. In 1805 a mutual treaty was signed, in accordance with which the revenues to the amount of Rs. 11,70,000 were made over to the late Hon'ble East India Company. The strength of the English force was increased and the Company undertook to protect the whole of the territory of the Maharaja. The military assistance, which Baroda gave to the English, was exceedingly useful to them in 1817, when the Peshwa was defeated, and when the British had to oppose the united forces of the Raja of Nagpore and Malhar Rao Holkar. In 1819 Sevaji Rao ascended the throne, the Council of Regency was abolished, and he became his own minister. A slight disagreement existed between Sevaji Rao and the English, but the wise policy of Sir James Carnac, then Governor of Bombay, brought about a timely reconciliation. Sevaji Rao's reign is memorable for abolishing *Suttee* and prohibiting the sale of children. In 1847 he was succeeded by his third son Ganpat Rao, who allowed "the Bombay, Baroda and Central India Railway Company" to lay down their lines in his territory free of charge, claiming compensation only for the loss of transit dues

which his State would suffer from the construction of the Railway. A sum of money continued to be paid to the Gaikwad on this account until lately, when Dewan Sir T. Madava Rao gave up the claim to that compensation ! Maharaja Ganpat Rao died in 1856 and was succeeded by his brother Khanderao. He remodelled the police and the army which consisted of 15,500 men, introduced revenue reforms and established magisterial courts and a High-School. Khanderao remained friendly with the English in the trying and calamitous times of the Indian Mutiny in 1856-58, and for this he was exempted from the annual payment of Rs. 3,00,000, due by the State for the maintenance of the Gujarat Irregular Horse, and moreover received the title of the "Knight-Grand-Commander of the Star of India." He reigned for 14 years and died suddenly on the 28th of February 1870 and was succeeded by his brother Malhar Rao, who was till then a State prisoner for intriguing against the late *Raja*. The career of Malhar Rao was unsatisfactory and in 1872 the Bombay Government cautioned him against continuing his maladministration of the Baroda State. Colonel Phayre was appointed Resident in March 1873. He forwarded to the Government a report entirely condemnatory of the policy of the Gaikwad. The Viceroy, Lord Northbrook, appointed a Commission of Inquiry, which came to unfavourable conclusions. The Viceroy gave, in 1874, the Maharaja a period of 15 months to reform his administration. In this predicament, he called for the services of the well known and enterprising Parsee gentleman, Mr. Dadabhoi Naoroji, as Dewan, who lent all his energies in effecting reform and succeeded in eradicating many abuses. The Resident and the Dewan appeared not to have agreed and each made his own representations to the Governor-General, who finally ordered the Bombay Government to remove the Resident from Baroda, which was about three months after the granting of the period above alluded to for reforms. The Viceroy then appointed a Special Commissioner and Agent to the Governor-General in direct communication with the Supreme Government. The retiring Resident's charge against the Gaikwad of endeavouring to poison him is well known. The inquiry before the 'Baroda Commission,' composed of Native princes and European gentlemen of high rank, resulted in a difference of opinion. The case was referred to the Home Government and a proclamation in 1875 was issued, *exculpating* the Gaikwad from the charge, but declaring his incapacity to rule. He was consequently dethroned on the 22nd of April 1875 and removed to Madras as a State prisoner; a sufficient sum being allowed to him annually for his maintenance. He died there on 26th July 1882. On the dethronement of Malhar Rao, Jumna Bai, the widow of Khanderao, was allowed the right of adopting an heir to the throne. She adopted Sayaji Rao as her son. He was consequently raised to the throne of Baroda, his claims being considered by the Paramount Power to have been superior to those of any other individual of the Gaikwad family. To assist in the work of Government and to manage the affairs during the prince's minority, Sir T. Madava Rao was appointed Dewan, who acted under instructions from the Agent to the Governor-General till the end of 1883, when the Prince, attaining his majority, became the sole master of his State.

His Highness Maharaja Sayaji Rao is by caste a Maratha Hindoo, son of Casirao, the 5th in lineal descent from Purtab Rao, the second son of Pilaji, the founder of the dynasty. He was born on the 7th March 1863 at a village in Khandesh, where he lived in humble life until called upon by strange circumstances on the 27th of March 1875 to assume regal power at the age of 13. He has a good knowledge of English and has studied besides three of the vernacular languages of India. His only brother is Sumpat Ram Gaikwad. The ceremony of his elevation to the *gadi* was performed on the 28th of December 1881; but full powers to administer the State were given to him on the 1st of January 1884. The Queen-Empress bestowed upon him the title of '*Farnand-i-Khas-i-Daulat-i-Engleshi*' or 'the favoured son of the

British Empire,' in commemoration of her assuming the title of Empress of India in January 1877. The Gaikwad has a son named Futha Sing, born on the 29th of July 1884. Sayaji Rao's grand palace will cost the State Rs. 20,00,000. The proposed 'Azva Water-works' to supply the city with fresh water will also be a memorable though costly work. The Prince owns a mint where he coins his own money. The annual income of his State in 1882 amounted to Rs. 1,53,84,705. He possesses a large army and receives a salute of 21 guns with a guard of honour. The amount of *Peshkush* or tribute he receives from several Rajas and princes through the British is Rs. 6,43,962. The Prince has introduced many reforms in his State and has opened a High-School and College. He organised a Local Council composed of the Judges of the *Varist* Court, as well as a Privy Council. In August of 1883 he opened a State Spinning and Weaving Mill, and on the 1st of February 1884 a State Bank, especially for the pecuniary convenience of the Ryéts. The net balance in the State Treasury, in the year ending 1883, was Rs. 94,58,029 besides Rs. 1,30,22,000 invested in Government loans. The Prince received a public address of warm congratulations from the public of Poona on his visit there in October 1885. He promises to be a worthy Ruler and Prince of Baroda.

THE BARODA STATE—was formerly divided into 37 districts, but under the present Government divided into four revenue sub-divisions or *Mahals*. Each is in charge of a *Subah*, who has under him ten assistants, and in each district there is a court, a municipality, a jail, and a State charitable dispensary. The principal *Sirdars* are Nawab Kamaloodin Khan, Raja Pandra and three others, receiving large annuities. The chief produce is *cotton*, *rice*, *bajri*, other varieties of food-grains, and *opium*, the area of the territory being 4,399 square miles containing 3,707 villages and a population as per Census of 1881 of 21,85,000. The educational strength of the whole of this State consists of a High-School or College, 12 Anglo-Vernacular Schools, 144 Vernacular and 5 Girls' Schools.

THE CAPITAL OF BARODA—is a fortified town, situate a mile and a quarter from the site of the supposed *old* town which is now in ruins. It is 4 miles in circumference and the river Vishwámítre flows through it, adding to the beauty and freshness of many a small beautiful garden planted on its slopes. A splendid palace of Indo-Saracen architecture, and other beautiful palaces, gardens, public buildings, bridges, a new large jail with convenient wards for persons of both sexes, and other works of public utility, generally give to the city a fair appearance. Baroda is one of the *first* class States in India and the principal one under the Bombay Presidency.

THE BRITISH CAMP—is at a short distance from the City. It is great in extent and largely populated. There is a large *bazaar*, a race-course, a band-stand, a magistrate's court and the Municipal Office.

ગામદાર મહારાજ સચાલરાવ ગાયકવાડ,

સેના ખાસખેલ સંમરોર બહાદુર બેરાડાના.

પીલાજી ગાયકવાડ, જેણે સ્થિતિવાર દક્ષીના સ્થિતિગતે એવા બળવત રહેનરાજને હજારી, પોતાના નામનો ગ્રાસ બેસાડ્યો હતો, તે, બેરાડાનાં રાજ્ય કરતાં 'ગાયકવાડ' વંશનો સ્થાપનાર અને મુળ-પ્રદેશ ધર્મ ગણે. "ગાયકવાડ" રાજ્ય સ્થિતિ વંશની જુની અઠક છે, કે જે, 'ગાયલીયર' અને 'બેરાડ'નાં રાજ્ય કુટુંબો "શીર" અને "હાજી"ની અઠકથી સ્થાપનામાં આવ્યો. ગાયકવાડ ટોળો અસલ, મુસુલીન તબીક 'શાલી' ગામમાં વસતો હતો, તેનો મુળ-વડીલ નંદાજી ધર્મ ગણે. ઇ. સ. ની ૧૮ મી સદીના આરંભે, ખરાડા સરદાર 'બેરાવ' દાખોડે ધણી બળવત ધર્મ પડી, કાઠીઆવાદ અને અજરાતના ઉત્તર ભાગમાંથી જાગી ધર્મ કરે વસુલ કરતો અને વસુલર પાસેથી ચેપી-હીસો ચેપો હતો. તેની સાથે જોડાઈ નથીયે અજરાતના, — ગાયકવાડ જોડાઈ પોતાનું વતન જોડી દીધું હતું. પછે, બહાદુર બેરાવને, તે વખતની સનારાની ખરાડા રહેનરાજના બળવત શાહુ * શાહનશાહ અજરાતમાં ૧૭૧૬ માં પોતાનો મુખ્ય-સેનાધીપતી બનાવ્યો. તે, ૧૭૨૦ માં ૧ થી નીઝામ અસિફજી સાથે, ખારા મહેલા આશપુર તરફ લડ્યો ત્યારે જે સીપાહ બચ્યો પોતાના બહાદુરી ખાતર વખણાયો, તે, ગાયકવાડ ટોળાનો દાખાજી હતો. જેણે શાહુએ "સમરોર બહાદુર" નો ખેલાવ આપી, નાયબ-સેનાધીપતીની પદવીએ ચડાવ્યો. હવેથી ગાયકવાડ જોડાનું નથીયે દૂર થું. * શાહનશાહ આશપુર તરફ લડ્યો. બળવત સંજોગને હરાવી, તેને જુ-દીએ આવનાર તેની મા-દીએ આવનાર ૧૭૨૧ થી ૧૯ સુધી તેનાં વંશનું મુળ રહેણું અને હકુમતનું પાયત ગણાયું હતું. પીલાજીના વખતમાં અજરાત ઉપરની જાગી-સચા નબી થયે, ત્યાંના શાહનશાહી વાહસરોય આવાડના અજીતસીંહજીએ, તેનો લાભ લેઈ, ખરાડામાં પોતાની પક્ષમાં રાખી, તેમાંની મદદથી અજરાતને પોતે દબાવી લેવા માગ્યું હતું. — એ વખતે ધણીક ઉલ્લાસથી ધર્મ જુદી જુદી નવી સચા પડી હતી. અને રાજ્યો સ્થાપના. વેપારી તરીકે આવેલા ઇંગ્લેન્ડે હવે ફરેહમંદ તરીકે ઝડપથી સચા સ્થાપના વધી આપ્યા, અને ખીસાદ + એ સેને 'ધી રૂલસે ઓવ બેરાડા'માં છે. તે, વોલસનની 'રાજ-માલા'માં ૧૭૩૦

હવે ૧ થી બાહરાવ પેરાવાના સરદાર ઉદાજી પેરાવ અને કંઠાજી કદમ ખાંડે, જેમાંએ પેહેલે રાજ બનવા આલ વતીક નહીં કીધો હતો. તેમાંની મુળ મલખ કુકત દીલી શાહનશાહના વાહસરોય પાસેથી અજરાતની મહેસુલમાંથી "ચેપ" નો હક મે-લવવાનીજી હતી. શાહુ તરફની એ ચેપ-રૂપી ખંડણી પીલાજી વસુલ કરતો હતો, તેનું પ્લાન દેવે સુરતની "આલીરી" તે સંકે-૨૮ ટકાની ખંડણી લેવર લાવે. ઇ. સ. ૧૭૨૩ માં ત્યાંના જોગલ શાહનશાહના ચરનર ઓમીન ખાનને હાર આપી, તે, પોતે, ખાઈલ, તો, સુર-જમા કરવા લાગ્યો હતો. જે પછી એ શાહનશાહને, ૧ થી નીઝામ સાથે અનબનાવ થયે, તેને આપેલી અજરાત અને આલવાના ત-તની ઉપલે ૨૦ ઇન્દિયની સચા લેઈ, તે સારથલંદ ખાંડને આપી, જેણે પોતાના નાયબ તરીકે અજરાતમાં સચા ચલાવવા સુભત ખાંડને તેમજ, તેણે, નીઝામના અમલદાર હામદખાને સચા સોંપવા ના પાડી, ખરાડા સરદાર કંઠાજીને 'ચેપ' આપવા કમુલી, તેની મદદથી ૧૭૨૪ માં, સુભત ખાંડને અમદાવાદ તરફ ડેર કીધો. તેના બાઈ અને સુરતના લખ્કરી-ચવરને રૂરાતમ અલીએ, પીલાજીને મુળે ઉભલ ધર્મ, પોતાના બાઈના 'ખુંનનું' લેવ લેવા સમજવી, જોહેડી કમુલિતો આપી. પક્ષા પીલાજીએ તે કમુલ રાખી સામી બેરડસાથે પક્ષ "ખરાડા" આ-મલતો રહેલો હતો. હવે લડાઈ ધર્મ, પીલાજી અલખ રહેલો, રૂરાતમ અલીએ છત મેલવી, તે દુખનો પાછલ લાગે. તે વખતે તેણે મેલ મીથલ. પોતાનું બારી તપખાનું પીલાજીને મીઝ સમજી તેને સોંપ્યું. કે તેણે તેનુંજ તોપખાનું તેની સાથે ચલાવી, તેનું નખેલ વાલ્યું. તેના જીસાદ મહારાજ મદલામાં હામદખાને પેહેલાં કંઠાજીને આપવા કમુલેથી આપી 'ચેપ' માંથી અરધા ભાગ એને આપ્યો હતો. એથી કંઠાજીને ચીડ મીલાજીના વ-ચારી, પરીણામ એ નીપજ્યું કે, 'ચેપ' જમા કરતાં બેઠ જલ્યું ખંખાત તરફ આપ્યા કે, તેમાં વચ્ચે લડાઈ ધર્મ, અને પીલાજી હાર અને ઇ. સ. ૧૭૨૪ આઈનકીલી થયો. એ જોડીની મદદ વગર, શાહનશાહી વાહસરોય સાથે પોતાથી નહીં ટકી રાકાવાયે; ચીસારી હામદખાને તેમાંથી પેરાવ "કેલાવા લખતથી સમજુતી કરાવી, કંઠાજીને જાહી નદીની ઉત્તરે, તો પીલાજીને દક્ષિણે અલેમાં 'ખરાડા', 'ચાંપાર', 'નરિદ', 'ભરેચ' અને એ પેકેલી બેલા- 'સુરત' નાં પ્રજાં વેંચી આપ્યાં. પક્ષ વાહસરોય સારથલંદ ખાંડ, જુનાગઢ અને જોધપુરની મદદથી હામદખાને, પીલાજી બે મેલવનાર ૧ અને કંઠાજીને હરાવી અજરાતમાંથી હાજી કંઠાજી. પક્ષ તેમાંની આલુ લુઠ અને લડાઈથી, તેણે, અને કંઠાજી ઇ. સ. ૧૭૨૬ માં જા બાહરાવનો પીલાજીને માહી નદીના દક્ષિણ પ્રજાંએ પોતાની 'ચેપ' જમા કરવા દેઈ, મેલવી લીધો, ત્યારે તેના નવા હરીફ તરીકે પેરાવા ૧ થી બાહ-રાવે નીકળી આવી તેને અજરાતમાંથી હાજી કંઠાજી. જોહેડી શેલસાથે પોતાના બાઈ જીમણજીને મોકલ્યો. તે પીલાજી ઉપર ફાળે કે, ૭૧ થી વાહસરોય ૧૭૨૭ માં બાહરાવ સાથે, પરસપર મદદ આપવા બંધામસ્ત કરી, તેને "સરેરાશુખી" ને મહેસુલમાંથી સંકે

૧૦ ટકા આપવા કચ્છલું હતું. એ સ્થિતિમાં નેમ પીલાણ સાંચે ઠાકાઈ હતી. તેણે હવે મેલવી લીધેલા બીજ અને કાઠીધોકાની અદદથી બરોડા અને દમોઈ છવી લીધાં. બાણરાવ અને સારથીલંદ આનને એમ એકસંપ થયલા એઈ, ૧૦૨૬ માં ત્રીજા કાવ દાખોડે તે પીલાણનો વેડો અને શાહુના યુગ્ય સેનાધીપતીએ, નીઝામ ધીરે થયુંક મરાઠા સરદારોને મેલવી લીધા પછે ૧૦૩૧ માં યુગરાત ઉપર ૩૫,૦૦૦ ફોલ સાથે ધસીજવા તેઆર થયો. તે બલુતાંબ, બાણરાવે ઝડપથી નમંદા વડાવી, યુગરાતમાં પેથી, પીલાણ તાબેનાં દમોઈ અને બરોડા વચ્ચેની ભગ્ના તુલીક ધસી આલ્યો, ભાં ભારે લડાઈ થઈ, મરાઠાઓ હાર્યા, સેનાધીપતી ત્રીજાકાવ અને પીલાણનો વેડો પુત્ર સમાણરાવ ડોર થયા, અને બહાદુર પીલાણ ભયરે ભયમી થઈ યુગેલીથી પોતાના બે બેટા હાંમાણ અને ખંડેરાવ સાથે ભયી, સોનગઢ તરફ નિકળી ગયા. બાણરાવે પોતાના યુગ્ય હરીફ તે સેનાધીપતી ત્રીજાકાવને માર્યો ગયેલા એઈ, તેનાં કુટુંબ તરફ દયા બતાવી તેના બાલક બેટા એસરાવંતરાવને સેનાધીપતીનો હોંધો, યુગરાતની 'ચોથ' ભજા કરવાના હક સાથે આપી, તેના નામય અથવા યુતાલીક તરીકે પીલાણને પાછો નેમી, તેનાં "સંમરીહર બહાદુર" ના વંશ પરંપરા બેતામમાં "સેના આસમેલ" નો વધારો કરીયા. તે અવી માનવત બેતામ "સેના આસમેલ સમરીહર બહાદુર," તેના વંશીએ આભવણ બેગેલે. હવે દોલ્લી તરફથી યુગરાતના વાઈસરોય બારવાડનો રાજ્ય અભેસીંગ રોડોડ નેમયો. એ વખતે, પીલાણએ, પોતાનાં નાધથી વચના અને નમથા વડા-સેનાધીપતી ઉપર પુરતો કાણુ મેલવી, 'સોનગઢ', 'દમોઈ' અને 'બરોડા' નો મણિક ભની, લડાયક બીજ અને કોલીએને હેલકમાં રાખી, ભગીનદારોનો આહ મેલવી મળ્યુત બનયે; અભેસીંગ તેની ઉપર ફાવવી ન રાકે, તેણે, તેને દમાથી મારવા ર આરવાડી-એને ડોકોર મોકલ્યા, "નેએએ પીલાણને તેના તંત્રમાં દમાથી અભુચીતું ખંભર બોજી દીધું હતું." ખીણ તરફ ભણુલું છે કે, એ આરવાડીએ ઠોંગથી પીલાણને પસાર થવાના રસ્તા ઉપર અણુનથી મરાવા લાગ્યા, તેએને છેડાવવા ભાંભર બેલે ભણુએ પીલાણને ખંભરે બોજી દીધાંહતાં. ગમે તેમ બનો—પણ બહાદુર લડવૈયા પીલાણનો પ્રાણ દમાભરી હોઆરી યુકલથી ઈ. સ. ૧૦૩૨ માં સેવામાં આભ્યો હતો. એ પછે બરોડાનું કીલેબંધ રહેર, અભેસીંગએ તાબે કરી કું હતું. પીલાણના બાઈ જાધવણ બાયકવાડે ૧૦૩૪ માં—બરોડા પાછું છવી લીધું. ભનારથી આભ સુધી આભુલ રીતે બરોડા બાયકવાડ રાખવં વંશના હાથમાં ભલવાઈ રહ્યું. પીલાણના વડા પુત્ર હામાણ બાયકવાડે યુગરાતમાં પોતાની પાછી મળ્યુલી કરી, ત્યાંથી, પોતાના બાપના હરીફ કંદાણ કદમ બાંડેને હાંકી કંદાડી. ત્યાં મળ્યુલી ભલવવા, જોગલ શાહાનરાત, તેમજ હોલકર, પોરાવ, અને બાંડેની સાંચે તેને થયું પડયું હતું. યુગરાતના વાઈસરોયના હોંધો હવે નજર-ઉદ-લવા જોમીન ખાંનને ભયો, તેને, હામાણને, મદદ કરવા ખાતર ખંખાત બંદરની અરથી આપક આપી દીધાથી હવે યુગરાતમાં-જોગલ અને મરાઠાએની રાખવસા અને મેહિસલ સમતોલ થઈ પડયાં હતાં. હામાણ હવે યુગરાત અને કાઠીઆવાદમાંથી મોહોડી ખંડણી મેલવવા લાગી, એક મોટાં યુલકનો મણિક ભ-ભ્યો, તે યુગ્ય-સેનાધીપતી એસરાવંતરાવ દાખોડે કુંત નામનાજ વેડો ગણતો હતો. પેરાવાનો ભયરે હરીફ રાણો બાસલા, હામાણની પક્ષમાં હતો. હવે ૧૦૪૦ ની એપ્રિલે ૧ થો બાણરાવ પેરાવા પોતાની દંમપર દમ થવી ભવી ફોહોના વખતે મરણ પામ્યે, તેનો પુત્ર બાલાણ પેરાવા ગાદીએ આભ્યો. તેણે ૧૦૪૪ માં યુગરાત ઉપર હલો કરી—બાયકવાડ કુટુંબનું યુગ-અથક 'સોનગઢ' બાલી નાખ્યું હતું. ૧૦૪૬ માં સતારાનો શાહુ રાજ્ય નીરવંસ મરણ પામ્યે, યુગરાતની સવા મેલવવા પેરાવા અને હામાણ એક ખીભ વીરેલ્ધ કાવત્રાં કરવા લાગ્યા, અને પેરાવાની રાજ શકવાખાઈ ને શાહુની રાણીએ સતારાની ગાદીના વારેર કોલાપુરના રાજનેડેડાએ; તેણીને ડોકો આપી, હામાણ રાણીની પક્ષમાં ગયો હતો. ૧૦૫૦ ની આખેરીએ—ઇંગ્લેએ પેલેલેલેસો યુગરાતમાં પગપેશારી કરી, મરાઠાએ સાથે અગલવા સંબંધમાં આભ્યા. સતારાની ગાદીએ અલેલા જીવાન રાજને, તેની મમાઈ તારાખાઈએ, બાલાણ પેરાવાની સવા ઉપર તરાપ મારવા ધણીવાર સમભલ્યા, પણ ફેલર. નેથી તેણીએ, તેને ત્યાંના કીલ્લામાં કેદ કરી પોતાની મદદે હામાણને બેલાભ્યો, કે પેરાવા પણ ત્યાં આવી પુચ્યો. તેને ધણે ભળ્યુત એઈ, હામાણએ તેની સાથે બંદોબસ્ટ કરવા માગ્યે, પેરાવાએ તેને મલવા બેલાવી, દમાથી પકડી, તેની ઉપર યુગરાતના સંબંધમાં ચડી ગયલું લેહેલું માગી, બંધવો કરી પુણે મોકલાભ્યો. ત્યાંથી તે ૧૦૫૩ માં, એ લેહેલું બદલે રૂ. ૧૫,૦૦,૦૦૦ ની ભગીનગીરી, યુગરાતમહિથી પોતાની સવાનો અરથી મુલક, ને ફોહ મેલવે તેમાંથી અરથી ભાગ, ૧૦,૦૦૦ કરતાં વધુ વારો નહી રાખવા, અગત પડવે પેરાવાને મદદ કરવા, યુગરાતના નામય-સેનાધીપતી તરીકે દરસાલ રૂ. ૫,૨૦,૦૦૦, બરવા અને હામાણ કુટુંબના પાળણ ખાતર રકમ આપવાની કચ્છલો આપી લુટો થયો હતો, એમલે, પેરાવાએ હામાણને અમદાવાદ લે સેવા અને યુગરાતમાંથી જોગલાઈ સવા ઉપેડી નામવા વીરો મદદ આપવા કચ્છલી હતી. —એમ હવેથી બાયકવાડે પેરાવાની તાબેદારી કચ્છલી તેને ખંડણી આપવી કરી, અને હામાણ પાછો ગાદીએ

મેસનાર રેકર આવકવાડે “નવરાત્રી” આવી જેરાવા પસિથી તે વીરોના હક્કની ‘સન’ થવી પડતી હતી. દામાજીએ જીતે થતાં બીજા મરાઠા સરદારો સાથે યુદ્ધરતમાં જેથી, ત્યાંનાં દીક્ષી સાહેબરાણી સવાનાં યુગ-અથક અપરાધવાદને ૧૭૫૫ ના અંતિમમાં છુટી થીવું હતું. ૧૭૬૦ ની ‘જાણીયત’ની વાદગાર પણ બારે સુધીયત બરી બહાઈમાં બહાઈ મરાઠા સરદારોએ મેલેહો. બાગલાં જાણીયતની થયા હતા: ત્યારે દામાજી યુગ મરદાનગીથી બહાઈ હતો. તે પછે તેનું ભેર યુદ્ધરતમાં ‘યુગ વધું, તેને ખેડા, પછે અણુલીકવાડ રાજ્યમાં જીતું મથક ‘પાઠણ’ છુટી થઈ ૧૭૬૩ માં તેને સોનમઠ બદલે રાજધાની કીધી હતી. બાલાજી જેરાવા મરણ પામ્યે, તેના નાથણે યુગ ઉમ્મરે યુગી ગાદીએ આવ્યે ત્યાંથી, તેના કાકા રઘુનાથરાવને યુગના રાજ્યકારભાર સોંપ્યા હતા, તે, દયાવી સેતાં નીધન થયે, રઘુનાથને દામાજીએ ૧૭૬૮ માં મદદ આપી, તેઓ ઉપર નાથણ જેરાવાએ છુટ મેલથી, તેઓને કેદ પડતી પુણે મેલથી દીધા હતા—એ વખતે એ ગાયકવાડ, જેરાવાના હાથ ઉપર તીજ અને છેલ્લીવાર ફરકો પાડી, નાદારમાંની કરવાના દંડ બદલે રૂ. ૧૫,૦૫,૦૦૦ આપ્યા ઉપરાંત તેની વાર્ષિક ખંડણીમાં વધારો થઈ રૂ. ૭,૦૦,૦૦૦ થઈ હતી. એ થયલા બેદારદસ્ત સહી થયા અગાઉ પ્રખ્યાત અને મહાપરાક્રમી દામાજી ગાયકવાડ ૧૭૬૮ માં, ૪ યુગે મેલ મરણ પામ્યા. એની પાછલ ગાદીએ આવવા તેના બે યુગે સાહેબ અને ગોવીંદરાવ વચ્ચે ફરીફાઈ આવ્યે, તેના કુંડેથી જેરાવા ગાયકવાડ પસિ પુણે થયા મેલ હતા, એ સુનેરી ઠક મેલ, જેરાવાએ પોતાને લાભ થનારા મળ્યુત બેદારદસ્ત કરી, નવરાજીના રૂ. ૨૦,૦૦,૦૦૦ વગેરે પીજી મેલેહી રકમ થઈ, પેલેલાં ગોવીંદરાવના લાભમાં યુગના છતાં પાછલથી વગ યુગે, સયાજીરાવને ૧૭૭૧ માં “સેના આસપેલ” ના ગેતાબથી ગાદીએ મેસાડી, તેના ન્હાના બાઈ ફતેહસીંગને તેના “યુવાલીક” અથવા નાથન ડેરબો. એથી લાવાદાર ફરીફાઈ બાઈએ વચ્ચે દુરમની આવી અને રાજ્ય કુંડપીએ બેઠે બેરેડુ બેઠેઆથમ્યા. ફતેહસીંગને, પોતાના હોધા ઉપર ડેરબોના કાવતરાંબાજ જેરાવાઈ દરબાર ઉપર વીધાસ ન હેવે, તેણે, હંમેશાં પોતાની તરફ રાખવા તેઓ અને બેરેડા વચ્ચે ૧૭૭૨ માં ચેકસ બેદારદસ્ત કરાયા હતા. ૧૭૭૨-૭૩ સુધી ગાદી સંભાળી ઉપલા ફરીફાઈ બાઈએ બહાઈ, ત્યારે જેરાવા ગાયકવાડ મરણ પામ્યે, તેની ગાદીએ મેસવા, દયાજીના રાજ્યધાની પુણેમાં, પણ બાંજગડ ઉઠી અને ગાયકવાડો માફક હવે જેરાવા મેલેમાહે બહાઈ બાઈ, મરણ પામ્યા જેરાવાના પુણેથી નાથી આવ્યા કાકા રાધોબાએ ૧૭૭૫ માં હંમેશાં મેલે, ગાયકવાડી પાડ પડમાં પડી. ત્યાંની ગાદીથી દુર કીધેલા ગોવીંદરાવની તરફ કરી, ફતેહસીંગને રાજ્ય વહીવટ ઉપરથી દુર કરાવવા ભતા હતા, તેથી ફતેહસીંગે હંમેશાં ૧૭૭૫ ની ૮ ની જીલ્લાએ ભેર, ચીકી, વરીઆવ અને કોરાલ એ પ્રગણ્યા આપી અને રાધોબાએ રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦ આપવા કજીલી વાત ફેરવી નાખ્યે, ગાયકવાડ બાઈએ પાછા બહાઈ બાઈ. હવે ફતેહસીંગે પુણાની દરબારમાં વગ બગાડી રાજ્યકર્તા સયાજીરાવને ગાદીએથી દુર કરાવી, પેતે ૧૭૭૮ ના ફેબ્રુઆરીમાં “સેના આસપેલ” ના ગેતાબથી તખ્તે મેલે હતા. તેણે, સંબાઈ સરકારની સાંચે થયા, જેરાવા અથવા બેરેડા બેલે એ તેના માનીતા બાલાજી પંડીત ઉદે નાના કુંડનવીસને* મદદ આપવા કજીલું હતું. પણ ૧૭૮૦ માં બારે હંમેશાં તારીખથી વધારી, * ફારશી. “જે- જેરાવાઈ સયાજીરાવની બહાઈ, ફતેહસીંગે ફરીબહાઈ, હંમેશાં સાથ મેલે, ૧૭૮૫ મદદ કરવા ૧૭૮૦ ની ૨૬ ની બનેવારીએ * જામા બેરેડા અને “નાવીય” બખત કીધું—હવેથી ફતેહસીંગે, જેરાવાથી સ્વતંત્ર બની યુદ્ધરતમાં “હર હંડીઆ કુંડની સરકાર” સાથે વેહેંથી થીવું હતું. જામાનાર. “ફડ- નવીય” નો ફો- જેરાવા અને હંમેશાં વચ્ચે યુદ્ધરત વીરો ઉઠેલી બહાઈ ૧૭ મે ૧૭૮૨ એ બંધ પડી, અને ફતેહસીંગ સ્વતંત્ર સયાજીરાવ ૧૭૮૬ બે, રાજ્યની ની ૨૧ ની દેસેબરે નાથણે યુગ મેલ મરણ પામ્યા. એ ગાદી ઉપર આવવા તેના બાઈએ જાનાજી અને ગોવીંદરાવ વચ્ચે આવક ભવકે મેલેહી, પુણાની દરબારે વચ્ચે આવી, જાનાજીને, નાથણ સયાજીરાવની વતી રાજ્ય મેલવાવા નેમ્મો. તેણે, જેરાવાને ૪ વર્ષમાં નો હતો, તે, યુ- અથ વળેલ અ- ૩૩ લાખ તો બીજા તરફથી ૬૯ લાખ રૂપીઆ આપેલા જીલ્લાએ. જાનાજી ૧૭૮૩ માં મરણ પામ્યા. તેની પસિથી જેરાવા- સાવલો હતા. એ એ તારીખી દેલિયુનો ગાયકવાડી યુગ, અને સુરતની જગતમાંના સધેલા હીરો જીલ્લાએ એ રાજ્યના એ કુકડા કરી, તેને નળક કરવાની, જેરાવાના માનીતા બાલાજી પંડીત ઉદે નાના કુંડનવીસની તથાજી હતી, તે પાંગે ભે, તે, ‘સાધવીના’ થયેલા સાચો હતા. કારોથી ઉલટું થયલું હંમેશાં જીલ્લાએ, કુંડનવીસ, તે કજીલ રાખી, ગોવીંદરાવને ૧૭૮૩ ની ૧૬ ની દેસેબરે “સેના આસપેલ” ના ગેતાબથી રાજ્ય-પ્રતીનીધી નેમ્મો, તેની સાંચે જેરાવાઈ દરબારનાં છુપાં કાવતરાંથી ફતેહસીંગ અને જાનાજી- એ કંઈ વર્ષો સુધી નારાકર ફરીફાઈ અને ઝગડો ચલાવ્યો હતા. ગોવીંદરાવે હાલની અપરાધવાદની સેના કેરોની હંમરત, ત્યાંના સુલતાનના મેલેલા જીના પાયા ઉપર નવી બંધાવી હતી. એ ગાયકવાડના વખતમાં મેદાની ફરીવાર થે હતી. તે ૧૮૦૦ ની ૧૬મી સપ્ટેમ્બરે મરણ પામ્યા—ગોવીંદરાવ પસિથી જેરાવાએ પોતાનાં નવરાજીને હે છેલ્લાં થીયા હતા. એ ગાયકવાડે જેરાવાની ઉરાકેરણી, આપ્યા શલ્યકર સાથે બહાઈ પછે, ઈ. સ. ૧૮૦૦ થી ૧૫ વર્ષ સુધી, જેરાવાઈ સયાજીરાવ

શુભરાતનું સુખ-મધક અમદાવાદનું પ્રગલ્ભ હોય છે રાખી, તેની “સુલકગીરી” તે ખંડણીની વસુલાત ગાયકવાડ કરવા લાગ્યો. ગોર્ધારરાવેના પુત્ર અનંદરાવ ગાયકવાડ, ઇંગ્લેન્ડની મળ્યુત કુમક સાથે અરોડાની ગાદીએ બેઠો. તેને, રાખના ભગીરદાર સાથે ૧૮૦૨ માં વાંધા ઉઠી લડાઈ થયે, ઇંગ્લેન્ડ સરકારે, ત્યાં, જેવર એલેક્ઝાંડર વોકરને પાકલી તપાસ કરાવી ભગીરદારોના વાંક ભેળે. વોકરે, એક ભગીરદાર જાહારરાવનું ‘કડી’ રોહર છાવી, ગાયકવાડીમાં ભેડી નાખી, એક ખીભ મળ્યુત ભગીરદાર અણુપતરાવને સખ્ત હાર આપી; એથી ગુસ્સે સાચી અસર થયે—હવેથી અરોડામાં ઇંગ્લેન્ડ લાગવને ભયની ઝડ પકડી અને અનંદરાવે માછ “કુપની સરકાર”ને ચીકણી પ્રગલ્ભ બહેસમાં આપ્યું. એ મહારાજા, પોતાનાં આરમ્ય શીબંધી લશ્કરથી અતીરાય કરાવે, તેને, ૧૮૦૨ ની ૨૬ મી ઈસિમ્બરે ઇંગ્લેન્ડે કહાડી નાખી તે બદલે ૨૦૦૦ ઇંગ્લેન્ડ ફાઉન્ડ અને એક તોફાનાના બેઠરી રાખી, તેના ખરચ (ભેદાદ) ખાતર ‘ધોલકા’, ‘નડીઆદ’ વીગરે મોઢેડી આવકના પ્રગલ્ભ સ્વાધીન લીધાં. એ બીરામર ૧૮૦૩ ના ફેબ્રુઆરીમાં થયો. કહાડી મેલેલા આરમ્ય સરદારો, રાખે કહાડલિયાં નાણાં રાહકારને પાછાં જરવા, અને ગાયકવાડના કુટુંબીઓના જનન, માલ, અને આબરૂનું રક્ષણ કરવા ભગીરન રહેલા હતા, તે સઘથી ભગીરનગીરી (બાહેધરી) ઉપરાંત આરમ્ય લશ્કરનો મહડી ગયેલો પગાર પણ સુકરી આપવા ઇંગ્લેન્ડે મથે થે, એ નાણું ૧૮૦૫ માં ચુકવવા ગાયકવાડને કમ્પલ્લી, તેની ભગીરનગીરીમાં, ‘અરોડા’, ‘વેઠલાદ’, ‘અમદાવાદ’ વીગરે ખીભ મે પ્રગલ્ભની મેલેમુલ પોતાના કમ્પલ્ભમાં રાખી હતી.—૧૮૦૨ ની જુલાઈમાં જેવર વોકર અરોડામાં પેહેલા ઇંગ્લેન્ડ રેસીડન્ટ નેમલો. આરમ્ય “શીબંધી” એ ૧૮૦૨ ની ૨૬ મી ઈસિમ્બરે અરોડા છોડી જતાં ધણી મેલેતત આપી હતી. મહારાજા અનંદરાવે પોતાનો ઝુંચવાઈ ગયેલો રાખનાંમણી સુધારવા, તે, ઇંગ્લેન્ડની પ્રત્યખતવાર દેખરેખ હેલ ૧૮૦૨ ની ૨૪ મી જુલાઈએ લખતથી રોહરી દેઈ, તેને રેસીડન્ટના પ્રત્યખતવાર હેલ નેમણાં એક કમીરાન અથવા ‘પંચથી’ ચાલતો કીધો હતો.—હવેથી અરોડામાં ચેરાવાઈ બદલે ઇંગ્લેન્ડ કમ્પ બેઠો તે ૧૮૦૫ ની ૨૧ મી એપ્રિલે ખીભ ધણાં લખતથી પુરો મળ્યુત થયો હતો. ત્યારે ગાયકવાડે પોતાની કુમકે રાખેલું ઇંગ્લેન્ડ લશ્કર વધારી ૩૦૦૦ નું કરી એક તોપખાનાની કુકરી રાખી તેનાં ખરચ બદલે રૂ. ૧૬,૦૦,૦૦૦ ની આવકના ત્રણ પ્રગલ્ભ અને સુરતની ગાયકવાડી “ચોથ” નો ભાગ ‘મરૂ ઇનડીઆ કુપની’ સરકારને આપ્યા ઉપરાંત ઇંગ્લેન્ડને કીધેલું કરજ ફીડાડવા, ખીભ ૮ પ્રગલ્ભની મેલેમુલ આપી હતી. ઇંગ્લેન્ડ દેખરેખ હેલ એ રાખનાં કારભાર આવવા આગળ ત્યાં દરસાલ ૮૩ લાખનો, તેમાં લશ્કરી રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦૦ નો જખરો ખરચ થતો હતો, બ્યારે આવક ૫૫ લાખની હતી. રેસીડન્ટે ૧૮૦૮ માં લશ્કરી ખરચ કાપી રૂ. ૨૪,૦૦,૦૦૦ નો કરી આવક સુધારી ૫૮ લાખ કરી હતી. કરનલ વોકર ૧૮૧૦ માં હાંકુમાન છોડી ગયો, કે, કેપટન કરનેક અરોડાનો રેસીડન્ટ બન્યો હતો. એ મેઉનો અરોડા રાખે, અંતકરણથી ૧૮૧૨ માં ઉપકાર માન્યો હોત કે, એઓએ રાખની મેલેમુલ વધારી, ખરચ ઘટાડી, “કુપની સરકાર” નું કરજ ફીડાડી, નાણાં સંબંધી હાલત સુધારી હતી. હવે પોતાનું મેલેમુલ અદા થયે, ઇંગ્લેન્ડે એ રાખનાંકારમાંથી હાથ કહાડી યેઈ દુરથી સંબંધ રાખ્યો, કે, ગાયકવાડના ન્હાનાભાઈ કાનોછાએ, અરોડા જખત કરી ચેલા કાવતરે રમ્યું. તેણે ઇંગ્લેન્ડે કેદ પકડી, છેલ્લે જકાસ પાકલ્યો બ્યાંથી તે પાછો ફર્યો નહી.—પ્રણાના ચેરાવાએ, ઇંગ્લેન્ડેસાથ ‘વસઈના કરારે’ કરવા પછે, તેણે સુખ જરાહા રાખનાંકાં તરિકિની સત્તા અને ટેકાવ યોગ્યો હતા. તે પાછું મેલવવાનો ડરાવ કરી ૨ જો બાછરાવ ચેરાવા, ઇંગ્લેન્ડે વિરૂદ્ધ કાવાદાવા રમવા લાગ્યો. બાછરાવને જરાહા સરદાર સાથે પ્રણાના પોલીટીકલ મેનલ્ટ મારફતેજ વેલેવા ચલાવવા ઇંગ્લેન્ડે ફરજ પડયે, તેણે, ભાળા ગાયકવાડ અનંદરાવની મદદની કમ્પલ્ભ, ત્યાંના દુર કીધેલા દીવાન સીતારામ અને રાણી લખતા બાહને હાથમાં લેઈ, મેલવી હતી. પછે બાછરાવે છેડવી રોધી તકાર લીધી હતી કે, અરોડાનો દીવાન નેમવાનો હક તેને છે કે ને જમ્યા, તે, સીતારામને આપવા માગે છે. સીતારામની ટોળીવાળા પ્રણા તેમજ ઝુંબડમાં ૫૨ી વળી ત્યાંની સેક્રેટરીએટ એડીસમાંથી અરોડા રાખને લગતા અગત્યના ખાનગી દસ્તાવેજોનો બેદ મેલવવા લાગ્યા તો ઇંગ્લેન્ડે વીધાસુ મીન અંગાથે શાઓને પંદરપુરે તરફ બાછરાવે ૧૮૧૫ માં દગાથી મરાબ્યો. તેને બધો, રેસીડન્ટે, બાછરાવ બદલેતેના શીરુપી કરભારી ત્રીખકુલ દેખનીઆ ઉપર મેલો, તેને ગુસ્સે પોતાને હસ્તક કરવા, ઇંગ્લેન્ડે બાછરાવને ફરજ પાડી, ધણાની નેલમાં તેને કેદ પાકલ્યો. બ્યાંથી તે ૧૮૧૬ ની સપ્ટેમ્બરે બાછરાવની છુપી મદદની નહાઈ હતો. ૨ જો બાછરાવ હવે, ઇંગ્લેન્ડ સવાને સુગથી ઉમેડી નાખવા. હેલકર, સીંઘા, નાગપુરા રાજા વીગરે ખીભએ સાથ સંપ કરતો હતો, તે પકડ થવા અગાઈ ફરકો મારવા, ઇંગ્લેન્ડે, ત્રીખકુલને પાછો એકદમ પોતાને હસ્તક કરવા અને ૩ ડુંગરી-ગીલ્લા આપવા માગણી કીધી, ત્યારે કરી ઉપાચ ન ભેળે ચેરાવાએ તે કમ્પલ્ભ રાખી, ૧૮૧૭ ની ૧૩ મી એપ્રિલે, “કુપની સરકાર” સાથે લખત કરી, પોતાની કમીઆવાદની “સુલકગીરી” (ખંડણી) ચેલાનો હક અને શુભરાતમાં અમદાવાદ, અરોડા-

અને માયકવાડી ઈતરાની વસુધાત શીવામ્ને બીજું સધલું ઇંગ્રેજોને આપ્યું હતું. બાયકવાડને, અમદાવાદ ભણકનું પદે આપી, વચલાં લખતની ૪ થી કલમથી તેને સ્વતંત્ર ઠેરવી.—માયકવાડ તરફથી ચેરાવાને આપાનું નામરાણું અને ‘અડણી’ હંથિયનું ૨૯ કીડું હતું. પીતાને હવેથી ઇંગ્રેજ લશ્કર વડું રાખવાની જરૂર પડે, તેના અરમ આતર ફૂતેહસીંગ મહારાજમ્ને ૧૦ બાબતી વાર્ષિક આવકનું અમદાવાદ પ્રગણું ઇંગ્રેજોને સ્વાધીન કીડું. જેનું ચેરાવાઈ ઈતરાનું વાર્ષિક રૂબ ૩૦ લાખ હતું, તે, ચેરાવામ્ને ન ચેતાં પીતાની કુમકે રાખેલું ઇંગ્રેજ લશ્કર વધારી લીડું હતું. ઊરાકેરાઈ રહેલા બાહરાવે હવે ૧૮૧૦ ની ૧ ઠી નવેબરે પ્રણાના ઇંગ્રેજ રેસિડેન્ટની ઇવણી ઉપર અણખતિ હસ્તા કીધી, પણ ફેકટ. તે પહેલે અંક અડવાડીઆમાં— ઇંગ્રેજોમ્ને પ્રણું લીડું, અને ૨ ભે બાહરાવ તહો. એજ સાલમાં નામપુરના રાજા અને જહારાવ હોલકરને, ઇંગ્રેજોમ્ને નરમ કરી નાખ્યા, ભ્યારે ફૂતેહસીંગ બાયકવાડે “કુવની સરકાર”ને લશ્કરી તેજભ ચેરાની મદદ આપી હતી. તેને બરૈડામાં સ્થાપેલી “ન્યાયાધીરાની કેરટ” આજગુલકી ચાલુ છે. ફૂતેહસીંગનું ૧૮૧૮ માં દગલબાહરીથી તે બીજી તરફ જણાવ્યું છે કે બારીમ્નેથી પડે મરણ નીવળ્યું, ત્યારે બરૈડાને મામલા કંઈ સ્મિર અને અજબ રીતે બદલાઈ ગયા હતા. હકદાર, પણ સચાથી દુર કીધેલા મહારાજા અનંદરાવની રાખેલીના છેકરાને ગાદીમ્ને નહીં યેસવા દેવા ખાતર ફૂતેહસીંગના, ન્હાનાભાઈ, સવાશરાવને પુરખપત્યાર રાખવ-પ્રતીનીધી નેમ્થી હતો, ૧૮૧૯ ના અક્ટોબરમાં અનંદરાવ મરણ પામ્યો. ૧૯ વર્ષની ન્હાની વય અને ક્રામ્યા અનુભવવાલા સવાશના વખતે, રાખ આખા, કરજ થાડું અને તેને શીડડવાના માર્ગો ખુલા હતા. સ્મિત,—ઇંગ્રેજોની કુમકથી સ્મિ રાખ, ચેરાવાઈ પીડાથી છુટી સ્વતંત્ર અને આખાદ બન્યું, ત્યારે હવે સ્મિ ના-દાન રાખમ્ને બુરી સલાહ ચેવાથી, ઇંગ્રેજોમ્નેજ દબાલુ કરી, કાઠીઆવાદ, જાહી અને રેવા કાંઠાનાં ખંડીમાં બીરે પારકાં રાખ્થી સાથ, તેને જૈહવા મથાવવા સાક મના કરી હતી. સવાશમ્ને થોડાક રાખદારી વાંધા બાબે ઇંગ્રેજે સાથ ગેરવત્તાલુક મથાવવા ઇતાં, ત્યારનાં કુખખાનું ગવરનર મી. સ્મેથર્સનરુને ૧૮૨૦ ના નવેમ્બર મુખી, તેને સંભાળી યે, અખાડા કીધા હતા, તેની પછેના ગવરનર સર જોન આલકમ, સવાશની ગરૂરી તોડનારા કલુ ઉપાધિ ચેવા જતા હતા કે, તેની જગ્યા ઉપર અલેલા જોડું કબજે અને તે પછેના ગવરનરોમ્ને લીધેલા કંઈ નરમ ગરમ ઉપાધિથી ધારેલી અસાર ન થયે, તેમ્ને પછેના ગવરનર સર જોન્સ કરનાકે, બાયકવાડને ‘જેટલા’ તાલુકો આપી ૧૮૩૯ માં સ્મિ ગેરસમજીવોના અંત લાગ્ચે, જેઉ રાખ્થી વચ્ચે પાછી મળજીત મીવાચારી થે હતી. ૧૮૪૦ માં ઇંગ્રેજોની સલાહથી ત્યાં “સતી” થવાના અને ૧૮૪૧ માં હાઉમ્નેમ્ને કુસલમાનેને “છેકરાં વેચવાનો” રીવાજ બંધ કીધો હતો.—પણ છેકરાંને યુલામતરીકે જન્મમુખી ધર ચાકરી કરવા સાદ વેચવાનો રીવાજ ચાલુ રાખ્થી હતો !! સ્મિ જહારાજમ્ને ન્યાયાધીરી કેરટના ચુકાદ વીરક અપીલ સાંભળવા “દેવાગર-કચેરી” ઉઘાડી હતી, તે, ૧૮૪૦ ના દીસેમ્બરે, સવા વધારી, રાખ મુધારી, રેવતનો ચાહ મેલવી, ૮ પુત્રોમાં ૫ હકદાર મેહામ્ને મેલી, મરણ પામ્યો. તેનો ૩૦ વર્ષનો નીજે પુત્ર ગણપતરાવ ગાદીમ્ને આઝો. સ્મિના રાખમાંથી, ૧૮૫૧ માં “કુખખ”, બરૈડા અને મધ્ય હાઉસાન રેલવે” બંધારી પસાર થઈ, તે ખાતર, સ્મિજી મુકત જગ્યા આપી, પણ તે ચાલુ થયે બરૈડાની આખાત નીકારામાં જવી યોઠ બરી ચેવાનો બેરાખત કીધો હતો. સ્મિ રેલવે ૧૮૧૦ નાં જેલ્લીમ્ને ચાલુ થઈ. બરૈડાના રેસિડેન્ટ કરનલ * એની પહે આહરરિ ગણપતરાવ વીરક ૧૮૫૧ માં કુખખની જોડું ફેકલ્ડની સરકારને, ત્યાં, ધાંચ, રાવત, અને અધર પણ અંકેરાવ મહારાજા-ભયે, એ યોઠનો ચાલવાનો રીપોર્ટ કરી તેણે પીતાના હાથ નીચેના, નેડીવ-મ્નેજનો હોધે ૧૮૫૪ માં કહાડી નાખ્યા હતા. સ્મિ જહારાજમ્ને પીતાના અટપડીઆ ધીવાન બાઈતામ્નેકરને કુખખ સરકારનાં દબાલુથી રજા આપી હતી. ગણપતરાવ ૧૮૫૧ માં હકદાર વારેરા વગર મરણ પામ્યે, તેનો બાઈ ખેરાવ ગાદીમ્ને યોઠ. તેણે નવે પાલે લશ્કરી બંધન મળજીત કીડું, ન્યાય અને બેઠેમુલ ખાતાં મુધાર્યાં, મોહોડાં જ્યેર બાંધકાનો ઠાંભાં, મકરપુરાના મેહેલ, હાઈકુલ વીરે નીરાળો બંધારી પણ તેના મરણ અને નવી જોનદારી કેરટ સ્થાપી હતી. સ્મિજી ૧૮૫૦ ના બયંકર લશ્કરી બલવાની વખતે ઇંગ્રેજોને કીમતી મદદ કીધી તેનો બદલા, સ્મિ સરકારે ખેરાવના બાપ ઉપર ૧૮૩૯ થી શુભરાતમાં પોડસવાર ફોજ રાખવા નાખેલા વાર્ષિક દંડના રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦ હવેથી ચેવાના માફ કરી, તેને ચઢતા વગેરેના “ધી નાઈટ-આન્ડ-કમાનદર સ્મિવ થી રસાર સ્મિવ ઇનડીઆ” નો ભયને પુકશાન કરી, ઇંગ્લેન્ડ સર-ખેતાવ બહી, તેણી ખામરાથી તેને ચોરકદ અથવા ચોરપિઠના મોહોડા વંખાની સ્મિક ભેડ ભેડ કરી, પીતાની કાર ઉપર મેકેર-પસંદગીનાં ‘વારેરા’ નેમવાના હકની સતદ ૧૮૧૨ ના માર્ગમાં આપી વાળ્યો હતો. ખેરાવ સ્મિક સીપાહમ્ને અને જુ વાહીમખાલ હતો. તેનીપસે, સરસ કવાલત અને હથીઆરવાળું ૧૫૫૨૨ ચુનું લશ્કર તૈયાર રહેતું હતું. સ્મિજી, પીતાના ખુરા બાઈ અહારરાવને બરૈડેથી રેલેન્ દુર “પાંદરે” મામમાં ઉદ નાખી હતો, કે જેણે ત્રણ વાર ૧૮૫૦-૫૩-૫૬ માં સ્મિ ચાદી જિજ જગ્યાં કાવતરાં કીધાં હતાં. ખેરાવ પીતાની રાણીમ્નેની સમજલતથી કુસલમાને ઉપર મેકેરમાન ઇસતા હતા,

તે ભરજીવાળીમાં ચિંકાચિંકા વગર વારેરા નેમવે ૧૮૭૦ ની ૨૦ મી નવેમ્બરે મરણ પામ્યો. તેના ૧૪ વરસનાં દમામી રાજ્યમાં રેલવે મુખી, અને સંતોષી હલી. “તેની રાજ્યનીવી ખરા મુશ્કારાના વધારાની હલી. તે રેલવેવાળી, આપમરજી-કરનજી ખાર. નો, પુરો પકો, સાબેત ધ્યાનનો, અને માથાં હતા.* તેનાં મરણથી, અજ્ઞાતરાવનું નશીબ ખીલ્યું, જેને કેદખાનાની ગમીમાંથી ખેંચી કાઢાડી, ખુરાલીની ધામધુમ વચ્ચે, ૪૩ વર્ષની ઉંમરે, હંમેશા સરકારે, ભરેડાની ગાદીએ બેસાડયો. નશીબનું ચક્કર શું અજબ ચમતકાર કરેલે! અજ્ઞાતરાવે અપીલ અથવા “વરીજ કેરડ” સ્થાપી અને ખેડેરાવના માંનીતાચિંતને ઉપેડતો માલ્યો. તેના ખુરાલીમત્યા અતેજ કરાવા લાગ્યા અને તે રાજ્યની આયત આડી રીતે ઉડાવા લાગ્યો. જેહિસુલ જમા કરતાં જીલ્લમ થવે, હંમેશા સરકારે, ૧૮૭૨ માં તેને ચેતાવ્યું હતું કે, “જેહિસુલ વસુલ કરતાં ધાતકી નહોં પણ મધ્યમ પણ વતેવું કે રેલવેમાં અસંતોષ રેલાય નહોં.” પણ ફેક્ટ. વાત બગડવીજ માંથી રાજ્યની આયત રૂ. ૧,૩૭,૦૦,૦૦૦ થી ધડી રૂ. ૬૪ લાખ ઉપર આવી તો ખરમ વધી ૧ કેરડ ૭૫ લાખ ઉપર ગયો, અને ત્યાં જીલ્લમત અને બેદારીના પાકાર ઉડ્યો. હવે તેનો અંત લાવવા, કુંબળ સરકારે વચ્ચે હાથ નાખી, કરનજી કેઅરને ૧૮૭૩ની ૧૮ મી માર્ચે ત્યાંના રેસીડન્ટ નેમી મોકલ્યો. તેણે થવી ફરીવાર ખરી જીલ્લાવાળે હોંદુની વડી સરકારે, તે વીરી, ચિંકા ‘કમીશન’ મરજતે ચિંકા લખનાં બેઅમર, દેસિમ્બરમાં તપાસ કરાવે તે ખંડે જીલ્લા, ચિંકા સરકારે, અજ્ઞાતરાવને ૧૦ મહીના તે ૧૮૭૫ ની ૩૧ મી ડિસેમ્બર મુખીમાં ત્યાં મુખારો કરવા ચેતવી જવાબદાર ધર્મી. તેને જેહિસુ પાકલ ઉપાયો લેવા પછે, કુદતના ફકત ૫ મહીના પાછી રહ્યા ત્યારે ૧૮૭૪ ની ૪ થી ચિંકાચે પંકાવવા જારી રહેસર મી. દાદાભાઈ નવરોજીને અરજ કરી પુરમ ખત્તાર દીવાન બનાવ્યા.—ખીગાડાની જમરી જડમાં યુતાવેલું રાજ્ય, જેહિસુજીવા લાલચુ રાજ્યાધીકારીચિંતની અંદર, અને જરામાં ફેરવાઈ જનારા મહારાજા, સાથે કામ ચેલું, ફકત કુદતમાં મોહાડાં રાજ્યને મુશ્કરવાનું કામ કાંઈ ચોક્કસ ન હતું. તે છતાં, ચિંકાની વીવાને ઢાવી બીડી તે હાથમાં લે રાત દીવસ બારે જેહિનત કરી મુખારો કરવા માંડ્યા કે, ગાયકવાડ સાથે ગેરસમજીવી થયેલા રેસીડન્ટ કેઅરે ચિંકા દીવાન સાથે આડકતરાં છીતાં રીપી. કુંબળની સર શરીય વોડહાઈસની બોલી સરકાર ઉપર સહરાયાત બર્મી રીપીડોં મોકલ્યા કે, ચિંકા દીવાને તેનું ખુલ્લું પાકલપણું અને તે માની, કુંબળ સરકારે ચિંકા રાજ્યને કીધી ગેરનસાણી, ખાતરી પુરેક રીતે હોંદુની વડી-સરકારને બતાવી આપે, તે સરકારે, ચિંકા રેસીડન્ટને કહ્યો આપી ત્યાંથી દુર કરી, કુંબળ સરકારને તે બાબતમાં હાથ ન નાખવા જીલ્લાવી, પીતાની તરફથી રેસીડન્ટ કમીશનર અને ચિંકા-તરફે સર કુંબળ પેલીને ૧૮૭૪ ના નવેમ્બરમાં નેમ્યા હતા. ચિંકા, ત્યાંના રેસીડન્ટ બરતરફ થયો કે, લાલચુ ખત્તારીઆચિંતનું ભેર પાછું વધ્યું, તેચિંકા રાજ્યને હાથમાં લે દીવનના મુશ્કારાની ખોડે આબા-જેમ અગાઉ પણ લે વાર બનવે, દીવાને આપેલાં રાજનામાં, મહારાજાની કાકલદીથી પાછાં ખેંચી લીધાં હતાં. તેચિંકાએ હવે, ખીજી વાર પકા કરાવેલી ૧૮૭૪ ના ડિસેમ્બરમાં મહારાજાનું વડું ન સાંભળી રાજનાં ચું આપી છુટા થયા કે, જે પછે ફકત વખતમાં, હેંધાથી દુર કીધા ફેરના સરખતમાં જે નાખવા અને મહારાજાને તેમાં હાથ હોવાનો સવાલ ઉઠે, તેની તપાસ થતાં મુખી અ-હહારાજાની સત્તા છીનાવી લે, તે સર કુંબળને આપી, તે વીરી ૧૮૭૫ ની ૧૩ મી બનેવારીએ ડેરે રી બહાર પાડ્યા હતા. ચિંકા તપાસ ૩ હંમેશા અને ૩ હંમેશા તેચિંકા મહારાજા સીંધા, જેપુરના મહારાજા અને સર દીનકરરાવ ચિંકાથી બનેલા કમીશને ૧૮૭૫ ની ૨૩મી ફેબ્રુવારીથી ૩૧ મી માર્ચે મુખી કરી, હંમેશા સબસેક્રેટરી મહારાજાની તેમાં ઉચકેરણી જીલ્લાવી, તો દેશીચિંકાએ તેને નીરંદાજ ડેરે, તેનો રોવટો ચુકાદો હોંદુના વજરે ૧૮૭૫ ની ૧૫ મી ચિંકાએ મહારાજાના લાભમાં આપ્યા છતાં,—તેની આગળી માડી ચાલ ખાતર તેને ૧૬ મી ચિંકાએ ગાદીએથી ખસેડી, રાજ્યજીલ્લા સર ડી. આધવરાવને દીવાન નેમી સાંપી, ઉપલા ખેડેરાવને આપેલા હક જીલ્લા, તેની લીધવા રાણી જમનાબાઈને ગાયકવાડ વંશમાંથી ‘દત્ત’ લે ગાદીએ બેસાડવાની રજા આપી. અજ્ઞાતરાવને રાજ્ય બંધવા તરફે અફાસ મોકલ્યા બ્યાં તે અને તેના થયેલા ચિંકા પુન મરણ પામ્યા. હવે ચિંકા ગાદીએ આવવા, આગળા ગાયકવાડ ફેરેહસીંગના દત્ત જોર્જેરાવના લે પુત્રોચિંકા દેરા કરી નીબળ થવે, આશરેરવે અપલાત કીધી, તો સદાશીવરાવે ખંડ ઉઠાવે, કેદ કરી બનાસમાં રાખ્યા છે. મહારાણી જમનાબાઈને ૧૮૭૮ માં “હિમપોરીયલ ચિંકાર ચિંકા ધી કંઈન ચિંકા હનડીઆ” નો જોતામ મલ્યો, તેચિંકાએ ૨૦ મી મે ૧૮૭૫ માં હાલના પુરમખતાર મહારાજા સમાજરાવને દત્ત કરી લીધા. તેચિંકાએ ૧૮૮૪ ની ૧ લી બનેવારીએ ઉંમરમાં આવી કુલ અખતાર લીધી, ત્યાં મુખી ત્યાંના રાજ્યકારભાર સર ડી. આધવરાવે, ગવરનર-જેનરલના ચિંકાની સલાહ પ્રમાણે ચાલ્યા હતા.

મહારાજા સમાજરાવ ગાયકવાડ, જે નામથી ગાદીએ આવ્યાં, તેમનું ખંડે નામ ઓધાલરાવ છે. તેઓ ગાયકવાડી રાજ્યના મુખ સ્થાપનાર પરાક્રમી પીલાજીના બીજા પુત્ર અવાધરાવ તે તખ્તે બેઠેલા દાખાજીના બાઈની ૫ મી પેલીએ ઉતરેલા કાશીરાવના પુત્ર થાય છે. જેઓ ૧૮૬૩ ની ૭ મી માર્ચે જન્મ્યા અને હંમેશા, ખુબરાવી

મહારાજી બાપા અણે છે. પોતાના ૩ બાઈઓમાં એઓ વડા છે. ઉપર પ્રમાણે મહારાજી જન્મનાબાઈએ એમને 'દેવક' કરી છે બરોડાની ગાદીના વારસ ઠેરવ્યા, ત્યારે એમને છેક દુર આનંદેશ્વના એક માગમાંથી લણીન મરીબ હાલતમાં ૧૩ વર્ષની ઉંમરે લાવી, મોહોડી સત્તા અને દોહતમંદ રાજ્યના એકાએક ખાલેક બનાવ્યા! એ બનાવ નસીબના મોજેબ બરયા ફેરફારનો અતીસથ અર્થબો ઉપજવનારો અને અસરકારક દાખલો છે. એમને ગાદી-વારસ ઠેરવવાની ફીયા ૧૮૮૧ ની ૨૮ મી દીસેમ્બરે થઈ. એમના હૈયાત બાઈ સંપતરામ છે. એમને મહારાજી વીઠોરીઆ-એ ૧૮૭૭ ની ૧ થી અનેવારીએ "ફરઝંદ-ઈ-આશ-ઈ-દોહત-ઈ-ઈસ્લીશી," એટલે "ઈંગ્રેજ સાહાનશાતનો પોતાનો ખારો બેટો" એ ખેતાબ આપ્યો. એમની નાખલી વયે, બરોડાના બનેલા પુરખખત્યાર દીવાન સર ડી. આંબવરાવે ૧૮૭૭ માં અમદાવાદ અને પાલણપૂર વચ્ચે ઈંગ્રેજ સરકારે બાંધેલી રેલવે, બરોડામાંથી પસાર થઈ, ત્યારે તે સાથે રાજ્યની સમલી જમીન મુકત આપવા ઉપરાંત, રાજ્યને લાભ થનારા સમલા હકો છોડી દેઈ, વલી સાંખ્યા રૂ. ૬૦,૦૦,૦૦૦ મદદ તરીકે રોકડા આપી, રાજ્યને મોહોટો ગેરફાયદો કીધો હતો !! સમાચારાવે ૧૮૮૪ ની ૧ થી અનેવારીએ ઉંમરે પુગી પોતાના બોહોળાં રાજ્યનો પુરખખત્યાર લીધો ત્યારે ટ્રેઝરીમાં રૂ. ૯૪,૫૮,૦૨૬ ની મુરાંત ઉપરાંત રૂ. ૧,૩૭,૨૨,૦૦૦ ના સરકારી કાગજમાં હતાં. એઓએ, પોતાની 'કાયદા બાંધનારી કાઉનસીલ,' અને 'પ્રીવી-કાઉનસીલ' સ્થાપી, રાજ્યને લગતું 'કાયદ વલવાતું કારખાતું' ૧૮૮૩ ની ઓગષ્ટમાં ખોલ્યું, ૧૮૮૪ ના ફેબ્રુવારીમાં ધંધાદારીઓને ૧૦ ઠેકે નાણું ધીરી મદદ કરવા 'બેંક' ઉઘાડી, ૧૮૮૫ ની અનેવારીમાં 'આજવા' તરફ ૪ ઓરસ-આઈલના વિસ્તારનું મોહોતું લવાવ બાંધી ત્યાંથી નવ મારફતે સેફરને પાણી પુરું પડવા કામ આરંભ્યું, અને એક બહેર લાયથેરી ઉઘાડી છે. એ આપકવાડે રૂ. ૨૦,૦૦,૦૦૦ ના ખરચે ઈનડો-સ્ટ્રેશીન ટપનો નાદર 'લક્ષ્મીવીલાસ' મેહલ બંધાવ્યો છે. એઓ કેલવર્ણને ઉત્તેજન, અને રૈયતના લાભ ઉપર ધ્યાન આપી, રાજ્ય સુધારો વધારતા બચ છે. ત્યાંની હાઈ-સ્કુલ અને કોલેજ મજબુત પાયા ઉપર આવી, નીશાળો વધી, અને સ્કીલવલ્લી ખીલી છે. ત્યાંનું નવું બોહોતું સેફરસુધાર્થખાતું ફતેહમંદ નીવડી, ગાલી કાહાડેલું પોલીસ ખાતું સંપૂર્ણ બન્યું છે. ત્યાં ૩૧૦૦ થોડસ્વાર અને ૧૧,૦૦૦ પાયદલ વીમરે ૪૩ તોપો અને તોપખાનાની બેટરી છે, જે પાછલ દરસાથ રૂ. ૧૭૦ લાખનો ખરચ છે, તેમાં હવે ઘટાડો થવાનું સંભલાય છે, તો રાજ્યના પુરકળ ખેતીઓ અને સરદારોના લવાજમ, તેમજ ગાયકવાડ કુટુંબની છોકરીઓસાથ પરલેલા દરેકને રૂ. ૮૦૦૦ ની મલતી વાર્ષિક 'ક્લેસિદારી'ની રકમ રૂ. ૧૩૦ લાખની થવા બચ છે, તેપણ લરકી ખરચખાંજ ગણાવે, એ સામડી રકમ રૂ. ૩૧,૦૦,૦૦૦ થી કાંઈ વધું થાય છે. ૧૮૮૨ માં રાજ્યની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧,૫૩,૮૪,૭૦૫ ની થઈ હતી. એ રાજ્યના શીક્ષા "બાબાશાહી" કહેવાય છે. તે સુધારી, ઈંગ્રેજ ટમે, મહારાજની છબીસાથે, ૧૮૮૬ થી બનાવવા ઠેરવ્યું છે. એ આપકવાડ, લલાંક રાજ્યો પાસેથી ઈંગ્રેજે મારફતે પોતાની "પેશકસ" અથવા વાર્ષિક ખંડલીની વસૂલાત રૂ. ૬,૪૩,૬૬૨ ની કરે છે. એઓ, તેનજેનીની કેળવણી રાજ્યકુવરી સ્ત્રીભણાબાઈ સાથ પરલ્યા હતા તેથીએ ૧૮૮૪ ની ૨૬ મી જુલાઈએ—ગાદી-વારસ ફતેહસીંગને જન્મ આપી ૧૮૮૫ ની ત્રેમાં ખરણ પામી. એ મહારાજ "નાસનલ ઈનડીઆ એસોસીએશન" ના લાઈફ મેમ્બર છે. તેમને ગાર્ડ ઓવ ઓનસે સાથ રૂ ૧ તોપોનું માન મળે છે. તેઓ પક્કા ઠેરાવના, મેહનતું, ઠેકાવવાલા, અને બવિધમાં એક સરસ રાજ્ય કર્તા તરીકે ખીલી નીકલવાની મજબુત સાબેતી આપે છે.

પુરાતન બરોડા-સેફર—અસલ, હાલનાં સેફરથી ૫ માઈલ તફાવતે આવેલી જયી "લણ ટેકરી" ઉપર વસેલું હોતું જોઈએ, જે જગ્યા ત્યાંનાં રેલવે સ્ટેશનની ઉગમણે આવી છે. ત્યાંથી રેલવેલાઈન બાંધનાં સ્થે રાજ્યના અસલી મલહીના લણુક પુરાતન સીકા મલી આવ્યા હતા. હાલ તે જગ્યા, જ્યાં જ્યાં વરસાદના પાણીના લસારાથી ધવાઈ જાય અને ખાદ-કાંમથી ખુલ્લી થઈ, ત્યાં ત્યાં, પુરાતન બાંધકામોની ઇટે. નકશીદાર પત્થરના જુલા પાયા, લગિરે પીછ નીરાણો જણાય છે.

બરોડા રાજ્ય.—હાઈડ્રુસ્થાન મહંલા ૧ લા વર્ગમાનું સ્મક અને સુંખઈલકામાં સોથી વડું, વીરતરમાં ૪૩૬૬ ચારસ માઈલનું, જેમાં બધાંમલી ૩૦૦૦ માંમા આવેલાં છે. તે પહેલે ૩૦ તાલુકાઓમાં, તો હાલ ૪ મુખ્ય ત્રોત, બરોડા, કડી, લવસારી, અને અમરોળી (જેમાં 'અમાખામંડળ' છે) માં વેહેલાઈ, દરેક "સુખાના" હસકમાં છે. ત્યાં સ્મિકા અદલાત, મુનીસીપાલીટી, જેલ અને સરકારી ધર્મનું દવાખાનું છે; દરેક સુખાના હાથ હેકળ ૧૦ નાખખ-સુખા છે, તેઓને વીભાગ સોપેલા છે. રાજ્યના નાખલા

મોહોડા ૩૧ તાલુકા અથવા માહણી છે; ને દરેકની દેખરેખ “તેહેલીલદાર” રાખે છે. ૧૦ મોહોડા માહણિયા વીભાગ પાડી તેઓને નાખ્ય-તેહેલીલદારોના હસ્તક સોંપ્યા છે. રાજ્યમાં ગુપ્ત ઉત્પત્તિ રૂ, ચોખા, બાજરી, અને અગ્રીમની થાય છે. અગ્રીમ, ધણેકરી ગુપ્ત હાલમાં આવાત થાય છે. ત્યાંનાં ‘દીવ’, ‘દારકાં’, અને ‘બેટ’ના બંદરોમાં દીવાલોની આંધી છે. ૧૮૮૧ ની છેલ્લી ગણતરી પ્રમાણે આખા મુલકની ૨૧,૮૫૦૦૦, ની વસ્તી છે. તેમાં મોહોડા ભાગ હોંડ્યોનો છે. રાજ્યનું મોહોડું રાણીઆનું આનાર ૫ ગુપ્ત સરદારો—નવાખ કમાલુદ્દીન ખાન, રાજે જાંડરે, ઘોડપો, જીર હાથાહીમ અલીખાન, અને દોશુમીઆં જમાદાર છે. એઓ વગેરે ખીજ નાધલા સરદારો પ્રચલ છે. “માલકવાડ રાજ્યની રેલવે” ની ૩ જુદી જુદી લાઇનો, “મીયાંગામથી ચરિદા” સુધી ૩૦ માઇલ લાંબી “ચારોદથી ખરોડા” સુધી ૩૧ માઇલ લાંબી અને “દેખોલ માહલથી બાદરપુર” સુધી ૬૫ માઇલની છે.—એ લાઇનો રાજ્યને ઠીક નેશો આપે છે. તેઓના કારભાર “બી. બી. અને સી. આઈ. રેલવે કંપની” ચલાવે છે, ને, પોતાનો ખર્ચ બાદ કરી, માછીનું નાણું ચાલકવાડ સરકારને બરે છે. દેખોલથી ખરોડા સુધીની ૧૮૧ માઇલની એક ટ્રાક લાઇન બેલાવાનીરી તપાસ થઈ ચુકી છે. આખા રાજ્યમાં ૧ વરનેશ્વર કેલિબ, ૧ ઇંગ્રેજ હાઇ-સ્કુલ, ૧૨ એનએ-વરનેશ્વર સ્કુલ, ૧૪૪ નીરાણો, અને ૫ કન્યાશાળા છે.

રાષ્ટ્રતંત્ર ખરોડા રોહિર-કાલિયથ બાંધુ છે, તેનો પેરાલે ૪ માઇલને આસારે છે. કાલિ ૨૦૦ વર્ષો ઉપર જાનીઓએ બાંધેલા કહેવાય છે, તેના ૧૧ દરવાજા છે. કોઠની બાહર ખંબર ગુપ્તકરી મોહોલો વસ્તી રૂલાઇ છે. તેમાં શાકુલ થઈ ધણી વધારી થયો, તે હજુલુ વધોના જાય છે. રોહિરના મધ્ય-ભાગમાંથી વેહો “વીધામીની” નદીને બંધ બાંધેલે તેમાંથી, અને ત્યાંના ધણેક મોહોડાં તથામાંથી રેલવેને પુરતું પાણી મળે છે. ત્યાં, બજારવાણી દરબારી મેહલ, દમામી દેખાવેના ‘નવરમાન’ અને ‘મકરપુરા’ના મેહલ વીગરે બેલાલાયક બંગલા સાધના બાવો છે. રોહિરના સાથે મલતા ૪ વીસી રસ્તાઓના ચોખાં વચ્ચે આરકાઓ ઉપર ઉભેલા બેલા ધડીઆળવાણી છુરલ ખુબ રાખી રહ્યો છે. ત્યાંની નવી હાઇ-સ્કુલ અને ‘જમનાબાઈ દીરનેસરી’, ઇન્ડો-રીરેલીન ૪૫ની સુંદર બાંધણીના નચુના છે. ત્યાંનાં મ્યુનીસીપાલ અને બહાર બાંધકામના આતાઓએ આજ ૭૮ વર્ષોમાં, મેહોલોએ જમરી સફાઈ” તો ખીર્નએ સુરોભીત હંમરતો અને પ્રેશ વીગરે બાંધી રોહિરની સફાઈ અને દમામી દેખાવમાં તારીફ લાયક વધારો કીધો અને કયો જાય છે. ત્યાંનાં ત્યાજ, મેહુલ, મ્યુનીસીપાલ, પોલીસ, જમીન વસ્તી, એડીટ, પેસ, બાજરી, મીલીટરી, કલમ, સેક્રેટરી વીગરે મોહોડાં બહાર આતા છે. નવી નેલ ધણી મોહોડી, સફા અને હવાવાળી છે. ત્યાં દરબારી ખરેખે માલવી ૧ લાયચેરી, ૧ હાઇ-સ્કુલ અથવા કેલિબ, ૧ નીરાણો, ૨ કન્યાશાળા, ૧ ઉચ્ચ અને ૬ સંસ્કૃત પાઠશાળા છે. ૧ દરબારી ‘બેક’ અને ૧ કાપડ વણવાનું કારખાનું છે. હરિપતાલ અને ‘જમનાબાઈ’ ધરમનું દવાખાનું છે. રાજ્યનું હાથીખાનું ધણું મોહોડું છે. ૪ મુના દેખાની માલ મોહોડી તોપો છે.—ત્યાંનું તોપખાનું મહારાજને પદ્મજ કરતો વખતે ઇંગ્લેન્ડ ૧૮૭૫ માં તારાજ કીધું. જુદી જુદી ‘જમા’ અથવા ઘોડસ્વાર શેખમાં બહોલીઓ ‘ગુજરાત’, ‘આરા’ અને ‘નહાની હજુર પાગા’ છે.

ઇંગ્રેજ કેબ—અથવા ખરોડા ‘ફેસીડનસી’ રોહિરથી થોડે તકાવતે આવેલી, મોહોડી વસ્તી અને મોહોલા વીસરવાણી છે. ત્યાં જારશીઓની વસ્તી રોહિર કરતાં વધુ છે. ભાં મોહોડી બજાર, સરતનું ચેખાન, બેન્ડર-ડ, મેહુરેટ્ટોની કેરટ અને રોહિર મુધરાઈ ખાનું છે. ત્યાં વેપારી તેમજ શાહુકારો મોહોડી સંખ્યામાં રહે છે.

* ખરોડાઓ, ચાલકવાડી ‘ગુલકમીની’ ખંડણી,—અસલ સતારાની બલવંત શાહાનરાતાના શાહુ રાજને સેન્યાધીપતિ, ગુજરાતનાં “મુલકમીની” ની રાજ્યો પાસેથી ચેકસ મુદતે, જમરીથી, ચલાઈ કરી મેલવા લાખા પછે, કાઢીઆવાદના રાજ્યો ઉપર પલુ તેમ કરવાને શબ્દો. પીલા-કરવા, મોગમ છોડા પ્રજ દાખાછ, એ ખંડણી ૬૨ વર્ષે વસુલ કરવા, ઇ. સ. ૧૭૩૮ થી કાઢીઆવાદમાં ચાલુ ચલાઈ લેવો હતો. એ ખંડણી ધણું કરી રાજ્યકર્તાઓથી ‘જમપુત’ સરદારો પાધરી રીતે આપના ન હતા, તેથી તેઓના તૈયાર થયલા પાક અને બચાવ વગરનાં ગણિના સુદ્ધકાંઓનાં ધાંલુ સીકા હતા. તે-મજ વળી બહાર હોખા સંબંધી મન પતાવતો હતો.—એથી ખરોડા રાજ્યની આવક ખુબ ખીલી હતી. એ ખંડણીમાં પાલખથી “આરાભત” અથવા “એરીવત,” શબ્દો, બેલાવો, અને “નાલખંધી” તેમજ “ધારા દાંના” ના વેરા ઉતારવા હતા. બે બાગોમાં વેહેમી ના બેલાં રાજ્યોમાંથી મલતી એ ખંડણીના ૧ લા અને મેહુલને બાગની ચાલકવાડી હીસ્ટોની વસુલાત રૂ. ૪૦૬,૫૨૧ ની તો વેરાવાઈ હકની રૂ. ૫૩૮,૦૧૬ ની થવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં મગતા ચેકસ ચાલકવાડે, ગુજરાત મેહુલે વેરાવાઈ સંપાનું ગુપ્ત-મથક “અમદાવાદ” હજારે રાખ્યા પછે, ૧૮૧૦ માં—ઇંગ્લેન્ડ એ ઇંગ્લેન્ડ મજ નકમ કરી, વંશપરંપરા કરતી આપે, એ સમયે ખંડણી ચાલકવાડો લેવા લાખા. ૧૮૦૮ ની ૧૫ મી મેથી એ ખંડણીની રકમો તેઓ, ગુજરાત-વધી જુદી છે. પોતાનું લાંબુ રાખી એ ખંડણીની બરોમર વસુલાત કરવા—કાઢીઆવાદની “ઇંગ્રેજ પોલીટીકલ એજનસી” ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં, ત્યાં, રાજકેલ તરફ સ્પર્ધા છે.

HH MAHARAJA MAHA RAO KHENGARJI SAWAI BAHADOOR, OF CUTCH

ਸਿੰਧੂਰੀ : ਸਿੰਧੂਰੀ ਸਿੰਧੂਰੀ ਸਿੰਧੂਰੀ ਸਿੰਧੂਰੀ ਸਿੰਧੂਰੀ ਸਿੰਧੂਰੀ ਸਿੰਧੂਰੀ

i. H. The late Maharaja Pragmulji Bahadoor,

C. C. S. I.,

RAO OF CUTCH.

UTCH, in ancient times called Anoopdesh, was ruled by Vagum Chavda. The ancient capital was Patghud. Mod and Mannai, sons of the King of Nugger Suma, a city on the banks of the Indus, having killed their elder brother to take possession of the throne and having failed in their plot, were obliged to take refuge in the Court of Cutch. The ungrateful Mod murdered his protector, and established his authority at Patghud. He was succeeded as the ruler of Patghud, by his son Sar, who built the fort of Kunkot. The forts of Boladi and Angore were erected by Full, successor of Sar. The seat of government was removed from Angore to Kaira in the time of Lakha Fullani, the memory of whose exploits is still fresh among Hindu Rájputs. Pooraji, who built the fort of Patghud, was the *last* in lineal descent from Mod. He left no male issue to succeed him on the throne. In A.D. 1240 his widow was obliged to call Lakha to the throne of Cutch. He made Lakhia the capital of his dominions, which, in its turn, was abandoned by his fourth descendant Vhanji, and the seat of the government was transferred to Hubbah. Vhanji's successor, Hummirji, was killed by his relative, Jam Ravel, in 1506, who usurped his throne, in consequence of which the four sons of the deceased fled to Ahmadabad for protection. One of them, by name Khengárji, distinguished himself for his prowess and bravery and was the means of saving the life of Mahmad Shah Bagda, the Governor of Ahmadabad, in a bold encounter with a lion. For this valuable service, Khengar was honoured by Mahmad Shah with the title of **RAO**, was granted the principality of Morvee, and was provided with 12,000 Cavalry, in order to expel the usurper Jam Ravel who had robbed him of his hereditary right. He took possession of Morvee, and having settled in this newly obtained territory, adjacent to the province of Cutch, he constantly harassed, for 14 years, Jam Ravel, and the latter was at last forced to relinquish the State and to settle in what is now known as the territory of Jamnuggur. Khengárji, coming to the throne of Cutch,—proclaimed himself **RAO** instead of **JAM**, and since his time, all his successors have borne the same title of honour. In A.D. 1548 he *founded* "Bhujung Nugger," the modern Bhuj, and made it the capital of his dominions. He was the *first* to bring into prominence in 1581 what is now known as the famous port of 'Mandvi.' The sixth in descent from him was Rao Pragmulji, who obtained his father's throne by stratagem, for, when his brother went to the suburbs to perform the last religious ceremonies in honour of his deceased father, he shut the city gates upon them, and supported by his favourites, ascended the throne, proclaiming himself **KING** of Cutch, and assuming the high title of "*Mahá Ráo*." The fort of Balabha was made over to Pragmulji, by the Nowanuggur State. The next in descent

was Daisulji,—who fortified the town of Bhuj, and constructed the fort of Mount Bhujia. His son and successor Lakhputji, received from Ahmadsha of Delhi the title of "*Mirza*" and a standard or *Yundah* which is still preserved, and brought forth at important processions. Mahmed Shá of Cabul also gave him the title of "*Máhárájá*," in consideration of his important military services. Being himself a good scholar, Lakhput gave great encouragement to the cultivation of science and art. His successor, Raidhunji, was weak in intellect and in his time anarchy prevailed throughout the whole territory. Mansingji succeeded his father, Raidhunji, at the age of 15, the State being governed in his minority by the Regent and Minister Hoossain Mia. Affairs were now so ill-managed, that the plundering tribe of the Whager were emboldened to commit a raid on the British camp, and to carry off camels and horses. This insult the British Government determined to avenge, and called upon the authorities of the State to adopt immediate and stringent measures to punish the marauders. The demand, not being complied with, the British force in alliance with Gaicowari troop sbegan to cannonade the fort of Anjar, on the 25th of December 1815. On the 3rd of January 1816 the victorious progress of the invading army was arrested, by the State agreeing to all the conditions of the treaty, which the English desired to impose. The Whagers were subdued and tranquillity restored. In A.D. 1818 the BHAYADS of the State complained against the Rao of great oppression, and as the Rao was also guilty of violating the stipulations of the treaty with the English, troops of the latter marched a second time upon the fort of Bhoojia, and took it by storm. The Rao was taken prisoner and dethroned. His infant son Daisulji was called to the throne, and a Committee or *Punch*, consisting of six members, was appointed to conduct the affairs of the State of Cutch. Daisulji, on coming of age, became his own prime minister, and wisely accepted and carried out the proposals of the British Government for the suppression of infanticide among his Bhayad subjects, for the abolition of the slave trade, and for the discontinuance of the practice of *Suttee*, which prevailed in the province. Daisulji was succeeded to the throne by the late Máhá Ráo Sir Pragmulji Bahadoor, G. C. S. I.

His Highness the late Rao Sir Pragmulji, born in Bhuj in January 1839, is said to have been descended from the Lunar Dynasty, and was the head of the Jadeja Rájput caste. During his reign many administrative improvements were pushed on with rapidity. Among these may be mentioned the erection of court-houses and other public buildings, and the re-organization of the Police, the Municipality, and other State departments. The Prince gave much encouragement to literature. He began the erection of a grand Palace of Gothic architecture which has cost the State about Rs. 20,00,000, but he did not live to see it completed. He founded two scholarships bearing his name, in connection with the Bombay University and granted a sum of Rs. 1,50,000 for the Alfred High-School at Mandvi. He set apart a sum of Rs. 2,00,000 for a wharf, which is now being constructed at the important port of Mandvi in Cutch. He was honoured with the title of the "Knight-Grand-Commander of the Star of India" as a mark of esteem, in which he was held by the English Government, and for his devotion and loyalty to the Paramount Power. Shortly after the demise of the Rao, the management of the 'Jádeja-court' was transferred to the State. He died in January of 1876, leaving as his son and successor, H. H. Khengárji Bahadoor, a minor. During the minority of the Prince, the administration of Cutch had been vested in a 'Council of Regency,' which was subsequently converted into a 'Council of Administration of Cutch,' and it is a satisfaction to note, that the chief-minister of the State is the able and conscientious Divan Báhádoor Manibhoy Jesbhoy.

The promising young Rao H. H. Khengarji Báhádóor is a *Jadeja* Rajput by caste, born in August 1867. This enlightened Prince at the age of 18 has been entrusted with the sole management of his State from the 14th of November 1884. He finished his English study in the 'Rajcoomar College' in Kathiawar. On the 1st of January 1877 a banner was presented to him in honour of the Queen assuming the Imperial title. He introduced several improvements, opened in his territory new schools for boys and girls to encourage elementary education, instituted (2) monthly scholarships of Rs. 200 and 20 each under his name first for enabling Cutchy students desirous to go to England for higher acquirements and the other for the country students obtaining highest marks in Arts and Sciences at the Bombay University. He also founded a charitable fund of Rs. 50,000 under his name for extending support to his indigent subjects, set apart the sum of Rs. 35,000 in March 1885 to encourage the culture of Arts and Science and gave Rs. 32,000 to found in Bhuj "the Ferguson Museum and Library." He opened after his Queen-mother's name the 'Nanibá Sanscrit Seminary' at the cost of Rs. 25,000. The British presented him with the title of "Savai Bahadoor" in January 1885. The annual revenue of the State is Rs. 21,00,000. There are in all upwards of 200 *Bháýáds* of the State, enjoying an aggregate yearly income of about Rs. 80,00,000.

THE STATE OF CUTCH—contains 878 villages with an area of about 6,500 square-miles; divided into 25 districts, but under the late Regency there were 8 administrative-divisions, each in charge of a Revenue Officer. The population according to the last Census was 5,12,090. In the whole territory there are 3 English, 110 Gujarati and 6 girls' schools and a School of Arts maintained by the authorities. There are in all 53 local postoffices and 848 jails. There are 5 seaports, the principal of which is Mandvi, where in 1873 a light-house was erected. Native vessels and ships of the most improved workmanship are built, and to them the State owes much of its commercial success and prosperity. The chief towns are Mandvi, Mundra and Unjá. There are three more light-houses built, viz. :—at Dwarka in A.D. 1866, at Tuna in 1878 and another on the Rojhi island. The RUNN of Cutch is a dreary waste. It is described as an amphibious desert; for during the monsoon it is submerged in water. There is no timber but decayed trunks of great size in the south and the soil is sandy. In this territory *coal* mines and many kinds of *metals* are to be found.

THE CAPITAL OF BHUJ—founded in A.D. 1548 is a fortified town, opposite to which is a hill-fort in possession of the English; near it is a British camp. It is a well populated town with an efficient municipality, courts of justice and offices connected with the political, the revenue and other public departments. The town is noted for its embroidery and silver work and contains a mint, a hospital, a high-school for English instruction, Gujarati schools and girls' schools, a jail, a palace of costly architecture, gardens and *cháttri* or mausoleums which are remarkable for their splendid masonry and their rich sculpture.

THE BRITISH CAMP—is situated at a little distance from the town. Its extent is small and the population limited. It has a large bazaar and an efficient municipality.

સ્વર્ગવાસી

મહારાજધીરાજ મીરજી મહારાજો સર પ્રાગમલજી બહાદુર,

છ. સી. એસ. આર્ષ,

કચ્છના રાવ.

ઈ. સ. ની ૧૨ મી સદીને આસારે કચ્છનો પ્રાંત જુદી જુદી હકુમતો તળે હતો. તેની આધમણે સમુદ્રકાંઠા તરફ ચાવડા, મધ્ય અને દક્ષિણે કાઠી, અને ઉત્તરમણે સોલંકી ભટ્ટો સવા મથાવતી હતા. ત્યારે સીંધમાં, બંમ નૃપત જે ગીજની છત્તે “બંમ” બન્નો હતો, તેના પુત્ર સામની ચીલાદના “સમા” રજપુતો હાકમી બોગવતા હતા,

* “ચક્ર” થી તેઓનું પાતત્ર સીકું નદી ઉપરનું ‘નગર સમૈ’ (નગર ડાહ્ય) હતું. સમાની ૧૨ મી પેઢીના જાખા કુશરાના ૮ પુત્રો ઉત્તરેલા ‘ચાદવ’ મહેલા, ર જોડ અને જનાઈએ, પોતાના તપ્તે ચઢેલા બાઈ ઉંડને કતલ કરવા છતાં, ગાદીએ અઘવા નીશ્ચળ થયે, ત્યાંથી વંશમાંથી કુટુંબી નાહરી, કચ્છમાં, ત્યાંના હાકેમ અને તેઓના મામા વાગમ ચાવડાને આસારે આવી રહ્યા. જેની રાજધાની ‘પાટધર’ હતી. કસેલી ખંડ ચાખા ચીલાદો મહિશી કુરે ખેડે પછી તરતજ પોતાના મામાના પલુ પ્રાંતુ લઈ, પેતિ પાટધરનો હાકેમ થઈ બેઠો. એની પાછળ એ ગાદીએ એક “વર્ષનાક” એના પુત્ર સારે આવી ‘કંઠકાડ’ નો શીલો બાંધ્યો. તેના ગાદીએ આવેલા પુત્ર કુષે ‘બાલાડી’ અને ‘અલુગેરના’ શીલા ના શીકુચ્છ ના બાંધ્યા. તેના ગાદીએ આવેલા પુત્ર જાખા કુશાનીએ પાટધરથી પાતત્ર ‘કેરા’માં બદલું હતું. —એને લડાવક કાઠીએને પુત્ર સાંમે વસાવેલું ‘ચામ’ નમ. જેર કરવા ઉપરાંત પુષ્કળ બહાદુરીના કાંમે શીધાં, જેની માનભરી માદ હાંડિયાનનાં રજપુતોમાં આજમુખી ચાલુ રહી છે. ૨. પાછલ થી “ન” એનાં બગીચા પુરાણએ ગાદીએ આવી, ખલહનો શીલા બંધાવ્યો હતો. જોડની પાધરી ચીલાદથી ઉતરેલાઓમાં—બંમ ગર સમૈ” એલ-આથા પછે “નગર” પુરાણ છેલ્લો હતો. કે જેને પુત્ર વારેરા ન થયે, એ ગાદી ઉપર, જોડના ઉપલા મરાવી તખ્તેલા બાઈ ઉંડની, છઠી પેઢીના કાકા બેલાયું. જાખાને, નગર સમૈથી ચીલાદી પુરાણની વિધવા રાણીએ ઈ. સ. ૧૨૪૦ ને આસરે કચ્છની ગાદીએ બેસાડી.

† જુલો. “ન” તે સમા વંશના જોડોના પુત્ર હેલે,† હવેથી “બેડેલ” તરીકે ઓળખાઈ, તેની ચીલાદ “બેડેલ”† કરી ઓળખાવા લાગી, વાગમર.” —તે વંશનો એ સ્થાપનાર બન્નો, બંમ જાખાએ ‘લાખારવીયરે’ નવું વસાવી ત્યાં પોતાનું પાતત્ર શીકું હતું. તેના

† એનો બીજો ગાદીએ આવેલા પુત્ર બંમ રાવલજી, લડાઈમાં જતાં પાધડી ઉડી નહી જવા ખાતર, તે ઉપર ઓડા રતો રમાલ બાંધતો ખુલાસો એમ છે, હોવાથી, તે “રતા” તરીકે ઓળખાઈ ગયો. એનો પુત્ર જોડોના, તેનો પુત્ર ચામેજી, અને તેનો પુત્ર જેલેજી તમે બેઠા. બાઈ જોનાબાં છેલ્લાએ જાખાર વીમરાથી ‘હબા’માં રાજધાની બદલી, એની ૩ પેઢીના સુબેજી, આમરજી, અને બીમજી ગાદીએ જન્મવે, તેનો જા-આવીયા પછે, હમીરજીએ તપે આવી હબામાંથી પાતત્ર ‘જાખારવીયરે’ ફેરવ્યું હતું. એ બંમ તરફ ૧૨ ઉપરથી ‘જાખો’ રાખનાર એના બેરો શવળે,† તેને જમવા તેડી, દગાથી મારી ઈ. સ. ૧૫૦૮ માં ગાદીના મણિક થઈ બેઠો. “બેડેલ” કેરે હમીરજીના માર પુત્રો ચલ્લાજી, જૈયારજી, સાહેબજી અને રામજી એઓએ બાપને કતલ થયેલા, અને રાખ વાગો હતો.

હુડાઈ મલખું બેઈ, પોતાની બેહેન કુમાબાઈ, જે ચમદવાદના પાદરાહ જહમદવાદ હઈ “બેગડા” સાથે ખજીર હતી, † રતા રાખ ત્યાં જઈ રહ્યાં† ત્યારે ત્યાં એક ભયંકર સંહિ દેખાવ રહ્યું, બારે ગુસ્સાન કરવા માંડયે, પાદરાહ પેતિ તેનો શીકર ખેલ નાં બે પુત્ર ગમનજી ના-એ બેલ્લા વારેજી એ બારી ઉપકારના બદલામાં, પાદરાહે, એ બહાદુર જવાનને, ચાહે તે માગી લેવા કેહેવે, જૈયારજીએ બાપીકું રાખ “બંમ” નો બેલાવ પાછું મેલવી, પોતાના બાપને કતલ કરનાર બંમ રાવજી ઉપર કીનો લેવાની ઇચ્છા બતાવેલ, પાદરાહે તે તરત કચ્છ રાખી, તેને, “રાવ” નો બેલાવ બહી, ૧૨,૦૦૦ પેડેસ્વાર શેજ વીચરે પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી તે વખતનાં ચમદવાદ તાબેનાં જૈયારજી, જે કચ્છની નજીકમાં છે, તેના હાકેમ નવાબખાન જોરિને, મારખી, જૈયારજીને હસ્તક આપવા ફરમાન લખી આપ્યું હતું. જોરિએ તેમ ન કરવાથી, જૈયારજીએ તેને મારી, જૈયારજી લીકું હતું. ત્યાંથી કચ્છ ઉપર

ધરી જવા વચ્ચે આવેલાં રણની અડચણ ઠાળવા, તેને, 'સાવર' પ્રગલ્ભુ ઘેર, તેનું 'સાવર' નામ રાખી, તેને પોતાનું કુટુંબ-મથક બનાવવા પછે, ત્યાંથી ભંમ રાવળ ઉપર ૧૪ વર્ષો ચાલુ હુમલા કરી, ધીમે ધીમે તેની સવા દબાવીતા રહી, એ ક્રમમાં મથક બન્યો. —તેના વપતતી એ ગાદીએ આવનાર, 'ભંમ' ને બદલે "રાવ" કેહેવાયા, કે જેમ હજુએ ચાલુ છે, કચ્છ છે-રજું છે. પોતાની સવા બોહોળી વધારા પછી, તેના મધ્ય-ભાગમાં રાજધાની સ્થાપવા ખાતર, તેને, ૧૫૪૮ ની ૧૨ મી સાથે રજુ થતરી, દીસમ્મરે, ભુઆ પહાડ નજીક, નવું "ભુવંજનગર" વસાવ્યું, જે હાલ અપભ્રંશ થઈ ભુલ બોલાય છે. એ રવે ૧૫૮૧ માં હજીસરાની નજ-રાવર, તે હાલનું ભણીનું 'ઝાંડવી' બંદર ઉઘાડ્યું. એ રાવશ્રી દહાવણવાલા દયાળ, અને બહાદુર હતા. તેમની હવાલીમાંલ દીકમાં રહી, ના-પાઠવી કુવર ભોજરાજા રવગંવાસી થયે, ખીજે કુવર ભારમલજી ૧૫૮૯ માં તપ્તે યોડા. તેના ખીજે કુવર ભોજરાજા ગનીના પેઢિયાં ભાગ તાપે કરી, ૧૬૩૨ માં ગાદીએ આવ્યો. તેના બનીએ રાજે પેંગારજી, તેના 'દત્તક' તરીકે ૧૬૪૫ માં તપ્તે યોડા, તેની પાછળ તેના બાઈ તેને પોતાના વડી-તમાચીજી ૧૬૫૪ માં, તેના ૭ પુત્રો મહિથે રાવધનજી ૧૬૫૫ માં, તેના ૧૧ કુવરો મહિલા, પેઢિલા જે નોધનજી અને સ ગગનના પુત્ર થોજી રવગંવાસી થયે, ૩જે પ્રાગમલજી ૧૬૬૭ માં ગાદીએ યોડા. એ રવે કળા વાપરી ગાદીએ આવ્યો હતો. તે 'હાભાર' નામ એમ કે, તેના પીતા સ્વગંવાસી થયે, ભારે બધા કુવરો રોહરે બહાર સ્મરાને (મસાણે) ગયા, તે વપતતી લાખ ઘેર, આપી, પોતાની અગાઉથી રચેલી ગોઠવણ મુજબ પ્રાગમલજીએ રોહરના દરવાજા બંધ કરાવી, પોતે તપ્તે ચડી બેસી નાખતા રાજધાની નવા નગરને ઈ. સ. વગડાવી. —એ ભણે શિલા બહાર રહેલા કુવરોએ જીવની ધારની પાઈ ત્યાંથી નાશી ને; પ્રાગમલજીના મરણ પામેલા બાઈ નોધનજીના પુત્ર હાથિજીએ, 'ગુનયા', 'કાઠી' અને 'કેઠારી' તો રચોજીના પુત્ર કાચીજીએ, 'મોરખી' અને 'કંઠારી' જે વસાવ્યું હતું. દબાવી ઘેર, તેના મથક બન્યા હતા. રાવ પ્રાગમલજીએ, બવાનગરના ભામ તમાચીજીને, છૂટાએમીને નેર કરવા મદદ કર્યે, તેણે, એને 'ભાંધાખા'નો શિલા આપી દીધો હતો. હવેથી એ રવે પોતે 'અહારાવના બેતાબ ધારણ શીધો હતો. તેના કુવર ગોદમલજી ગાદીએ આવ્યો, પછે તેના પુત્ર અહારાવ શ્રી દેરાલજી તપ્તે યોડા. —તેણે ભુલ રોહરને કંરતો કોઠા અને તેની સામેના ભુજા આ પહાડ ઉપર ડુંગરી-શિલા બાંધી હતો. એની ઉપર, અમદાવાદના મુખ્યા રોહરજીએ ૫૦,૦૦૦ ફૂલ સહીત શીધેલી ચઢાઈ, મારી દહાવી હતી. એનું રાજ્ય આપાદમાં ખીલી, વડું આવકવાળું બન્યું હતું. એ બધા રાવને તેના ઉઠાઉ અને હલકી સોબતના વડા પુત્ર જામવતજીએ, તેની હલકી ઈચ્છાને આડે આવતો ભેઠ, દગાથી પકડી કેદ કરી, ૧૭૪૧ માં, તે, ગાદીએ ચડી યોડા. દેરાલજી ૧૦ વર્ષો તેવી હાથતમ રહી ૧૭૫૧ માં સ્વગંવાસી થયા હતા. જામવતજીએ દીલ્હીના હમદરાહને લખ્તરી મદદ કર્યે, તેણે, એને "ઝીરજી" નો બેતાબ આપી "મહીમરાતીબ" નો મોહોટાં માનની નીશાણ બતાવનારો 'મુનોડો' બહેપો હતો, જે હાલ પણ મોહોડી સ્વારીમાં સાથે ચેલાય છે. વળી, એણે, કાછલના અહમદરાહને પણ એવીજ મદદ કર્યે, તેણે, એને "અહારાવધીરાજ" નો બેતાબ આપ્યો હતો. જામવતજીના અમલમાં ઉત્તેજન મળ્યે, એ રાજ્યમાં એકમ હુમરના શિલાવાની રાજઆત થઈ. એને કુવર અહારાવધીરાજ ઝીરજી અહારાવ શ્રી યોડજી ૧૭૬૦ માં તપ્તે યોડા. તેના દીવાન બનવા નીમૂજ થયલા પુલ શેઠની ઉશકેરણીથી, સીંધના મીર જુલામરાહે ૭૦,૦૦૦ ફૂલ સાથે કચ્છ અંદર ધરી આવી બારે ખરાખી કીધી હતી, એવે, પુલને દીવાનગીરીની આરા મળ્યે, તેણે, એ જામરી પીડાની કુખી મરડી, સીંધ તરફ પાછી ફરવી હતી. એ રાવના વપતતમાં કારભાર ખીલકૂલ સારો ન હતો. તેના પુત્ર અહારાવ રાવધનજી, ૧૪ વર્ષની ઉંમરે ૧૭૭૯ માં તપ્તે યોડા, તે વપતે પણ મેદાદની ફરીયાદ બરી હતી. એ રાવનું મગલ ખીજડયે, તેના બાઈ પૂર્ણરાજા ઉડે બાઈજી બાવાને, ૧૨ સભાસદાની એક "પંચ" ના પ્રમુખ ડેરવી, રાજ્ય અપભ્રંશ સોંપી, —તે "૧૨ બાયામિનું રાજ્ય" કેહવાયું હતું. તેમાં પાછલથી કુટુંબ થયે, તેમને ૨૬ કર્પા પછે, રાજ્ય વહીવટનું ગાર્ડ ચલાવવા, ત્રણ વપત, જુદી જુદી ગોઠવણી રચાઈ, તેમાં મુખ્ય ભાગ બાઈજીએ બળવ્યો હતો. રાવધનજીને એક બંધ મિરાડમાં રાખ્યો હતો ભનાં તે ૧૮૧૪ માં મરણ પામે; તેનાં ૩૫ વર્ષનાં રાજ્યમાં મોહોડી ઉધલપાધલ થઈ ધણું અંધેર ચાલ્યું, ગમેડ છુટારાએ ફાંચા, તેથી ખીજ રાજ્યને તેમજ ઈંગ્લેન્ડે પણ નુકસાની થઈ; નેથી, એ અંધેરના પુરતો બંદાબસ્ત કરવા, ઈંગ્લે સરકારે સજા લખાણ કર્યે, એ બેઠે સરકારી વચ્ચે, ૧૮૦૬ ની ૨૧ મી અક્ટોબરે તે બંદાબસ્તવરી લખત થઈ હતું. રાવધનજીના કુવર જાન-સંગજી, અહારાવ ભારમલજીના નાંમથી ૧૫ વર્ષની વયે ગાદીએ યોડા. તે વપતે પણ પુષળ અંધેર અને મેદાદી ચાલી, —જેનું ભેર તેની સવા થઈ પડી, ગમેડ છુટારાએનું ભેર પુલ વધ્યું, તેમને રાતનાં કેપટ મેકે અરોડી ઈંગ્લેજ કાવણી છુટી ધણકે ઊંટી અને પોડા ઘેર ગયા. કચ્છના હેવા અંધેર મામલાથી પોતાની છુટ થયે ધણુંજ માડું લાગવાથી,

ઈંગ્લિશ સરકારે, જુન ૬૫૨ અડી જવા અગાઉ, તે રાજ્ય સાથે પક્ષે બંધાવવાની હેતુ માગણી કરી. તેને, ધીવાન હુસેન મીર્ઝાએ ઉડાવવાનો જવાબ વાળ્યો, કુતબ હુસેન, ૪૦૦૦ પૈદલ લીગરે, ગાયકવાડી સ્વામી ૧૮૧૫ની ૨૫મી ઈસવેર સવારના ૧૦ વાગે અંબર ઉપર તોપી છોડી, તે મારાથી, ૨ વાગે કીલ્લેબંધમાં ગળાઈ પાડાતાં, ધીવાન, વચર રાતે રાતજી થયો. બીજો દિવસે તુનાં બંદર તાલે કરી, ઇંગ્લેજ ફોર્સ જુન ૬૫૨ પક્ષી ભે, તેની ૩ ગાઉ છેડે બાપુદ તરફ જાવણી કરી કે, જુન તરફથી, ઇંગ્લેજી કરવા મંગેલી ૧૪ રાતે કબુલ રાખવાનો પૈગામ મળ્યો અને તે ઉપર ૧૮૧૬ની ૩ જી બનેવારીએ સહી થયે, સલ્લા થઈ હતી. એ રાતેથી અંબરના કીલ્લા સાથના ૨૪ ગણે અને તુનાં બંદર ઇંગ્લેજી હસ્તક થવા પછે, તેઓએ હુદ્દાએને ભેર કરીધા. તેથી ભારમલજીને નીરાંત થઈ હતી. પછે, ૧૮૨૨ માં 'ભાષાત'નો ઇંગ્લેજી રૂ. ૮૮,૦૦૦ જેટલો અંબર પ્રગણું રાવને પાકું આપું હતું. ૧૮૧૮ ના સપ્ટેમ્બરમાં, જોડેલ ભાષાતોએ, અર્થ "ભાઈ-શવ તરફથી, પોતા ઉપર જીલ્લ મવાની ઇંગ્લેજી ફરીઆદ કરીધા પછે, શવે પોતે ઇંગ્લેજી તરફ દુસ્મની કેપ્પાડનાં ગુલ્લાં વાં" થાય છે. જુ-કારણે આપને, તેણે ૧૮૧૬ માં આપેલી કબુલતા તોડી હતી તેથી તેને ગાદીએથી અસેડવા, સર વિલમ કેર ઇંગ્લેજી ફોર્સ સાથે ૧૮૧૬ ની ૨૪ મી માર્ચે, જુનના કીલ્લા સાંજે જઈ જાવણી કરી પડ્યો કે ત્યાંના ભાષાતો તેની કુતબે આપ્યા. રાવને આવી તાલે થવા મોકલેલા સંવેરો ફેકટ ભવે, ઇંગ્લેજી સેનાએ જીજીઆ કીલ્લાને, ગોળાથી કુલવવા માંડ્યો. કે બીજો દિવસે શવ આશિઆપ તાલે થયો, તેને કેદ કરી, ભાષાતોના અનુમતથી તેના ૩ વર્ષના બાળક પુત્ર દેસલજીને ૧૮૧૬ની ૬ મી માર્ચે ગાદી-વારસા નેમી, તે ઉપરે પુત્રે ત્યાં સુધી, રાજ્ય-અખતાર "રીજનસીની કાઉન્સીલ" મારફતે અલવવા, ૫ દેશી સભાસદ સાથે તેમના પ્રજુખ તરીકે એક ઇંગ્લેજી ફેસીડ-ડને નેમી હતો. કેદ કરીધા રાવને, મુંબાઈના ચવરનર સર જોન આલકેસ, ભાષાતોની અરજથી ૧૮૩૦ માં તર્દન છુટે કરીધા હતા. તે, રાજ્ય કારભારથી અલગ રહી, એકાંતપણે વખત ગુળડી ૧૮૪૬ માં સ્વર્ગવાસી થયો. ઇંગ્લેજી કેલવણી થીવેલા અને વિદ્યાભ્યાસી મહારાજ દેસલજી-એ ૧૮૨૪ની ૮ મી જુલાઈએ જમરે પુગી સ્વતંત્ર અખતાર લેવે, "રીજનસી"ની સવા બંધ પડી હતી. એ રાવના વખતમાં રૈયત સુધી અને દેશ આપ્યા બન્યો હતો. રાજ્યના ભાષાતોમાં પોતાની બેઠીએને મારી નાખવાનો આજ-તો રીવાજ બંધ કરવા, ભાષાતો સાથે ઇંગ્લેજી ૧૮૧૬ માં કરીધા બંધાવવા વખતે, શવે શોહીડી ૧૬૬ આપી હતી. વળી એ ધાતરી રીવાજને તર્દન ઉપેડી નાખવા, એ રાવ અને જોડેલ ભાષાતો વચ્ચે ૧૮૪૦ માં એક લખત થવા છતાં પણ, તે કમકમાટ બન્ને રોલાજ છેક ૧૮૫૨ માં પુરેપુરે બંધ થયો.—ત્યારથી તેઓની પુત્રીઓની સંખ્યામાં શોહીડી વધારે થયેલ છે. એ શવે ઇંગ્લેજી સભાથી પોતાના રાજ્યમાં આલેલો "ગુલામી" બંધી ૧૮૩૧ માં, તો "સદી" થવાની રસમ ૧૮૫૨ માં તર્દન બંધ કરી હતી. એ ચંચળ શવ એક જન્મ ૬૨૬ના બોમ થઈ ૧૮૧૦ માં સ્વર્ગવાસી થવા, તેમની પાછળ આ હકીકતને લગતા, સ્વર્ગવાસી મહારાજ સર પ્રાગમલજી બહાદુર, જી. સી. સ્મિથ. આર્ટ. તખતે આપ્યા હતા.

સ્વર્ગવાસી મહારાજની રજીસ્ટર સર પ્રાગમલજી, ચંદ્રવંશના અને જોડેલ જન્મપુત્ર હતા. તેઓ ૧૮૩૮ ની ઓગસ્ટમાં જુનમાં જન્મ્યા, અને ગુલરાતી, ઇંગ્લેજી બોલતા હતા. એમના બાઈ હબીરજીને, તેરા પ્રગણું ગરાસમાં મળ્યું, અને બેહેન બીબાઈ સાહેબ છંદરના મહારાજ જવાનસીંગજી સાથે પરણ્યાં છે. સર પ્રાગમલજી, ૧૮૬૦ ની ૧૭ મી ઓગસ્ટે, ૨૨ વર્ષની વયે કુચ્છની ગાદીએ આવ્યા હતા. બાળવયથી જ એમની વલણ અને લીચાર સુધરેલા હોયે, રાજ્યનું સુકાલ હાથમાં આવતાં, રૈયતનાં સુખ અને રાજ્યની આબાદીના ઉપાયો લેવા મંડી, પ્રગણુંઓમાં નવી અદાલતો સ્થાપી, લાયક વહીવટદારો નેમ્યા, નવા કાયદા બંધાવ્યા, સેહેરની પોલીસ અને સુધરાર્થ ખાતુ માળી નવે પાયે રચ્યું, નવી નેલ બંધાવી, વિદ્યા ઈલખને ઉત્તરન આપ્યું, સેહેરની રચના વધારવા કોટની બાહાર લણાક બાગો બનાવ્યા, જુનમાં સુરોબીત ગોધીક ઢબો રૂ. ૧૮ લાખની કીમતે ખુલ્લું "પ્રાગમલ જેહલ" બંધાવ્યો. અને ૧૮૭૦ માં રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦ ખરચી "આલેદે હાઈ-સ્કુલ" ઉભી કરી. મુંબઈની યુનીવર્સીટીમાં પોતાના નામની બે "અર પ્રાગમલજી સ્કોલરશીપો" રૂ. ૨૦ અને રૂ. ૧૫ ની સ્થાપવી, રાજ્યના બજારમાં મોંડવી બંદરનો ડકો બાંધવા રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦ હેલાયદા કહાડવા, લીગરે સેહેરની રોનક રચના અને આબાદીમાં વધારો, અને રૈયતના લાબની બલ-વણી કરી, સર પ્રાગમલજી ૧૩ વર્ષની ટુક મુદત ગુલીક ચંચલાર્થથી રાજ્ય કરી, બરડાવાનીમાં સ્વર્ગવાસી થયા. એમની જંદગીની દોરી એજ હુકમોન નહીં ઉઠતે તો, બતાવેલી ઉલટ પરમાણે એઓ, આજ જુનને, બેશક કઈ ઓર જન્મમાં

સદેર બનાવી દેત. એ મહારાજને ઇંગ્લેન્ડ સરકારે પોતાના ખરેખરા મીત્ર ગણી, ઈ. સ. ૧૮૭૦ માં “ધી નાઈટ-થ્રાંડ-ક્રાંચનદર ઓવ ધી સ્ટાર ઓવ ઇન્ડીયા” નો મોહોટો માન બર્થો ખેતાબ આપ્યો હતો. એ સરકાર તરફથી એમને ઘરકરી તુકડી સાથ ૧૭ તોપોનું માન મળ્યું હતું. એ નીતીમાન, શખીવત્તુડ અને ઇનશાદી મહારાજ, રાજ્યને સુધારી તેને નક્કનદાર બનાવવાની બર ઉમેદમાં, ૩૭ વર્ષની ખીલતી જીવાનીએ, ‘ગુરદાના’ દરદથી ૧૮૭૬ ની ૧ લી અનેવારીએ સ્વર્ગવાસી થયા,—તેઓ જાડેઅ રજપુતોના વડા હતા. એમના મરણ પછે થોડે મહીને “અડઅ-કોરડ” ની સત્તા, એ રાજ્યને હસ્તક આવી હતી. એઓ પોતાની પાછળ ૧ પુત્રી અને ૨ કુવરો મેલી ગયા, તેઓ મહિલા વડા આપુબા, હાલ ખેંગારજી બહાદુરના નામથી તખ્તે બેઠા છે. તેમને ૧૮૭૫ ની ૨૬ મી દીસેમ્બરે ગાદી-વારેશ ડેડબાં હતા. ખીજ કુવર કુરણજી ઉર્ફ કાપુબા છે. ખેંગારજી બહાદુરની માલ્ય વધ તુલીક, ઇંગ્લેન્ડ સરકારે, સ્વર્ગવાસી મહારાજ સર પ્રામલજીએ મરજી જણાવ્યા પ્રમાણે, ત્યાંનો રાજ્ય અધિકાર, “રીજનસીની કાઉનસીલ” જેનું નામ પાછળથી “કચ્છની કાઉનસીલ ઓવ એડમીનીસ્ટ્રેશન” કરી બદલાયું હતું, તે મારફતે ૧૮૮૪ ની ઓગસ્ટ સુધી ચલાવ્યો, કે જ્યારે રાવ ખેંગારજીએ ઉમ્મરમાં આવી તેનો પુરઅખત્યાર પોતાના હાથમાં લીધો. તે સમયો વખત, દીવાન બહાદુર મહીબાઈએ દીવાન તરીકે આધાકી અને મતીજ બરી રીતે હોખી બજાવ્યો હતો, અને હાલ પણ બજાવે છે.

હાલના જીવાન મહારાખધીરાજ ખીરખ મહારાવ ખેંગારજી સવાઈ બહાદુર ૧૮૬૭ ની ૧૬ મી ઓગસ્ટે જન્મ્યા, તેઓ અતે જાડેઅ રજપુત છે. એમનો ગાદીઉપરનો હક કાયમ કરવાની કીયા ૧૮૭૫ ની ૨૬ મી દીસેમ્બરે થયા પછે, ૧૮ વર્ષની ઉમ્મરે પુત્રી એઓએ રાજ્યનો પુરઅખત્યાર પોતાના હાથમાં ૧૪ ની નવેમ્બર ૧૮૮૪ ને દીને લીધો, તે વખતે ઇંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી એમને એક ‘તલવાર’ અને ‘વીડી’ ની બેઠ ધઈ હતી. એમના એકજ બાઈ કાપુબા, કેલવાયલા જીવાન છે. એ મહારાવે રાજકોટ “રાજકુવર કોલેજમાં” અચ્છો ઇંગ્લેજ અભ્યાસ કીધો છે. એમને મહારાણી વીકટોરીઆએ કચસેરેઈફ બંનવાની જુશાલીમાં ૧૮૭૭ ની ૧ લી અનેવારીએ એક સુશોભીત ‘જીનડો’ બસ્યો, તેની કીયા, મુંબઈના માજી ગવરનર સર રીચર્ડ ટેમપલે જીજી જઈ કીધી હતી. એમના રાજ્યની વાર્ષિક આવક રૂ. ૨૧,૦૦,૦૦૦ ની છે. એમની તીએરીમાં ૧૮૮૪ માં રોકડ પુરાંત રૂ. ૧૪,૦૦,૭૦૦ ની હતી, તો ઇંગ્લેજ ગવરનમેંટ લોનમાં રૂ. ૯,૦૨,૬૦૦ રોકેલા હતા. એઓએ, ખેતી ઈએર આપવાની આગલી કઠણ રીત રદ કરવે, ૫૮,૮૦૮ એકર પડતલ જમીન વધુ ખેડાઈ, મેહેસુલમાં વધારો થયો, ૨ નવા ગામો વસ્યાં. એઓએ ખેડુતોની સગવડ ખાતર ૧૭૦ નવા કુવા બંધાયા, નવી નીશાળો, કન્થાશાળા અને શાખા-ચોષ્ટઓદીસો ઉપડી, પોતાની રૈયતમાંથી ઈચ્છાંડ જઈ હંચી કેલવણી લેનાર ઉમેદવારને મદદ આપવા રૂ. ૨૦૦ ની માસીક “કચ્છ મહારાજ ખેંગારજી સ્કોલરશીપ” સ્થાપી, તો ખીજ એક રૂ. ૨૦ ની એવીજ સ્કોલરશીપ વિદ્યાર્થીઓને એલખ હુન્નરનું ઉત્તેજન આપવા નેમી, પોતાની અસત્ર પ્રાંતને આશરો આપવા રૂ. ૫૦,૦૦૦ તું “કચ્છ મહારાજ ખેંગારજી નિરાશ્રીત ફંડ” ઉજી કીધું. જીજીમાં, “ફરજીસન સ્થુઝીયમ અને પુસ્તકખાનું” ખોલવા રૂ. ૩૨,૦૦૦ બર્થો, પોતાની માતાજીના નામથી “નાનીબા સંસ્કૃત પાઠશાળા રૂ. ૨૫,૦૦૦ ને ખરચે ઉઘાડી, ૧૮૮૫ માં થોતે મુંબઈ આવી જવાની યાદમાં ત્યાંની સરકાર હસ્તક આપેલા રૂ. ૧૦,૦૦૦ ની ત્યાંઉપડનારી “રીપન ટેકનીકલ કલેજ” માં એક સ્કોલરશીપ સ્થપાશે. જેજી સાલની માર્ચમાં એલખ હુન્નરને ઉત્તેજન આપવા રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની રકમ દેલાયથી કાઢાડી, સંસ્કૃત પાઠશાળા રૂ. ૨૫,૦૦૦ ને ખરચે ખોલી, અને પુષ્કળ અતના વેપારી માલોની જગત મટાડી, તો બે તલ કાઢાડી નાખી, ત્યાંના વેપારને ખીલવ્યો છે.—એમના ભામાદો બધા મળી ૨૦૦ થી વધુ છે ૧૮૮૪ ના અનેવારીમાં એ રાવનાં થયલા લખ વખતે આજી રીવાજ પ્રમાણે “વધાવા” નામનો વેરો રૈયત પાસેથી લીધો હતો. એમનાં રાણી મંગાબાએ ૧૮૮૫ ની ૪ થી સપ્ટેમ્બરે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. એ મહારાવ, જામનગર, મોરબી, ગોંડલ અને રાજકોટના રાજ્યકર્તાઓ સાથ એક લોહીના છે. એમને ૧૮૮૫ ની અનેવારીમાં ઇંગ્લેન્ડ સરકારે “સવાઈ બહાદુર” નો ખેતાબ આપ્યો. પોતાના હાથના કાંઓથી એ મહારાવ બવીશ્યમાં એક સરસ રાજ્યકર્તા બનવાની પુરતી આશા આપે છે.

* સંસ્કૃત કથજી રાખ્યું—તો વિસ્તાર, શુભાદ કરતાં ૧૫૦૦ ચોરસ-માઈલ છે. ત્યાંની જમીનોને ગોહેડો બાગ પહાડી અને “પાણીથી ઘેરાયે-રેનાળ છે, કુંકત દક્ષિણે અથવા દરિઆકાંડા તરફની જગ્યા સપાટ અને રસાળ છે. ત્યાંના ફળો ડુંગર સીધી ઉંચે ૧૪૩૦ યીટું” તેનું અસલ નામ, બાગવતને “રણુ” નો બાગ વાગ્યો, ઉપર અને ધરાતપકોણુ તરફ આવ્યા તે નીચી અને ખાટી જમીનના પડથી બનેલા આશરે ૬,૦૦૦ આપરિ “ભાજી” ચોરસ-માઈલ છે. ત્યાં જગથી ઝપેડાં અને ગોહેડી જાણેના બારે ઉપદ્રવ છે. એ પ્રાંત, જેણે ૨૫ મહાસિમાં વેદઆવશે કહ્યું જાણ્યું છે, હતા, તેના હાથ ૮ બાગો ધીધા છે. જેમાં એકંદરે ૩૨૫ ગાંધો છે, તેમાં બાગસિને આપેલાં, ધર્મસંબંધી ચેરાતમાં અપાયલાં, ૧૭૫ તે “અનુપ-રેશ” હનું, એનું ઇનામી, રાજ્યવડીઓને પક્ષમાં બહેલાં, અને દરબારના ખાસ ખરચ સાથે હેલાયમાં રાખેલાં, ઉપરાંત ૮૦૮ ગાંધો થાય. હાલની ચોપા ઉ-૮ મહાસિ, ૨૫૨, જોગાઈ, અનજર, ભુજ, મુનદરા, જામખત, અખદારા અને જાંડવી છે, જે દરેક ઉપર મહેસુલનો ૫૨થી સમભગ નક્કી થાય છે. અધિકારી અમલ ચલે છે. ત્યાંની મુખ્ય ઉત્પત્તિ, કપાસ, બાજરી, ધાંત, જાગ, ઝાડ, જીવણ, ચણુ અને તળની છે, અને છેલ્લી ગણુનો પ્રમાણે કુલ વસ્તી ૫,૧૨,૦૬૦ ની છે. ત્યાં દરબારી ખરચે ૩ હજાર સુધે, ૧૧૦ નીશાણો, ૬૬૫૫૫, ૧ હજાર ૧૫૫, ૧ હરદ-ફરશી મદ્રાસ અને ૧ સંસ્કૃત પાઠશાળા ચાલે છે. એ રાજ્યને કેલવણીખાતાં પાંચ દરસા ૩. ૬૦,૦૦૦, તો પોલીસ ફોર્સ પાંચ ૬. ૬૩,૨૦૦ નો ખરચ થાય છે. મુખ્ય બંદરો મુનદરા, જામખત, અંબર, જામખત અને જાંડવી વગર, ખીલ નાધવાં ઉછે. કંઈકની વાર્ષિક જગત ૩. ૨,૧૮,૦૦૦ થી કંઈ વધુ ઉપજે છે. ત્યાં બધી મધી ૫૩ પોટ-આપણી તે ૮૪૮ તુંગો છે. ત્યાંનાં તુનાં, ભેટ અને દારકાના બારાંઓમાં “દીવાદાંડી” બાંધી છે. ભુજથી ૨૦ માઈલ દુર, અંધારા માઈલ ના વીસ્તારવાળું ‘જાંડવી’ નું ગોહેડાં વેપાર અને ક્રિકેટાં બંદર ખાતર વખણાયું રોહર આપ્યું છે. ત્યાં ગોહેડાં બગલા, જાલીલા વગેરે રેશી વાહણો બંધાય છે. એ પ્રાંતમાં બાંધકામના તરફવાર રંગના ચથરો વગેરે ‘ધાતુ’ અને ‘કોલસા’ની ખાણો છે. જામખત અને ખીજે કેણે સોડાની ખાણો છે. જરવડ, જાંમણ, ફુલપાર, મુલમત અને છેકારાની નદી કારે, સરસ કેલસાની ખાણો છે. અબ્બોદ ડુંગરમાં આરશજાહાણી, ચરડાના ડુંગરમાં મંધકામ, જામખતમાં જીનીકામની અને જાતાના જદ તરફ સરસ ધરતીની ખાણો છે. કોલસા જાડામાં પાતણે હેવે તેના પ્રેશમાં ખપ ન થતાં થરામાં વપરાય છે.

પાવતખત ભુજ—રોહર, ડુંગરો વચ્ચે મજાનુત કીલ્લેબંધીથી ઉઠ્યું છે, તેને શવ જૈનારજીએ ઈ. સ. ૧૫૪૮ માં વસાવ્યું. તેનાં આગેકાણે, ૧ ગાઉને છેડેના ભુજો ડુંગર ઉપરનો જીજો કીલ્લો—હાલ ઇંગ્રેજોના કબજામાં છે. એ ડુંગર ઉપર એક ગોહેડો સપે (સંસ્કૃત “ભુજ”) નું રહેણાણ હેલે, “ભુજો” કહેવાયો, અને તે ઉપરથી રોહરનું નામ “ભુજ નગર” પડ્યું, જે અપભ્રંશ થઈ હાલ ભુજ બોલાય છે. તે ખીજ તરફથી, ભુજનો અર્થ, શવ જૈનારજી-નોવ કથજી. એ જામ શવજને હાંકી કહાડી, બાપીકુંડ રાજ્ય, બાજુ-ખજથી (સંસ્કૃત “ખુજ”) પાણું મેલ્યું, તેથી, એ શવે નવાં સ્થાપેલાં રોહરને ભુજ નામ આપ્યું. ઈ. સ. ૧૮૦૨ ની ગણુની પ્રમાણે ત્યાં વસ્તી ૨૩,૮૧૮ ની છે. ગોહેડાં ખરચે બંધાયેલા ‘પ્રાગમલ ગોહેલ’ ધણે મુશીમીત છે. ત્યાં દરબારી ડંકરાળ છે. રાજ્યને ખરચે આરપીટલ, ઇંગ્રેજી ‘આલફેડ હાઈફુલ’, ૩ નીશાણો, ૨ કપારાળા, ૧ રેશી-ઈંગ્રેજી સ્કુલ, કરારત રાળા, ઉરડ અને અરબી મદ્રાસ અને હાથેથી ચાલે છે. ત્યાંની બંધાયેલી નવી જેલ અને દીવાંનાંઓ ખાતર ખુલેલું આમમખાનું, રોહરને વડુ મુધારા ઉપર જનું રેખાં છે. ત્યાં નાદર બગીચા, સંધિખાનું, પથ્થર કાંમની નાદર નકરીયાળી ગોહેડી પાદરાણી ધોરા (કની) ભેવા લાયક છે અને ધોડા, ઉંઠ, અને હાથીખાનાં ગોહેડાં છે. ત્યાં સથથી જતનો હુજર ફેલવે છે. ત્યાનું સોના રૂપા ઉપરનું ઉપદ્રવ નકરી કામ ખુબ વખણાય છે, તે રેશીમી જતનું અને મીનાકારીનું કાંમ, મુતરાઈ અને ઉનનું વણત, અને રેપરી કરામ કામ ધણું સરસ ગણાય છે. ન્યાય, મહેસુલ, રાજ્યદારી, જાહેર બાંધકામ, કેલવણી, પોલીસ અને વૈકુન્ટે લગતાં દરબારી ખાતાઓ સરસ નીવડ્યાં છે. રોહર મુધારાનું કામ ધણુ ગોહેડાં પાયા ઉપર ચાલે છે. રેખુલર પોલીસ ૨૫૦ પેડિસ્વાર અને ૪૨૫ પેદલની બની છે. ત્યાં ન્યાયની ૩ ગોહેડી અદાલતો છે.

ઈંગ્રેજી કૈષ—ભુજના ડુંગરો-કીલ્લાની જરા પેથી તરફ અને રોહરથી સિદ્ધેન દુર આવે છે. તે નાધલા વિસ્તાર અને આશરે ૮૫૦ માણસોની વસ્તીવાળી છે, જ્યાં ગોહેડી બગર અને રોહરમુધારા ખાનું છે.

 ମହାରାଜା ମାହାଦେବୀନାଥ. କୁମାରୀ ସୁଲତା ମାତା.
 (ହାଜିରା ଗୁମାସ୍ତା ନବାବ ସାହିବ.)

H. H. PRINCE BAHADOOR KHANJEE—HEIR-APPARENT OF JOONAGHUD.
 (THE PRESENT RULING NAWAB OF JOONAGHUD.)

I. H. Sir Mahabat Khanji Babi Bahadur,

I. C. S. I.,

THE LATE NAWAB OF JUNAGAD.

THE Nawabs of Junagad trace their descent from a Pathan noble named Baba. Their ancestors stood in high favour at the Court of Delhi. The Emperor Sha Jahan rewarded the military services of Bahadur Khan Babi, the tenth in lineal descent from Baba, by a grant of territory, and conferred upon his son Shair Khan the title of "Shree Dewan." The Emperor Alamgir found a strong ally in another successor named Jafar Khan, who rescued Broach from the hands of a Rajput marauder and restored it to the Paramount Power. In the presents which he received from Delhi, and in the honours which were showered on him, Jafar Khan seems to have been the most fortunate of the whole dynasty. His title of "Safdar Khan" has made him generally known in history. His descendants inherited his capacity and founded the Babi houses of Radhanpor, Junagad and Balasin-dor, still exercising sway in Gujarat and Kathiawar. Salabat Khan, the son of Safdar, captured the fort of Porebunder, and the Delhi Durbar bestowed on him in A.D. 1729 the *Jagir* of Junagad.—It was this grant that put the Babi dynasty in possession of a territory which they have retained up to the present day. From the time of Salabat, the Babis of Junagad compelled the surrounding districts to pay subsidy under the name of "Jortulbee." On his demise, the territory came to be divided among his three sons. The whole of Junagad and the *Jagirs* of Balasin-dor and Virpor fell to the share of his eldest son Bahadur Khan, otherwise called Shair Khan, who came to the throne. He was a brave warrior. He defeated Pilaji Gaekwad, who had captured Baroda, then one of the most powerful and important cities in the Mogul Empire. The capture of Baroda led him to incorporate all his dominions with Ahmadabad, which became the chief seat of the Imperial power, in the province of Gujarat. In A.D. 1730 Shair Khan was invested with the title of **Nawab**, and in 1748 he established his power, on a more solid basis, by rigidly levying the *Jortulbee* on the districts of Hállár, Jalawar and Gailwar. Finally, by throwing off the yoke of the Delhi Empire, he not only succeeded in making Junagad the most powerful State in Kathiawar, but also left it a free and independent province to his successor Mahabat Khan. Nawab Hamid Khan succeeded his father Mahabat in 1774 and for the *first* time entered into a treaty with the "East India Company," to suppress piracy on the high seas and to abstain from the seizure of vessels that were wrecked on the Gujarat coasts. During the rule of these two Nawabs, Amarsi the famous Dewan rose into power and played a conspicuous part in the Kathiawar politics. Hamid's successor Bahadur Khan was in danger of having his throne usurped by his minister, and it was not without British assistance that he regained his power in 1816. In return for this service, he was compelled to allow the British to recover the "Jortulbee" tribute from his feudatories, and to allow Nawabs to get $\frac{1}{4}$ th of the sum realized. He proved a very warm friend and ally of the British, and ransomed a British military officer, by bestowing the principality of Virá-vader upon the Kathi *Grasia*, who had taken him prisoner at Kodinar. At the instance of the British, he took active measures in 1838 for the suppression of the odious custom of *Suttee* among

his Hindu subjects. He died in 1840 and was succeeded by the eldest of his two sons Hamad Khan, who, however, dying at the tender age of 23, without issue, his younger brother, the late Nawab Sir Mahabat Khanji Babi Bahadur, ascended the throne in 1851 at the age of 14.

H. H. the late Sir Mahabat Khanji was a prince of the Babi House and belonged to the *Sooni* sect of Mahomedans. Among the princes and potentates of the province of Kathiawar, he held the rank of Chief Nawab. He was born on the 10th of May 1838. At the age of 14 he succeeded his brother as Nawab. During his minority the State was administered by his mother Najubi and a *Punch*. They struggled hard to retain their power and influence even after the Nawab had attained his majority, but were finally frustrated through the interposition of the Political Agent of Kathiawar and the Nawab was thus freed from tutelage. The Nawab attaining the age of 21 was entrusted with the full powers of his State. During his reign several improvements were effected in many parts of his dominions, particularly in the capital town of Junagad. Handsome and spacious buildings for the various departments of administration were erected, such as Courts of Justice, the Municipality and the Telegraph Offices, English Schools, Dharamsalas for the poor and Travellers' Bungalows. Throughout the whole territory there are 25 boys' schools, 5 girls' schools, 1 of Sanskrit and 1 Persian school maintained at the State expense, and also one English High-School built in the Rajkot Camp at a heavy outlay. The Capital also contains a large Hospital, a Dispensary and a Library. The State coins money in its own mint. The administration of the State, conducted by the Nawab with the assistance of three able Councillors, was characterised by several marked reforms. All the important judicial posts and other departments were entrusted to worthy and able officers, and the administrative affairs were organized on improved principles. A monthly paper was published containing official and other important notifications relating to the State. In addition to the British Post Office the Nawab organised the local post service which has been very successful, and opened a telegraph line between the Junagad and Dhoraji districts. The Nawab was distinguished for many princely qualities. His acts of generosity and his contributions towards all public objects likely to promote the welfare of the people are worthy of notice. His charities amounted to the aggregate sum of Rs. 4,00,000. He was a life-member of the "East India Association of London" and of the "Royal Asiatic Society." In commemoration of the beneficial rule of Lord Northbrook as Viceroy of India, His Highness gave Rs. 15,000 for founding 8 scholarships to be awarded to the most successful scholars in the Junagad High-School. He also founded scholarships to be held at the Grant Medical College in Bombay and the Civil Engineering College at Poona, by Kathiawar students, willing to prosecute their studies in those institutions. His character as a good ruler, and his friendship towards the English, received fit recognition when he was created a "Knight-Commander of the most exalted order of the Star of India" and was awarded a salute of 15 guns and a Guard of Honour, by Her Imperial Majesty, on the 1st January 1877, through the then Viceroy of India. At the Imperial Delhi Durbar His Highness was also presented with a standard or *Joodah* and a gold medal. He died in September 1882, leaving the eldest of his three sons, Prince Bahadur Khanji, otherwise called Bapumia Sahib, to succeed him to the *Gadi*.

The present Nawab H. H. Bahadur Khanji is a worthy successor of his father. He is an intelligent youth of 30, born on the 22nd of January 1856, and was installed shortly after his father's demise. In March 1885 he instituted two monthly "Travelling Fellowships" of Rs. 175 each, and another of Rs. 150, to enable his subjects to proceed to England to study Law, Medicine, and Civil Engineering. The Prince promises to be a worthy Ruler of Junagad.

THE STATE OF JUNAGAD—which is under the dominion of the present Nawab, was in ancient times very extensive while under the Mogul Empire, when the Province of Káthiawár or Saurástrá was called the "*Sarkar of Sorath*." The portion then inhabited by the Kathis coming from Sindh was *alone* known as Kathiawar, but in the 18th century A.D. the name of the sub-division of the Province was generally applied to the whole of the peninsula of Saurástrá or Sorath. Modern Junagad is only the Southern part of ancient Kathiawar or Sorath, comprising an area of 3,263 square miles, with a population of 387,000 and having a fine fertile soil. It is one of the four first class States of the Province. The aspect of the territory is hilly, though there are extensive plains of exceedingly rich soil. The highest range of hills is that of the noble Mount Girnar, sacred to *Nimnath*, where valuable stone mines are to be found. The powerful Asoká of the Maurya Emperors, who flourished early in the 3rd century, B.C., has left lasting memorials of his famous edicts inscribed in the *Páli* language, on the rocks of Girnar, which even at that time was a place of note. Its highest peak called "Gorakhnath," is 3,666 feet high. The most extensive ridge is that of the Gir districts. The valuable and extensive forests of Gir and Girnar contain numerous villages. The principal products of the country are *wheat*, *bajri*, *jauwar*, *mug*, and *cotton*. The State salt-pans have yielded less revenue since 1879, when salt was regarded as a source of revenue by the Government of India and the Junagad State was forbidden to export it into British territory. Besides Mount Girnar, there are in Junagad, Somnáth Patten, Toolsisone, Mool Dwarka, all places held sacred by the Hindoos, especially Somnáth Patten is known by various names. The 4 sea-ports Varavul, Mánglore, Náivibandar and Bhárai and 2 towns Junagad and Wanthli are well known. There are in all 36 Criminal, 25 Civil Courts, an Appeal Court and over all a final Court of Appeal presided by the Nawab and two of his ministers. There are 5 local post offices in the whole territory. The whole income of the State, consisting of 890 villages, is Rs. 30,00,000, Rs. 6,564 being the tribute due to the British, and Government, Rs. 8,600 being the amount of the *Fortulbee*, which the Nawab recovers, through the English, in accordance with treaty engagement of 1821.

THE CAPITAL OF JUNAGAD—is a fortified town, built at the foot of the Girnar hills and surrounded by a ditch cut entirely out of the solid rock. The fort was constructed in A.D. 1472 by Sultan Mahmood Bagda of Gujarat. The population according to the latest census is 24,679. The town is most picturesque. There is a local Post Office, a Telegraph Office, two Travellers' Bungalows and two *Dharamsalas*. The name Junagad, viz., "old-fort," is in all probability derived from Upper Kote, an ancient citadel (supposed to be the Junagad of old). Interesting Buddhist caves are found, both in the Kote and the surrounding rocks. The Kote, the Mount Girnar and its stronghold, are well known from the remotest antiquity.

સ્વર્ગવાસી

સર મોહોબતખાનજી બાબી બાહાદુર, કે. સી. એસ. આઈ,

જુનાગઢના નવાબ સાહેબ.

જુનાગઢના નવાબો “બાબી” વંશથી ઉતરેલા છે. તેનો મુળ સ્થાપનાર બાબા, પહાલુ ભત્તના પ્રજા હતા. તે બીજી તરફથી એને વીરો બોલાય છે કે, બાબીની ૨૧ મી પેઢીએ ઉતરેલા, ને સૈયદ બાબી ને એવું હતો. એની ૬ મી પેઢીએ ઉતરેલા

ઉચ્ચ જ્ઞાનખાન, પેહેલ્લેહેલા ઇસ્લામના આવી ધીનીના હુમાયુન શાહની ખીદમતમાં રહેતા હતા. તેનો બેટા બાહાદુરખાન બાબી, શહેન્શાહની ખીદમતમાં હતો કે ને શાહને તેના બાઈ પરવીશ સાથે લડતાં નાગોથી બચી હાર ખાતાં બંધાવી થી, બાહાદુરે છવ વેપર બેઠી, બારે મરદાનગી ખતાવી, છત મેલવીહવી, નેના બદલામાં શાહે તેને “શીહેર” નો ખેતબ વગેરે મુજરાત મહિલા કડી અને ગ્રાદ ગામોના ભગીરી બક્ષી હતી. એને લુટારા જોવાસીએને પુરતાં નેર કરી, લાહેરમાં, દીલ્હીની સવા સામે ઉઠેલું બંડ બેસાડી નાખી, ધણક રોહેરે કુચેહ કરી, શાહાનશાહને તામે કીધાં હતાં નેના બદલામાં દરખાસ્તરૂપી તેને પેહેલે “હબરી”

“મનસખ” અને પછી “જે હબરી મનસખ” અથવા રૂ. ૨,૦૦૦ નું વરસાન બાંધી આપ્યું હતું. એના ૭ મહિલા યથા બેટા રોહેરખાનને, શાહબાએ, પેતાનો બેટા મુરદખાન, ને ત્યારે દીલ્હી તામેના અમદાવાદનો વાઈસરોય હતો તેના હાથ હેલખ રાખ્યો હતો.

તેણે, મુજરાતના એક ભણીતા લુટારો નેર કરી, બવાનગરના ભગ શાવસીહજીને દીક્ષીને તામે રહેવાની ફરજ પાડી હતી. એને, શાહાના અત તરફથી “સાત હબરી મનસખ”નો ઈનામી લવાજમ બાંધી આપી, ૭૦૦ સ્વારોની સરદારી બક્ષી હતી. એ ધણ બાહાદુર લડવૈયાએ, ધણક કુચેહ મેલવી, પુસ્તક બંડો બેસાડી નાખી, તે વખતનાં દીલ્હી તામેના બૈરડાના ગવરનરને હોધી મેળવી કીમતી સેના બળવવાના બદલામાં, શાહાનશાહ તરફથી, “ત્રીધવાન”ના ખેતાબ વીચરે ચાલુની ભગીરીની બક્ષેસ

† ૬. સ. તે મેલવી હતી. એના ૪ બેટાએ મહિલા ભક્ષરખાન ઉદ્ધ શક્ષરખાન, દીક્ષીના ભૌરંગનેય (આલમખીર)ની હુજુરમાં હ. સ.† ૧૦૮૬ ઈ. સ. ૧૧૫૪ માં રહેતા હતા; તેણે પેતાના આપનો ખેતાબ અને ભગીરી વતરે “સાત હબરી મનસખ”ના લવાજમ મળ્યા હતા. એને ભારી મરદાનગી બક્ષેને પાછું તામે કરવે, દરખાસ્ત તરફથી “શક્ષરખા” એકલે લરાકરને તોડનારનો ખેતાબ મળ્યા હતા. એ શાહાનશાહ તામેના અમદાવાદ વેપર, ધના ભક્ષવની સરદારી હેલક ઈ. સ. ૧૭૦૫ માં મદી આવેલા જુલાઈએની ભરંદાને પેલે કાંઠે સામે થઈ લડતાં પેતે ધણે ભજમી થયા, અને તેનો એક બાહાદુર બેટા માર્બી ગયા પછી, શક્ષર, તેએને હાથ કેદ પકડાયો હતો, કે પછી દુરતભ તેએ સાથે સમજાવી કરી છુટી થઈ, અમદાવાદ ગયા હતા. એણે બળવેથી પુસ્તક અગત્યની સેવા ખાતર, શાહાનશાહ તરફથી જુદે જુદે વખતે વિભાગ, ઈદર, ઘોંધાબંદર, મુજાગર, દાયા, મહવા, વાથાસીનાર, અને બીરપોરની ભગીરીએ ઈનામમાં મળી હતી. એણે—તે વખતનું અમદાવાદ, ને મુજરાત મહેલ એ રહેનશાહીસવાનું મુખ્ય મથક મણાવું હતું; ત્યાંના મુખાનો અખત્યાર ઈ. સ. ૧૭૨૧ ને આસારે મથાળ્યો હતો. એ બામ્બશાહી બાબી, ઈ. સ. ૧૭૨૩ માં સ્વર્ગવાસી થયા, તેની એલાદ, આજપલુ કાઠીઆવાદ તેમજ મુજરાતમાં જુદી જુદી મેહોદી હાકમી બેગવેએ તેએ, તેની ૫ મી પેઢીથી ઉતરેલા “મધનપુર”ના નવાબ, અને ૨ છ પેઢીથી ઉતરેલા “શાલુપોર”ના રાજાએ રાંધે, તે “બાંડવા”, “આનાવદર” અને “મીદર” ના ખાન સાહેબ, શક્ષરના વડા બેટા સલાખતખાનની એલાદથી, અને બાથાસીનારના બાબી, તેના બેટા બાહાદુરખાનની નશામથી ઉતરેલા છે. શક્ષરખાનના ૬ બેટાએ મહિલા વડા સલાખતખાન બાબી, બાબી હૈવાતીખાંબ ઈ. સ. ૧૭૦૯ માં બાહાદુરશાહની ખીદમતમાં રહેતા હતા. તેને ૨૫૦ સ્વારોની સરદારી અને “ખાન શરીખત મનશખ”નો લવાજમ મળ્યો, તેનો દરબને દરખાસ્તમાં ધણે મરદો હતા, અને ખરી ઈનામદારીથી મેહોદા હેલકા બળવવાખાતર બીરમખાનનું પ્રગણું તેને ઈનામમાં મળ્યું હતું, “બાબી વિથારા”માં ભણુબું છે કે, સલાખતખાને ભારી બાહાદુરથી, જોરબંદરનો મળ્યા છતવા ખાતર—દીલ્હી દરખારે, એને, જુનાગઢને લગતાં સધલાં ગામોની ભગીરી અને તેની વસુલાત સેવાનો હક ૬. સ.

૧૧૧૧ (ઈ. સ. ૧૭૭૦) ને આસરે લખતથી બહાર હતો. એમ, એ વખતથી જીનાગઢ જેલેલેલું બાપીએને તામે
 એવું, તે હજીસુધી તેઓના હાથમાં રહ્યું છે. સલામતખાનના વખતથીજ, જીનાગઢના બાપીએની સેવાની જમાબંધી
 તે “જેરતબખી” રાજ ધર્મથી વીચરયછે. એ બાપી ઈ. સ. ૧૭૨૬ માં ૩ મેડાએ મેલી સ્વર્ગવાસી થયા. તેઓ મહિલા વડા
 બાહાદુરખાન ઉદ્દે શહેરખાનને, સલામતે, પોતાની દેવાલીમાંજ, જીનાગઢનો પુરો અખતવાર અમલ સોંપી હતો. એ વખતે
 દીલીના તખતઉપર મહમદ શાહ હતો.* તેને, શહેરખાને, ઝુસે ધવાનું મળ્યુત કારણ આપે, તેને, જીનાગઢ વગેરે
 જાગ કરાયું હતું, ને, અમદાવાદના સુબા અબેસીદહુએ વચ્ચે ૧૬૧ પાંચ આપ્યું હતું. ગોદાદ, એ વખતે દીલીને
 તામે અને અમદાવાદની સલા હેડળ હતું, તે ઉપર પીલાજી ગાયકવાડ ચઢી આવે, તેને બાહાદુરીથી પાછો હટાવવાના મઠી, તવારી-
 બદલામાં શહેરખાનને, શાહાનશાહ તરફથી નવાબનો ખેતાબ મળ્યો હતો. એમ, બાપી સરદારોમાં—જેલેલેલેલો નવાબનો
 માન જોઈ ખેતાબ મેલવનાર એ હતો. એણે કંડવજના કીસા ફરમોના હાથમાંથી છેડાવ્યા ઉપરાંત, ધણીક મોહોડી
 ફરેલો મેલવી, શાહાનશાહ તરફથી “બહાદુર” અથવા “શહેર” નો ખેતાબ મેળવ્યો હતો. એ ખેતાબમાં છેલ્લા શબ્દ
 “ખા” ઉમેરી, એ બે નાંખીથી, એને, તવારીખમાં જણાવેલો છે. શહેરખાને હ. સ. ૧૧૧૧ ઈ. સ. ૧૭૪૦ માં,
 જીનાગઢમાં પોતાની સલા ખુબ મળ્યુત કરી, આસવાસના રાઓમાં પોતાના નામને ડર અને સલાની દેહેલ મેસાડી,
 હાથાર, મોહલવાડ, ઝાલાવાડ વગેરે તાલુકાએ ઉપર “જેરતબખી” ની ખંડણી નાંખી હતી—હજીથી તેના ઉપર
 દીલીની સલા કંકત વાગનીજ રહી હતી, સમય કે, શાહાનશાહ કુટુંબમાં કુટુંબ ચાલી, વળી ખેરશી ફરમોના ખુશ થતા
 રહેવે, તે નખાળી બતાવી ગઈ હતી. એ નવાબ, શાહ રજા અલામગીરના વખતમાં ઈ. સ. ૧૭૫૮ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેની
 થોડાં વર્ષે અગાઉ—તદન સ્વતંત્ર બન્યા હતા. શહેરખાં, જીનાગઢના બાપીએમાં છેલ્લા ચુનડા યદુ ગચ્છિયા વીચરયછે.
 શહેરખાનના ૩ મેડાએ મહિલા વડા મહામતખાન, જીનાગઢની ગાદીએ બેઠા ત્યારે હમરાના રાખેતા પ્રમાણે, દીલી શાહનશાહને
 હુકમ મંગાવ્યા નહીં હતા. એ નવાબને ઉમરજી દીવાન, રાખવાની કીસક બળવી, સલા વધારી ગયા. તેણે ઈ. સ. ૧૭૭૦ માં
 જાંગરોળના ચેકમીઆને હાર આપી, ૪ કીસા છવી યેવા ઉપરાંત, કુટુંબમાં ૧૫ છવી જે જીનાગઢ તામે કીધાં હતા,
 એ નવાબના વખતમાં જીનાગઢ ઉપર ગાયકવાડી “પરાકરશી” અથવા ખંડણી લાગુ ૧૬૧ આવે હતી. મહામતખાનએ
 ઈ. સ. ૧૭૭૦ માં આકુનીયા છેડાડી, તેને વડો બેઠો હામદખાનજી ૧૭૭૧ માં, ૧૩ વર્ષની વચ્ચે ગાદીએ બેઠો, તેણે સુધી રાખના
 સંભાળ દીવાન ઉમરજીએ રાખી હતી. તેણે ૧૭૭૮ ને આસરે માંગરોળનું અડકું પ્રગણું તેની જેલેલેલેલો, જીનાગઢના તામે લીકું
 હતું. એ ચંચલ દીવાને હવે છડી ને, પોતાની મરજી પ્રમાણે સલા ચલાવવામાંડી, નવાબતરફ ખુલ્લી મગરૂરી બતાવી, અને
 મેદકાર બન્યો, તેથી ૨૦ વર્ષની કામી ઉમર અને અગુબવના જીવાન નવાબનું દીકરું હતું, તેવામાં એ નાગર દીવાનના
 ફરમોએ, તેને ઉકારેલે, તેણે, તેને મારી નંખાવ્યો હતો. ને પછી એ રાખનાં હોંધા ભાગવી ગયલા ધણીક નાગરો, તેઓમાં
 ખુબ કરી ઉમરજીના બે પુત્રો રૂથનાથજી અને રણછોડજી દીવાનગીરી ભાગવી ગયા. તેઓમાંના કેટલેએ એ નવાબની
 વિરુદ્ધ બહારને ઉકારેલું હતું, તો બીજાએએ તેને નાંચુંસંબંધી અને બીજી મોહોડી આપા અને અડચણમાં નાંખવા,
 અને દીવાનગીરી ભાગવવા વીરી વલ્લિવડારોમાં રાખના ચાલતા જમારા કંઠાભાગમાં કજીઆ વીરી ફરજલેલેલેલો લંખાણથી
 જણાવી ગયોછે. ઉપલા દીવાન રણનાથજીએ ઈ. સ. ૧૭૮૦ માં કેસોદ અને તેને બીજે વર્ષે શણા સુભતાનજી પાસેથી મેરવાડ
 કુતેક કરી જીનાગઢની સલામાંજ ભેડી નાખ્યાં હતાં. એ નવાબ સાથે, ૧૮૦૮ ના બનેવારીમાં “ફરિદ હંડીઆ કુંખીની” સરકારે,
 તેની સલામાં ચાંચીઆ ચોરોને આમય નહીં આપવા, તેમજ ભાંગેલાં વાહણો ઉપર પોતાની દેલ લાયક પાડવા કરાર કીધા
 હતા. નવાબ હામદ ખાનજી ૧૮૧૨ માં જીનાગઢની યથા, તેમની પાછળ તેનો એક પુત્ર બેઠો. બાહાદુરખાનજી ૧૮ વર્ષની વચ્ચે
 ગાદીએ બેઠો, પછી તુરતજે તેના અગ્રય દીવાન ઉમરજીખાનને, શીખોઈ બહારને મેલવી લેઈ રાખસલા અને નીલેરી, તે દખાવી
 બેઠો; તેથી નવાબે ૧૮૧૫ માં હંડિજ સરકાર સાથે બંદોખસ્ત કરી, તેની મદદ લેઈ, સલા દખાવી બેઠા ઉમર અને ફરી બેઠાં અગ્રય
 શીખોઈ બહારને જીનાગઢમાંથી હાંકી કઢાડ્યાં હતાં. પછે, નવાબે હંડિજ સરકારસાથે ચાલુ બંદોખસ્ત રાખવા ૧૮૧૬ ની ૨ જી
 મએ લખત કીકું, તેની ૩ જી કલમ પ્રમાણે પોતાની “જેરતબખી” ની ખંડણી એ સરકાર મારફતે વસુલ કરવા અને તે જેલેલે-
 તના બદલામાં તેનો બાગ આપવા અને પોતે પોણે બાગ લેવા કજીલું હતું. ૪ થી કલમ મુજબ કુંકડા, શણેપર અને ચોલા વગેરે
 બીજા પ્રગણું હંડિજ સરકારને રોસી બદલે આપી દીધા હતા. વળી ૧૮૧૭ ની ૧૩ મી એપ્રિલે ધર્મલાં બીજાં નવારના લખતથી
 દીલ્હીમાં બંદરવાળું ગાંધપણ એ સરકારના માગવાથી આપી દીધું હતું. નવાબે, એ સરકારની બલામણથી ૧૮૩૮ ની ૩ જી
 બનેવારીએ, જીનાગઢમાં, સવી ધવાનો રીવાજ બંધ પાડ્યો હતો.—એમ જીનાગઢમાં હંડિજને જેલેલેલો ૫૪ પસારી થઈ, તે

* દીલા, “ખા-
 બીલીલાસ” અ-
 ને “મોરતેલે-
 ને” તવારી-
 ખા એક બીજાંથી
 ઉલટી જઈ, આ-
 ડી કાઢી, યુગ-
 લમાં નાખેલે.

† બાપી ન-
 વાબો વગેરેની
 તવારીખો “ખી-
 રતેલેલેલો” અને
 “માખી વીલાખ.”
 દીખાંથી તદન
 બંધ થાય છે.

‡ કામ પડે
 કડવા, બાડે રા-
 એલું આરમ લખ-

સાથ ઓનગારીના મળજીત આંક બંધાયો હતો. ઝીંબાવેસન ૧૮૪૦ ની ૨૭ મી જાન્યુઆરી ૨ મેડા જિલ્લો સ્વર્ગવાસી થયા. તેઓ મહિલા વડા, ૨ ભાઈ હામદખાનજીના નામથી, ૧૨ વર્ષની વયે ગાદીએ આવી ૧૧ વર્ષો અમલ કરી રાખ્યો મુખારી બીન વારેરો સ્વર્ગવાસી થયા. તેમની પાછલતેમના નાથધાભાઈ, તે હાથ સ્વર્ગવાસી થયાના નવામ સાહેબ સર મોહમમતખાનજી, ૧૪ વર્ષની નાથધી વયે ગાદીએ આવ્યા હતા, તેઓને ધડતી ઉમ્મરે આવતાં મુખી રાખ્યોના કારભાર ૩ મહસ્યાની ટેસિલી 'પંચ' અધાઓ તે વખતે નવામસાહેબની મા તાજી બીબીએ, રાખ્યો વહીવટમાં મળજીત હાથ રાખી પંચની સવા સાથે મળજીત હરકતો કરતી રહેલે, ઇંગ્લેન્ડ પોલીટીકલ એજન્સીએ, ૧૮૫૯ માં વચ્ચે આવી, પંચનું બંધન ફેરવી, તેનું "કાઉન્સિલ ઝીંબાવેસન રીજન્સી" નામ આવી, તેનોજ હેલ્થ મળવવા, ત્યાંનાં આર્ય રાખીધી ધમ્મરને સખત હેલ્થ થીયો હતો. તેનો કારભાર ૭ વર્ષો ચાલ્યા પછે, આ હકીગતને લગતા સ્વર્ગવાસી નવામ સાહેબ સર મોહમમતખાનજી કે. સી. ઝીંબાવેસન. આઈ. ઝીંબાવેસન ૨૧ વર્ષની ઉમ્મરે પોલીસી, જીનાગઢની ધૂર અખતવાર સવા પાતાને હાથ લીધી હતી.

સ્વર્ગવાસી સર મોહમમતખાનજી, બાબીવંશના, ઈશલાખી કોખાની 'મુની' પંથના અને કાઠીઆવાદ પ્રાંતના પેઢેલા વર્ગના રાખઓમાં વડા રાખ્યોની નવાબને, ૧૮૭૮ ની ૧૦ મી મેએ; હ. સ. ૧૯૫૩ ના સફરની ૧૫ મી તારીખે તાજીબીની સાહેબે જન્મ આપ્યો હતો. એઓ ગુજરાતી અને ઉરદુ બોલતા હતા, અને ૨૧ વર્ષની યુખત ઉમ્મરે

* "દીવાનખા-પુત્રી, રાખ્યો સવા હસ્તક લીધી હતી. તે વખતે રાખ્યોની વાર્ષિક આવક રૂ. ૨૨,૩૪,૦૦૦ કોરી અથવા રૂ. ૬,૩૮,૨૮૫ ની હતી. તેમાં તેમના ધર્મ ગમેલાં ૪ યુખ મેહેનતું અને ચંચળ રાખ્યોનારોનીઓના સારા વહીવટથી દુક વખતમાં રૈયત ઉપર કરનો કસો બોલે ન પાડતાં ૩૫,૦૦,૦૦૦, કોરી અથવા રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦૦ ઉપજવા લાગી તેમાં પણ

પાછલથી વધારો થઈ હાથ રૂ. ૩૦,૦૦,૦૦૦, ઉપજેલે. એ નવામ સાહેબના વખતમાં યુખપાથે લશાક સુધારા થયે, જીનાગઢ સુધરેલાં શેહેરોની સંક્રાંતિ આવ્યું, ત્યાં મોહોડી મુશોબીત લશાક નવી ઈમારતો બેવી કે કોરડો, બેલ, મુની-સીપાલ ઓફીસ, ઓસ્પીટલ, પોલીસની, રસાલાની, પેદલરીજીનોટોની, લોડેસ્વારોની અને તોપખાનાની મોહોડી લાઈનો, લોડખાનાં, હાથીખાનું, બંગલાસાથની સાઠમારી, યુબઈનાં "એલરીનસ્ટન સરકલ" ની ઢેપે બંધાયેલા અર્ધ-ગોળાકાર સર્કલ, કચેરી, મુસાફરી બંગલા, મુસાફરખાનું, (જેના ચાલુ ખરચ સાથે એક ગામની ઉપજ આપીએ), ટેલીગ્રાફ ઓફીસ, સંસ્કૃત પાઠશાળા, ગુજરાતી નીશાળ, કન્યાશાળા, આઈનામેહેલ, ઇંગ્લેન્ડ હાઈસ્કુલ અને બીજાં લશાક બહેર મકાનો બન્યાં. રાખ્યો સુધારામાં, આથ અને દફતર ખાતાના લાથક ઉપરી અધીકારીઓને જવાબદાર ધરી તેમને હસ્તક સોંપ્યા, દીવાની અને કોલેજરી કાયદાઓને સુધરેલાં ધોરણે રચી ચાલુ થીયાં, પોલીસ ખાનું ગાળી કાઢાડી મળજીત થીયું. નવું ઇંછનીએર ખાનું, જમીનની માપણીનું અને શેહેર સુધરેલાં ખાતાં સ્થપાયાં. "સૌરાષ્ટ્ર નીતિગ્રહાસ" છાપાખાનું ઉઘાડી, તેમાંથી "દસ્તુરલ અમલ સરકાર જીનાગઢ" નામનું દરખાસી ગુજરાતી માસિક પત્ર બાહેર પાડ્યું. મોહોડા ખર્ચે ઓસ્પીટલ અને ધર્મનું દવાખાનું બોલ્યું; કેલવણીનું નવું ખાનું સ્થપાયું, "સૌરાષ્ટ્ર ડાક" નામથી દરખાસી મોસ્ટખાનું ઉઘાડી સરસ રીતે ચાલતું થીયું. "માહાદુર લાયબેરી" નવી ઉઘાડી, જીનાગઢથી ધોરણ સુધી ટેલીગ્રાફ લાઈન ઉઘાડી, ટંકશાળમાં સુધરેલાં સાંચાકામથી સીક્ષા પાડવા માંડ્યા, નવી બોડી-માર્ડ, રસાલો, ૨ પેદલ રીજીનોટો, લોડેસ્વાર લશ્કર અને તોપખાનાનાં નવાં લશ્કરો ઉઘાડી થીયાં. આખ્યાં સંસ્થાનમાં નવી સડકો બંધાવી અને ૬ માહાલો, વેરાલ, બંદરી, આલ્યા, વંઠલી, ભેંસાલ અને મળવરીને નવે પાથે ધીલેબંધ થીયાં. એઓ, રાખ્યોના કેલવણીખાતાં પાછલ દરસાલ રૂ. ૧૬,૮૨૫. ઓસ્પીટલ, ધરમનાં દવાખાના અને દેશી વૈદોને ચાલુ પમાર આપવા રૂ. ૩,૦૦૦, અને રીતલા ખાતા પાછલ રૂ. ૧,૫૦૦ નો ખરચ કરતા હતા, તો રાજકોટ એજન્સીનાં કેલવણી ખાતાને અને ત્યાંની ૩ ઓસ્પીટલોને દર સાલ ચાલુ રૂ. ૪૧૦૫ ની અને ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ એસોસીએસને દરસાલ ચાલુ રૂ. ૮૦૦ ની મદદ કરતા હતા. એમની, રાજકોટ રાજકુવર કોલેજને, જુદાં જુદાં શેહેરોની લાયબેરી અને કેલવણી ખાતાંઓને, રાજકોટમાં હાઈસ્કુલ બંધાવી આપ્યા ઉપરાંત ત્યાંની કચરત શાળા, હુન્નર શાળા, મુસાફરી બંગલો લીગેરે બંધવાના કંઠોને નાના, મોહોડા પુલો અને રસ્તાઓ બંધાવા ખાતર અને ચુંબઈની ટ્રાંઝીટીક્સ કોલેજ અને બીજી વૈદક શાળાઓને, બહેર બાગોને, મેમોરીયલ તેમજ દુકાન, તોફાન, અને રેલોથી પીડાયેલાઓને મદદનાં

ફંડોને અને તવારીખ સંબંધી શોધ કરવાનાં, કેવલો બાંધવાનાં, વીગરે ફંડોમાં કીધેલી અદેર બક્ષેસોની એકદર રકમ રૂ. ૪,૦૦,૦૦૦ થી વધુ થવા બનેછે. તો એઓએ દરસાલ ચાલુ કીધેલી બક્ષેસ રૂ. ૫૦,૦૦૦ કરતાં વધુ થાએછે. કે ને હાલના નવાબ સાહેબે પણ ચાલુ રાખીછે. મરહુમ નવાબે પોતાના રાજ્યમાં મોહોલેા સુધારો કરવા ખાતર, ઝુંબઈ સરકારે, એમની ઉપર ૧૮૭૩ ની ૩૧મી આક્ટોબરે એક પત્ર લખી વખાણ કીધી હતી. એ નવાબ “ઈસ્ટ ઇન્ડીયા એસોસીએશન” ના લાઈફ મેમ્બર અને “રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી” ની ઝુંબઈવાલી શાખાના સભાસદ હતા. જીનાગઢ હાઈસ્કૂલમાં લોર્ડ નોર્થચુકના નામથી ૮ વાર્ષિક સ્કોલરશીપો સ્થાપવા એઓએ રૂ. ૧૫,૦૦૦ આપ્યાછે. તો, એઓએ બીજી અનામત ઝુકેલી રકમમાંથી કાઢીઆવાદના વિદ્યાર્થીઓને ઝુંબઈની એલફીનસ્ટન કોલેજ અને પુણાની ઈનજીન્યરીંગ-કોલેજમાં “લેટસુશ-સ્કોલરશીપ” દરસાલ રૂ. ૨૪૦ ઝુંબઈનામની અપાય છે. એ નવાબને ઈંગ્રેજ સરકારે પોતાના વીશ્વાસુ મીન તરીકેની ઇધાંનીમાં “નાઈટ કમાન્ડર ઓવ ધી ઇસ્ટ ઇન્ડીયન સ્ટ્રીટ ઓફ ઇન્ડીયા” નો ખેતાબ આપ્યો, તેની કિંયા ૧૮૭૧ ની ૧૭મી દિસેમ્બરે રાજકોટમાં, કાઠીઆવાદી રાખઓ અને સરદારોની બરાધરી દબાવના બરી દરખાસ્તમાં થઈ હતી. ૧૮૭૭ ની ૧ લી બનેવારીએ મહારાણી વીક્ટોરીઆએ, કમચરેઈફનો ખેતાબ લેવાની ખુશાલીમાં, એ નવાબને ત્યારસુધી મલતાં ૧૧ તોપોનાં માનમાં વધારો કરી ૧૫ તોપોનું કરવા ઉપરાંત એક ટુનડો અને સોનાનો ચાંદ બેટ આપ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૮૭૯ માં કાઠીઆવાદમાં ચાલેલા બારે દુકાલની વખતે, નવાબે પોતાની ગરીબ રૈયતને પાળવા રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ ની રકમનાં અદેર બાંધકામો ખોલ્યાં હતાં. નવાબ, પોતાના વડીલોથી ઉતરેલા હક પ્રમાણે, કાઠીઆવાદના રાજ્યો—ખાંડગ્રાં, નવાનગર, બાનનગર, પોરબંદર, પાલીતાણા, વાંકાનેર; અને મોહોટાં તાલુકાઓ, ભીંજી, વઢવાણ, ધાન, મુખી, સાથેલા, મુડા, જસપલ, ગોંદલ, વીરપોર, રાજકોટ, પ્રાંલ, માલ્યા, વઘા, ભાડી, વગેરે બીજા નાધલા ૨૬ તાલુકાઓ અને મોહોટાં નાનાં બધાં મુલ્કી ૮૭ ગાંઓ પાસેથી પોતાની “એરતલખી” ની ખંડણી, ૧૮૨૧ થી થયેલાં લખત પ્રમાણે ઈંગ્રેજ સરકાર મારફતે વસુલ કરતા હતા.* તેની થતી વાર્ષિક વસુલાત રૂ. ૮૬,૦૦૦ માંથી (ઉપર * ‘મોરબી’ જાણ્યા પ્રમાણે બાહાદુર ખાંનજીના વખતમાં થયેલા બંદોખસ્ત સુજી) ઈંગ્રેજ સરકાર ની બાગ કાપી લેયછે. અને ‘બાજા’, રાજ્યો, અસલ-માફક એ ખંડણી નવાબ ઈંગ્રેજ સરકારને દરસાલ રૂ. ૬૫,૬૦૪ ની સાંમટી ખંડણી ભરતાહતા. ખાંમરોજીના કોપો અસલથીજ કાં નહીં આપે? જીનાગઢના તાખામાં રહેતા આવવા છતાં હાલના મરહુમવાલેા કોપે, પોતાને આપ અખત્યાર જાણવવે, તેની વિરૂદ્ધ તેની તકરાર ઝુંબઈ સરકારે ૧૮૭૮ ની ૨૦ મી માર્ચે મુકાદો આપી, —ખાંમરોજીને પાલું જીનાગઢ તાખા હેઠલ મેલુંછે. એ નવાબ સાહેબ પોતાની ૪૩ વર્ષની વયે ૧૮૮૨ ની ૩૦ મી સપ્ટેમ્બરે સ્વર્ગવાસી થયા. તેમની ગાદીઉપર પાટવી કુવર બાહાદુર-ખાનજી આવ્યા. સ્વર્ગવાસી નવાબ સાહેબ નંમ્ર ખીજળના, તદંન બોલા, મીલનસાર સ્વભાવના, રીતબાતે સાદા અને શખીતબેના હતા. તેમની ઉપર રૈયત તદંન ખુશ અને ખુરબાંન હતી. એમનાં સ્વર્ગવાસી થયેલાં ૩ બેગમો માંહેલાં ભાગેદીલ સાહેબને જેટ હાલના રાજ્ય કરતા નવાબ બાહાદુર ખાનજી ઉર્ફ બાપુખીયાં સાહેબ જનમ્યા છે. એમના એક બેહેન અને બે બાઈઓ એદલખાંનજી અને રસુલખાંનજી છે.

હાલના જીવાન નવાબ સાહેબ બાહાદુર ખાંનજી ૨૨ ની બનેવારી ૧૮૫૬ ને દીને જનમ્યા, તેઓ ૨૯ વર્ષના છે. એઓએ ઝુજરાતી વતરોને રાજકોટની ‘રાજકુવર કોલેજ’માં ઈંગ્રેજ કેલવણી લીધીછે. એમને પોતાના પીતા સ્વર્ગવાસી થયા પછે દુરતજ રાજ્યસંતા મળી. એઓએ ભાહોર અને કુલકચાની મુસાફરી કીધીછે અને પોતે ચંચળ અને મેહનગુ છે. એમના સ્વર્ગવાસી પીતા ૧૮૭૭ ની બનેવારીમાં દીલ્હીની સાહાનસાહી દરખાસ્તમાં જવાથી, રાજ્ય-વહીવટ એમને શોશીલવે, એઓએ, તે ધણીજ હુશીઆરીથી બખવી શાખાસી મેળવી હતી એઓએ અંતે મોહોટી ચોરીઓના પદા મેળવી, હરાખમોરોને સખએ મુગાડ્યાછે. એમના વખતમાં રૂ. ૩૦,૦૦૦ ને ખરચે બાંધવા ધારેલાં “ફરમુશન પુલ” નો પાથો નંખાઈ મુક્યો છે. તો, પોતાની રૈયતને ઈચ્છાંડ ને, બેરીસ્ટર, તખીબ, કે ઈંછનીઅરની

ઉપથી કેલવણી થવાને ઉત્તરન આપવા ખાતર રૂ. ૧૭૫ ની બે માસીક “નાવેલી” સોલરશીયો સ્થાપી છે. વહી બીજી એક રૂ. ૧૫૦ ની માસીક સોલરશીય પણ નેખી છે. એમની ૨ રાણીઓને હાથસુધી કુલ રૂ. ૬૨૦૬ થયું નથી.

જીનાઝ ૨૧૦૫—ની અસલ હદ, મોગલ શાહનશાહની વખતે ભારિ કાઠીઆવાદ “સોરઠી સરકાર” કરી સ્થાપવામાં હતું. ત્યારે ધણીજ મોહોડી હતી, જે, હાલ પ્રુક્ટ નહીં બની ગઈ છે. ત્યારે, સોરઠના સ્થિક ભાગ ઉપર કાઠી સોલર આવી વસવા હતા તેજ માત્ર, “કાઠીઆવાદ” કે “કાઠીઆવાદ” કરી યોધાયો હતો. તે સ્થિતિ, પાઠશાળી ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં, ત્યાં સથલે બલવંત થઈ ૫૩૫૫ તે સ્થાનના નામ ઉપરથી, આખા મોહોલા સૌરાષ્ટ્રના પ્રાંતને, કાઠીઆ સથલ બડાનારા—
 *જુલો, “જસ-અરાધ્યામિ”, ‘કાઠીઆવાદ’ નામ આપ્યું જે હજુજી ચાલુ રહ્યું છે. હાલનું જીનાઝનું ધણું નહીં બની ફક્ત અસલ કાઠીઆવાદના ફક્ત ભાગમાંજ સમાઈ રહેલું છે, તેનું ક્ષેત્રફળ ૩૮૦૦ ચોરસ-માઈલને આસરે છે. ત્યાંની જમીન ધણું ફરતે જરૂર પાણીવાળી, સપાટ, કાળી અને કુદરતી છે. મોહોડી નદી જાહેર વગેરે ૮ નાની સ્થિતિ છે. ગીરનારના ૭ રીપરવાળો કાઠીઆવાદમાં સૌથી મોહોડા ડુંગરની સૌથી ઉંચી ‘તાતની’ ટોચ ૩૫૬૬ ફીટ ઉંચી છે, કે જે, કોરી કહોડેમાં યુદ્ધ સ્થિતિ અને હાંડુ સ્થાનની પવાન ગણાવી કુડા અને રેશમના છુટા છુટા જીંડાથી રોલુકાર બની છે. સોરઠમાં, ગીરનાર વગેરે હાંડુ સ્થાનની પવાન ગણાવી ધણી જમીન, સોમનાથ પાતન, ગુલસી સોમ, અને ગુણ દવારકાં છે, સોમનાથ પાતન ધણી પવાન ગણાઈ જુદાં જુદાં નામો, જેવાં કે “પ્રભાસ પાતન,” (૫૬ કોડ હવાના જાહેરવાળી ત્યાં થયેલી કલ્પીત કલ્પાઈ અને પાપમાથી ઉપરથી) અને “અદ્વૈતીયની પાતન,” અને (ત્યાંનાં ભીલાવળ અથવા વેરાવળ બંદર ઉપરથી) “ભીલાવળ પાતન,” કરી સ્થાપવાય છે. ત્યાંનાં મોહોડાં ૫ બંદરોમાં વેરાવળ, જાંબરેળ, અને જોશી ધુધ છે. ધણીજ ભણીતા કસબ, જીનાઝ, વેરાવળ, અને વંથલી છે. સ્થિતિ રાખના પાંચ મહી ૨૭ માહોમાં ૧૦ કીલોમીટર અને ૧૧ માહોડા માહોડા માહોડા, ઉના, વેરાવળ, અને કુડીઆસમાં દરબારી ધર્મના દવાખાનાં સ્થિતિ છે. પાંચમાં મહી સ્થિકર ૮૬૦ ગામો છે. સ્થિતિ રાખના મોહોડાં આગરોની ઇ. સ. ૧૮૦૬ સુધી સારી ઉપર વૈ હતી, જે વર્ષ, ઉંચેલ સરકારે, લવાબને માત્ર અલગરારી અને થાઈલ તરફ, “ધાંસીઆ” મીડું ૧,૦૦,૦૦૦ મણી થઈ નહીં પકાવવાની મનાઈ કરવાથી સ્થિતિ આપવામાં આવી ૫૩૫૫ છે. ૧૮૮૨ માં વેરાવળી છેલ્લી ગણતરી પ્રમાણે સ્થિતિ રાખનાં ધર ૬૬,૧૩૪ અને વસ્તીની સંખ્યા ૩,૮૦,૬૨૧ ની હતી. જેનો મુખ્ય ભાગ હાંડુ સ્થાનની બનેલો છે. રેવનુના મુખ્ય ઉદ્યમ બેટોનો છે, જે સ્થિતિ ધર, જાંબર, જીનાર અને રૂ ઉંચે છે, તેમાંથી દરબારી કીસી અથવા “રાજભાગ” એમાસમાં રૂ થી તે રૂ તો થકી મેસમમાં રૂ વેરામાં અથલે છે. ત્યાંનાં બંદરોમાં મુખ્ય, વેરાવળ, જાંબરેળ, જાહેર, અને લવીબંદર છે. આખા પ્રાંતમાં દરબારને ખરેખરે માલવી “માહોડર ખાતર” ઇચેળ હાઈકુલ, ૬૨ ગુજરાતી નીશાળો, ૭ કન્નારાળો, ૧ સંસ્કૃત પાઠશાળા અને સ્થિક મકતબ છે. ત્યાં શીતલા કાહડવાનું ખાતર અને બધી મહી ૩૨ કોડવારી અને ૨૫ ધવાની અદલતો અને ૧ અધિક કોડ છે, ૭૫૦ નવાબ પોતે ખીરાજી છે ૫૨નો મુકતિ આપે છે. ત્યાંની ૫ દરબારી પાટ આપતિ સારી રીતે ચાલે છે. હાલમાં જોહાંની ખાણી વતરેને સરે ૫૫૨ની બધી મહી ૧૪ ખાણી શીવાને, જોસાંલ અને કેસોલ માહોડામાં બાંધકામના કાળો ૫૫૨ની કીમતી ખાણી છે, તો ઉનામાં મુરમાની કાંકરીવાળી અને કેસોલમાં રૂપાની કાંકરીવાળી ખાણી યોધાય છે. ત્યાંનાં, જોરવડનાં, પાન આખાં ગુજરાતમાં વખણાઈ મોહોડા જમીનમાં અર્થ છે.

પાષાતજી જીનાઝ—રોહરને, ઇ. સ. ૧૪૦૨ માં મુલતાન જોહરુદ બેગડા સ્થિકર શીલેય કીડું, જેમ તે હાલ ગીરનાર ડુંગરની તલેડીની આધમણે ઉભેલું છે. કીલ્લાના વેરાવામાં “જીનાઝ” અથવા “ઉપરકોડ” નામને ટેકરીવાસી ધણી + એ, મધુરા જુલો, મળજીત, ભણીત અને આરારે બે માઈલ વેરાવાનો અલેલિ કોડ, રાજ ઉભેલો બંધલેલે હેલવા છે, તે ઉપરથી નમરી અને “કરી” જીનાઝ, નાંચ નીકેલેલું અડકવાય છે. રોહરના, જીનાઝ દરબારની નજીક, અંદર તેમજ જાહેર “ખાપડાકોડીઆ” વંશના મળજીત નામથી સ્થાપવામાં કોતરી કહોડેમાં પ્રુક્ટ પુરાતન બોંબર છે. જે સ્થિતિમાં ઉતરવાની પચીસી વલક કાળના મારાથી રાજા ધરુના પોત જોલક વિખ્યાનો ધમાઈ ગયેલો, તો વળી, “મહાગુડા” નામનું જમીન અંદર કોરી કહોડેલું બોંબર પલે છે. “વાપેરી” દરબાર તરફ ૫ બીલ પુત્ર હતો. કોલેલ યુદ્ધ સ્થિતિમાં, યુદ્ધ ધર્મની “સ્તુપ” નામની જોહરા નીશાળે હજુજી સલામત બધી રહી સ્થિતિ. રોહરના વીરનાર ૧૧૨૨ ચોરસ સ્થિકરને આરારે છે. હાંબરેળા મળજીત અને મુરોબીત છે. વસ્તીના મધ્યભાગમાં બાંબી અને મોહોડી બળર આવી છે, ત્યાં હવેના મોહોડી બીડ રહે છે. છેલ્લી વિવાલથી ગણતરી પ્રમાણે ત્યાં વસ્તી ૨૪,૫૦૬ માણસોની તો ધરની સંખ્યા ૧૦૦૦ હતી. રેવનુના મુખ્ય ઉદ્યમ જેવારનો છે. ત્યાંનાં, રોહર મુખરારી ખાતર મોહોડું છે. આખાં રોહરની જમીન

જીવ કવી રાખત ખડકવાળી છે. ત્યાંના આઈના મેલેલ મુરોબીત છે. ૧૩ મોહોડા બગીચા ધણી નાદર છે. ૧૮૦૦ માં સુધારી બાંધેલી કંકરાળમાં “દીવાનશાહી કોડી” ના સીકા પડે છે. ત્યાંની મોહોડી આંસપીતલ, ધર્મનું દવાખાનું, સફાઈવાર નેલ, દરબારી ટેલીસાફ અંધારીસ, મોહોડાં પાયા ઉપર આવતું પાટ ખાનું, પ્રસન્નખાના, પાદરાળા, મોહોડી ઇંચેલું સ્તુલ, કન્નારાળા, નીરાળો, મક્તબા, રૈયતને ગમત આપવા મોહોડાં ચોખાનવાળી સાદમરી, હબરે અંધકરનું સેકરધાનું ભગલ, હોન્દી ફુલરોનું સંગ્રહસ્થાન, મોહોડું સુશાફરખાનું, સુશાફરી બંગલા, વગેરે, એ રોહરને, સુધરેલા રોહરોની રાંદમાં મેલે છે. રાન્નના ઘોડાખાનાં, હાથીખાનું, તોપખાનું અને શંભિખાનું મોહોડાં છે. ત્યાંની દીવાની, ફોલદારી, સેરાન અને અપીલ કોર્ટોમાં એ રાન્ને ખાસ બાંધેલાં “સૌરાષ્ટ્ર દીવાની અને ફોલદારી કાપદા” ની ધારણે ધનસાફ થાય છે. ત્યાંનું મોડેસ્ટર લગ્નર ૧૨૦૦નું તો પેદલ અને પોલીસ ૩૦૫૦ માણસોનું બનેલું છે. ત્યાંની પાથડી, મંદીલ અને દુપડા વખાણાય છે. એ રાન્નની વાર્ષિક આવક રૂ. ૩૦,૦૦,૦૦૦ ની ગણાય છે.

ગીરનાર—પરવતીરી, ભુરખના-રાજાની તપાસને આધારે મનાય છે કે, ત્યાં અસલ મોહોડી આઈ હવી તે ભગ્યામ્મ, * એ શબ્દ પાઠ્યથી એ કુંગર નીકળી આવ્યો તે જીનાનગર રોહરને મથળે અલેલી પાહોડોની કઠારોથી બનેલા છે; તેમથી નીકળેલા, “ગીરી” એટલે પાહોડ ઉપરથી ધર્મસ્થળે બંધાવે, એ આખો રળીઆમણી કુંગર પવીત ગણાય છે. પ્રાચીન કાળથી વખાણવામાં એ પાહોડ ઉપર, ગોર્ધ વંશના ઈ. સ. પૂ. ૩ છ સદીમાં વખાણાઈ ગયેલા ધણી બળવંત રાહનરાહ ચ્યોસક નેણે જામણી ધર્મ તથા બુદ્ધધર્મ ખાળી, તેના ભગ્યેર મોહોડી રૂલેલી કરેલ “ધર્મી અરોહ” નામથી વખાણાઈ ગયો. તેણે પોતાની મોહોડી સંપાત્તા રાન્ન-સૂરમતિ અને કીધેલી બેસેલા વીગેરના કેટલાંક લેખો “પાલી” ભાષામાં કેરવેલા છે. કે ભગ, તેણે, હોંડવાનના પ્રધુળ ભણેમાં, તેમજ ગંગા નદી ઉપર આવેલાં રોહરોમાં કેરવેલા છે. ગીરનારનાં કોઠ અંદરના “ભીમ કુંડ”ની ભગમળી બાણ જે પેલેલું બાંધકામ છે, તેને, કેટલાંકો ચ્યોસકના પુત્ર સંપ્રતી રાહનરાહનું બાનલેલું કહે છે, તે ભીમચ્યો, તેને શવ ખેંચારના મેલેલ કહે છે. વળી ત્યાં બુદ્ધ ધર્મની કોતરાયલી ધણીક પ્રાંતન નીરાણી પલ્લ ભલવાઈ રહી છે. કે ભે ધરમ પાળનારચ્છીના ધણીક ગંભવર અને હેરત ઉપભવનારો શાદગાર કોતરકામો અને ભાંગીપોલાં દેરાચ્છીની નીરાણી, આભપલ્લ, હોંડવાનમાં ધણી કેટલી રહી છે. તેચ્છી સંભતાખાનની નભદીક “હાસારા” નું, પુણ્ય અને સુંબહના રસ્તાની વચ્ચેનું ભારે હેરતમાં નાખનાઈ “કારલા” નું, સુંબહનાં વીઆરની નભદીક “કેનેરી” (અનેરી કનેરી) નું અને દરવા તરફ “ધારાપુરી” નું, વતરેલે છે. ચ્યોસકનાં ગોર્ધ વંશની આખેરી સાથ બુદ્ધધર્મની પડતી થેલે ભેન ધર્મે ભેર પડી, તે ઈ. સ. ૧૦૦ થી ૧૨૦૦ સુધી મળજીત ઠકેલો. તે વખતે, ગીરનાર, ભેન ચોકોની બીનેમનાથની તીર્થ કરવાની પવીત ભગ્યા હવી. ગીરનાર, હોંડવાનના પવિત દેરાં અને કુંડોથી ધણી ખરે ખર છે, તેચ્છીમાં “માતાગીરનારી,” “હીમનાથ” અને “અમ્મીઝરા”નાં દેરાં પ્રસીદ છે. ચ્યોસકોડી, નેણે ઈ. સ. ૧૨૬૦ માં, સૌરાષ્ટ્ર છવી ચેલ, અસંખ્ય હોંડવાનું ખુન રેડી, તેચ્છીમાં પ્રધુળ દેરાં અને સુર્પીચીને ભાંડ બુદ્ધે કીધો તે વખતે, તેણે, ગીરનાર ઉપરના સુરોભીત દેરાંચ્છીના પલ્લ નાશ કીધો હતો. તેચ્છીમણેલાં ઘોડાંકનાં બધી સથાગત રહેલા ભાગ, —પોતાના નાશ કરાંની યાદ તાછ રાખી ઉભા છે. ગીરનાર કુંગર આખ્યા કાઠીઆવાદમાં સૌથી ભેલે છે, જેની ૭ થીખરે. મહિથી સૌથી હંબી, ‘દવાની’ ટોચ સચ્ચ સપાડીથી ૩૧૧૧ શીટ ભેપી છે. એ કુંગર ઉપર ભવાના ખાગે ધણી વીકર અને સાંકડી ભગ્યાચ્છી ધણી ભચર છે. ગીરનાર ઉપર, જીનાનગરના વાધેસરી દરવાજાથી, ડોળી મારફતે ભવાય છે, પલ્લ ભે ડોળીવાલાનાં ભરફ ભરમાં રાખીત કંદેમ ભરફ ઇટે તો, તેચ્છી, આપણને સાથે લાઈનીવેળી ભગ્યરી ઉન્ડી આઈમાં ભઈ પડે, તો, એકે હાડકું પલ્લ હાલ લાગે નહી. કુંગરના મથાળાંની નભદીકમાં અલેલા શવ ખેંચારના ભળળી નાના કીલે પોતાનાં અવી સુંદર કોતરકામથી અસલી ભગ્યાનાં કારીગરીના અચ્છા નચુના બતલે છે. કુંગર ઉપરનું હવા પાણી ધણીજ તનદુસ્તી ભરલું તો ત્યાંની દેખાવ અવીરી મનેભંભ છે. કાળા રંગના સુરોભીતા અને તરેહવાર ભવભળના સંગેમરમરના પથ્થરે વીગેરે એ કુંગર ઉપરથી મેલે છે તો, તેની અમિકોણે, ખાસિર ભેવા મલકતા પાતલા અને હીરકણી માફક કામને મેલેલથી કાપનારા કીમતી પત્થરની, અને કળીચુનાની ૩ ખાણ છે. ત્યાં વધી તરેહવાર એલધ અને કરીઆણને લગતાં અસંખ્ય કીમતી રોપા પલ્લ ઉગે છે.

ગીરનું પહાડી પ્રમણું—પ્રાચીનગીરનારની ડેડીચ્છીના જીખંડા વચ્ચે ઝડોળી ભરેલું અને પ્રધુળ ગામથી વેસેલું છે. ત્યાંના કોરી કહોડેલા ધણીક સુકા, પેલેલે લુઝાર અને બહારવડીઆચ્છીને છુપાઈ મેસવાની ભગ્યા હવી. ત્યાંના ભગ્યમાં

સાગના કીમતી ઓડો ગોઠેલાં જથ્થામાં ઉગી ઉભરાઈ જાય છે, કે નેવાં, કાઠીઆવાદમાં કેથે ઉગતાં નથી. ત્યાં વસનારા રાખરી અને ચારણુ થોડા પરાણુગત કરવા આતર વખણાય છે.

પ્રાચીન સૌરાષ્ટ્ર—ની તવારીખ, પુરાણોમાં પણ મલી આવેલે. તેની રાખધાની જલભીપુર, તે હાલનું “વલા” હતી. તેની સવા જળરી મોઢેડી કહેવાય છે. ત્યાં જોરી અને યુગ લીગેરે ધણુંક રાખવંશ હાકરી ભાગવી ચૂકાં. જોરી વંશને, પ્રહથમ પાથી, તેને જળરી રૂથાવી કરી જનાર, મહાપરકમી રાહનરાહ ચ્ચરોક, તે “પાળી પુત્ર” નમના ચંદ્રયુગ રાખના પુત્ર બાંદસારને યોડ, ઈ. સ. પૂ. ૩ છ સદીની રાજઆતમાં થઈ ગયો, જેની મોઢેલી સવા, હીમાલય પર્વતથી તે છેક દક્ષિણ તરફ કોરેમાનરાહ કોરોડે અને “પાંડવા” રાખધાની સુધી, તો, ઉગમણ તરફ ચવાડાથી તે આજમણે છેક દુર સૌરાષ્ટ્રના દીપકપ ગુલીક લંબાઈ હતી. અને, ચ્ચલકીનરકન જણાવેલે તેમ, “ચ્ચરોકની સવા છેક યુનાન સુધી ત્યાંના રાખની ટોલમી ફિલોસોફસ અને તેના બાઈચિનરાના વખતમાં લંબાઈ હતી.” તે, અને તેના વંશીઆના વખતમાં ઝીરનાર જુનાગઢનું પાવતત્ત ગણાવું હતું. ‘અરોક’ પાછલ હાકરી ભાગરી ગયેલા તેના ચ્ચેરી ‘રાહ’ વંશના બળવંત ફરદાંશ મહારાજ, જેનું પાવતત્ત ઉત્તરન હતું, તેના નામથી, રાકે રાણીવાહન ૭૨ (ઈ. સ. ૧૦૫) માં જીનર તે ઝીરનાર ઉપર ‘અરોક બાધામાં’ કૌરાવલા થેચો, તેના થે ગવલા,—ચ્ચેક પારશી ગવરનાર (આમાત્વ) ‘સુદીરાખ પહથવ’ તે રથાવણ પેલેલાવાને, કાઠ (અનારત) અને *અરજેશની—કઠીવાવાદ (સૌરાષ્ટ્ર ઉપર હાકરી ભાગરી ગવલા જણાવેલે). * અથોઆના બને રાખના સૈનાધીપતી શકિતસંકે, પણ ઝીરનાર “આરચીઓસો” કાઠલ સર્વે બાવ તામે કીડું હતું. જે પછી ત્યાં ઈ. સ. ની ૬મી સદીમાં, ચુડાસના રાખપુત રાખઆનું ચ્ચેક બળવંત રાખ સ્થપાઈ, તેના રુખસ્થાપ-વેસ્ત્રનું ઇતિહાસ.” નારનું નામ અંધારામાં રહીગયું છે. તેઆને, ઝીરનારના લીલા થેચોમાં “વાદવ” (જાદવ) વંશથી ઉતરેલા જણાવેલે, તેઆની રાખેન તવારીખ, રાવ નોધન, જે ઈ. સ. ૯૯૨ માં તત્તે યોડા હોતે તવારીખ મંલેલે. નોધને, આખાં સૌરાષ્ટ્ર અદથે તેના મોઢેડા બાગ ઉપર સવા અથવા, પોતાનું પાવતત્ત ઝીરનારથી બદલી જનથેલી (વામસ્થળી) માં કીડું હતું. આની પાછલ રાવ ૧ થો અંડલીક, ગદીચ્ચે આબો, તે આખાં સૌરાષ્ટ્રમાં ધણીજ બળવંત ગણાઈ “મહા-અંડલીક” ના નામથી આલખાયા. તેની ૭ મી પેડીના જણપાલ (રાવ કવાત) ની મદદથી ઝોલેલ રાખપુતોના યુગ-પુરુષ સેજકે, ચંઆલ પ્રગણું યુગ-પાવે વસાવી આવાદ કરી ત્યાં પોતાની રાખસવા સ્થાપી હતી. આની પાછલ રાવ ૧ થો જૈગાર (રાવ બારીઆ) જુનાગઢને તત્તે યોડા, તેને જુગરાતના બાહાદુર સાહેબ ઈ. સ. ૧૪૧૫ માં, પોતાને, અંડલી આપવાની ફરજ પાડી હતી. જૈગારની ૫મી પેડીના ૩ ભે રાવ અંડલીક ૧૪૩૩ માં જુનાગઢની ગદીચ્ચે યોડા કે, જુગરાતના સુલતાન અહમદ બેગડાચ્ચે તેની પસેથી ૧૪૩૩ માં બીછવાર હુમલો કરી, જુનાગઢ છવી લીડું હતું.—તવારીખ હાંદરાજઆની સવાને જુનાગઢમાં અંત આવી યુસલમીન હકુમત રાજ થઈ ને, હજુજી ૪મી રહી છે.—હથેથી, યુસલમીનો સૌરાષ્ટ્રને અપચંરા રીતે સોરક કરી બોલવા લાગ્યા. બેગડાચ્ચે, જુનાગઢ છવીઆ પછે તેનું નામ બદલી “સુસલાકુઆવાદ” રાખી. ત્યાંની હાકરી ૧૪૮૦ માં રાહાભદા બલ્લીને સોંપી હતી. પછે, ત્યાં રાખના પગારદાર થાણુદારો નીમાયા, તેઆ મોઢેલા છેલ્લા ચ્ચમીરઆન બીન તવારઆનના વખતમાં ન્યારે જુગરાત ઉપર ૩ ભે જુગફર-હાકરી કંતે હતા, તેની ઉપર દીલ્લીના રાહ ચ્ચકબરે કંતેલ નેથઆથી, જુગરાત બેચું તેને તામેનું જુનાગઢ પણ દીલ્લીની

+ “એલો- સવામાં ૧૫૧૦ ના સપ્ટેમ્બરમાં બેડાઈ ગયું હથેથી જુનાગઢ, ચ્ચકબરના સરદાર ઝીરનાં ચ્ચછછ કોઠા કે જેને, આખાં નરનન.” સોરક અથવા સૌરાષ્ટ્રની પેદારા આવા આવી હતી, તેના બીબ બેથ ચ્ચાવલ્લીની દેખરેખ હેલ ગયું. ચ્ચકબરની ૩ છ પેડીના રાહ ચ્ચૌરંગએ, જે “આલમગીર” ના બેનાબથી તત્તે ચદથે હતા, તેના વખતસુધી, જુનાગઢ, દીલી તામેના ચ્ચમદાવાદની સવા હેલ રહ્યા પછે, ચ્ચૌરંગએ, જ્ઞફરના ઉર્ સફદરઆન બાપીને—કુલા જુનાગઢ ચામ ઇનામમાં આપ્યું હતું.† ચ્ચૌરંગએના વંશને ૧ થો બાહાધર રાહ, ૧૩૦૦ માં તત્તે યોડા, તેને ઉપલા બાપીના બેથ સથાબત બાંનને જુનાગઢને લગતાં સધમાં ચામે સાધની જગીરી બઝી હતી. બાહાધર રાહની ૩ છ પેડીના અહમદ રાહ ૧૩૧૯ માં તત્તે યોડા તે વખતે બાપી બાહાદુર ખાન ઉર્ શેહેર ખાન,—જુનાગઢનો સ્વતંત્ર નહી પણ પુર અપત્તવાર માલક બન્યા હતા. તવારસુધી, જુનાગઢની ગદીચ્ચે અઢનારા બાપીઆને, દીલીના રાહાનરાહની પરાવાની થેવી પડી હતી. અહમદ રાહના વખતથી, રોહેતરાહી કુટુંબમાં કુટુંબ અને રાહાનરાત ઉપર પ્રેશી ફરમોતોના ધસારા થયે તેની સવા અને કોવત કમ થઈપડી હતી. ચ્ચે રાહની બીછ પેડીચ્ચે ઉતરેલા રાખ ચ્ચાલમગીરના વખતમાં,—જુનાગઢના બાપીઆ તદંત્રન સ્વતંત્ર બની, આજ ગુલીક તેમ રહેલા છે. ૨ ભે ચ્ચાલમગીર જોગલ રાહાનરાતોના છેલ્લા રાહ થઈગયો; ચ્ચે રાહાનરાત ઈ. સ. ૧૩૦૯ ઇ. સ. ૧૩૦૮ માં બાપી પડી અને તેના અંત આચ્ચે હતા.

† “બાપી લીલાસ.”

His Highness Maharaja Shree Vibhaji,

I. C. S. I.,

JAM OF NAVANUGAR.

NAVANUGAR, otherwise called 'Jamnugar,' was founded by Jam Ravel, a descendant of Jadoji, the ancient head of the clan of Jâdejâ Rajputs. Jam Ravel made a successful invasion of Cutch, where, having put to death its chief Hamirji, he reigned for a period of sixteen years. Expelled thence by the son of the late chief, he left with an army of 4,000 men, making several conquests in the course of his march, and gradually extended the bounds of his territory. His *new* possessions he called, after the name of one of his ancestors, "Hallar," which is up to this day a great district of the province of Kathiawar. Navanugar was made the capital in A.D. 1542. On the death of Jam Ravel, the territory passed into the hands of his second son Vibhâji, who was succeeded by Suntoji. Between the latter and the *Subah* of Junâgud, then a part of the Mogul Empire, a quarrel arose which led eventually to a war, in which Suntoji's son was slain and he himself taken prisoner, and conveyed to Delhi,—while the Navanugar State was incorporated with the Empire. After a time, and through the favour of the Imperial Government, the territory of Navanugar was restored to Hujjâji, the successor of Jam Suntoji. The fourth in descent from him was Hujjâji II., a minor, in whose time the State became a prey to anarchy, owing to the intrigues and mal-administration of his kinsmen the *Bhyads*. Navanugar was also then threatened with an invasion by the *Subah* of Ahmadabad, and the Jam was obliged to seek shelter in the court of the Rao of Cutch, with whose aid he was able afterwards to restore tranquillity throughout his dominions, and to re-establish his authority on firm basis. The sixth in descent from Hujjâji was Runmulji, a wise and active ruler, who caused a canal to be made in his territory to provide a sufficient supply of water to the cultivators. Two castles were erected under his supervision, called 'Kothâ' and 'Lâkota.' He was succeeded by his son Jam Sir Vibhâji, the subject of this memoir.

H. H. Jam Sir Vibhâji is a Jâdejâ Rajput by caste, and a first-class Prince in the province of Zalawar in Kathiawar. The Jam born on the 8th of May 1827, took the reins of government into his own hands on the 22nd of February 1852. Since his accession to the *gadi* improvements have been made in every direction, and in every branch of administration. Hospitals and jails have been constructed, an English school and a library opened, a wharf for affording facilities to commerce has been built, a great irrigation work commenced and is in progress, roads have been improved, the Courts of Judicature have been newly organized, and the Municipal and public requirements of the district have been carefully attended to. These improvements have been continued in spite of the *not* very flourishing condition of the exchequer. Some imposts, which pressed heavily upon the people, have been abolished. The annual

State contributions to the cause of education amount to Rs. 11,138, the annual revenue being Rs. 22,33,000 or about Rs. 21,13,000 after deducting the tribute due to the British Government. The Jam is a very popular Prince and a warm friend to the English. On the 1st of January 1877 he was honoured with the title of "**Knight-Commander of the most exalted order of the Star of India**," and is now allowed the right to a personal salute of 15 guns instead of 11 as before and a guard of honour. He was also presented at Delhi with a banner *or* *foondá* and a gold 'medal' by Her Imperial Majesty through the then Viceroy of India. The Jam had first nominated Prince Kaloobhá as the legitimate heir to the *gadí*, but for certain reasons, which are not known, that Prince was dis-inherited in A. D. 1877 and another Prince, 5 years old, was adopted as the heir-apparent in October 1884 by the consent of the Paramount Power.

THE TERRITORY OF THE JAM—covers an area of 3,791 square-miles and is divided into 7 *Mahals* or revenue sub-divisions, in 2 of which *marbles* of different descriptions are found. It contains 633 villages and the population is 300,000, as per the latest Census, chiefly composed of Hindus, and forms a great portion of Hallar, one of the 4 first-class States in Kathiawar. The principal hill ranges are those of the 'Barda,' the 'Alech' and the 'Dulasa.' There are, in all, 6 principal rivers. The products are *cotton*, *bajri*, *juwar*, *wheat* and other varieties of food *grains*. The State salt-pans yielded revenue until 1879, when, salt being regarded as a source of income by the Government of India, the State was forbidden to export it to the British territory. Its sea-ports, which are 23 in all, of which 'Jodia,' 'Bedi' and 'Sákiya' are the principal, contributed largely to the importance of its commerce, especially carried on with Bombay and Karachi and to the revenue of the State. On its western boundary pearl-oysters are to be found in the Gulf of Cutch and on the isles of Chákiá, of the value of about Rs. 5,000 annually. Throughout the territory are 30 Gujrati schools, 27 for boys and 3 for girls. For the comfort of travellers there are 18 *dharamsallas* or Inns. 'Iron,' 'coal,' and 'copper' mines have been discovered in this territory. There are 23 criminal and 9 civil courts.

THE CAPITAL TOWN NAVANUGAR—is the fortified sea-port town, founded by Jam Ravel in A.D. 1540. It is about 3 square-miles in extent. Here are two buildings called 'Kothá' and 'Lákotá' formed like castles, which are worthy of notice for their beauty and grandeur, and from their advantageous situation they command a panoramic view of the whole town. In the town are a mint, a hospital, a State printing-press, educational establishments and several sacred edifices, which, being held in high veneration among the Hindus, are visited annually by large numbers of pilgrims and devotees from other parts of the Indian Empire. A great reservoir of the area of 600 acres, is in course of construction for irrigation purposes and a canal has also been dug from the river Rangmáty, three miles off from the town. The population as per Census of 1881 was 39,688. There is a wonderful well, known as *Parju-var*, which supplies water to half the extensive town.

મહારાજધીરાજ સર વીલાજી, કે. સી. એસ. આઈ.

નવાનગરના જામ સાહેબ.

વેરાવળ નજીકનાં 'વાઘણ' અથવા પ્રાચી વાઘણમાં, ૫૦૦૦ કરતાં વધુ વર્ષો ઉપર જાદવ* શિક્ષિત જાતી આદિત ખમી * એ વંશનો ઉપડી ગયા. તેઓમાંથી બચેલા ૪ જાદવોએ સંધિમાં આવી આશ્રય લીધા પછે ત્યાંના રાજાએ તેઓને મુળ સ્થાપનાર બનાવ્યા. તેઓ મહિલા "સમા" વંશના એક જોડાજી (તેની સ્ત્રીધારણી કચ્છના રાજાએ "જોડાજી" ઉપરથી પશુ ઉતરેલા છે.) તેની પાંચમી પેઢીનો જામન જન્મી, સિંધુ અથવા જાદવ નદી ઉપર આવેલાં જમર સંધિમાં રાજા અપભ્રંશ થઈ જાદવની ગયા પછે, તે ગાદી ઉપર જામ હુસિ આવ્યો. પછે એક પાછલ એક આવી ચપલા જામે રાખધણ, કુચેર, હરપાલ, હરપાલ, ઉભડ, તમાચી, હરજમ અને રજે હરપાલ, હતા. એઓ પછે તપને આવેલા જામ હામો, જે જોડાજીનો પુત્ર હતા,—તેને ૬ સ. ૧૪૦૪ ને આસારે સંધિથી ભાલાવી કચ્છની ગાદી ઉપર બેસાડ્યા હતા. તે પછે કચ્છની જુઓ-“કચ્છ” ગાદીએ તેનો પુત્ર રાખધણ (રતો) આવ્યો, તેના ૪ પુત્રો મહિસા વડો સ્ત્રીજી ગાદીએ બોલા તો ૩ જામ જન્મી જામ 'મારા' ગામનો ગરાસા મળ્યો હતા, સ્ત્રીજીની ૧૨ મી પેઢીએ ઉતરેલા જામ રાવળ, નવાનગર રોહર અને ત્યાંના રાજા-વંશનો મુળ-સ્થાપનાર થઈ ગયા.

જામ જોડાજી પાછલ, કચ્છની ગાદીએ તેના વંશના ૬ જામો આવ્યા ગયા પછે, જામ હમીરજી આવ્યો, તેને ઉપલા જામ રાવળે દગથી મારી નાખી, પોતે તેની ગાદીએ ચઢી બેસી, ૧૬ વર્ષો સત્તા બોગવી કે, પછે જામ હમીરજીના પુત્ર રાવ ખેંગારજીએ તેની સાથે લડી, બાપીકું રાજા પાછું જીતી લઈ, તેણે એ જામને ધણુક ગાંધિ ગરાસામાં આવ્યાં હતાં.—હવેથી કચ્છ છેડાડી, જામ રાવળ ૪૦૦૦ લશ્કર સાથે કુચ કરેતા, કેવારીઆ વડાથી, જામરાજીની નજીક આવેલાં હમીરજીનાં કુળનો-“કચ્છ” જાવણી કરી પડયા પછે, પેઢેણે, જોડાજી શિક્ષિત હાથમાંથી નાગનેરા બંદર દલાવી ઘેર, રફતે રફતે, પોતાનાં કુચેણે આગળ વધારેતા જઈ, સત્તા અને અપભ્રંશમાં બોલેણો વધારી કરી મેલી, ૬ સ. ૧૫૨૪ માં તે પ્રાંતને, પોતાનાં વડીલ જન્મના પુત્ર હામો ઉપરથી "હામો" નામ આપી, પોતાની—એ નવી સત્તાનું પાવત્ત નવાનગર રોહરને, નાગનેરા બંદર વાળાં ગામની નજીક, ૧૫૨૪ માં નવે પાંચે વસાવ્યું, તે હાલ ચઢતા કચ્છનું આખા રોહર બની રહ્યું છે. એ જામની હવાલીમાંજ તેનો વડો કુચર જીઆજી, એક કુચર મેલી સ્વર્ગવાસી થયા, એ કુચરની બાળવયે જામરાવળ પશુ સ્વર્ગવાસી થયા, તેના બીજા પુત્ર જામ મીનાજીએ, એ ગાદી દલાવી લીધી હતી. તેનો કુચર જામ સંતાજી એ ગાદીએ આવ્યો તેણે, એક મોહોડી રકમ મલયાની કચ્છલાતથી, જુનાગઢના મુખા તતારખાં ગેરીને લશ્કરી મદદ કીધી હતી, જેનું કામ થયા કચ્છથી રકમ આપવા બદલે તેને જામના લશ્કરને ડેર કરવા રચેલી ધુકવી માલમ પડવા, તે લશ્કરે, જુનાગઢની જાવણી ઉપર જાપો મારી, યુધ્ધળ છૂટ સાથે ૫૨ હાથીઓ મેલી, નવાનગર જોડાજી દીધા હતા. ત્યાં, જે જામ ઉપર તેઓને બાંધ્યા હતા, તે ત્યારથી હજી, "હાથીઆકોર" નામથી સ્થાપાય છે. એ પછે તતારખાંએ આપેલી કચ્છલાત બદલે એ જામને ધણુક ગાંધિ આપેલા ભોલાય છે. તે વખતે જુનાગઢ, દીક્ષીની સત્તાને તામે હાથે, એ કીધેલી છુટાને કીધા સવા ત્યાંથી, એક મોહોડી શેજ નવાનગર ઉપર ચઢી આવે, તેની સાંધે લડતાં, જામ સંતાજીનો બહાદુર કુચર જામેજી માર્યો જઈ, તેનો ગંતમાર થીતા કેદ પડ્યા,—નવાનગર, દુસ્ત્રમનોને હાથ ગયું. ત્યારે દીક્ષીના તપ ઉપર મોહોડી મુદાસ હતા. તેની ધણુક વર્ષો ખીજાત મળવી, સંતાજીના બીજા કુચર જોડાજીએ, તેની પાસેથી, બાપીકી ગાદી તેમજ બેતાપ પાછો મેળવ્યો હતા. તેનો પુત્ર જામેજી પછે તેનો કુચર જામ રજુમલજી એ ગાદીએ બોલા. છેલ્લા નીર-વંશ જામે, તેનો બાઈ જામ રાખસીજી ગાદીએ આવ્યો. તેની ઉપર અમદાવાદના મુખાએ લશ્કર બેસે, તેની સાંધે લડતાં એ બહાદુર જામ અને તેના ધણુક મુનંદા લાડાયેક એરીઓ માર્યા ગયા હતા. તેની પાછલ, તેના બાળક કુચર તમાચીજીને ગાદી નરીન કરી, જામસીએ, સમથે રાજા-જાણ પોતાને હાથ રાખી, રોહરમાં, અંધર ચલાવવા માંડ્યું કે, જ્યારે રોહર બહાર જાવણી કરી પેડું અમદાવાદના મુખાનું

† "જામ" ના મુળવંશી જુદા જુદા મુલાસા એક છે. (૧) "સમા" વંશના મુળ-વડીલ સામાના પુત્ર હુપતે "ગીજની" દેવેલ કરતા, ત્યાં ધણેજા માનવંત મણાતો "જામ" નો બેતાબ તેને આપ્યો હતો. (૨) નુપતે, ગીજની જીવતા કોએની "જામવત" કીધી, તેથી તે "જામ" કેહેવાયો, એમ કચ્છ, જામનગર, મોરબી વીગરે રાજ્યોને લગતાં દેવતરો જણાવેલ છે. (૩) સંધિનો શાહ જુમખાન પારસી શાહનશાહ જમસીદની બોલાઈનો વીચારાઈ. જમસીદ ઉપરથી તેણે "જામ" નો બેતાબ લીધો હતો. (૪) બીજાઓ પાસેથી ખંડથી "જામ" કેવા ઉપરથી "જામ" મુળ નીકળ્યું છે.—"જામ" બેતાબનો કેડ ગાદીએ બેસનારાઓ જોગવવા હતા, તો તેમના નાના (સત્તા) ભાઈઓ "જાદવ" તરીકે કેહેવાતા હતા.

બસર ખરાબી કરી રહ્યું હતું. સ્ત્રી પીડાથી રૈયત ખુબ કંટાળી ગઈ હતી, વળી નાથલા તમાચીજીનો જીવ વતીકે ભોખમમાં આવી પડ્યો. તેને કુચ્છ દરખાસને આશરે ભઈ રહી, ત્યાંથી ૧૯૬ સેઠ, તમાચીજી સ્ત્રી દુસ્તરનોને પાઠા શરૂ થી, નવાનગરમાં સથલું સમાધાન કરી પોતાની સવા મળ્યુત કીધી હતી. સ્ત્રી ભાનને, પ્રથરીના સરદાર કાઠા ભાઈના છેલ્લા સ્ત્રી આવી હતો. તેની પાછળ તેનો પુત્ર ભાન ભાણીજી ગાદી સ્ત્રી જોડો. તે પછે તેનો પુત્ર ભાન રાવસીંગજી, પછે તેનો પત્નીએ પુત્ર તમાચી, તે, પાછળ ૨ ભે ભાન ભાણીજી ગાદી સ્ત્રી આવી, ત્યારે જોઈ ખવારા, તેનો ધણી માળિતિ ધઈ પડી, રાખકારીઆરમાં મુખ્ય ભાન સેઠ, ભાન ઉપર તે વળી દયાભુ રાખતો હતો. સ્ત્રી ભાનને કશું દરજન નહીં થયે, તેણે કરી લીધેલા બે ફરકો પછી, સ્ત્રી ખવારીજી પ્રસન્ન કીધા હતા. તે સ્ત્રીમહિષા પેહેલો ભાન જોસોજી ગાદી સ્ત્રી આવી. તેનો દીવાન પછી જોઈ ખવારાજી બન્યો હતો. તેને ભાન ઉપર ભારી દયાભુ રાખ્યો, ભાને અવીરાય કંટાળી, મેહડી મેહનતથી સવા પોતાના હાથમાં પાછી મેહવી સેઠ, તે ખવારાને “ભેડીઆ બંદર”, “માલાબું” અને “આમરસુ” બહી, પીડા દુર કીધી હતી. ભે સથલું પાછલથી, ભાન સાહેબની સવામાં પાઠા ભેડાઈ ગયાં અને કુદત આમરસુની “જીવા” ભ, હાથ સ્ત્રી ખવારાના કુટુંબી-સ્ત્રીને ખાવા મળી છે. ભાન જોસોજીને વારેરા ન થયે, તેણે, ૧ થી ભાન તમાચીના વંશના સરદારના ભાગીરદારના કુવર જીઆજીને ‘દયક’ કરી લીધી હતો. તે ભાન રસુમલજીના નામથી ગાદી સ્ત્રી આવી. તે ધણી બાહેરા અને મંચળ હતો. તેનાં વખતમાં કુવાવ ગાંધ પાસે નદીને “બંદ” બંધાયો, અને નવાનગર રોહરમાં “કોઠા” અને “ભાણી” નામની બે નાદર, મુરોબીત, શીલા જેવી મળ્યુત, હંચી ઇમારતો બની, હાથ પુર દમાંથી ઉભી સ્ત્રી છે. સ્ત્રી ભાન પાછળ સ્ત્રીના કુવર તે સ્ત્રી હાથના અદારાબીરાજ ભાન મી સર લીભાજી, કે. સી. સ્ત્રી. આઈ. નવાનગરની ગાદી સ્ત્રી ખીરાને છે.

અદારાબીરાજ ભાન સર લીભાજી, અને “અડેઅ રમપુત” અને અણવાડમાં પેહેલ્યા વર્ગના રાજ છે. એને બાઈ શ્રી સોનીબાએ, નવાનગરમાં, ૧૮૨૭ ની ૮ મી મેએ ભન આયો. એમના એક જ મેહન બા સાહેબ બા છે, તેઓ ભેધપુરના ભખતસીંગ અદારાજ સાથે પરસ્થા હતાં અને હાથ લીધવા છે. એ ભાન સાહેબ પશું મુનરાતી અને થોડું ઇંગ્રેજ બજે છે. એઓ ૨૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૨ ને દીને ગાદીએ આવ્યા. એમના વખતમાં રાખકારી વધુ સુધારા થયા, નવી ઓસરીવાલ, લાયસેરી, કેદખાતું, ડકો, વોટર-વર્ક્સ, સડકો, રોહરસુધારાઈખાતું, અનાબની બજાર, ‘ખંભાલ્યા’ માં ઇંગ્રેજ સુધ, લીગરે નવાં બન્યાં. પોલીસ અને લશ્કરખાતું નવાં બંધાયે રચાતું. નવી “બોડી-આડ” ઉભી થઈ અને આખા સંસ્થાનમાં ઇનસાફની બદલાવો સ્થપાઈ. વોટર-વર્ક્સ ખાતર એક ગંબ-વર ઇનજન કાને લગાડી, અજીટપાણી વાળી “મોધનવાવ” માંથી રોહરમાં પાણી પુગાડવામાં આવે છે. ‘ભેડી’ બંદર ઉપર મોહોઠા બંદરે પથ્થરનો એક ડકો બાંધ્યો છે. એ ભાન સાહેબે રૈયતના કાયદા અર્થે લગાડ કરો કહાડી નાખ્યા છે, તો, લગાડોમાં મટાડો કીધો છે. અદર કેલવણિ ઉત્તરન આપવા એઓ દરસાહ રૂ. ૧૧,૧૩૮ ની મદદ કરે છે. લાયક ભાન સર લીભાજી પુષ્કળ બોલા દીલના હોવાથી, એમના રાખકારી ઉપરા સાપરી દીવાનો બદલાવે અને તરેહવાર ખટપટો થયે, લીભેરીની હાથત માડી બની છે. એ, રૈયતને પોતાની પાસે આવી ફરીયાદ કરવાની છુટ આપનાર અને તેઓની ઉપર પુષ્કળ ચાહ રાખનાર ભાન ઉપર, ત્યાંની રૈયત ખરાં જીગરથી ખુશી અને ફીદા છે. એ ભાને, પોતાના ખરા મીન ગણી, અદારાજી લીકટોરીઆએ “કમસરે-હીદ” નો ખેતાબ લેવાની ખુશાલીમાં, ૧૮૭૭ ની ૧ લી બેનેવારીએ, “માઈટ-આંડકમાંડરના ૧ થી વર્ગના સ્ટાર ઓવ ઈડીઆ” નો ખેતાબ આપી, એમને ત્યાર લગી લશ્કરી ટુકડી સાથ ૧૧ તોપોનાં મથતાં ખાનમાં વધારો કરી ૧૫ તોપોનું કીધું હતું. અને એ ટાંકણે, દીલ્હીમાં બરામધી સાહાનશાહી ઇંગ્રેજ દરખારમાં એ ભાન સાહેબને એક મુશોબી, “ખુનડો” અને સોનાનો “ચાદ” બેઠ આપ્યો હતો. એમના રાખકારી દરસાહની સરાસરી આવક રૂ. ૨૨,૩૩,૦૦૦ ની ગણાય છે. એઓ, ઇંગ્રેજ સરકારને બંધી મઢી રૂ. ૧,૨૦,૦૮૬ ની સામટી ‘ખંડણી’ બરે છે. એ ભાન સાહેબની ૮ રમપુત રાણીઓ લીગરે ૫ મુસલમાન રાણીઓ છે, તેઓમાંથી એક ખનખાઈના પુત્ર ભીમસીંગજી ઉદ્ધે કાણુબાને પેહેલ્યે ગાદીવારેસ ડબ્બો હતો, તેને પાછલથી રાખકારી સખને ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં, ૨૬ કીધો—તેનું ખંદે કારણ આજે ટુલીક બંધારામાં રહ્યું છે. તેની પાછલ ડેડવેલો એક અણવાડના પુત્ર સનસીંગજીને પણ ૨૬ કરી, હાથ મુસલમાન રાણી ભાન બાઈને

પેટે જન્મેલા ૪ વર્ષના છોકરને ઇંગ્લેન્ડ સરકારની મંજૂરી અતથી ૧૮૮૪ ના અક્ટોબરમાં—નક્કી માદી-વારેશ ડેડવો છે. એ જન્મ સાહેબ, હાલ ૫૮ વર્ષની ઉંમરના, કદાવર બાંધાના અને તંનદુરસ્ત છે. એઓ ખરેખર બોલા, સ્ત્રી અને હાથુ દીલના, મીઠનસાર અને જલદી દુધી જનારા સ્વભાવના, વગર ડોહદામાંના અને પોતાની રૂઝવણી અંતઃકરણથી ચઢવાયલા જન્મ સાહેબ છે.

નવાબજી રાજ્ય—હાલના પ્રાંતના મોહોડા ભાગથી બની, કહીઆવાદની ઉત્તર-પશ્ચિમ અને કચ્છના અખાતની દક્ષિણે રાઉને તરફને આવેલું, જેલ્લા વગેરું છે. તેના વીસ્તાર ૩,૭૬૧ ચોરસ માઈલનો છે, જેના મોહોડા ભાગ સપાટ છે. દરીઆ કીનારા તરફની જમીન 'કાળી' માટીવાળી અને રસાળ છે, તો ખીલ ભાગમાં 'લાલ' માટી છે અને પૂર્વ અને દક્ષિણ ભાગ 'પાહાડી' છે. યુખ્મ ઉત્પત્તિ ધર્મ, અણુ, બાજરી, જીવણ અને રૂની ધાતુ છે. ત્યાં ૬ મોહોડી વીગરે ધણીક નાની નદીઓ અને પુષ્કળ ઝરા છે. બધાં મધી નાથલાં મોહોડાં ૨૩ બંદરે મહિલાં 'બેડીઆ', 'સલાવા', અને 'બેડી', એમના કચ્છના અખાત ઉપર આવે, મોહોડી આયપતવાલાં ગણુલાં, તેઓમાં—'બેડીઆ' જેલ્લું છે. ત્યાંના યુખ્મ વેપાર યુખ્મ અને કુરાંતી સાથે થાય છે. દરસાલ કચ્છના અખાત અને અલ્લાવાના યાત્રીઓ તરફથી ૬. ૫૦૦ ની કીમતની 'ચોટીની સીંધા' કહાડવામાં આવે છે. એ રાજ્ય જેલ્લું ૨૪ મહાભિમાં વેંદ્યાયું હતું, તેને હાલની ગોળજી પ્રમાણે ૭ મહાભિમાં વેંદ્યાયું છે, તેમાં એકદર ૬૩૩ ભાગ છે, તો ભાગતિને હસ્તક ખીલે ૨૪ ભાગ છે. ત્યાંના યુખ્મ 'ટેકરીઓ'ની હાર જરા, અણુ અને દાસાણ છે. ઈ. સ. ૧૮૦૨ની ગણુની પ્રમાણે ત્યાં ધરે ૧૦૦,૧૦૦, અને ૨,૬૦,૮૪૦ માણસોની વસતી છે, જેના યુખ્મ ભાગ હોડીઓથી બનેલા છે. ત્યાંનાં હોરા અને વાણીઓના યુખ્મકરી રોજગાર અરથે ધણુ ખરા પ્રદેશમાં વસે છે. ત્યાં દરખાવી, ૨૦ યુજરાતી નીરાણો, ૩ ક-ખારાણા, અને ચીતલા અપડું છે. જેલ્લા વગેરેના ૬ પ્રધાનપાનાં વીગરે ૨૫ ધર્મરાખાઓ છે. ૨૩ ફોજદારી અને ૬ દીવાની અદાલતો છે. શપરા અને સુમરી ટેકરીઓમાંથી કીમતી સરેત પથ્થરાની ખાણી નીકળે છે, તો ખીલ મહાભિમાં કીમતી સંગેખરમરની ખાણી છે અને જરાની ટેકરીઓમાંથી લોહાં, કૌલસા અને તાંબાની ખાણી મલવાની આરા રખાય છે.

પાવતખત નવાબજી—એ બંદરવાલાં અને કીલેબંધ રહેરને ઈ. સ. ૧૫૪૦ માં જન્મ રાવળે સ્થાપ્યું. એ રહેર, ટુંક વખત દીક્ષી રાહાનરાતને તાણે રહી "ઈસલામાબાદ" નામથી યોલખાયું હતું. રહેરને વીસ્તાર પેરાવામાં ફરતો ૩ માઈલનો છે. ૧૮૮૧ની છેલ્લી ગણુની પ્રમાણે, ત્યાં ધરોની સંખ્યા ૬,૮૧૯ ની તો વસતી ૩૬,૧૮૮ માણસોની છે. રૈયત ધણું કરી નખ અને ઘંડા સ્વભાવની છે, તેના યુખ્મ ઉલમ વેપારનો છે. રાજ્યની આવકનો યુખ્મ આધાર વેપાર અને એટીની આવક ઉપર છે. રહેરથી ૩ ગાઉ છેડે આવેલી રંગમતી નદીને "બંદ" બાંધી, કનાલ મારફતે રહેરમાં પાણી લાવવા ઉપરાંત, એટીની જમ્યાઓને પણ તેનું પાણી મલવે પાક પુષ્કળ ઉતરે છે. ત્યાંની જોવા લાયક, "લાખોડા" અને "કોહા" નામની જાણીતી બે મોહોડાં જોવી, તો કામ પડે 'કીલા' તરફ કામ આવનારી, મોહોડી તોપી અહાલેલી ઈમારતોને મળેથી, આખાં રહેરનો દેખાવ અછી રીતે નજરે પડે છે. ત્યાં, ધણુંક સુંદર દેરાંઓ છે. તેઓમાં શ્રાવકેનું યુખ્મ રેંદું હોવે, દરસાલ ત્યાં દરદરાના વાણીઆ મોહોડી સંખ્યામાં ચાને આવે છે, તેમજ "બીજા મંદીર" નું રેંદું હોવે, ખીજી પંથના આખા હોડીઓનાં વસતા ઘોડાં પણ આવે છે. ત્યાં વાંદાણીની સલામતી ખાતર "રોહા માતા" નાં ખારામાં દીવાદાંડી બાંધે છે.—સલાવાના કાંડા ઉપરથી દરસાલ "ચોટી"ની સીંધા કહાડવામાં આવે છે. દરખારી ઇપખાનામાંથી દર પખવાડીએ "દરખારી ગેઝેટ" નીકળે છે, તો ટંકરાણામાંથી 'જમરાણી-સીકા' પડે છે. મોહોડા અરથે 'બેડી' બંદર ઉપર પથ્થરનો મજબૂત ડકો બંધાયે છે. ત્યાં એક જોલ અને ૮ ધર્મના-દવાખાનાંઓ છે. દરખારી અરથે, એક દવાખાનું, એક મીસરીબલ, ૩ યુજરાતી ની-રાણો ૧ ઈંગ્લેન્ડ સ્કુલ, ૧ કન્વારાણા, ૧ ફારસી મકતબ અને ૧ સંસ્કૃત પાઠશાળા થાય છે. રાજ અને રૈયતને નળ માર-ફતે પાણી પૂરું પાડવા વરાળવંતથી ચાલતું એક બેલવર વોટર-વર્કસ' છે. જેને "પુલવાવ" નામથી યોલખાતો અજળ અને અખુલ આવકવાળો ફુલો, બારેમાસ જળ્યું પાણી પૂરું પાડે છે. એટીને પાણી પૂરું પાડવા હાલ ત્યાં ૧૦૦ એકરના વીસ્તારની બેલવર 'ટાંકી' બંધાય છે. ત્યાં બધી મધી ન્યાયની ૬ અદાલતો છે. ૨૫૦ કવામતવાણું પેલલ બક્કર, ૩૦૦ પોલીસ અને ૧૦૦ સ્વારી, વીગરે, જન્મ સાહેબના ૫૦ ખાસ યોડી-ગાડો છે, હથીઆરખાનું મોહોડું છે. ત્યાંનું રોજની કાપડ, જરાનું જરા કામ, સુનેરી રૂપેરી કસબ અને કસબી કપડા, સુમંધી તેણા અને ટુંકું, યુખ્મ કરી ધણું વખણાય છે. તો બેરોડાનું જરા અથવા ઘંચીનું, તેમજ બાંધણીનું કામ, પણ ધણું જરા અને છે.

His Highness Maharaja Sir Mansingji,

R. C. S. J.,

RAJ SAHIB OF DHRANGADRA.

THE earliest ancestors of Sir Mansingji held sovereign right over the *whole* of the province of 'Zhalawar,' but continued dissensions among collateral branches of the family led to territorial changes, until at length the province became—divided into many small independent States, among which were LIMREE, WADHWAN, VAKANAR, WITHALGHUD, SAILA, MOOLY, CHUDA, BUJANA, LAKTAR, KASARIA, VANOD, PATREE, JIJOOVARA, DUSSADA, VIRANGAUM, &c. The independent Chiefs of these States, even to this day, accord a large measure of respect to the Raj Sahib of Dhrangadra, whom they continue to regard as the representative of the great Rajput family with which they are all connected.

Hurpal Devji, a renowned warrior, was the **Founder** of the family of Sir Mansingji. Tradition relates that in return for the eminent services rendered by him to the State of Pátan, the ruler of that State endowed him with the sovereignty over 1,800 villages, (which afterwards became the great chiefship of Zhalawar), the principal town of which originally was 'Patdi.' From Patdi the seat of government was transferred to 'Coova,' by Jetsingji, the twenty-first in descent from Hurpal. Subsequently, in A.D. 1502, the head-quarters were removed to 'Hulvad.' In a later reign the—principality of Zhalawar was invaded and conquered by the *Subah* of Ahmadabad; but after a period of ten years, it was retaken by its rightful sovereign Mansingji, who in person attacked the *Subah* at night, in his camp, but spared the life of his enemy on the promise that the whole of the territory should be restored to him. Mansingji likewise obtained from the *Subah* the title of "*Maharaja*" for his prowess and skill in war. The next occupant of the *gadi* was Rajsingji, equally distinguished as an administrator and a military leader. The sixth successor after him was Rajoji, in whose time was constructed the present "fort" of Dhrangadra. Gujsihji, the next ruler,—was the last Prince whose government was extended over the whole of Zhalawar, for it was after his death that the province became *divided*, as already mentioned. The town of 'Hulvad' was then made the CAPITAL of the Raj. The fourth in descent from Gujsihji was Sir Runmulsingji, the father of the present Chief; he was a scholar, well versed in several Indian dialects, and the author of some valuable works. A wise and beneficent ruler, loyally attached to the Paramount Power,—he was honoured with the title of "the Order of the Knight-Commander of the Star of India" by the British Government in December 1866. The present administration of justice in the State is founded upon the code of laws enacted during his rule. He had four sons, of whom the eldest, Raj Sahib Mansingji, the subject of this memoir, now occupies the *gadi*.

H. H. Sir Mansingji, a Rajput Prince of the 'Zhalla' dynasty, was born on the 11th of January 1837. Two of his three brothers hold high offices in the State; Hurrisingji, the elder, being the Dewan, or the head of the civil government, while Pertabsingji is the Sēnapati, or the head of the army. Sir Mansingji is the *foremost* of the Chiefs of Zhálawar. Though his knowledge of

ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ॥

H. H. Sir RAHANSINGH, K.C.S.I. — RAJ SAHIB OF DRANGRA

મહારાજ સર મહાનર્સીંગજી, કે. સી. એસ. આઈ.,

મોંગદાના રાજ સાહેબ.

એ * એ રાજ સાહેબના ગુણ-વડીલ હરપાળ દેવજી નામાંકીત લડવૈયા અને ભત્રીજા મકવાન* રજપુત હતા—તેમના પીતા સંસ્કૃત 'મખ' એટલે "ધન" થી- તે કૌશીયા રાજ કેશર મહાજનો ભીપર, હાંદુસ્તાનના પાદશાહ અખીર મુખરમે સ્વારી કર્વે, તેની સામે બહાદુરી વરથી નીકળવા થી લડતાં, કેશર પોતાનાં હાથે મહિલા ૮ સાથે માર્યો ભય-ભયેલા હરપાળે, ભાઈકું રાજ્ય દુશ્મનોને હાથ વધે, દંત-કથા અચલે ભેઈ, પોતાના મામા સોલંકી રાજ, કરજુ વાવેલાનાં 'પાટલુ' અથવા અણુહીલવાડ પાટલુ રાજ્યમાં, ઈ. સ. ની એમ છે કે-મુખ- કુન્દ એ, એકેને ૬ મી સદીની અધવચમાં આવી આશરે લીધે હતા. બહાદુર હરપાળને, એ રાજ્યની મોહોદી સેવા બળવવાના ભારી પીડા કરતો બદલામાં ૧૮૦૦ ગાંધી ઇનામમાં મળેલાં દંત-કથા ભણાવેછે. હરપાળની એ સત્તાનું—પાછળથી "આલાવાડ"† નામ હતો, તેનો નામ પડ્યું. પોતાની રાજધાનીનું નામ તેણે 'પાટડી' આપ્યું હતું. હરપાળના ૩ પુત્રો મહિલા સોધાજી, પાટડીની ગાદીએ કરાવવા, મારક- ન્ડ કુળીએ ચલે-આવ્યો. તેની પાછલ એક પછે એક તેનાં જીવનમાં વંશથી ભીતરેલા, દુશ્મન સાથજી, ભયક દેવજી, અરજનર્સીંગજી. માંથી, કુંડમા દેવરાજજી, જીનિપાળજી, સાંપાજી, સુરભમજી, જીનિપાળજી, મુનપપાળજી, પંદરર્સીંગજી, બિરસીંગજી, વેગડજી, હાલને ભીતર ગાદીએ આવીગયા. છેલ્લાએ, હલવડની નજીક "વેગડવાવ" નામનું મોહેડું ગામ વસાવ્યું. તેના ૫ કુવરે મહિલા વંશીએ "મખ" રાજસૌંગજી એ તપે આવી, મોંગદાની નજીક "રામપુરા" ગામ વસાવ્યું હતું. તેના ૧ પુત્રો મહિલા જીરસીંગજી તપે અપભ્રંશ થઈમક આવીગયા પછે, તેના ૧ પુત્રો મહિલા રણમજી ગાદીએ આવ્યો. એણે ઈ. સ. ૧૩૧૫ માં "બારમલ કેડડા" ભીપર આઠઈ કરવાયા. તેણે પાછળથી "મક-કીધી" ત્યાં લડતાં માર્યો ગયા. એના ૩ કુવરે મહિલા ગાદીએ આવેલા સવસાલજીએ "સધતાંનપુર" ગામ વસાવ્યું વાન" બોલાય છે હતું. એના ૧૩ કુવરે મહિલા ગાદીએ ચડેલા ભેતર્સીંગજીએ ઈ. સ. ૧૩૧૬ માં પાટડીથી રાજ્યધાની બદલી; મોંગદેવી † બીજી તરફ ૮ માઈલને છેટે આવેલાં 'કુવા' ગામમાં કીધી હતી. એના ૧ કુવરે મહિલા વંનજીરજી, તેના ૧ પુત્રો મહિલા ભીમ- એ વખત ઈ. સ. ૧૩૮૧-૮૨ નો નર્સીંગજી, તેનો એક પુત્ર કુવર વાગજી, એએ એક પાછલ એક ગાદીએ આવીયા. વાગજીએ અમદાવાદના મુખાના બે લાગ્યો છે. હુમલા મારી હાથ્યા પછે, ૧૪૪૨ માં ૩ ભ હુમલા વખતે—મરદાનગીથી લડી ભયરે ભયની થઈ, પડ્યો હતો. † "આલા" ય- એના ૧૨ પુત્રો મહિલા રાજે થરજી તપે બેઠો, તેણે ૧૪૪૫ માં કુવેથી રાજ્યધાની બદલી 'હલવડ' માં કીધી હતી. ખરું મુળ દંત- તેના ત્રણ કુવરે મહિલા રાણજી, હજવડની ગાદીએ બેઠો. તેના ત્રણ પુત્રો મહિલા મહાનર્સીંગજી તથે આવ્યો, તેની કથાને આધારે, રાજ હરપાળ- ઉપર અમદાવાદના મુખા મહમદશાહે આઠઈ કરી—આલાવાડ છવી લેવે, તેણે ૧૦ વર્ષોસુધી, ભુલ રાજ્યને આશરે રહી, છતાં, ૪૬૨૯-૪૬૩૦- હુમલા કરવાના આજુ રાખી, તક મળતાં એક રતે, દુશ્મનની જાવણીમાં પુશી, તેના મુખાના તંત્રમાં દાખલ થઈ, એએ કઠાર ને, એક મસ્ત હા- સાથ કીનો લેવા અહમદશાહના આમાં આગળ ભઈ ઉભો. ત્યારે મુખાએ કરી હાથ ન ભેળે, મહાનર્સીંગને માલ પુરવઠ થીના પગલે ક- ચડાઈ ભતાં બ- રીતે—આલાવાડ પાછો આવવાની પવીન ભરી કમુલાત આવી, પોતાનો છવ બચાવ્યો. એ કમુલાત ઇમાનદારીથી ચાવી, કીચરી, બળખા ઉપરાંત, તેણે, મહાનર્સીંગજીને "મહારાજ" નો વંશપરંપરા બેતાબ બદ્યો હતો. એના ત્રણ કુવરે મહિલા "આલી" લીધો હતો, તેઓ, પા-રાપર્સીંગજી તપે બેઠો, તે ધણેભ બળવંત, દેશાભીમાની, દણ્ણ અને પરાપકારી મહારાજ હતા. તેની ભારી મરદાનગી- છલથી રાજ્યની પુષ્કળ વાતો બોલાયછે. તેણે, આલાવાડમાં "રાવસંપૌર" ગામ વસાવ્યું હતું. તેના ત્રણ કુવરે મહિલા ચંદર્સીંગજી ને, "આલા" બો- ગાદીએ બેઠો. તેના ત્રણ કુવરે મહિલા બીએ કુવર અમરર્સીંગજી, ગાદીએ આવ્યો,—સખજ કે, રોડ કુવર પૃથીરાજજી, ભાઈ, તેઓનું વં- શ, એ નામથી બાપની હવાલીમાં તેની સાથ ટીક કરી, છુટો પડી, નવી રાજ્યસત્તા સ્થાપી,—૫૬૭ વાલુને પોતાની રાજ્યધાની બનાવી હતી. એમઆનું આ-નો ત્રીજા કુવર—અબેરાજજીને વારસામાં જામતર મલકે, તેણે ત્યાં પોતાની આપખખત્યાર સત્તા મળચુત કીધી હતી. ની તેઓનો માંત અમરર્સીંગજી પાછળ તેનો બેઠો અબરાજજી તપે બેઠો, તેનો એક પુત્ર પુત્ર બળનજી રાસાને ચડ્યો એના ત્રણ પુત્રો "આલાવાડ" ક- મહિલા ભરાવંતર્સીંગજી ગાદીએ આવ્યો, તેની ઉપર અમદાવાદના મુખાએ સ્વારી કરી—વળી આલાવાડ લેઈ લેવે, તેણે મુળરાતના 'વારજ' મગલમાં ભઈ ૬ વર્ષો સુધી રહી, મોહેડી રાજ ભવાયી, લડી, દુશ્મનના હાથમાંથી—આલાવાડ પાછું છવી

લીકું હતું. ચિના ૪ કુવરે મહિલા પ્રતાપસીંહજીની પાછળ, તેના ત્રણ કુવરે મહિલા શયસીંહજી તપ્તે અડશે, તેણે પ્રાંગદાની “પ્રાંગદા” બંધાવ્યા ને હાથ ઉભેલા છે. ચિના વખતથી,—ભાષાતિના સુભરા આતર વડું ગંધાન આપતાં ફક્ત ૧૬૦૦ માં આપવાનો ટેરાવ થયો, નેમ આજી પ્રધીક માણ છે. ચિના ૬ કુવરે મહિલા અન્સીંહજી ગાદીએ બેઠા—તેના વખત સુધી આખું કાલાવાક ચીકળ સવા તળે રહું હતું ને પછે, તેના પ્રુકડા થઈ જુદી જુદી આપ અખત્યાર સવામાં વેદ્યાઈ મણું, કે નેમ હાથ છે. અન્સીંહજીના ૭ પુત્રો મહિલા અન્સવતસીંહજી તપ્તે બેઠા, તેણે રાન્નનું આગલું કર્મ ફેડી, સાંધા લીભેરીમાં વધારા કરી, હજવદથી રાન્નધાનીનું મથક બદલી “પ્રાંગદા” રેન્ડું હતું. તે, ઈ.સ. ૧૮૦૦ માં સ્વર્ગવાસી થયો. તેના ૫ પુત્રો મહિલા રાયસીંહજી ગાદીએ બેઠા તે ૧૮૦૪ માં સ્વર્ગવાસી થયો. તેના ત્રણ પુત્રો મહિલા અમરસીંહજી તપ્તે અડશે તે ૧૮૪૨ માં સ્વર્ગવાસી થયો. તેના બે કુવરે મહિલા તપ્તે આવેલા શુભમયસીંહજી ચીક અચ્છા વીદાન અને સંકત, ફારશી, અને વળ બાધા બાધતા હતા. છેલ્લી બાધામાં તેમ્પા-ચિ યોડાક કવીતાના પુસ્તક પચ્ચરમાં હતાં. ચિમના બધા ગુણે અને પોતાની સાધની મન્જુલ દેસવી ખાતર, ઇંગ્રેજ સરકારે, ચિમને પેલેલા વર્ગને “નાઈટ-કમાનડર ચિત્રવધી સ્કાર ચિત્રવધી ઇંડીઆ” નો ખિતાબ ૧૮૬૧ ની ૧૭ મી દિસેમ્બરે આપ્યો, તે વીરીની દખલા બરી ફીયા વડવાણમાં થઈ હતી. ચિચિચિ ૪ નવાં ગાંધા, શુભમયજી, ગોડીલું, શન્નપુર અને ગર્ડ વસાવ્યાં હતાં. પ્રાંગદા રાન્નમાં—પેલેલેલેલી ધવાની તેમજ શન્નદારી અદાલત અને ધવાની, શન્નદારી કાયદા, ચિમનાજી વખતમાં બન્યાં હતાં. ચિમના ૪ પુત્રો મહિલા આ હકીકતને લગતા મહારાજા સર મહારાસીંહજી હાથ પ્રાંગદાની ગાદીએ બેસીને છે.

મહારાજા સર મહારાસીંહજી “ગાદા” રન્નપુત છે. એમને, બા સાહેબ બી રાન્નબાએ, પ્રાંગદામાં ૧૮૩૭ની ૨૬ મી બનેવારીએ નન્ન આપ્યો, એમના ૩ બાઈઓ, હરીસીંહજી, પ્રતાપસીંહજી અને સુનાથસીંહજી, મહિલા પેલેલા ‘દીવાન’ નો, તો બીજા “સેન્ધાધીપતી” નો હાથો બોગવે છે. સર મહારાસીંહજી ૧ થા વર્ગના મહારાજા છે, અને—આખા આધાવાડના તાણકદારો તેમજ, પોતાના વડીલ તરિક ગણી મોહોનું માન આપે છે. એઓ એક અચ્છા વીદાન છે અને સુભરાતી, ફારશી, ઉરદુ, સંસ્કૃત બાષાઓનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવવા ઉપરાંત થોડુંક ઇંગ્રેજ પણ બણે છે. એઓ, ૩૩ વર્ષની વયે, ૧૮૬૬ માં રન્ન-ગાદીએ આવ્યા, તેટલો વખત તિલાગભ્યાસમાં રોક્યો હતો. રાન્નની લગાંમ હાથ લેતાં, પેલેલે, એતીનો વધારો અને ખેડુતોની હાથતંત્રધારવાના ઉપાયો લેઈ, તેમજ ગેરકાયદો કરનારો, રાન્નની એતીની જમીનનો લેવાતો દર, ને અનાજની ઉત્પત્તિમાંથી “બાગવવાઈ” નામે લેવાતો હતો, તે રદ કરી, “વીગોતી” અથવા ખાતાબંધીથી, એટલે દરસાથ દર વર્ષે ચોક્કસ રકમથી લેવાનું ઠેડવું. એ લેવાયથા રાજ સાહેબ તદન સુધેરેલી વણ અને વીચારના છે. એઓએ, રાજકોટની કોખમાં બંધાયેલી મોહોટી ધર્મશાળાને, ર. ૧૫,૦૦૦ ની મદદ કીધી છે. પોતાનાં પાથતપ્ત પ્રાંગદા રોહરમાં દરબારી ખરચે, એક પુસ્તકખાનું, દવાખાનું, સુભરાતી નીશાળો, ઇંગ્રેજ સ્કૂલ અને કન્થાશાળા બોલ્યાં છે, ગુસાફરો ખાતર ધર્મશાળાઓ અને ગુસાફરી બંગલા બનાવ્યા છે, ર. ૭૫,૦૦૦ ને ખરચે ‘કાલકુ’ નદ ઉપર પથ્થરનો મોહોટો ‘કરચુસન’ પુલ બંધાવ્યો છે, તો એક મોહોટી ઓસ્પીટલ આપના હૈલિસ્ટાનમાં આવી ગયથા ગાદી-વારેશ સાહબદાની ચાદગારીમાં બાંધવાનું કામ સહ થઈ ચુક્યું છે, તેને “પ્રીન્સ ઓફ લેક્સ ઓસ્પીટલ” નામ આપવામાં આવશે. દેશના કલ્યાણ અર્થે અને વેપારના વધારા ખાતર એઓએ નવી સડકો બંધાવી છે, રોહર સુધરાઈખાનું મન્જુલ બનાવ્યું છે, દીવાની, રોજદારી, અને બાધાતી કોરટો સ્થાપી તેઓ ઉપર અપીલ અથવા હજુર કોરટ ઠેરવી છે, અને આખા સંસ્થાનમાં શીતળા કાઢાડવાનું ખાતું ઉઘાડ્યું છે. એમની તરફથી ખાનગી નીશાળોને દરસાથ ર. ૧૭૦૦ ની મદદ થાય છે. એ રાજ સાહેબ, ઇંગ્રેજ સરકારના મન્જુલ મીન હોવે, એમને, મહારાણી વીકટોરીયાએ, “કચસેરે હાઈ” નો ખિતાબ લેવાની સુધાવીમાં, ૧૮૭૭ ની ૧ લી બનેવારીએ દીલ્હીમાં બરાથથી મોહોટી દરબારમાં, હાઈના લાઈસેન્સ મારફતે “નાઈટ-કમાનડર ચિત્રવધી સ્કાર ચિત્રવધી ઇંડીઆ” નો ખિતાબ આપ્યો. અને એ વખત અગાઉ, એમને દેશી લશ્કરી પ્રુકડા સાથ ૧૧ તોપોનું માન મળ્યું હતું તે વધારી ૧૫ તોપોનું કીધું હતું. એ રાજસાહેબ, ઇંગ્રેજ સરકારને, “હુબાગ પેશકશ” ના ર. ૪૦,૬૭૧ અને જુનાગઢની “બેરવધબી” ના ર. ૪૦૦૬

મળી સાંજી ૩. ૪૪,૬૭૭ ની દરસાલ ખંડણી બરે છે. એમનાં રાજ્યની વાર્ષિક આવક રૂ. ૫૦૦,૦૦૦ થી કંઈ વધુ છે. એઓએ, ૪ માસો 'હરીપુર', 'મૈઝપુર', 'ખાનપુર', અને 'મંચળપુર' વસાવ્યા છે. — એમના બધા રાજ્યપ્રકારોમાંથી રૂબરૂ ખુશી અને રુખી છે. એ વિહાન રાજ સાહેબે, હિંદુસ્તાની ભાષામાં “રસકવિતાસંગ્રહ” “જ્ઞાનસાર” અને ઉરદુમાં “દીવાન સમુદ્રાણ” વીગરે પુસ્તકો રચ્યાં છે. એઓ ૪૯ વર્ષની વયના, સ્વભાવે મીઠાનસાર, મીઠાને નરમ, વાતચિતિ ચાલાક અને દેખાવે દબાબાવાળા છે. એમની ૫ રાણીઓ મહિલા ૪ હૈયાત છે. નેઓ મહિલા મોહોડી વધિલી બ્લુએ ગાદી-વારસ જસવંતશાહજીનો જન્મ ખામી હતો, તેઓ ૨૫ વર્ષની ખીલતી વયે એક નાધલો કુવર ગેલી, ઈ. સ. ૧૮૭૯ માં સ્વગૃહાસી થયા, એ નાધલો કુવર ગાદી-વારસ નેઓએ છે. એ રાજ સાહેબના ૨૫ બાપાતો* છે નેમને હસ્તક કોઈને વધુ તો કોઈને બોલાં મળી, એકંદર

*બાપાદ-અ-
થવા બાપાત નો
અર્થ “બાઈપણું”

માય છે, તેઓ રા-
જના અલક્ષ્ય એ-

શાઓ છે. નેઓને વખત સુધી તેમ ચાલ્યા પછે, કૃષિપત્રી એ પ્રાંતની ઉત્તરતી દશા થઈ, રજપૂત કુટુંબમાં મોહોભાહે ભારી દુસ્તમી ચાલી, મોહોડી મુજરાન સાથે વધુ ઉષ્ણપાથણ થઈ, ઘડાબંધી મળી, અને—પરીણામ એ આવું કે આધાવાડ પ્રાંત એક હાથ અને સચાતસે ન રહેતાં, તેના બોધા માથે વંશ-
પદેપરા બસેસમાં
મળે છે. પછ નીર-
વંશ બાપાદનાં
ગાથો પાછાં રા-
જ્યને હસ્તક થા-
ય છે.

અસલી આધાવાડ—આપું હાથના સર મહાનર્સીંગજીના વડીલોના-એકલા અમલતરે રહી, છેક મળસીંગજીના અમલતરે વખત સુધી તેમ ચાલ્યા પછે, કૃષિપત્રી એ પ્રાંતની ઉત્તરતી દશા થઈ, રજપૂત કુટુંબમાં મોહોભાહે ભારી દુસ્તમી ચાલી, મોહોડી ઉષ્ણપાથણ થઈ, ઘડાબંધી મળી, અને—પરીણામ એ આવું કે આધાવાડ પ્રાંત એક હાથ અને સચાતસે ન રહેતાં, તેના બોધા માથે વંશ-
પદેપરા બસેસમાં
મળે છે. પછ નીર-
વંશ બાપાદનાં
ગાથો પાછાં રા-
જ્યને હસ્તક થા-
ય છે.

ક્રાંતિકારી રાજ્ય—કાઠીઆવાદ પ્રાંતનાં ૪ જેઠા વર્ગનાં રાજ્યો મોહોડી એક અને ‘આધાવાડમાં’ મુખ્ય છે. તેના વીરતાર, ‘રણુનો’ ભાગ બાદ કરતાં ૧૧૫૯ ચોરસ-માઈલનો, નેઓ મંદિર ૧૨૬ માસો આવેલો છે. જમીનોના મોહોડા ભાગ સપાઠ છે. વરતી ૧૮૮૧ ની છેલ્લી ગણતરી પ્રમાણે ૯૯,૦૦૦ માણસોની તો ધરોની સંખ્યા આસરે ૧૬,૦૦૦ ની છે. રાજ્યના ૪ મોહોડા, ‘હલવડ’, ‘શીયા’, ‘મોહોડા’ અને ‘ઉમરડા’ છે. દરેક મોહોડામાં, એકેકી ધીવાની અને રાજદારી અદાલત છે. ત્યાંનાં “કુડા” ગાંમનાં શીશાં-અમરે દરસાલ ૫,૦૦,૦૦૦ મળુને આસરે મોટું પડેલું, તેની આવક ઈ. સ. ૧૯૦૦ સુધી સારી ઉપજ, ને પછે, ઉંચેલ સરકારે મોહોડા પોતાની હદમાં આવવું બંધ કરવાથી અને વળી ઉંચેલ રાજ્યના મોધા બાવ પ્રમાણે, ત્યાં બાવ રાજ્યવાની દરબ પાડવાથી, તેની આવકમાં ત્યારથી ઘણા ઘટાડા થયા છે. એ રાજ્યના મુખ્ય રહેતરે ‘કાંચલા’, ‘શીયા’ અને ‘હલવડ’ છે. છેલ્લું હોશિ દબવાની પધરની ધંડીએ બનાવવા, તેમજ બાંધકાંમતી કરેલની ‘આંણી’ આતર વખણાયું છે, ત્યાં એક મુશીબીત દરવારો મોહોડા છે. હીંચાની તરેહવાર રંગની કરોનો ‘આપ્પા’ કાઠીઆવાદ તેમજ સુજરાતમાં સારા ખપ થાય છે. મુખ્ય ઉત્પત્તિ બાળદી, જીવાર, ઘંઉ, મગ, મઠ, મણા અને ફળી થાય છે. રૂ દરસાલ ૭૨,૫૦૦ મળુને આસરે પડે છે. ત્યાંનાં ‘બાલો’ ઘણા સરસ ગણાય છે, તો વળી આધાવાડના ‘મોડા’ પુષ્કળ ખડતલ અને વળી સોંધા છે. રાજ્યના બરે મેલતી ૧૪ નીરાણો અને કન્ધારાણા છે. તો ત્યાં બેંદાબસ્ત રાખવા ૧૫૦ હથીઆરવાળી પોલીસ, ૬૦ સ્વારોની એક રસણી, વગેરે પુષ્કળ ખીન કવાવતવાળા સ્વારો છે.

જાણતખ ક્રાંતિકારી—રહેતર આધાવાડની ઉતરે “કુધકુ” નદીના કાંઠા ઉપર મળજીત ઝીલિબંધ થઈ મસેલું છે. ત્યાંની વરતી ૧૮૮૧ ની ગણતરીપ્રમાણે ૧૨,૩૦૪ ની, તો ધરોની સંખ્યા ૩,૦૦૦ ને આસરે છે. ત્યાંનાં ભણીમાં ‘રણુમથર’ અને ‘એમસ’ મોહોડા તથાવોળી આસપાસ નાદર બગીચા ખીલી રહ્યા છે. તો હાલ ત્યાં એક મોહોડું નડું તથાવ બંધાવાનું કામ સુર થયું છે, અને “પ્રીન્સ એવ વેસ્ટ એસ્ટીએટ” નો પથિ નખાઈ ચુક્યો છે. ત્યાંની “કુધકુ” નદી ઉપર રૂ. ૫૫,૦૦૦ ને બરે પધરનો ‘દૂરપુસન’ પુલ બંધાઈ ૧૮૮૫ ની અક્ટોબરમાં ઉઘડ્યો છે. ત્યાં કંઈ દીલખુશ બાગો બની રહ્યા છે. ત્યાંની સરસ પધરવાળી મોહોડી ‘આંણી’ આપ્પાં સુજરાતમાં વખણાય છે, નેઓથી તરેહવાર આકરના વાસણો બને છે, તો તે પધર વળી અતી નાજુક કોતરકામને બાવકનો અને બંન મેરવો છે.

 ॥ राजा श्री ब्रह्मचर्य राजा ॥

H. H. RAWAL SHREE BUKHTINOJEE - RAJ SAHIB OF BROWNAGAR.

H. H. Maharaja Ravel Shree Tukhetsingji,

I. C. S. I.,

THAKORE OF BHAVNAGAR.

THE descent of the rulers of Bhavnagar is traced to a very remote, as well as a very renowned origin. They claim for their ancestor the celebrated Shaliwahan III., who is said to have been related to the Pandavs and to have belonged to the Lunar dynasty. He was chiefly memorable for his great victories over the equally renowned king Vikramaditya. The twentieth in descent from him was Gohil Saijakji, who, driven from Marwar by the vicissitudes of fortune, sought shelter in Saurasht or Junaghad. Here he became proprietor of a village and gradually extended his authority until he found himself ruler over fifty-three villages. His last acquisition of territory was made on the occasion of giving his daughter in marriage to the son of the Rai or King of Junaghad. Thus was established the State which is now known as Bhavnagar. Saijakji died in A.D. 1091. Ranji, the eldest of his three sons, succeeded his father, while his two brothers founded the States of Lathi and Palitana. Gohil Ranji built the city of Ranpur and made it his capital. During the invasion of his territory by the Subah of Unhilwad, he bravely fought and died on the battle-field. Samorshiji, the younger of his two sons, acquired the State of Rajpipla, which until now has been ruled by his descendants. The elder Mokhdaji succeeded his father and gained possession of the districts of Bhoondad and Oomrala, also of the Khokrá Hills and surrounding villages in the districts of Gogo. Subsequently in A.D. 1146 he seized the Fort of Motiana and the fortified seaport town of Gogo, which under his rule became a prosperous seat of commerce. The island of Peerum in the vicinity of Gogo also fell into his hands. He is described in the "Rasmala" as the most celebrated of his line and as the first who bore the title of "The King of Peerum." He was killed while resisting an invasion of the imperial forces of Delhi and was succeeded in the sovereignty of Gogo by his son. The third in succession to him was Sarungji, who, being deprived of his sovereignty by his uncle Ranji, was enabled to regain it, as tradition runs, through the instrumentality of a brave potter named Puttai Ravel, and to commemorate his kindness, Sarungji added the title of **Ravel** to the family name. A descendant of his, named Ravel Ramdasji, ruler of Gogo, married a daughter of the Maharaja of Oodeypore, and he was slain while aiding his father-in-law against the troops of Mahomed Shah of Delhi. His son Surtanji ascended the throne at Oomrala or Gogo. Visoji Gohil succeeding him captured Seehore and made it his capital. Ninth in lineal descent to him was Bhavsingji,—who founded the town of Bhavnagar in A.D. 1723, according to the traditionary ballads of the Bards of the Gohil clan : [Colonel Walker however fixes the date at 1742-43]. The naturally advantageous position of this town soon led to make it the seat of Government and a wealthy emporium of trade. Bhavsingji was succeeded in 1764-65 by his eldest son Akheragji, who ceded the town of Gogo to the Peshwa, reserving a fourth part of its revenue called *Chouth*. The Peshwa in return gave up his right to collect *Vertag* and *Jammabandi* in the Bhavnagar State. To the British Akheragji offered in 1771 material aid in the suppression of piracy in the Gulf of Cambay. His son Ravel Wakhutsingji *alias* Atabhai, who came to the *gadi* in 1772, also defeated the Kolee pirates and took possession from them of the districts of Mhowa, Rajoola and Whaghur in 1783. The British congratulated him on his successes. Further additions to his territory were made by the acquisition of Koondla, Khárapát, Cheetel and Rájoola. In 1812 certain refugees from Maiwar having grievously offended against the laws of the Hindoo religion as observed in Bhavnagar, and having been punished according to those laws, the British

Government marked its sense of displeasure in 1816 at their treatment, by sequestering the civil and criminal jurisdiction over 116 villages of the Bhavnagar State and placed them under British jurisdiction. Six months after this decision was pronounced the Thakore died. There is no doubt that the State of Bhavnagar lost in him one of its best rulers. Colonel Walker testifies to the fact that "Wakhatsingji's measures were executed with vigour and generally with judgment, and under him Bhavnagar became the centre of important export and import trade of Gujarat, Sorath and Maiwar." He died in 1816 and was succeeded by his son Vajesingji, during whose reign the Kathis continued their raid. He was succeeded by his eldest grand-son Akheragji in 1852, who died after a short reign in 1854 without issue and was succeeded by his brother Jaswatsingji. This Chief was especially fortunate in having an able and talented Dewan Gavrishunker. Through his exertions seconded by the late Mr. Merwanji Bhownagree, a Bombay Parsee Merchant and an enterprising Agent to the State, the British Government were induced to restore to the Bhavnagar State the civil and criminal jurisdiction over the sequestered 116 villages in 1866. The Prince on his part agreed to surrender the right of coining money in the State mint. He gave effective aid to the British in extirpating the Whagher marauders from Kathiawar. During the Indian Mutiny in 1856-57, H. H. rendered valuable assistance in the transport of English troops from Gogo to Ahmedabad on their way to Marwar. In 1867 the title of the "Knight-Commander of the Star of India" was bestowed on the Thakore for his fidelity towards the British. He improved his dominions, and erected public buildings, new roads, bunders, and wharves; a Municipality was formed, a charitable dispensary and hospital were established, and English and Gujarati Schools were opened. To give a stimulus to commerce, tolls were abolished and customs-duties reduced. In his reign was started a *Durbary* or State Gazette, which was the first of its kind in the province of Kathiawar. When Sir Juswuntsingji died in 1871 at the age of 43 the Bombay Government publicly expressed their grief. The eldest of his two sons, Takhatsingji, succeeded him to the *gadi*.

H. H. Sir Takhatsingji is, like all his predecessors, a Ravel Rajput and was born in January 1858 at Bhavnagar. His brother Javansingji is now dead. He was educated in the Rajcoomar College at Rajkote, and received several prizes. He possesses a fair knowledge of English and Gujarathi. At the age of 13 he was nominated heir to the *gadi*. The management of the State during his minority was entrusted to the joint-administration of a British Deputy and Dewan Gavrishunker. The successful administration of the Government since then is mainly due to the talented Dewan. On the 5th of April 1878 having attained his majority, the Thakore became the absolute Ruler of his State. In the memorable Delhi Durbar held on the 1st January 1877 he was presented with a splendid banner and a gold medal by the Viceroy in the name of the Empress, and since that date he receives the honour of a salute of 15 guns instead of 11, with a guard of honour. In 1879 the venerable Dewan Gavrishunker resigned the reins of office and was succeeded by his relative the able and experienced Dewan Samaldas. On the latter's untimely death, his eldest son Mr. Vithuldass was called to the post, and to commemorate the late Dewan's memory, the Thakore built and opened at Bhavnagar "The Samaldas Arts College" on 7th January 1885. Thakore Takhatsingji is a patron of learning. During his time "The Bhavnagar-Gondal State Railway," extending over about 200 miles, was opened on the 18th of December 1880. It was constructed at the joint-expense of the Bhavnagar and Gondal States at a cost of Rs. 86,00,000. The main line from Bhavnagar and Wadhwan is of about 106 miles, where there are 16 stations, the expenses and earnings of which are alone claimed by Bhavnagar, while the cost of the general

management and the net profit on the branch line between Dhoraji and Dhola are shared by both the said States in proportion to the length of the line constructed by each. A small steamer named "The Bhavnagar" has been constructed by the State, which plies between the ports of Bombay, Surat and Bhavnagar. The town duties which were found to hamper the trade have been abolished. The Prince has erected a public hall in connection with the Rajcoomar College at Rajkote at a cost of Rs. 1,25,000, and a bridge across the river Aji at the expense of Rs. 1,00,000, both of which were opened in August 1879. A Foundling Hospital is in course of erection in the capital town. The sum annually spent on education throughout the State is Rs. 80,000. Donations have been made for scholarships to the successful students in the Elphinstone College and the School of Arts in Bombay and in the Engineering College at Poona, and Rs. 5,000 were given for building a Spectroscopic Laboratory in Bombay. Several public institutions in the Rajkote British Agency receive yearly donations from him. When a severe famine raged in Kathiawar in 1877-79, the Thakore displayed his usual generosity towards his poor subjects. On the occasion of the English Military Expedition to Cabul in 1879 he presented 200 ponies to the Government. H. I. M. the Queen-Empress bestowed on him the title of "Knight-Commander of the Star of India" in 1880. His charities amounted to the magnificent sum of Rs. 10,00,000. The State yields a revenue of Rs. 30,00,000, out of which a tribute of Rs. 1,54,317 is paid annually to the English. The Thakore is described as simple in manners, agreeable in conversation and considerate to the poor. He is related by blood to the rulers of Lathy, Palitana and Wulla.

THE CAPITAL OF BHAVNAGAR—is a sea-port town founded in A.D. 1723 on the banks of Gadhdhāchi, and covers an area of 8 miles. It is 38 feet higher than the level of the sea. The population according to the last Census of 1881 is 47,800. The old houses present a fair appearance, but those which have been newly built are in point of architecture more beautiful and in a sanitary point of view considerably better. For the storage of water from the river Bhikra a *bund* or dam has been built five miles off the town; the water supply being drawn also from a tank fed from the river Gadhdhāchi. The harbour is extensive, provided with *bunders* and wharves and a beacon-light. Among the public buildings which adorn the town may be mentioned the High Court, the Post Office, the Telegraph Office, the Charitable Dispensary built in memory of the sad and lamented death of Prince Jawansingji, the Thakore's brother, in September 1884, besides 5 public markets, an hospital and the High School built in 1877. A new hospital now under construction will be shortly opened under the name of "Sir Takhtasingji Hospital." There is a bandstand, a clock-tower, a State pottery work and sculpture establishment. The town is famous for its silk manufactures.

THE STATE OF BHAVNAGAR—covers an area of 2,860 square miles. In the territory, the principal ranges of hills are those of Sihor. There are 5 sea-ports of which Mahuva is well-known. Sihor is noted for its copper work. There are 4 libraries, a muktab, 88 vernacular schools, 9 girls' schools and 2 anglo-vernacular schools, which cost the State annually Rs. 41,000. Cotton, cocoanuts, sugarcane, *jumar*, *bajri*, wheat, gram, oilseed and tobacco are the chief products of the country. The reduction of land tax has greatly increased the cultivation of waste lands in the Talooka. The State salt-pans have yielded less revenue since 1877, when, salt being regarded as a source of income by the Government of India, Bhavnagar was forbidden to export it to the British territory. Valuable stone quarries have been lately opened, affording a good revenue. The number of villages is 659 and the population as per the latest Census is 4,28,500, chiefly composed of Hindoos.

મહારાજ રાવળ સર તખ્તસીંહજી, કે. સી. એસ. આઈ.,

ભાવનગરના રાજ સાહેબ.

શ્રી ૬૧૨ અને ૫૦૩ વ કલના પ્રખ્યાત શાલીવાહન, જેણે, ઇ. સ. ૭૮ માં ચક્રવર્તિ રાજાવક્રમનો પરજય કરી તેનું રાજ્ય છુટી સેઈ
 “રાક” નો રાજ આણ કીધો હતો, તેની ૧૦ મી પેઢીના રાજ્યકર્તા જોહેલ હંસરાજજીની સત્તા જોગલ શાહાનશાહે
 છુટી લેવી, તેણે, આરવાડ ઉપર હુમલો કરી, તે, ખેરવો બીલ સરદાર પસિથી છુટી સેઈ, ત્યાંનાં ખેડઝઝ ગામમાં રાજ્ય-
 બાની સ્થાપી હતી. પછે ઇ. સ. ૧૦૭૫ માં, શાલીવાહનની ૨૮ મી પેઢીએ ઉતરેલા જોહેલ સેજકજીને, ‘શોડોડ’ગાળા અને
 રજપૂત જાતના ધણીજી બળવંત સરદાર મુળદેવ સાથે જળમરી દુરુમની થયે, સેજકજીએ કુટુંબ સહીત ત્યાંથી નીકળી, સૌરાષ્ટ્ર
 અથવા જીનાગઢમાં આવી, —ત્યાં, હાલનાં ભાવનગર રાજ્ય અને રાજ્યવંશનો પશ્ચિમ નાખી ગયા.

સેજકજીએ જીનાગઢના રાવ કલાક પસિથી નવું ગામ વસાવવાની પરવાનગી સેઈ, “સેજકપુર” વસાવ્યું હતું, તે
 હાલ શાલાડ તાલુકામાં છે. તેણે ખીજ ૧૨ ગામો, ઉપલા રાણે, અગત્યની સેવા બજાવવા ખાતર ધનામમાં આપ્યાં હતાં. સેજકે
 પોતાની પુત્રી રાવના કુમાર જોગાર સાથે પરણાવી આપ્યા પછે, રાવની રજાથી, સેજકપુરની આસપાસની ઉંડા જમીન
 ઉપર ૪૦ ગામો વસાવી, પોતાની સત્તા અને મજબુતી વધારી હતી. તેમના ૩ પુત્રો મહિષા વેડો રાણાજી ઇ. સ.
 ૧૦૯૧ માં ગાદીએ આવ્યો—તેના ખીજ પુત્ર શાહાજીના વંશીએ આવ જાલીઠાણે, તેની જીભ સારંગજીના વંશીએ
 છાઠીમાં રાજ્યસત્તા જોગલે. રાણાજીએ, જોમા અને ભાદર નદીઓના સંગમ ઉપર ૧૦૯૮ માં રણપુરનું કોલેબંધ
 રોહિર વસાવી તેને પાલતપ્ત કીધું હતું. તે, અણુહીલવાડ પાટણના મુખ્યા સામે પોતાના બચાવમાં લડતાં માર્યો ગયા અને
 તેનું રાજ્ય મુખ્યાને તાલે ગયું. રાણાજીના બે પુત્રો મહિષા નાધલા સેમરસીંહજીનું વંશ હાલ નાદોડ અથવા રાજપીપ્પે
 રાજ્ય કરે છે. તે વડા જોખાડાજીએ બાપકી સત્તા એવે, કાઠીએ પસિથી ભીજડ પ્રગણું અને કોળીએ
 પસિથી ઉમરાળા ડમ્પી છુટી સેઈ ત્યાં ૧૧૦૫ માં નવી રાજ્યગાદી સ્થાપી પછે, મુસલમાનો પસિથી ૧૧૪૬ માં
 જોધા મહિલી જોખરાની ટેકડીએ તેની આસપાસના ગામો સહીત છુટી સેઈ કુડાળ પ્રગણું મહિષા
 જોતીઆહાનો કીશ્વર અને ૧૧૫૧ માં ખુદ જોધાને તુરજીશ પસિથી છુટી, તે બંદરને આપાદ કરી ચઢી કલા
 ઉપર મેણું, અને જોધા પસિનાં પેરંમ ડાપુ ઉપરથી જળમર ત્રીકાળીઆ કોળી આંચીઆંચોને હાંકી નેલી
 ત્યાં પોતાની મજબૂત સત્તા સ્થાપી પોતાની આસપાસના મુલકોમાં જોખાડાજીએ જળમરો ધાક મેસાડયા હતા. તેની ઉપર
 ચઢી આવેલાં દીલ્લીના લશ્કર સામે લડતાં, ૧૧૭૫ માં તે માર્યો ગયા. તેનો ચ્ચિકણ પુત્ર હંચરજી જોધાની ગાદીએ
 આવ્યો, પાછળ તેની પેઢીના વીજેજી, કાનજી, અને સારંગજી ગાદીએ આવ્યા. છેલ્લા સાથ ૧૩૧૬ માં તેના કાકા
 રામજી ઉર્ જોધારીએ હગાઈ કરી, રાજ્યસત્તા દબાવી લીધી હતી. તે, ચ્ચિક લીમતી કુંબારની પુકવીથી, અને હંચર-
 પુરના પરાઈરાવજીની લશ્કરી મદદથી, સારંગજીએ પાછી નેલવી, તેણે, પોતાના મદદગારને આપેલા કોલ મુજબ—ચ્ચે વખતથી
 ‘રાવળ’ની ચ્ચેલખ ધારણ કીધી કે જે અટક તેમના વંશ સાથે જોડાઈ આવજીવીક આણ રહી છે. સારંગજીએ, પોતાના
 તાલે થયેલા કાકાને તેના મુજબ ખાતર ૩ ગામો ગરારામાં આપ્યાં હતાં, જેનાં ગરારા ખાનારા વંશીએ હજીપણ ‘ધાધારી’
 અટકથી ચ્ચેલખાથે, સારંગજી પાછલ તેના હક્કાર વારેરી રાવજો શવદાસ અને જોતજી ચ્ચિક પાછળ ચ્ચિક ધોધાની ગાદીએ
 બેડા પછે, છેલ્લાનો પુત્ર રામદાસજી, ઉમરાજી ગાદીએ બેડા. ચ્ચે રાવળ ૧૩૮૩ માં ઉંડપુરના કુંબો રાણાની પુત્રી સાથે
 પરણ્યો તે વખતે, તે રોહર ઉપર, દીલ્લીના જહમદશાહની શેને હક્કો કરવે, તેની સામે લડતાં રામદાસ માર્યોગયા.
 એના ૪ કુવરો મહિષા વેડો સરતાનજી, ઉમરાજી તખ્તે બેડા. તેના ૪ કુવરો મહિષા વેડો વીરીજીએ ગાદીએ આવી-
 સીંહોર તાલે કરી તેને પાલતપ્ત બનાવ્યું હતું, જે હાલ પાલમાલ બન્યું છે. વીરીજીના ૩ પુત્રો મહિષા વેડો મુનોજી, સંહિારની
 ગાદીએ બેડા, તે, ગારીઆધારના જોહેલ નોધીજીને, લોમા મુખાન કાઠીસરદારના હુમલાથી બચાવવામાં હાલના વળા નવ-
 દીક ૧૬૧૮ માં માર્યો ગયા. તેનો ખીજે કુવર રતંનજી તખ્તે બેડા, તેની પાછલ ૧૬૨૦ થી તેના વંશના હરબંમજી અને
 અખેરાજી ગાદીએ આવી ગયા. ચ્ચે છેલ્લાની નાની વયના લાખ સેઈ, તેના કાકા જોર્વીંદજીએ રાજ્ય દબાવી લે, સત્તા

બોગવી મરણ પામ્યા પછે, તેનો દીકરો સરતાનજી તપ્તે ઘોડા, તે વખતે, ઉપલા હકદાર અપેરાજીની પક્ષવાલાઓએ, તેને ઉઠાડીનેલી, અપેરાજીને ગાદીએ ચઢાવ્યા. એના ઉપલા કાકાએ, અપદવાદના મુખને પોતાની પક્ષમાં રાખવા, ગોધાનો કીલ્લા આપી દીધો હતો, તેની “ગોધા” પોતે વસુલ કરવાના હક વીરો અપેરાજીને બંદાબસ્ત કરી લીધો હતો. એના ૪ મહિસા વેડા પુત્ર રાવળ રતનજી અને તેની પાછલ તેનો પાટવી કુવર ભાવસીંહજી ગાદીએ બેઠા. છેલ્લાએ, પાપતપ્ત રોહર શહિદારને, દુશ્મનના ધસારા વખતે બચાવ વગરનું વીચારી, અને વધી વેપારને ખીલવવા સાથે—બંદરવાળું ભાવનગર રોહર નવું વસાવ્યું હતું. તે વખતે ગોધાનું ખીલવું બંદર, બાંડવાના બાપીએને બક્ષીસ મલકે તેઓને હસ્તક હતું, તેની આવકને નુકસાન થવાના બદલામાં ભાવનગરની કબ્જા અથવા તરીની જગતમાંથી તેઓને કાંઈ હિસ્સો આપતો કીધો હતો. હવે ભાવનગર બંદર ખુબ ખીલી નીકળ્યું. તે, જારવાડ, જેવાડ, સુરત, ભરૂચ, મસકત, જંજીઆર, જોઝામખીક, મલખાર વગેરે આફ્રિકાના કોસ્ટાએ તરફના માલની આવજાનું મુખ્ય મથક અને ધીકરું બંદર થઈ પડ્યું. ત્યાંનાં વેપારને, માંચીઆ ચોરેથી નુકસાન ન થવા માટે, ઇ. સ. ૧૭૩૯ માં સુરતના સીધી કીલ્લાદારની સાથે, ભાવસીંહજીએ બંદાબસ્ત કીધો હતો. પછે થોડીક સુદને, ગોધાને, બાપીએ પાસેથી, ખંખાતના નવાબે છતી લીધું અને ત્યાં બેઠાદી આવકે, કંઠાગેલી રૈયતની અરજથી, ભાવસીંહજીએ તે સેહલાઈથી ફત્તેહ કરી લીધું હતું. એમના વખતમાં—સુબઈની સરકારને એ રાખસાથે જેલેલેલેલી મીત્રાચારી થઈ હતી. એમના ૧૭૧૩ માં સ્વર્ગવાસી થયા. એમના ૫ પુત્રો મહિસા વેડા અપેરાજી ભાવનગરની ગાદીએ આવ્યા અને બાકીનાઓને વળા પ્રજાણનાં ગોંડાને ગરાસા મલ્યા હતા. અપેરાજીને બડાઈ તેમજ લોભને ધીકારતો હતો. તેણે, જેરાવાને ધણે બળવંત બેઠા, ગોધામાં પોતાની “ચેલને” હક રાખી. તે કિલ્લા તેને બેઠા કર્યો હતો, જે, તેના હાથમાંથી ગાયકવાડી સત્તામાં જોડાવા પછી, ઇંગ્લેન્ડના હાથમાં આવી, ગોધા આજ સુધી તેઓનાજ તાબામાં રહેલું છે. ગોધા મલવાના બદલામાં, જેરાવાએ, અપેરાજી પાસેથી “વરતેજ” વગેરેની લેવાની જાબાંધી માફ કીધી હતી. ગોધા, જેરાવાને આપવાથી ખંખાતના નવાબને ઊસ્સા લાગે, તેને, ભાવનગરના બંદરને નુકસાન કરવા ધારણ, કે, અપેરાજીએ તેની ઉપર ચઢી જવા તૈયારી કીધી, જેથી, ખંખાતના ઇંગ્લેન્ડ રેસીડેન્ટ ૧૭૭૧ માં વચ્ચે પડી, નવાબને ક્રાર બખાવી આવ્યા હતા કે, “ભાવનગર બંદર અને જુલકમાં કાંઈ પણ બાંહેણે નુકસાન કરરું નહીં અને ગોધા બંદર વીરો દલો ઉઠાવે નહીં.” ખંખાતના અખાત તરફના તલાજ અને ગોવામાં વસનારા બૈરયા ફોળી માંચીઆઓને ઉપેડી નાખી તે બંદરે છતી લેવા, અપેરાજીએ, ઇંગ્લેન્ડને બોલેડી મદદ કીધી હતી. તેની પાછલ ૧૭૭૧ માં તેનો એક પુત્ર રાવળ જખતસીંહજી ઉર્ફે આતારાઈ ગાદીએ ઘોડા, તે સહારીક અને ફત્તેહ નેળવવાને આગુર હતા. તેણે ખંખાતના તલાજ પાસેથી ૧૭૨૨ માં તલાજનો કીલ્લો રૂ. ૭૫,૦૦૦ ની કીમતે લીધો, ત્રિ ખીજી તરફ જણાવ્યું છે કે, એ કિલ્લો એણે ૧૭૭૯ માં ખંખાતને છતનાર નુરમહમદ પાસેથી દબાવી લીધો હતો.] અને બોઠાડ, ગઢડા, કાતરેડીઆ, સાડીડા, સંજીસરા અને ઝરીઆ વગેરે ગામો ફોળી તથા જત લુઠારાઓના હાથમાંથી, તેમજ ૧૭૮૦ માં વાલા રજપુતો પાસેથી “વાલાક” પ્રગણું, અને ઝાંઝેરના કીલ્લા સાથે ખીજાં ગામો અને ૧૭૮૩ માં માંચીઆ સરદાર જારા ખશીઆના હાથમાંથી મહુવા છતી લીધું હતું. માંચીઆ ચોરે ઉપર એ ફત્તેહ નેળવવા વીરો, સુબઈ સરકારે ખુશાખી બતાવી મુખારકબાદી આપનાઈ એક પત્ર જખતસીંહજી ઉપર ૧૭૮૫ ની ૧૪મી ઈસેમ્બરે લખ્યું હતું. કાંકે, એથી, માછ ‘ઈફે ઈનડીઆ કુંપની’ સરકારની રૈયતનો માલ દરીઆમાં લુઠાવાની ધારતી તદ્દન નીકળી મઈ હતી. એથી, વધી ભાવનગર બંદરનો આપાર પણ ખુબ ખીલી નીકળ્યા અને ત્યાં શુભરાત, સોરઠ, અને જારવાડના પુશ્કલ વેપારીઓ આવી વસ્યા હતા. જખતસીંહજીએ ૧૭૮૬ માં કાકી લોકપાસેથી કુડાલા પ્રગણું, ખારાપાટ (લીલીપા)નું આખું પ્રગણું અને કુપાવાલાના હાથમાંથી ચીલલ છતી લીધાં હતાં. ગાયકવાડની “જમાબંધી” અને જીનાગઢની “જેરતલખી” ની ખંડણીઓની નક્કી રકમો ઇંગ્લેન્ડ પોલીટીકલ એન્ડ કમર્સલ વૈકર સાથે ડેરવી. તે ઇંગ્લેન્ડ સરકાર મારફતે ભરવા, જખતસીંહજીએ ૧૮૦૭ ના એપ્રિલમાં કબજા કીધું હતું. ૧૮૧૨ ના જારવાડના મોઢેડા કુડાલ વખતે ત્યાંનાં જોયા લોકોએ ભાવનગરમાં આવ્યા વસ્યા પછે, ગામો ચોરીને કાપી આવે, ત્યાંની હોંડ રૈયતને જખરી ઉરકેરાઈ ગયલી બેઠા હોંડ રાસ પ્રમાણે, ગાય ચોરી તેને કાપી ખાનારાઓને, જખતસીંહજીએ ચીતની સળ કરી હતી. એથી, ખેડાનો કસે-કરને જખતસીંહજી ઉપર કરડી નજર રાખતો હતો, તેણે, સુબઈ સરકારને એવીરી સહરેલેલોડીપોઈ કર્ચે, ખીજી બેરફુનો ધટતો ખુલાસો સાંભળવા વગર, એ સરકારે, એ ઠાકરના, ગોધા, ધંધુકા અને રાણપુર પ્રજાણના બધાં મહી ૧૧૧ ગામો ઉપરની ફોજદારી તેમજ દીવાની સત્તા ૧૮૧૬ માં છીનવી લેઈ, સામખી હાકર ઉપર ઇંગ્લેન્ડ દીવાની સત્તા લાગુ પાડી હતી, કે પછે ૧ મહીને, તે એ વધેની ૨૩ મી માર્ચે જખતસીંહજી સ્વર્ગવાસી થયા. એ બળવંત હાકરે ધણીક ફત્તેહો નેળવી, પોતાની સત્તાને બોલેલો વધારો અને વેપારને પુરતું ઉત્તેજન આપી તેને ખીલવી, ફેલાવી, રાખ્યને સંપૂર્ણ રીતે ચઢી કળા ઉપર

અનેવારીએ હોધો છેડાવે, તે જમ્યા, અનુભવી દીવાન આજ્ઞા શામલદાસને મલી હતી, તે લાકષ દીવાનનું અકાપ મરણ નીપજવે, તેમની યાદગારી કાયમ રાખવા ઠાકોર સાહેબે ભાવનગરમાં “શામલદાસ આર્ટસ કોલેજ” બંધાવી ૧૮૮૫ની ૭મી અનેવારીએ ખોલી અને તેમની જમ્યા ઉપર તેમના ચંચલ અને અનુભવી પુત્ર મી. વીરકલદાસને ૧૮૮૪ના સેપ્ટેમ્બરમાં કાયમ કીધા છે. એ ઠાકોરના વખતમાં, નવી બોડી ગાર્ડ અને નવી દીસ્ત્રીકટ પોલીસ ઉભી થઈ, જમીન અને ગ્રેહસુલની મેનફેક્ચરીનાં બે મોહાટાં ખાતાં નવે પાંચે રચાયાં. એમના ખરચે, કેડીવાર રાજકુવર કોલેજમાં પડતી અડચણ ટાળવા રૂ. ૧,૨૫,૦૦૦ નો એક હોલ વધારી બંધાયો અને રાજકોટની આજી નદી ઉપર રૂ. ૧,૧૨,૦૦૦નો અંબવર “કચસરે હાઈ-વે” નામનો પથ્થરનો પુલ નખાવ્યો, તેને ખેલવાની કીધા ૧૯મી ઓગસ્ટ ૧૮૭૯ને દિને થી. એમના વખતમાં ૧૮૮૦ ની ૨૮મી દિસેમ્બરે, એ રાજ્યની રેલવે ગોંદલ રાજ્ય સાથે બાગમાં, ૨૦૧ માર્ચ લંબાઈની ૧૪ મહીનાની ટુક સુદતમાં, રૂ. ૮૬,૦૦,૦૦૦ને ખરચે બંધાઈ “ભાવનગર-ગોંદલ રાજ્યની રેલવે” નામથી ઉઘડી, તેમાં ભાવનગરના ડુંતો ગોંદલનો ડુંતો બાગ છે. મુખ્ય-લાર્ડન, ભાવનગરથી વડવાલ સુધી ૧૦૬ માર્ચની અને ૧૬ સ્ટેશનોવાલી છે. તેની શાખા-લાર્ડન ધોરાજી અને ધોલા વચ્ચે લંબાઈ છે. તેની આવક અવકનો ખરચ ઉપલાં બેટ રાજ્યોએ પેટે ખાંધેલી લંબાઈના પ્રમાણ પ્રમાણે વહેંચી લેય છે. તે મુખ્ય-લાર્ડનની આવક એખજી ભાવનગર ખાય છે. એ રેલવેએનો નફો દર સાલ વધતો અથ છે. તેઓએ ૧૮૮૪ માં સેકંડ પેટકાનું બ્યાન ઉપખચું હતું. એ ઠાકોરે, મુંબઈની ગોદીમાં રૂ. ૧,૬૦,૦૦૦ ને ખરચે “ભાવનગર” આગબોટ બંધાવી તેને ૧૮૭૯માં રાજ્યના વેપારના વધારાખાતર ભાવનગર અને સુરતવચ્ચે ફરતી કીધી, રૂ. ૭૦,૦૦૦ ને ખરચે એક સુધોબીત ઈંગ્રેજ-ગુજરાતી નીશાળ બંધાવી, કાયદાના અભ્યાસીઓ ખાતર એક “લોકલાસ” ઉઘાડ્યો, મુંબઈની એલફીનસ્ટન કોલેજમાં જ્યોતીષ શાસ્ત્ર ઉપર, છેલ્લી શોધો પ્રમાણે, અગત્યનું અભ્યાસું નાખનાર “સેક્રોસ કોપીક લેબોરેટરી” સ્થાપવા રૂ. ૫૦૦૦ આપ્યા અને ૧૮૮૫માં પોતાના પાંચતખ્ત સહેરમાં એક બાલરસક સુરહ બંધાવ્યું. એઓ, રાજ્યનાં કેલવણી ખાતાં પાછલ દરસાલ રૂ. ૪૦,૦૦૦ થી વધુ ખરચ કરેછે. કાઠીઆવાદમાં ૧૮૭૭-૭૯ માં ચાલેલા જમના દુકાળોની વખતે, પોતાની ગરીબ રૈયતને મદદ કરવા ઠાકોરે ચાંપતા ઉઘાયો થી, વસી પરદેશી દુકાળીયાંઓને પણ રૂ. ૧૫,૦૦૦ ની મદદ કીધી હતી. એડુતો પાસેથી અસલ પ્રમાણે લેવાતી “બાગવટાઈ” ના રાજ્યહાસનાની રીત રદ કરી, તે બદલે, તેઓને કાયદો કરનારી “ખાતાંબંદી” ની રીત ઠાકોરે દાખલ કીધી છે. ૧૮૭૯ માં ઇંગ્રેજ સરકારની કાણુલ ઉપરની ચઢાઈ વખતે, બારખરદાર જનાવરોની તંગી પડવે, તે ટાળવા કાઠીઆવાદના થોડાક રાજ્યો માફક એ ઠાકોરે પણ ૨૦૦ ટુકાઓ એ સરકારને બેટ આપ્યાં હતાં. એમની તરફથી જીદાજીદા અહેર ઉપયોગી ધરખનાં ખાતાંઓને એકંદર રૂ. ૨,૫૦,૦૦૦ ઉપરની મદદ થઈ ચુકી છે. તો, રાજકોટ ઇંગ્રેજ એન્જનીયરીંગમાં ધણાક અહેરખાતાંઓને દરસાલ ચાલું રૂ. ૧૭,૦૦૦ ની મદદ થતી રહેછે. મુંબઈની ‘એલફીનસ્ટન કોલેજ’ માં, ‘સ્કુલ ઓફ આર્ટસ’ અને પુણાની ‘એનજનીયરીંગ કોલેજ’ માં એમની તરફથી કંતેહમંદ વિદ્યાર્થીઓને “સ્કોલરશીપ” આપવામાં આવે છે. ભાવનગરની લાયબેરીનું મકાન બંધાવી આપ્યાં ઉપરાંત એ ઠાકોર તેને દરસાલ રૂ. ૨૦૦ ની ચાલુ મદદ કરેછે. એમની બોહોલી અહેર શખાવતો જ રૂ. ૧૦,૦૦,૦૦૦ થી વધુ બોલાયછે, તે ખાતર, મહારાણી વીક્ટોરીઆએ પોતાની વર્ષ ગાંઠની જુશાલીમાં, એમને “નાઈટ-કમન્ડર ઓવ ધી ઓરડર ઓવ ધી સ્ટાર ઓવ ઇન્ડિયા” નો ખેતાબ બક્ષ્યો, તેની દખલા બરી કીધા, ૧૮૮૧ ની ૧૭ મી અનેવારીએ થઈ હતી. એમના રાજ્યની વાર્ષિક આવક રૂ. ૨૩,૦૦,૦૦૦ ની છે. રાજ્યની ટંકશાળમાં એમના વડીલ ઠાકોર વજેસીંહજીના વખતમાં, ૧૮૪૦ ની ૮ મી સપ્ટેમ્બરે “વજેસાહી” સીકા પડયા, પછે તેમનીસાથ, મુંબઈ સરકારે બંદોબસ્ત કરી, —ત્યાં પડતા સીકા બંધ કરાવી, તેના બદલામાં દરસાલ રૂ. ૨,૩૦૦ આપવા કલુધી, ત્યાં ઇંગ્રેજ રૂપીઆનું ચલણ ચાલુ કરાવ્યું, ત્યારથી એ રાજ્યની ટંકશાળ બંધ પડી છે. એ બદલાની ચાલુ લેવાતી રકમ વીસેના હક વીસે હાલના ઠાકોર, સાહેબના પીતા સર જસવતસીંહજીએ, ઇંગ્રેજસરકાર પાસેથી ૧૮૬૬ ની ૨૫ માં એપ્રેલે ઉચકો લેઈ, તે છોડી દીધો હતો. એમની ૪ પરણેલી રાણીઓ માંહેલી ગોંદલની રાજકુવરી રાજખાએ, એ ઠાકોરના વડા કુવર ભાવસીંહજીને ૧૮૭૫ ના એપ્રેલમાં જન્મ આપ્યો છે. ઠાકોર સાહેબ, ઇંગ્રેજસરકારને રૂ. ૧,૫૪,૯૧૭ ની સાખડી ખંડશી બરેછે, અને લાઠી, પાલોતાણા અને વજાના રાજ્યકર્તાઓ સાથે એઓ એક લોહીના છે. એમના “બાયાનો” બધા મલી ઇછે.

ભાવનગર રાજ્ય—કાઠીઆવાદ દેશના ગોહેલવાડ પ્રાંતના પુર્વ ભાગમાં આવેલું, પહેલાં વર્ગનું છે. તે ૧ તાલુકા અથવા આઠણિયા, તેમજ રોહર ભાવનગર, ગુડવા, કુડલા, હાહિર, ખોતાદ, અને તથાજનાં વેહેરાયલું હતું, તે હાલ ૧૦ આઠણિયામાં વહેંચાયું છે. ત્યાં એક એક જાહેર ઉતારો છે. ધણી પરા આઠણિયામાં દરબારી ધર્મના દવાખાનાં છે. એ રાજ્યમાં 'તમાકુ' ગોહેરાં જમ્યામાં ઉગાડવાની કોરોશ પાર ઉતરેલો તે ગોહેલા જમ્યામાં 'કપાસ' ઉગાડવામાં આવેલો. ત્યાંના 'મીઠા' નાં આગરની વાર્ષિક આવક રૂ. ૮૦૦૦ ની થતી હતી તે ૧૮૭૭ થી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે એ મીઠું પોતાની હદમાં આવડું બંધ કરી પોતાની સત્તામાં લેવાતા બાલે મીઠું વેચવા હાકારને ફરજ પાડે, એ આવક ત્યારથી આઠી થઈ છે. એ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ ૨૭૮૪ ચોરસ માઈલ છે. તેમાંનાં એકેદર ૬૫૬ ગામોમાં, ૨૦૦ કોટબંધી છે. ૧૮૭૨ ની ગણતરી પ્રમાણે ત્યાં ૧,૨૦,૦૦૦ ધરો અને ૪૨૮,૫૦૦ આણેની વસ્તી છે, તેમાં યુગ્મ ભાગ હોઈએલો છે. ત્યાંનાં ૧ બંદરો, ભાવનગર, ગુડવા, કુડગર, રાજુલા, તથાજ અને રાજોદરા મહેલાં, પોહેલાં ર યુગ્મ અને ધીકનાં છે. યુગ્મ પાહાડી ટકરીઓ સોહિર, ખોપરા, અંબે વગેરે છે. એ રાજ્યમાંથી દરસાલ ૧,૦૦,૦૦૦ ઉપરાંત ધણીક હજાર મણુ રૂની ગાંસડીઓ નીકારા થઈ તેનો ગોહેરાં ભાગ મુંબઈ જાય છે. જમીનના કરમાં ધણેક થવાથી ત્યાંની હજારો એકર પડતળ જમીન હાલ ખેડાઈ છે. રાજ્યની આવકનો યુગ્મ આધાર પેલી ઉપર છે. જે યુગ્મ કરીને રૂ, જુવાર, બાજરી, ઘઉં અને ચણાની થાય છે. ત્યાંની 'બાલ'ની ખારી જમીનમાંથી પાણી વગર સરસ ધઉનો પાક ઉતરે છે.—આખા કાઠીઆવાદમાં, ભાવનગર રોહર પુષા સાધના સરસ રસના ખાતર વપાણાઈ શકે. તે પાછલ, તેમજ, દવાખાના, નીરાણો, બંદરો, ડકા વગેરે બાંધવા ખાતર એ રાજ્યને રૂ. ૪૫,૦૦,૦૦૦ ખરચ થઈ શકે. ત્યાં પોતાના પોહંડ અને ગ્રામમાં એકથી દીવાદાંડીઓ બાંધી છે. ૧ હાઈકુલ, ૨ કંગ્રેજી-ગુલરાની સ્કુલો ૮૮ નીશાણો અને ૬ કન્સારાણા પાછલ રાજ્યને દરસાલ રૂ. ૪૧,૦૦૦ ખરચ થાય છે. દેશી લીંબીની ધરકર ૨,૫૦૦ અને પસાવત-*

* જુલો, ધાંઘાઠા. લગભગ ૪૮,૦૦૦ છે. ત્યાંનાં ૪ બાળોમાં હસક બંધાંમથી ૧૨ ગામો છે. ત્યાંની કીમતી પથ્થરની ખાણોમાં, ગુડવામાં લીલા પથ્થરની છે જેની તરેહવાર શોભીથી મીઠો બને છે. 'બિલા' પથ્થર ફરસબંદીના કામમાં આવેલો. કુડલામાં, આરારપહાણુ અને ચકમકની ખાણો છે. સોહિરમાં લીણો અને કાલીપાટનો પથ્થર છે. તથાજનાં પીણો પથ્થર ધણે રોખાખાન છે. પાસતખત ભાવનગર—બંદરવાણું અને કીલ્લેબંધ રોહર, "ગવેચી" નદી કીનારાથી ચા ગાફ છેટે અને દરીઆની સપાટીથી ૩૮ ફીટ ઉંચું આવેલું ઇ. સ. ૧૭૨૩ માં સ્થપાયું છે. ત્યાંની સુલ વતીની રાજઆત ૧૭૨૩ માં ખારીઆ બંદરના થધવા ગામમાંથી રાજ થઈ, તે ગાંમ હાલની ગોહેલી વસ્તી વચ્ચે થેરાઈ જઈ "વધવાનો ચોરો" નામથી આલખાય છે. રોહરમાં પૂતલી વસ્તી ફેલાયા પછે કીલ્લા બંધાયો, પછે કોટની બહાર વસ્તી ફેલાઈ તેમાં પાછલથી એટલા બધા વધારો થઈ ગયો કે, ત્યાં બંધાયેલા ગોહેલાઓની હારોવચ્ચે કીલ્લાની દીવાલ ગરક થઈ ગવેચી દેખાય છે. ત્યાં ધરો ૧૩,૦૦૦ અને ૧૮૮૧ ની ગણતરી પ્રમાણે વસ્તી ૪૭,૭૭૨ ની છે. રોહર ૩ બાળોમાં, તેમાં પોહેલાં રોહરના એટલે કીલ્લાની બંદરો, અને બહારકોટ બે ભાગમાં વહેંચાયું છે. ત્યાં સારી બાંધણીના અસલી ધરો વગેરે સુધરેલી બાંધણીના રાણુકદાર પુસ્તળ ધરો છે. રથતનો ગોહેરાં ભાગ વેપારી વાણીઆઓના છે. ત્યાંની નાધથી ગોહેડી પ બળરોમાં એક ધણી મુરોબીત છે. સધલા રસા સરસ અને સફાઈદાર છે. ગોહેરાં પાવા ઉપર ત્યાં પાણી પુરં પાડવા, રોહરથી ૫ ગાઉ છેટે આવેલી ભાખરા નદીને જળરો બંધ બાંધી મેઈ પાણીનો જળરો ગોહેરાં જમ્યા સંભાલી રાખ્યો છે. તે, ખીજે ગંજળવર બંધ ગવેચી નદીને રૂ. ૫,૫૮,૦૦૦ ને ખરચે બાંધેલો. જે યુગ્મ કરીને આખું રોહરની અને બંદરમહેલાં વાહણીની પાણીની ગરજ સારે છે. દરબારી પોડાઓની આલ્યાદ વધારી ઉછેરવા ત્યાં બે ગોહેરાં ખાતાં છે. ત્યાંના બારમાં એક દીવાદાંડી બાંધી છે, અને એ બંદરથી રૂ, ઉત. અનાજ, વગેરે વેપારી માલની જમીન ગોહેડી નીકાસ થાય છે. ત્યાંના ગોહેરાં દરબારી છાપખાનામાંથી દરમાસ "ભાવનગર દરબારી ગેઝેટ" નીકળે છે. રોહરના દક્ષિણ ભાગ તરફ ધણીક નવી ગોહેડી મુરોબીત જાહેર ઇમારતો, જેવી કે, સીવીલ એન્જનીયરીંગ એપ્રીસ, હાઈકોટ, પાથ એપ્રીસ, ટેલિગ્રાફ એપ્રીસ, રેવીન્યુ સરવે એપ્રીસ, નાધથી એપ્રીસતાલ અને દીરપેનસી, હાઈકુલ, એંગ્લો-વરનાટ્યુલર સ્કુલ, કન્સારાણા, અને રૂની નાધથી મારકેટ બંધાય, રોહરની રાણુકમાં વણું વધારો કીયો છે. ત્યાં હાલ બંધાતી કોરોદાદે એપ્રીસતાલને "સર તત્ત્વસિંહજી એપ્રીસતાલ" નામ આપવામાં આવશે. ત્યાંનું દરબારી ધરમનું દવાખાનું "સર જસવંત સિંહજી" નાં નામથી આવેલો. ગોહેડી જેલ સાફ રહે છે, દરબારી કુબારકામ અથવા "પોટરી" નું ખાનું ફેબ્રેકેશન નીવડ્યું છે. ત્યાં ૧ ઇંગ્લેજ હાઈકુલ, ૧ એંગ્લો-વરનાટ્યુલર સ્કુલ, ધણીક ગુલરાની નીશાણો, કન્સારાણા અને ૧ મકતબ છે. રોહર સુધરાઈ ખાનું ગોહેરાં પાવા ઉપર આવેલો. ઇતિહાસની ૫ અદાયો છે. ત્યાં રૈરામી કાપડ ગાફ લખાય છે.

ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹੀ

SHAHJAHAN SAHIB SHAHJAHAN, OF SHAHJAHAN.

His Highness Whagji,

THAKORE OF MORVI.

THE city of Morvi, known until A.D. 750 by the name of "Bhemora," obtained importance through the exertions of Mandhuj of the 'Jethvá' dynasty, who ruled there at that period. From his successors of a later generation, it passed, in A.D. 1176, into the possession of Mahmad Sha of the Gory dynasty, and in 1543, by an Imperial *Firmán*,—it was made over as a gift, by the Governor of Ahmadabad, to Rao Khangár. The circumstances which led to the gift being made were as follows:—The great ancestor of the ruling race of the Morvi State was Jam Jadhaji of Cutch. His descendant Khangárji, having a right to the throne of Cutch, was deprived of it by an usurper, his cousin Jam Ravul; whereupon Khangár sought shelter at Ahmadabad, and being fortunate enough to save the life of the Governor of Ahmadabad, in a lion-hunt, he was rewarded with the title of "Rao" and with the principality of Morvi. When firmly established at Morvi, he began to harass and invade the Ruler of Cutch, and at last succeeded, by force of arms, in regaining his ancestral throne. He changed his seat of Government from Lakiarvira to Bhuj—which had then been newly founded, and Morvi was added as a district to the province of Cutch (see the history of CUTCH in this work). Rao Khangárji's fifth descendant had eleven sons, the seventh of whom, Ranji, was honoured by his father with the sovereignty of Morvi, in recognition of his bravery and great abilities. Ranji was treacherously killed by a younger brother named Pragji, who usurped the throne of Cutch, but was soon after taken prisoner by Ranji's son Káioji. Between these two princes, however, an amicable settlement was arrived at, by which Pragji became Rao of Cutch, and—Thakore Káioji the Founder of the present ruling house, became Chief of the Morvi and Whaghud districts. Aliaji, the grandson of Káioji, was a bold warrior and bore on his person many honourable scars of wounds received in battles. In the reign of his son and successor Ravoji—the city of Morvi was fortified. Jeeaji, the third in descent from him, is said to have gained a great victory over the warlike tribe of the Míánás of Malia. Being a true friend of the English, he was easily induced by them to adopt strict measures for the suppression of the odious practice of infanticide. His second successor Ravoji was also an active and intelligent ruler, who rescued the State from indebtedness and raised it to a condition of financial prosperity. In his time all the departments of the administration, the judicial, military, revenue and police were thoroughly reorganized, while the State enjoyed the blessings of an extended commerce, and a thriving population. His rule lasted 26 years, and on his death, the *gadi* fell to the lot of the youngest of his three sons, Thakore Sahib Whagji, the present enlightened Prince of Morvi.

His Highness Thakore Whagji, a 'Jadeja Rajput' by caste, was born on the 17th April 1858. He had been a student in the 'Rajcoomar College' at Rajkot for 6 years, and has a good knowledge of English. Being a minor at the death of his father, the State was under the care of two able Native administrators appointed by the British Government until the Thakore came of age, in the beginning of January 1879, when the government was made over entirely to him. The joint-administrators effected great improvements during the minority

of the Prince. New court-houses, jails, police-lines, tanks and wells were constructed, schools and dispensaries established, and the roads improved. The Thakore, as soon as he assumed power, distinguished himself by his generosity, in feeding at his own expense for three weeks, 3,000 famine-stricken persons at Poona, and by opening relief works, at the cost of Rs. 28,000, for the benefit of his own suffering subjects of Morvi. In his time new roads are constructed, a handsome bridge, at the cost of Rs. 4,00,000, is built, new markets are opened, streets lighted with electric light, a people's park opened, and a clock-tower erected. He was the *first* Kathiawar Chief, who, in 1883, had gone on a tour to England and the other European countries. The first Tram-line in Kathiawar called "the Morvi State Tramway-line," between the Wadhvan and Morvi States, to the length of about 700 miles, has been projected, and it will cost the State the sum of Rs. 5,00,000. The annual revenue of the State is Rs. 8,36,000, out of which Rs. 58,471 are paid as tribute to the British Government. The Thakore is entitled to and receives the honour of a personal salute of 11 guns, with a guard of honour.

THE STATE OF MORVI—is a second class one, comprising 125 villages, and covers an area of 821 square-miles, divided into 4 Mahals or Revenue sub-divisions, comprising a population of 90,000. In each of these there are dispensaries and courts of justice. The—chief product of the soil is *cotton*, the annual average yield of which is 1,00,000 *maunds*. The State salt-pans yielded revenue until 1879, when salt being regarded as a source of income by the Government of India, the State was forbidden to export it into the British territory. The educational wants of the subjects are supplied by 1 English and 25 Vernacular schools and 3 seminaries for girls.

THE CAPITAL TOWN, MORVI—is in the centre of the province of 'Machookantha' and on the banks of the river Machoo. It presents a picturesque appearance, with its handsome buildings and well-made roads. The population as per latest Census was 12,872. Its ex-police superintendent was an energetic Parsee gentleman named Byramji,—whose vigilance and vigorous measures had caused his name to be held in terror by the lawless and desperate *Miánás*, who infested many parts of the province of Kathiawar. During the Thakore's travels through India, he visited many well-known places, and this, as well as his visit to England and other European countries in 1883, has given an impetus to several marked improvements in the town and territory of Morvi.

નામદાર ઠાકોર સાહેબ વાઘજી,

ઝોરખી ના.

એ ઠાકોર સાહેબના યુગ-વડીલ જીમ જોડાણ, કચ્છમાં રાજ્ય કરી ગયા. તેમની ૧૨ માં પેઢીએ ઉતરેલા જૈનારજી-
નો, તે ગાદીએ આવવાનો હતક, તેના એક બેરો જીમ શવળે હિ.સ. ૧૫૩૧ માં છીનવી લેલે, જૈનારજીએ જીમ-
દાવાદના મુખાની મદદ માગવા જઈ ત્યાં રહી એક ભયંકર સીંહને મારી, તે મુખાનો જીમ બચાવી, તેની તરફથી તે
આતર “શવ” નો ખેતામ ઘેર, મળેલી બચ્ચરી મદદ મેલવી.—જનામમાં, ‘ઝોરખી’ ની બહેન કરાવી લીધી હતી. જે ઉપર,
તે વખતે, નવાખખાન પારી સવા ચલાવતા હતા; તેણે, તે, જૈનારજીને સ્વાધીન કરવાના પાડવે, તેણે લડી ઝોરખી, તેના હાથમાંથી
૧૫૪૩ માં ઘેર ત્યાં પોતાની સવા સ્થાપા પછે, જૈનારજીએ ૧૫૪૫ માં, પોતાનું બાપીકું રાજ્ય કચ્છ ને જોરખીની
નબઘીકમાં છે, તે ઉપર આજ કુમથા કરી, જીમ શવળને હરાવી, તે પાછું છાવી લીધું હતું.* તે વખતથી, ઝોરખી, કચ્છના
એક માહાલ તરીકે ગણવા લાગ્યું. શવ જૈનારજી ૧૫૮૩ માં સ્વર્ગવાસી થયા પછે, કચ્છની ગદીએ, તેમની ૪ પેઢીએ
રાજ્ય કર્યા પછે, ૫ મીથી ઉતરેલા શવખજી ગાદીએ આવ્યા. તેના ૧૧ પુત્રો મહિષા—૨ જ રજોજીએ, ઝોરખી ઉપર
ધરણે કુમથા બહાદુરીથી હાથી કરાડી, તે, તેના બાપે, તેને ધનામમાં બદલું હતું. શવખજી પાછા કચ્છની ગાદીએ
આવવાના તેના વડો કુવર જોધજી નબળા હોયે, તેણે ગાદીઉપરના હતક જોડાઈ રહ્યું, ‘પરાશ’ ઘેર સંતોષ પામ્યે, તેના બીજા
બાઈ, તે ઉપર રજોજી ગાદીએ નેમો હતો. હવે શવખજી ૧૧૬૦ માં ને ધીવે મરણ પામ્યા, તેજ ધીવે, શવ
રજોજીને, તેના ન્હાના બાઈ પ્રાગજીએ દમલખાણથી મારી નાખી. પોતે ગાદીએ ચડી ગયા હતા. રજોજીનો પુત્ર કવિજી
ને બાપના મરણ કાળે ન્હાની વયના હતા; તેણે ઉમ્મરે પુગતાં બહારવડું થીકું, અને પ્રાગજી અને તેના પુત્ર ચોડજીને કેદ
પકડવા, કે પછે પ્રતેજ, એ કાકા બનીલ વચ્ચે એમ સમજીની થઈ હતી કે: પ્રાગજીએ કચ્છની હતકની બોલવણી અને
ઠાકોર કવિજીએ, ‘વહાણ પ્રગણું વીરે’ ‘મજલું કાંઠા’ નો આખો પ્રાંત, એકલે ઝોરખી ઉપર સવા ચલાવવી.—એમ હિ.સ.
૧૫૫૫ થી ઠાકોર કાંઠાએ, ઝોરખીને પોતાની સવાનું પાવતજી બનાવ્યું.† કે જે એ રાજ્ય-કુટુંબનો યુગ-સ્થાપનાર થયો.
એ ઠાકોર બહાદુર, ૧૫૫૫ થી અને ૧૫૫૬ તરીકે વખજી, ૧૭૩૩ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના ૬ પુત્રો મહિષા વડો તેજ માલજી
નીર-વંશ મરણ પામ્યે, તેનો ન્હાનો બાઈ અધીઆજી ગાદીએ ચડો.—તે જયેર બહાદુર લડવૈયા હતા, જેના બદલ ઉપર ૬૦ તો
જયેર હતા. તેને ‘આધીજી’ ગાંઠ વસાવ્યું. તેના કુરમનોએ તેને ૧૭૩૬ માં, રજેથી, જીમનચર તાખાના ‘૪૬ધરી’ મામમાં મારી
નાખ્યા હતા. તેના એક પુત્ર પુત્ર રજોજીએ, એજ વર્ષમાં ગાદીએ આવી, પોતાના બાપનું યુગ કરનાર કોકેબાદને કતલ કરી, તેનાં
૧૨ માથા છાવી ઘેર, ‘૪૬ધરી’ને ચપમાલ કરી, બાળીનાખ્યું હતું. એજ ઠાકોર—ઝોરખીના ધીસા બંધાવે ને હાલ બીજે છે.
તે ૧૭૫૩ માં સ્વર્ગવાસી થયો. તેના ૭ કુવરે મહિષા ચમણજી ગાદીએ આવ્યો. તે ૧૭૭૨ માં મરણ પામ્યો. તેની પાછળ
તપ્તે અલિષે હમીરજી ૧૭૮૯ માં નીર-વંશ સ્વર્ગવાસી થયે. તેનો ન્હાનો બાઈ જીઆજી તપ્તે ચડો. તેણે માળીઆ તાલુકાના
—“મીઆંજી” ઘોઠો જેમના આખા કાઠીઆવાદમાં ધણજી ધાર્મીજીએ બહાદુર, ૫૬ ૬૬૬૬૬૬ ચેર અને હુડારા
તરીકે આજજી બહાદુરી છે, તેવા છાવના આધા અને ભયંકર ઘોઠોના પરાજય કરી, તેમના ધીસા ભંડી, બોલ બરાખર
કરી રીધી કે ને પછે—તે પછે બંધાવેલ નહીં, અને ત્યાંના ઠાકોર ડોસાજીને પકડી કેદ થયા હતા.† એ ઠાકોર, પોતાના
બહાદુર પ્રગણનાં બાપાનો કચ્છ સથિ મળી ગયલા ભાઈ, તેમને નેર કરી, પાછા પોતાને તાપે ધીસા હતા. એનાં
અમલ વખતે—૧૮૨૦ માં, ઇંગ્લેંડ સવા અને લાગવગનો કાઠીઆવાદમાં પેહલ વેહેસા ૫૫૫૫૫૫ થયા અને જોડો
રજપુતોમાં પોતાની પુત્રીએને બાલ વયે મારી નાંખવાની રેલાયલી બુટી રસમનો મળજીત આઠકાવ એ, ઇંગ્લેંડના
મીર બનેલા ઠાકોર, તેમની મુચનાથી ધીસા હતા, તે ૧૮૨૮ માં સ્વર્ગવાસી થયો. તેના બે કુવરે મહિષા પૂજી
જીજી તપ્તે આવ્યા, તે ૧૮૪૫ માં સ્વર્ગવાસી થયે, તેના એક પુત્ર પુત્ર રજાજી તપ્તે ચડો. તેણે—રાજ્યમાં ધણી મુખારી કરી,
આગલા અંધેર ‘પરચળી’ અધીગણું બારે કરજી થીડી, સાચી સમજ અને ચંચલાધી અમલ ચલાવી, લીબેરીમાં
ને મચ્યો ન હતો.

* જુઓ “ક-
ચ્છ”
† કચ્છની ગા-
દીએ આવનાર
“રાવ” કેરેલાય
છે, તો ઝોરખી
ઉપર રાજકર્તી
“ઠાકોર” બોલાય
છે.
‡ શવખજી-
જીનાં એ વજી
કુવરે વધી ક-
ચ્છની તવારીખ-
માં ઉલટી બી-
ના જયારે, તે
વડુ બેરોબાધર
ભાગે છે.
§ એમ ઝોર-
ખીની બીજી ત-
વારીખ અને કાં-
ઠાંથીની કેતાના
જયારે છે.—તો
માહારી મુસા-
રીમાં માળીઆ-
ના ઠાકોર બોહજી
સથિ, એવાત થ-
તા. તેનું અપાવણું
તેણેના પાડાનું હતું.
પછે થયે તેમ હો
પછે. માળીયાને
કરતો કાંઠો નહી
ભેડે. “તે, કેમ
અને ક્યારે બોલ
બરાખર થયો” તે
સવાલને પતીલ
બધો મુશ્કેલી મ-
ને મચ્યો ન હતો.

ખેડેટો વધારી કરવા ઉપરાંત; ન્યાય, જેલસુધ, શાલીસ અને લગ્નકરી ખાતાં માળી કાઢાડી સુધાયાં હતાં. વેપારને ઉત્તેજન આપી વધારે, અને રૂબરૂને લાભ અને સતિષ થનારા ઉપાધી લેવે, ત્યાં ધણાંક નવાં ગાંધી વસી, વસતીમાં વધારી અને એવાના ફેલાવો થયે, રાજ્યની આવક અને આબાદી ચઢતી કલાએ પુગી હતી. એ કાંઠારે ૧૮૧૧ માં ‘ક્રેકર’ માહાત્મને ક્રિસ્ટિયન કીધો હતા અને—ક્રાઈઆવાદના રાજ્યમાંનાં સુસાદરી કરવાની પહેલ કાઢનાર એજ કાંઠાર હતા. એમને પ્રવાસ કરવાનો ધણો રોખ હતો. તેઓએ, આશરે ૧૦ ગાંધી નવાં વસાવ્યાં હતાં. એ ચંચળ કાંઠારના વખતમાં—ઝોરખી રાજ્ય ચઢતી કલાએ પુગી, વખણાઈ, ખુબ ખીલ્યું હતું. એ કાંઠાર સાહેબને ૧૮૬૯માં સ્વર્ગવાસી થયા, તેમના પહેલાં બે પુત્રો સ્વર્ગવાસી થયે, ત્રીજો પુત્ર, તે આ બાબતને જગતા હાલના કાંઠાર સાહેબ વાલજી, ઝોરખીની ગાદીએ આવ્યા છે.

કાંઠાર સાહેબ વાલજી, ‘એડમ’ રજપુત છે. એમને માજી રાજ્યના સાહેબે ૧૭મી એપ્રિલ ૧૮૫૮ ને દીને જન્મ આપ્યો. એમની બે બહેનો, વતરેંગે એક બાઈ જરજીત છે, તેઓએ ‘ક્રિસ્ટીન’ની પાઠશાળામાં અભ્યાસ કીધો, અને ૧૮૮૫ માં એલ. એલ. બી. ની ડીગ્રી ગ્રેજુવો, ત્યાંથી પાછા આવ્યા છે. કાંઠાર વાલજી યુનિવર્સિટી અણે છે અને રાજકોટની ‘રાજકવર કોલેજ’માં ૬ વર્ષે ઈંગ્રેજ અભ્યાસ કીધો છે. એઓ ૧૭મી ફેબ્રુવારી ૧૮૭૦ ને દીને, રાજ્યગાદી ઉપર ૧૩ વર્ષની નાધલી ઉમ્મરે સુકરર થયા, તે વખતથી રાજ્ય-વહીવટ ઈંગ્રેજ સરકારની કેમરેખ હેઠળ, એડાયલા-રાજ્ય-કારભારીઓથી ચાલ્યો, ત્યારે કાંઠારે હોંદીસ્તાનની સુસાદરી કરી, મોહોટો શેહેરો એમાં હતાં. એમને ૨૧ વર્ષની વયે પુગતાં, રાજ્યની પુરખખતાર સવા એમને હસક સોંપવાનો દીવસ ૧૮૭૮ ની ૫મી મેનો હતો, તે છતાં, એમની અરજથી ઈંગ્રેજ સરકારે, એમને પુરતા લાયક અને આલાક એઈ, એ સુદતની ૪ મહીના આગમજ તે ૧ લી જાનેવારીએ રાજ્ય-સવા એમને સ્વાધીન કીધી હતી. તે અગાઉ ૧૫ મહીના, તે ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૭૭ થી એઓએ અનુભવ ગ્રેજુવવા એડાયલા-રાજ્યાધીકારી તરીકે રાજ્ય-કારભાર ચલાવ્યો હતો. એડાયલા-રાજ્ય-અમલની વખતે, —રાજ્યની જેલસુધ વધી, નવા રસ્તા, તલાવો, કુવા, જીલ્લાની દરખારી ઈમારતો, કોરડો, ટુરંગો, પોલીસ લાઈન અને નીશાળો, વીગરે ધણાંક પ્રજા ઉપયોગી કામો બન્યાં અને એક નવું “વાલ પફ” વસ્ત્ર; નવાં દવાખાનાં ઉધડ્યાં, અને કેલવણીનો ફેલાવો થઈ, રાજ્યકારભાર ખુબ સુધાર્યો હતો. એ કાંઠાર સાહેબે ૧૮૭૭ ના દુકાળ વખતે, ખુલામાં ૩,૦૦૦ નાચાર દુકાળીયાંઓને લાગત ૩ અઠવાડીયાં સુધી ખવડાવું હતું; તો ૧૮૭૮ ના દુકાળમાં, પોતાની રૂબરૂના થઈ પડેલા નાચાર બાગને મદદ આપવા રૂ. ૨૮,૦૦૦ નું અદર બાંધકામ બોલી ૪,૦૦૦ માણસોને કામે લગડ્યાં હતાં. એઓએ, રૂ. ૪,૦૦,૦૦૦ ના કેદવાલા અરેબે ‘અચ્છુ’ નદી ઉપર એક સુશોભીત મોહોટો પુલ બંધાવ્યો છે. શેહેરને સંલગાર આપવા અને રૂબરૂના સુખ ખાતર એઓએ નવાં બજારો, ગમત આપનારો બાગ, ધડીયાળનો મીનારો, વીગરે બંધાવ્યાં અને ત્યાં લીજીલ કોલેજીની બનીઓ દાખલ કીધી છે.—ક્રાઈઆવાદના રાજાઓમાં જેલેલેલેલ્યા એઓએ ૧૮૮૩ માં ઈંગ્લાન્ડ અને યુરોપની સુસાદરી કરી અને સુધરેલી રાજ્યનીતીનું અચ્છું જ્ઞાન ગ્રેજુવો આવ્યા છે. એ કાંઠાર, “ઝોરખી સ્ટેટ ટ્રાન્સે લાઈન” ને વલવાલથી ઝોરખી સુધી, આશરે ૭૦૦ માઈલ લંબાઈની, રૂ. ૫૦,૦૦,૦૦૦ ને ખરચે બાંધી ઉઠાડવાની તૈયારી કરી ચુક્યા હતા, તે હાલ દીલમાં નાખ્યું છે. એક નવો સુશોભીત જેલેલ એમના વખતમાં બંધાયો છે. એમના રાજ્યની વાર્ષિક આવક રૂ. ૮,૩૬,૦૦૦, ની મણાય છે, તો ખરચ રૂ. ૭,૪૮,૪૮૩ નો કહેવાય છે. એઓ, ઈંગ્રેજ સરકારને વાર્ષિક “ખંડી”ના રૂ. ૫૮,૪૭૧ સામટા બરે છે. તો, રાજકોટ-એજનસી મહિલાં કેલવણી વીગરેનાં ધણાંક અદર-ખાતાંઓને ઉત્તેજન આપવા દરસાલ ચાલુ મોહોટી રકમની મદદ કરતા રહે છે. એ કાંઠારની ૩ રાણીઓ મહિલી બાજી રાજ્યા, જે, “ગોએલ”વંશ ની છે, તેણીએ,—કવર જીઆજને ૧૮૭૭ ની ૩ જાનેવારીએ જન્મ આપ્યો છે. એ કેળવાયલા કાંઠાર સાહેબ મજબુત ઠરાવ અને સુધરેલા વીચારના છે. તેમને ઈંગ્રેજ સરકાર તરફથી લશ્કરી ટુકડીસાથ ૧૧ તોપોનું જ્ઞાન મળે છે.

પુરાતન ઝોરખી—ને જેલેલેલેલું, “જીવા” વંશના જ્ઞાનધન રાજ્યે ૪. સ. ૭૫૧ ની ૨૮ મી સપ્ટેમ્બરે વસાવ્યું, ત્યારે તે, “બીજોર” નામથી ચાલખાઈ હતું, તે, હાલનાં ઝોરખી રોહરથી ધરા-પંકોડે રોહર તથાવતે વસ્યું હતું. જ્ઞાન-

ધનની ધણીકે આપણે ત્યાં હાલની મેળવી ગયા પછે, એ રહેર તેમના હાથમાંથી “ગોરી” વરાના મહેસુદરાહે* * બીજી તર-
 ઇ. સ. ૧૧૯૧ માં છુટી થવા બાદ, હાલનું મોરબી રહેર તેણે નવું વસાવ્યું હતું. પ્રાચીન મોરબીની અસલ ભૂગર્ભ હાલ કે નવાબખાન
 પક્ષે જીતેલી નામદાર સાહેબના પછે, કે ભાંધી અસલ વખતના દહાવના ગ્રામના સીકા વીતેરે બીજી ચીએ કોઈ નામ લખાડ્યું.
 કોઈ વખતે મળવી રહેશે.

મોરબી રાજ્ય—૨ ભ વર્ગનું છે. તેની હદમાં કાઠીઆવાદની અડધુ નદીની આસપાસના “મચ્છુકાંગો” પ્રાંત
 (‘આલા’ રીવાજ), અને ‘ચલુ’, તે સાથે તેની પેઠી મેરડુએ આવેલાં ‘વાગડ’ પ્રગણના ભાગ, એ સંપૂર્ણ આવ્યું છે. તેનું
 ક્ષેત્રફળ આશરે ૮૨૧ ચોરસ-માઈલ છે. તેના ૪ માહલો, પૂર્વે ‘જેતપેર’, ઉત્તરે ‘જવાણીઆ’, દક્ષિણે ‘કેકરા’, અને ‘આપાલ’
 ને કચ્છના રાજાની પેઠી તરફ વાગડમાં આવેલું છે. એ—છેલ્લા માહલની કુખતવારી વીરો, કચ્છ અને મોરબી રાજ્યો વચ્ચે
 કંઈ મુદત થઈ તકરારે આવ્યું છે. દરેક માહલમાં એકદુરબારી ધર્મનું-કુવાખાનું અને ઘીવાની તેમજ શેઠદારી અદા-
 થતો છે. રાજ્યના એકદુર ૧૨૫ ગામો છે. સઘળી મોહોડી ૬ ધર્મશાળાઓ છે. ત્યાં કુખ પેદાસ ૬ ની થાય છે, ને દરસાલ
 ૧૦૦,૦૦૦ મણને આશરે પાંચ છે, તે એક હજાર મણ ‘ઉત’ પણ ઉતરે છે, એ રાજ્યને, ત્રીમાંના-અગ્રવાની આવક
 જારી થતી હતી, તે ૧૮૦૬ થી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે પોતાની હદમાં આવડું બંધ કરવાથી, ધડી ગઈ છે. ત્યાં ધરેની સંખ્યા
 ૩૪,૩૦૫ અને વસતી ૬૦,૧૧૧ ની છે. એક મોહોડી ઇંગ્લેન્ડ સ્ક્રુલ, વગેરે ૨૫ ગુજરાતી નીશાનો, અને ૩ કુખશાળા છે,
 ને પાંચ એ રાજ્યને રૂ. ૭,૦૦૦ થી કંઈ વધુ વાર્ષિક ખર્ચ થાય છે. ત્યાં વળી રીતવા કહાડવાનું ખાતું પણ છે.
 રેવતના કુખ ઉદ્ભવ ૬ ઉપાડવાને છે, ને ઉપર રાજ્યની આવકને મોહોડો આધાર છે.

વાઘજી મોરબી—રહેર, મચ્છુકાંગો પ્રાંતનાં મધ્ય-ભાગમાં, અડધુ નદી કંઠે ખાઈ સથિ કિલ્લેબંધ થઈ ઉભું છે.
 ને,—ત્યાંનાં બીએ વર્તના રાજ્યોનાં પહેલું રહેર છે. ત્યાં, ધરેની સંખ્યા ૪૧૧૪ અને વસતી ૧૨,૮૦૨ માણસોની છે. રહેરમાં
 ૫૨ મેલાતલ, આસપાસ સઘણ, તે, મુધરાઈ અને સફાઈના કેખાવ આવે છે. ત્યાંનાં રસા પોહવા અને હનારતો કીક
 કેખાવની છે. રહેર મુધરાઈખાતું મોહોડા વાગા ઉપર ઉભું થઈ આવે છે. રેવતના રહેલુ ખાતર, કવાવતવાથી ૧૫૦, તે
 બીકવાવતવાથી ૧૦૦ પોથીસ અને ૫૦ રસાવાના કવાવતવાથી સ્વારે રાખેલા છે.

મોરબીનાં વીધવા રાણી સાહેબ માણ રાજ્યના—સ્વર્ગવાસી કઠિર રવાજનાં ૩ હેવાત રાણીઓ મહેલાં એક,
 ને એ સુડાના કઠિરના મેદન થાય છે, તેમની હાલ ૫૦ વર્ષની ઉમ્મર છે. તેઓએ અડધી કેલવણી લીધી છે અને
 રાજ્યકારભાર અદાવવાને પકો અનુભવ ધરાવે છે. પોતાની આવક સ્વર્ગવાસી થઈ, એઓએ, મોરબીના રાજ્ય-
 કારભાર ૧ વર્ષે તુલીક એચલાઈથી ચલાવ્યા પછી, ત્યાં ભેડાવલા-રાજ્ય-અધીકારીઓ નેમાયા હતા. એ રાણી સાહેબ,
 પોતાની અપળ કુધ્ધી, એચળ મનરાઈવી, ઉદાર ઘીલ, અને નીવી ખાતર ભણીતાં છે. એ બધા ગુણો ખાતર તેઓ
 પોતાના જવારનાં ધણું માનીતાં થયાં હતાં. સ્વર્ગવાસી કઠિરના વખતમાં, એઓએ, ધણીક વીડાવી લાચાર
 એઓને હનસાદ અપાવ્યા હતા. ભેડાવલા-રાજ્યકારભારના વખતમાં પણ, રાજ્યને ભચી કેટલીક કાલુ અને કુચવાડા-
 જરી બાળેલા વીરો, એઓને, અભીપ્રાય થવામાં આવતા હતા. એઓની મણિયાં, “ખેડાડા” અને “ઝીકવાણી” બે
 ગામો છે, તેની વાર્ષિક ઉપજ રૂ. ૨૦,૦૦૦ ની થાય છે, ત્યાંનાં ઘોઠો એમના અસલ તથે કુખી છે. એઓ, મોરબીમાં
 દરેરોજ, અસાકત, નાચર, દરદી, વીચરે નીરાખીત થઈને ખવડાવે છે અને ચોક્કસ મુદતે તેઓમાં કપડાં બેઢેએ. એ
 કેલવાવલાં રાણી સાહેબ, મોરબીમાં “રવાજ પાઠશાળા” નામથી ધર્મની-નીશાળ ઉઘાડી છે. ત્યાં દુરથી શોખવા
 આવનારા વીધાર્થીઓને, એઓ ગ્રહીત ખાવાનું આપે છે. વળી, પોતાનાં ગામોમાં પણ એઓએ, ગુજરાતી નીશાનો
 ગોઠી છે. મોરબીના ઇંગ્લેન્ડ તેમજ ગુજરાતી નીશાનોના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તરન આપવા, તેમજ રાજકોટના ઇંગ્લેન્ડ
 હાલ-સ્કુલ માં પણ, પોતાના નામની ૫ “સ્કોલરશીપો”, ચાલુ કરાવી છે. વળી મોરબી રાજ્યના કોઠાની વિદ્યાર્થી,
 કાઠીઆવાદ કે ગુંબડમાં કેલવણી થવા આવવા હાલ, તેને, એ રાણી સાહેબ મદદ કરે છે, નેના લાભ, હજીયુ કુખી
 એકલ વિદ્યાર્થીઓ, રાજકોટના “ઉત્તરનીયોગ-કેલેજ” માં ભઈ લીધે છે.

His Highness the late Sugramji, THAKORE OF GONDUL.

THAKORE KOOMBHĀJĪ, the **Founder** of the Gondul State, was a 'Jadeja Rajput,' and belonged to the family of the Jam of Nowanagpur, being the second grand-son of Vibhaji of Rajkot. He had obtained 20 villages by inheritance, as his share of the territory of Rajkot; and for the military aid rendered to the Governor of Ahmadabad,—he was rewarded with the grant of the village of Gondul in A.D. 1648, which he enriched and made the capital of his small domain. His successors, Hāllaji and Koombhāji, added to their possessions four villages including 'Dhoraji', which they got from the Nawab of Junagud. Having strengthened that village, Hāllaji incorporated with it eight others, making it the centre of a district, which to the present day has formed an important *Mahal* of the Gondul State. Some other villages were added to this State in this Prince's reign, but the largest accession of territory occurred during the chiefship of his illustrious son Koombhāji II. The late Thakore Sugramji, the subject of this memoir, was the eleventh in succession to Koombhāji.

His Highness the late Thakore Sugramji claimed descent in the direct line from the Kings of Jamnagpur, and was born on the 24th of February 1823. He had effected many improvements throughout his dominions by a lavish expenditure of money. During his time two towns, 'Oopletā' and '*Bhāiavāder*' were fortified; English and Vernacular schools and a reading-room were opened, charitable dispensaries established, and bungalows and *dharamsalas* or inns for travellers erected at Gondul. He died in 1870, at the age of 47, leaving, the younger of his two sons, Bhugvutsingji a minor, to succeed him on the throne, as the eldest Pruthiraj having died during the lifetime of his father. He was greatly lamented by his subjects to whom he was very merciful. Since his demise the State was first managed until 1872 by an European Officer as Superintendent; subsequently it was managed by an Assistant Political Agent of the Rajkot Agency until September 1878, after which it was finally managed by a joint-administration until 25th of August 1884, when the minor Prince attained his majority and was entrusted with the sole management of his State. At that time, there was cash balance of Rs. 1,50,000 in the State treasury, besides Rs. 25,00,000 were invested in Government loans. During the joint-administration a State-Railway called the "BHAVNAGAR-GONDUL STATE RAILWAY LINE" between Dhoraji and Dhola was opened in January 1881 by the joint-expense of the two States. The expenses and earnings of the Railway line are—shared by both the States, in proportion to the length of the line constructed by each. The line constructed by the Gondul State at the cost of Rs. 30,00,000 is about 60 miles in length.

सुग्रामजी महाराज या सगुणजी महाराज या सगुणजी महाराज

H. H. THE LATE SUGRĀMJEE—THE SHAHORE OF GONDUL.

The Ranee Shaib Mogibai, widow of the late Thakore, is well known for her liberality. She distributes annually Rs. 3,500 among the poor, and thus in addition to her many liberal contributions for charitable objects, she manifests a lively interest in matters of social reform and educational improvements.

H. H. Bhugvutsingji the present Thakore is an educated and intelligent youth of 21, born on the 11th November 1865. He studied for 7 years in the 'Rajcoomar College' at Rajkot. In 1883 he went on a tour to England and other European countries. On his return he was appointed joint-administrator of his State, and was installed on the 26th of August 1884. His Highness instituted 4 scholarships called "Gondul State Scholarships," to be awarded to the most successful Gondul students, studying in the Rajkot High-School; he has handsomely patronised the Rajcoomar College with a princely donation of Rs. 25,000; and has also founded an annual scholarship of Rs. 100 in connection with that College by presenting another sum of Rs. 2,500. He married four wives according to custom. The Prince promises to be a worthy Thakore and ruler of Gondul. There are in all 15 *Mool-Bhayads* of the State.

GONDUL STATE—is a second class one. Its extent is 1,024 square-miles, including 179 villages, with a population of 135,605. It is divided into seven *Mahals* or administrative sub-divisions. Among its institutions are municipalities, hospitals, dispensaries, and criminal and civil courts. The soil is generally fruitful, producing—*bajri*, *jar*, *gram* and *cotton*. Cotton is chiefly produced in the Dhoraji district. The total yield of *cotton* amounts to an average of 6,150 *Khandis* or 12,300 pressed bales. For the educational wants of the people there are 2 English, 8 Gujrathi and 4 Sanskrit schools, and 1 Vernacular night-school, all being maintained at an annual state expenditure of Rs. 10,800. The yearly income of the State is Rs. 12,46,000, and the expenditure Rs. 7,67,000. Besides it pays an annual **TRIBUTE** to the Gaikwar of Rs. 61,017, to the British Rs. 50,207, and to the Nawab of Junagud Rs. 955.

THE CAPITAL TOWN, GONDUL—is in the centre of the province of Kathiawar, and is situated on the bank of the Gonduli river. Inside the walls of the fort there is a handsome palace of Gothic architecture, surmounted by a fine clock tower, which is worthy of notice. Among the suburbs there are many handsome structures, among which the visitor meets with a market, a large Anglo-vernacular school with a library, travellers' bungalows and *dharamsala*, a hospital with six wards, a post office, a telegraph office, a city jail and a station for the police. New roads are constructed, and a large, substantial and handsome Bridge has been laid across the river Gonduli. In this quarter there is also a People's park.

સ્વર્ગવાસી ઠાકોર સાહેબ સગરામજી,

ગોંડલ ના.

એ સ્વર્ગવાસી ઠાકોરના મૂળ-વડીલ અને ગોંડલની રાજ્યગાદી સ્થાપનાર બહાદુર કુંભાજી, બવાનગરના જન્મ સાથે સ્થિક પોલીના અને રાજકોટની ગાદી સ્થાપનાર ઠાકોર વીભાજીના ન્હાના પૌત્ર અને ઠાકોર જૈરામજીના રાજ કુવર હતા. તેઓને, પોતાના બાળનાં રાજકોટ તરફથી, ૨૦ ગાંધી 'મરાસ' માં મળ્યાં પછે, તેઓએ અમદાવાદનાં મુખ્યાને બચ્ચરી ૧૯૬ કરી, ઈ. સ. ૧૯૪૮ ની રાજઆતમાં—ગોંડલ ઈનામમાં મેલવી તેને પોતાની સચાની રાજ્યધાની બનાવી હતી. સ્થિતના ૨ પ્રતો અહિંસા ૧ થી સગરામજી, ૧૯૪૮ ની આગેરીએ ગોંડલની ગાદીએ યોડા. તેણે, પોતાની સચામાં સેહેજ વધારે કીધી હતો—તેના ન્હાના બાઈ સાંગાજીએ, "કેડડા" ની રાજ્ય-ગાદી સ્થાપી હતી.) સગરામજીના ૪ પ્રતો અહિંસા હાથેજી ૧૯૧૩ માં ગોંડલની ગાદીએ આવ્યો, તેણે, પોતાના બહાદુર પુત્ર અને ગાદી-વારસા કુંભાજી સાથે,—રાજ્યની સચામાં ધણે વધારે કીધી હતો, અને જીનાગઢના બવાળ બહાદુરખાનજીને મોહોડી બચ્ચરી ૧૯૬ કરી, તેની પસિથી ૧૦૪૦ માં, 'ધોરાજી' સાથે ખીલ ૪ ગાંધી મેલવી, ધોરાજીને વધારી સ્થિક મોહોડી રોહર બનાવી મેલવી તેને ફરતો કેડડ બાંધી, સ્થિક માહાલ બનાવી, તેની હદમાં, ખીલ ૮ નવા ગાંધી ઉમેર્યાં હતાં, કે જેમ હાલપણ છે. હાથેજીએ, ખીલ ૬ ગાંધી મેલવી, ગોંડલની સચામાં ભેડી નાખ્યાં હતાં. તેનાં, ૪ કુવરે અહિંસા કુંભાજી બા, ૧૯૫૨ માં ગાદીએ યોડા. તે બહાદુર બડવેચાએ પેહેલે ૪૫ નવાં ગાંધી મેલવી, ગોંડલની સચા વધારી,—અને ૧૯૫૧ માં ગોંડલના "કીશી" બંધાવ્યો, જે હાલ ઉમેરો છે. તેણે વળી ખીલ ૫૦ ગાંધી છવી ધોરાજી માહાલસાથ ભેડી તેને મોહોડી બનાવ્યો, અને ૧૯૫૦ માં, નવાં ૨૦ ગાંધીને ઉપસેતા માહાલ વસાવી, તેને કીશીબંધ કીધો, તેમજ ૧૯૦૬ માં 'સરસાઈ' માહાલ પણ નવા વસાવ્યો હતો. એવી રીતે—એ બહાદુર ઠાકોરે, ગોંડલના વીરવાર, વરવી અને સચામાં જળર મોહોડી વધારે કરી તેને ઝઘડી દશા ઉપર લાવ્યા, ત્યારથી આજ સુધી, તે ખીલવીજ હાલતમાં રહ્યું છે. એ ઠાકોર બાંધું રાજ્ય કરી, ૧૯૪૯ માં સ્વર્ગવાસી થયા, ત્યાંબીક, તેઓ રાજ્યની મોહોડાઈ, આબાદી, અને વધારે કરવા પાછળજ મંડીયા હતા.—તેઓ પછે, એ રાજ્યમાં કરોખી વધારે થયોજ નહીં. નામાંગીત કુંભાજીની દેવાલીમાંજ તેમનો પાટવી કુવર સ્વર્ગવાસી થયે, તે કુવરના ૪ પ્રતો અહિંસા મુલજી ૧૯૪૯ માં ગાદીએ આવ્યો. તેના વડા કુવર મરજી પામે ખીલે કુવર સાંગાજી ૧૯૪૨ માં એ ગાદીએ યોડા. તેની વંશ નથે, તેના કંકો દેવાજી ૧૯૪૬ માં તથે આવ્યો. તેના ૪ કુવરે નથજી, કરજી, ચંદ્રજી અને ભાનાબાઈ, ૧૯૧૧-૫૦ સુધીમાં ગાદીએ આવ્યા ગયા. છેલ્લા ૨ કુવરે અહિંસા, આ હકીકતને ધગતા. સ્વર્ગવાસી ઠાકોર ૩૯ સગરામજી, ૧૮૫૦ માં ગાદીએ ખીરાજના, તેઓ, ૧૮૫૬ માં મુંબઈમાં કંકાસવાસી થઈ, પોતાની પાછળ ન્હાના કુવર ભગવતસીંગજીને મેલવી ગયા, તેઓ હાલ ઉમરે પ્રગી, ગોંડલની ગાદીએ આવ્યાછે.

સ્વર્ગવાસી ઠાકોર સાહેબ સગરામજી "અંડેખ રજપુત" હતા. તેમને રાજબા મોહોડીબાએ, ૧૮૨૩ ની ૨૪ મી ફેબ્રુવારીએ ગોંડલમાં જન્મ આવ્યો. તેમના એકજ બાઈ મુલજી હતા. એ ઠાકોરે ૧૮૫૦ ની ૧૬ મી ફેબ્રુઆરે તખ્ત નશીન થઈ, ચંચલાઈથી રાજ્ય કારબાર ચલાવી, આગણું કરજ કરેડી, વાર્ષિક આવક વધારી રૂ. ૮,૦૦,૦૦૦ ની કરી, રૈયતના લાભ અને મુખ ઉપર ખ્યાન આપી,—ઉપસેતા માહાલનો કોટ, બાધાવદરને ફરતો સેહેર-મઢ, અને ધોરાજી માહાલનાં "કેલડી" અને "મારદ" ગાંધીને મજલુત દીવાલ-બંધી કીધી હતી. ગોંડલમાં, ઈંગ્રેજ સ્કુથ, રીડીંગ ફ્રમ, દવાખાનું, સાકારી બેંગલો, અને ધર્મશાળા બંધાવ્યાં હતાં, તે આખા તાલુકામાં મરીમોનાં છોક-રાંઓને મુક્ત કેલવણી આપવા બધીક નીશાળો ઉઘાડી હતી. પોતાના ખીલનસાર સ્વભાવથી એઓ રૈયતના મુખ માનીતા થઈ પડયા હતા. એમના સારા રાજ્યકારબારથી ખીજ સેહેરના લોકો ગોંડલમાં આવી વસેને, ત્યાંની વસ્તી અને વેપાર, ચેદેસુથ અને આબાદી મુખ વધી, ખીલ નીકળી હતી. એ લાયક ઠાકોર ૪૮ વર્ષની વયે ૧૮૭૦ ની ફેબ્રુવારીમાં મરજી પામ્યા. તેઓની ૩ રાણીઓ મોહોડાં છેલ્લાં હૈયાત રાણી બાસાહેબ મોહીબાએ—હાલના ઠાકોર સાહેબ ભગવતસીંગજીને જન્મ આપ્યો. સ્વર્ગવાસી ઠાકોર સાહેબ, પોતાની પાછળ, એ કુવરસાથ વીએરીમાં રૂ. ૧૪,૦૦,૦૦૦, રોકડ મેલવી ગયા હતા. ન્હાના ઠાકોર ભગવતસીંગજી ઉમરે પુખ્ત ત્યાં સુધી, ગોંડલનો

રાત્રી વહીવટ ઈંગ્રેજ સરકારે, પોતાની દેખરેખ હેઠળ લઈ, ૧૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૦ થી, એક ઈંગ્રેજ વહીવટદાર નેમી, તેમ ૧૮૭૨ સુધી ચલાવ્યા પછે, તેને બદલે એક એન્ડ્રીસ્ટન્ટ પોલીટીકલ-એન્ટ નેમ્યો, તેણે ૧૮૭૮ ના સપ્ટેમ્બર સુધી કારભાર ચલાવ્યા પછે, તે, એડામલા-રાત્રીકારભારીઓથી ૧૮૮૪ ની ૨૫ મી ઓગસ્ટસુધી ચાલ્યો, કે ન્યારે,—નાપલા ઠાકોરે ઉત્તરમાં આવી, રાત્રીઅખત્યાર પોતાને સ્થાવીન લીધો. એડામલા-રાત્રી-કારભારના વખતે, ઘણાક સુધારા થયા, અને નવાં અદેર બાંધકામોમાં: અદેર બાગ, પર્શશાળા, સ્કુલો, ઈસ્પીતાલ, ધુલો, રસ્તા, 'બાઈસાહેબ શ્રીગોપીના કન્યાશાળા,' મ્યુનીશીપલ હોલ, અને 'બગવતર્મીગળ લાયબેરી' બન્યાં, ટેલીગ્રાફ ઓફીસ ઉપડી, અને રૂ. ૩૦,૦૦,૦૦૦ થી કાંઈ વધુ ખર્ચે એ રાત્રીની આશરે ૫૫ માર્ચ લંબાઈની રેલવે ભાવનગર રેલવે સાથે એડાઈ, "ભાવનગર-ગોંડલ રાત્રીની રેલવે" એવાં એડામલાં નામથી ચાલુ થઈ છે. એ સમયો સુધારો એકંદર રૂ. ૫૬,૦૦,૦૦૦ ને ખર્ચે થયો, તેને આજ—ગોંડલ રોહેરને નાદર અને નવું જુવ આપી સોબા-ખાન બનાવી ચેલું છે. એ જગરો ખર્ચ કરવા છતાં સ્વર્ગવાસી ઠાકોરના વખતમાં રાત્રીની થતી રૂ. ૮,૦૦,૦૦૦ ની વાર્ષિક આવકમાં એડામલા-રાત્રીકારભારીઓએ વધારો કરી, રૂ. ૧૨,૦૦,૦૦૦ ઉપરની ઉપજ કીધી હતી.

હાલના ઠાકોર સાહેબ બગવતર્મીગળને, રાત્રી સાહેબ ચોવીખાએ, ૧૮૬૫ ની ૧૧ મી નવેમ્બરે જન્મ આપ્યો. તેઓ "અડેમ" રત્નપુત્ર છે. તેઓએ ૭ વર્ષો રાત્રીકોટની "રાત્રીકુવર કોલેજ" માં ઈંગ્રેજ અભ્યાસ કીધો અને મુજરાતી સાહિત્ય જાણે છે. એમને, ગાદીએ નેમવાની ક્રિયા ૧૮૬૯ ની ૨૭ મી દીસેમ્બરે થઈ. ૧૮૮૩ માં એઓ ઈંગ્લાંડ અને યુરોપની યુસાફરી કરી આવ્યા પછે, ૧૨ મી માર્ચ ૧૮૮૪ માં અનુભવ ચેલવવા ખાતર, એમને રાત્રીના એડામલા-અધીકારી નેમ્યા હતા. પછે એમની ૧૯ વર્ષની વયે તે ૧૮૮૪ ની ૨૬મી ઓગસ્ટે, ઈંગ્રેજ સરકારે એ રાત્રીનો પુરખત્યાર એમને હસ્તક કીધો. ત્યારે તીએરીમાં રૂ. ૧૫,૦૦,૦૦૦ ની રોકડ પુરાંત ઉપરાંત રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦ ઈંગ્રેજ સરકારી લોનોમાં સલામત રોકેલા હતા. એ ઠાકોર સાહેબની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૨,૮૪,૦૦૦ ની છે. એઓ દરસાલ ચાલુ, રાત્રીકોટ એન્ટરપ્રીઝનાં કેલવણીનાં અને બીજાં ઘણાં અદેર ખાતાં ખોલે રૂ. ૧,૦૦૦ ની મદદ કરતા રહે છે; અને આવકવાડને રૂ. ૬૧,૦૧૭ ની તો, ઈંગ્રેજોને રૂ. ૫૦,૨૦૭ ની અને જુના-મદને 'એરલેસની' રૂ. ૬૫મી ની વાર્ષિક 'અડેસી' બરે છે. એ અઘ્ચી કેલવણી લીધેલા જુવાન ઠાકોર સાહેબ ચંપળ અને રાત્રીસુધારો કરવા ઉત્તરમંદ દીસે છે. એઓએ રાત્રીકોટની હાઈ-સ્કુલમાં, 'ગોંડલ-સ્ટેટ સ્કોલરશીપ' સ્થાપી, અને ત્યાંની 'રાત્રીકુમાર કોલેજ' નાં કંડમાં રૂ. ૨૫,૦૦૦ બરી, ત્યાં રૂ. ૧૦૦ ની વાર્ષિક 'સ્કોલરશીપ' સ્થાપવા બીજ રૂ. ૨,૫૦૦ આપ્યા, અને હેવીજ રીતે પોતાનાં રાત્રીના વીજાપીઓને ઉચેજન આપવા દરસાલ રૂ. ૨૮૦ ની મદદ કરે છે. એમને રાત્રીઅખત્યાર આપતી વખતે, ઈંગ્રેજ પોલીટીકલ-એન્ટે કીધેલાં બાવણનો,—જુવાન અઓએ સરસ ચંચલાઈથી આપવા ખાતર, મુંબઈ સરકારે પોતાનો સંતોષ જણાવ્યો હતો. એઓ બવીખાથી એક સરસ રાત્રીકર્તા બનવાની સામેત આસા અપે છે. એમની ૩ રાત્રીઓ છે. તો મુળ-બાપાતો ૧૫ છે, જેઓને હસ્તક બધાંમથી ૨૨ ગામો છે.

ગોંડલ રાત્રી—૨ જ વર્ગનો છે, તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, કુંભાજીને ઈનામમાં નમ્યું તે અગાઉ, અમદાવાદ તાળીનાં જુવાનમદને તે સ્ત્રી માહણ હતા. કુંભાજીના પુત્ર—સત્સંગમંદિર સ્ત્રી અલિસની પદરાણી "સનદ" મેલવી હતી. સ્ત્રી રાત્રીનું ક્ષેત્રફળ ૧,૧૦૦ ચોરસ-માઈલ છે, તેમાં બધાં મળી ૧૦૯ ગામો છે. તે, અસલ પાંચ માહણિયા, 'ગોંડલ,' 'ધેરાજી,' 'ઉપલેડા,' 'ભાવાવદર' અને 'સરસાઈ' બદલે, હાલ ૭ માહણિયાં વેદેચાલું છે. જે દરેકમાં રોહેર મુધારાખાનું, દરબારી ધર્મનું દવાખાનું, શીતલા કહાડવાનું ખાનું, અને સ્ત્રીકોટ કારં છે. ધેરાજીમાં "દરમુસન સ્પાસીટલ" બંધાય છે, ત્યાં જીનીઅરફેક્ટરી, રૂબી માંસડીઆ દાખવાને સ્ત્રી પ્રેસ, અને મામલતદાર, ઝુનસફ, અને થાણદારની, કોરોડો છે. તો બીજા માહણિયાં વલિવટદારોની કોરોડો છે. ૧૮૮૧ ની ગણતરી પ્રમાણે વસ્તી ૧,૭૫,૧૦૫, તો તે થયેલી સંખ્યા ૪૫,૦૦૦ ની છે. રેવનુના મુખ્ય ઉત્તમ એવાનો છે. તેમ્પા બાજાર, ભાર, બનસી' ધર્મ, અને રૂ ઉગાડે છે.—રૂ, ધેરાજીમાં મેલેડા. જમ્યામાં પાકે છે, તો વળી કંઈ હળદર મણુ 'ઉન' મણુ ઉતરે છે. વળી ચારાખડી, સરસાઈ, ચારદ અને ઉચેલા તરફ પકતો રૂ મણુ સરસ મણુમણે, જે કરસાલ સ્ત્રીકંદર ૬,૧૫૦ ખાંડીને આશરે ઉતરે છે. દરબારને ખર્ચે, ૨ ઈંગ્રેજ સ્કુલો, ૩૬ મુજરાતી નીશાળો,

૪ કન્નારાળા અને ૪ સંસ્કૃત પાદરાળા આવેલે, ૧ રાતની નીરાળ છે, તેમ્ની પાઘલ દરસાલ રૂ. ૧૩,૮૦૦ નો ખરચ થાયલે. નાધલી ૩ તો જોહોડી ૭ ધર્મરાળાઓ છે, નાધલી ૩ અને જોહોડી ૪ નેષા છે. ચેરાણ થલુજમાં સરસ કસમ કામ અને લાકડાં ઉપર રંગ ચડાવવાનું કામ થતું જોવાય છે. ત્યાં બાંધકામના સફેદ ખસરાની ખાણે છે. રૂંધાની સંભાલખાતર રાખેલા

“જવાબી” અંકરાણી અને આરબો ૨૧૪, પોલીસ સ્વારો ૧૯૨, પેદલ પોલીસ ૧૩૦૮ વીગરે થલુક “જવાબદારી” અને “જસમતા” છે. બસેસ થયામાં ગાંધીની ઉપજ, દેશી પાવતખત જોડલ—રોહર, ‘હાથાર’ પ્રાંત અને કાઠીઆવાદના મધ્ય ભાગમાં જોડલી નદીને કાંઠે, કીલ્લિયંથ થઈ રાજ્યની જવાબદારી છે. કોઠા અંદરના જીના વસ્ત્રોવાળા ભાગવીરો, કાંઈ ભેગા કે ભલુવા લાયક નથી, પણ ત્યાં હવે બંધાતાં નવાં જંગો હકે છે. ધરો સુધરેલી બાંધણીના થતાં ભય છે. રાજ્ય કુદૂંધ વાસો સુરોભીત ની જોલેલ બંધાયા છે. તો ધડીઆલવાણી સ્થિક રાજ્યની “વતન દારો” ને મલો જોહેદો પ્રુલ ઉભો થયો છે એને ત્યાં ગરો સાથના સરસ રસ્તા છે. (ગરોવાળા રસ્તા કાઠીઆવાદમાં થલું કરી ખનતાજ મલાય. એ જો- નથી.) જોહોડા પાયા ઉપર બહેર બાંધકામનું અને રોહરસુધરાઈ ખાતું આવેલે. તો દરખાવી ૧ હંચી અને ૨ જીવરાવી સુધે ગવનાર, તે બહેર રાજ્યની જોલેલ નોકરી, વગર ૬-૫ડાંતજ, આપની નબરે, રાજ્યના ખરચે બંધાઈ ઉભેલી—સુસોભીત હમારતોમાં, પથ્થરના ગંભવર આરકાંવાણી પુલ બજાર, લાજને કરવા ઉડા કુવારા સાથેના બાગ. સુસાદરખાનાં, સ્પીસીતાલ, વીગરે થલુક નાદર હમારતોના સુંદર જીવરો દેખાય છે. તે થલુજ ભાયલે. એ હકે થલું કરી લેશપર-સુરાગુમાં લાગી, રાજ્યની સુધરેલી વલણનો સુદરવી વીચાર આપણાં મનમાં અપિઆપ, ઠસલે છે. ખરચે, કીલ્લાની ધરોને હોયલે. બહેરનો સ્પી દરખાવી હમારતોના નાદર જીવરો પુખ બહેર આપી રોભી રહી. ત્યાંના અસલી દેખાવને કંઈ નહોત

† “જસમતા” આપી દીધું છે. ત્યાંની નવી જોહોડી નેલ સાથ સ્પીસીતાલ પલુ જોડાયેલી, અને હૂલેલસે બંધાયે છે. રોહ- ત” એકલે મળેલી રોતો વીરાતર ૬૫૩૦૦ સ્પીકરો, વસ્ત્રી ૧૪૦૦૦ ની, અને ધરો ૪૨૦૦ ને આસરે છે. સોકોના મુખ્ય ઉલમ જેવી અને તે ખાનાર, તે બ- જેવારો છે, ને દનપર દન પીધેલો ભય છે. ૬ ન્યાયની અદાલતોમાં ફોલદારી, દીવાની વગેરે ૧ અવીલ કોરટ છે. બાગરો દો, રાજ્યના માં- જોના. બીન પયા- ર પોલીસ તરફ, જોડલના વીધના શાણી સાહેબ જોધીયા,—સ્વર્ગવાસી કાંકાર સગરામજીનાં ૩ બે રાણી, અને સુડાના મરુમ મંબાલ રાખેલે. બાલાત સુલતાનજીનાં પુત્રી થાય છે, તેમ્ની ગુજરાતી, બાળબોધ વીગરે થોડું સંસ્કૃત ભણે છે, અને હીસાની દત્તરો રાખવાનું કામ સારી ષેટ સમજે છે. સ્પી. કેળવણમાં શાણી સાહેબ, જોડલની સંસ્કૃત-પાદરાળામાં પરદારી કેળવણી સેવા આવનારા ગરીબ વીધીયાંઓને, ગરીબો આધ આરાકી વીગરે પુરું પાડી ઉતેજન આપે છે. તો, ત્યાંની ધર્મની હ- સ્પીતાલમાં પોડા નાચાર દરદીઓને બધી રીતની મદદ મળવા દરસાલ રૂ. ૫૦૦ આપે છે. સ્પીમના ખરચે, જોડ- લમાં સ્પી નહાનું ધર્મનું-જવાખાનું આવે છે. તો, દરસાલ, મકર સંકાંતોને ઠાંકણે, રૂ. ૩,૦૦૦ ખરચી મરીબોની જોહોડી સંખ્યાને અજ, વજ, વહેંચી આપે છે. કુરોપના જાખમી થયા સીધાંઓને મદદ કરવા, અમલાદાની રેલથી ખુવાર થયાં અને બંધાલનાં કુકાળથી વીડાયેલાંઓને આરાધે આપવા રૂ. ૧૦૦૦ ની મદદ કીધી છે. સ્પીમી રાજ્યદારી યાન અને અનુભવ ઠીક ધરાવે છે. રાજ્યને લગતાં ‘ગરાસ’, ‘જવાબ’, વીગરે જાંજગડના સવાલ ઉઠતાં ખુદ જોલેલની તરફથી જોડાયેલા રાજ્ય-વહીવટની વખતે સ્પીમનું—મત પ્રજામાં આવતું હતું. હાલના કાંકાર સાહેબ લાયક હોમરે પુખાને અગાઉ, દરખારને લગતો ખાંનગી સ્પીસે સધલી રીતનો ખરચુલ ખરચ, હોલેલ સરકારની મંજૂરીવતથી, સ્પી રાણી સાહેબ જોતાની દેખરેખ હેલગ ચલાવી તેનાં હીસાખીખાતાં ઉપર ભતે તપાસ રાખતાં હતાં. જોડલથી ૫ ગાઉ છેટે અને રૂ. ૮,૦૦૦ ની વાર્ષિક આવકવાલું “કુડલી” ગામ સ્પીમનું છે, ત્યાંના સોકનાં બધાં ખાતર સ્પીમી ઉપાય લેતાં રહે છે. ખીલે ગાંધીમાં, સ્પીમના છુક વજાક અને સારી ઉપજવાલી જમીનો છે, સ્પીમી સરકુણી, બધાં, ધર્મી અને દવાલુ તરફ પ્રતીક થઈ ગાન પામ્યાં છે. સ્પીમના વીચાર અને વલણ સુધરેલી અને હોમરે ૪૮ વર્ષની છે. સ્પીમનાં ૨ દરજોમાં કાંકાર સાહેબ ભગવતસીંગજી હાલ જોડલની ગાદી સ્પી ખીરાને છે, તો પુત્રી જાણ રાજ્યા, હાલના ભાવનગરના કાંકાર સાથ ખલુવા પહે, સ્પીક વર્ષે તે હ: સ. ૧૮૭૫ માં, સ્પીક જોડાને જ-મ આપી મરણ પામ્યાં છે. સ્પી રાણી સાહેબ વીરો, ૧૮૦૦ ની ૨૦ મી ફેબ્રુવારીનાં “પ્રાસિંગ સ્પીવ ઇનડીયા” માં જલુલેલું કાંકાર સ્પી:—“જોડલના હાલના કાંકારના, મા, શાણી સાહેબ જોધીયા સ્પીક ચંચળ અને સંમપુલું કેલવણી પામેલાં છે. સ્પીમને સારી સલાહની મદદ આપી રાજ્ય-વહીવટ સોંપા હતા તે તો, તે સ્પીમી ખાત્રોપુરેક રીતે જાળવત. દરખારને લગતાં ખરચુલ ખરચ, વગેરેના કાંચે સ્પીમી થલુજ બહેલોથી કરેલે, કે નેમ, કેટલાક સરદારો કદાચળ કરીરકે. સ્પીમને, જોતાનાં ગાંધ અને જાધીરીની ઉપજ દરસાલ રૂ. ૫૦,૦૦૦ ની થાય છે. ખરચુલ ખરચ સાદે રાજ્ય તરફથી સ્પીમને રૂ. ૧,૨૦,૦૦૦ મલે છે, સ્પીમી રાખી વખેના અને ધર્મી જોવાય છે.”

स्वर्गपात्री
श्रीहरिभक्त श्री श्रीरामचन्द्रविनायक श्री. शाहजहाँ

THE LATE

MR. H. HAJERAJ - THE RAKHORE OF WADHWAN.

His Highness the late Daji Raj,

THAKORE OF WADHVAN.

WADHVAN, though a small principality, has a long role of Rulers. The 'VALAS' ruled it in A. D. 259, and thereafter it changed hands with several dynasties, till it was possessed by the 'ZALLAS' of Hulvad,—with whom it has remained ever since.

Zalla Pruthirajji, the **Founder** of the ruling house of Wadhvan and the eldest son of Chandersingji, King of Hulvad and Zallawar, left his father's court in disagreement in A. D. 1605, and settled in Wadhvan, then under the Mogul Empire. From his time—an authentic history of this State remains to us. Pruthirajji was taken prisoner by the Imperial *Suba* of Ahmedabad in 1639, and what became of him thereafter has up to this time remained a *mystery*. With the *Suba's* consent his eldest son Rajoji came to the authority of Wadhvan, (and his other son obtained sway in Wankanir). Rajoji was succeeded by his eldest son Sabalsingji I. He was slain and succeeded by his brother Oodaisingji. His son Bhugutsingji succeeded in 1681, but was slain by Arjansingji, grandson to Sabalsingji,—who became Ruler of Wadhvan in 1707. Arjansingji was succeeded by his eldest son Sabalsingji II. Chandersingji or Chádābhai succeeded his father Sabalsingji in 1765, the boldest warrior of his time. He obtained an important victory over the united forces of Limdi and Baroda on the banks of the Bhádar. To him succeeded his son Pruthiraj II. in 1778. He successfully repelled the Kathis and the Limdi forces. He made also a bold defence of Wadhvan against the assault of Dhrangdra aided by Sáela, Limdi, Chuda and even the Gaikwad forces in 1805. The exploits of the—last two Princes gave a historical significance to Wadhvan. Pruthiraj died in 1806, leaving a minor son Jalumsingji to succeed him. The State was entrusted to the Queen-mother Rani Bairaj, who managed wisely, so as to secure the good will of both the people and the *Bhayats*. Jalumsingji was succeeded by his only son Rajsingji, who also remained under the care of Rani Báiraj, till his majority. He died in A. D. 1875, and left the State to his son Chandersingji, who also died leaving Daji Raj, a minor, during whose minority the State was managed by the Rajkot British-Agency. The late Thakore attained his majority and was entrusted with the absolute management of his State on the 13th of July 1881.

His Highness the late Thakore Daji Raj, a '*Zállá Rájput*,' was born in A. D. 1861 and educated in the Rajcoomar-College at Rajkot. He had been on a tour through England and Europe in 1883. He received a salute of 9 guns, and contributed largely every year to all the important public funds of the Rajkot British-Agency. The Thakore died on 5th May 1885, at the tender age of 26, without issue, leaving the throne to his younger brother, Kaloobhá, otherwise called Balsingji an educated and affable Prince, who was formally installed to the *gádi* and invested with full powers of a second-class Chief in Kathiawar on the 20th of November 1885 by the Paramount Power. The annual income of the State is Rs. 5,41,000, out of which Rs. 23,691 are paid as 'tribute' to the British Government.

WADHVAN—is a town of remote antiquity, mentioned in the sacred writings of the *Jains* as 'Asthigram.' The present name is from Verthman, a man held in esteem among the Jain priesthood. Old silver coins of this ancient town called '*Gathdia*' bearing curiously enough on one side, an effigy of an ass, are found in the vicinity; and in the ruins of the temple of Namnáth in Wadhvan, a slab has been discovered which bears an inscription of a date corresponding to the Christian year 950.

THE STATE OF WADHVAN—has an area of 238 square-miles, divided into 4 *Mahals* or subdivisions which contain in all 31 villages with a population of 43,000. It has four walled towns, each with an inn for the reception of travellers. Its chief produce is *cotton* and *corn*. Good building-stone is also found there. There are 8 judicial courts, 9 Vernacular schools, 1 English and 2 girls' schools in the State.

THE CAPITAL TOWN, WADHVAN—is situated on the banks of the Bhogavá, on which a handsome bridge has been thrown across. It is a fortified town. The population in 1881 was 16,986, chiefly composed of Hindoos. It is noted for its excellent soap used throughout the peninsula of Kathiawar and in Goojrat. It has a charitable hospital and dispensary, an English school, 2 Vernacular schools, and a public library maintained at the expense of the State. The State publishes a paper called the 'Durbary Gazette.'

THE BRITISH CAMP—in Wadhvan is the head-quarters of the Assistant Political Agent of 'Jhalawad.' It was formed in 1864, and is three miles off the city, situated on an extensive plot of ground, which has been leased of the State and of a *Grásia* or an Appanagist at an annual rent of Rs. 2,250 to the Thakore and Rs. 250 to the *Grásia*. Here are the mansions of the different representatives of the *Rajas* and Chiefs of Kathiawar and their retinue, which contribute in some extent to the beauty and grandeur of the camp and to the importance of the State of Wadhvan. There is a large Market, a Clock-tower, and an Inn for travellers. The Wadhvan Terminus of the 'B. B. & C. I. Railway,' which is close to the camp, was opened in May 1872, and the 'Bhavnagar-Wadhvan State Railway Line' in December 1880. The population of the camp is 3,091.

નામદાર સ્વર્ગવાસી ઠાકોર સાહેબ દાશરાજ,

વઢવાણ ના.

આ બંધના મુળ-વડીલ અને “ઝાલાવાર” સ્થાપનાર હરપાલની ૧૫ મી પેઢીના અહારાલ ચંદ્રસીંગજી, જેમ્મી ક્રાંગદા અથવા હલવદ ઉપર રાઠ્ઠા કરી ગયા, તેમને પોતાના વડા પુત્ર પૃથ્વીરાજ સાથે અનન્યનાવ થયે, તેણે બાબીકું રાઠ્ઠા છોડી, વઢવાણ જે તે વખતે દીક્ષીના અહમદરાહને તાબે હતું, તેને ઈ.સ.ની ૧૭ મી સદીના પ્રારંભમાં દબાવી દેવા જતાં નીધુજ થઈ, ત્યાંના થાણદારનો મીત્ર બની, ત્યાંજ રહી, ધણીક બહાદુરીનાં કાંધે કર્યા. પછે, ત્યાંની લીએરી ઉપર તરાપ મારવા જતાં પકડાઈ પડયે, તેને, તે રાહાનરાત તાબાના અમદાવાદમાં કેદ કાઢી,—એણે તેનું શું બન્યું તે આજ મુખી બહુચુંબ જાણે. તેના બે પુત્રો સહતાનજી અને રાજેજીએ બાપને કેદ પકડાવે, વઢવાણથી નાહાથી, ‘આપર’ થોડાના હાથમાંથી—“બાકોર” છવી થઈ, ત્યાં પોતાની નવી સવા સ્થાપી. પછે, તે હકુમત સહતાનજીને સોંપી, રાજેજી, અમદાવાદના સુબાને વઢવાણની ખંડણી આપવા કબજી, ત્યાંના થાણદાર જેણે ત્યાં અમલ ચલાવી ગયો. તેના ૪ પુત્રો મહિષો ધણે બહાદુર બડવેમ્મી ૧ થો અમલસીંગજી ઈ.સ. ૧૬૩૨ માં એ સવા ઉપર આવ્યો. તેને, તેના ત્રીજા બાઈ ઉચ્છેરિંગજીએ મારી નખાવી, એ સવા હાથ કાઢી હતી. તેનો કુવર ભગતસીંગજી ૧૬૮૧ માં એ અમલ ઉપર આવ્યો. તેના એથી અરજનસીંગજી, તે ઉપલા મરાથી નંખલેલા ૧ થો અમલસીંગજીના બે પુત્રો મહંદા આધવસીંગજીના પુત્રે, એને કચલ કરાવી, ત્યાંના રોહનરાહી રોહદારને હાંકી મેલી ૧૭૦૬ માં ગાદીએ બેઠો.—એમ અરજનસીંગજી, મોગલ સલાની જુસરી રેંઝીનાથી, વઢવાણનો પેહેલવેહેણા પુર-અખત્યાર મલિક બન્યો, ત્યારે તેના તાબામાં ૧૨ ગાંધો હતાં. તે, ૧૭૩૯ માં મરણ પામ્યો. તેનો વડો પુત્ર ૨ જે સમલસીંગજી ગાદીએ આવ્યો, તેને, ૧૭૩૩ માં ‘રાણેર’ છપ્પું, તેને છોડાવવા કુમકે અલેલાં આયકવાડી બચ્ચર સાથે, એણે ધણીક બડાઈમ્મી કાઢી પછે, બંધવા તરફ વોદરે પકડાઈ જઈ, ત્રણ વર્ષ “સોણબઠ” ઝીંકામાં કેદ રહી, ત્યાંથી છુટી, પાછો વઢવાણ આવ્યો હતો. તેના ત્રણ પુત્રો મહિષો વડો ચંદ્રસીંગજી ઉદે ચાંદિબાઈ ૧૭૬૪ માં તખ્તે બેઠો. તે બહાદુર બડવેમ્મી, રોઝકુના મુડાસમાં ગરાથીઆ જેથજી ઉપર, છૂટ કરવા ખાતર ચઢાઈ કરી, જેને, હાંમડીના રાજ હરખંભજી અને આયકવાડી મુબાની મદદ હતી, તેઓનાં જોડાયલાં બચ્ચર ઉપર, ચંદ્રસીંગજીએ બાદર નવીકોટી કીર્તી બરી ફતેહ મેલવી હતી. એ ઠાકોર,—પોતાની સલામાં બોહેણા વધારે કરી, ૧૭૭૦ માં સ્વર્ગવાસી થયો. તેનો એક પુત્ર પુત્ર પૃથ્વીરાજજી ઉદે પંચોબાઈ ૧૯ મે વર્ષે ગાદીએ બેઠો. તે, પોતાના બાપ મહાંજ જાણેના હીમતી બડવેમ્મો હતો. પોતાનાં મુનંદાં બચ્ચરથી—તેણે, બડાઈએ કાઢીએ બગેરે બીજાઓના પુષ્કળ ગાંધો છવી વઢવાણની સવા અને વીસ્તારમાં બોહેણા રૂથાવી કરી, એક અમદાવાદ તુધીક પોતાના નામનો ધાક બેસાડી, આસપાસના રાઠ્ઠાને, પોતાને ‘પાલ’ની ખંડણી આપવા ફરજ પાડી હતી. એની ઉપર, પોતાના બાપનો કીનો સેવા, હીમડીના ઠાકોર હરસીંગજીએ, ક્રાંગદા અને સાહેલાની બોહેડી રૂથાવેના કુમક સાથે ૧૮૦૬ માં કાપેલી ચઢાઈ વખતે એ કસાયલા બડવેમ્મીએ તેઓને, “કેરાલા” તરફ, ખુબ હંફાવ્યા પછી, સલાહ કાઢી હતી. ૧૮૦૪ માં ક્રાંગદાની સરહદના ચોડાદારેએ વઢવાણના ભરવાડનું એકે બકે જુલમથી ઉચ્છી જવે નજીવી તકરાર ઉઠતાં, ક્રાંગદાની કુમકનાં આયકવાડ, હીમડી, શહેલા અને મુડાનાં બચ્ચરે, વઢવાણ ઉપર ચઢો આવ્યાં. ત્યારે ધણીક બડાઈમ્મી ધઈ, ઝાપ મરાયા અને કચલો ચાલી, બપારે પૃથ્વીરાજ સમય-સૂચકતા, હીમત, અને બહાદુરી વાપરી, મળજીત બચાવ કરતો રહ્યો. અતે તેઓ વચ્ચે સલાહ ધઈ, કે બીજે વર્ષે એ ઠાકોર સ્વર્ગવાસી થયા—વઢવાણની ગાદીએ આવી ગયલાઓમાં ચંદ્રસીંગજી અને પૃથ્વીરાજ ધણા અગત્યના અને પરાક્રમી બડવેમ્મો ધઈ જઈ, વઢવાણને ચઢતી કર્યા, બોહેડા વીસ્તારનું આખાદ અને પ્રસિદ્ધ રોહિર બનાવ્યું. પૃથ્વીરાજના મરણ સાથે વઢવાણની ચઢતી કર્યા અને ચલકલી દર્યા અડધી હતી. એ ઠાકોરનો એક પુત્ર બાળક કુવર જળમસીંગજી ૧૧ વર્ષની વયે ગાદીએ બેઠો, તેની મા બાહિરો, તેના વાળી તરફ, ધણી ચંચલાધથી રાઠ્ઠા ચલાવી, આયકમાં વધારે કરી, પાકાં રાઠ્ઠા સાથે મુકે રાખી.—રોહિરનો કેટલો સમર્થો હતો. જળમસીંગજી ૧૮૨૧ માં, ૨૨ વર્ષની ભરજી-વાનીમાં સ્વર્ગવાસી થયે, તેનો ૨ વર્ષનો બાળક પુત્ર રાજસીંગજી ગાદીએ બેઠો. ત્યારે પણ ઉપલીજ બાઈરાજે રાઠ્ઠા-વહીવટ ચલાવ્યો, બપારે એ બાહરે, પોતાની વહુ, તે નાધલા કુવરની મા બાણરાજ સાથે ૧૮૩૨ માં પંચાત ધઈ, વાત વધી

૧૭૩૯ ખાઈરાને ફાવી, પૌતાનાં મરણ-કાળ ૧૮૫૧ સુધી પુરખાવત્યાર સત્ત આગવી, માયાણ સ્વભાવ અને ડાહ્યાણ બર્મા રાજ્યકારભાર ખાતર, માન યેળવી ગયાં હતાં. રાજસીંગજીએ ઉમરમાં આવી અખત્યાર લીધી, ત્યારે વડવાણનાં મુધારા થઈ કેલવણી ખીલી, નવા રસા, પ્રસા અને નેલ બંધાઈ, મોઢાડી નવી રૂઢ, દવાખાનું અને મિલ્કીટક ઉધડી, પીલીસ મુધરી અને રોઢેર મુધરાઈવીરે નવાં ખાતાઓ ખુલ્યાં હતાં. એ હોદ્દાર ૫૦ વર્ષની ઉમર મુધી લાંબું રાજ્ય કરી ૧૮૭૪ માં સ્વર્ગવાસી થયા, તે આઠ, તેમના ગાદી-વારસા પુત્ર ચંદ્રસિંગજી ૧૮૫૫ માં મરણ પામવે, તેમના પુત્ર તે હાલ સ્વર્ગવાસી થયા હોદ્દાર દાણરાજ ૧૪ વર્ષની વયે ગાદીએ નેમાઈલાયક ઉમરે પુખ્તા ત્યાંમુધી, ત્યાંના પુરખાવત્યાર-કારભારી તરફે મી. નારદભાઈ પેહેણ નેમાયા; તેમને રાજ્ય કુટુંબ સાથ મીનકેસો થયે ૧૮૭૫ થી ઉગ્રેજ સરકારે, ત્યાંના રાજ્યકારભાર પૌતાની દેખરેખ હેઠળ મેઈ, તે મી. હરીદાસ મારફે, ૧૩ મી જુલાઈ ૧૮૮૧ મુધી ચલાવી, હોદ્દારને ઉમરે પુગવે, તે, તેમને હરતક મેંચો હતા.

સ્વર્ગવાસી હોદ્દાર સાહેબ દાણરાજ, અતે “ઝાલા રજપુત,” તેમને બાઈ બાજુએ ૧૮૯૧ ની ૪ થી અને-વારીએ વડવાણમાં જન્મ આપ્યો હતો. તેમનાપી ન્હાના, કેલવાયલા અને યુરોપનો પ્રવાસ કરી આવેલા એક જ બાઈ—કાણુભા, હાલ ગાદીએ બીરાને છે. સ્વર્ગવાસી હોદ્દારે રાજકોટ “રાજકુવર કાલેજ”માં સારી ઉગ્રેજ કેલવણી થઈ, પક્કું યુજરાતી અણવા ઉપરાંત થોડુંક સંસ્કૃત પણ અણતા હતા. તેઓએ હાંકેસ્તાનની મુસાફરી કરી, અણતાં સેહેરો એમાં પછે, એક વર્ષ વડવાણના એડાયલા—રાજ્યકારભારીનો હોખો, અનુભવ મેલવવા ચલાવ્યો હતો. ઉગ્રેજ સરકારે, તેમને રાજ્યનો પુરખાવત્યાર ૧૮૮૧ ની ૧૩ મી જુલાઈએ સ્વાધીન થીધો, ત્યારે તીએરીમાં રૂ. ૫૨૫,૦૦૦ ની રોકડ પુરાંત હતી, તે, એ રાજ્ય-વહીવટ કરી ગયા થી. હરીદાસના સારા કારભારનું ફળ હતું. એ સ્વર્ગવાસી હોદ્દારે ૧૮૮૩ માં જ્યાં-ડ અને યુરોપની મુસાફરી થીધી, રાજ્યનું ઇનસાફાનું મુધારીકું, કેલવણીને જોજન આપી ખીલવી, અહેર બાંધકામખાનું સ્થાપ્યું, સેહેર મુધરાઈખાતાને ગાળી બજલુત થીકું, એક મોહોટું તલાવ બંધાવ્યું, મલાક નાધલા કરો મઠાડીયા, અને કેલવણીનો પ્રસારો કરવા દરસાલ રૂ. ૪,૫૦૦ ખરચતા હતા તેઓએ નાધલા ઉ ‘સોલરશીધી’ સ્થપાવી, ધર્મની ખોસીટક અને દવાખાનું ખોધી, રાજકોટની ઉગ્રેજ મેળનસીનાં મલાક અહેર ખાતાંઓને દરસાલ રૂ. ૫,૫૨૫ ની ચાલુ બજેસ કરતા હતા. મહારાણી વીકટોરીઆએ ૧૮૭૭ ની ૧ થી અનેવારીએ ‘કયસરે-હાંદ’નો ગેતાલ લેવાની ચાદગારીમાં, એ હોદ્દારને હ તોખોની સલામતીનું માન આપ્યું હતું. તેઓ, ૧૮૮૫ ની ૫ થી જેએ ૨૬ વર્ષની બરજીવાનીમાં, બીન-વારસ સ્વર્ગવાસી થવે, એમના નાંધલા બાઈ બાજુસિંગજી ઉર્ફ કાણુભા ગાદીએ આવ્યા પછે, તે વીરેની ધારાસરની હીયા ૨૦ મી નવેખર ૧૮૮૫ ને દીન થઈ હતી. એ હોદ્દાર સાહેબ કેલવાયલા, મીલનસાર અને ચંચલ છે. એ રાજ્યની વાર્ષિક આવક રૂ. ૫,૪૧,૦૦૦ ની છે. તો તે દરસાલ રૂ. ૨૮,૬૯૧ ની સામઠી ‘ખંડણી’ ઉગ્રેજ સરકારને બરે છે.

પ્રાચીન વડવાણના પેહેણા રાજ્યકર્તા.—“વાલા” વંશના આખલ ત્યાં પેહેણ ઈ. સ. ૨૪૫ માં અમલ બેગવી ગયે; પછે “આંવા” વંશના રાજ્યમાં ૭૧૦ સુધી સત્તા ચલાયા પછે, યુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાં જન્મ પળવંત થઈ ગયા થા “સોલકી” રાજ્યમાં ઈ. સ. ની ૧૩ થી સદી મુધી લાંબું રાજ્ય કરી ગયા પછે, “વાલેલા” વંશ એ રોઢેરને લગભગ ૨ વર્ષો મુધી તાબામાં રાખી ગયું પછે, ત્યાં ઔગલ શાહાનશાહનો અમલ આવ્યા નેના શાહાનશાહી શાલુદારના હાલમાંથી, “ઝાલા” વંશના અખરનસીંહજીએ ૧૦૦ માં તે જીવી લીકું. ત્યારથી તેનું વંશ ત્યાં આજ તુલક રાજ્ય કરતું આવે છે.

* “હાડકાનું પુરાતન વડવાણ, —પ્રાચીન કાળમાં, દંતકથાપ્રમાણે, “અણીપુર” નામથી મિલખ્યાયા પછે, “અપરીયામ”* અથવા ગામ.” ત્યાં જુલ-અધિગ્રામ કેહેવાયું, જેમ, જેન ધર્મપુત્રકોમાં તેને જલુલું છે. તે પછે, એક જેન ધર્મજી મહાવીર રવામી ઉર્ફ વર્ધમાન કાની ભવના રવામીએ, એ કસ્યા ઉપર આવી પડેલી મોઢાડી આફત ધાળવાની યાદમાં, તેનાં નામ ઉપરાંત એ રોઢેરનું “વર્ધમાનપુર” આદમ બેરે, એક મુકામાં ૨- નામ રાખ્યું, જે, હજુલુ મુધી ધર્મપુત્રકોમાં બખાવલું કામચ રલું છે, —તે કઈ ગુદત થઈ અપભ્રંશ થઈ ‘વડવાણ’ કરી મોલાય છે. હેતા હતા, તેઉપ-વડવાણ, વલબીપુર માર્ફ, પુરાતન કાળનું એક આખાદ અને મોહોટું રોઢેર હેલું બેઉએ, કાંકે, તેની પાંખે આવેલાં રથી. એ નામ “મહેરોડી” ના પુરાતન તલાવની આસપાસ જમીનમાંથી ધણાંજ પુરાતન ‘ધરેયા’ (ગડીની ચુર્ખીવાલા) રજવા સીકા હજુલુ મલતા રહે છે; જેને દંતકથા, રાજ્ય વિકમના આપ ધરધવસેનાના વખતના જલુલું છે. વળી ત્યાં જયરી રહેલા ધણુક પુરાતન કુવા, તલાવો, મહિલા એક ‘ગંગાવાવ’ નો લેખ, સં. ૧૨૨૨ (ઈ. સ. ૧૧૯૮) નું, તો ‘નેમનાથ’ નાં પડીબાજીનાં રેરાંના

૬૪માંથી મળેલી તકવી સં. ૧૧૩૯ (ઈ. સ. ૧૦૮૨) નું સાબ બતાવે છે. ત્યાં જોગજ રાહનરાહ અહમદશાહના કેસરેશા ૩ ફરશી ચેખાની, મુરશીને જલુલેથી જીભી તારીખનું ૮૪૦ સું વર્ષ, (ઈ. સ. ૧૪૩૯) નું સાબ છે. હાથ, ત્યાંથી સ્મિક પુરાતન ઊભરાવી મળેલા ચેખ ઊભરાતના ૨ જ સુધતાન અહમદના રાખનું વિક્રમાવીત સાબ ૧૧૧૩ (ઈ. સ. ૧૫૫૧) બતાવે છે. પુરાતન જલવાણુના—પેહેલી વરલી, હાથના રોહરની પત્રિને મુખ્ય કરી ફેલાવવી જોઈએ, કે ભાંધી પલ્લુ ‘ધરેયા’ સીકા મળે છે, અને તે ધણી બોહેળી હોય, કાંકે, હાથનાં રોહર અને તેની આસપાસ ખણતાં, પુરાતન ખંડીએરની પાવમાથ નીરાનો મળી આવે છે. ત્યાંના—પેહેલી અને પુરાતન કીલી “સાંધકી” વંરાનો સીફરાને ઇ. સ. ૬૧૦ ને આસરે બંધાવેલી હતો, તે પડી ભંગવે, પાછો તેને નવે. પાવે, ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં બલમસીંગજી, તે હાથના કાકોરના ત્રીજા વડીસે બંધાવે, જેમ તે હાથ ઉઠાવે છે.

૧૬૧૧થી રાખ,—કાઠીઆવાદમાં ૨ જ વર્ષનું અને ૨૩૨ ચોરસ-માઈલા વિસ્તારવાળું છે, તે ૪ મહાસિ ‘વઘવાણુ, નામનેરા’, ‘ખોડ’ અને ‘શામપોર’માં વેહેઆઈ, સ્મિકદર ૪૦ ગામોનું બનેલું છે. તેમ્મી મહિલાં ૮, તે ૪ ધંધકામાં, તો ૨ વીરમ-ગામમાં અને ૨ સાનંદ તાલુકાઓમાં આવેલાં ગામોના—ઈનસાફ કરવાના હક ઇંગ્લેન્ડ સરકારે રાખે છે, તે તેમ્મીની આકળની વસુલાત સ્મિ રાખ્યું કરે છે. કુલ વરલી ૪૫,૦૦૦ માણસોની છે. જલવાણુ રોહર વગેરે ૩ કોટખંધી ગામો નામનેસ, ખોડ અને રામપરા છે. બધી મળી ૧ ધમંરાળાઓ, ૬ નીરાળો, ૨ કન્નારાળા અને ૧ ઇંગ્રેજી સ્કુલ છે. રૂપતના મુખ્ય ઉદ્યમ જ્વાળાન અને જૂની જેવીનો છે, તે ઉપર રાખની આવકનો મુખ્ય આધાર છે. ત્યાં બેદાખત રાખવા કલાતવાથી સ્વાર અને પેદાશ પોલીસ ૧૨૫ વગેરે ૧૯૩ પસાવતા છે.* ૮ ઇનસાફની અદાલતો છે અને બાંધકામના સફેદ પથ્થરાની આવકવાથી ખાંણો છે. * જુલો, “બોડલ”.

પાવતખત ૧૬૧૧થી—રોહર, “જોગવા” નવીના કાંઠા ઉપર મજબુત કિલ્લેબંધ થઈ ઉભું છે. ત્યાંના કીલી, હાથના કાકોરના ત્રીજા વડીલ બલમસીંગજી સ્મિ ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં—નવે પાવે ખીજીવાર બંધાવે. નવી ઉપરથી રોહરમાં દાખલ થવા મજબુત અને રોગાવમાન થયું છે. રોહરનો વીસાર ૧૫ માઈલને આસરે છે. ૧૮૮૧ ની છેલ્લી ગણતરી પ્રમાણે ત્યાંની વરલી ૧૧,૬૦૦ ની છે, જેનો મુખ્ય ભાગ હાઉંએથી બનેલો છે. દરબારી ખરચથી સ્મિક ધમંનું—રખાપાનું અને સ્મિસ્પીકલ આવે છે. સ્મિક બોહેડી ઇંગ્રેજી સ્કુલ બંધાઈ, રોહરસુધરાઈખાનું નવું બાનું, અને જાહેર સડો થઈ છે. ૧ ઇંગ્રેજી, ૨ મુલરાલી, ૧ પાદરાળા, ૧ ઉરૂ નીરાળા અને ૧ પુસ્તકખાનું ઉધડી, દરમિસ “જલવાણુ દરબારી ગ્રેઝ” નીકળે છે. ત્યાં બનતો ‘સાજ આપ્પા’ કાઠીઆવાદ અને ઊભરાતમાં વખણાઈ આવે છે. બધી મળી ૧ ઇનસાફની કોઠો અને ૨ ધમંરાળાઓ છે. સ્મિ રોહર, કાઠીઆવાદ અને ઊભરાતની વચ્ચે મધ્ય-ભાગમાં આવેલો જેમ, જૂના વેપારનું બોહેડું મુખ્ય મથક થઈ છે, તેમજ કાઠીઆવાદનો પેહેલી તાલુકો હેલે તે પ્રાંતમાં પેરાવાના પેહેલા દરવાજે પલ્લુ ગણાય છે.—ત્યાંની ઇંગ્રેજી કેપ ૧૮૧૪ માં સ્થપાઈ, તે રોહરથી ૩ માઈલ છેડે અને રેલવે-સ્ટેશનની નજીકમાં છે; ભાંધી કાઠીઆવાદના રાખઓના થણાં બોહેડા જતારા બનતે, વરલીના વીસારમાં બોહેડાના વધારા સાથે જેખાવ અને રચનામાં સુધારેલા થયે છે. હીયાં, સ્મિસ્પીકલ પોલીકીલ—સ્મિસ્પીકલ મથક, રેલીઓના બીતારવા સાથે રોગાવમાન ધમંરાળા, સ્મિક ધડીઆથનો મીનારો, બોહેડી બજાર અને સરસ રોહરસુધરાઈખાનું છે. કુખી ભખાનો બોહેડો ભાગ સ્મિ રાખને છે, તો થોડાક સ્મિક ગરાથીઆનો છે, જેનું વાર્ષિક બાફું કાકોરને રૂ. ૨૨૫૦, તો ગરાથીઆને રૂ. ૨૫૦ મળે છે. ૧૮૮૧ ની છેલ્લી ગણતરી પ્રમાણે ત્યાં વરલી ૩૦૬૧ ની છે. ત્યાંનું, “જોએ બરોડા અને રોહર ઇન્ડીઆ રેલવે” નું સ્ટેશન, ૧૮૦૨ ના થાં, તો “બાવનગર-બોડલ રેલવે” નું સ્ટેશન ૧૮૮૦ ના ઈસતખરમાં ઉધડું છે.

૧૬૧૧થી બંધવા રાણી સાહેબ માણસાજા,—હાથના કાકોરના મા અને સ્વગેવાસી કાકોર ચંદ્રસીંગજીના ધણીઆણી, ૧૮૩૫ ની ૨૧ મી આક્રોબરે ભનમાં, તેમ્મીએ ૧૧ વર્ષની વયે પરણી, જે પુત્રો કાણરાળ અને કાણુબાને જલવાણુમાં ભન આપ્યો, અને આજ ૩૦ વર્ષો થયાં વીધવા બન્યાં છે. સ્મિએ કેળવાયલાં, ચંચળ, મુધરેલી વલણનાં, અને ૫૦ વર્ષની વયનાં છે. અકિલવળીની અગત્ય વીરો સ્મિએ સ્મિક અશરકારક નીબંધ લખ્યો, તે જલવાણી દરબારમાં સ્મિક સબા હજીર ૧૮૧૦ માં વંચાવા પડે, મુખાઈનાં “જોગિધ” ચોખાંખામાં જ પાવેલી હતો. સ્મિએ હસ્તાકનું બોહેડી આવકવાણું “માસાડ” ગામ, ઇંગ્લેન્ડ સરકારે, સ્મિ રાખનો કારખાર ચલાવે ત્યારે રાખમાં જોડી નાખી, તે બદલે, સ્મિએ દરસાલ રૂ. ૧,૦૦૦ આપવા કીધા છે. સ્મિ રાણી સાહેબે થણાક નાના ધર્મી કીધા, જલવાણુના ‘જાગરણ’ ગામમાં રૂ. ૨૫૦૦ ને ખરચે ધમંરાળા, તો “જોગતા” માં રૂ. ૧૦૦૦ ને કુખી બંધાવે છે. સ્મિએ ખરે રહી, લાયક ગ્રહસ્થાની ગુલાકાત સેઈ, ધણી બોહેડી અને લાયકતથી વાતચીત કરે છે. રાખ-કારખારનું અમલું માન ધડાવનારાં સ્મિ લાયક રાણી સાહેબ તદન મુધરેલી રીત અને વલણનાં છે.

His Highness Maharaja Karansingji,

THAKORE OF LAKHTAR.

LITTLE is known of the founder of the Lakhtar State, but in ancient times this State was included in the possessions of the celebrated Herpal Devji, the ruler of Dhrangadra. (See the History of 'Dhrangadra' in this work). The 26th in descent from Herpal in the eldest male line was Abherajji, the **Founder** of the present ruling dynasty—under whom in A.D. 1603 Lakhtar was made independent of the foreign yoke and advanced to a very flourishing condition. He was a military leader of remarkable abilities, who conquered and about B. C. 1610-15 annexed "Than" to the Lakhtar territory, which attained considerable prosperity under his administration, and became a district containing no less than 24 villages. The fifth in descent from him was Abhesingji II., in whose time Than-Ghad was attacked by the military force of Junagad. The invaders carried away the rare and costly stones that adorned the magnificent arches of the city gates. Repeated invasions were made by the Thakore upon the territory of the Nawab of Junagad in order to avenge this great insult, but without success, until, at last, by a desperate venture, he forced his way in disguise into the very bedroom of the Nawab. The Nawab, to save his life, was obliged to make a faithful promise of due reparation for the mischief committed at Than-Ghad. The promise was fulfilled, and all the spoils which had been borne away were returned with great solemnity, the Nawab himself forming part of the procession to the great joy and satisfaction of the people of Lakhtar. The news of this circumstance helped to spread the Thakore's fame over the whole of the province of Kathiawar, and bards sung his praise in ballads which are remembered and recited to the present day. The second descendant from that Thakore was Prith Raj, an infant, whose newly appointed minister conspired to deprive him of his royal authority. This became known to the Prince and he fled to Baroda for refuge. Thereupon a *Subah* of the Gaekwar was sent to oppose the treacherous minister, who was stripped of his authority, and expelled from Lakhtar, whilst the State was placed under the care of the Gaekwar. When Prith Raj attained the age of twenty, the *Subah* was ordered by the authorities at Baroda to restore to the Prince his lawful sovereignty. The *Subah* had appropriated to himself 8 of the villages belonging to the Prince. In reference to these villages the British had soon after to consider the claim of the Native Prince but the investigation into the matter did not proceed to completion, when Prith Raj died in A.D. 1835. It was—during his time that Colonel Walker's Settlement of Kathiawar *Moolukgiri* or tribute took place. Prith Raj was succeeded by his son Vijarajji II., who again was succeeded by his infant son Karansingji, the present ruler then 5 months old, on the 15th of June 1846. The State was administered with much skill and ability during his minority, by his mother, the Rani Sahib. The Thakore attained his majority in 1870 and was entrusted with the absolute power of the State.

ਸ਼੍ਰੀ ਭਾਗਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਦੇ

FR. FR. BHAKORE SAHIB KURRUSIGIE OF BHAKHTI D

His Highness the Thakore Sahib Karansingji is a 'Zhālla Rājput' by caste, born on the 10th of January 1846. He is acquainted with the Goojrathi, Marathi, Brij and Oordoo languages. He has been successful in proving his right to the 8 villages referred to above. Three of these have been restored to him by the Rajkot British-Agency, in accordance with instructions received from the Bombay Government, while as to the remaining villages, the Thakore has appealed to the Home Government. Among the improvements which have been effected during his reign, may be mentioned the re-organization of the Municipality on an improved and efficient plan, the establishment of charitable dispensaries, the construction of inns and roads, and the spread of elementary education. A new Market has been opened and a new Fort is in course of erection. To the several funds of the Rajkot Agency, the Thakore contributes every year Rs. 1,650, and towards schools and charitable dispensaries, a further sum of Rs. 1,800. During the famine, which prevailed in Kathiawar in 1877, the poor people of Lakhtar were supplied with grain at the State expense. The yearly income of the State is Rs. 1,00,000, out of which the British Government receives a tribute of Rs. 7,351. His Highness has travelled over many parts of India, and possesses much experience of public affairs. He is thus enabled, with great advantage to the State, personally to take an active part in its administration. The Thakore Sahib is well known for his temperate habits and for his generous and genial disposition.

THE STATE OF LAKHTAR—ranks as 3rd class, and is divided into 2 districts, viz., 'Lakhtar' and 'Than,' and hence it is usually called Than-Lakhtar, containing 41 villages, and a population of 24,000 as per Census of 1881, occupying an area of 247 square-miles. The chief product is *cotton*. There is a slate-mine in this territory.—'THAN,' is a fortified district in the ancient Mandav hills. It has a local Post Office, and is noted for its Hindoo place of worship called *Treenatra*, where annually a great fair is held. The population of Than as per Census of 1881 was 1,641. A large water-course is about to be constructed between the villages of Jalumpore and Vasva.

THE CAPITAL TOWN, LAKHTAR—is a small city, wherein are the civil, criminal, and appeal courts, as well as a *dharamsala* for travellers, a local post-office, a charitable dispensary and a school. The town is 13 miles off Wadhwan, and is a station on the Ahmadabad-Wadhwan branch of the B. B. & C. I. Railway line.

નામદાર મહારાણા કરણસિંગભ,

જામતર ના ઠાકોર સાહેબ.

જામતર રાજ્યને મુળ-સ્થાપનારનો કરી પત્નો મળતા નથી. ત્યાંનાં રાજ્યવંશના મુળ-વંડીલ, હલવદ અથવા ક્રાંતકાળી ગાદીએ મેલી તેને ચઢવી કળાએ ધાવનાર કીર્તીમાન હરપાલ દેવજી હતા. તેમને, કરણ વાણેશાએ, પોતા ઉપરની

* જુલો, "ક્રાં- આકૃત ઠાળવાને બદલે, —જામતર ભેગાં ૧૮૦૦ ગામો ઈનામમાં આપ્યાં હતા.* હરપાલના વડા પુત્ર શોધાજીની ૨૧ મી ગઢા. પેઠીએ ઉતરેલા મહારાણા ચંદ્રસિંગજીના ૩૧ મહિલા છેલ્લા પુત્ર અભેરાજીને, ઈ. સ. ૧૬૦૩ માં જામતર વારસામાં મળે, તો, ત્યારથી ક્રાંતકાળી સત્તામાંથી તદ્દન છુટ્ પડી, એ ઠાકોરની સત્તા હેઠળ તદ્દન સ્વતંત્ર બન્યું કે, ને ઠાકોર જામતર રાજ્ય, બાપ સા- રાજ્ય-વંશને મુળ-સ્થાપનાર થઈ ગયા. તેને, સીંધના બળવત સરાઈ સેકોને ક્રાંતકાળી ઉપર ચઢી આવેલા મારી હઠાવી, એ તંદો કચે, ગા- દીના હક બોધ, પોતાના બાઈ ચંદ્રસિંગજીને મદદ કરવાના બદલામાં, તેની તરફથી, ઉજ્જડ પેડેલું 'શાંત' અથવા શાંતગઢ, ને વીરી દંત-કથા 'વાંકાનેર' અને થણી ધાંબી છે તે મેલવી, તેને, એ ઠાકોરે ને પાંચે ૧૬૧૦ માં વસાવ્યું, ને હાલ ૨૪ ગાંધીવાણે એક આદાલ બનેલો છે. 'લલવાલ' નાં અભેરાજીના એક પુત્રા પુત્ર ચન્દ્રસિંગજીએ, જામતરની ગાદીએ આવી, ત્યાં "રણુકેડાડ" નાં સ્થાનકની સ્થાપના રાજ્યે સ્થાપ્યાં. બીએ અમર-કરી, નેના ત્યાં હજુલુ દરસાલ મેહેડો મેલા બરાથે. એ ઠાકોરે, ૧૬૫૮ ના કાઠીઆવાદમાં આવેલા જમરા કુકાળની સીંગ બાપીકી, વખતે, પોતાની રેથતે, તેમજ ત્યાં આવી વસેલાં હજારો સેકોને પુરતું અન આપ્યું હતું. તેમના ૧૧ પુત્રો મહિલા 'હલવદ' ની શેરામાલજી ગાદીએ આવ્યા. તેમનાં બીન લડાઈનાં નીરાંત રાજ્ય અને સારા રાજ્યકારબારથી, રેથત મુખી અને ગાદીએ આવે. તો તોળ અભે- આવાદ હતી, તેમના પુત્રો મહિલા તપ્તે આવેલા શોપાલસિંગજી પછે, તેના પ મહેલાં વડા પુત્ર કરણસિંગજી એ ગાદીએ રાજજી એ 'લ- ભેસી, ક્રાંતકાળી સત્તાના 'વાંસવા', 'વાસલુ' અને 'કરકચલ', ગાંધી દવાવી સેઈ, —જામતરની સત્તા વધારી હતી, અને અતરમાં રાજ્ય પોતાની ઉપર પારકાં રાજ્યોના થયેલા હુમલા મારી હઠાવીકઠાડ્યા હતા. તેમના ૧૧ પુત્રો મહિલા અભેરાજી તપ્તે નની 'રાય મા- આવે, તે વખતે જીનાગઢની "નેરતલખી" વસુલ કરનાર બચ્ચરે આવી, ગુકસાની કરી, શાંતગઢના દરવાજાનાં શોપાલમાન લા." આરકાંના પથ્થરો બાગી તે જીનાગઢ સેઈ ગયા. એ થયેલાં બારે અપમાનથી, એ મહાકુર ઠાકોરને પ્રબળ લાગે, તે

† એક રાજ્ય પથ્થરા પાછા મેલવવા તેને, તે બળવત રાજ્ય સાથે, કંઈક વખત બચ્ચર સાથે તો કેટલીક વાર જડી સ્વારીએ બહારવેઈ તરફથી ચેર ઇન- નીકળીઆ ઉપરાંત બીએ સત્ત ઉપાએ લીધા, તે સમયે શેકઠ ગયલા ભેઈ, અપમાન અમલા કરતાં જીવ ઉપર સાં પામેલા બેડવા કુરસા વીચારી, બીએ વેષ ધારણ કરી, જીનાગઢ રોહરમાં ભઈ રહી, કુકલીથી નવાળના મેહેલમાં રાતના પેરાવા ત્યાંની રેથતમાં ફાવી, તેના મુવાના અમારડામાં દાખલ થઈ, તેને છોમતથી ભગાડી, એંચલા અંતરની નાકથી તેના ગ્રાણુ સેલા ભજાવ્યું. છુટકાં કચે, ઉ- પકા રેરાવથી, હથીઆર બીડલા ફરીને એમ મહાડરીથી, એંચલા બાલોઉપર આવી ઉમેણે ભેઈ, અભયમ થઈ, નવાળ નવાળને અમરતીમાં પેડેલા મેઈલા ત્યાંથી તુરત મહાર નીકળી, તદ્દયાર રાખેલા થોડે મેસી, જીવ બચાવી, સહાયત જામતર નીકળી આવ્યા હતા. પછે થોડા દિવસમાં, આપેલી કમ્બલાત મુજબ, તે પથ્થરા મેહેડી દમાગી, સ્વારી સાથે નવાળ સાહેબ પોતે લાવી, પુરતાં માનથી અભેરાજીને પાછા આપ્યા. ત્યારે એ ઠાકોરે, નવાળની સરસ પેરાણગત કરે, તેણે થણી મુખીમાં આવી, અભેરાજીને માહે તે માગી સેવા કેહેવે, તેણે, એ પથરામાંનું આરકું ને હવે પાછું બંધાઈ તૈયાર થઈ હતું તેને "નવાળે પોતાને હણે મુનો લગાડ્યો" એવું માગવે, આપેલી કમ્બલાત મુજબ, નવાળે તેમ કીકું હતું. નેથી—અભેરાજીને બારે માન મળ્યું, એ વાત આપ્યાં કાઠીઆવાદમાં દેખાઈ અને બાઠ સેકો તેવીરી કુહા ભેડી ગયા, ને હજુલુ મુખી બેલાતા ચાલુ રહેવે તેવીરીની યાદ આજ પલુ તાજુ રહેવી છે. એ પ્રખ્યાત ઠાકોરના પુત્રો મહિલા રાયધરજી ગાદીએ મેલા, તેણે કેળવણીએ ઉલ્લેખ બળેલા મેસાડી દીધે હતા. તેના ૪ પુત્રો મહિલા ચંદ્રસિંગજી ગાદીએ આવ્યા.

તે સ્વર્ગવાસી થશે ત્યારે, તેના ગાદીએ આવનાર પુત્ર બાળક હોય, તેની 'શુદ્ધારામાં' ઠાંકરાણીએ નાથલા પૃથ્વીરાજની ૧૦ વર્ષની વયસુધી, હાથપક અને મળજીવણી રાત્ર-કરબાર ચલાવી સ્વર્ગવાસી થયાં. પૃથ્વીરાજને ન્હાની વયે ગાદીએ અવેશી ભેઈ, આસપાસના રાત્રોએ, બપ્તર છાવી ચેલા હુમલા કરવા માંડે, એ ઠાંકરે, એક ભયના વચવાલા અને ભરદાર હીરણ ખવારાને,* રાત્ર-કરબાર ચલાવવા તેઓ હતો. તેણે, એ હોધી ૧ વર્ષસુધી ચલાવ્યા પછે, એકીન રેરવી દગાધી ઠાંકરને કેદ પકડી પેતે રાત્ર દગાધી ચેલાવી ધારણા કીધી, તે બધુએ, ઠાંકરે ભરેડે નાહાસી ભડ પોતાના બનેલી બાલકવાડની મદદ માગે, તેણે પોતાની ખંડણીની વસુલાતકરનાર સુખા બાળાછને હેકમ લખી, બપ્તર ઉપર એ ખવારાનું ને કાંઈની શ હજુરાખા ' ને ચેલું હોય તે ચુકવી આપી, તેને દુર કરી, એ રાત્રને બાલકવાડી સવા હેઠળ રાખવા દરમાલું હતું. પૃથ્વીરાજની ૨૦ વર્ષની વય પુલક એમ રહ્યા પછે, એ ઠાંકરે હસ્તક તેનું રાત્ર આપવા બાલકવાડે, સુખાને હુકમ કરવા છતાં, તે, પૃથ્વીરાજની ૮ ગાંભીની કમળે રાખી મેડા હતો. એ ઠાંકરે, તે વીરો બાલકવાડ સરકારને દૂરીવાદ કીધી પણ તે ઉપર અભયર ધ્યાન આપ્યું નહોતું. બીદમતમાં, આ એકલામાં,—બાલકવાડી ખંડણીની વસુલાત ઇંગ્લેન્ડ સરકારને હસ્તક આપે, એ ઠાંકરે, એ દરીઆએ સરકારના પૈસીડીક એન્ડને કરે, તેની એકીતી તો ધીમી તપાસ ચાલી કે, ગાંભી દગાધી મેડેલા બાળાછ અને તેના પુત્ર વીરધરાવ એક પાછળ સધળો બેદ ભલે એક અરજ પામ્યા. હેલો, નીર-નરા અરજ પામી ભાસ્કરરાવને દરક ડેરવી બેલો. તેની વિરુદ્ધ પણ પૃથ્વીરાજની એ, અને કેઈ કોઈ રાજકોટની ઈંગ્લેન્ડ એન્ડનેસીમાં એ દૂરીઆએ ચાલુ રાખી, તેની કંઈપણ તપાસ થવા અગાઉ, એ ઠાંકરે પણ ૧૮૩૫ માં સ્વર્ગ-વાસી થયા. એમના વખતમાં—કરબાર ચોકરે કહીઆવાદનાં રાત્રોની ખંડણી સંબંધી બેદમતી કીધી હતો. એમના ૬ પુત્રો માનીતા બને છે. મહેલા વેડા સ્વર્ગવાસી થયે, બીજા પુત્ર વીરધરાવની એ ગાદીએ આવે ૧૧ વર્ષે સવા ભેગવી ૧૮૪૧ ની ૧૧ મી જુને સ્વર્ગવાસી થયા, તે વખતસુધી પણ એ દાખીરાખેલાં ગાંભીની તકરાર બુલબીર પડી રહી !! ઠાંકર વીરધરાવની પોતાની પાછળ એક પુત્ર તો હાલના ઠાંકર સાહેબ કચ્છસીંગણને ૬ મહીનાનાં બાલક થયી ગયા હતા. તેમની જે રાણીએ વચ્ચે ગાદીવારે નેમના બાળક આપી, તેમણે સુદત બપ્તરનો રાત્રકરબાર ત્યાંના હોધેદારોએ ચલાવ્યો હતો. ૧૮૪૧ માં ઠાંકર કચ્છ-સીંગણને હક રાત્રગાદી ઉપર કાયમ થયો અને તેઓએ ૧૮૦૦ માં પુત્ર ઉમરે પુઠી, રાત્રનો પુરખતવાર સ્વાધીન લીધો, ત્યાં સુધી, એમનાં ચંચલ અને ભલેલાં મા જુવાળીઆઈ સાહેબે, ઇંગ્લેન્ડ સરકારની દેખરેખ હેઠળ પુરવી દુશીઆરીથી, રાત્ર-વહીવટ ચલાવ્યા હતા.

ઠાંકર સાહેબ કચ્છસીંગણ "ગ્રાહા રત્નપુત્ર" છે. તેમને ૧૮૪૬ ની ૧૦ મી અનેવારીએ, બપ્તર મહેલાં ધાનમાં બાઈસાહેબ જુવાળીઆઈએ ભગ્ન આપ્યો. એમના એકબે બહેન સ્વર્ગવાસી થયાં છે. એઓ ગુજરાતી, બાળબોધ, છાત્ર અને ઉરડુ ભાષા બોલે છે. એમને ગાદીએ નેમવાની કિંયા ૧૮૪૭ માં થઈ, તે પછે પુત્ર ઉમરે પુઠી એઓએ ૧૮૭૦ માં રાત્રનો પુરખતવાર લીધો. એમનાં વખતમાં મુધારાએ આગળ વધી રાત્રની આબાદીને ખીલવી છે. ત્યાં કેલવણી ખાતું સ્થપાઈ, શેહેર-મુધરાઈખાતું મળજીવ બન્યું, ધર્મેનું દવાખાતું ચુલ્લું, ૩ નવી ધર્મેશાળાઓ અને એક સ્કુલ નવું બંધાઈ ઉઘડી, ૬ નવી નીસાળો જુધી, નવું તલાવ બન્યું, "કરબાર" ગામ નવું વસ્તું, ભલમપુરા અને લાસવા ગામો વચ્ચે નવો બંધ બંધાયો, ધાનમાં નવી નેલ ઉઘડી, છાત્ર-કેકરી બંધાઈ, અને અગત્યની નવી સડકો બની. એવીને જોજન આવવા ૧૧ નવા કુવા, એક નવો મઠ, ગ્રહસ્થો ખાતર હવેલી નામનો નવો ઉવારો બંધાઈ, અને એક નવી બજાર ઉઘડી છે. ઉપલાં દવાખેલાં ૮ ગાંભો વીરો લાંબી સુદતમુધી એસબરી તકરાર ચાલેલા પછે, તે મહેલાં ૩ ગાંભો, 'લીલાવર' ૧૮૪૬ માં, 'કીસોલ' અને 'જુવાલી' ૧૮૫૬ માં, એ ઠાંકર સાહેબને ખુંબઈ સરકારે પાછાં આપ્યાં છે.—તો બીજાં ૫ ગાંભો વીરોની કઠાવાબરી લંબાસ તકરાર થવા છતાં, તે હજુસ બીનમુકાદે લખી છે, અને હજુસ ચાલુ છે. વળી મળું અબજેબ નેનું એ છે કે, એક વખત,—એ ગાંભો ઉપરનો એ ઠાંકરનો હક ખુંબઈ સરકારે કાયમ કરી, તેઓને તે, સ્વાધીન કરી દેવા, રાજકોટની ઈંગ્લેન્ડ-એન્ડનેસીને હુકમ થવા છતાં, તેને તેમ નહીં કરી, નાંધી ઉઘડી, તે વીરો કરી તપાસ ચલાવવા ડેરાવ કરાવી, વાત હજુ સુધી પાછી દીલમાં નાખી છે !! એ વીરો ઠાંકરે હાલના વજરને કીધેલી અરજનો જુવાબ હજુસ મળ્યો નથી. એ ઠાંકરે સાહેબ રાજકોટ એન્ડનેસીની સુલો, કીસેનસરી, લાસબેરી, કોલેન્ડ, વગેરે અંદર ખાતાંઓને દરસાલ ચાલુ ર. ૧,૬૫૦ ની મદદ

કરે છે. ૧૮૭૭-૭૮ ના ઝુલવાલ અને કાઠી આવાદના ભારે સખ કાઠીની વખતે, એઓએ અનાજની કાઠીને ઓઢી મરીઓને મુકત તો ખરીદી સકનારાઓને મુશ્કેલી બાવે અનાજ આપવા ઉપરાંત, કુખિયરતાઓને રોજ એ ઘમાડવા નવાં બાંધકાંઓ ઓઢ્યાં હતાં. એઓ, ઉંચેલ સરકારને દરસાવે કે. ૭૩૫૧ ની સામઠી ખંડણી બરે છે. એમનાં રાજ્યની વાપરિ આવક રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ થી કાંઈ વધુ છે. એ પેદલા અને જેલેનલ કાઠોર, ચોલાની મજબૂત દેખરેખ હેઠળ વણીન સરસ ચંચલાઈથી રાજ્યકારભાર ચલાવે છે. તેવીસે શબ્દોટની ઉંચેલ એજાં નશી તરફથી મુંબઈ સરકારને દરસાવ થવા રીપોર્ટોમાં, એમને વીસે ચાલુ રીતે સરસ મતો જણાવ્યાં છે. એ કાઠોરની ૭ રાણીઓ મિદેશી ૪ હાથ હેવાલ છે. તેઓ મિદેશી એક શખખાએ, માદી-વારેશ મણુબાને ૧૮૮૩ માં જન્મ આપ્યો. એમની ૨ રાજકુવરીઓ મિદેશી એકજ હેવાલ છે. એ મીથનસાર સ્વભાવના, હસમુખા મીખજના, સાદા પેદરવેશના, અને બીન-દયાળી રીતભાતના કાઠોર સાદેખ ૪૦ વર્ષની વયના છે. તેઓ “શોટોચાકી” નો હુન્નર બલવા “જુવો” કાંગદા. વગેરે હથીઆરખાણમાં પુરા કસાપલા અને મુસાફરીના સોખીન છે. તેમના, બધા મળી ૧૩ બાપાતો* છે.

જાજર ૨૧૦૫, —“શાંત-ચંપદર” ને ત્રણે પલુ સ્મારકખાવ છે. તે ૩ ભ વર્ષનું અને ૨૪૦ મારસ-માઈલના બીસાર-વાળું છે. તે, ‘જાજર’ અને ‘જાન’ સ્મારક મે માહિયામાં વેહેચાપકું છે. તેમાં બધાં મળી સ્મિર્કદર ૪૮ આખાં આખ્યાં, તેઓ મહિયાં ૫-૬ તકરમાં છે. વરતી ૧૮૮૧ ની છેલ્લી મણુની પ્રમાણે ૨૦૪૩૧ ની, તેા ધરેની સંખ્યા ૩૫૧ ની છે. —રાજ્યની આવાદનો મુખ આધાર કપારાની ઉત્પત્તિ ઉપર છે, જે મુખ્ય કરી ત્યાં વધુ ઉત્પાદવામાં આવે છે. તે વતરેને ‘શર્ફ’, ‘જાનરી’ અને ‘જાનરી’ પલુ પાક થાય છે. જમીનનો મોહેટો ભાગ ‘કાળી’ માટીવાળો છે. ‘જાડવ’ ની ટેકડી તરફ આવેલાં ‘જાન’ માં, કાચી સ્પેટની અને કોથરાની ખાણ છે. ત્યાંનાં ‘શામ’ અને ‘બીલી’ માટીના વાસણો કાઠીઆ-વાદમાં મોહેટા જાધ્યામાં ખપે છે. અને ‘વાણી’, જે હાથ અપચાર થઈ વાસંગણ બેલાય છે તે તરફ દરસાવ, તેમજ વળી “બીને” ની વખણુપથી તીર્થની જગ્યાએ, વર્ષોવર્ષ, બાદરવા મુદ ૫-૬ થી મોહેટા ચલા બરામ છે, જ્યાં ધણે દુરથી તીર્થકરે મોહેટી સંખ્યામાં આવે છે. ત્યાં ૩ ધર્મરાજાઓ વગેરે સથમાં ગાંધિમાં મુસાફરે ખાતર ઉતારા છે.

જુઓ “શોડમ.” શાવતખલ જાજર—રોહિરનું કોચકું ૧,૨૪,૦૦૦ સ્મિર્કરને આરારે છે. વરતી ૫,૦૦૦ માણસોની અને ધરેની સંખ્યા ૧,૪૦૦ ની છે. રૈયતની બલવણી ખાતર પોલીસના હથીયારખંધ સ્વારે અને ૧૬૪ મળી સ્મિર્કદર ૧૦૦ છે, તેા છવાઈદાર* ૨૫૦ અને જસાપલા* ૩૦૦ છે. સ્મિ, જલવાણુથી ૧૩ માઈલને તક્તવતે આવેલું જાજર રોહિર, “બોએ બરેડા અને સંનદ્ધ હંડીઆ રેલવે” ઉપરનું બલોટું રેરાન છે. ત્યાંથી રોહિર ૧ માઈલ દુર છે.

H. H. BAWJI RAJ — THE SHAH OF RAJKOT.

is Bighness Bannaji Raj,

THAKORE OF RAJKOT.

THAKORE WHIBAJI, the **Founder** of the Rajkot State, was the second son of Jám Huzzaji of Navanagar, and had inherited a small district comprising 12 villages. Having rendered some signal service to the Emperor of Delhi, he was offered by the Paramount Power, as a reward for his loyalty and zeal, a small force with which he defeated the Vhagela Rájputs, and got possession of their territory, called 'Surdhar,' and immediately after, by another decisive victory over the enemy,—he became master of Rajkot. The descendants of Whibaji have ever since been the rulers of the State of Rajkot. The great Thakore was distinguished for his military talents. He exercised an undisputed sway over a district containing 720 villages, and his seat of government, which was for some time at Surdhar, being transferred to Rajkot, the new capital of his dominions rose in his time to high eminence. When Thakore Bhábháji, otherwise called Runmulji, the ninth in descent, was on the throne,—the British established a camp at Rajkot, in A. D. 1820, paying the Prince Rs. 2,800 per annum as ground-rent. This sum was increased to Rs. 4,300 in 1863 in consequence of additional ground required by the British Government for the "civil lines." His grand-son, Maramanji, who succeeded him, died in 1862, leaving the eldest of his two sons, Báváji Raj, a minor, the subject of this memoir.

The State since A. D. 1863 was administered on behalf of the infant heir to the *gadi* by his grandmother, Nani Sahib till 1867, from which time up to 1874 it was under the care and administration of the British Political-Agency of the Province of Kathiawar. The minor Thakore attained his majority on 17th January 1876, and was entrusted with the sovereignty of his whole territory by the British Government.

H. H. Báváji Raj, a 'Jádeja Rájput' by caste, was born in Rajkot on the 30th of August 1856. He has one brother and a sister. His contributions towards education, and for the promotion of the public weal throughout his territory are proofs of a liberal mind, and of a liberal education, which, under able instructors he has received at the 'Rajcoomar College,' Rajkot. He has had the advantage of travelling through Northern India. He also visited Calcutta, and thence went up to the Panjaub. Among the improvements that have been effected during his administration may be mentioned the erection of a new jail and a corn-market, the establishment of a public library, a charitable-dispensary, schools for girls, vernacular schools, and several public Inns. Under him—Rajkot can boast of an efficient municipality, a court of small causes, a criminal court, and a court of appeal. The sum of Rs. 1,84,000 is the annual revenue of the State, out of which the ruler is bound, in accordance with treaty obligations, to pay to the British Government Rs. 21,321 as tribute.

RAJKOT—is a 2nd class State, comprising 61 villages, whose whole area is 283 square-miles, divided into 3 *Mahals* or Revenue sub-divisions, viz., 'Rajkot,' 'Surdhar' and 'Kusádvá.' The population is 40,500. The climate of the place is healthy and the soil very fertile, producing varieties of food grain, such as *bajree*, *joowar* and *wheat*.

THE CAPITAL TOWN, RAJKOT—is populous and well fortified, with an efficient municipality. It is 138 acres in extent, having a population of 15,106, according to the latest Census of 1881. It is— noted for its dyes throughout the peninsula as well as in Gujarat. A straight way leads from the city gate to the camp.

THE BRITISH CAMP—at Rajkot is the head-quarters of the Kathiawar Political-Agency. It was formed in 1820, and is divided into 2 parts, viz.—the 'military quarters' and the 'civil lines.' This largest British camp in Kathiawar is situated in the very centre and heart of the Province. There are lines here for artillery, for cavalry and for infantry. Here are the postal and telegraph departments, a commissariat office and a customs office. To almost all charitable and public funds the Native Princes of this Province have contributed very liberally. The High-School has been built in the camp at the expense of H. H. the late Nawab Máhábat Khanji, K. C. S. I., of Junagad. For the erection of a large and splendid *Dharamsala* or Inn, H. H. the Ráj Sahib of Dhrangdra, K. C. S. I., has offered a sum of Rs. 15,000. The school for girls and the splendid corn-market have been built at the expense of H. H. the Jám, K. C. S. I. The great public library in the camp owes its existence to the liberality of Native Princes, who also have contributed towards the expenses of a garden in the camp for the use of the public. The camp in Rajkot has a pleasant appearance, and the stately building of the Rajcoomar College is the chief object of attraction.

નામદાર ઠાકોર સાહેબ બાવાજી રાજ,

રાજકોટ ના.

રાજકોટની મુળ-ગાદી સ્થાપનાર ઠાકોર બીજાજી, નવાનગરના ભ્રમ હુએજીના ખીભ પુત્ર હતા. તેમને, એ રાજ્ય વરફી ગરાસામાં ૧૨ ગાંધા વાંધા “કાલાવર માહાલ” મળ્યો હતો. તેવણે, તે વખતનાં દીક્ષી તાલેનાં અમદાવાદના વાઈસરોય અથવા મુખ્ય રાહાબંદા રાહાબંદાની કીમતી સેવા બજાવી, તેની બચ્ચરી મદદ મેલવી, સરખારને, બળવંત વાંધેલા રાજપુતના હાથમાંથી ઈ. સ. ૧૫૪૩ ને આસારે છાવી લીધું. એ ફત્તેહ ટકાવી રાખવા સાર, એમના વડા બાઈ ભને મદદ કીધી, તેના બદલામાં, એ ઠાકોરે પોતાને ગરાસામાં મળેલા ૧૨ ગાંધા, તેને આપી દઈ; “સરખાર” ને પોતાની રાજ્યધાની બનાવી હતી. બહાદુર બીજાજીએ રફતે રફતે બચબચ ૭૨૦ ગાંધા તાલે કરી, સરખારની સત્તા વધારી, તેને ખુબ ચઢવી કળા ઉપર લાવી ઈ. સ. ૧૬૩૫ માં મરણ પામ્યા. એમ્મી સાથ—એમ રાજ્યને ચઢતા સેતારા અને ખીલતા વધારા પલ્લુ અસ્ત પામ્યા. તેમ્મીની પાછળ તેમના વડા કુવર ૧ થી જેરામનજી સરખારની ગાદીએ બેઠા. તેમના બે કુવરો મહિલા વડા સાહેબજી તન્તે બેઠા, તે—ખીભ કુવર કુંબાજીએ “બૌંડલ”ની નવી સત્તા સ્થાપી હતી. સાહેબજી ૧૬૭૫ ને આસરે સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના એક પુત્ર પુત્ર બામનજી ગાદીએ આવ્યો. તે, જાણ્યાના ત્રીઆનાએ સાથે બડતાં ૧૬૪૪ માં માર્ગે ગયો. તેના એક પુત્ર કુવર, બહાદુર બડવેશી ૨ ભે જેરામનજી ગાદીએ ચઢ્યો. તેના વખતમાં દીક્ષીના શાહ જોરજોરે ૧૦૦૦ માં મરણ પામવા પછે, કાલીઆવાદ પ્રાંતમાં એ રાહાબંદાતોની નબલાઈ થયેલી બેઠી તેને, ‘રાજકોટ’ ફત્તેહ કરી લીધું હતું, તે, જુનાગઢના ફોજદાર મહાસુખખાને પાછું લીધું, ત્યારે તેની સાથે બડતાં જેરામનજી ૧૦૨૦ માં પડ્યો. અને એ ફોજદારે—રાજકોટને તાલે ઘેર ૧૦૨૨ માં કીલ્લેબંધ કરી પોતાના નામ ઉપરથી, તેને “મહાસુખખા” નામ આપ્યું હતું. જેરામનજીના ૭ કુવરો મહિલા વડા રણમજી, સરખારની ગાદીએ બેઠા. તેણે, ૧૦૩૨ માં—રાજકોટને ફત્તેહ કરી ઘેર, પોતાની સત્તાનું પાવતપત બનાવ્યું હતું. તેના વખતમાં, ધણીએક નાધણી મોહાદી બડાઈએ થયા પછે, એ ઠાકોર ૧૦૪૧ માં મરણ પામ્યા. તેના ૪ કુવરો મહિલા વડા જાગેજી ઉડે બેસેજી ગાદીએ બેઠા. તેના ૪ કુવરો મહિલા વડા ૩ ભે જેરામનજી ગાદીએ આવ્યો, તેને કવીતાના પ્રકળ રોખ હતો. તે, ૧૦૪૪ માં મરણ પામ્યા. તેના ૨ કુવરો મહિલા વડા જાગેજી ઉડે ૨ ભે રણમજી ગાદીએ બેઠા, તે વખતે ૧૮૦૦—૮ માં ફરનખ નેકરે એ રાજ્યની ખંડણી સંબંધી પક્ષો બંધાયસ્ત કીધા હતા. એ ઠાકોરને, ૧૮૨૦ માં, ઈંગ્લેન્ડ સરકારે દરસાલ રૂ. ૪૦૦૦ નું જોખ-બાડું આપવું કરી—રાજકોટમાં ઈંગ્લેન્ડ કેંબ્રી મુળ સ્થાપના કરી, તે હાલ મોહોળા વીસદારમાં રેલાઈછે. જેલેસ એ બેખબાડું રૂ. ૨૮૦૦ નું હતું, જે પાછળથી ૧૮૧૩ માં ‘સીવીલ બાઈન’ આતર વડુ ભયા સેવાથી વધ્યું હતું. એ ઠાકોરના ૨ કુવરો મહિલા વડા કુરૈજી ૧૮૨૫ માં ગાદીએ આવી, ૧૮૪૪ માં મરણ પામ્યા, તેમના એક પુત્ર કુવર ૪ થા જેરામનજી તન્તે બેઠા, તેમ્મી ૧૭ મી અક્ટોબર ૧૮૬૨ માં સ્વર્ગવાસી થઈ, પોતા પાછળ, ૨ કુવરો મેલી ગયા. તેમ્મી મહિલા વડા તે હાલના ઠાકોર બાવાજી રાજ ઉમરે પ્રગ્યા ત્યાં તુલ્લીક, જેલેસ એમના બપાઈ અથવા દાદી નાનીના ઉડે જામાસાહેબે ૧૮૬૨ થી ૧૭ મુખી રાજ્ય-અખત્યાર ચલાવ્યા પછે, ઈંગ્લેન્ડ સરકારે ૧૮૬૦ ના જુલાઈથી તે પોતાની કેમ્પેચ હેઠળ ઘેર, ૨ જી નેમ્બર મુખી ચલાવી, અને ત્યારથી એ ઠાકોરને રાજ્યનો ઘોડાક અખત્યાર જેલેસ સોંપાયા પછી, ૧૮૭૧ ની ૧૦ મી બનેવારીએ, તેમ્મીએ પ્રાંત ઉમરે પ્રગી પ્રઅખત્યાર પોતાને હસ્તક લીધો હતો.

ઠાકોર સાહેબ બાવાજી રાજ, અને જડબ રત્નપુત્ર, રાજકોટમાં ૧૮૫૬ ની ૩૦ મી ઓગસ્ટે, હાથ સ્વર્ગવાસી થયેલા રાણી સાહેબ હરીબાને પેટે જન્મ્યા. એમનાં બાઈએહેન રૂ છે. બાઈ જીવુબા રાજકોટની 'રાજકુવર કોલિંગ' મોકલવાયલા એક છુવાન છે. ઠાકોર સાહેબે યુવરાત્રીમાં સંપૂર્ણ અને ઉપલી કોલેજમાં સરસ હંગેજી કેલવણી લીધી છે. એમની બાળવયે એમને ગાદીએ નેમવાની ઢિયા ૧૮૬૨ ની ૨૫ મી અક્ટોબરે થઈ, અને એઓએ યુવત ઉમ્મરે પુણી, ૧૮૭૬ ની ૧૭ મી અનેવારીએ, હંગેજી સરકારની હેખરેખ હેઠલથી, રાજ્યનો પુરખખત્યાર પોતાને હસ્તક * આનાજની ઉ. લીધો. એ ઠાકોર, એકુતોને તુકસાન કરનારો 'બાગવતાઈ' સેવાના હોસાનો આલતો આવેલો રેવાજ ૨૬ સ્વતંત્રતાને રાજ્ય કરી તેમદલે 'લીગોટી' એટલે દરએક એકરે ચોક્કસ રકમનો લવાજમ લેવા ઠેરભું છે. ઠાકોર પોતેજ 'સોલ કોઝ કોર્ટ' તેમજ 'અપીલ કોર્ટ'માં બસે છે. અને પગારદાર ન્યાયાધીશ કક્ષત ન્યાયાધીશ-કોર્ટમાં રાખ્યો છે. એઓ, રાજકોટની ઇંગ્લેન્ડ-એવેન્યુ મંદિરમાં કેલવણીનાં અને બીજાં અહેર ઉપયોગી ખાતાંઓને દરસાલ આપે છે. ૧૪૦૦ ની ચાલુ મદદ કરે છે. એમના વખતમાં ત્યાં—લણીજ સરસ મ્યુનીસીપાલિટી બની, ન્હાની નેલ, લાલધેરી, આનાજની બખર, કન્યાશાળા, ધર્મજુન્ડવાખાનું, યુવરાત્રી નીશાળો અને ધર્મશાળા નવાં ઉભાં થયાં, અને અપીલ, સ્પોલકોઝ અને ન્યાયાધીશની કોર્ટો સ્વયંએ તેમજ પથ્થરના નવા પુલો બન્યા. આખા તાલુકામાં ધર્મશાળા, કુવા અને ઉતારાઓ બાંધવા રૂ. ૨૦,૦૦૦ થી વધુ ખરચ થઈ ચુક્યો છે, તો, દરસાલ બીજાં અગત્યના અહેર કાંચો પાલક ખરચ થાય છે અને થતો જશે. એમની દરસાલની આવક રૂ. ૧,૮૪,૦૦૦ ની છે, ઇંગ્લેન્ડ સરકારને એઓ સામઘી વાર્ષિક 'ખંડલ' રૂ. ૨૧,૩૨૧ ની બેરે છે. ત્યાંની ઇંગ્લેન્ડ-કેપના ઓલબાડાં તરીકે ઇંગ્લેન્ડ સરકાર એ ઠાકોરને દરસાલ રૂ. ૪૩૦૦ આપે છે. એ છુવાન ઠાકોરે, હાંદિસ્તાનનાં બેવા લાલક રોહરો બેયાં છે. તેઓ રીતબાત અને કેખાવે એક રાજ્યની તરીકે—દમાખી નહીં પણ સાદા, સ્વભાવે મીલનસાર, મીઠાને થંડા અને વાતચીતમાં ચપલ અને મીઠાસવાલા છે. એમની ૨ રાણીઓને હજીય કમુ કરન્દ થયું નથી. એમના, ૪ યુવ-બાયાલો હસ્તક બધાં મળી ૧૦ માંબો છે, તે સધલાંની જમાખંડી ઠાકોર સાહેબ વસુલ કરે છે, તો તેનું 'બરાશ' તેઓ ખાલે છે.

રાજકોટ રાજ્ય—૨ જ વર્ગનું અને 'હાથાર' પ્રાંતના પૂર્વ અને કાઠીઆવાડના મધ્ય-ભાગમાં આવેલું, ૨૮૩ ચોરસ માલિકના વીસતારવાલું અને ૩ માલિકી, 'રાજકોટ', 'સરધાર' અને 'કુવાડવામાં' વહેંચાયેલું છે. ત્યાંની—આખા હવા સરસ છે, નદીઓ હાણ, બેટી, કરમાર વગેરે ખીણ ન્હાનીઓ છે. રેલવેના મુખ્ય ઉલખ એટીના છે, જે ઉપર રાજ્યની આવકનો મુખ આધાર છે. એટી બાજરી, જીવાર વગેરેની થાય છે, તો દરસાલ કેટલાક હજાર મણુ 'જીન' પણ ઉતરે છે, જમીન કાળો, પોલી અને રસાળ છે. વસ્તી ૩૬,૦૦૦ માલુમોળી, તો ધરેળી સંખ્યા ૬,૫૦૦ ને આપે છે. ત્યાં દરમારી ખરચે માલજુ ધર્મજુન્ડવાખાનું, શીતલા કાઠાડવાનું ખાનું, ૧૦ યુવરાત્રી નીશાળો અને ચ્મિક કન્યાશાળા છે.—સરધારમાં, ૧ લાલધેરી, ૧ યુસાદરી ત્યાં કામ પડે, કુવાડવામાં—શી ના વેપાર બોહળો આવે છે. ત્યાં ૧ ધર્મશાળા અને ૫ નીશાળો છે. રેલવેના રક્ષણ આતરસપેલી ચ્મિ રાજ્યની કડવા બાડે રે-ખાનું 'અરખ કંચાલ અને હુધીઆરવાલી ૧૨૫ પોલીસ, બે ભાગમાં, તે ઠાકોર પોલીસ અને નેલ પોલીસમાં વહેંચાયેલી છે. વતરેજે ૨૫૬ કાયલત મરકર'. વાલા સ્વારેના ચ્મિક રસાલ અને ૨૦૦ ખીન હુધીઆરવાલી સીનખીં પોલીસ છે. રાજ્યના ભાષાતોરને અલેખા ૧૦ મળી ૬ જુલો પ્રાંતના ચ્મિકર ૧૧ માંબો છે.

ચાલખત રાજકોટ—રોહર, હમેશા કુજલી 'હાણ' નદીના કાંઠા ઉપર મજબુત કોલિબંધ થઈ ઉંચું છે. તે મુખરેલી બાંધણીની હમારતા વાળું, આખાદ, અને વીસતારમાં ૧૩૮ ચ્મિકરનું છે. રોહર અને "પરાં"ની સામઘી વસ્તી ૧૮૮૧ ની છેલ્લી ગણતરી પ્રમાણે ૧૫,૧૦૬ ની છે, તો, ધરે ૩,૫૦૦ છે. દરમારી ખરચે ત્યાં ૨ યુવરાત્રી નીશાળો, ૩ કન્યાશાળા અને ૧ લાલધેરી આવે છે, તો નવી ન્હાની નેલ, પરાંનાં નાળાં ઉપરતા ન્તી ખંદ, અને આનાજની બખર નવાં બંધાયાં અને નવી ૪ અગત્યની સડકો બની છે. રોહરની રેવાલની લગોલખ બાહેર, ચ્મિક મોહિલું અને આખાદ "પર" વસ્તું છે, ત્યાં વેપારી અને ધંધાદારીઓ રહે છે. ત્યાંના પોલી રસા ઉપર હમેશાં રાહદારીઓની બીડ જણાય છે. "પર", ચ્મિક નહિથી રોહરના દરવાજાની લંબાનું ખીને નાકે હંગેજી કેપની હદમાં જડ—ચ્મિકુ તો બરાખર મળી મડે છે, ચ્મિક અબલેલી

કુસાહર, પેલેસી, રોઢેરની અને કેપની હદ ભણવા પુન્ય ક્રમવાચ છે. રોઢેરમાં દરબારી ઇંગ્લિશ નીરાણ કે અપ્રતીત નથી, સમય કે, તેની પસિ અવિધી-ઇંગ્લિશ કેપમાં અંધ સમી પુઝ, કાઠીઆવાડના કેથી રાજાઓના અરથે પુરીપડવામાં આવીએ.

રાજકોટની ઇંગ્લિશ કેપ—“કેડીયા પોલીટીકલ અિનસી” નું કુપ્પ મથક છે; તેની સ્થાપણ, રોઢેરથી રોઢેર છેડે, ઉપર ભણાના પ્રમાણે, ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં થઈ તે ભણાના વાર્ષિક ભાડાના રૂ. ૪૩૦૦ ઇંગ્લિશ સરકાર ત્યાંના કઠિરને ભરે છે. અંધ આવાડ, ગોહોડી વરવી અને ગોહોળા વીસારવાળી, કાઠીઆવાડના મધ્યભાગમાં અવિધી કેપ,—૨ ભાગ અથવા ‘રોશના’ તે કેન્ટોનમેન્ટ અથવા ‘મીથીટવી રોશન’ અને ‘સિવીલ રોશન’ માં વહેંચાઈ છે. પેલેસી ભાગ ગોહોડા વીસાર અને ૧૩૪૮ થરેની ગીચ સંખ્યાથી બનેલા છે; તે ખીભની હદ ૭૭૫ અંકરની, વરવી છુડી છુડી, અને થરે ૭૦૦ છે. અંધ સીથી ગોહોડી ઇંગ્લિશ કેપને, કોઠ વચરનું અંધ ગોહોડું, આવાડ અને કુપરેલ રોઢેર કઠીઅંધ તે અવિ. ત્યાં બધી ભતના બંદારવારીઓની ગોહોડી નાહની કુકાતો, રોઢેર કુપરાઈઆનું, અને પોલીસઆનું છે. પોડરવાર, તોપઆનાંની અને પેદલ બચ્ચરેની બાઈતો, વીચરે, ગોહોડું કોમિસરીઅઠ, કચ્છ અને પોસ્ટઆનું છે; ટેલિગ્રાફઅિસ અને મીરાન સ્કુલ છે. વળી ત્યાં—કાઠીઆવાડના રાજાઓનાં બીસામાંથી દરસાલ આણ ભરાતાં બધાંક ફંડો ભેળાં કે:—રાડ, બાગરજીવજી, કીરૂકી કીરૂકીસરી, અિભચ્છેશન, વતરેલે ઉભાં થતાં છે. અંધ પેસાથી, કેપનાં કુપ્પ અને શીલુવારમાં બધાં વધારે થવા અને થાય છે. “કીરૂકીસરી ફંડ”માંથી, અંધ દવાઆનું બંધાળા ઉપરાંત ત્યાંની ઇન્ડિયાબના સથળે અરથ અવિ છે. “અિભચ્છેશન ફંડ”માંથી, ગોહોડી ઇંગ્લિશ સ્કુલ, સ્કુલ અંગત ઇન્ડસ્ટ્રી, કોલેજ અને તે સાથ ભોડાવલાં કરારતઆનાં, તેમજ અિભચ્છેશન ઇન્ડસ્ટ્રીકારનાં આઆનાં આતોના અરથ અવિ છે. ત્યાંની “હાઈસ્કુલ,” જીનાગડના સ્વર્ગવાસી ભવાળ સાથે ગોહોળાતઆનછ કે. સી. અિસ. આખડ નાં અરથથી બંધાઈ; ગોહોડી કુરોભીત “ધર્મશાળા” બાંધવા ક્રાંતિકારનાં રાજસાથે ગઢાનસીઅછ કે. સી. અિસ. આખડ. અંધ રૂ. ૧૫,૦૦૦ ની મદદ આવી; “અનાભની નવી બબર” અને “કુભરાવી નીરાણ” ભાગસાથે બીભાછ કે. સી. અિસ. આખડ. અંધ બંધાવી છે. તે, ત્યાંની ગોહોડી “બાવથરી” અને “ભરે ભાગ” અંધ રાજાઓના અરથે ઉભાં થઈ ગોહોડા અરથે અવિ છે.—અભળ નેનું અિભ છે કે, તે બાગને, ઇલપુરા કુષોના અમતો અને નવી નવાઈનાં કોડીથી શીલુવારવા બદલે, ત્યાં, પોડાક ઇંગ્લિશને અનાભાવવી તરેહવાર તરકારી ઉભાડી, તેના ટોપલા ભરી, નીલ સવારના ધેર ભેડાં, તેમને પોહોંચવી કરવામાં અવિ છે!! ત્યાંની “રાજકુવર કોલેજ,” તેમજ ‘સ્કુલ અિધ્ ઇન્ડસ્ટ્રી’ અને ‘ક-વારાળા’ અંધ રાજાઓને પેસિ બંધાઈ અને તેમના અરથથી અવિ છે. પરવારના ઇંગ્લિશ છવડાઓની અમતઆતર, ત્યાં નહાના ભગલા સાથે પોડાની રાતનું ગોહોડું અકર છે. રજા બધા સારા, સફા, અને કોડીની ભાવાવા છે. ટુકમાં,—કેપની આબો હવા, તંદુરસ્ત, રમવા ઇલપુરા, અને કેઆવ રથીઆંબી છે. ભાંના ગોહોડા અરથોના ભાભે, ત્યાંના દેશી રાજાઓને માથે હપથોને મોઢાય છે.

His Highness Khánchar Shree Allá Chela,

THE CHIEF OF JASDAN.

THE Kathis are supposed to be of PARTHIAN descent. They at first settled in Sindh, but having quarrelled with its King, they left Sindh, and in the middle of the 16th century poured in great crowds in succession, to settle down in Saurashtra,—afterwards called Kathiawar, where they led a predatory life. Saurashtra, then called the "*Surkar of Sorath*," was under the dominion of the Moguls, whose fast declining power and the anarchy which prevailed in consequence, gave the "Kathis" an opportunity of making themselves masters of the province, under their brave Chief Vala Chámerdi—which was called "Kathiawar" after their name.

Kurran claims descent from the Solar dynasty as the primitive head of the Walla Rajputs. From him was descended Walo or Welávuji, who in consequence of his having married a maid of the Kathi caste, (being a caste inferior to that of the Rajputs,) was excommunicated by them, and was called Walla Kathi, instead of the usual appellation of Walla Rajputs. Of this marriage three sons were born, the eldest of whom was Khooman, whose great-grandson—Khánchar, was the **Founder** of the family of the present Chief of Jasdán. A very notable Chief of this dynasty, was Wadsoor Khánchar *Lakhani*, a celebrated warrior, who successfully repelled an invasion of Jasdán by the Jám of Navanagar, compelling the invader to sue for peace. His name—was a terror to highwaymen and robbers and his "Pass," which was obtained by the payment of a fee known as *Pál*, otherwise called *Vulávé* or black-mail, was essential for the security of travellers and for the safe transmission of merchandise, in the surrounding countries, and as far as Dhan-dhuka and Cambay districts. By a special treaty the British sanctioned the exaction of the *Vulávé* on articles passing from their ports of Rutlam to Dholera. Wadsoor annexed 42 villages to his territory and raised Jasdán to a state of prosperity and influence which it had never obtained before. He died in A.D. 1809 and was succeeded by his son Chelá, who captured the hill-fortress called Lokud and the district of Bhimor, adding 14 villages to his dominions. The English *agreed* to pay him Rs. 2,475 per annum, for the surrender of his rights, to levy the *Vulávé* or black-mail on the merchandise passing from the port of Dholera and the British districts. He was a firm ruler, and died in A.D. 1851, when his son Allá Khánchar, the present Chief of Jasdán, and the subject of this memoir, succeeded to the *gadi*.

His Highness Allá Khánchar, the head of the *Khánchar* Kathi community, was born on the 30th of August 1831. He is known to take a lively interest in all measures calculated to advance the prosperity of the State, and of the people committed to his rule. At the foot of the hill-fort called *Hingool-Ghud*, seven miles from Jasdán, a large lake has been lately constructed and a State palace at 'Vinchi' district has been lately built. The latter is a fine specimen of architecture. Irrigation works intended to be opened by the State to supply water to cultivators, have been proposed and the same are likely to commence shortly. The annual income

ਸਿੰਘਾਸਿਨ ਲਾਇਰੇ ਭੀ ਗਲੇ ਮੇਲੇ : ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਮਾਰੇ ਸਾਹਿਬ,

H. H. KHANCHER ALLĀ CHELĀ—THE CHIEF OF JUDHUN.

being Rs. 1,25,000, the Prince spends every year Rs. 1,325 for the educational wants of the people, and Rs. 1,160 in aid of the several charitable funds in the Rajkot British-Agency. The sum of Rs. 2,475, which the British Government agreed to pay in accordance with the treaty engagement above referred to, was entered into with the father of the present Prince in consideration of his giving up the right to impose duties or *Pal* on certain articles of merchandise. A proposal is made to reduce it to Rs. 600, but the present Prince has declined to accept it, and His Highness has represented his case to the Supreme-Government, but without success. The Chief of Jasdan is well known for his magnanimity, liberality, and simplicity of manners. He is acknowledged as the most intelligent, able and prominent of the Kathi Chiefs of the present time. For the attention and intelligence with which he has been transacting the business of the State, he was praised by the English Political-Agents of Kathiawar. His Highness is an intrepid and a bold Chief and—received the thanks and approbation of the British Government for the promptitude with which he adopted measures for suppressing highway robbery throughout his territory. The Prince married according to custom four wives, of whom 2 are alive, and he has 4 sons and 5 daughters, the heir to the throne being Odho Khánchar, born on the 6th of August 1852; the others are Jivo a sprightly youth, Mansur and Nanobhai.

ANCIENT JASDAN—was formerly known as "*Gori-Ghud*." It was founded and fortified in A.D. 1042 by Baba-Khan, a Prince of the Ghoris of Junagad, when it came subsequently into the hands of the Jam of Navanagar, who appointed Jása Khumán, in A.D. 1665, governor of the city—from whom it derived its present name. Jasdan, then passed into the possession of a Rajput King, who was obliged to surrender it to the Thakore of Rajkot. In A.D. 1700 the Thakore of Rajkot gave the city to Vika Khánchar a Kathi Chief of note and the **Founder** of the *Lakhani* branch of the *Khánchar* Kathis, with the view of maintaining an alliance with them, and it has been ruled by their descendants ever since.

THE STATE OF JASDAN—ranks as a third class one, pays to the English a yearly tribute of Rs. 10,660. The chief products are *juwar*, *bajri*, and *cotton*. It is divided into 2 *Mahals* or revenue sub-divisions, viz., 'Jasdan proper' and 'Vinchy' noted for its trade, both including 62 villages in all, comprising an area of 283 square miles, and a population of 29,000.

THE CAPITAL TOWN, JASDAN—is situated on the north of the province and on the banks of Bhadar, the largest river in Kathiawar, where there is a dispensary, inns for travellers, a local post office, a municipal office, a magistrate's court, a civil court, and an appeal court, and over the latter the Chief himself presides. The population of the town as per latest Census of 1881 was 3,873.

નામદાર ખાંચર સાહેબ આભા એભા,

જસંધણના.

સુવં વરા અને વાઘા રબપુતથી ઉતરેલા નેધાવધુ ઉરે જાણે, પોતાથી ઉતરતી “કામી” કુળની કુવડી સાથે પરણે “વાઘા રબપુત” તરિકે આપણતા મંધ પડી “વાઘા કામી” તરિકે ભાથાથી. તેના ૩ પુત્રો મહિલા યુગ્માનની ૩ છ પેઢીએ ઉતરેલા ખાંચર, અને “ખાંચર કામી” વંશ સ્થાપી ગયો તેની ૧૪ મી આંધારે ઉતરેલા, બધો ખાંચર ઉરે બપાણી —હાથના રાખકતાં ખાંચર આભા એભાના યુગ્મજડીય, ધ. સ. ૫૪૦ માં પોતાની નવી રાખવગદી બાંધીને સ્થાપી ગયો.

“કુનેલ એ. તેના ૬ કુવડે મહિલા થયેલાં આદીએ આભા. તેના ૩ પુત્રો મહિલા ગાણસીઆએ આદીએ ચડી, “રાખવગ” તામે કાંઈ હતું. વોકરનો કેડીવા તેના એક પુત્ર પૂત વિકિએ આદીએ આપી. ‘રાહુદ’ ફોતે કંડી, તેને રાખવગંથી બનાવી. તેના ૭ કુવડે મહિલા રબ ગાણસી-રનો કીપોડેસ” આએ બહાવડી ફોતે કાંઈ. તેના ૭ પુત્રો મહિલા રબ વિકા ખાંચરે ૧૯૧૧ ની ૬ ફી અકોરેબરે જસાપ્રમાણ પસેથી ભા. ૧ થો.

† અસુલ એમ —જસંધણ છુવી યેઠ, પોતાની સવાનું પાવતત બનાવ્યું. તે ૧૯૮૩ માં રવગેવાસી થયો. તેના ૭ કુવડે મહિલા એભા રાવાબ હોતેકે, ઉ. ખાંચર, તે પહેલે તેના એક પુત્ર પુત “આરો,” અને પહેલે તેના ૩ પુત્રો મહિલા વાડસુર ઉરે વાડસુર ખાંચર બપાણી, આદીએ તરવી સવાવણી આપીચા. વાડસુર જબરે બહાદુર બડવેલા હોતો, તેણે કીમતી અઠાઈએ કરી અને બાજ મારી, ધણકે ગાથો છુવી—કામીઆ-સરદાર, પોતાના રોહરની મજબુતી વાદમાં પોતાનાં નાંમનો જબરે ધાડ બેસાડ્યો હતો. તેના વખતમાં રાખકોટીની “ઉંચિછા ચીનનસી” ૧૮૨૦ માં સ્થપાઈ હતી. કંડે તે અગાઉ, “એ સરદાર, તે વખતના પીબ કામીએ માફે છુડછુડ ન કરતા. એક શુરો, સમજી અને મુધરેલા લીચારના બડવેલા હોતો.”* તેણે, પોતાથી અ-હી સવાવાલા બળવંત વાડસુર, આસપાસના ધણકે રાખએ, અને રબપુત બરાસીઆએ. પસેથી તેમજ એકે ધંધકા અને ખેલાવના પડોશી સાથે, તે પ્રમથાએ મુખી પોતાની “વાલ” ની ખંડણી નાખી, એહોડી રકમ વસુલ કરતો હતો, અને તે બદલે તેમણે ઉપર પોતે બરત કરેલા અઠાઈ ન કરવા અને એ કોઈ બીએ તેમ કંડે તો તેને મારી હાંપવા મંધણી હતો. એ ખંડણી, લીમડીના કાંકાર હરમજાએ, એમંએ. તેમજ જેરાવાઈ તાખાના ‘આરામત,’ ‘ધંધકા’ અને ‘રાણપોરે’ ન આપે, વાડસુરે અઠાઈ કરી, તે લીધી હતી. લીમડીના

† એ વીધે, હોકોરે પોતાની સવા બધવવા અને વાડસુર સાથે મીત્રાચારી કાંકારી રાખવા, તેને ‘રાહુદ’ ઓમ એક આપ્યું હતું. ૧૭૭૧ એક તરફ—વાડ-સુરે, જામને ૬. મુખી, નવાનગરના શેર જવારાના કાવાદાવાથી એ રાખ અને જસંધણ વચ્ચે મીત્રા કેરો આપવા પહે, શેર મરજી ૧૧,૦૦૦ નબર-પામને, એક રાખની વચ્ચે મીત્રાચારી થયે, વાડસુરે જસંધણને કરતો કેહ માંધવા જામ સાથે બંધાવત કરવા માગી. † આમાં આપેલા તેને “માનકી” ભતની એક ધણી કીમતી થોડી નબર કીધી; પણ એ ધારેલા બંધાવત ન થયે, તેને તે થોડી જસંધણ નબ-પાછી યેઠ, એકે ભીમુકે આરણને બાંધી અને જામની સવાના “હાથાર” ગ્રાંત ઉપર બસારા કરવા માંડવા. કે જામે એકે કીડનું ૧૨ માંથી એહોડી શેલ સાથે—જસંધણ છુવી કીડ. અને વાડસુરે બાવનગર તરફ નીકળી ગયો, ભાંને તેને સારો આપકાર બળો હોતો. વાળું ‘ગોહાડ’ જામે જસંધણમાં લે, વાડસુરે હાથારમાં બારી ખરામી કીધા પહેલે તેમણાં સમજણી થઈ હતી. હવેથી વાડસુરની સવા બધાએ એ. વધતી આપી, તેણે પોતાને ‘વળાવા’ કું ના જેરા આપ્યા યુધક ઉપર મજબુતીથી કામ ચીધા તેનાં નામનો ૩૨

† ‘વળાવડું’ ત્યાંના છુડાએમાં એકેસો તો પૈડા હોતેકે, સુસાદરે સાથે હથીઆરબંદ સીપાયાએ આપવા બદલે, તે ફક્ત પોતાના નામની તે મુસાદરને, બ-મીકી બપો આપતો, તેજ પુરતી સલામતી બરી હતી. બાવનગરના હોકોરે, ત્યાંના “વરતેલ” દરવાજા બહાર “આમથીનું ‘વેરાં’ એક, થો-નાકું” નામની જમાએથી, વેપારી માથે હપરને તેમજ જામદાવાદનું ત્યારે જાણીનું રતથામ બંદરે ઉંચિએના હાથમાં આભા કીધારી સાથે આ-પણીની ત્યાંનો વેપારી માથે સલામત પસાર થવા ખાતર એ એહોડી આપકારણો “વેરાં,” વાડસુરને છુડી થવા દીધા હોતો. ૫વા. કે એએ, તે-એને ધારેલી ૧૮૦૧ ની ૧૦ મી એએ ઉંચિએ સરકારે, બખથથી વાડસુરનો “વળાવા” નો હક કામગેરેથી આપી, પોતાનાં હિસાબ વીગેરે આએ સલામત બીબે ૧૦ માંથી તેની સંજાળ હેંગ સોંપી. તે બદલે દરસાથ ૬. ૧૯૫ આપતા કરી, બીછા એવી થોડી કીધી હતીકે, કામ પડે ‘વળાવી’ એહો એસે દરમસે ૬. ૯૦૦૦ યેઠ. વાડસુરે એ સરકારને ૪૦૦ ચુનુંદા રવારે પુરા પાડવા. એ શુરો બડવેલા—કામી સરદારેના વેરા, એથી આવવા ધણેજ બહાદુર, અને સમજી હતો. તેણે ૪૨ માંથી થયેલી, જસંધણની હદ અને સવામાં એહોસો વધારી કરી, તેને અહી

કાનિયાં લાવી ભણીતું કીડું, અને ૧૮૦૦ માં કનૈયલ ચોકર તેમજ બાપકવાડ સરકાર સાથે પોતાનાં રાખ સંબંધી બિંદામત કીધા પછે, તે ૧૮૦૬ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેના ચિકિત્સક કુવર શેષા ખાંચરે માદીચી આવી, જડવી તાલુકાના જાન ખાંચર પાસેથી ૧૮૧૧ માં “સેકડ” ડુંગરી-કીલ્લા લીધા, તે વતરેજે ભીમર તાલુકા હાથ કરી બીજી દેહેલા મેલવી હતી. ચી રાખી તમેનાં ખાંચરે, ૧૮૧૨ ના જમાના દુકાળ વખતે પોતાની લાચાર રીયતને ચુકત આપ આપું હતું. ચીમની સાથે ભાવનગરની દરબારે સમજાવી કરી, ત્યાંનાં ‘વરતેજ’ દરબાજા ઉપરના “વળાવા” ના સેવાતો કર બંધ કરાવ્યા હતા. ચી ખાંચરે, કંઈ છુટીને તે કંઈ ખરીદીને ૧૪ અંધિ વધારાં હતાં અને ૧૮૨૮ માં જસધણીના રાજ-ગઢ બંધાવ્યા, જે હાથ મળ્યુત ઉભા છે. ચીચીચી, હંચીએની મરજી રાખવા કિસિરાનાં ‘રતસામ’ બંદર ઉપરના પોતાના “વળાવા” ના હક છેડી દેઈ, તે મહસે ૧૮૦૧ ની ૧૦ મી જુને થયલાં બખતી, તેચી પાસેથી, દરસાલ રૂ. ૨૪૦૫ નો હવેકા સેવા ડેડયું હતું. લીમડીનાં ‘રોષ્ટ’ મામની “ચોથના,” વાપક રૂ. ૧૦૨૫ ચીચી સેવા હતા, તેચી ૧૮૫૧ ની ૨૦ મી અક્ટોબરે સ્વર્ગવાસી થઈ, પોતા પાછળ, ચિકિત્સક કુવર, તે આ ખામદને થયતા ખાંચર સાહેબ આશાને મેલીમયા; તેચી હાથ જસધણી માદીચી ખીરાળે.

નામદાર શ્રી આશા ચેલા “ખાંચર કાઠી રજપુત” બતાવે છે, તેમને બા સાહેબ ચઈબાઈએ, ૧૮૩૧ ની ૩૦ મી એપ્રિલે જસધણમાં જન્મ આપ્યો. એમની સવા ૩ કાઠી બટો મંદિલી ‘ખાંચર કાઠી’ સરદારોમાં સૌથી મોહોટી છે. એમના એક સાવકા બાઈ લાડસુર ખાંચર સ્વર્ગવાસી થયા છે. એઓ પક્કું ઝુલરાતી બહે છે. ૧૮૫૧ ની ૨૫ મી નવેમ્બરે એઓ માદીનશીન થયા. રાખ-અખતાર હાથમાં લીધા પછે રીયતને સુખ, ખેડુતોને કાપકો, અને વેપારીઓને લાળ થનારા ઉપાયો સેવાથી, બીજી તરફના લોકો એમની સવામાં આવી વસવે, —વસી અને આબાદીમાં વધારો થયો છે. એમને સુધરેલી ઢબનાં સુસોબીત બાંધકામો કરવાનો જમાનો જોખ છે. સેહરમાં, નદીકિ ૧ મોહોટી ધર્મશાળા, ૪ નવી સડકો અને ૧ સોબીતો ધડીઆળ સાથનો મીનારો બંધાઈ ઉભો થયો છે, તો ત્યાંથી ૭ માર્ચ તકાવતે આવેલા “હંચીમગ” ડુંગરી-કીલ્લાને મથાળે એક સોબામખાન રાખ-મકાન બની રહ્યું છે, તે ઉપરથી, ખાસ-ખાસનાં કંઈ માર્છીના વીસ્તારવાનાં મોહોટાં ચેદાનો ઉપર નજર દેકી શકાય છે. ઝુંબઈનાં ‘બાહાડ’ ના સરોવરની ધોરણે, નાહાના પાયા ઉપર ત્યાં એક તલાવ મોહોટા ખરચે બન્યું છે, અને ખેડુતોને પાણી પુરું પાડવા એક મોહોટી નેહર બંધાવવાની મોઠવણ નક્કી થઈ ચુકી છે. “લીલીઆ” માહાલને નવો કોટ બાંધી, ત્યાં નીશાળો ઉઘાડી, વેપારીઓને ઉવેજન આપી, તેને ખીલતો અને આબાદ બનાવ્યો છે. રાજકોટમાં, એમનો ઉતારો થયો સુસોબીત બંધાયો છે. એઓ દરસાલ કૈલવણીખાતાં પાછળ સારો ખરચ કરે છે, અને રાજકોટ ઈંગ્રેજ-એનંશી તરફના થણક થોડ ઉપયોગી અદરખારાંએને દરસાલ ચાલુ રૂ. ૧,૪૩૦ ની મહદ કરતા રહે છે. એમને, લીમડી તાખાનાં ‘રોષ્ટ’ મામની ‘ચોથના’ દરસાલ રૂ. ૧,૦૨૫ મળે છે. એમના પીતા ચેલા ખાંચરને, કિસિરા બંદરના “વળાવા” ના વેરાના હકના ઉચકાના, ઈંગ્રેજ સરકારે લખતથી દરસાલ ચાલુ આપવા કહ્યુંલેલા રૂ. ૨,૪૭૫ ન આપતાં, હવે રૂ. ૬૦૦ આપવા માગે છે !! એ દેખીતા ગેર-ઈનસાફ વીણે એ ખાંચર સાહેબ તકરાર ચલાવે છે. એઓ પોતાના વડીલોથી * આકાશી, તે કતરેલો “આકાશી-વળાવા” નો વેરો પોતાની હદમાં રે છે, જેની વાપક ઉપજ રૂ. ૧૫૦૦ થી કંઈ વધુ ઓછી થાય છે. આશાના નહીં, પથ અર્ધકાર રૂ. ૧૦,૬૬૦ ની “મહિડા” અ-સામટી ‘ખંડણી’ બેરે છે. રાખ-વહીવટની દબરે અને ઈનસાફનું કામ એઓ પોતે જ કરે છે —એમના સરસ રાખ સુધારા અને વાજની ઈનસાફ વીણે, ઝુંબઈ સરકારે થણી વાર ઉચ્યાં બતો આપ્યાં છે, તેઓ મંદિલું ૧૪ મી નવેમ્બર ૧૮૭૦ નું એક જ દુકાં નજાલ્યો:—“નાહાના તાલુકાઓમાં, જસધણ સુધારામાં આગેવાન છે. પોતાના રાખનું કામ રાખ બેતે કરે છે, અને રીયતના લાળ ઉપર ધ્યાન આપે છે, તેથી તાલુકાને થણી કાપકો થાય છે એનું એ રાખ જુલે જુલું બતાવી આપે છે. તે એઈ સરકારને થણી જુલું હવે છે.” એમની હદ તરફ, છુટાઈઓનું એર હોવા છતાં, એમના ધાક અને મજબુત મંદોખતથી, કોઈપણ ચુસાફર કે વેપારી આજ સુધી છુટાયો જ નથી. બે વીણે, ઉપર પ્રાંતના એક્ટીંગ મેજીસ્ટ્રેટ પોલીટીકલ-એસીસ્ટન્ટ, ૧૮૭૨ ની ૧૩ મી ફેબ્રુઆરીના રિપોર્ટમાં જણાવ્યું છે:— “જરપુત દરખારોના તાલુકાઓમાં દરખામોરો છુટકાટ કરે છે અને કરતા રહે છે, તેમ

“ஆகா!”

જનસંખ્યા ૨૦૦૧-૩૦ વર્ષનું અને કક્ષીઆવાદ પ્રાંતમાં પૂર્વ તરફ આવેલું છે. તંબાની ૨ મોહોડી નદીઓ, આશુ પેટેની “ભાદર” અને સુકાઈ નદી “સુકબાદર” શહેરથી ૬ માઈ છેડે આવેલા જ્ઞાપા ડુંગરને મથાનેથી, જુદે જુદે માર્ગે વહે છે. ૨૦૦૧નું સેન્સસ ૨૮૩ ચોરસ-માઈ છે. તે, બે માહિયા ‘જનસંખ્યા’ અને ‘વીઠીઆ’માં વહેવાયું, તેમાં આવેલાં ૫ માંથિમાં ભાપાની ૫ ઉંચેરાં સંખ્યા ૯૧ માંથિ થાય છે. ત્યાં વસી, છેલ્લી ગણતરી પ્રમાણે ૩૨,૦૦૦ ની છે, જેમાં ગુપ્તચરી ‘કેળી’ અને ‘કુલખી’ સોદા છે. તો, ધરે ૮૦૦ છે. મીનનો જમોહોડી ભાગ કાળો, તો થોડો સફેદ માટીવાળો પણ રસાળ છે. રેવતનો ગુપ્ત ઉઘમ ભર, બાજરી અને જ ની એતીના છે, તે ઉપર ૨૦૦૧ની આવકનો ગુપ્ત આધાર છે. બે મોહોડા જમણા, ‘ઉમઠ’ અને ‘કુનેસરા’ છે. દરેક મોહોડા માંમાં દરખાવી ઉતારા છે.—જોખા નદી ઉપરનો વીઠીઆ માહિયા જનસંખ્યા કરતાં કંઈ સરસ બન્યા છે. ત્યાં વેપારીઓની સારી સંખ્યા વસે છે, તેઓની સલામતી ખાતર મોહોડા ખરચે ત્યાં મજબૂત કોટખંધી કીધી છે, નવી બજાર અને ઝિંક જુલરાતી નીરાણ ગોષ્ઠી છે, અને રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ ને ખરચે નો સુરોભીત ૨૦૦૧-મોહોડ બનાવ્યો છે. હાંકુલ મઠનો ઉઘો ડુંગરી-ગીલો “જોપરોનો ગઠ” કરી ઝીંકાખાસ છે. તેને મથાળે નાધલી પણ નાદર હમારત બળી, આસપાસનાં કંઈ માંથિના વીસ્તારવામાં ‘જુલાં’ જૈનાની વચ્ચે ‘જુબ શોભી’ રહી છે. મઠમાં થાંપી કુદતના કેડીઓને રાખવા હવાવાળું કેડખાનું છે, તેની હેડાંનાં નહાંનું ‘પર’ વસ્યું છે, અને ગુપ્તનાં ‘કુખાડના તલાવ’ની ધીરણે ૧૫,૦૦૦ ચોરસ-વાર વીસ્તારનું અને ૩૦ શીઠ હાંકુ ઝિંક સરેપર બંધાયું છે. દરખાવી ખરચે ત્યાં ધરનું દરખાનું, થીતલાખાનું, ૪ મોહોડી નીસાળો, અને પોષ ઝિંકાસ મળે છે, અને ધરેશાળાઓ ઉધડી છે. ત્યાં અંધામથાનો કુદત પથ્થરની ધણી આપી છે.—બેજામત રાખવા ૫૦ પોસ્ટમીઠો, તેમણે પેદશ પોષીસ અને ૫૦૦ પસાવાતાં છે.

[illegible]

જાવતખત જ સંધેજી—રોહર, ધણેજી પુરાતન છે. તે ઉપર અમલ કરી અથાં 'ગોરી' વંશી તેને કિસ્મિય કીકું, ત્યારે તે 'ગોરી-ઝડ' નામથી સ્મિલપાત્ર હતું. તે ત્યાંની હંમેશા દુબી જાહેર નદીથી ધણું કરી પેરાઈ, તેના હંથા કાંઠા ઉપર વસેલું છે. તેની આસપાસ નવદીકાં 'પાંચડોખરા' અને 'ચીતલા' કુતરીઓ છે. રોહરને ફરતો કોઠા નથી, પણ રાખ-કુટુંબનાં રહેઠાણની આસપાસ મળ્યુત દરબાર-ઝડ અથવા કોઠા છે, રોહરનો પેરાઈ ૧૧ માઈલને આસપાસ છે, ત્યાં કુલ ભેવા કે ભળવા લાયક નથી. ૧૦૮૧ ની મહુતોપ્રમાણે વરલીની ચંપ્યા ૩,૮૦૦ ની, તે બંને ૧,૦૦૦ થી કંઈવધું છે. ત્યાં કુલ મુદતના કેડીઓ રાખવા બંધીપાત્ર, નદીકાં બાંધેલી નવી ધર્મશાળા, નહાનું ધર્મનું દવાખાનું, મોહોડી નીરાળ, અને સ્ત્રી મોહોડાં ધડીઆળવામાં મુશ્કેલી છે. તો, ૧ મોહોડી સ્ત્રીસંપ્રદાય, પેહેલા વર્ગના મુસાફરખાનાં વગેરે ધણુંક ભહેર ઉપયોગી બાંધકામો અને દરબારી હમારતો ઉદાવનાનો રાવ થઈ ચુકેલો છે. ત્યાં રોહર મુખરાઈપાત્ર અને ત્યાંબની ૩ અદાલતો વગેરે સ્ત્રી અપીલ અથવા હજુર કોઠા છે, અ્યાં દરબાર પેતિ બીરાને છે.

“કાઠી” સ્ત્રીની કુલ તથાવીજી—કાઠી પેકોની મુળ ઉત્પત્તિ તથાવીજી આધારે, ‘જારથીઅત’ સ્ત્રીઆદથી ઉતરેલી થીઅરાવ છે. તે તેવીરી રેતકયા સ્ત્રી છે કે—દ્વાપર મુગમાં થઈ ગયેલા પાંડેરો સ્ત્રીએ પાંચ બાઈઓ અને તેમની વિશ્વ પક્ષના કૌરવ, જેઓ સા બાઈઓ હતા, તેઓ મહિલા સ્ત્રી રાખ કુર્બાનના મુખ્ય-પ્રધાન કહેલું, રાખની મોહોડી સેવા બળવવા, મોનેભથી પોતાની ‘કાઠ’ (કાઠ) સ્ત્રીએ બાકડીમાંથી સ્ત્રી બળવત પ્રથમ ઉત્પત્તિ કાઠી હતા,—તે ‘કાઠ’ કેહેવાયે, તેના વંશીઓ “કાઠી” મોલાવા. કોડે સોપિલ કાંમ પાર પાડે, કુર્બાને, તેને સોંપ અને કુઝ વચ્ચેનો “પીવાર” તાલકો બધો. ત્યાં, કાઠીચોકો, મુગરી રાખના વખતમુખી રહ્યા પછે, તે કાંકમ સાથે કાઠી ઉમરભેતે દુરમની થયે, તેઓએ ત્યાંથી ઈ. સ. ની ૧૫ મી સદીની અધવચમાં નાહાથી આવી, ત્યારે દીલ્લી તામેનું સૈરાયટ્ટ* (ને પાછલથી “કાઠીઆવાદ” મોલાયું) “સૈરાયટ્ટ સરકાર” ના નામથી સ્મિલપાત્ર હતું. તેની ઉતરે આવેલા પંચાત્ર માં, બઠકવી હાથને આવી વસી, ૧૯ મી થવા મુગની સદીની અધવચ મુખી હુઝારથી પોતાનો મુળદેવ કરતા રહ્યા,—ત્યારે તેઓજ ભગ તેઓના નામ ઉપરથી “કાઠીઆવાદ” મુખી.” “તરીકે સ્મિલપત્રિ હતા. ને પછે, મોગલ શાહનશાહતની પડતી દશ થયે, સૈરાય ઉપર જરાકાં સ્ત્રીએ વારંવાર બઠકાં સ્ત્રી કરી, “પંચાત્ર” આ આખ્યા પ્રાંતમાં છુટકા અને પુનરેત્ર મચાવે, ત્યાં, “નેનું ભર તેની સત્તા” થઈ પડી કે, સ્ત્રી તકનો કાઠીઓએ લાભ લીધો અને તેમના સરદાર વાલા જાંમરંકી, ‘તથાબ’, ‘ભાતરોડ’ વગેરે મુલકનો મોહોડી ભાગ છુટી બાઈ, કાઠીઓએ પોતાની પેહેલી સત્તા સ્થાપી. હરેથી તેઓ જરાબ બળવત થઈ પડ્યા, અને જમ્મરદસ જરાકાં સ્ત્રીએ પક્ષ ધણીકવાર દેરાવી, ત્યાંથી મારી હાંપી કહાડવા હતા. સ્ત્રી બળવત થઈ પડેલા ‘કાઠીઓ’ ઉપરથી ઈ. સ. ની ૧૦ મી સદીમાં, જરાકાં સ્ત્રીએ,—તે આખ્યા દેરાને કાઠીઆવાદ” નામથી સ્મિલપત્ર લાગ્યા, ત્યારથી સ્ત્રી નામ આજમુખી માલુ વપરાતું આવ્યું, અને મુળનામ “સૈરાયટ્ટ” હાલ હકત ધર્મકથામાંજ વપરાયે. કાઠીઓની હાલ ૩ મુખ્ય ભત્રી “પાંચર”, “પુમાલુ” અને “વાળા” ની છે. “પાંચર-કાઠી” સ્ત્રી આજ વધારે બીગેલી હાલતના, અને તેઓનું રાખ આપાદ છે.

“કાઠી” ભત્રી—સુવંશનો કુલ ને “વાલા રજપુત” ભત્રી મુળસ્થાપનાર થે ગયો તેની ૩૪ મી પેઢીએ ઉતરેલા વેલાવચકા ઉરે વાલો પોતાથી ઉતરેલી કાઠી ભત્રી અને ‘પઠધર’ કુળના ઉમરાવની કુવરી સાથે પરલુવે, તે, “વાલા રજપુત” તરીકે સ્મિલપત્રિ બંધ પડી, કાઠી ભત્રીમાં વઝેલો ગયો, તેઓના બેડા સરદાર બની “વાલા કાઠી” અથવા “વાલા કાંકાર” તરીકે સ્મિલપત્રિ,—સ્ત્રી ઉઘાં કુળનો રજપુત બાપ અને ઉતરેલી ભત્રી કાઠી માંથી ઉત્પત્તિ થયેલી, “પુમાલુ”, “જાંચર”, અને હેરરાય વાલા” ની નવી શાખા-સ્ત્રીઓ નીકળી, તેને, કાઠીચોકો “શાખાઅત” ના નાં નામથી સ્મિલપત્રિ, પોતામાં સૌથી, અડતી ગણવા લાગ્યા. અને અસહ અથવા મુળ-કાઠીઓની ને ૮ ભત્રી હતા, તેઓ “અવેલીઆ” નામથી ભળીતા થયા. તેઓમાં મુખ્ય કરી આપર અને બાબરીઆ ચોકો છે. “શાખાઅત” ના ૩ વંશી પાછલથી છુટાં પડી, મોહોડા, જીંધીઆનું, અને જેરેપારમાં જઈ જુદાં જુદાં વચમાં. તેઓમાંથી બનેલી જુદી જુદી ૪૦ ભત્રીએ પોતપોતાની સ્મિલપત્રિ જુદાં જુદાં ઉપનામો રાખ્યાં. તો, “અવેલીઆ” માંથી, જુદી જુદી બનેલી ૪૯ ભત્રી, તેઓજ ઉપનામોથી સ્મિલપત્રિ. વાલાના ૩ પુત્રો મહિલા પુત્રાણુના નામ ઉપરથી “પુમાલુ કાઠી” સ્મિલપત્રિ થયા, તે, મે પેઢી મુખી રહી કે, નીજ પેઢીના પાંચરના નામ ઉપરથી “પાંચર કાઠી” ની સ્મિલપત્રિ માલુ થે આજ મુખી કાયમ રહી.—તે, પાંચર વંશનો સ્થાપનાર થઈ ગયો. તેની ૧૩ મી પેઢીને કેલા જાંમરંકા ને મહિલા નહાનો પુત્ર લખો પાંચર, ઈ. સ. ૫૪૦ ને આરાયે “લખાણી” તરીકે ભળીયા થઈ ગયો; તેના વંશીઓ “જાંચર” સ્ત્રીઆદ અને “લખાણી” ભત્રીના ગણાયે.

His Highness the late Nawab Mir Kamaludin Ishan Bahadur, NAWAB OF BARODA.

THE Nawab's family claims descent from Husein, the son of Ali. They left Arabia for Herat in A.D. 1500, and a century later, migrated to India under Syad Abdullá. The fifth in descent was Mir Nurudin Husein Khan—the **Founder** of the family in India. Employed in the Court of Delhi, he early displayed political tact and statesmanlike abilities, for which he was dignified with the title of the "Nawab Bahadur." His fame accompanied him on his visit to Surat, when in 1700 he was employed by the British to settle political differences with the surrounding Native Courts. Having made himself conspicuous in several connections, he was deputed in 1789 along with an European Officer, as Native Agent, to the Peshva's Court of Poona, where he successfully appeased a grave disagreement, which threatened an open war. His services were eminently successful in cementing British relations with the several Courts, of the Nizam, Scindia and Holkar, as well as of Baroda, Nagpur and Sachin. For settling satisfactorily a question of territorial jurisdiction between Sachin and Baroda, the Nawab made him a perpetual gift of "Puna" a village in the Surat Collectorate. Again, when in the time of Anandrao Gaekvad, the Courts of Poona and Baroda were in imminent danger of breaking out into a bloody war, Nurudin's tact and prudence averted the catastrophe. For this he was rewarded by the Gaekvad with a gift of two villages "Haldra" and "Perub" in the vicinity of Surat. The British Government—as a mark of honor had a full-size portrait of him prepared in oil painting, which is still to be seen in the Residency Hall at Baroda. They also made him—"a faithful promise to protect his family for ever." He died leaving 7 sons, the 4th of whom was Kamaludin Husein Khan. He commenced his career as a military commander at Nagpur and subsequently joined the service of Govind Rao Gaekvad who made a gift to him of 3 villages, "Vasi," "Sunis" and "Krodhrá" for valuable services. In 1802 a mutiny broke out in the Gaekvad garrison, when Kamaludin in alliance with a British force suppressed the mutiny. His tact and bravery on the occasion were recognised in the official correspondence of the Bombay Government. In 1812 Kamaludin led an army against Jamnagar in Kathiawar. The Gaekvad made him a further gift of the larger villages of "Kavadvange" and "Bhálej." These were subsequently exchanged with the Bombay Government at their desire, in lieu of the vast district of "Savli," 12 miles from Baroda. The British Government on their part, in return for his endeavours to sustain with them the friendly alliance of the Gaekvad, made him a gift of "Abhooai" village. Kamaludin died leaving 3 sons, the eldest of whom succeeded to his name and rank. Shortly after his death he was succeeded by his brother Mir Hisamudin. He died in 1854, leaving 4 sons, and Kamaludin Khan was the eldest among them, the subject of this memoir.

H. H. MR. KAMALOODIN HOOSAINKHAN BAHADOOR, — RAJAH OF BARODA

H. H. the late Nawab Kamaludin Khan was born on 12th November 1852 in Baroda. He belonged to the 'Sunī' sect among Mahomedans. During his minority his uncle had usurped the rights of his father's command as well as property. Kamaludin regained them, through British agency, when he arrived at the age of majority. In January 1876 he was appointed by the British *Sur-Subb* or Commander of the Baroda Contingent of 3,000 troops, over whom he also owned civil and criminal jurisdiction. He got from Baroda Rs. 36,000 per annum, including his salary and allowances for palanquin, elephant, &c., and another sum of Rs. 1,00,000 as allowance as Nawab. He owned 30 villages, besides extensive landed property in the several cities of Gujārat. He had been made—independent of the jurisdiction of the Baroda Court in pursuance of the oral promise originally made to his ancestor Nurudin. A document bearing date in October 1830 makes this promise distinct to one of his predecessors Mir Aminudin, who appears to have been illegally constrained by the Gāekvad of his time:—"The verbal promise, the British have passed for the protection of the "Nawab's family, will be strictly observed. The present conduct of the Gāekvad towards "the Nawab compels the Government to take him under their protection." Kamaludin was even exempted from personal appearance in the British Court, and for his faithful services to the British in the critical time when Malhar Rao Gāekvad was dethroned, he had been rewarded with a 'medal.' He built and opened a public *Dharamsala* or Inn in Baroda where food is supplied to the indigent poor.

The Nawab died at Baroda on 12th March 1885. His brother Nurudin, succeeded to the post of *Sur-Subb*. The late Nawab was of an affable and generous disposition, kind and liberal-hearted, and of unassuming and engaging manners. He had been married to a lady of distinction, by whom had no male issue but 2 daughters.

મરહુમ

ચીમંત નવાબ સાહેબ ખીર કમાલુદ્દીન હુસેનખાન બહાદુર,

અરસાના.

એ મના વડીલો, અધીના પુત્ર હુસેનની અધ્યાદથી ઉતરે, “હુસેની-સૈયદ” તરીકે અંબાખાતા આવ્યાછે, તો વધી અંબા સબબથી અંબ વંશના પ્રદેશના નામ પાછળ “હુસેનખાન” રાખે એકાદ વપરાતો આવેછે. અંબ મના વડીલો ઈ. સ. ૧૫૦૦ ને આસરે અરખાસનામાં વસ્યા. અંબાથી હુસેનનાં આવી ત્યાં ૩૭ શ્રેયો મુખી રહી, ઈ. સ. ૧૬૦૦ ની અધવચ કે આગેરીએ તેઓમાંથી—પહેલેલેલેલે હોંદુસ્તાન તરફ દીલ્લીમાં આવી વસનાર પ્રથમ સૈયદ અબ્દુલ્લા હતા. તેની ૩૭ પેઢીના ખીર અહમદ અમીર, દીક્ષીમાં મોહોદી બચ્ચરી સરદારી ભાગવી, કીમતી સેવા બળવી, તે રાહાનશાત તરફથી ૧૭૫૧ માં ‘રથક’ પ્રગણા મહેલું ‘કુરનાવતી’ ગામ ઈનામમાં મેળવ્યું—તેની પુરાણી સનદ હાથ સ્વર્ગવાસી થયલા નવાબ સાહેબ પાસ હતી. ખીર અહમદના બેઠા અહમદ હધીમખાનના પુત્ર ખીર નુરદીન હુસેનખાન—મરહુમ નવાબનાં કુટુંબનો મુખ-પુરુષ થઈગયો, તેને દીલ્લી દરબારથી “નવાબ બહાદુર” નો ખેતાબ મળ્યો હતો, તે, ૧૭૮૦ ને આસરે મળે જતાં મુરત તરફ આવ્યો કે, ત્યાંના ઇંગ્લેન્ડ અંબાને, અંબીના રાખવાદારી આલાકી અને અનુભવ વીધે બહાનિ હતા, તેણે, અંબેને ઇંગ્લેન્ડ સરકારની નેઠરીમાં રહેવા સમજાવી, સરકારને તેને વીરો બધામણ કરી તેને રાખવાથી થણે કાંઈક થવા બખાલુ કીધું કે, વડી-સરકારે તે મુરત ઉચ્ચકી થઈ, બાહાલ રાખી, નુરદીનને મુંબઈ બધાકાના રેશી રાખ્યો સાથ ઉઠી બાંબગડોના સમજુવીથી નીવડો બાવવા નેમાયલા ઇંગ્લેન્ડ રહેવા દારના હાથ હેઠળ નેમા હતા. સોપેલાં કાંઈ આતરીપુર્વક રીતે બળવતા ને—નુરદીન, ઇંગ્લેન્ડ સરકારના વિધાસ અને આહ દીન ઉપર દીન વધુ અને વધુ મેલવતા ગયા હતા. ૧૭૮૯ માં મુંબઈ સરકારે, તેમને ઇંગ્લેન્ડ પોલીટીકલ-અંબા-૨ સાથે અંબ “રેશી અંબા-૨” તરીકે નેમી, ત્યારની જખરાં ભેર અને સચાવાળી મુણાની રેરાવાઈ દરબારમાં રાખવાદારી ઉઠલા મોહોદા વાંધાનો નીવડો બાવવા મોકલ્યા કે, તે કામ અંબી તો હોશીઆરી અને ડાહ્યાપણથી બળવું કે નેથી ઇંગ્લેન્ડ સરકારની ધારેલી નેમ પ્રરેપુરી જાવવાઈ, સામ્યો મોહોદો બાબ થયો હતા. નેથી અંબ સરકારે અવીરામ ખુશી થઈ—“નુરદીનના અંબદાનનું હજીરાં રક્ષણ કરવાની વિધામુ કમ્પાન આપી હતી”. કે ને તેને આજ મુખીક પાળી છે. ત્યારની રેરાવાઈ સરકારનાં બારી ભેર અને સચાની સાથે, ઇંગ્લેન્ડ સચાનું સમોલખણ મળજીત ઠકવી રાખવા નુરદીને બારી કળા અને બાહોરી રાખવી, હૈમાબદ, નાગપોર, સચીન, બરોડા, વગેરે રાખ્યોમાં પોતાની સરકારનો પગપેસારી કરાવી, મીનાઆરીના ગાંઠ મળજીત બંધાયો હતો. અને નીકામ, સીલા, હોલકર, વગેરે બળવત રાખ્યો સાથ અંબ સરકારને ઉઠલા મોહોદા વાંધા સમ્પાદવી પતાવી, તેઓની સાથ ખલુ બાબકારક બધાખત કરાવ્યા હતા—અંબે બામચાલી નર, ઇંગ્લેન્ડ સરકારનો તેમજ હોંદુસ્તાન મહિલાં થણુંકરી સધલાં પહેલ્યા વગેના રાખ્યોમાં ખલુ થણીજ બહાનિ અને આનંતો બખ્યો હતા. સચીન અને રેરાવાઈ સરકારો વચ્ચેના વાંધાની પઠાવત, સચીનના નવાબને ૧૭ ગામો અપાવી કરે, તે નવાબે, નુરદીનને, મુરતની પાસે અમેલું ‘પુના’ ગામ કૂળ હકુમત સાથે વંશ-પરંપરા ઈનામમાં બહુ, તે હાથ સ્વર્ગવાસી થયલા નવાબના હસતકમાં હતું. જોર્જીદરાવ બામકવાડના બે બામખીએ રેરાવાળી કુમકમી બધેલી કરી, જોર્જીદરાવને ગાદી ઉપરથી હાંકી મેલી, ત્યારે નુરદીને વચ્ચે પડી, બામકવાડ અને રેરાવાબચે સલાહ કરાવી, છેલ્લાને પાછો ગાદીએ મેસાડયો હતા. તેણે, નુરદીનની અંબ મેલેનતના બધામાં મુરત નજીકનાં મોહોદી ઉપનામ ‘હળકર, અને ‘પરખ’ ગામો બધાં હતાં. ઇંગ્લેન્ડ સરકારે, નુરદીનની અવી નીમકહલાધીથી બળવેથી બાંબી મુરતની કીમતી સેવાની

યાદ ભલવી રાખવા, તેમની મોહોડાં કદની—અંધિક ‘અંધિય પેડીઝ હમી’ ચીત્રાવી બરોડા રૈસીડનસી-હોલમાં મેલી, કે ને હજુલુ ત્યાં છે. હુરુદીન ૭ પ્રતો મેલી સ્વર્ગવાસી થયા. તેઓ બધા, પોતાના બાપના પ્રતાપી કાશીની સુરવત અને હંઝેલ સરકારની મેદરખાની અને બધાંમણથી જુદાં જુદાં મોહોડાં રાત્રીમાં ભેખમ બધાં હોધા યોગવી વખણાઈ ગયા, તેઓ મહિલા ૪ થા તે આ હકીકતને બગતા નવાબ સાહેબ કમાલુદ્દીન દાદા અથવા બપાવાને, નાગપૌરમાં બસકી મોહોડી સરદારી મળ્યા પછે, ઉપલા બાપકવાડ મોર્વોદરાવના મોહોડા બસકી સરદાર તે અંધિયાં બાઈ નવીરુદીન કે નેજી બહાદુરી ખાતર “સુબતાન નવાબ ભંગ બહાદુર” ના એતાબ મેળવ્યો હતો, તે અમદાવાદની “શેલુકરની બડાઈ”માં માર્ચી ભવે, તેની આલી પેડેલી મોહોડી સરદારીનો હોધ્યા, બાપકવાડે કમાલુદ્દીનને નાગપૌરથી મોલાલી, આવી, વધી તેને ઈનામમાં ૭ માસે “વેલી,” “રાન્ના,” અને ‘કરોડરા’ બધાં હતાં. ૧૮૦૨ માં અંધિ આયકવાડની સીબીની ફોર્મ* અને * કાંમ પડે ના તેના વડા બાઈઆંમને બલવી ઉઠાવવાની નીશાન બતાવતાંજ,—કમાલુદ્દીનખાને આંખતા ઉપાધિ થે અને ત્યારની ‘કંપની આરમ સમકર’ સરકારની બસકી મદદથી, અંધિ બંડખાર બાઈઆંમને દલાલી લીધેલું ‘કરી’ પ્રગણું લકી પાણું મેળવ્યું હતું. અંધિ બડાઈમાં “તેને કુરમને ઉપર બે રહેલાત થથી ભઈ બતાવેલી બારે મરદાનગી” ઇંગ્લેન્ડની ૧૮૦૨ ની ૮ થી જુને ગાયકવાડ ઉપર કીધાં બખણમાં તેમજ વળી તેને ૧૮૦૮ ની ૧૪ થી માર્ચે આપેલાં શાખાસીપત્રમાં વખણી હતી. ૧૮૧૨ માં આયકવાડે, અંધિને, નવાબનર ઉપર થથી ભવા પ્ર આખત્યાર સરદારી આવી મોકલ્યા હતા—તેઓ આયકવાડના સૈન્યાધીપવી તેમજ ગુખ-સલ્લાહકર પલ્લુ હતા. ધણું કરીને ઇંગ્લેજ સરકાર સાથના સંબધ કાશીમાં કમાલુદ્દીનખાનની ખાસ સલ્લાહ પુછાવી હતી. અંધિયા, માળવા તરફ બંડજી વસુલ કરવા ભતા, રતલાંમમાં ૧૮૨૦ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમને આયકવાડ સરકાર તરફથી કીમતી નોકરી બળવવાના બદલામાં “કપડવળ” અને “બાલિવ” પ્રગણા ઈનાંમમાં મળ્યાં, તે, ઇંગ્લેજ સરકારે અંધિની પસિથી માગી લેઈ, તેઓ બદલે “શાવલી” નું મોહોડું પ્રગણું આપ્યું, તે બરોડાની ૧૨ કેરા તક્તને છે. અંધિયાં, ‘કંપની સરકાર’ સાથ પોતાની સરકારની મીનામ્યારી મળવ્યુત ઢાલી રાખવાના બદલામાં, અંધિ સરકારે, અંધિને સુરતની નજદીકનું “આબુવા” ગામ વંશાખંસા બધણું, ને મરહુમ નવાબને હસ્તક હતું, કમાલુદ્દીનખાનના ૩ બેઠા મહિલા વડા, મીર અમીનુદ્દીન હુસૈનખાને, બાપના હોધ્યા ઉપર આવી, તે ૧૮ વર્ષો યોગવી સ્વર્ગવાસી થવે, તે મોહોડા હોધ્યા તેના બીબ બાઈ અને હાલ સ્વર્ગવાસી થયલા નવાબના બાપ હુસૈનખુદીન હુસૈનખાનને મળ્યો હતો. તેઓ, આયકવાડ સરકારની ધણી કીમતી સેવા નીમકહલાલીથી બળવી, ઇંગ્લેજ સરકાર સાથ મીનામ્યારી રાખી, અને પોતાના વડીલને મળેલી ભગીરીઓની મલિકી પકા બદાખતથી પોતાને સ્વામીન લીધી હતી. તેઓ ૧૮૫૪ માં ૪ પ્રતો મેલી સ્વર્ગવાસી થયા. તેઓ મહિલા વડા તે આ હકીકતને બગતા મરહુમ બીમંત નવાબ સાહેબ કમાલુદ્દીન હતા.

મરહુમ નવાબ સાહેબ મીર કમાલુદ્દીન બહાદુર, સુસંઘીન કોમનાં ‘સુદ્ધી’ પંથના હતા. તેમને બીબી મેહોરુબે બેગમ ઉર્દે મળેલી બેગમે, બરોડામાં ૧૨ થી નવેબ્બર ૧૮૫૨ ને દીને જન્મ આપ્યો. તેઓ કારશી, ઉરદ, સંપુર્ણ અને ઇંગ્લેજ, યુનરાતીનું સેહેજ જ્ઞાન ધરાવતા હતા. તેમની દોહોડ વર્ષની વયે તેમના પીતા સ્વર્ગવાસી થવે, તેની બગીરી અને સરદારીનો હક તેમના કાકા મીર હુસૈનખુદીનખાને દલાલી લેવે, ઇંગ્લેજ સરકારે વચ્ચે પડી તે સમજું એ નવાબને અપાણું હતું. જેનો પુરખખત્યાર વહીવટ એ નવાબે ૧૮ વર્ષની વયે પુગી હસ્તક લીધો હતો; ત્યાં ટુલીક તેમનાં જાણ એ તેમના વાળી તરીકે મણી હોસીઆરીથી તે ચલાવ્યો હતો. ઇંગ્લેજ સરકારે, આયકવાડના ખરચથી તેના બંડીઆ સુલકોનો બંદોબસ્ત રાખવા ૩,૦૦૦ સ્વારોની ‘કોનટીનન્ટ’ કોલ રાખીએ. તેના ગુખ અથવા ‘કોનટીનન્ટ સર-સુબ્બા’ ની સરદારી એ નવાબને ૧૮૭૬ ના બનેવારીમાં મળી હતી. એમના ૨ નાથબ-સુબ્બાઓ, મહિલો ૧ ‘શાહરા’ માં ૧,૦૦૦ સ્વારો સાથ તો બીએ ‘મણેકવાડા’માં ૯૦૦ સ્વારો સાથ રહેતા, તો નવાબનું ગુખ મથક ‘ડીસા’માં હતું, ત્યાં એમની સરદારી હેઠળ બાકીના ૧,૧૦૦ સ્વારો હતા. તેઓમાંથી ૩૧૪ ‘ચેલાકાંઠા’માં અને ૧૦૦ બરોડા ‘રૈસીડનસી’માં રખાતા હતા, જેમ હાલ પછ છે. નવાબ ધણુંકરી થોતે બરોડાખાંજ રહેતા હોવે, ‘ડીસા’માં તેઓએ એક વહીવટ-દાર રાખ્યો હતો. એ ધણુંકરી દીવાની તેમજ કોલદારી ફરીઆદો તેઓ થોતેજ સાંબળી, આયકવાડી ધણુંકરી

કાયદા પ્રમાણે ફેસલો કરતા હતા. એ હોધ્યાનાં, તેમજ હાથી, ઘોડા, ધાલખી, વગેરે રાખવાનાં વરસાન ખાતર તેમને, ગાયકવાડ સરકાર તરફથી સામઠા રૂ. ૩૬,૦૦૦ મળતા હતા. તેમાંથી દીવાની, કોન્ટ્રારી હોબેદારોના પગારો એ નવાખ આપતા હતા. એમની ખાસીયાંનાં ૩૦ ગામોમાં ૭ સુરતની નર્મદીક, ૨૦ શાવળી પ્રગણામાં અને ૩ ‘હુમ્મલા’ એટલે સત્તા ન વાપરતાં કંકત ગેઢેસુધળ વસુલ કરવાનો હક ધરાવનારો, વત્રોગે ‘ખેડા’, ‘અમદાવાદ’, ‘સુરત’, અને ‘ખરોડા’ માં પુસ્તળ વચ્છા હતા.—ખરોડાના એઓ આપખખત્યાર નવાખ હતા કે ન્યાંની સરકારની સત્તાથી ઈંગ્રેજ સરકારે એમને તદ્દન મોકલા બનાવ્યા હતા. એ સ્વતંત્રતા પેઢેલવેઢેલી એમના વડીલ નવાખ મીર અમીનુદ્દીન હુસેનખાને ગેળવેલી લાગેછે, કે જેમને લગતો મુંબઈ સરકારનો ૨૬ મી અક્ટોબર ૧૮૩૦ નો એક સત્તાવાર ફરતાવેળ જણાવેછે કે:—“નવાખનું સંપૂર્ણ રક્ષણકરવા, ઈંગ્રેજ સરકારે જે “મોહોડેનો કોલ આપેલોછે, તે કદીપણ તોડવામાં આવશેજ નહી. અને ગાયકવાડ સરકારની એ નવાખ તરફની “હાલની વર્તણૂકથી, ઈંગ્રેજ સરકાર, એ નવાખને યોતાના આશ આશરા હેઠળ લેવાને અગત્યનું વીચારેછે.” ખરોડા રોઢરમાં મરહુમ નવાખની ખોહોળી સ્થાવર મીલકત છે. ત્યાં એઓએ બંધાવેલાં મુસાફરખાનામાં આશરો લેનારને એઓ સુકત ખાંતું આપતા હતા. નવાખીના હક તરીકે એમને ફરસાલ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ મલતા હતા, તો, કોન્ટ્રીનર્મંડ સર-સુખ્યા’નું સાલીયાણું મળતું હતું તે સુદ્ધ. કમનશીખ અહારરાવ ગાયકવાડને ખરોડાની ગાદી ઉપરથી અસેડલી વખતે, એ નવાખે,—ઈંગ્રેજ સરકારની સારી જ્ઞેવા બખવી તેમજ ત્યાંની તે વખતે ઉરેરામથી રૈયતને થંડી રાખવા સરસ સમજ વાપરી, બંદોબસ્ત ખાતર ડાહ્યાણબમાં ઉપાયો લીધા હતા. એમને યોતાનાં ગામો, વચ્છા, વીગરેની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧,૭૦,૦૦૦ ને આસરે થતી હતી. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી—અમને લશ્કરી માન મલતું હતું, તો ઈંગ્રેજ સરકારે યોતાની દીવાની તેમજ કોન્ટ્રારી કોટોમાં તેમને અતે હાનર ન થવાનો ‘હક’ ૧૮૭૮ ની ૨૯ મી મે નાં “મવરમેંટ ગેઝેટ”માં અદેર કીધો હતો. એમની મક્કમ વક્તવારી ખાતર, ૧૮૭૭ ની ૧ લી અનવારીએ દીલ્લીમાં બરાલથી ઈંગ્રેજ ફર-ખારમાં હિંદના વાર્ષસરોય જ્ઞેડે જીટને મહારાણી તરફથી એક રૂપાનો ‘ચાંદ’ જેઠ આપ્યો હતો. હાથી, ઘોડા, વત્રોગે એમના ખાનગી ૧૫૦ સ્વારો હતા. એ નવાખ સાદેખ ૧૮૮૫ ની ૧૨ મી માર્ચે ખરોડામાં સ્વર્ગવાસી થયા તેમનો “સર-સુખ્યા”નો હોધ્યો તેમના બાઈ મુરદીનખાનને ખયો છે.

મરહુમ નવાખ ખરોડા રાન્યના આપખખત્યાર નવાખ, પેઢેલા વર્ગના સરદાર, અને મોહોડી સત્તા અને મીલકતના મણિક હતા. તેઓ કદે કદાવર, રેખાલે લડવૈયા, કુદરતી રાખ ધરાવનારા, મીલને નર્મ, ઘીલનાં શખી, રીતબાતે મુખરેલા અને લાલકતવાલા, પૌરાણે સાદા, સ્વભાલે મીલનસર અને હસમુખા હતા. ઝિંબ મરહુમ નવાખ ઉઝ્યાં કુલનાં ખીખી અખતુનીસાં બેમંમ ઉકે અહમદી બેમંમ સાથ પરાલ્યા હતા, તેણીઝિંબે રેડીઝિંબાનેજ જન્મ આપ્યો છે.

His Excellency the Late Nawab Sir Salar Jung,

ۛ ۛ ۛ

DEWAN AND REGENT OF HYDERABAD.

SIR SALAR JUNG, the Statesman *par excellence* of Hyderabad, belonged to an Arab family that came originally from Medina, and settled in Southern India, in the Concan. The first emigrant was Shaik Mahmud Alli, whose son was in the service of the first Nizam and was a great favourite of that potentate. The next descendant married the daughter of a nobleman named Durgá Kuli Khán Báhádoor Salar Jung. A grand-son of theirs was married to the daughter of a Persian gentleman of rank, and—the fruit of this marriage was an only son Sir Salar Jung, the subject of this memoir.

Sir Salar Jung was born on 20th June 1829 and belonged to the *Shea* sect of the Mahomedans. His father left him an infant to be taken care of and educated by his uncle Siraj-ool-Mulk, the Prime-Minister of the Nizam, who initiated him in the forecast of that political wisdom and moderation which marked his career in India. The uncle died in 1853, and the Nizam without hesitation—appointed Sir Salar to the Premier's post in which he made himself so conspicuous in modern Indian history. When he took charge of his office, the financial condition of the State was peculiarly dis-couraging. The exchequer was exhausted, the National Debt had largely increased, the mode of taxation was unjust and unremunerative and the city of Hyderabad was full of the elements of disorder and sedition. The Arab troops and other mercenaries proved refractory, and an Arab chief openly raised the standard of revolt. This rebellion was suppressed by the prompt action of the Minister, and the ringleaders were punished. He strengthened the police force, and stopped the fierce hordes of the Rohillas and Arabs who infested the town. The endowments of his own and other high offices were reduced and restrictions on commerce abolished. Without increasing the taxes, and simply by a wise re-adjustment of them, a surplus in the revenue was made out; and this able administrator adopted the strictest measures for the perfect security of the life and property of his subjects. In 1857, the Nizam died and was

succeeded by Afzaloo-ood-Dowla,—who allowed Sir Sâlar Jung to continue in his ministry. This was the memorable time of the 'Indian Mutiny,' when the greatest excitement prevailed throughout the country,—but the Nizam and his Minister gave eminent proofs of loyalty and good faith. The rebels did not receive the slightest countenance, and the fanatics of Hyderabad who had preached rebellion in public places and in the mosques, were firmly and rigorously dealt with by the Government of the Nizam. A terrible calamity was thus averted from the Deccan, and the Hyderabad Contingent was sent out to pursue the rebels from place to place for full 13 months until danger disappeared and peace was restored. The action—of Sir Sâlar in favour of the British at this momentous crisis, made him many bitter enemies, who on two occasions attempted to take his life. While in the first attempt he had a narrow escape, in the second his devoted and faithful follower sacrificed his own life to save that of his beloved master. After the suppression of the Mutiny, Sir Sâlar Jung applied himself vigorously to the task of improving the internal administration. He brought up the revenue of the State from Rs. 74,00,000 to 2,50,00,000 by the reduction of military expenditure and other administrative reforms. The construction of improved roads was pushed on with vigour, a railway was introduced known as "The Nizam State Railway," canals built in several localities, and the offices of the revenue thoroughly re-modelled. It was not perhaps to be expected that, in the carrying out of his improved plans, the Minister should meet with no opposition. The fact is that,—considerable opposition had to be encountered, and his political foes tried to bring him into dis-repute and collision with the British Political Agent. For all his signal services and loyalty, Her Imperial Majesty in 1871 made him a "**Knight-Grand-Commander** of the most exalted order of the **Star of India**," and the Governor-General expressed his warm acknowledgment for his energy and devotion in the cause of the English Government and presented him a purse of Rs. 30,000. Before the appointment of Sir Sâlar Jung as Minister, **Berar** had been handed over to the English, who administered all its affairs according to treaty arrangements, in order to maintain, out of its income, the "Hyderabad Contingent." This was when the Nizam's treasury was involved and poor, but when its financial position improved, the Prime-Minister opened an official correspondence for the transfer of this Province to the dominions of the Nizam, offering to pay the expenses from the exchequer of the kingdom. As the highest authorities in India did not regard this proposal with favour, Sir Sâlar visited England with a view to confer personally with the Secretary of State. He was received by the Queen and the nobility of England with the honour due to his high position and unblemished character. The Secretary of State for India, however, decided that, the subject of transfer should not be opened for discussion, till the young Nizam attained his majority. Surprise had been felt by the public—at the coolness manifested by the Indian Government towards their faithful friend and ally like Sir Sâlar during the last years of his life, and the sudden and unexpected appointment as co-regent of a nobleman known to be the hereditary enemy of Sir Sâlar Jung. His success as the Prime-Minister has been most remarkable. In his private capacity he was distinguished for his elegant and polished manners. He

was awarded the honorary degree of D. C. L. by the Oxford Universities for his literary acquisition and culture. In opposition to the prejudices of all the nobles in the country, he established a school for the liberal education of the sons of rich Mahomedans. It is—due to him, that the people in the country enjoy the benefits of an improved Code of Law and of sure and speedy justice. Men of literature and science looked up to him as their patron, and Englishmen in India and England held in high esteem his diplomatic and administrative talents. Sir Sâlar died suddenly of cholera on the 9th of February 1883 at the age of 54 to the great grief of his royal master the Nizam and his numerous subjects. H. I. M. the Queen-Empress, the Prince of Wales, and other members of the Royal Family, and several English noblemen expressed their condolence with the family of the deceased Statesman on the sad occurrence. The Indian Government expressed their profound sorrow by a public proclamation on the 10th of February 1883. A public meeting of influential Native and European gentlemen was called at Hyderabad, with a view to commemorate his memory, and Rs. 3,00,000 were subscribed for the purpose.

The late Sir Sâlar was a good horseman from his youth. He was well known for his simplicity of manners, courageous disposition, as well as for prudence, foresight, perseverance and patience under difficulties. He left 2 sons and 2 daughters, all of whom have received a liberal education in English. The eldest son Nawab Mir Liakut Alli Bahadoor, otherwise named Nawab Sir Sâlar Jung Mooneer-ud-Dowlah II., has succeeded his father to the Premiership and has received the titles of 'Mukhtiar-ul-Mulk' and 'Emad-us-Sultana' on the 22nd of March 1884. The second is Nawab Mir Sâdat Alli Khan, who has been ennobled with the title of "*Nur-Jung-Suja-ud-Dowlah*," and he holds the office of Minister of Revenue in the State.

NAWAB ALI JUNG BAHADUR.

મરહુમ

નવાબ સર સાહાર જંગ, છ. સી. એસ. આઈ,

હૈદરાબાદના દીવાન.

૧ મરાવ આરબ વંશથી ઉતરેલા સર સાહારના વડીલો 'મદીના' ના વતની હતા. તેઓમાંથી પહેલા, હાંદુસ્તાનમાં 'કેકલુ' તરફ આવી વસનાર શેક મહમદ અલી, 'ખીબપુર' દરબારના એક ઊમરાવની બેઠી સાથે પરણ્યા. તેના પૌત્ર શમસુદીન મેહોમિદ હૈધર, ૧૯૫૧ નીઆમની નોકરીમાં રહી, તેની મહેરબાની મેળવી, "હૈધર ચાર ખાન બહાદુર, રોહર જંગ, સુનીર ઉદ્દોલા સુનીર ઉલ મુલક" ના ખેતાબ ચઢાઈ. સ. ૧૭૧૫ માં મરણ પામ્યા. તેના બેટા મહમદ શહદરખાન બહાદુર "ખાન ખાંનાં" ના ખેતાબથી અલખ્યાઈ ગયા. તે દુરકા કુલીખાન બહાદુર સાહારજંગની બેઠી સાથે પરણ્યા હતા—તે ઉપરથી "સાહાર જંગ" નાં વંશની એ અલખાબ ચાલુ થઈ છે. શમદરખાનના બે બેટાઓ મહિલા વડાએ, નીઆમ શર્કિદર જાહેર, તેમજ તેની પાછલા નીઆમનો વડા-પ્રધાન બની, ખીબ ખેતાબો વીગરે "અમીર-ઉલ-મુલક" ના ખેતાબ પાલુ મેળવ્યા, તો, ખીબે બેટા તે સર સાહાર જંગના બપાવાએ "સુનીર-ઉલ-મુલક, અમીર-ઉલ-ઉમરા" ના ખેતાબ મેળવ્યા હતા. એના ૪ બેટાઓ મહિલા ત્રીર અલખ અલીખાન બહાદુર રોહરજંગ-ખીરાબ-ઉલ-મુલક, તે, નીઆમનો વડા-વજીર અને સર સાહાર જંગનો કાકા હતા. તેના હાથ નીચે સર સાહારે કેલવાઈ તાલીમ લીધી હતી. તે, ૨૭ મી મે ૧૮૫૩ માં મરણ પામ્યા કે તેને ત્રીજે દિવસેજ તેના—મુખ્ય-દીવાનનો બારી માન અને એખમ બર્ણી હોઢ્યા, સર સાહારને મળ્યો હતો. એનો બાપ ત્રીર મુઆમદ અલીખાન બહાદુર સાહાર જંગ મુબ-ઉદ્દોલા, ઉંચા ઇરાજી અમીર ખાનદાંની બેઠી સાથે પરણ્યા. તેણીએ મરહુમ સર સાહાર જંગ ને જન્મ આપ્યો હતો.

સર સાહારનું આખું ખેતાબી નામ, નવાબ શીરતુરાબ અલીખાન બહાદુર, સાહાર જંગ મુબ ઉદ્દોલા, મુખ્યત્વાર ઉલ મુલક હતું. તે, ૧૮૨૯ ની ૨ જાનવારીએ જન્મ્યો, અને અરબ અતનાં "શીયા" પંથનો હતો. બાલ્યવયે માબાપ વગરનો થયે, તેના કાકા શીરાજી ઉલ મુલકે, સર સાહારને ઉછેડી, કેલવી, હોશીઆર કીધો હતો. તે નાહાનપણથીજ અતીશય ચંચળ અને ધોડાની સ્વારીનો જખરો શોખીન હતો. કારશી, ઈંગ્રેજ, અરબી, અને હાંદુસ્તાની બાષા જણતો હતો; અને પોતાનો કાકો તે, નીઆમ નાસીરના વડા-વજીરને તેનાં રાખદારી ઈંગ્રેજ લખાણે કરવામાં મદદ આપી, તેની અગીરોની મેહસુલની જમાબંધીનું કામ પણ કરતો હતો. નીઆમે તેની હોશીઆરી જોઈ હતી. એનો એ કાકો ૧૮૫૩ ની ૨૭ મી મેએ મરણ પામ્યો કે, તેને ત્રીજે દિવસેજ—તેનો વડા-દીવાનનો હોધ્યો, નીઆમે, સર સાહારને બચ્ચો, ત્યારે તે ૧૯ વર્ષની નાની વયનો પણ "ઈંગ્રેજ રેસીડનસી"માં પરોતાઈ, ઉમરાવ કાકાથી હોશીઆર થઈ, પુરતો પાવરો બન્યો હતો. ત્યારે એ રાખની હાલત બીગડેલી, તીજેરીનું તળીયું આવેલું, કર નાખવા અને વસુલ કરવાની રીત તુકસાન કારક, શેહર બંડખોર અને ઝનુની લોડોથી બરેલું, અને બાંડ રખેલું આરબ વીગરે બીજી લશ્કર મેહકી ગયલું હતું. સર સાહારને હોધ્યો લેતાંજ, એક અરબ જમાદારે બંડ જોડાણું કે જે, તેણે પેહેલે તડાકે મજબુત હાથથી ખેસાડી નાખી, તેના આગેવાનોને પકડી દેશનીકાલ કીધા હતા. એણે તીજેરીની હાલત સુધારવા પોતાનો તેમજ મહોઠા હોધેદારોના મુસારા કમી કીધા, પોલીસને ગાળી મજબુત બનાવી, કીશાલા અને કાવવાખોર અરબ, રોહીલા અને બીજાઓને શેહર બાહાર કઢાડ્યા, અને આસપાસની ઈંગ્રેજ પ્રજાને દુખ દેનારાઓ વીસે મજબુત બંદોબસ્ત કીધો. એમ ૪ વર્ષો ચાલુ સખત મહેનત લેઈ એ બાહોશ દીવાન હૈદરાબાદને આબાદ અને ખીલતી હાલતમાં લાવ્યો; વેપારને ઉત્તેજન આપી, ખીલવી, ફેલાવ્યો; રાખની આવક વધારી;

રચતના બન થાધની કીકર મઠાડી; અને રાખને સુધરવાની નીશાન તરીકે, ૧૮૫૬ ના નવેમ્બરમાં રેહેરના કોટ બાહેર 'એદ્રધાત' તરફ, એ ગુલકમાં બનતી, ઉત્પન્ન થતી, તેમજ કારખાનાંઓને બરની કાઢ્યી પદાર્થોનું એક સંગ્રહસ્થાન ખોલ્યું હતું. ૧૮૫૭ માં નીઝામ નાસીર ઊર્ફ દોલા મરણ પામ્યે, તેનો બેટો અમ્મદાલ્હા ઊર્ફ દોલા તખ્તે આવ્યો, ત્યારે સર સાલાર પોતાના હોધ્યા બપર કાયમજ રહ્યો, એ વખતે—હૈદ્રસ્થાનમાં બચકર “લશ્કરી બધવો” કાઠી નીકળ્યો હતો; બળવાખોરો દીલ્લી અને ખીરત જામ કરી મજલુત થયા હતા, કે જ્યારે હૈદ્રાબાદ હથીઆરબંધ ઝનુની અરબ અને ખુસલખાનોથી ભભાઈ ગયું હતું. જેઓએ નીઝામની કુમકની કોકટ આસા રાખી હતી. એ—જમરા કઠાકઠીના વખતે નીઝામે ઈંગ્રેજ સરકાર તરફની ખરી દોસ્તીનો હક મક્કમ થયે બજવી બતાવ્યો હતો, તો, સર સાલારે ડાહ્યાપણ, પક્કા ઠેરાવ, અને હિમ્મતી રાખ્યનીતીથી, એ બેજા સરકારો વચ્ચેની ખીત્રાચારીનો ગાંઠ યુગ મજલુત ઠકાવી રાખ્યો હતો. હૈદ્રાબાદમાં બેજા થયલા ક્ષીટુરીઓએ ત્યાંના ઈંગ્રેજોને કાપી નાખવા, ૧૩ મી જુન ૧૮૫૭ નો દીવસ ઠેરવી, તેવીસે મસીદોની દીવાલો બપર બહેરનામાં ચોંટાડયાં કે, સર સાલારે તે કાઠી વખાવી, ક્ષીટુરી વાથજ કરનારાઓને કેદ કરી, ઉસકેરાયધી ટોળીઓને બીચેરી નાખી, રેહેરમાં દાખલ થયલા બળવાખોરોને બંધવા કરી, વીઆસુ અરબ લશ્કરની મદદથી ઈંગ્રેજોના હુસમનેને રેહેર બહાર જતા અટકાવ્યા હતા. હૈદ્રાબાદમાં એવો મામલો હોવા છતાં, એ દીવાને ત્યાંનાં “કોનટીનન્ટ” લશ્કરને બર ચોમાસે, ઈંગ્રેજોની કુમકે, બળવાખોરો સાથે લડવા મોકલ્યું હતું. તે ૧૩ મહીના ચાલુ કાલે લાગી પાડ્યું કચ્છું હતું. એ વખતે મધ્ય-હૈદ્રસ્થાન અને હમણમાં—બળવાનું બડકું ઉઠવાની શરૂઆત થવા હૈદ્રાબાદ તરફથી ચીનગારી ઉડવાનીજ ખોટી હતી. જે તેમ બને તો એક હાથ ઉપર મુંબઈ, અને બીજી તરફ મહાસત્માં અકલોશ બરી મોહોટી ખરાબી થાય, એમ ચોંકી, ત્યારના ઝુંબર્ધના બવરનરે, હૈદ્રાબાદના રેસીડન્ટને તાર કરી ધાસ્તી જણાવી હતી કે,—“એ નીઝામ કથોં તો જમરા બારી ખરાબી થવાની”. પણ નહીં, નીઝામ અને સર સાલાર, ઈંગ્રેજોના ખરા વધાદાર દોસ્તો નીવડ્યા હતા. ત્યાંના ખુસલખાનો જેઓમાં મણાક દરબારીઓ પણ હતા, તેઓએ ‘ધર્મની રૂએ પોતાની જાત અને દીનની તરફ કરી ઈંગ્રેજોની કુમક છોડી દેવા’, એ દીવાનને વારંખવાર ઝનુની અરએ કીધી, પણ કોકટ. એથી વેર રાખી તેઓએ—સર સાલારનો જીવ લેવા રવાર સખ્ત તરાપ મારી, પેહેલ્લો હુમલો ૧૮૫૮ ના ફેબ્રુવારીમાં કરાવ્યો, તેમાંથી તે જરડામાં બચી ગયો અને હુમલો કરનાર તેના એક ખીદમતગાર હાથથી કતલ થયો. તો, બીજે ૧૮૬૪માં થયો તે પક્કા બદોખસ્ત અને ઠેરાવધી, બંદુકની ગોળી, તલવાર અને ખનજરની નોકથી થયો, તેમાંથી પણ એ બાવ્ચસાધી દીવાન, જરડામાં બચી ગયો, અને તેના એક ખરા નીમકહલાલ નોકરે પોતાનાં ધણી ઉપર આવતા અટકાને બદન ઉપર ઝીલી લેઈ, તેજ જગ્યાએ કપાઈ બે ઢૂકડા થઈ પડ્યો હતો. એ હીમકારાં કામમાં ખરેખર—કેટલાક દરબારીઓના હાથ હતા. હૈદ્રસ્થાનનો લશ્કરી-બળવો બેસી ગયા પછે, સર સાલારે રાખ સુધારા પાછળ ખંતથી પાછો મંડી મણાક લાબકારક પરીણામો નીપજવ્યાં. રૂ. ૭૪ લાખની થતી વાર્ષિક આવકને વધારી રૂ. ૨,૬૦,૦૦,૦૦૦ ની ગંજવર રકમ બપર લાવ્યો, વસ્તી વધી, વેપાર ખીલ્યો, નવા રસ્તા અને નેહેરો બંધાઈ, ‘નીઝામ સરકારની રેલવે’ ચાલુ થઈ, ખેતીનું કામ વધી સુધાર્યું, મેહેસુલ ખાતું સ્થપાવ્યું, કેલવણી અપવાની શરૂઆત થઈ ન્યાયની અદાલતો સ્થપાઈ, ધારા-સભા નેમાઈ, અપસપાત અને ટુરત ઈનસાફ બળવા ઉભાયો થયા, પોલીસ મજલુત બની, અને બીન-કવાયથી લશ્કરનો મોહોટો ભાગ કહાડી નાખી અરથ મઠાડ્યો. એમ, એ કરજમાં ડુબી, મેહેકી, બગડી ગયલાં રાખને, પાર તેરવી લાવી, આખાદીથી ખીલવું કરતાં, સર સાલારને અદેખાઓથી કંઈ થોડી નડ અને હરકતો પડી નહીં હતી. “એ દીવાને ૧૮૫૭ ના બળવામાં ફીચેગીઓનો દોસ્ત બની, તેઓને મદદ કીધી” તેથી રાખના કેટલાક ખુસલખીન ઉખરાવોએ વેર રાખી, એને, એ હોધ્યા ઉપરથી ઉખેડી નબળો કરવા, મણાક કાવત્રાં રચ્યાં અને સંધો કીધી, તેઓ મોહોલો એક ૧૮૬૧ માં કુટી જઈ પ્રખ્યાત થયો હતો. તેમાં નીઝામને, ઈંગ્રેજ રેસીડન્ટ વીસે—ખોટી રીતે એમ બીધરાવ્યો હતો કે, તે, સર સાલારને દીવાન તરીકે એવા

પુત્રી નથી. પુછ પરછ થતાં તે વાત રેડી ડન્ડે ધીક્કારથી ના પાડી હતી. પોતાની વિરૂધ્ધ થતાં સખલાં કાવનાંથી ખણીતો રહી સર સાધાર સાવચેતજ રહેતો હતો. એવાં ખટપટયાં અને ડાવપેચ બન્નાં રાજ્ય-ખંડણ ઉપર કાવી, કનેહનંદીથી પોતાનું કામ કયાં જવું એ કાંઈ ઘોડી બાહોશી અને ખજુલ ખનસકીતું કામ નહોતું. નીઝામ અફઝાલુ-ઉલ-હોલા ૧૮૬૯ માં મરણ પામ્યે, તેનો વારસે તે હાલનો નાધલો નીઝામ લાયક ઉમ્મરે પુગી તખ્તે આવ્યો, ત્યાંસુધી તેનો “પ્રતિનીધી” નેમાઈ લાંબો વખત સર સાધારે એખલાએ પુરખખત્યાર સલા ચલાવ્યા પછે, તેની બેગો અખીર-એ-કુખીર નેમ્યો હતો, તે હુક વખતમાં મરણ પામ્યો. સર સાધારે, હૈદ્રસ્થાનના લશ્કરી ખખવા વખતે ઈંગ્રેએ તરફ ખલાવેલી ખરી મીત્રાચારીના ખદલામાં, તેઓએ, એ દીવાનને રૂ. ૩૦,૦૦૦ બેઠ આપી, ૧૮૬૭ માં “સી. એસ. આઈ.” નો, તો, ૧૮૭૧ માં “નાઈન-આઈ કમ્માનડર ઓવ ધી સ્ટાર ઓવ ઈન્ડીયા” નો ખેતાખ બલ્યો હતો. વળી, ત્યારના હૈદના વાર્ધસરોયે પણ એની એ લક્ષી કીમતી સેવા અંતઃકરણથી વખાણી, સર સાધારે ચંચલાઈ, હીમત, અને પક્કા ટેરાવની મદદ ખાતર દીલો અંન બરચો ઉપકાર માન્યો હતો. સર સાધાર મુખ્ય-દીવાન બન્યો, તેની યોડાક ખહીના અગ્રહ રાજ્યની નાણાં સંખ્ખી હાલત તંબ હોવે, ત્યાં રખેલાં ઈંગ્રેજ “કોન્ટીનન્ટ” લશ્કરનો અરચ ચલાવવા સાફ, એ રાજ્યનું મોહોટી આવકવાનું બીચાર પ્રગણું ઈંગ્રેજ સરકારના વહીવટ હેઠળ સોંપી, તે અરચ કરતાં ને ખાકી વધે તે, નીઝામને પાણું આપવા ટેડવું હતું. પણ હવે રાજ્યની તબીયરીની હલત આખાદ થવે એ દીવાને તે પાણું માંગી, એ લશ્કરી અરચ વીચરે ખીજું ને કંઈખી નીકસે તે સખણું આપવા ત્યારની હૈદ્રસ્તાનની વડી સરકારને જલાબું, પણ કોકટ. નેથી તેણે ૧૮૭૫ માં ઈચ્ચા-ડ ને બીચાર પાણું ચેલવવા અરજ કીધી. ત્યાં એને, રાજ્યખંડણ, મહારાણી, ક્રીસ્ટ ઓવ વેલ્સ ઉમરાવો, અને ગ્રહસ્થો તરફથી, એક ઉમરાવને છાજવું માન મળી, સારી માવજત થઈ હતી. અને ઓકસકર્ડની ધુનીવરસીડીએ માન ખાતર, એને દી. જી. એલ. ની ડીગરી બક્ષી હતી. પણ બીચાર પાણું મળવાની અરજ ત્યાં પણ કોકટ મઈ, અને હૈદના વચ્ચરે “તેનો કડચો હૈદ્રસ્તાનમાં એક કમીશન મારકતે લાવીયું” કરી જલાવવે, સર સાધાર ત્યાંથી પાછો ફર્યો કે, તેને જવાબ મળ્યો હતો કે “નામદાર નીઝામ ઉમ્મરે પુગી એ સલાહ ઉઠાવશે ત્યારે તેનો કુકાલો કરીયું.” એ વાજખી માગણી કરવાથી, ત્યારે નવા આવેલા માજ વાર્ધસરોયે ભોઈ ભીટન, અને તેના હાથ હેઠળના મોહોટા હોખીદારોએ—એ દીવાન સાથ તેજકડાઈથી વર્તી, વાર્ધસરોયે ધુસ્સો ખલાવવા, સર સાધારના એક વીરવાસુ ચંચલ ઈંગ્રેજ આનગી-સેફ્ટરિને, તેની મરજવિરૂધ્ધ તલાખ દુર કરાવ્યો હતો. તેની તકશીર એજ હતી કે, નીઝામને બીચાર પાણું આપવા વિશે કહી ના નહીં પાડી શકાય તેવી દલીલો ખલાવી તકશીર ચલાવી હતી!! અને સર સાધારે રાજ્યની નીમક હલાલ નોકરી ખખવવા એ વાજખી માગણી કીધી તેની સખ ખાતર, તેની સાથ આગલા મરણ પાવેલા એકામલા-રીઝંટના બાઈ નવાબ વીકાર-ઉલ-ઉમરા અખીરે કુખીર, ને સાધારજંગને વંશથી ઉતરેલો—કહો વેરી હતો, તેને ૧૮૭૭ માં રાજ્યવહીવટ ચલાવવા એ દીવાન સાથ બેંગ્રો નેમ્યો!! ને વીશિનો સર સાધારનો વાંધો વજન પામ્યો ન હતો. ભીટન, હૈદ્રસ્થાન છોડી ગયા પછે, અખરિ કુખીર ૧૮૮૦ માં મરણ પામ્યે “તેની જલા ઉપર કોઈનેખી નેમવાની અગત્ય નથી, એજ ભીટન પછેના વાર્ધસરોયે લોઈ રીખને ટેડવું હતું. સર સાધારના કદા ફરીકોએ, એકવાર તેને હેવી આસાથી જખરા ધુચવાડા અને કંટાળામાં નાખ્યો હતો કે, તે લખરાઈ જઈ પોતાનો ઓખી છોડશે, પણ એવી લક્ષી આકતો ને વડાવી મથલો તેણે પોતાના ફરીકોની એ પારલા ઠંધી વાલી હતી.—એવાં સખલાં કંમાળ કાવનાં, જીવ લેનારા જખરા ઉખલા, અને રાજ્યદારી ડાવપેચો ઉપર કાવી, તેની કનેહનાં મીઠાં કળ નીચંતથી ખાખવાના વખતે,—એની જંદગીની દોરી અજલુચ ટુટી અને એ નામદાર ૧૮૮૩ ની ૯ મી ફેબરવારીએ ૫૪ વર્ષની વયે ‘કેસિરા’ થી યોડાક કલાકમાં અનખીતો મરણ પામ્યો, તેથી, ઈંગ્રેજ યોલીડીકલ-એજન્સીમાં બારે મગી ફેલાઈ, આખાં દરબારી મંડળમાં મોહેતખનો યોકાર ઉઠ્યો. ફેશી તેમજ ઈંગ્રેજની આંખો આંજીથી બરાઈ, તો બીઝામ નાશીપાસ થઈ બેખખત્યાર રડી પડ્યો હતો. એના ખુદ શત્રુઓએ વલીકે ખરાં જખરથી દલખીરી ખલાવી

1. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 2. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 3. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 4. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 5. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 6. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 7. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 8. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 9. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።
 10. 'የኢትዮጵያ ገንዘብ ደርሰው' የሚለው ስም ለሁሉም ሀገራት የሚታወቅ ነው።

[illegible]

is Irpelleny Raja Sir T. Máhdeva Rao,

10001

SIR T. MÁHDEVA RÁO is the youngest son of Rang Ráo, a former Dewán of Travancore, born in 1828 at 'Combaconum' in Tánjore, and educated at the Government High-School, Madras. He distinguished himself as a scholar, and his perfect mastery of the English language and close study of Mathematics and Natural Philosophy obtained for him at an early age the Professorship of Mathematics and Natural Philosophy. His acquaintance with six different dialects, his energy and industry soon brought him to public notice. From an Assistant Collector he was transferred to the office of the Accountant-General of Madras, and within a short time was entrusted with the tuition of the two Princes of Travancore—one of whom is now on the throne. Within four years after the latter appointment, Sir T. Máhdeva Ráo became Assistant-Dewán of 'Travancore,' and his regime was looked upon as a strange contrast with that of the Dewán or Chief Minister. The administration of the latter was seriously impugned, and his death in 1857 alone ended the searching investigation to which it was being subjected. The Assistant-Dewán on the other hand, from 1853-57, pushed on great reforms in the Southern Districts, which had long suffered from previous mal-administration. Dacoits were pursued and routed, the revenue was carefully collected, and the finance of the kingdom became flourishing. The Máharajá was very much gratified at this improved state of things, and the Government of Madras wrote to the "Court of Directors" that, since the appointment of Máhdeva Ráo to the subordinate political post in Travancore, petitions from the people of that State had become less in number and more subdued in tone. At the age of 30, this rising administrator was—called to the post of Prime Minister, which became vacant in 1857. He found the Treasury empty, the State in debt, the salaries of its servants fallen into arrears, and the Máharajá unable to pay the usual subsidy to the Paramount Power. Under corrupt courts of law, under the depredations of dacoits and other marauders who found it easy to plunder the country, and under an inefficient and corrupt police, the misery of the people was complete. Such was the state which called for the exercise of the administrative abilities of Máhdeva Ráo, and he was found equal to the occasion. He abolished all existing monopolies in trade, removed about one hundred minor taxes which hampered commercial operations, afforded relief to agriculturists by removing oppressive restrictions, and gave a stimulus to every branch of industry in the small kingdom. These reforms induced European 'Coffee' Planters to settle in Travancore from 1857. Since then 50 Planters have settled there, cultivating lands to the extent of 15,000 acres. 'Tea' cultivation

[illegible]

H. H. RAJÁ SIR F. MAHDHAVRAO, K.C.S.I. — DEWAN OF BARODA.

has been attended to, and cocoanut trees greatly multiplied. The increasing revenues of the State attracted able and intelligent men to his service, and provided him with means for the diffusion of education among the people. He—signalled his career in the Province by constructing a lighthouse at Alipi, a canal for purposes of navigation, and opened a Public Works Department. He built roads, bridges, court-houses, hospitals, buildings for educational purposes, and opened a charitable dispensary. Although much money was spent in improvements of every kind, and in giving the people the advantages of civilized rule, Máhdeva Ráo was able to show in 1861 a balance of Rs. 4,00,000 in the State Treasury, and the prospect of an increasing surplus every year. In 1866 the Secretary of State for India expressed to this statesman his satisfaction at the arduous work he had successfully accomplished, and Her Imperial Majesty the Queen-Empress, to set a stamp of her approval, made him a "**Knight Commander of the Star of India.**" The Máharájá of Travancore also made a handsome acknowledgment of his services. During the same year, Lord Napier, Governor of Madras,—eulogised him, and dwelt upon the significance which should attach to the spectacle of a good Indian Minister serving a good Indian Prince. When after 14 years' service he resigned his Premiership, the Máharájá bestowed upon him a 'pension' of Rs. 1,000 a month. During the period of Lord Napier's short Viceroyalty, immediately following the sad assassination of Lord Mayo, Sir Máhdeva Ráo was offered a seat in the Supreme Legislative-Council, which however he declined for domestic reasons. His services were considerably in demand. Máharájá Holkar, of Indore, made him his Dewán, and Sir Máhdeva Ráo in this new situation did such good work as was appreciated by the Government of India, and the English Government desired him to take charge of Baroda in 1875, when Mulháráo Gáikwad was dethroned and a young prince of tender years was raised to the throne of Baroda. He left Indore greatly regretted by its people and its king. In April 1875 he assumed the charge of Baroda, with the honorary rank of '*Rájá*' conferred upon him by the Government of India, and on a monthly salary of Rs. 5,000. His new duties he discharged with all the accustomed force and energy of his intellect, displaying a wide and varied knowledge of political and administrative details and a wonderful faculty for organisation. He retired from the Dewánship on the 27th of September 1882, when he is reported to have been rewarded by the ruling young Gáikwad with the sum Rs. 2,00,000. Sir Máhdeva Ráo, being a 'Fellow' of the University of Bombay as well as of Madras, has been throughout his career a great friend of education. The late Sir Sálár Jung, Sir T. Máhdeva Ráo, and Sir Dinkar Ráo are three of the—most accomplished politicians and statesmen of India, who have shown by their work that India is not absolutely wanting in the possession of that administrative talent which has made Englishmen so conspicuous as administrators and rulers in the Eastern World.

Sir Máhdeva Ráo has 6 daughters and 3 sons. The eldest, Mr. T. Anandráo, is a B.A., employed in the Mysore State: the 2nd, Mr. T. Rangaráo, is LL.B.; the 3rd, Mr. Rámchanderráo, is a student.

કામચલાઉ અને પછે ૧૮૫૮ ની આંખેરીએ—ગુખ્ત-દીવાન કામ કીધો, ત્યારે તે ૩૦ વર્ષની ઉંમરનો એક ખીલો, ચંચળ અને ઉલટુંદ જીવાન હતો. એ વખતે રાજ્ય મામલો બેઠેકેલો, ચેહેસુલ ખીગડેલી, તીબેરી ખાલી, સાહુકારોનું લેહણું ચડેલું, નોકરોના દરખાયા ચડેલા, ધર્મખાતાં અથવા હેઢેરાંઓની તીબેરીઓમાંથી ભારી બાને પ લાખ ફપીઆ કહાડેલા, ઈંગ્રેજ સરકારનું લેણું ચડી ગયલું, ન્યાયખાતું સડી ગયલું, સેહેરમાં છુટાફૂટોનો દોર, અને પોલીસના જીલમથી લોકો ધુજી રહ્યાં હતાં. એવા અધેર રાજ્યમામલાનું સુકાલ હાથમાં લેઈ, માધવરાવે, તેને સમજા એમમમાંથી સહીસલામત તેરવીલાબ્યા ઉપરાંત પોતાના સરસ રાજ્યકારભારથી તેને ભારી પ્રખ્યાતીમાં લાવી—હાંદમાં એક “નયુનદાર રાજ્ય” બનાવ્યું હતું. તેને ગુખ્ત-દીવાન બનવાનાં બીજે વર્ષે ૧૮૫૮ માં, રાજ્યના દક્ષિણ ભાગમાં વસનારા “વટલેલ શાનાર” તે, તાડી છેળનારા હાંદીલોકો વટલી કરંગી બનેલા, અને “શુદ્ધ હાંદીઓ” વચ્ચે ચાલતી દુરમનીએ બચકર ફપ પડવે, લોકોની સલામતી ભારે એમમમાં આવી પડી હતી. તે તોફાન. માધવરાવે સારી સમજ વાપરી સખત ઉપાયો લીધા વગર ખેસાડી નાખ્યું હતું. ત્યાંની સરકારે “મરી” અને “દંખાકુ” ના એકહાથ કરીરાખેલા વેપારને એ દીવાલે, રૈયતના લાભ શાફ કાઢાડી નાખ્યો, ૧૮૬૪ માં આપત તેમજ નીકાસની જકાતમાં ઘટાડો કરી વેપારને ઉત્તેજન આપી ખીલવ્યો, ખેડુતો જીવરના દખાલો દુર કરી રાજ્યની પડતળ જમીનનો મોહોટો ભાગ ૧૮૬૫ થી ખેડાતો કરી ચેહેસુલ અને દરખારી જમીનની ઉપજ સુધારી અને વધારી, ત્યાં ઉછેલી કંઈ કરોડો નાલીબેરીઓની સરસ આવક આવતી કીધી, ત્યાં ‘કાફી’ની ખેતીનું જ નામ નહોતું તેને જીવેજન આપી ૧૮૬૯ માં ૫૦ મુરોપીઅન કાફી ઉઘાડનારાઓના વજીકા કરાવી ૧૫,૦૦૦ એકરને ખાસરે સરકારી જમીન ખેડાતી કીધી, અને ત્યાંનાં પહાડો ઉપર ‘ચા’ ઉઘાડવાના કામને મદદ કીધી, જેથી રાજ્યની આવક અને આખાદીમાં વધારો થઈ, તલ્લે આવેલી તીબેરીમાં આવકનો ઝરો દુજતો થયો હતો. એ દીવાને સડી ગયલાં ન્યાયખાતાને ગાળી લોકોને જલદી અને વાળની ઈનસાફ મળતો કીધો, કોજદારી અને દીવાની કાયદાઓને ઈંગ્રેજ ધોરણે સુધાર્યા, પોલીસને નવે પાયે મજબુત બનાવી, હરહરતા યુનેહગારો અને રાહમાફખોને પકડી સખ કરાવી, રૈયતની બીક અને દુઃખ ઠાપ્યું, કેલવણીને ઉત્તેજન આપ્યું, સ્ત્રીકલવણીની સફાયાત કીધી, મોહોટા પાયા ઉપર અહેર ખાંધકામનું ખાતું ખોલ્યું, ‘એલીપી’ તરફ એક સુસોબીત દીવાદાંડી બાંધી, દક્ષિણ ત્રાવણકોરમાં વાહલોની આવજ સાફ નેહેર ખોદાવી, લોખંડના નાના મોહોટા પુલો, પાકડી અહેર સડકો, સુસોબીત અહેર ઈમારતોમાં ઈનસાફની અદાલતો, કોલેજ, ધરમનુંદવાખાતું સ્કુલ, ઓસ્પીટલો, તો, પ્રગણાઓમાં કચેરીઓ, થાણાં, વગેરે બંધાવ્યાં. એમ “ત્રાવણકોરને” એક—નયુનદાર સુધરેલું સેહેર બનાવ્યું. એ દીવાને ઈંગ્રેજ સરકારને રાજી રાખવા તેનું ચલહડી ગયલું મોહોટું લેણું ચેહેલ્લે બરચું હતું. એમ રાજ્યસુધારા પાછળ મોહોટી રકમ ખરચવા છતાં, એ દીવાન ૧૮૬૧ માં રૂ ૪,૦૦,૦૦૦ ની જમીની પુરાંત તીબેરીમાં લાવી શક્યો, અને જે પછે વર્ષોવર્ષ વધતીજ ગઈ. એ ખાતર હાંદના-વજીરે ૧૮૬૬ માં એ દીવાનના સરસ રાજ્યવહીવટ વીરે ઉચ્ચાં મત સાથ સંતોષ જલાવ્યો હતો. એમ ૧૪ વર્ષો એ રાજ્યકારભાર ચલાવી, કીર્તી જેવળી, હાંદીસ્થાનમાં પંકાઈ, માધવરાવે ત્યારના મદાસના મવરનર સર ચાર્લસ જેવીલીઅન, અને પોતાના મહારાજ રામા વરમા તરફથી વારંવાર સાખાસી જેવળી હતી. પછે, તેણે ૧૮૭૨ માં રાજ્યાનું આખી એ હોલો છોડયો, ત્યારે મહારાજએ,—તેણે જીંદગીસુધી દરખાસ આપુ રૂ. ૧,૦૦૦ નું પેનશન બાંધી આપ્યું. માધવરાવ ૧૮૬૨ ની નવેમ્બરમાં મદાસની સુનીવરસીટીના તો ૧૮૭૬ માં સુબઈની સુનીવરસીટીના ‘ફેલો’ બન્યા. અને ‘ધી નાશનલ ઈન્ડીયન એસોસીએશન’ ના એક નાયબ—સરનશીન છે. ૧૮૬૬ ની એપ્રેલમાં, મહારાણીએ તેમને “નાઇટ-કમાનડર ઓવ ધી ઓરડર ઓવ ધી સ્ટાર ઓવ ઇન્ડીઆ” નો માનજર્જી ખેતાખ બક્ષ્યો, ત્યારે એઓ ત્રાવણકોરના ગુખ્ત-દીવાન હતા. તે આપવાની ક્રિયા કરતાં મદાસના મોડં નેપીઅરે, માધવરાવની ઈંગ્રેજ રાજ્ય તરફની ખરી વધાદારી, અને ત્રાવણકોરમાં રાજ્ય-સુધારો કરવા વીરે ખોલ્યા પછે, કહ્યું હતું કે:—“યાદ રાખજે કે, હાંદીસ્થાનનો એક સારો પ્રધાન,

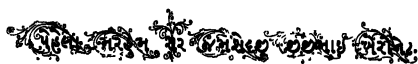
એક દેશી રાખની સરસ સેવા બજાવે જ્યારે તે જાંબા-ડની રાખનીથી ઉપર ચળવ્યું અથર કરે છે, તેમજ દેશી રાખોના બિલ્ધ વીણે પણ કરે છે.” ઘાઈસરોય શોર્ડે ખેતીખરના ટૂંક અમલ વખતે તેની ધારા-કાંઠનસીધના સળાસદ થવા, આધવરાવની મરજી પુછવે, તે તેવલે આનની અડથલોના સખલે ઉપકાર સાથ ના પાડ્યું હતું. ‘આવણકોર’ પછે ‘ઘાઈર’ના મહારાજ હોલકરે ૧૮૭૩ માં—આધવરાવને ગુપ્તનીવાન બનાવ્યા, તે, હોકો ઉપરની સુદત સુધીન તેવલે કહ્યું રાખી, ત્યાંનાં આધપાતાને સુધારી ૧૮૭૪ માં ‘ઘાઈર’ની વડી સરકાર તેમજ હોલકર તરફથી સાબાસી જેળવી હતી. હવે ૧૮૭૫ ના એપ્રિલમાં ‘ઘાઈર’ સરકારે “બરોડા”ની ગાદી ઉપરથી મહારાજાને પદબદ્ધ કરી, ત્યાંનો રાખકારોનાર ચલાવવા આધવરાવને પસંદ કરવે, હોલકર પાસેથી રજા લેઈ, તેવલે, બરોડાના ગુપ્તનીવાનનો હોકો ૧૮૭૫ ની ૧૬ મી રેએ લીધો અને તે ચલાવ્યો ત્યાંસુધી ‘ઘાઈર’ સરકારે તેમને ૧૮૭૭ ની ૧ લી જાનવારીથી ‘રાખ’નો ખેતાબ બસ્યો હતો. એ દીવાને બરોડામાં ‘ઈનસાફતુ ધોરણ’ લખાવ્યું ‘ઘાઈર’ મૂળે રાખી, પોલીસને નવે પાચે સુધારી, કેલવણને ખીલવી મોહોટા પાયા ઉપર લાવી, ચેલસુધને સુધારી હતી. પણ ૧૮૭૭ માં ‘ઘાઈર’ સરકારે “અપદાવાદથી આલણપોર સુધી બંધાવેલા રેલવે”ને, માયકવાડી રાખમાંથી પસાર થતાં ત્યાંની દરબારી જમીન ગુફત આપીઆ ઉપરાંત—મોટું એ ધીધું હતું કે, રાખને લાભ કરનારા સખલા હલો ‘ઘાઈર’ સરકાર ઉપર ચેલેરમાની કરવા છોડી દે, વળી સાંબી રૂ. ૬૦,૦૦,૦૦૦, ની મોહોટી રકમ રોકડ કાઢાડી આપી હતી!! એ દીવાનગીરી આવર તેમને દરખાસ રૂ. ૫૦૦૦ મળતા હતા. તેવલે એ હોખી, હાલના સેવાજીરાવ મહારાજએ ઉમરમાં આવી ૧૮૮૩ ની એપ્રિલે રાખનો પુરખખતાર પોતાને હસ્તક લેવે છોડયો, ત્યારે એ દીવાનને એ મહારાજએ રૂ. ૫૦,૦૦૦ જેટ આપિલા કેલવાય છે. સર આધવરાવની “તાનબેર” અને “નાવણકોર” માં ખીલકતો છે અને એ છેલ્લાં રાખ તરફથી રૂ. ૧૦૦૦ જેટ માસીક પેનસન મળે છે. પોતે ૫૭ વર્ષની વયના હોવા છતાં એઓ બાંધે ઠટાર છે. મરહુમ સર સાલારજી, સર આધવરાવ, અને સર દીનકરરાવ એઓએ હાઈકોર્ટનામાં નામ કાઢાડી મોહોટાં રાખ-અધીકારીઓ તરફ પંકાઈ બતાવી આપ્યું છે કે—દેશી રાખોમાં પણ નાખાઈત પ્રધાનોની જગ્યા આવી નથી.

સર આધવરાવ ૧૮૪૮ ને આસરે, ખાઈ ચડુના સાથ પરવા. તેઓએ ૬ ભેડી અને ૩ પુત્રોને જન્મ આપ્યો. વડા ભેડા ડી. આનંદરાવે પી. સ્કી. ની ડીગરી મેલવી, “માહીશીર”ની દરબારમાં કાચે લાગે છે. તો, પી. સ્કી. રેગરલે સ્કી. સ્કી. પી. ની ડીગરી મેલવી છે. અને ત્રીજી ડી. આધવરાવ મહારાજા કેલેજમાં અભ્યાસ કરે છે.

THE LATE SIR FUMSETJI JEEJEEBHoy, FIRST BART.

THE LATE

Sir Jamsetji Jejeebhoy, the First Parsi Bart.

THE primitive head of this world-renowned Parsi Baronet was Máýáji. The seventh in descent from him was Váchhájí, who gave the surname of "Váchhái" to the family. His native place was 'Nausári' in Gujárá. Jejeebhoy, the grand-son of Váchhájí, was—the first to settle in Bombay for a short time, and there was born his illustrious son Jamsetji Jejeebhoy. Jejeebhoy left 2 daughters and 3 sons, Manekji, Rustamji, and Jamsetji the First Parsi Baronet.

Sir Jamsetji was born on 15th July 1783. The greater portion of his youth was spent at 'Nausári.' In his thirteenth year he came to Bombay and joined his father-in-law, who was a dealer in empty bottles, and was consequently—known as "*bottlewálá*," a surname which attached itself to the son-in-law. At his sixteenth, Jamsetji lost both his parents, and began to feel the bitterness of an orphan's life. In 1799 he was engaged to go to China by a Pársi merchant. Having in a few years acquired sufficient experience in trade, he resigned his service and joined his father-in-law, rapidly extending his business, and making five voyages to China in connection therewith, the last of which was about the time of the war between England and France under Napoleon Buonaparte. The French cruisers sailed round the Indian coasts to capture merchant ships of the "East India Company," and consequently voyages to and from China were made under escort of British men-of-war. The merchant ship in which Sir Jamsetji sailed was captured, the merchandise taken as prize, and the passengers made prisoners of war in 1807. Sir Jamsetji along with his fellow-prisoners, was carried to the 'Cape of Good Hope,' then in possession of the Dutch. On the conclusion of war he was released and shipped to Calcutta, whence he returned to Bombay. By this time he had amassed a large fortune, and his trade extended to China, Burmah, Siam, Italy and England. His partner died in 1817, so he formed partnership severally with three most prominent merchants of his time—Motishá, Nácodá Rogáy, and Furdunji Dáriwálá. The new connections turned most prosperous, and he became known as the—merchant prince of India. He built eight ships of his own to carry on his foreign trade, chiefly in 'cotton' and 'opium,' but the business was so extensive that beside his own, he had to charter several ships for his goods. His name was not hitherto known beyond his commercial circle. But in 1822, in celebration of the marriage of his eldest son, he released a number of debtors from the civil jail by paying off their debts and became a man of mark to the public. This was—

the beginning of that charity which ceaselessly increased with his life, and gave to him his world-wide fame. His charity was not confined either to his community or his country, but was cosmopolitan, and extended even to Europe. For this, Her Majesty the Queen-Empress was pleased to confer upon him the title of "**Knighthood**" from among her countless myriads of India, and the ceremony was performed with solemn pomp by Mr. Anderson then Governor of Bombay, on 25th May 1842. The public of Bombay congratulated Sir Jamsetji for his unique honor by waiting upon him with an influential deputation and address on 15th June 1842; and the people, chiefly the Parsis of 14 different cities, sent to him their addresses. The Parsis of Bombay raised a subscription of Rs. 15,000 to perpetuate the occasion, to which Sir Jamsetji added the princely sum of Rs. 3,00,000. The first sum was set apart as the "Sir Jamsetji Jejeebhoy Translation Fund" for encouraging translations from foreign languages into Gujârâti, and the subsequent sum of Rs. 3,00,000 was on 9th January 1849 given over to Government in perpetual trust at 6 per cent. per annum, and a committee of six Parsi gentlemen formed to manage from its interest the "Sir Jamsetji Jejeebhoy Parsi Benevolent Institution," and to extend support to indigent Pârsis in Bombay and elsewhere. By prudent management for several years, the committee saved a large sum which, with contributions from the family, they spent in raising a handsome school-house for the Institution at an expense of Rs. 3,00,000 in February 1873. On 15th December 1843 Sir Jamsetji was—further honored with a gold 'medal' by Her Majesty, through the then Governor Sir George Arthur, Bart., for his unceasing charity, and on 14th April 1855 honored also with the "Freedom of the City of London" by the Common Council. In 1857 a most influential meeting, presided over by the then Governor Lord Elphinstone, in the Town Hall of Bombay, proposed to order out from London—a marble statue by public subscription. A sum of Rs. 1,00,000 was subscribed, and the statue was placed in the Town Hall on 23rd July 1859. In 1858 Sir Jamsetji was further exalted to a "**Baronetcy**," which his grandson, the Hon'ble the 3rd Sir Jamsetji, C.S.I., now holds. For preserving the dignity of his title Sir Jamsetji set apart Rs. 25,00,000 in perpetual trust with the Government of India, to pay 6 per cent. interest to every succeeding Baronet. A special Act was passed thereon in the Supreme Legislative Council of India in 1880. His princely public charities may be enumerated as follows:—

Amount given in support of the <i>Panchâyet</i> Funds of Parsis, to spread education for both sexes of their children, and to maintain Parsi religious places	Rs. 7,92,500
For 'the Sir Jamsetji Jejeebhoy Hospital,' and charitable dispensaries in several places	" 6,09,950
In laying pipes and dams to supply fresh water, and erecting bridges, causeways, wells, public roads, &c.....	" 5,49,675
In founding the 'Sir Jamsetji Jejeebhoy School of Arts,' contribution towards 'the Grant Medical College,' and to several public and private schools in Bombay	" 2,33,000

Fund for supporting invalid Europeans, maintaining institutions for the indigent of all classes, as well as the lame and the blind men of Bombay...	Rs. 2,87,000
Support extended to several public funds	" 76,000
Contribution towards public memorials	" 10,000
To Schools of Industry, and in relief of civil debtors	" 6,540
Total of charities extended in his lifetime	Rs. 25,64,665
Charities after his death, as prescribed in his will.....	" 1,12,000
<hr/>	
Grand Total ...	Rs. 26,76,665

His 'private' charities have been believed to be nearly as large as his public donations. He gave away princely sums at a stroke as well as by monthly or annual allowances to several respectable families who had the misfortune of being ruined. Eleven public schools for boys and girls are maintained by his liberality in the Bombay Presidency. He was the—acknowledged and revered head, not only of the Parsi, but of all native communities of Bombay. Sir Jamsetji's advanced age and infirmity had deprived him for several years before his death from taking part in public movements. He died of 'dropsy' on 24th April 1859, and his death was observed as a public mourning in Bombay. Every Bank, European and Native Office, Manufactory, Shops and Schools had been closed. Every class of people crowded the Street of Bombay, to pay respect to the departed Nobleman. The Government of Lord Elphinstone offered to pay military honors to the funeral; but in pursuance of the Parsi religious tenets the heirs had thankfully declined it. The late Sir Jamsetji left an immense fortune of Rs. 85,50,000,—the gain of his own industry and enterprise. His princely liberalities have made the Parsi community better known in all European countries, and the monument of his fame will last for ever.

Sir Jamsetji was married to Bai Avabái, the first Lady Jamsetji, who gave birth to 7 sons and 1 daughter. The first four died in infancy, and three last, Mr. Cursetji, Mr. Rustamji, and Mr. Sorabji survived their illustrious father, each attained honor and left monuments of his individual charity. The daughter, Bái Pirozbái, alone is now alive. [A sketch of the lives of the first two sons has been given in the following pages]. The third son, Mr. Sorabji, was an accomplished oriental scholar, who has published several interesting works in Gujaráti, and also delivered public lectures. He built a High-School in Surat, an Hospital in Broach, an Anglo-Vernacular School in Baroda, besides extending other charities. Within eight years after his father's demise—he contributed the large sum of Rs. 1,50,000 to public charity. The—first Dowager Lady Jamsetji gave Rs. 2,50,000 in charity out of her own means.

મરહુમ

સર જમસેદજી જીજીભાઈ, ૧ લા બેરોનન્ટ.

પૃથ્વી ઉપર પંકાઈ ગયલાં અને રાખી નરના યુગ-વડીલ આવાજીની ૭ મી પેઢીના વાજાજી ઉપરથી અને વંશની આધાર
“વાજા” પડી, તે, તેમની ૩ જી પેઢીના જીજીભાઈ સુધી આવી. તેઓ પેહેલે યુગરાત મહિલાં નવસારીમાં
‘મણીશરદા’ ને પાછળથી ‘મણીશર’ બોલાવું, ત્યાં વસ્યા પછી, સુંબઈ આવ્યા કે—ત્યાં સર જમસેદજીનો જન્મ
થયા પછે, તેઓએ પાછા નવસારીમાં જઈ રહી, ત્યાં ૨ ભેડી અને ૩ હેવાત પ્રતો, માણિકજી, ફરતમજી અને જમસેદજીને
મેલી, ગરીબી હાલતે સ્વર્ગવાસી થયા. તેઓમહિલા છેલ્લા, તે આ હકીકતને લગતા સર જમસેદજી હતા.

સર જમસેદજીને, બાઈ જીવીઆઈએ, મુંબઈમાં ૧૭૮૩ ની ૧૫ મી જુલાઈએ જન્મ આપ્યો, તેઓ યુગરાતી,
હંચિજી બણતા હતા. નવસારીમાં ઉપરી ૧૩ વર્ષની વયે પાછા મુંબઈ આવ્યા, તેને ત્રીજે વર્ષે, એમના મા બાપ
એક પાછળ એક સ્વર્ગવાસી થવે તેઓ આધાર અને આસરા વગરના થઈ પડ્યા હતા. મુંબઈમાં, તેમના
સસરા આવી બાઠણીઓ વગેરે વેચનારા હોવે “બાઠણીવાલા” કેહેવાયે, તેમના હાથ હેઠળ કામ કરવાથી
જમસેદજી પણ તેજ બોલખથી બણીતા થયા હતા. એઓ, ૧૯ વર્ષની ઉંમરે ‘તબાક’ ખાનદાનના એક
સાહસીક ચીનના ખારસી વેપારીને ત્યાં ગેહેતા રહી, ઈ. સ. ૧૭૯૮ માં—પેહેલે ચીન ગયા હતા. પોતાની
ચંચળ મનસૂતી, મજબૂત બાંધી, અને બારે ગેહેનત કરવાની સૂતી અને ઉલટથી એઓ હુકે સુદતમાં
વેપારી જ્ઞાન અને અનુભવ ચેલવી, આકરી જોડી સ્પર્તન થયા. ત્યારથી—એમનું તાલે ને ખીલતું આવ્યું
તે એમની જીંદગી સાથજ અતંત થયું હતું. હવેથી સર જમસેદજીએ પોતાના સસરા ફરતમજી બાઠણીવાલા
સાથ પંત્યાલામાં ચીનનો વેપાર શરૂ કરીયો, તે ખાતર, એઓએ ૨૪ વર્ષની વયથી ત્યાં બધી ગલી પ સફરો
કીધી, ત્યારે ૧ લા નેપોલીયન તે નેપોલીયન બોનાપાર્ટ અને હંચિજી વચ્ચે ૧૭૯૮ થી ૧૮૧૪ સુધી બારે
સનુભાવ આલ્યે, ફ્રેંચ લડાઈનાં બારકસો, હંચિજી “ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપા.” નાં વેપારી વાંહાણોને પકડવા ફરતાં
રેહેવે, તેઓની સંબાળ ખાતર સાથે હંચિજી મનવારો રાખવામાં આવતી હતી. ત્યારે એકવાર બંબાળના
ઉપસાગરમાં, સર જમસેદજીવાલાં વાહાણ ઉપર હુમલો થયા છતાં, તે સલામત બંધી મુંબઈ આવ્યું હતું.
પણ ૧૮૦૭ માં એમની ૫ મી અને છેલ્લી સફરની વખતે, ફ્રેંચોએ, હંચિજી વેપારી કાકલા ઉપર હુમલો કરી
પકડી, ઉતાર્યાને પણ બંધવા કીધા હતા, અને તેઓને ત્યારનાં લલડાઓને તાબેનાં “ડેપ ઓવ યુડહોપ” ને કીનારે
લાવી છોડી ચેલ્યા હતા. ત્યારે, સર જમસેદજીની માલ મીરાસ તદ્દન છુટાઈ જઈ, કક્ત આંગ ઉપરના વચ્ચજ
બચ્યાં હતાં. તે દુઃખમાંથી એમને એક દયાળુ ઈંગ્રેજ સ્ત્રીની બલાંમણથી, ત્યાંના હંચિજી કોનસલે છોડવી, વળી
રસ્તા ખરચ સાથે ૨૦ દાસર આપી કલકત્તે મોકલ્યા, ત્યાંથી એઓએ મુંબઈ આવ્યા પછે, વધુ સફર કરવાનું
માંડીવાલ્યું હતું. એ વખતમાં એઓએ મોહોટી દોલત બેગી ડિધી હતી અને પોતાના સસરા સાથે બાગમાં
શીંયાપોર, ચીન, સેઆમ, મીલાન હંચાંડ વીગરે રોહરો સાથે મોહોજો વેપાર ચલાવ્યો. ૧૮૧૭ માં એમના
બાઆનાં મરણથી, સર જમસેદજીએ, તે વખતની મુંબઈની મોહોટી આંઠ અને વળવાલી પેહેલા વર્ગની ત્રણ બણીતી
તે, શાહા મોહોતીસાની, નામોદા મહમદ અલી રોગેની અને ફરદુનજી દાહાડીવાલાની પેહેડીઓ સાથે, પંત્યાલામાં
બેઝાઈ પોતાના વેપારને જીવ મજબુતી આપી, જમરો ફેલાવી, બારે દોલત વેળવા સાથે એક સાહસીક વેપારી સરદાર

લરીક ખીલી નીકળી બારી આખર જેલવવા લાગ્યા. એમના ચીનના આડત્યા, અણીતા 'ત્રેશઅરસ અરડીન ત્રેધી-શનની કું.' હતા. એમનો વેપાર એટલો તો બોહોળો ફેલાયો હતો કે, પોતાનાં ૮ વહાણો બંધાવવા છતાં શ્રેષ્ઠ વાર બીજાં નેણે ઝાંડવા પડતાં હતાં. એમનો—વેપાર ઝુખ્ય કરી 'રૂ' અને 'અફીમ' નો હતો. એઓ ૧૮૨૨ સુધી નેવા વેપારી મંડળમાં પ્રખ્યાત થયા, તેવા સાધારણ લોકોમાં ન થયા હતા, એ સાધનાં પોતાના વડા બેટાનાં યથાથ લગનની ખુશાલીમાં, મુંબઈની 'કાઉન્ટી નેથ'માં પડેલા નાપલા દેવાદારોનું કરજ આપી છુદા કીધા, તે સર જમશેદજીની—પેદેલી સમાવત હતી, જે પછે તે નીરંતર રીતે મોહોટા કદમાં વેદેલી અને વધતીજ ચાલી, એ પરફુલ્ભનન મહા શખી નરના અંત સાથેજ હુજરી બંધ પડી; તેની પાદશાહીનો છાપ આખી સુધરેલી દુન્યાથી મન અને દીલ ઉપર એવો તો મજબુત બેઠો છે કે, જે ક્યામત સુધી જુસરાઈ કે વીશરાઈ જવાનો નથી. એમની પરોપકારી સમાવતોના થતા જતા વધારા સાથ, મુંબઈ સરકાર, તેમના અદેર માનમાં પણ વધારો કરતીજ ચાલી હતી. તેમને પેદેલે 'પેટી' અને પછે 'ગ્રાંડ-પુરી' માં બેઠક આપીઆ પછે 'સુલ્તેહના અમલદાર' ઠેડવ્યા. રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી" ના ઇંગ્લેન્ડ સભાસદોએ, આપ ખુશીથી એમને ૧૮૪૦ માં એક સભાસદ કીધા. એમની ખીલતી જતી પાદશાહી સમાવતોનો પંખરાત હાઈમાંથી પસરતો છેક ઇંગ્લેંડ જઈ પોહોંચે, મહારાણી લીકટોરીઆએ તેથી મર્મન થઈ, હાઈમાં પોતાની ઉબાઈ જતી કરોડો માણસની સલતનતમાં સર જમશેદજીને—પેદેલવેદેલા 'નાઈટ' બનાવ્યા, તેની દબદબા બરી ફીયા ત્યારના કામચલાઉ ગવર્નર ખીં બ્રાદરસને પરેલના સરકારી જેદેલમાં ૧૮૪૨ ની ૨૫ મી ત્રેએ કરતાં, એમની પાદશાહી સમાવતો વીસે અશરકારક ભાગણ કીધું હતું. હવેથી એઓ "સર જમશેદજી છાજીભાઈ નાઈટ" ના દબદબા બર્થો નામથી ઓલખાયા, તે વીસેની ખુશાલી ખતાવવા, એજ સાલની ૧૫ મી જુને, મુંબઈની પ્રજાએ ૧,૦૦૦ થી વધુ સહીનું અદેર માન-પ્રજ એમને આપ્યું હતું. તો, પારસીઓએ ખુશાલી ખતાવવા ઉચરાણાંથી રૂ. ૧૫,૦૦૦ ભેગા કરી, તેનો ઉપયોગ પોતાની નજરમાં આવે તેમ કરવા, એમને એલતેમાસ કરવે, તેવલે તેમાં રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦ ની ગંખવર રકમ ઉચેરી, પેદેલા રૂ. ૧૫,૦૦૦ ને હેલાથપાળ રાખી, તેનાં વ્યાજમાંથી વિદ્યા, હુન્નર, અને જરોતોસ્તી ધર્મને લગતાં પારકી બાખાનાં લખાણોનાં ગુજરાતી તરજુમાનાં પુસ્તકો રચવા ઉચેજન આપી, તેઓનો પારસીઓમાં ફેલાવો કરાવવા ઠરાવી, તેને "સર જમશેદજી ટ્રાન્સેશન ફંડ" નામ આપ્યું, તે હાલ ચાલુજ છે. ખાકીના રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦ ના વ્યાજમાંથી એક સૂલ, જે હાલ "સર જમશેદજીની ધરમની સૂલ" નામે મોહોટા પાયા ઉપર ચાલે છે તે સ્થાપી. જેમાં જરોતોસ્તી બાળકોનેજ, ગુજરાતી, ઇંગ્રેજ વીચેની સંપુલે હેલવણી અપાય છે, એ સૂલનો ખરચ ચલાવવા ઉપરાંત, દેશાવરના ગરીબ પારસીઓને પણ તેમાંથી આશરો આપવાનો મજબુત બંદાબસ્ત કરી, ત્યારની મુંબઈની "ઇસ્ટ ઈંડીયા કંપની" સરકારને હંમેશના નસીઓ ઠેડવી, એ રકમ, એક નસ્ટ-ડીડ મારફતે, સેક્ટે ૬ ઠકાના ચાલુ વ્યાજે, તેમને હસ્તક ૧૮૪૯ ની ૬ મી અનેવારીથી આપી; એ ફંડનો કારોબાર જરોતોસ્તી ગૃહસ્થોની એક મંડળી ઠેડવી તેમને હસ્તક સોંપ્યો હતો, એ કારોબાર-મંડળીએ, વ્યાજના થયેલા વધારામાંથી "સર જમશેદજી છાજીભાઈ ગુજરાતી અને ઇંગ્રેજ ધર્મની સૂલ" ની એક ગંખવર અને સુરોબીત ઇમારત, રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦ થી વધુ ખરચે કોઠમાં બાંધી, ૧૮૭૩ ની ૧ લી ફેબ્રવારી-એ ખોલી છે. સર જમશેદજીને બેતાબ મલવાની ખુશાલીમાં, ખુશા, સતવા, જલના, નખર, હૈદાબાદ, બ્રહ્મચ, સુરત, નવસારી, ઉદેપોર, લલસાદ, ગણદેવી, બીલીમોરા અને અંકલેસરના જરોતોસ્તીઓએ પણ જુબારકબાદીનાં "માન-પયો" મોકલ્યાં હતાં. ૧૮૪૩ ની ૧૫ મી ફીસેપ્તેર, મહારાણીએ બેઠ મોકલેલો એક સોનાનો ચાંદ, એમને બેઠ આપતી વખતે, ત્યારના મુંબઈના ગવર્નર સર જે. બ્રાદરથર બેરોનેટ, પરેલના સરકારી જેદેલમાં ભેગી મળેલી ગંખવર અદેર સભા હજુર, એમની અજબકરનારી અદેર અને ખાનગી સમાવતોની બારે તારીફ કીધી હતી. 'ચાંદ' ની એક ખાણ મહારાણીની હીરા જડીતની છખી તો બીજી તરફ લેખ હતો કે:—"સર જમશેદજી છાજીભાઈને તેમની બોહોળી સમાવતો અને દેશ-હીતકારીપણાં

માનની યાદ દાખલ બ્રીટીશ સરકારે બેઠ આમોએ.” એઓએ જાત ન્યાયનો ફરક ન રાખતાં કીધેલો બેહદ બોહોળી સખાવતો ખાતર, ૧૮૫૫ ની ૧૪મી એપ્રિલે લંડન સેહેરની ‘કોમન કાઉન્સિલ’ તરફથી, એમને “ફીડમ ઓવ ધી સીટી ઓવ લંડન” નો હક મળ્યો હતો. એમનાં વધતાં જતાં નામાંકીત કામોની કદર જુઝવા ૧૮૫૭ માં ઝુંબર્દના આગેવાન યુરોપીઅન અને દેશી ગૃહસ્થોની એક વગવાલી અદેર-સભાએ ત્યાંની ટાઉન-હોલમાં મળી, સર જમ્સેદજી—એક સંગેમરમરનું આખું ‘બાહાવણું’ અદેર ઉપરાણાંથી બનાવી મંગાવવાનો ઠરાવ કીધો, ત્યારે તેના શરનશીન ઝુંબર્દના ગવરનર લોર્ડ એલફ્રીડનસ્ટને, બારી જુશી અને ઉલટથી, એ શખી નરવણે કીધેલાં અતી અશરકારક અને રશીલાં લંબાણ બાપણના થોડાક બોલો જણાવ્યે—“આ ગંજવર સભા, જે આને બેગી થઈ છે, તેજ, પોતાની જેમે જણાવે છે કે, લોક્ષે સર જમ્સેદજી તરફ કેટલી બધી પ્રીતી અને માન ધરાવે છે. એ ઉમરાવે દરેક પરોપકારી કામોમાં આપજુશીથી સખાવત લંબાવી છે, અને ઓસ્પીટલ, કેલવણી ખાતાં, કુવા, તલાવો, પુલો વગેરે ઘણાંક ધર્મખાતાંઓ સાથ એમનું નામ મજલુતીથી બેડાચું છે. સકામર્થથી ચેલવેલા દ્રવ્યનો ઉપયોગ કેમ કરવો? તેનો ઝપકાઠ બર્થો ચીતાર આ ઉમરાવનું બાહાવણું આવતા જમાનાનાં લોકોને શીખવે.” એવાંસે ફરતી કીધેલી ટીપમાં, સપધી જાત ન્યાયે કે, ૧,૦૦,૦૦૦ ની રકમ ભરી, તેનું વેલાતથી બનીઆવેલું બાહાવણું ૧૮૫૬ ની ૨૩ મી જુલાઈએ ઝુંબર્દની ટાઉન-હોલમાં જુલું ચેલું હતું. ‘નાઈટહુડનો’ જેતાબ જીંદગી સુધીજ ઓગવાનો હક હોવાથી, સર જમ્સેદજીના બધાં કામોની યાદ વંશપરંપરા અમર રાખવા ખાતર, મહારાષ્ટ્રીએ, તેમને ‘બેરોનેટ’ નો જેતાબ ૧૮૫૮ માં બચ્ચો કે જે તેમનાં કુટુંબના વડા પુત્રનો વડો પુત્ર ચાલુ રીતે ઓગવતોજ રહેશે, કે જે હાલ એમના નબીરા મેક સાક્ષેજી. સી. એસ. આર્થ. ઓગવે છે. એ જેતાબનો મોહોળો અલવવા ખાતર, સર જમ્સેદજીએ, ઝુંબર્દ સરકાર હસ્તક રૂ. ૨૫ લાખ અનામત ચેલ્યાછે, તેના બ્યાજના દરસાથ ઉપજતા રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ એ જેતાબ ધરાવનારે મળેછે. એ ખાતર હિંદુસ્તાની-વડી-ચારાસભાએ ૧૮૬૦ માં એક ખાસ કાયદો બાંધી, એ જેતાબ ધરાવનારે “મઝગાંમ કેસઠલ” માંજ રહેવા ફરજ પાડી છે. ૧ લા સર જમ્સેદજી જમરા બોહોળા વેપારમાં ઝુંબેલા અને પરોપકારી કામોમાં ઝુંબાયલા રહેલા છતાં, તેઓએ, “બોલાસે પંચાએત” નામનું મુસ્તક છાપી, તેમાં ખારશી પંચાયતના આગલા હધેર કારોબાર અને ખારશી સંસારી છકર વગેરે બાબદો સખાવી હતી. સર જમ્સેદજી રૂ. ૨૬,૦૦,૦૦૦ ની ગંજવર બક્ષેસો કરી નામ અમર રાખી ગયા તે વાંસે ટુંકમાં જણાવ્યે:—

ઝુંબર્દમાં સ્થાપેલાં “સર જમ્સેદજી જીજીબાઈનાં જરોતસ્તીઆ ખાતર અદેર ધર્મખાતાંઆ” નાં, રૂ.	
અને ઉપલા રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦ માજી ‘ધરિઠ ઇડીઆ ફુંડ’ ને કાયમ તરફમાં આપેલા મળી ચીકંદર...	૪,૪૦,૦૦૦
નવસારીના અરાકત જરોતસ્તીઆના ઝુભરા ખાતર, તેમની ધર્મની અને અદેર ખાતાંપીનાંની મોહીટી ધર્મારતો બાંધવા, વગેરે નીશાળો, નવા રસ્તા અને દવાખાતાંઆ બોલી તેમ્મોના ખરચ ચલાવવા...	૩,૪૧,૫૦૦
સુરત, ભરૂચ, બીલીજોરા, નવસારી, ઉદવાડા, ગણુદેવી, વલસાડ અને પુણુના જરોતસ્તી-આના ધમખર વગેરેનાં અદેર ફંડો અને સ્થપાયલા ધર્મખાતાંઆમાં	૩,૦૫,૦૦૦
જુંબઈની ખારશી પંચાયતના ધર્મ ખાતાંઆમાં અને જુલશતના જરોતસ્તીઆના ફંડોમાં	૨,૧૫,૦૦૦
જુંબઈમાં “સર જમ્સેદજી જીજીબાઈ આસ્પીટલ” અને “મોટ મીડીકલ કોલેજ” બાંધવા અને ત્યાંના વિદ્યાર્થીઆને સ્કોલરશીપ વગેરે ધનચે આપવા	૨,૦૬,૬૫૦
પુણુની રીયતને ‘જુલા’ નદીમાંથી નલ મારફતે પાણી પુરું પાડવા	૧,૮૦,૦૦૦
મળત નાચારોને રહેવા અને ખાવા, જુંબઈમાં ઉભી થયલી “ડીસ્ટ્રીક્ટ બેનિફિસ-ટ સોસાયટી” ને આંધવામાં, પાંચલાંઆનાં ફંડોમાં	૧,૮૦,૦૦૦
મોહીટ અને વાંદરા વચ્ચે “સી આવાખાઈ કોલેજ” (પુલ), અને મોહીટના આગર આગલ “સી જમ્સેદજી રોડ” બાંધવા	૧,૦૦,૮૦૦

પુણ્ય, સુરત વગેરે શહેરોમાં આગીઆરીઓ, દુખમાં, વગેરે જાહેર નમણીની નમ્યા બંધાવી આપી, અને ફંડોમાં ભરી	૧,૦૨,૮૫૦
જુલુઈની “સર નમસેદજી જીજીભાઈ” સ્કુલ ઓવ આર્ટસ”ને જાણક મથાવવા, સરકાર હસ્તક આપ્યા.	૧,૦૦,૦૦૦
ધર્મરાજાઓ, તથા, કુવા, પુણી અને રસ્તા બાંધ્યા	૮૧,૦૨૫
જુલુઈની અને પાઠનની, પાઠરાપણીને મદદ	૭૬,૦૦૦
જુલુઈમાં પારશીઓ ખાતર જાહેર “આલાઈ બાગ” બંધાવ્યા	૭૦,૦૦૦
નાચારીમાં ફસી પડેલા દેશી કુટુંબોને જાહેર મદદ	૪૪,૦૦૦
સ્વર્ગવાસી જોહાલીવંદ અગીવંદની યાદગારીમાં સુરત અને ખંભાતના મુશ્કેલી હોંડવાની પરવશી થવા ધર્મખાતું સ્થાપ્યું	૩૦,૦૦૦
કરાણી નરતોસ્તીઓના “જીજીભાઈ” ના કર ભરવાનાં ફંડને	૨૫,૦૦૦
નાચારી મુશ્કેલીઓને કુટુંબોને, કથકાના ધર્મની સ્કુલને, મુશ્કેલીનાં રોકાવ અને આપરીશ કુશાલી-વાંચીને, દીવાનીપોટેની નેવણ સ્કુલ ફંડ, પેટ્રીઓટીક ફંડ, અશક્ત મુશ્કેલીઓને બેઠા મુસારો આપવા, વગેરે બીજાં ફંડોને કાપેલી મદદ	૨૨,૦૦૦
જુલુઈની ઓળીસનું કોલેજની “મિલિસરશીપ” નાં, અને યાદગારીના ફંડોમાં ભરી	૨૧,૦૦૦
નવસારીના નરતોસ્તીઓ ઉપરના ગાયકવાડી “અંતોખાના વેરા” કહાડી નાખવા અણપતરાવ ગાયકવાડને ‘કોલેજ’ આપ્યા	૧૭,૦૦૦
જુલુઈનાં સેધર હોમને, સીવરીની ઉદ્યોગશાળાને, અને નાખલી રકમોના વેવાદારોને છોડવવા મદદ કીધી	૧૫૪૦
પોતાની હેથાલીમાં રકમ હેલાવધી કહાડી, વીલમાં તે વીરી ફરમાવી જઈ જાહેર ધર્મ કરાવ્યા	૧,૧૨,૦૦૦

રૂ. ૨૧,૧૧,૧૧૫

ઉપરોક્ત સરવાળો સર નમસેદજીની અહેર અને જાણીતી સખાવતોનું ગંજવર દળ બતાવેલે, તો, એમની —આખી સખાવતો કંઈ કમી વીચરાતી નથી, કે ને, તેઓએ છુટ હાથે પણ છુપી રીતે ખત પરખતનો કરક રાખ્યાવગર કીધી હતી. તેના અહેરમાં આવેલા થોડાક દાખલાઓ મિલેલો એકજ જાણ્યો કે, મુંબઈમાં એક વાર પ્રખ્યાત થયેલા પોર્ટુગીઝ વેપારી અને શેઠેરી સર જોર્જ કે કારીયાની હાથ તંબ થયે, સર નમસેદજીએ, તેને છંદગી સુધી મદદ આપ્યા પછે, તેનાં જર્ણાલો કુટુંબને મજાગમમાં એક બંધલો મક્કત રહેવા આપી વળી તેઓના ગુનરાણ ખાતર એક રકમ હેલાવધી કહાડી મથાએ. એમની સખાવતથી મુંબઈ અને દેશવરોમાં છોકરા અને છોકરીઓની ૧૧ સ્કુલો ચાલેલે. મુંબઈની “સર નમસેદજી ઓસ્પીટલ,” ગ્રાંટ મેડીકલ કોલેજ, માહીમ અને વાંદરાં વચ્ચેનો ગંજવર “લેડી આવાંબાઈ પુલ,” “સર નમસેદજી જીજીભાઈ સ્કુલ ઓવ આર્ટસ,” “અલાઈ બાગ,” વગેરે એમની સખાવતોની મહાબારત ઈંધાંનીઓ હાથ હયાત હોતીઓ છે. સર નમસેદજીએ, ૧૮૨૨ માં પારશી પંચાયતના એક અધિકારી બની પોતાની કોમની ઉલટ બરી સેવા બખવીઆ પછે, ૧૮૪૨ માં તે હોલે છોડયો હતો. સુરતના પારશીઓને, મેળબાઈ રાખ્ય તરફથી ત્યાં દોખનું બાંધવા મુક્ત મળેલી જાણી ઉપરાંત, વધુ જાણી એઓએ રૂ. ૧૧૦ નાં વાર્ષિક બરલાંધી લીધી હતી, તે કેણું ઈંગ્લેન્ડ સરકારને હસ્તક આવવે, તેઓને અરજ કરી ૧૮૪૭ માં બરાલું માફ કરાવી, એઓએ સુરતના નરતોસ્તીઓ ઉપર ઉપકાર કીધો હતો. વળી, નવસારીના પારશીઓ પાસેથી લેવાતા ગાયકવાડી “અંતોખાના વેરા” માંથી તેઓને છોડવવા, એ ધર્મી નરે ૧૮૪૮ માં અણપતરાવ ગાયકવાડને સમજવી, તે હજેસનો માફ કરાવી, ઉચકા બદલે પોતે રૂ. ૧૭,૦૦૦ આપ્યું હતા. રજવાતાં કુતરાંઓને સરકારે ટમથા બંધ મારી નખાવવે ૧૮૩૨ની ૭ મી જુન—મુંબઈમાં ‘કુતરાંનું જોહાલું ઉલ્લટ’

થવે, રાત્રી અને પ્રાંત વચ્ચે સારી લાગણી અલવવા અને જુથ કરી ટુંગા જનાવરોની દયા ખાતર એ સૂરે, ઝુંબઈ અને બીજા દેશાવરોમાં “પાંજરાપો” બંધાવવા સાથે ત્યારના અર્થાત્તા હાંદુ શેઠ ખોતીસાહ મારફતે, તેમાં હાંદુ કોમની સામેલગીરી લેઈ તે કામ ૧૮૩૪ માં ઘુરૂ કરી, તેને ૧૬ વર્ષો સુધી તન, મન, અને ધનથી રૂ. ૭૨,૦૦૦ ની મદદ આપી ઠકાવ્યા પછે, તેનું ચક્રર ઠીક ચાલતું જેઈ, તેનો કુલ વહીવટ હાંદુ મહાજન દસ્તક સોંપી, તે ઉપર પોતાની કેપ્ટેનશન રાખી હતી, જે ખાતું આજ પણ જાન મળ્યું પાયા ઉપર ઉભું છે. હવેથી એ કે, સર જમશેદજી નાંતવાનીથી—એકાંતવાસ થયા હતા, તો પણ તેમની દુર્ગતી સખાવતનો કોઈ તો એમના અંતકાલ તુલીક વેંહતોજ રહ્યો હતો. ‘જલદર’ના મરનથી થોડાક દીવસ સખત માદગી ભોગવી એઓ ૧૮૫૮ ની ૨૪ મી એપ્રિલે સ્વર્ગવાસી થયા, ત્યારે ઝુંબઈ શહેરે શોક પાધી, સમધી બેંકો, દેશી અને સુરોપીઅન પેઢીઓ, રૂના ઈસ્કૂઓ, નીસાળો અને સ્કૂલો, અનાજના જથ્થાવાલા અને ગોદીના કામદારો, વગેરે બીજા ધંધાદારીઓએ પોતાનું કામ બંધ રાખી અદેર દલગીરી ખતાવી હતી, અને મોહોલ્લાઓમાંથી પસાર થતાં એમનાં રવાનને—છેલ્લો શેઠદા કરવા, ધરોની બારીઓ અને અગાશીઓ ઉભાઈ ગઈ હતી, તો કેટલી ધામીતલાવના લગા સુધી અદેર રસ્તાની બેઠ બોરડુએ જેમી બેલેલી તરેહવાર જ્યાત જ્યાતની જમવી ઠઠે, એમને પણ માનથી નમન કીધું હતું. એ મહાન પુરુષના મરણની નોંધ જરતોસ્તી અનન્યમનના દક્ષતરમાં રાખવા, અને તેમનાં કુટુંબ ઉપર એક દીલાશાઅન ચોકલવાના ઠરાવ, ખારશીઓની ઝુંબઈમાં બરાધરી એક મોહોટી સભાએ અનુમતથી પસાર કીધા હતા. એ સખી નરના ઉઠમણાની ક્રિયા વખતે, તેઓએ વીલમાં ફરમાવી જવા મુજબ, તેમનાં નામથી, લણાંક અદેર ધર્મખાતાંઓમાં સામટો રૂ. ૧,૧૨,૦૦૦ નો ધર્મ થયો હતો. સર જમશેદજીએ જાજબ કરનારી મંજવર સખાવતો કરવા ઉપરાંત, પોતા પાછલ રૂ. ૮૫,૫૦,૦૦૦ ની દોલત ચેલી જઈ, પોતાનું વીલ, માજી ‘સુપ્રમ કોર્ટ’માં નોધાવ્યું હતું. તેઓએ, પોતાના બેરોનેઠ થનારા વડા પુત્ર સાથે અનામત જેણેલા રૂ. ૨૫ લાખનું દરસાલ રૂ. ૧ લાખનું ચાલુ બ્યાજ જેળી જવા ઉપરાંત બીજા રૂ. ૩ લાખ આખ્યા વગેરે રૂ. ૧૮ લાખના વારશાનો હીસ્સો આપી જઈ, રૂ. ૩૦ લાખ પોતાના કુટુંબીઓ અને બીજાઓમાં વેંહયવા ફરમાવીગયા હતા. અને પોતાના બીજા બે પુત્રો માંહેલા દરેકને વારશામાં રૂ. ૧૮ લાખ આખ્યા હતા. એમની લંડન ગ્રાંદી રૂ. ૧,૮૦,૦૦૦ ની સ્થાવર મીલકત પણ એમના એ ત્રણ પુત્રોએજ વેંહથી લીધી હતી.

સર જમશેદજી, લેડી આંચાંબાઈ સાથ નાધથી વધે પરલયા હતા, તેવણે, ૧ પુત્રી અને ૩ પુત્રોને જન્મ આપ્યો, તેઓમાંથી ૪ પુત્રો બાળ વયે મુજરી જવે, એક પુત્રી પીરોજબાઈ અને ૩ પુત્રો ખરોદજી, રૂશતમજી અને સોરામજી હયાત હતા. તેઓ પુત્રનું માન મેલવી, મરતળો ભોગવી, પોતાના નામાંકીત બાપ પાછળ સ્વર્ગવાસી થયા. હવે હાલ એકલાં પીરોજબાઈજી હયાત છે. વડા બેડા શેઠ ખરોદજી તેઓ “રજ બેરોનેટ” થઈ ગયા તેઓ, અને સખાવત ખાતર પંકાઈ ગયલા તેમના બાઈ શેઠ રૂસ્તમજીના—આ પ્રસંગમાં, જખીઓ સાથની બાબદ પાછલ આવીછે. તેમના ત્રીજા બાઈ શેઠ સોરામજી જમશેદજી જીજીબાઈ, ઉતમજીની બાબાઓના એક કાવેલ અબ્યાસી હતા. તેઓએ લણાંક ગ્રંથો રવાં અને જહેર બાપણે આખાં ઉપરાંત રૂ. ૧.૫૦,૦૦૦ ની જહેર રાખાવતો કરી જઈ, એક જલ્લીલા શેહેરી તરફ માન પામી ગયા છે. સ્વર્ગવાસી લેડી આંચાંબાઈ, પોતાની ગીરાથી જીદાંજીદાં જહેર ધર્મખાતાંઓને રૂ. ૨૫૦,૦૦૦ ની બહેસી કરી ગયાછે. —એવળ ચારથી ટોળો, પૃથ્વી ઉપર સધલે પ્રસિદ્ધતા પામી વીખ્યાત થઈ પંકાયેછે, તે લણું કરી સર જમશેદજીનાં નામ અને જલકનાં સખાવતી કામોને લીધે વીચરાય. ૧ લા સર જમશેદજી એક ખરાજ બામરાશી નર થઈ ગયા, કે જેમણે તાલે એકવાર ખીલ્યા પછે અંતકાળ સુધી, દુઃખ, આપદા, કે વીપતી, બોજાવ્યા વગર, મુખી જીંદગી મુજરી,—સખાવતના સાહ તરફ પોતાનું નામ જલેદાંન અમર રાખી ગયા છે.

જીવિત સર્વ સ્વચ્છ હોય (જીવિત, કી, કી, કી)

THE LATE SIR JUMSETJI JEEJIBHOY, C.S.I., SECOND BART.

THE L.A.

Sir Jamsetji Jejeebhoy, the Second Parsi Bart.

THE SECOND SIR JAMSETJI was the eldest of the three surviving sons of the first Sir Jamsetji, Bart. His personal name Cursetji, was discontinued since he succeeded to his father's Baronetcy. The second Sir Jamsetji was born in Bombay on 9th October 1811, and was very well versed in English and Gujarati. He got Rs. 21,00,000 as legacy, and had an annual allowance of Rs. 1,00,000 from the 'Baronetcy funds.' He was appointed to a seat as a member in the Legislative-Council of the Governor Sir Seymour Fitzgerald of Bombay, and was re-elected a second time. The Hon'ble Sir Jamsetji took a spirited part in discussing some of the Bills, especially the 'Revised Municipal Acts Bill' and the 'Bill for the Burying and Burning of the Dead.' Her Imperial Majesty the Queen-Empress conferred upon him the "Companionship of the Star of India," the ceremony of investment having been performed by the Governor, Sir Seymour, in the Government House at Parel. The Baronet went to England with the view to pay his loyal respects to Her Imperial Majesty, and was received there with marked favour at Court, and in all political and influential circles. He visited Agra on the special invitation of Lord Northbrook then Viceroy of India, to join his Grand *Durbár*. He paid the large sum of Rs. 1,25,000 towards erecting the "Deccan College" in Poona, and a sum of Rs. 10,000 was funded to institute four 'scholarships' in his name at the "Sir Jamsetji Jejeebhoy Parsi Benevolent Institution." He was just on a fair way of extending his charities when he suffered suddenly very heavy losses in trade in 1865. From these difficulties he extricated himself by his great personal influence and tact, and was enabled to preserve to the last his dignity, position, and popularity, as the *leader* of the native community of Bombay. His public charities may be enumerated as follows :—

For the building of the 'Deccan College' in Poona.....	Rs. 1,25,000
For instituting scholarships in the 'Sir Jamsetji Jejeebhoy Parsi Benevolent Institution'	„ 10,000
Contributions to the Patriotic, and other public funds in London	„ 4,500
To the Statue, and Memorial funds.....	„ 1,850
To the 'Carpenter's Pension fund of the Bombay Docks'	„ 1,100
To the Relief funds, and the London Royal National Life-boat Institution ...	„ 5,000
	<hr/> Rs. 1,47,450

He was the President of the trustees of the immense funds of the Parsi Panchayat, and was—much loved and highly admired by the public for his suave and dignified manners. He died of 'dropsy' on 11th July 1877. A public meeting of the Parsis was convened on 19th July, to express condolence with his family, and to acknowledge publicly as the head of the community his eldest son Mr. Manekji, C. S. I., who succeeded to the Baronetcy. With a view to perpetuate the memory of the second Parsi Baronet, a large and influential public meeting of the Natives and Europeans, presided over by the then Governor Sir Richard Temple, was called by the Sheriff of Bombay on 11th August 1877. The sum of Rs. 40,000 has been collected, but the Managing-Committee has not as yet decided upon the form of the memorial.

The second Sir Jamsetji had married Bai Ratanbai, now Dowager Lady Jamsetji, by whom he had thirteen children, of whom six daughters and three sons, Mr. Manekji, Mr. Cowasji, and Mr. Jamsetji, are alive. The eldest, aged 35, is the—third Parsi Baronet, and Her Majesty the Queen-Empress conferred upon him the title of the "Order of the Star of India" in 1884. Sir J. Fergusson, the late Governor of Bombay, thrice elected him a member of his Local-Council. He is a gentleman of affable disposition, and obliging and unassuming manners. The second son, Mr. Cowasji, aged 24, has been appointed Assistant Commissioner, Salt Department, Bombay, and the third Mr. Jamsetji of 24 has just left the Elphinstone College.

મરહુમ

મોનરેબલ સર જમસેદજી જીજીભાઈ, રજા બેરોનેટ,

સી. એસ. આઈ.

૧ લા સર જમસેદજીના ૭ પુત્રો મહિલા ૪ નાંધણી વયે યુજરી નવે ધણા જલુમાં આવ્યા નહી. તેમ્મો પાછળના ત્રણ બાઈમ્મો, પોતાના પ્રતાપી પોતાના વખતમાં પુત્ર પીંચી નીકળી જણીતા થયા, તેમ્મો મહિલા આ બાબતને લગતા વડા શેઠ ખરસેદજીને, બાપનો બેરોનેટનો એતાબ મલકે, તેમ્મો સર જમસેદજી જીજીભાઈ ર જ બેરોનેટ તરીકે ચ્માલખાઈ ગયા.

એ રજા બેરોનેટ મુંબઈમાં જોડી આવાંભાઈથી, ૧૮૧૧ ની ૯ મી અક્ટોબરે જન્મ્યા, તેઓ હંમેશા, યુજરાતી અણતા હતા. એમના પ્રખ્યાતી પામેલા બે બાઈઓ, મોનરેબલ શેઠ રસતમજી અને શેઠ સોરાબજી પણ મરણ પાંમ્યાછે, અને હયાત એકજ બેહેન છે. બાપીકા વારશમાં એમને રૂ. ૧૮ લાખ મળવા ઉપરાંત વડા પુત્ર તરીકે વધુ રૂ. ૩ લાખ મળી એકંદરે રૂ. ૨૧,૦૦,૦૦૦ મળ્યા, અને વધી ૧ લા સર જમસેદજીએ પોતાનો 'બેરોનેટ'નો એતાબ લેનારનો દરજ્જો અલવવા, હંમેશા સરકારને તસ્દીમાં રૂ. ૨૫ લાખ આપ્યા, તેહું વાર્ષિક વ્યાજ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ મળતું હતું. એમ, શરૂઆતથી એ બેરોનેટની નાંણાં સંબંધી હાલત ધણીજ ચઢતી અને આબાદ હતી; જને ૧૮૬૫ માં, મુંબઈની શેર સંઘની ખરાબીએ એક જખરો મોઢો થઈો હતો, તે પાછળ જણાશે. એઓ ૧૮૩૦ થી પ્રજા ઉપયોગી અહેર કામોમાં બાગ લેતા ચાલ્યા અને મુંબઈ સરકારે એમને સુલ્લેહના અમલદાર ઠેડવ્યા. ૧૮૬૯ માં ત્યાંના અવરનર સર સેમોર ફીટઝરલ્ડે, એમને પોતાની "લેજસલેટીવ-કાઉન્સીલ" ના સભાસદ નેમ્યા હતા. ધી મોનરેબલ સર જમસેદજીને, એ હોધ્યાની સુદત પુરી થવા પછે ૧૮૭૧ માં પાછા નેમ્યા ત્યારે, એઓએ પ્રજા ઉપયોગી એસબરી અહેર તકરારોમાં ઝોંકાવી, "૧૮૭૨ નો સેહેરસુધરાઈને લગતો ફરીથી બંધાયલો ધારો," પ્રજાને બારે પીડાકારક થઈ પડવે, તેની સામે મજબુત બાઠ બીડી, કામેલીઅત બરી લડત કીધી હતી. વળી "ફેશીઓની લાશને બાળવા અને બ્લૂ-દાઢ કરવા વીશેના ધારા"ને લગતી ખાંખીઓ ખોલ્લી કરી ખતાવી, તેઉપર સખત ટીકા કરી મજબુત તકરારો ચલાવી હતી. એમ બેવાર, એ કાઉન્સીલમાં બેઠક લઈ, રાજ્ય અને પ્રજા તરફ અગત્યની અહેર સેવા ખજવવાનાં બદલામાં, મહારાણી વીકટોરીઆએ, એમને, "કુંવેનીઅન ઓવ ધી ઓર્ડર ઓવ ધી સ્ટાર ઓવ ઇન્ડીયા" નો માન બર્થો એતાબ આપ્યો; તેનો ચાંદ આપવાની ક્રિયા, ૧૮૭૧ માં પહેલના સરકારી બેહેલમાં ત્યારના વિદાય થતા અવરનર સર સેમોરે, દબદબા બરી દરબારમાં એ પારશી ઉમરાવ અને તેમનાં પ્રખ્યાત કુટુંબની ધટતી સ્તુતી ગઈ, કીધી હતી. એ પારશી બેરોનેટ ૧૮૫૯ માં મહારાણીની મુલાકાતે હાજર ગયા, ત્યારે ત્યાંનાં રાજ્યદારી મંડળ, અહેર ગૃહસ્થો, અને સભાઓ તરફથી એમને મોહોટાં માન બર્થો આવકાર મળ્યો; મહારાણીએ ધણા ચાહથી એમની મુલાકાત લીધી, અને એડીન્બરોમાં ત્યાંના લશ્કરી અને સનદી અમલદારોએ મેલાવડા કરીને, તો, બીજા લોકોએ તરેહવાર રીતે માન આપ્યું હતું. ૧૮૭૩ માં આશ્ચર્ય તરફ, ત્યારના અવરનર જનરલ, બેરન નોર્થ બ્રુકે, રાજ્યવંશીઓની દબદબા બરી દરબાર બરી હતી તેમાં સામેલ થયા, તેણે, એમને ખાશ તેહું મોકલી બારે માનપુર્વક આવકાર દીધો હતો. ફરિંગી સરકાર તાબેનાં દમણ સેહેરની એઓએ ૧૮૭૨ માં લીધેલી મુલાકાત વખતે ત્યાંના અવરનર, મોહોટી પદવીના અમલદારો, અને પ્રજા તરફથી એમને ઘણું માન મળ્યું હતું. એઓએ, ખુલામાં "દબલ કેલેન્ડર" બાંધવા રૂ. ૧,૨૫,૦૦૦ ની પાદશાહી સખાવત કીધી, તે ૧૮૬૮ માં બંધાઈ ઉપડી આજુ થઈછે. ૧ લા સર જમસેદજીએ, પારશીઓ ખાતર ઉપાડેલી "ધર્મની

મોહોટી 'ઈંગ્લેન્ડ સ્કૂલ' ના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપવા એઓએ ૪ 'સ્કોલરશીપો' સ્થાપવા રૂ. ૧૦,૦૦૦ ની બક્ષેસ દિધી કે, પણ—એમનાં ખીલતાં નશીબનાં ચક્કરે અર્ચિતો હલ્લો આંટો ખાધો હતો. દોષત અને દરબન ઉપર મજબુત બરોસો રાખી આક્રમકો અર્ચિતો જખરો ફટકો ખાધો વગર સલામત બધી, પોતાનાં અંતકાળ સુધી સુખ ભોગનારા બાચ્ચાસી જેવા, આ પારસી ઉમરાવ ન હોતા. એમનાં ઝલકતાં નશીબ અને ચલકતા સેવારાની આડે, ઝુંબર્ધમાં ખાતુંખરાબી કરનાર ધુરા 'શૈર સહા'નાં કાળાં વાઢે ફરી વળી, એમની —ગંભીર દોષતના મોહોટા ભાગની ઝુવારી કીધી હતી. એ જખરા આચકા છતાં પણ, એ હીમતી ઉમરાવ પોતાનો દરબને અને ટેક બલવી શક્યા હતા ખરા, પણ ત્યારથી પોતાની સઘલી ઉલટ છતાં તેમને અહિર સમાવતો કરવાથી હાથ ખેંચવો પડ્યો હતો. જેથી એમની અહિર બક્ષેસોનો આંકડો રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦ થી કંઈ િસેહેજ કમી થવા અથ છે, (તો ખીજ તરફ રૂ. ૨,૭૭,૦૦૦ નો જણાવ્યો છે) તે વીસે દુકમાં જણાવ્યો:—

પુણ્યામાં “૬૫૭ કેસિન” બંધાવી	રૂ. ૧,૨૫,૦૦૦
“સર જમસેદજી છુછાબાઈ પારસી બેનેવોલન્ટ હનસ્પીટીયુશન” માં ૪ સ્કોલરશીપો સ્થાપવા આપ્યા ...	૧૦,૦૦૦
લંડનનાં ‘પૈર્ટીયીટીક ફંડ’, અને ત્યાંના ખીબ નાધવાં ધર્મખાતાંઓને મદદ	૪,૫૦૦
‘જુબર્ધની મોઘીના લાચાર મુથારોને બેઠા મુસારા આપવા’ના ફંડમાં	૧,૧૦૦
સ્કુલોના છેકાંઓને બનાવત આપવા, અને ખાંવલાં, વીગરેનાં ફંડોમાં	૧,૮૫૦
કલકત્તાનાં ૧૮૬૪ નાં જખરાં તોફાનનાં, અને લંડનની “રાવલ નેશનલ લાઈફબોટ હનસ્પીટીયુશન” નાં ફંડોમાં	૫,૦૦૦

એ પારસી બેરોનેટ પોતાની કોમના પ્રમુખ અને ઝુંબર્ધની—સઘલી દેશી પ્રજાના આગેવાન તરીકે પુરતું માન પામ્યા હતા. ૧૮૬૪ માં કલકત્તાનાં બચકર તોફાનથી નાચાર બનેલાંઓને મદદ કરવા, ઝુંબર્ધના ઠાઉનહોલમાં વગવાલા દેશી અને ધુરોપીઓની બેગી મળેલી ગંભીર સલાના પ્રમુખની ધુરશી એમને અનુમતથી આપવામાં આવી હતી, —તે માન દેશીઓમાં એમને પેદુલવેહેલું મળ્યું હતું. પારસી પંચાયત હલકનાં લણકાં ધર્મખાતાંઓની બોહોળી પુંછના એઓએ વડા દુસ્તી નેમાઈ, તેનો વહીવટ ચાલાકીથી કીધો હતો. એઓ ૧૮૭૭ ની ૧૧ મી જુલાઈએ સ્વર્ગ-વાસી થયા, તેવિસે ઝુંબર્ધની આખી પારસી કેવે રદ્દ મી જુલાઈએ એક જખરી અહિર સભા બરી, દીલજીરી જણાવી, એ બેરોનેટના કુટુંબીઓ ઉપર દીવારા-પત્રો ચોકકી આપવા, અને તેમના વડા પુત્ર મી. માર્સેલજી તેઓ ૩ જ બેરોનેટને પોતાના વડા તરીકે નેમવા અનુમતથી ઠરાવ કરી લીધી હતી. એ ૨ જ બેરોનેટની—આદમગારી કાયમ રાખવા, ૧૮૭૭ ની ૧૧ મી એપ્રિલે, ઝુંબર્ધની ઠાઉનહોલમાં દેશી અને ધુરોપીઓની એક વગવાલી અહિરસભાએ ત્યારના ગવરનર સર રીચર્ડ ટેમપલના સરનશીનપણા હેઠળ બેગી મલી, ઠરાવ પસાર કરી, અહિર ઉપરાણું ફરતું કીધું તેમાં એકંદર રૂ. ૪૦,૦૦૦ બરાબા છે, જેના ઉપયોગ વીસેના હજી નક્કી નીવેડો થયો નથી.

મી બેરોનેટ, લેડી રતનબાઈ સાથ પરબા, તેઓએ ૧૩ ફેબ્રુઆરી જન્મ આપી હતો; તેઓમાં હાલ ૬ બેડીઓ અને ૩ પુત્રો માર્સેલજી, કાયસજી અને જમસેદજી, હેવાત છે. વડા મી. માર્સેલજી સારી કેલવણી પામેલા ૩૫ વરસના ખીલતા જવાન. હાલ—૩ જ સર જમસેદજી છુછાબાઈ બેરોનેટ બન્યા છે, તેમને મહારાણીએ ૧૮૮૪ માં “કમ્પેની-મિન સ્ત્રીવ ધી સ્ટાર સ્ત્રીવ ઇન્ડિયા” નો ખેતાવ બક્ષ્યો, અને ઝુંબર્ધ સરકારે તેમને ૧૮૮૩ ના સ્ત્રીવજમાં ત્રીજી વાર પોતાની ધારા-સભાના સભાસદ નેમા, તે માનવંત હોધી મીઓએ ૧૮૮૫ ની સેપ્ટેમ્બરમાં છોડાયેલે. ધી ઓનરેબલ સર જમસેદજી છુછાબાઈ ૩ જ બેરોનેટ, સી. મિસ. આઈ., પારસી કોમના વડા અને ઝુંબર્ધની પ્રજાના આગેવાન તરીકે માન પામેલે. તેઓ દેખાવે રાંક, સ્વભાવે બહુ નરમ અને મીઠાનસાર છે. ખીબ પુત્ર મી. કાયસજી મિકેલવાપલા ૩૪ વર્ષના જવાન સરકારી નીમખખાતાંનો નાવખ-કમીસારનરનો હોધી ધરલેલે. તો, ૩ જ મી. જમસેદજી ૨૪ વર્ષના મિકેલીવાસી. સ્વર્ગવાસી ૨ જ બેરોનેટ, એંગળ મન શક્તીવાલા, હંડા વીચારના, ગંભીર કેપ્પાવના, અને ટેકાવ બલવનારા હતા. તેમને યાજ અને પ્રજા તરફથી મિકસર-પું મોહું માન મળતું હતું.

MR. J. H. & CO. LTD.

THE LATE SIR GAWASJI JHANGNER RADIMONEY, K.T. C.S.I.

THE LATE

Sir Cowasji Jehangir Readymoney, Knight,

C. S. I.

IR COWASJI'S ancestor, Kulkaji, resided at 'Nausari' in Gujarat. His three sons settled in Bombay in A.D. 1717 and transacted lucrative business on the cash system, and hence they were named "Readymoney." Hirji Readymoney, the youngest of them is said to be the—first Parsi gentleman who ever made a voyage to China for purposes of trade. He owned two ships of his own named 'Hornby' and 'Royal Charter,' and had extensive estates. It is said that on a pecuniary emergency he supplied the "Hon'ble East India Company" with large sums of money. He had no male issue but three daughters, and had adopted Mr. Jehangir, the eldest son of his eldest daughter, who was married with a member of the well-known 'Banaji' family. Mr. Jehangir was married to a lady of the 'Dady Sett's' family, and Sir Cowasji was the second issue of this high connection.

Sir Cowasji was born in Bombay on 24th May 1812. He knew English and Gujarati. He had two sisters and a brother, Mr. Hirji, a known citizen of Bombay. Sir Cowasji was engaged in service from his fifteenth year and worked in three European firms successively, after which in 1837 he was appointed guarantee-broker to two English firms, and in course of time acquired considerable wealth and reputation. His princely—public charities, which made his name well-known to all, commenced in 1846 and continued to increase in bulk and extent as he advanced in age, and ended only with his life. The crisis which followed the sudden flow of wealth and the Share-Mania consequent on the International American War ruined many a merchant and family in Bombay. Sir Cowasji as one of the promoters of some of the finances, the Back Bay Reclamation scheme, &c., suffered a heavy loss. His—liberality, however, knew no stint, and he freely gave away the enormous sum of Rs. 14,00,000. He was made a "Justice of the Peace" for the city of Bombay, and was appointed an Assessor of the Income-Tax in 1860. He was also one of the members of the 'Board of Conservancy.' He began to suffer in 1862 from *gout*, which in a short time—completely disabled him from active life. His ailments confined him to his bed, but to the last his mental faculties remained in full strength. In 1871 he was honored with the title of the "**Star of India**," the investiture of the insignia being made by Earl Northbrooke, then Viceroy of India. The public of Bombay hailed the occasion, and a meeting, presided over by the Hon'ble the second Sir Jamsetji Jejeebhoy, Bart., C. S. I., was held at the Mazagon Castle—to vote him a marble statue. The sum of Rs. 20,000 was subscribed, and the statue has been placed in the 'Sir Cowasji Jehangir University Hall.' In 1872 Her Imperial Majesty the Queen-Emress further set the stamp of her approval of his benevolent career by honoring him with the title of the "**Knighthood**" of the United Kingdom.

Sir Cowasji received 'congratulatory addresses' from several of the cities in Western India on this occasion, one of which is *especially noticeable* as being signed by 2,000 citizens of Bombay, including even the Lord Bishop, Members of the Governor's Council, Judges of the High Court, Magistrates, European Merchants, &c. His charities were cosmopolitan, and there are several public-institutions in Bombay and other cities—founded by him, known after his name. He gave liberally Rs. 1,12,000 for building an 'Ophthalmic Hospital' in Bombay, Rs. 72,000 for a public general 'Hospital' in Surat, Rs. 50,000 for a 'Lunatic Asylum' in Scind Hyderabad, Rs. 50,000 for the 'European Stranger's Home' in Bombay, Rs. 2,00,000 for building the 'Elphinstone College' in Bombay, Rs. 50,000 for the 'Engineering College' in Poona, and Rs. 1,00,000 for the 'University Hall.' He even built a large, handsome 'drinking fountain' in Regent's Park, London. His charities extended to England, France, and Germany, and may be enumerated below:—

For the University Hall, contribution to the Grant Medical College and for Scholarships in the University and Schools of Bombay	Rs. 3,72,200
For several Drinking Fountains in Bombay and one in London, and in donations to public Libraries	„ 2,41,900
For building Hospitals	„ 2,50,000
Donation to the 'Financial Association of India and China'	„ 2,00,000
Contributions to Schools and Dispensaries.....	„ 96,700
Contribution to the 'Stranger's Home Society'	„ 50,000
Subscribed to several Relief Funds	„ 31,900
Donation to the Protestant and Roman Catholic Churches and to the 'Albert Orphanage Asylum' in London	„ 23,000
To the Memorial and other public Funds	„ 13,000
To the Parsi Panchayet's Fund for the Propagation of Oriental Literature...	„ 5,000

Adding several other small charities, the amount of Sir Cowasji's public benefactions reached the princely sum of Rs. 14,00,000 and his—private charities are believed to amount to a further sum of Rs. 4,00,000. He died in July 1878. The public of Bombay was deeply grieved at his death, and in honour of him, most of the public offices, schools, colleges, banks, and the share-bazar were closed for the day. The Bombay Government notified their regret in the '*Government-Gazette*,' of 19th July 1878:—"By his death the Government has lost a faithful subject, India has lost a generous benefactor, and the city of Bombay a most independent and honest citizen." Sir Cowasji was a gentleman of retired habits but of affable and cheerful disposition. His conversation was searching, resolution firm and his good will was extended to all communities. His place is next only to that of the first Sir Jamsetji Jejeebhoy, Bart.,—in the history of princely charities and philanthropy in India.

The late Sir Cowasji was married to Bai Ruttonbai, who died without issue. He left a legacy of Rs. 24,00,000 to his 'adopted' son Mr. Jehangir, the grand-son of his brother Mr. Hirjibhoy.

મરહુમ

સર કાવસજી જાહાંગીર રેડીમની, નાઈટ,

સી. એસ. આઈ.

મર કાવસજીના મુળ-વડીલ નવસારીમાં રહેનારા જીવંતજી કુકાજીના ૩ પુત્રો, એવરજી, હીરજી, અને ટેમુલજી એવાં ત્રણ ૧૭૨૦ માં મુંબઈ આવી, ત્યાં રોકેડે નાંચિ વેહેવાર કરવે “રોકડયા” અથવા “રેડીમની” તરીકે જાણીતા થઈ ગયા. તે અઠક, તેમના વંશીએ સાથ ભેડાઈ હજીમુખી આણજ રહીએ. એ કુટુંબ ખીલતા વેપાર, ધણીક વાહાણીના માધક, અને ધર્મનાં કામો ખાતર—પેહેલી જગ્યા મેલવી, એક વાર ખુબ વખણાઈ ગયું. એવરજી રેડીમનીએ પોતાને ખાતર ૧૭૮૫ માં ચોપાડી તરફ દાદીરોડની વાડીમાં એક હેલાયડું “દાખરુ” બંધાવી, ત્યાં રોવટની આરામીશ પામ્યા તે હજી છે. તેમના પુત્ર સોરાબજી રેડીમની, મુંબઈના એક માનવંત રહેલી અને સાહસીક વેપારીએ ૧૭૯૦-૯૧ માં ત્યાંના બંધકર દુકાલ વખતે ૧૨૨૧૦ ૨,૦૦૦ ભુએમરતાંએની મળવર સંખ્યાને, ૧૦ મહીના સુધી પેટ ભરી, મહાપુષ્યનું કામ શીડું હતું. તો, સર કાવસજીના ખીલ વડીલ રોકેડે અરસર દાદીએ, ૩ અઠવાડયાં સુધી ૧૨૨૧૦ ૫,૦૦૦ માણસોનું, ૧૮૦૫ ના દુકાલ વખતે પોપણ શીડું હતું. ઉપલા તણુ બાઈએ મહેલા વચલા હીરજી રેડીમની, તે સર કાવસજીના બપાવા, એક મુનંદા વેપારી હતા અને—પેહેલા પારથી તરીકે ચીનની સર રે ગયા હતા. તેએએ પોતાના બોહોળા વેપાર ખાતર બે વાહાણી ‘હારબી’ અને ‘રેવલ અરસી’ બંધાવ્યાં હતાં. તેમની સ્થાવર મીથકત બોહોડી અને છુપી સંખ્યાવત બોહોળી હતી. એકવાર માછી “ધરડે ઈંડા કુંપનીની સરકાર,” ને નાંચુની તાણુ પડે, તેએએ, તેણે—ગ્રાડે ભરી રૂપીઆની ધેલીએથી ટુરત જેના મદદ આપી હતી. તેમને પુત્ર નહી પણુ ૩ બેડીએ હતી. પેહેલી, મુનાઈજી, બનાજી ખાંદાંનમાં પરણી મુંબઈમાં ‘હીરજીનાં મુનાઈજી’ નાં સાધારણુ નામથી એાલખ્યાં હતાં, તેણીના વડા પુત્ર જાહાંગીરને, હીરજીએ દત્તક કરી સેઈ, પોતાની ત્રીજી બેડી બીખાઈજી ને દાદીરોડ ખાંદાંનમાં પરણી હતી, તેણીની છેકરી બાઈ એવરખાઈની બેડી સાથે એ જાહાંગીરના લાભ કીધાં, તે બેડાનું કુળ સર કાવસજી નીપળ્યું, કે નેએ, એ પ્રમાણે—૩ નામીયાં, ‘બનાજી’, ‘રેડીમની,’ અને ‘દાદીરોડ’ નાં બેડાવયાં ખાંદાંની ભોહીમાંથી જન્મ સેઈ, એક પંકાયલા ધર્મી નર થઈ ગયા. જાહાંગીરજી રેડીમનીના ર પુત્રો મહેલા, નાપલા સર કાવસજી હતા.

મરહુમ સર કાવસજી ૧૮૧૨ ની ૨૪ મી રેએ મુંબઈમાં જન્મ્યા. તેએા ઉંચેજી, મુજરાતી બલતા હતા. એમનાં બે બેહનો વગેરે એક બાઈ મી. હીરજી જાહાંગીર, મુંબઈના અણીતા વેપારી અને સેહેરી છે. સર કાવસજી ૧૫ વર્ષની ઉમરે, મુંબઈમાં એક ઉંચેજ વેપારીને ત્યાં પેહેલે બોહાઈન-કીપર ૨૨લા પછે, બીજી બે વેપારી આશીસોમાં કામ કરી, રેહેનત અને અતી-અંચલાઈથી સાફ વેપારી જ્ઞાન મેલવી, ૧૮૩૭ માં બોહોળા વેપારવાણી અણીતી બે ઉંચેજ પેહેડીઓના દલાલ બની, ઠીક માન અને દોલત રેલવતા આથી, ૧૮૪૬ થી વધું અહેરમાં આવ્યા—ત્યારથી એમની સમાવતનો ઝરો વેહેતો થઈ ચાણુ ૩૦ વર્ષોથી વધુ સુદત ટુધીક દુજી, રકતે રકતે કહે કુલતો અને વીસ્તારમાં ફેલાતો જઈ, એમની છંદગીની દોરી ટુટવા સાથે બંધ પડ્યો હતો. નેથી કીર્તીના મંદીરમાં, સર કાવસજીની બેઠક, એશીઆખંડના ધર્મીઓમાં મરહુમ ૧ લા બેરેનેટ સર જમસેદજી-ચીન કકત ઉતરતી પણ લગોલગ તેમની પાસેજ બની છે. એ સેઈ પલાંક વર્ષો સુધી, મુંબઈની બોહોડી બેડોના દાખરેકટર બની રેહેનત થઈ તેના બાગીદારોને સારો લાભ કીધો હતો. અમેરીકામાં ગોલામી ધંધા બામે

માહોમાદે કાઠી નીકળેલી લડાઈ વખતે, યુંબઈમાં, ફના વેપારે જબરો ઉછાલો કરવે, ત્યાં દોલતની રેલ તણાઈ આવવે ત્યાંના લોકોએ—અક્કલ ખોઈ, નવી બેંકો, અને ફીનાન્સો ખોલી, ખાડાઓ પુરવા વીગરેનાં, અવિચારી અદેર કામોની મોહોટી મથાલી ચલાવી, ફસી પડ્યા હતા. તે મહિલાં ચોડાં કાંચોમાં એમનો પણ હાથ હોવે, બીજાઓ બેગો સર કાવસજીને પણ જબરો આચકો લાગવા છતાં પણ, તેમની પાસ સારી ધુંછ બચી રહી હતી. તેમાંથી લગભગ રૂ. ૧૪,૦૦,૦૦૦ ની ગંજવર રકમ અદેર સખાવતોમાં ખરચી પોતાનું નામ —અમર રાખી ગયાછે. સરકારની દેખરેખ હેઠળ ચાલેલાં શેહેરશુધરાઈખાતાંની વખતે, ‘મુલ્કિહના અમલદાર’ તરીકે, સર કાવસજીએ તેમાં લાંબો વખત ભાગ લેઈ પ્રબની સેવા બજાવી હતી. યુંબઈનું શુશોભીત “એલફીનસ્ટન-સરકલ” બાંધવાનું કામ પાર પાડવા, સર કાવસજીએ ત્યાંની જમીનો વેચાવી આપવા વગેરે સારી મદદ આપી હતી. યુંબઈ સરકારે, ત્યાંનો કોટ ભાગવા નેચેલી કમીડીના એમને એક સભાસદ ઠેડવ્યા હતા. તેમજ, “બોર્ડ ઓવ કનસરવેન્સી” નાં પણ સભાસદ નેમ્યા હતા. ૧૮૯૦ માં પેટ્રોલવેલ્થો “ઈનકમ ટેક્સ” યુંબઈમાં દાખલ કીધો, ત્યારે વેપારીઓની આવક નક્કી ઠેડવવા, સરકારે નેચેલાં ‘કમીશન’ માં બીજા દેશીઓ બેગા સર કાવસજી પણ એક ‘એક્સેસર’ નેમાયા હતા, તે વખતે એઓએ લીધેલી જેહેનત અને આપેલી સલ્લા અને મદદ, સરકારે વખાણી હતી, જેનું કૃપ એઓ બલિધ્યમાં, ત્યાંના ગવરનરની પારા-સભાના સભાસદ બની ચાખતે, પણ તેવામાં એમની ઉપર ‘નજલા’ના મરને ઉમલો કરી, ચાલવાને વતીક અશક્ત બનાવી નેચવે, ૧૮૯૨ થી ધંધો રોજગાર તદન બંધ કરી અદેર કામો બજાવવાથી એઓ હાથ ઉઠાવતા ચાલીયા કે, ૧૮૯૫ માં પુરા નખા બની, સખત બીચારીના ભોગ થઈ,—બીછાને પડી રેહવાની ફરજ પડવા છતાં, એમની ચપલ મનશક્તી સેવત સુધી એમની તેમ ટકી રહી હતી. એઓએ ૨૦ કરતાં વધુ વર્ષો માદગીના બીછાંના ઉપર કહાડ્યાં, તે સમયો વખત, એઓ સખાવતનો હાથ લંબાવતાજ રહ્યા હતા. જે ખાતર, મહારાણી વીકટોરીઆએ એમને ૧૮૭૧ ના મેમાં “કમરેનીઅન ઓવ ધી રૂઝર ઓવ ઈંડયા” નો ઘણો માનવંત જેતાબ બક્ષો, તેની કીયા ૧૮૭૨ ની ૧૬ મી નવેમ્બરે યુંબઈમાં એક દખ્ખાબરી દરબારમાં, માછ વાઈસરોય લોર્ડે નોર્થબ્રુકે ઘણા હરખથી કીધી હતી. અને યુંબઈ શેહેરની પ્રજાએ ઉલટમાં આવી, એ સખીનરની યાદગારી એ શેહેરમાં જીવતી રાખવા ખાતર, મરહુમ સર જમસેજી જીજીબાઈ રૂખ મેરેનેટના પ્રશ્નપણાં હેઠળ એક ગંજવર સભા બરી, ઠરાવ પસાર કરી, સર કાવસજીનું એક મંગેચરમરનું આખા કદનું “બાવલું” વેલાતથી બનાવી મંગાવી લાયક જગ્યાએ ગોઠવવા, અદેર ઉચરાણામાં રૂ. ૨૦,૦૦૦ બરચા હતા. સર કાવસજીનું એ બાવલું, એઓએ બંધાવેલા “યુનીવરસીટી હોય” નાં નેલ્ચુકે. એ બક્ષેલા જેતાબમાં વધારો કરી, મહારાણીએ, એમને “યુનાઈટેડ ફીમકમના નાઈટ” નો વધુ માનવંત જેતાબ ૧૮૭૨ ની ૨૪ મી મેએ તે એમના જન્મ-દીવસે બક્ષો, ત્યારથી એઓ સર કાવસજી બ્લેડાંગીરજ રેડીમની, નાઈટ, સી. એસ. બ્લેઈ. તરીકે વધુ પ્રખ્યાત થયા. ૧ લા સર જમસેજીને નાઈટનો જેતાબ મળવા પહે, ૩૦ વર્ષે, ઈંગ્રેજ રાજ્ય તરફથી સર કાવસજી રૂખ પારશી નાઈટ બન્યા હતા. એ જેતાબ મળવા વીસેની દીલોખન બરી ચુસાલી બતાવનારાં સંખ્યાબંધ ‘માન પનો’ એમની ઉપર આવ્યાં, તેઓમાં વલસાડ, અણદેવી, સુરત અને નવસારીનાં પણ હતાં, અને યુંબઈની પ્રજા તરફથી ત્યાંના લોર્ડ બીશપ, ગવરનરની કાંગેનસીલના સભાસદો, જડએ, ન્યાયાધીશો, અમલદારો અને વગવાલા ધુરોપીઓ અને દેશી વેપારીઓની ૨,૦૦૦ સહીઓનું એક મહાભારત માન-ચત્ર, એક ડેક્યુટેશન મારફતે એમને હાથોહાથ પુગાડવામાં આવ્યું હતું. સર કાવસજી—કેલવણીને જબરા પાયા ઉપર ફેલાવનારા મોહોટા આગેવાન અને જબરા મદદગાર, નાચાર અને દુઃખીખારાંઓના વાલી, અને ન્યાત ખતનો ફરક રાખવા વગર ગરીબ ખાનતમંદોની ઉંચે બર લાવનારા, એક સુનંદા સખી નર થઈ ગયા. ૧૮૫૦ ની યુંબઈમાં ‘કામાડીપુરા’ની મોહોટી આગથી સંખ્યાબંધ ઘરખારવીનાનાં થઈ પડેલાં ગરીબોને એઓએ નવાં સુકડાં બંધાવી આપ્યાં. ૧૮૯૧ ના વાલ્ચ-ચુલાનાં પ્રાંતોનાં

કુટુંબમાંથી છુટકો થવા મોહોટી મદદ કરવા ઉપરાંત, તેઓના જીવ બચાવવા સરકારની દુરત વેળા મરજ સારવા રૂ. ૬૦,૦૦૦ ની મોહોટી રકમ વચર બાને પીરી હતી. ઘણાં સંખ્યાવતખાતાં અને અહેર ઈમારતોને એમની મોહોટી મદદ મળે, તેઓ સાથ—સર કાવસજીનું નામ જોડાયું છે, અને જે ખાતર આખો મુંબઈ ઈલાકો એમનો આભારી થયો છે. એઓએ, મુંબઈમાં બંધાયેલી “ઓફિસીયલ ઓસ્પીટલ” ને રૂ. ૧, ૧૨, ૦૦૦ ની, સુરતમાં બંધાયેલી “ઓસ્પીટલ” ને રૂ. ૭૨,૦૦૦, સિંધ દેશમાં બંધાયેલી કીવાનાઓની ઓસ્પીટલ” ને રૂ. ૫૦,૦૦૦, મુંબઈની ‘સ્ટ્રેનર્સ હોમ સોસાયટી’ ને રૂ. ૫૦,૦૦૦, મુંબઈની ૧૮૬૨ માં ‘એલફીનસ્ટન કોલેજ’ બંધાવવા રૂ. ૨૦,૦૦,૦૦૦, એજ વર્ષમાં ‘પુણા ઈનજનીયરીંગ કોલેજ’ બંધાવવા રૂ. ૫૬,૦૦૦, મુંબઈની ૧૮૬૩ માં ‘યુનીવર્સિટી બીલડીંગ’ બંધાવવા રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ ની મદદ કરી છે. એ છેલ્લી સુશોભિત ઈમારતને, તેના સંખ્યાવતકર્તાના નામની યાદ કાયમ રાખવા થકી, યુનીવર્સિટીની સેનેટ, “સર કાવસજી અહાંગીર હોલ ઓવ ધી યુનીવર્સિટી ઓવ બોમ્બે” નામ આપ્યું છે. ઈલાકામાં, ‘ઓલબર્થ ઓરફનેજ એસાઈલમ’ ને, અને ‘રીન્ટ-પાર્ક’ માં એક સુશોભિત મોહોટો ફુવારો બંધાવવા એમનો શખી હાથ લંબાયો હતો. તો ૧૮૭૦ માં જરમની અને ફ્રાન્સ વચ્ચેની લડાઈમાં ધાયળ થયલાઓને, મુંબઈની ‘સેન્ટ જેવીયર કોલેજ’ નો મડીઆલનો મીનારો બંધાવવા, અને ત્યાંના ફોરેસ્ટર લેડીન વીલાઈઓને સોલરશીયો આપવા, તેમજ ‘મુંબઈની યુનીવર્સિટી’ માં પણ આપવા, ‘બોમ્બે લેથ ઓવ એસીઆટીક સોસાયટી’, અને એતવાડીની ‘સર કાવસજી અહાંગીર રેડીમનીની કન્સાલાજા’ ને મોહોટી મદદ આપીયા વીગરે, તરેહવાર મોહોટી બક્ષેસો કરી, તે મોહોટી સંખ્યાવતોની દુક હકીકત સાથના જીવરા આંકડા નીચે જણાવ્યે—

મુંબઈની ‘યુનીવર્સિટી’ અને ‘કોલેજ’ ની ઈમારતો બંધાવવા અને ત્યાંની સ્ટુડેન્ટ અને યુનીવર્સિટીમાં	રૂ.
સોલરશીયો સ્થાપવા	૩,૧૭,૨૦૦
મુંબઈમાં ઘણાં જીવાના પ્રાણીના અહેર કુવારા બંધાવ્યા, અને પ્રકૃલ અહેર પ્રસ્તકખાનાંએને મદદ	૨,૨૮,૩૦૦
મુંબઈમાં, “આંખની એસીટલ” બંધાવી	૨,૫૦,૦૦૦
“ફીનાનશીયલ એસોસીએશન ઓવ ઇંડિયા એન્ડ આફ્રિકા” ને બક્ષેસ	૨,૦૦,૦૦૦
પ્રકૃલ સ્ટુડેન્ટ, જરેસા, કન્નારાણા, અને દવાખાનાંએને મદદ	૧,૨૮,૨૦૦
મુંબઈમાં, “સ્ટ્રેનર્સ હોમ સોસાયટી” ને મદદ	૫૦,૦૦૦
કુટુંબ, આગ, અને લોકાંનથી પીડાયેલાંએને મદદ	૨૧,૬૦૦
લંડનમાં, પાણીનો કુવારા બંધાવ્યો અને ત્યાંનાં “આલબર્થ એસાઈલમ એસાઈલમને” મદદ	૧૮,૬૦૦
જરમની થયેલા ફ્રેન્ચ અને જરમન સીપાઈએમાં વેહેચવા, અને આફ્રિકાનીસતાનની લડાઈમાં	
માર્ગે ગયેલા એસીસરની યાદગારીનો સ્તંભ મુંબઈમાં કોલાખાનાં દેવલમાં બંધાવવા	૧૦,૫૦૦
“ઈંગ્લેન્ડ એસાઈલમની હીંદુસ્તાનમાં પેદાર કરનારી સોસાયટી” ને મદદ	૫,૫૦૦
મુંબઈમાં, જારથી પંચાયતના અહેર ફંડોને મદદ	૫,૦૦૦
મુંબઈની ‘યુનીવર્સિટી’ માં, અને ‘સેન્ટ જેવીયર કોલેજ’ માં પૈતાના નામથી ‘સેડીન સોલરશીયો’ સ્થાપી.	૫,૦૦૦

એ વચ્ચે એમની ઘણીક લાંબીકી મરજીસ સંખ્યાવતો સામટી લેતાં તેનો ગંભીર આંકડો રૂ. ૧૪,૦૦,૦૦૦, ઉપર બધે છે, તો એમની—ખાનગી સંખ્યાવતોની રકમ રૂ. ૪,૦૦,૦૦૦ થી ઓછી બોલાતી નથી. સર કાવસજીની મોહોટી સંખ્યાવતો ખાતર આખો મુંબઈ ઈલાકોન નહી પણ રાજ્યકરતી કોમનું પાયતખત સેહેર લંડન પણ એમનું આભારી થયું છે. મોતાનાં મરજની એમહીના અગાઉ, મજગાંમની “મજદરની આખારી,” જે એમના મરદમ ધણીઆંનીમાં પ્રુથખખાતર, તેણીના બાઈએ બાંધી હતી, તેનો અથુક ખરચ થવા કાયદાસર ‘વસ્ટી’ કરી, રૂ. ૨૩,૦૦૦ એઓ હેલાલા કહાડીગય, તેના બ્યાજમાંથી એ ખરચ થયે. એ શેઠ આણુ ‘નજલા’ના દરદથી પીડાઈ, ૧૮૭૮ જાં જુલાઈમાં સ્વર્ગવાસી થયા. જે ખાતર

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

(પોર્ચુગીસ રાજ્યનો ખેતાબ.)

THE LATE HONBLE. RUSTOMJI FUMSETJI FEEJIBHOV, KNIGHT COM. OF THE TOWER AND SWORD.

THE LATE
Don'tiq' Mr. Rastamji Jamsetji
C. I. S. R.

THIS GENTLEMAN was the second of the three surviving sons of Sir Jamsetji the first Parsi Baronet, and at one time exceeded his father in wealth, and nearly equalled him in his munificence to the public. During the short interval of the duration of the American Civil War—he amassed over a *Crore* of Rupees or a million of pounds; and in the collapse which followed he lost all his gains and also the princely inheritance of his father's fortune. His life has been an effective illustration of the vanity of human happiness.

Sett Rastamji, born in Bombay on 9th January 1824, was educated in the English and Gujarati languages. After serving under his father, he was associated at the early age of twenty-one, in the extensive transactions of the Merchant-Prince, and on his death in A. D. 1859, he got an inheritance of Rs. 18,00,000. He opened business in his own name, and soon after the American International War broke out, Sett Rastamji was the *first* of the native merchants of Bombay who realised the significance of that political incident and made himself master of over Rs. 1,00,00,000. He was made a "Justice of the Peace" for the city of Bombay, and a Director of the Government Savings' Bank. He was the—first Parsi gentleman elected by the Government of Sir G. Russell Clerk to sit on the Legislative-Council of Bombay in 1861, and was re-elected in 1865, but he resigned within four months in consequence of failing health. He had the heart of his father in bestowing princely charities. The people of England honored him with the "Freedom of the City of London." In 1865 he visited Goa the capital of Portuguese India, where he was received by the Governor-General and the public with marked honor. Here he contributed Rs. 25,000 to several public funds, and in aid of supporting poor and indigent families. In the same year he visited Damaun, the second Portuguese city in India, where he built a spacious public 'school' and named it after Don Luise the ruling King of Portugal. For his munificence towards the Portuguese subjects, the King awarded him with the title of "**Commandador-de-Ardane-de-Tora-e-Espada**" or "the Lord Commander of the Order of Tower and Sword." The insignia of the title was given in Bombay by the Portuguese Consul in a public Durbár. The Portuguese Viceroy, by order, presented him with two bronze guns. Mr. Rastamji has conferred a lasting benefit upon the whole Parsi community in India by raising the *Nasesdár* Fund, adopting stringent measures to keep the corpse-bearers under restraint, so that they could not exact their own terms as to fees and charges on funeral occasions. Throughout the entire "Bombay, Baroda and Central India Railway line" he built handsome and comfortable *Dharumsalas*

* Ex-Member, "Legislative-Council," Bombay. † "**Commandador-de-Ardane-de-Tora-e-Espada**" (Portuguese title).

or Inns for travellers, each at the enormous cost of Rs. 30,000. He made liberal contributions to the 'Victoria Gardens and Albert Museum,' the 'School of Arts' in Bombay, and to the several hospitals in London. He handed a noble sum to the Bombay Government to send half a dozen Native students from colleges in India to England, to study for the 'bar' at his expense; and another noble sum to build a 'Leper Hospital' in Bombay. He—presented to the Bombay Municipality with the largest of their fire-engines, several ornamental pillars for gas light, and an ornamental gigantic lantern of 12 lights. His princely charities may be thus enumerated:—

For encouraging Education in the Bombay Presidency.....	Rs. 3,90,000
Entrusted to Government to send Native Students to London to study as	
Barristers.....	„ 1,50,000
To several public Hospitals in London	„ 1,10,000
To the Funds for maintaining the Lame, Blind, and Infirm of Bombay.....	„ 1,05,000
To the numerous Relief Funds.....	„ 2,16,500
In building public Inns, Ponds, Wells and ordering out costly machinery to	
supply fresh water to the people of Puna	„ 1,62,100
Great public inns built in the town of Bombay	„ 1,23,000
For the advance of Arts and Sciences and donations to public Libraries	„ 46,000
To the Victoria Gardens and Albert Museum	„ 10,250
To several public Dispensaries.....	„ 20,900
To the several Parsi Charitable Funds.....	„ 45,530

These are but—imperfect figures of the princely charities of this venerable Parsi gentleman, as some of the items, especially of the building of the Inns on the Gujārat Railway line of the B. B. & C. I. Railway Company, could not be ascertained. His private charities to hundreds of needy and poor families and his donations to friends were *never* known. But owing to vicissitudes of fortune—he lost his enormous wealth, and to add to his misfortune his loving wife died, and Sett Rastamji for many years suffered from mental anxiety, distress, and sickness. He died on 13th April 1872, lamented by the general public of Bombay. To commemorate his memory, an influential meeting of the Parsis was convened on 4th May 1872, and a subscription was opened. Other classes of the community expressed their *earnest* desire to subscribe, but the Parsis wished to have an exclusively Parsi memorial. The sum of Rs. 27,119 has been raised and invested in Government loans till a definite plan for its use be decided upon. The Parsis of China beside sending their quota to the subscription, sent at their expense a life-size portrait in oil painting, which graces the wall of the principal Fire-Temple of the Parsis in Bombay.

Sett Rastamji was married twice. His first wife died on 8th July 1867, leaving a son, who also died in infancy, and 3 daughters who are alive. By his second wife he had no issue.

મરહુમ

એનરેબલ શેઠ રૂસતમજી જમસેદજી હજીભાઈ,

સી. એ. ટી. ઈ.*

મર જમસેદજી ૧લા બેરોનઠના ૭ પુત્રોમાંથી, હેયાત રહેલા ૩ મહિલા બીજા શેઠ રૂસતમજી હતા. જેમ્મા એકવાર થોડાક વખત ફરૈડ-પતી બની, પોતાના પ્રતાપી પીતા માફક જોગેર સંખ્યાવળી રેણા ચલાવી, હાંદુસ્તાન તેમજ હંચાંડમાં એક પરદુઃખબંનન રાખી પ્રરૂપ તરિકે પ્રકાશી નીકળ્યા હતા. પણ તેમ્મા જેમ ટૂંક વખતમાં ખીલી નીકળ્યા તેમજ થોડા વખતમાં પડી બાળ્યા હતા. એ બનાવ બીન ભરૂશાની—ચંદતી ઉપર આધાર નહોતો રાખવા માનવીને એક અચ્છા, અશરકારક, અને ચાંનક આપનારો ધોડો સીખવેછે; તો દ્રવ્યનું કુંદમાં મક્કા થઈ મગર રહેનારાંઓની ડુંદાઈનું ખુલ્લું અને ખાતરીપૂરવક—પાકલપણું સમજવેછે.

શેઠ રૂસતમજીને, ભેડી આવાંબાઈએ ઝુંબઈમાં ૧૮૨૪ ની ૯ મી અનેવારીએ જન્મ આપ્યો, તેઓ ઝુજરાતી, ઇંગ્રેજી જણતા હતા. ૨૧ વર્ષની વય સુધી પોતાના પ્રખ્યાત પીતાના હાથહેઠળ વેપારની તાલીમ લેઈ, અનુભવ જેળવ્યા પછે, તેમના બોહોળા વેપારમાં બામ્મા તરીકે એડાયો. ત્યારથી, એમની વેપારની કળ અને ચંચલાઈ ખીલતીજ ચાલી. ૧૮૫૯ માં એમના પીતા સ્વર્ગવાસી થયે, એમને વારશામાં રૂ. ૧૮,૦૦,૦૦૦ મળ્યા, ત્યારથી પોતે એકલે હાથે મોહોટો વેપાર ચલાવવા માંડ્યો કે, તેવામાં અમેરીકા તરફ મોહોમોહોની લડાઈ જગી ત્યાંના રૂના પાકની ખરાબી થયે, હાંદુસ્તાની રૂની ઇંચાંડમાં ધણા ચંદતા બાવે અણચીતી મોહોટી માગણી નીકલ્યે, ઝુંબઈના વેપારીઓ તેમાં ઝુબ કમાયા; તે વખતે, એ વેપારમાં શેઠ રૂસતમજીએ એકદમ ઝોંકાવી, ૩ વર્ષમાં મોહોટી દોલત જેળવી,—એક કરોડખતી બની, પોતાના બાપમાફક છુદે હાથે ટુક મુદતમાં રૂ. ૧૪,૦૦,૦૦૦, નો ગંજવર અદર ધર્ષ કરી, એક ખરા પરદુઃખબંનન પરોપકારી નર તરિકે પ્રસિદ્ધ થયા હતા, તે આગળ જણાશે. ૧૮૫૩ માં એઓ, પારસી પંચાલતના એક અધીકારી નેમાથા પછે ૫ મે વર્ષે, તેની મોહોટી ધૂંછના એક ‘ડ્રસ્ટી’ બન્યા હતા. ઝુંબઈ સરકારે એમને ત્યાંની “સરકારી સેર્વિસ બેંકના” એક અધિકારી નેમ્યા, તે હોધી છંદગી સુધી એઓએ બોગવ્યો. ઝુંબઈના પારસીઓને ત્યાં થતાં મરણો વખતે નીરદય નસોલાયારો પોતાની જેનતનું બેહદ દાંખ જબરીથી લેવા લાગવે, ગરીબડા પારસીઓને ગર્ભાના વખતમાં ધણું લાગતું હતું, તે પીડા ટાળવા, એ શેઠે આગેવાની કરી ૧૮૬૦ માં પારસી ઉધરાણીમાં રૂ. ૨૦,૦૦૦ ભેગા કરી તેમાં પોતે રૂ. ૭,૦૦૦ ભર્યા ઉપરાંત, તે ખાતાને ઠકાવી મજબુત રાખવા ૩ વર્ષ સુધી તેના ખરચની ખોટ પોતે આપી હતી. જે ખાતું આજ ધણું મજબુત બન્યું, અને તેની થાપણ વધીછે. હાંદુસ્તાન ઉપરથી “કંપની સરકાર”ના અમલનો અંત આવી, તે મહારાષ્ટ્રીની સરકારને હસ્તક ગયા પછે, ૩ ઇલાકાઓમાં, ધારાબાંધનારી-કાંઠનસીલો સ્પર્ધાઈ, ત્યારે, ઝુંબઈની સર ને. આર. કુલાર્કની સરકારની ‘લોકલ-કાંઠનસીલ’ માં પેહેલવેહેલા પારસી આગેવાન રોહરી તરિકે શેઠ રૂસતમજી ૧૮૬૧ માં સજાસદ નેમાથા હતા. ધી ઓનરેબલ શેઠ રૂસતમજી જમસેદજી-એ, તે સજામાં પસાર થયલાં બીલોની અદર તકરારોમાં કાઈ વધુ ઓછો ભાગ લઈ, હોધ્યાની મુદત પુરી ઈધા પછે, પાછા ૧૮૬૫ માં બીજવાર નેમ્યા હતા કે, પછે ૩ મહીનાની ટુક મુદતમાંજ તંનદુરસ્તીના બીખાડાને સખમે રાજનાયું આપી એઓએ તે હોધી છોડ્યો, તે ખાતર ત્યારના મવરનરે અતીશય દલગીરી જણાવી હતી. ૧૮૬૩ માં એઓએ બાપીકાં વતન ‘નવસારી’ ની બેઠ લેઈ ત્યાંનાં ગરીબોમાં છુદે હાથે બક્ષેસ કરી હતી. એજ વર્ષમાં એમની પાદશાહી

* “કામેનરેદાર-દે-આરેમ-દા-તેરે-ઈ-એથાડા” (પેઠેશીજ એતાબો.)

સમાવતો ખાતર એમને “લંડન રેહરના છુટાપણા” તું માન બસાણું હતું. ૧૮૬૫ માં, પોર્ટુગીઝોના પાચત્ત ખોઆ રેહરની લીધેલી મુલાકાત વખતે એમને ત્યાંના રાજ્ય અધિકારીઓ અને રૈયત તરફથી મોહોદું માન મળ્યું હતું, કે જ્યાંના ગરીબોમાં વેંદેચવા એ શ્રેષ્ઠ ત્યાંના વડાને હસ્તક રૂ. ૨૫,૮૦૦ ની પાદશાહી રકમ આપી હતી. એજ વર્ષમાં એ રાજ્યના કમલ રેહરમાં એઓએ એક મોહોટી સ્કૂલ બંધાવી, તેનું ત્યાંના રાજાનાં નામ ઉપરથી “દૌં બુઈશ ઈંચીશ સ્કૂલ” નામ રાખી, તેનો ચાલુ ખર્ચ પણ પોતાનેજ માથે રાખ્યો હતો. જે પાછળથી એમની પડતી સાથે પડી બાગી, કે જેનો ખર્ચ તે રાજ્યે રૈયતના લાભ ખાતર ચલાવ્યો નહોતો. એ કીધેલી મોહોટી બક્ષેસો ખાતર, માછ પોર્ટુગીઝ ચાબએ, એ શ્રેઠને, ૧૮૬૪ માં એ રાજ્યના ઉમરાવોને બક્ષાતો ધણો માનવંત ખેતામ “કેમિનદેદાર-દે-આરદેમ-દા-તોરે-જ-એથપાડા” આપ્યો હતો તે ઉચ્ચે ખેતામ “નાઈટ ક્રાનડર ઓવ ધી ઓરડર ઓવ ધી ઠાવર એડ સોર્ડ” ને મલતોછે. જેનો સુશોભીત ચાંદ બક્ષવાની ક્રિયા, ઝુંબઈના પોર્ટુગીઝ કૌનસીલે ૧૮૬૪ ની ૨૪ મી સપ્ટેમ્બરે એક મોહોટી દરબાર ભરી કીધી હતી. તો, એમને, પોર્ટુગીઝ લાઈસરોથે રાજ્યની મંજુરીઅતથી બે પીતલી ‘તોપો’ બેઠ આપી હતી. એ શ્રેઠની કોશેશથી, ઝુંબઈ રેહરના પારસીઓના દુગર ઉપરનાં—દુખમાં વૃષીક, ગાડીઓ જવાનો રસ્તો બંધો, ખરોડા રેલવેની ઊંચરાત લાઈનનાં સ્ટેશનો નજીક ધણીક “ધર્મશાળાઓ” ધટતા અસમાખ સાથે દરેક રૂ. ૨૫ થી ૩૦,૦૦૦ ને ખર્ચે બંધાઈ ઉંચકીયો, ઝુંબઈ રેહરમાં બેશાસીસ રોડ તરફ રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ ને ખર્ચે જખરી મોહોટી સુશોભીત ‘ધર્મશાળા’ બંધાઈ, ‘વીકટોરીયા અને હાલબઈ સંચદ-સ્થાન’ ને મોહોટી મદદ થઈ, મોબેદેને પુરાતન બાપાઓની કેલવજી આપવા “મદ્રેસા” સ્થપાઈ, સર જમ-સેદજની ધર્મની સ્કૂલમાં ‘સોલરસીયો’ ઉંચકી, ‘સ્કૂલ ઓવ આર્ટસ’ ને મોહોટી મદદ મળી, ફેરીઓને વેલાયત જઈ ‘બેરીસ્ટર’ની પરીક્ષા પસાર કરી આવવાને ઉત્તેજન આપવા સરકારને હસ્તક એક મોહોટી રકમ આપી, તો, વળી ‘રગતપીતા દરદીઓ વાસ્તે ઓસ્પીટલ’ બંધવા પણ મોહોટી રકમ આપી, (જે બંધાઈજ નહોતો). ઈંચાંડની ધણીક ઓસ્પીટલોને મદદ કીધી, પુણાના સર જમસેદજ “બંદ બાંધી” રૈયતને રેહરમાં પાણી પુરું પાડવા મોહોટા ખર્ચે વેલાયતથી સાંચાકામ મંગાવી ઉણું કીધું, (જે હાલ કહાડી નાખ્યુંછે.) લેકેશાયરના કુકાખ્યાં અને કલકત્તાના તોફાનથી લાચાર થયેલાંઓ ખાતર સખી હાથ લંબાયો, ઝુંબઈની મ્હુનીસીપાલીટીને એક બંખો, આસના થાંબલાઓ. ઉપરાંત રેહરની શોભામાં વધારો કરનારે “૧૨ લાઈટનું” એક સુશોભીત જખરું મોહોદું કાનસ વેલાયતથી મંગાવી બેઠ આપ્યું, જે હાલ ખોબીતલાવના યોગાન રસ્તા ઉપર શોબા આપતું ઉબેલું છે. એમની તરેહવાર અદર સમાવતો નીચે દુકમાં જલાવ્યે:—

	રૂ.
ઝુંબઈ, ઊંચરાત, અદ્રાસ, સીધાન, મુરત વગેરે રોહરેના, કેલવજી રૂલાવવા ખાતર મદદ	૩,૯૦,૦૦૦
અદ્રાસ, કલકત્તા, દેખંલુ, ભુદેલખંડ, કચ્છ, આંડવી, વગેરે રોહરેના કુકાખ્યાંખીને મદદ	૨,૧૬,૫૦૦
પુણાના ‘બંદ’ માંથી રોહરમાં પાણી પાહોંચાડવા સાંચાકામ મંગાવ્યું રૂ. ૭૧,૦૦૦, અને ધણીક ધર્મશાળાઓ, તથાવો, કુવા, વગેરે બંધાવ્યા	૭,૬૨,૧૦૦
ઝુંબઈ, અદ્રાસ, અને કલકત્તાના, ચિકકા રેલી વિલાયીને લંડન મોકલી ‘બેરીસ્ટર’ બનાવવા સરકારને આપ્યા	૧,૫૦,૦૦૦
ઝુંબઈમાં મોહોટી જાહેર ધર્મશાળા બંધાવી	૧,૨૩,૦૦૦
ઈંચાંડની જુદી જુદી બંધાયેલી ઓસ્પીટલોના ફન્ડમાં	૭,૧૦,૦૦૦
ઝુંબઈ, લંડન, મેનચેસ્ટર, મુરત, પોરબંદર, વગેરે રોહરેનાં આંધળા, પાંગળા, અને નાચેરેનાં ફન્ડમાં વિચા સ્મિલમને ઉત્તેજન આપવા, અને જાહેર પુસ્તકખાંનાઓને મદદ	૪,૦૫,૦૦૦
ધણીક જાહેર જરોતોસ્તી ધર્મેખાતાંખીને, અને દુખમાંખી બંધવા આપેલી મદદ	૪૫,૫૩૦
દમલુ, ઉદવાડા, બીલીમોરા, બવસારી, વગેરે રોહરેનાં જાહેર દવાખાંનાઓને મદદ	૨૦,૮૦૦
ઝુંબઈની વિકટોરીયા મારડન અને સ્માલબઈ મ્હુઝીબમને મદદ	૧,૫૫૨

એ વગેરે, એ ધરમાણુ સેઠની પુષ્કલ નાપથી અદેર સખાવતોનો સાંમડો આંકડો લેતાં તે એકંદર રૂ. ૧૪,૦૦,૦૦૦ ની થવા અમ છે. એમની અતી દયાળુ લાગણીનો—છપાઈ અદેર પડેલો એક દાખલો જણાવે કે, “પોતાની સાથ અગાઉ એક શીખનારને રસ્તે જતાં એને તેને બોલાવી, તેની વાતથી તેની નાચારી અણી, પોતાને ધર બોલાવી, તેના હાથમાં રૂ. ૨,૦૦૦ બીડેલી નોટોડું એક પરબીડું મેલ્યું!! જે સ્વર્ણ ન ધારેલી અનચીતી મદદ મળવે, તે થોડો વાર ખુશી અને અઅખબીથી હંગ થઈ ગયો હતો.” સુરતમાં ધણાંક પડી બાગેલાં નાચીયાં કુટુંબો તરફ એમની લંબાચથી છુપી મદદ અંતે કાઢી નીકળી જણાઈ હતી. એમની મોઢોટી રકમોની—ખાંનગી સખાવતોના સામેતપણાં વીરો મુંબઈની આલમનાં મનઉપર મળ્યુત છાપ પડેલો છે. અપાર કુખ, ચાણુ ખુશાલી, અને બારી મોજ મજથી, એમના પેટમાં ‘ચરબી’ના પડો વધીજવાની બીમારીથી એમનો જીવ એખમમાં આવે, ૧૮૬૪ માં એમની પીડુ ચીરી ૪૨તલને આસરે ચરબી કહાડી પાછા તનદુરસ્ત બનાવ્યા તેની ખુશાલીમાં એઓએ પુરકળ મરીખોને નવાજ્યા હતા.—હવેથી એ શખી નરના ઝગકતા દીવસો અંતમ થયા, નશીબના ચક્કરે અનચીતો અને એકદમ ઉલટો આંટો ખાધો, અને એમનો ખીલતો વેપાર કરમાઈ પડ્યો, તેનો નીચ લાબ લેઈ, એમની આખાદીના વખતમાં જલનારા એમના હરીફોએ માગનારાઓને ઉસકેરવે, એમનો મળરાઠ વધ્યો, અને એકવાર કુચેડખલી બની પ્રસિદ્ધ થયેલા સેઠ રસતમજી તંગ હાલતથી નાદારીના કાડામાં આવ્યા, તેવા બારે દુઃખના વખતમાં, એમની ઉપર એક બીજી આકતની જમરો કટકો એમનાં લાયક મોઢો-રદારનાં મરણનો પડ્યો. જે નરે જરાપણ દુઃખ ન સોસેલું તેમની ઉપર કેવી જમરી આકતોના મારાએ અનચીતો દુઃખો કરી, તેમની તન, મન, અને ચંચલ શકતી તદન લઠરાવી નાખી હવેશના નાતવાન અને ઉદાસ બનાવ્યા; તેવીજ હાલતમાં એ શખી સેઠ ‘જલદર’ ના દરદથી થોડો વખત પીડાઈ ૧૮૭૨ ની ૧૩ મી એપ્રેલે સ્વર્ગવાસી થયા, તે આતર, મુંબઈની સારી આલમ દલગીર થઈ હતી. એમની ‘યાદગારી’ કાયમ રાખવા ૧૮૭૨ ની ૪થી એપ્રેલે ત્યાં બેગી મેળેલી પારશીઓની એક ગંજવર સભામાં કરતાં કીધેલાં ઉચરાણાંથી, તેમજ હૈંગકોંગ, કેનતાને, કરાચી, ખેદન, તેહરાન, પુણા, ભરૂચ, વલસાડ, અમદનગર, મણેદેવી, ઇંદોર, તારાપોર, નવસારી, તવડી, જમણ, ઉદવાડા, વાંસડા, ધરમપોર, સુરત, અને બીલીમોરા સેઠેરોના જરતોસ્તીઓએ આપજુશીથી મોકલેલી રકમોથી, એકંદર રૂ. ૨૭,૧૧૯ બરાયા, તેની, તે આતર ડેડેલેલી મેનેજીંગ-કમીટીના ૩ ગ્રહસ્થોને નામે ચદતાં બ્યાજની સરકારી લોનો લેઈ રાખી છે. એ ક-ડમાં, પરકોમોના ગૃહસ્થોએ મોઢે ચદી નાણું બરવા માગવા છતાં, ચોક્કસ સખબોથી એ કમીટીએ તે લેવા નમંનતાઈ સાથ નાપાડયું હતું. ચીનના જરતોસ્તીઓએ લીસ્ટમાં નાણું બરવા ઉપરાંત એક બીજાં ઉચરાણાંથી એ સેઠની—આખાં કદની નાદર છખી ચીતરાવી મુંબઈ મોકલી આપી, તે, હાલ સેઠ હોરમસજી વાહાડીઆજના આતશમેહેરામમાં ટાંગી છે. એ સ્વર્ગવાસી નરની છંદગીનો ચીતાર, માનવીને,—ચડતી પડતીનો એક અચ્છો અને અતી અસરકારક ધડો શીખવે છે.

શેઠ રસતમજી, ‘તખાક’ ખાનદાંનના ખાઈ મુનાખાઈ સાથ પરધયા, તેણીએ ૩ પુત્રી અને એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે પુત્ર બાલ્ય વયે મરણ પામ્યો, અને એ ખાઈ ૧૮૧૭ ની ૮ મી જુલાઈએ સ્વર્ગવાસી થયાં. પાછા એક પુત્ર વારૈશ થવાની આશાથી, એ સેઠ, બીજી વાર ખાઈ બીખાઈજી સાથ ૧૮૧૯ ની ૧૯ મી જાનવારીએ પરધયાં પહુ ફાકટ. એમની ૩ બેટીએ હાલ હેવાત છે. એ સેઠના નામથી, સર જમશેદજીની ધર્મની ઇંગ્રેજી સ્કુલમાં સ્થપાવેલી ‘રેકાધરથીંગ’ હજી અપાયે છે.

THE LATE

Manekji Nasarwanji Petit, Esq.,

1+ 2+

MR. NASARWANJI PETIT lived in Surat and came to Bombay in A. D. 1784, where he carried on business as a *Dubash* and Commission-Agent to some French and Dutch ships. As his stature was short, he was styled by the French *le petit*, and hence the surname "Petit" of the family. He had traded with Calcutta, but with heavy loss in the end. He died in 1819 at the age of 50, leaving behind him the younger of his two sons, Sett Manekji Petit, the subject of this memoir.

Sett Manekji was born in Bombay on 25th September 1803, and knew English and Gujarati. He served as a candidate for 5 years in an European firm, and thereafter became broker to a mercantile firm newly opened in Bombay, through which he traded with London and other markets in Europe. He had become—a man of note in the public, and a merchant of repute. He was made a "Justice of the Peace" of Bombay, and a member of the late 'Grand-Jury' in 1834. He took a leading part in organizing the society for the support of the distressed Parsis in Persia, and was the President of its Managing-Committee. He initiated the efforts of the society for the abolition of the '*zajee*' or poll-tax invidiously levied on the Parsis in Persia. The tax has been abolished by the enlightened Sháh since 1882. He was one of the—leading members of the Parsi community, and was the first President of the Committee of the "Parsi Law Association" organized to obtain from Government a special legislation for Parsi marriage, divorce, and succession laws. He was one of the promoters of the "Colaba Land and Press Company." The—first spinning and weaving mill in India was built by this enterprising merchant in 1855. His careful management brought in good profit to the shareholders, who in appreciation of his services, ordered out a marble statue from London at their expense and placed it in the mills. He was a Trustee of the 'Fort Charitable Dispensary' and of the 'Charitable Funds of the Parsis in Persia.' His private charities are said to be large; but his public benefactions are known as follows:—

Warren Berke Day & Son, Ltd. London WC

For the support of the distressed Parsis in Bombay, and for getting their	
children married	Rs. 30,000
For ameliorating the conditions of the Parsis in Persia.....	„ 9,000
To Charitable Dispensaries, Public Gardens, and other Funds	„ 3,850
Towards Parsi Female Education	„ 1,901
Towards Memorials, Fire, and Famine, Relief Funds, &c.	„ 1,750

Sett Manekji died on 21st May 1859 at the age of 56, leaving two sons behind him, Messrs. Dinshaji and Nasarwanji, and Rs. 24,00,000 to be divided among them. To perpetuate their illustrious father's memory, the two brothers opened in Bombay a Charitable Dispensary in his name "the Manekji Petit Charitable-Dispensary," where the daily average attendance of poor and indigent patients receiving medical relief is nearly 200. The—first Mill in Bombay was also known after his name, viz., the "Manekji Petit Spinning and Weaving Mill," but in 1876, this designation changed into the "Manekji Petit Manufacturing Company, Limited."

Sett Manekji was a gentleman exceedingly kind and generous hearted and of free and familiar disposition.

The late Sett Manekji married a lady of the well-known "Moógá" family who gave birth to two sons, Mr. Dinshaji and Mr. Nasarwanji. Both are well known as extensive merchants and popular and liberal citizens of Bombay.

મરહુમ શેઠ માણેકજી નસરવાનજી પીટીટ, જી. પી.

એ મના આપ શેઠ નસરવાનજી કાવસજી ઈ. સ. ૧૦૧૬ માં સુરતમાં જન્મ્યા, અને ત્યાંથી ૧૦૮૪ માં પેહેલે યુગલ આવી ઈંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ, અને વર્ધાઝ્મીના વાહાણિયું ડુબારાનું લાભકારક કામ કરવા માંડી, માછ “ઈરિ હંડલા કુંપની” નાં “ઈડિવાજન” નામથી ઝાલખાતાં વેપારી વાહાણિના અમલદારોને પાતાના લાભ ખાતર થોડાક પરચુટણ માલ લાવવાની છૂટ હતી, તેપણુ, ઝિંઝિ કમીશને વેચી આપતા હતા. ઝિંઝિ કાંદ ડાંચણુ હેલે, ફ્રેન્ચ ઝિંઝિને “લા પીટીટ” કરી યોલાવતા હતા. ત્યારથી, ઝિંઝિની ઝિં ઝાલખ ઝિંઝિના ખાંનદાનસાથ જોડાઈ આજસુધી આજ રહીછે. ઝિંઝિની અસલ કુટુંબ-ઝાલખ “રાણુ” હતી. ઝિંઝિના બીજા સસરા કથકવામાં હક થયે, તેમને જહીજી ત્યાં આજુ રાખવા, થોડાંક વર્ષો જઈ રહેલું પડયે, ઝિંઝિઝિ વેપાર સંબંધી અચ્છા અનુભવ અને ઝાન જેલવું હતું. યુગલ આવી ત્યાં લાભકારક વેપાર આજુ કીધા પછે, ટુક વખતમાં ઝિંઝિના કીમતી માલ બેરહુ વાહાણુ ડુબાં; તેના વીચે ઉતારનારાઝ્મી જવાબદારીમાંથી છઠ્ઠી જઈ, ઝિંઝિની હાલત તંગ પળી હતી. તેઝ્મી ૧૮૧૯ માં ૫૦ વર્ષની વયે પાતાના બે મહિલા નાધલા દેશત પુત્ર, શેઠ માણેકજીને વેધી સ્વર્ગવાસી થયા.

મરહુમ શેઠ માણેકજી પીટીટ, યુગલમાં બાઈ જીખાઈજીને પેટે ૧૮૦૩ ની ૨૬ મી ઓગસ્ટે જન્મી ઈંગ્રેજ, યુનરાતી, કેલવણી લીધી હતી. પોતાની નાધલી વયે પીતા યુનરવે, સંસારનો ખોજે એમને સર આવી પડ્યો હતો, ત્યારે એમની પીછાણના એક માયાણુ કપલાને એમને દલાલી આપવા કણુલી, મસ્કતમાં તેના ચોખા વેચી આપવા, ત્યાં ૧૮૧૯ માં સાથે લેઈ ગયો હતો. ત્યાંથી આવી, એ શેઠ, ૧૮૨૦ માં યુગલની એક ઈંગ્રેજ પેદીમાં શીખાદ દાખલ ૫ વર્ષો રહી, કામનો પક્કો અનુભવ જેળવી, નવી ઉપડેલી ‘સેસરસ હાએરેમ ક્યારટર’ ની પેદીના પેહેલ્યે દલાલ બન્યા. પછે ૧૮૨૪ માં તે મારફતે—પેહેલવેહેલે વેલાતનો વેપાર કરવા માંડ્યો, ત્યારથી એઓ દેશી તેમજ ઈંગ્રેજ વેપારી પેહેડીઓ અને વેહવારી લોકો સાથ નબ્દીકના સંબંધમાં આવતા જઈ, માન જેળવવા લાગી, ટુક વખતમાં પેહેલ્યા વર્ષના એક વેપારી અને અગત્યના શેહેરી થઈ પડી, દેશીઓ અને યુજ્ય કરી જરતોસ્તીઓને લગતાં અગત્યનાં કામોની ઉલટ બરી આગેવાની લેવા લાગ્યા હતા. યુગલ સરકારે ૧૮૩૪ માં એમને “સુલ્લેહના અમલદાર” ઠેડ્યા. તેમજ માછ ‘ગ્રાંડ જુરી’ ના સભાસદ બનાવ્યા હતા. ઈરાણથી હદિસાના માર્ધા યુગલમાં આસરો લેવા આવી વણેલા ઈરાણીઓને મદદ કરવા યુગલમાં પારશી સભા ઉભી થઈ અને હજી છે, તેના એઓ આસરો આપનારા, દેખરેખ રાખનારા, અને છંદગી સુધીના શરનશીન પણ હતા. ઈરાણના જરતોસ્તીઓ ઉપર ત્યાંના શાહે નાખેલા ‘જજાઆ’ નો જુલમી કર બરવા, અને તેને રદ કરાવવાના ઉપાયો લેવા, યુગલમાં મોહોટે પાયે પારશી ઉપરાંણાથી ઉભાં થયેલાં કંડના છંદગી સુધી પ્રયુખ રહી, એઓએ જળરી મેહેનત લઈ નાણાંની મદદ કીધી હતી. તેનું સંતોષકારક પરીણામ એમનાં મરણ બાદ આવ્યું, અને ઈરાણના દયાણુ શાહે યુગલના પારશીઓની અરજ સાંભળી—૧૮૮૨ થી ત્યાંના જરતોસ્તીઓને “જજાઆ” ના કરથી મોકલા કીધા છે. એ શેઠ માછ ‘પારશી પંચાતના એક મેહેનતુ આકાબર હતા. પારશી કુટુંબ કલેશ વગેરે તરેહવાર કંટાળા ભર્યો કજીઆ અને કુસંપનું એઓ ડાહ્યાપણથી અપક્ષપાતલે શેવટ લાવતા હતા. ‘પારશી વ્યારસા, હીસ્સા અને લગન, તલાક’ ને લગતા ખાસ પારા, તેઓના માગવાથી ઈંગ્રેજ સરકારે ૧૮૬૫ ની ૧ લી સપ્ટેમ્બરે બાંધી આપ્યાછે. તે કામ ખાતર, પારશી અનસુમને ઠેડવેલી કારોબાર-મંડળીની ‘સબ-કમેટી’ ના એઓ શરનશીન હતા. ૧૮૪૭ માં યુગલમાં ફનો વેપાર થલો વધી પડયે ગાંસડીઓ દાખવાના ઈસકુઓની ચાલેલી તાણ પુરી પાડવા, એમની આગેવાની હેઠળ દેશી અને ઈંગ્રેજ વેપારીઓએ “કોલાબા પ્રેસ કુંપની” ઉભી કીધી હતી. યુગલમાં—પેહેલવેહેલું સુતર વણવાનું કારખાનું ખોલવાનું માન એક સાહાસીક પારશીએ જેળવ્યું છે, તો, ૧૮૫૫ માં કાપડ વણવાનું “ઓરીયનટલ સ્પીનિંગ એન્ડ વીર્થિંગ કુંપની” નામથી કારખાનું ખોલવાનું—પેહેલું માન શેઠ માણેકજી પીટીટ જેલવીગયા છે. તેના ઉપજેલા સરસ નકાથી બીજાઓની નજર ઉપડી અને પરિણામ એ નીપજ્યું કે, આજ હાલુસ્થાનમાં અને

શુભ કરી ઝુંબર્થ સેહેરમાં એવા કારખાનાં ઉભાઈ જઈ, આખાદીનું મોહોદું યુગ ધઈ પડ્યું છે. એ મીઠનો કારોબાર એ સેઠે ગેહનત લેઈ હુશારીથી ચલાવી, બાગીદારોને સારો નફો કરી આપ્યો, તેના હેસાનમાં તેઓએ એ સેઠના યુજરવા બાદ તેમનું ઉબાકદનું—સંગમરમરનું એક આખું “બાવલું” વેણાતથી બનાવી મંગાવી એ કારખાનાં મધ્યે ઉણું કીધું છે. એ સેઠ ‘કોલાબા પ્રેસ કંપની’ના એક સાહસીક ડાયરેક્ટર, ‘બોંએ બેન્ચ ઓવ ઈસ્ટ ઇંડિયા એસોસીએશન’ની ચેનેલંગ-કમીટીના એક સભાસદ, ‘કોટના ધર્મના દવાખાના’નાં, તેમજ ‘ઈરાણના જરતોસ્તીઓનાં ધર્મના કંડ’નાં પણ એક ટ્રસ્ટી, અને ‘ઈરાણીઓની હાલત સુધારનારી મંડળી’ના શુભ-આગેવાન, તેમજ વળી સ્થાપનાર પણ હતા. દેશાવરના પારશીઓની સગવડ આતર, ધણાંક ‘એબાદતખાનાં’ અને ‘કુખમાં’ બંધાવવા એઓએ મોહોટી બક્ષેસો કીધી, સુરતના પારશીઓને ઉઠમનાની ધર્મેદિયા કરવાની સગવડ આતર રૂપાનાં સામનનો એક સેટ બનાવી આપ્યો, ઝુંબર્થ તેમજ નવસારીમાં એકો કુલો બંધાવ્યો, અને ઝુંબર્થમાં ૧૮૫૧ માં શુસલખાનોએ કીધેલાં હુલ્લડ વખતે કેટલાક દીવસો ગુલીક બંધ બારણે રહેલા બાહરકોટના પારશીઓને ગાડાંઓ બરી બનાવજ વગેરે ખોરાકી ધરખેઠાં પુરી પાડી હતી. એ દયાળુ સેઠે ધણાંક લાચાર ધયધાં અબરદાર જરતોસ્તી કુટુંબોને—ખાનગીમાં સારી સમાવત કીધેલી આતરીથી મનાયછે, તો, એમની જણાયલી અહેર સમાવતોનો રૂ. ૪૭,૦૦૦ નો આંકડો—અચીત ધણો અધુરો દીસેછે. એ સેઠે પોતાનાં ગુરતમાંની ધણીઆંણી બાઈ હુઆબાઈની યાદમાં ધર્મખાતર કહાડેલા રૂ. ૩૦,૦૦૦ માંથી ધર્મ કરવા ઉપરાંત બચેલાના વ્યાજ સુધમાં ધયધા રૂ. ૪૪,૦૦૦ માંથી, એમના બે બણીલા પુત્રો સેઠો દીનશાહ અને નસરવાનજીએ એક મીલકત ખરીદી છે, તેનાં ઉપજતાં રૂ. ૪,૮૦૦ ના વાર્ષિક બાડાંમાંથી, હાલ તે ધર્મ ધાય છે. એ સેઠની અહેર સમાવતોનીચે પ્રમાણે:—

ઝુંબર્થના ગરીબ પારશીઓની પરવશી કરવા, તેઓનાં બચ્માંઓને શુદ્ધરો પહેરાવવા, લગણુ રૂ.	
કરી આપવા, મરણોના ખરચ કરવા, વગેરે ચોકરા ધર્મેદિયાઓ દરવર્ષે કરવા.....	૩૦,૦૦૦
ઈરાણના જરતોસ્તીઓની હાલત સુધારવા, અને તેઓના બાળકોને પાણીવવાના ફંડમાં	૬,૦૦૦
અહેર દવાખાનાનાં, અને યાદગારીનાં ફંડમાં.....	૨,૨૫૦
કુખમાં બંધાવવાના ફંડમાં અને પ્રભ ઉપયોગી અહેર કામમાં મદદ.....	૧,૩૫૦
“જરતોસ્તી છોકરીઓની નીશાળમંડળી”ને મદદ	૧,૧૦૧
“લીકટોરીયા મ્યુઝીઅમ ઓફ ગારડન્સ” ફંડમાં.....	૧,૦૦૦
આગ, દુકાળ, અને તાફાનથી પીડાયેલાંઓને મદદ	૮૦૦
અહેર પક્ષે આપવાના, અને પાંજરાપેણિના ફંડોને મદદ	૫૦૦

એ સેઠ સેહેજ માદગી બાગવી, ૫૬ વર્ષની વયે ૧૮૫૬ ની ૨૧ મી જાએ, રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦ ની રોકડ પુંજ વગેરે મેલી બેહેસ્ટી થયા. તેમનાં પુણ્ય ખાતર, તેમના બે પુત્રોએ, ઉપલી ધર્મખાતે કહાડેલી રૂ. ૪૪,૦૦૦ ની રકમમાં રૂ. ૫૦,૦૦૦ ઉમેરી, તેમાંથી એ સેઠે દરખાવેલો ધર્મ ચાલુ રાખવા ઉપરાંત, તેમની યાદગારીમાં સઘથી ન્યાત ખતના લોકો ખાતર ૧૮૬૪ માં “માણેકજી નસરવાનજી પીટીટ ધર્મનું દવાખાનું” ઝુંબર્થમાં ‘માંડવી’ના લવા તરફ ખોલ્યું, તેનો વાર્ષિક ખરચ રૂ. ૫,૦૦૦ નો બોલાય છે. એમનાં નામથી એમના બે પુત્રોએ ૧૮૬૦ માં ‘માણેકજી પીટીટ સ્પીનીંગ એન્ડ લીવીંગ કંપની’નું નવું કારખાનું રાસમાં ઉણું કીધું હતું તેનું ૧૮૭૬ માં ‘માણેકજી પીટીટ ગ્રેન્ડુકેચરિંગ કંપની,’ નામ બદલાઈ, હાલ તે ઍઈન્ટ-સ્ટોક કંપનીથી ચાલે છે.

મરહુમ રોડ માણેકજી, ઝુંબર્થના પ્રખ્યાત રોડ જીજીબાઈ દાદાબાઈની વડી મેટી હમાબાઈ સાથે પરણ્યા હતા. તેઓએ પ્રત્યે દીનશાહ અને નસરવાનજીને મેલી બેહેસ્ટનશીન થયાં. એ બે બાઈઓ ઝુંબર્થના જણીતા માનીતા, સમાવત ખાતર વખણવવા સેહેરી, રોડયા, સાહસીક વેપારી, અને ‘સુશ્રેહના અમલદારો’ છે. તેઓએ આપી રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦ ની રોકાન-માંથી, દરખાવીયા શુભજ, તેમનાં સગાં વગેરેને વેહેંચી આપ્યા પછે, તે, સરખે હીસે વેહેંચી લીધી હતી. સ્વર્ગવાસી રોડ માણેકજી સ્વજનો મીલનસાર, રીતબાતે સાદા અને લાકડીવાલાં ઘીલા દયાળુ, અને—હુબળવીઓ ઉપર ખરા મેહેરખાન હતા.

फ्रामजी नसेरवानजी. पटेल.

FRAMJI NASSEERWANJI PATELL, ESQ., J.P.
EX-MEMBER LEGISLATIVE COUNCIL, BOMBAY.

purpose by the Government of India, of which Mr. Framroz was nominated a member, and he rendered valuable service thereto, by his lucid explanations, and practical suggestions. After eight years' work the 'Parsi Law Association' obtained the wished-for enactment and the law came into force from 1st September 1865. The—ability evinced by Mr. Framroz in the Commission was taken note of by its President, which favourably disposed the Bombay Government to nominate him on its Legislative-Council in 1866. He proved a valuable member to the Council, and resigned in 1869, on account of failing health. He was made a Fellow of the Bombay University in 1867. He is a member on the Committee of several charitable funds and the Vice-President to two associations of political influence, the 'Bombay' and 'East India' Associations. The late Viceroy, Lord Northbrook, expressed himself favourably of him in a public address in London. Though he has been held in special esteem among the Parsis, all classes of the Native Community honor his name alike. A full-sized portrait of his done in oil painting has been placed in the Council House at Poona, and another excellent one graces the walls of the "Bai Bhicaji Bengali Zoroastrian Girls' School" in Bombay, of which he has been the Patron and President for 30 years. He has built public inns, roads, and wells at heavy expense, supported charitable dispensaries and contributed largely to numerous public funds and institutions. He has founded scholarships in his name for the Girls' Schools in Bombay and the Seminary in Nausari. We may mention his public charities as follows:—

For building a Fire Temple in Bombay and maintaining it from 1845.....	Rs. 56,000
For building public Roads, Inns, Wells, Cattle-ponds, &c	„ 26,550
Contribution to several Parsi Charitable Funds, and to the Funds for ameliorat-	
ing the condition of the oppressed Parsis in Persia	„ 23,600
For opening a Charitable School and maintaining it from 1861	„ 19,000
Support extended to Art and Education	„ 18,800
Support given to the Relief Funds for sufferers by fire, famine, flood, or pestilence ..	„ 15,900
In donations to the Charitable Dispensaries, and public Libraries.....	„ 7,500
To Public Purse, Memorials, Illuminations, Statues, Testimonials, &c	„ 14,900
Contribution to the 'Victoria Gardens' and 'Albert Museum'	„ 8,000
To the Indigent Poor of Bombay of all classes.....	„ 6,100

He has extended small sums to several other public institutions. His charities amount in all to Rs. 2,50,000. He owns an extensive estate in the city, and the village of Anik, in the vicinity of Bombay. He is living now as a retired gentleman.

Out of five children born to Mr. Framji three sons and a daughter are alive. The eldest son Mr. Dhanjibhai had been in his day a man of marked liberality and literary tastes, the second Mr. Sorabji is a well-known merchant, and continues still a senior partner in the firm of Messrs. Framji, Sands and Company, and the third Mr. Manekji has some time past retired from business. Mr. Framji commands a cheerful and majestic appearance and is very affable, kind-hearted and obliging to all who seek his advice or assistance.

ઓનરેબલ* શ્રેઠ્ઠ કુરામજી નસરવાનજી પટેલ,

જે. પી.

એ મના યુગ-વડીલ શ્રેઠ્ઠ નાનાભાઈ કાંનજીભાઈ પટેલ મુરતનાં “ઢણ” ગામના વતની હતા. તેમની ૪ થી પેઢીના શ્રેઠ્ઠ જન્મદેવ પટેલ ઇ. સ. ૧૭૧૬ માં ત્યાંથી પેઢેલા મુંબઈમાં આવ્યા, વેલાતી તરેહવાર સામન વેચવા માંડી, વખત જતાં એક સારી ઝાંઝ અને આખરે વાલા વેપારી થઈ, ચારથી પંચાસતાન એક માનવંત આકાખર બન્યા હતા. તેમના ૪ પુત્રો મહિલા વડા દાદાભાઈએ, પોતાના ભાઈ બેરામજી સાથે પંત્યાલામાં ભેડાઈ બાપડાં બોલેળો વેપાર ચલાવ્યો, ત્યારે ‘પટેલ’, વગેરે ‘ગામડીઆ’ ની અટકથી મુક્ત તેઓ સ્થિતિપાયા હતા. શ્રેઠ્ઠ દાદાભાઈ પટેલની મળગામ મહિલી એસ્ટેટનું ‘મુરત-કુંડ’ તથાવ સોંકાને ધણું આગત્યનું થઈ પડ્યું હતું. તેઓ ૧૭૫૨ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના એકલા પુત્ર શ્રેઠ્ઠ નસરવાનજી પટેલ બાપના મરણ બાદ, ઉમરે પુગી, તેમના પંત્યાલામાં માલતો ભાગ છુટો પડી, ૧૮૦૦ માં ત્યારની ‘રેકૉર્ડર કોર્ટ’ના કાવદાપત્રાણે તે બંધ કીધા પછે, કસાબી ધંધામાં ન પડતાં, મજેલા મોહોટા વારસા ઉપર પોતાનાં મોહોટા કુટુંબ અને અઠતા દરબના અરમ્મોના આધાર રાખી, ૧૩ વર્ષની વયે, ૨ ભેડી અને ૩ પુત્રો મેલી ૧૮૪૧ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના વડા પુત્ર તે આ હકીકતને લગતા શ્રેઠ્ઠ કુરામજી પટેલ છે.

શ્રેઠ્ઠ કુરામજી પટેલને, અજીતાં ‘બનાજી’ ખાનદાનનાં બાઈ સુંનાબાઈએ ઈ. સ. ૧૮૦૪ ની ૨૬ મી જુને મુંબઈમાં જન્મ આપ્યો, તેઓ ‘ઈંગ્લેજ, ગુજરાતી અણેછે. એમને બાપીકા વારસામાં કમુ મળ્યું ન હતું. એમના બે બાઈઓ મી. મેરવાનજી અને હીરજીબાઈ પટેલ, મુંબઈના અજીતા વેપારીઓ હાલ એકાંતવાસ થયાછે. શ્રેઠ્ઠ કુરામજી ૧૮ વર્ષની વયે એક, બે, ‘ઈંગ્લેજ વેપારી પેઢેડીઓમાં કાને લાગી વેપાર સંબંધી સરસ અનુભવ મેળવ્યા પછે, મી. ક્રીસ્ટીય ફીથ અને બમનજી નાનાબાઈ સાથે ભાગમાં “મેસરસ ફીથ બમનજીની કું.” નામથી નવી પેઢેડી ઉઘાડી, તેને ખીલવવા શ્રેઠ્ઠ કુરામજીએ અધાક મેહનત લેઈ, વર્ષોવર્ષ તેનો નફો વધારતા ગયા. પેઢેડી ઉઘડવાને ૧૦ મે વર્ષે મી. બમનજી મરણ પામવે, એ પેઢેડીનું નામ ૧૮૩૭ ની ઓગષ્ટે બદલી ‘મેસરસ ફીથ અને કું.” રાખ્યું, તેમાં પાછલથી મી. વીલીયમ વોલિસ ૧૮૪૪ માં ભેડાયો હતો. મી. ક્રીસ્ટીય ૧૮૪૮ ની જુલાઈએ ભાગ છોડવી લેવાત જવે, એજ સાલમાં શ્રેઠ્ઠ કુરામજીએ બાકી રહેલા ભાગ્યા મી. વોલિસના નામથી પેઢેડીનું નામ બદલી “મેસરસ વોલિસની કું.” રાખ્યું. જેમાંથી એ શેઠ ૧૮૫૬ માં છુટા પડી પોતાનાં વડા પુત્ર મી. ધનજીબાઈને તેમાં સામેલ કીધા. તેનું કાંમ ૧૮૬૨ સુધી ચાલ્યું હતું. ૧૮૬૩ ની સરખાતે એ શેઠ એક નવી પેઢેડી ઉઘાડી, તેમાં પોતાના બે પુત્રો ધનજીબાઈ અને સોરાબજીને મી. બેન શાંડસ સાથે ભાગ કરી આપી, “મેસરસ કુરામજી શાંડસની કું.” નામથી પેઢેડી ખોલી તે હાલ ધણી અજીતી થઈ પડીછે. એમ—લગભગ ૩૦ વર્ષો સુધી જુદી જુદી અજીતી વેપારી પેઢેડીઓ સાથે ભેડાયલા રહી, શ્રેઠ્ઠ કુરામજીએ મોહોટી દોલત, પુરતી પ્રસીધ્ધતા, અને સરસ માન મેલવી એક સાહાસીક વેપારી તરીકે અજીતા થયા હતા, તો, પોતાનાં પ્રજાઉપયોગી અદેર કામોથી મુંબઈ સેહેરના એક પરોપકારી, આગેવાન, જાની મૃદુલ્ય અને સેહેરી તરીકે વધુ ખીલી નીકળી હાલ પુરતા માનીતા બન્યાછે. ૧૮૩૭ ની મુરતની ‘મોહોટી આગ’ થી પીડા-થયાઓને અને ૧૮૪૨ માં એક ‘બળી મથલાં વાહાણ’ના લાચાર થયલા ઉતાઈઓને એઓએ છુટે હાથે મદદ કીધી હતી, તો, ૧૮૪૬ થી મુંબઈમાં આવી વસેલાં જરાણીઓને વખતે વખત મદદ કીધી અને કરતા રહેછે.

—૧૮૪૮ માં મુંબઈનો કોટ ભાગી, ચર પુરી, સુધ્યું મેદાન બનાવવા વીશે ત્યાંની સરકારને સલાહ આપી ઉપાયો

ખતાવનારો 'રીયેટ' કરવા યુરોપીયનો બેગા દેશી શેઠરી આગેવાનોમાં એ શેઠને પણ નેમ્યા હતા. તો એજ સાલમાં એજને આગથી 'એલકીનસ્ટન ઈનસ્ટીટ્યુશન'ના સભાસદ પણ ઠેડવ્યા હતા. 'સ્કુડન્ટસ લીટરરી એન્ડ સાયનટીકી સોસાયટી' એ, એજ વર્ષે ઝુંબર્થમાં—પેહેલવેહેલી સ્કી-કેલવણીનો પાથો નાખી નીશાળ સ્થાપી, તેને એ શેઠે મોહોટી મદદ કીધી હતી. પારશી સ્કી-કેલવણીને આજ ૩૦ વર્ષો થયાં બનતી ચાલુ મદદ અને ઉત્તેજન આપવા, અને ૧૮૫૭ માં 'જરતોસ્તી છોકરીઓની નીશાળ-મંડળી' સ્થાપી, પારશી કન્યા-શાળાઓનો અખત્યાર, 'સ્કુડન્ટસ લીટરરી સોસાયટી'ના હાથમાંથી, તે મંડળીને હસ્તક સોંપવા, અને તેના પ્રયુખ તેમજ ટ્રસ્ટી બની, આજઠીથી જેહેનત લેવા ખાતર એઓ સારી પેઠે બજીતા થયાં છે. ૧૮૫૧ માં ખેતવાડી તરફ સઘળા વર્ણનાં બાળકોને ઈંગ્રેજી-ગુજરાતી મુક્ત કેલવણી આપવા એમના ખરચથી "દુરામજી નસરવાનજી એન્ડો-વરનાકચુર સ્કૂલ" ઉઘડી છે, તો, 'ફોર્ટ રીડીંગ ફ્રમ અને લાયબ્રેરી' પેહેલવેહેલી એમનાજ આશરાથી ઉઘડી ચાલુ થઈ. ૧૮૫૭ માં એમને ઝુંબર્થસરકારે "સુલ્લેહના અમલદાર" નેમ્યા. પારશીઓના લગન, તલાક, અને વારસા હિસ્સા સંબંધી સરકાર પાસે આશ પારા ખાંધી માગવા ઉભી થયલી મંડળીના પ્રયુખ બનવાનું માન એમને મળ્યું હતું. તે કામ ૮ વર્ષો ચાલ્યું તે સઘણો વખત એઓએ બાહોશી અને ચાલાકીથી પોતાનું કામ બખબી તેને કીમતી મદદ આપી, અને એ પારાની જરૂર વીશે તપાસ કરવા ૧૮૬૧ માં ઝુંબર્થ સરકારે નેમિલાં 'પારશી લોક મીસન' નાં એમને એક સભાસદ નેમવે, એ પારાની અગત્ય વીશે ખાતરીપુરવક જીલાસા આપવા એઓ ઘણાજ ઉપયોગી થઈ પડ્યા હતા. એ—પારો બંધાઈ ૧૮૬૫ ની ૧ લી સપ્ટેમ્બરે અમલમાં આવ્યો, અને ઝુંબર્થમાં "ધી પારશી ચીફ ગ્રેડીઓનીયલ કોર્ટ" સ્થપાઈ, તેના એ શેઠને સરકારે પેહેલા 'ડેલીગેટ' નેમ્યા હતા. એમને ૧૮૬૬ માં ઝુંબર્થની સર બાઈલ ફેમરની સરકારે પોતાની પારા-સભાના એક સભાસદ નેમ્યા, તેવીશે ઈંગ્રેજી તેમજ દેશી પત્રોએ એક અવાજથી સંતોષ બતાવ્યો હતો. ધી આનંદેબલ શેઠ દુરામજીએ, એ માનવંત હોધી ૨ વર્ષ વખાણવા બેગ રીતે બખબી છોડ્યો હતો. ૧૮૬૭ માં એઓ ઝુંબર્થ સુનીવરસીટીના 'ફેલો' નેમાયા. ૧૮૬૮ માં હિંદુસ્થાનની વડી સરકારે "ધી નેટીવ ગ્રેડીએન્-બીલ" નામથી એક એવો પારો પસાર કરવા માગ્યો હતો કે, એક દેશી કોઈબી પરખત સ્ત્રીસાથ પરણવા રાજી થયે, તેને સરકારે ઠેડવેલા રેજીસ્ટ્રાર પાસ જઈ, પરસપરસની ખુશીનો એકરાર કરી, નોંધાવી, સર્ટીફિકેટ ચેલવવે, થયલાં લગન કાયદાસર ગણાશે. આ પારો પારશી કોમને નહીં લાગુ પાડવા શેઠ દુરામજીનું—પેહેલું ધ્યાન દોરવે, તેના ઉપાય લેવા, ૧૮૬૮ ની ૧૫મી દિસેમ્બરે કુલ પારશીઓની એક ગંજવર સભા બોલાવી, તેવીશે અરજી કરાવી હતી તે, વડી સરકારે ખાદાલ રાખી હતી. ૧૮૭૦ માં એ મોહોટાં નામ અને કામના ઉપયોગી શેઠરીની એક ઓઈલ-પેઈંગ 'છબી' ખુલાના કાઉનસીલ હોલમાં ચેલી છે. એઓ 'સર જમશેદજી જીજીભાઈની ધર્મની સ્કૂલ' ની રેનેજીંગ-કમીટીના સભાસદ હતા. 'બોમ્બે એસોસીએશનની સભા' ના, તેમજ 'બોમ્બે થ્રાંચ ઓવ ધી ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસીએશન' ના નાયબ-ચરનશીન છે. હિંદુસ્થાનના માજી વાઈસરોય લોર્ડ નોર્થ પુકે, એ શેઠ વીશે લંડનમાં જહેરવીયારો જણાવ્યા હતા, તેના થોડાક બોલો જણાવ્યે:—"ઝુંબર્થના સારી પેઠે માન પાનેલા પારશીઓમાં દુરામજી નસરવાનજી ચહતું માન ધરાવે છે, તેમને સઘણી વર્ણના લોકો ઘણું આદરમાન અપે છે અને તેઓ ગરીબોથી ચલવાયલા છે. ઝુંબર્થના પારશી શેઠીઆઓમાં જુજરની ખાતર એઓ વધુ માન પાનેલા છે." એ શેઠે વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપ્યું છે, મહાબલેશ્વરમાં 'ધર્મશાળા' નાધવો 'બંધ' અને 'ટાંકાં', તો, સાતારા તરફ જેહેરામાં એક 'ધર્મશાળા' અને સુરત અને છાસ્ટી તરફ 'કુવા' બંધાવ્યા છે. ૧૮૪૫ માં એઓ-એ મજગામમાં મોહોટું ચાંદરીઆન બંધાવ્યું તેનો આજ ૩૬ વર્ષો થયાં મોહોટો ખરચ ચલાવે છે. 'વાંદરાના સરકારી ધર્મના દવાખાનાં' ને એઓએ મદદ આપી, અને ઈરાંલમાં વસતા લાચાર જરતોસ્તીઓ ઉપરથી જીલમી 'જીઆ' નો કર કહાડી નાખવા અને તેમના બાળકોને કેળવવા, જેહેનત લેવા સાથ મદદ પણ કીધી છે. ઝુંબર્થની 'જરતોસ્તી કન્યા-શાળાઓ' માં અને 'નવસારીની મદ્રેસા' માં એમના નામની "સ્કોલરશીપો" સ્થપાઈ છે.

છાસ્તીમાં થીમોરથી આનીક માત્ર વચ્ચે રૂ. ૧૦,૦૦૦ અરથે એઓએ 'પાકી સડક' બંધાવી, અને ઝુંબઈની 'ગ્રોપ્રાએટરી સ્કૂલ'ને, 'આંખના દવાખાનાંઓ'ને, ધોળીતલાવની શાખા- 'નેટીવ નેનરલ હીસ્પેન્સરી' ને, 'કોઠના ધર્મનાં દવાખાનાં' ને, બોમ્બે એસોશીએશન' ને, નવસારીની 'નરતોસ્તી મેદ્રસા' ને, ઝુંબઈના 'સેલરસ હોમ' નાં અને 'ગોદીનાં 'કંડો' ને, તેમજ દુખમાં અને દરેકેદરે બંધાવવા મદદ આપી છે. એમની અહેર સમાવતોના આંકડા નીચે જણાવ્યે:—

ઝુંબઈમાં પારશીઆનું ઈ. સ. ૧૮૪૫ માં આતરા બેહેરામ બંધાવ્યું, અને તેનો આજસુધી અરચ	૧.
આણ રાખવા	૫૭,૦૦૦
થીમોરથી આનીક માંમ જવાની બહેર પાકી સડક વગેરે ધર્મેશાળા હોલો, કુવા, ઈસ્લામી બંધાવ્યા	૨૬,૫૫૦
ઝુંબઈમાં સધળી ન્યાતબતના ખાળકોને સુકત કેળવણી આપવા ૧૮૬૧ માં સ્કૂલ ઉઘાડવા ઈમારત ખરીદી, અને તેનો આજ સુધી થયેલો આણ અરચ.....	૧૬,૦૦૦
બહેર કેળવણી અને વિદ્યા સ્થાપને મદદ	૧૮,૮૦૦
ઝુંબાઈ અને દેશાવરનાં પારશીઆનાં બહેર ધર્મેશાતાંઆને, અને ઝુંબઈની પારશી પંચાયતને મદદ...	૧૦,૧૦૦
ઈરાંલુના નરતોસ્તીઆની હાલત સુધારવા અને ઝુંબઈના લાચાર ઈરાંલુઆના ફૂંડોમાં	૧૨,૦૦૦
તોફાન, દુકાળ, આગ, વગેરેના ફૂંડોને મદદ	૧૫,૬૦૦
બાવલાં, જેમોરીયલ, બહેર રાશાની, અને ટેસ્ટીમાનીયલનાં ફૂંડોમાં	૧૪,૩૨૫
બહેર ધર્મેના દવાખાનાં, ઈસ્તીતાલ, કસરતશાળા અને લાયબ્રેરીઆને મદદ	૬,૫૦૦
ઝુંબઈની 'વીક્ટોરીઆ ઓન્ડ આલબર્ટ મ્યુઝીઅમ અને ગારડન'નાં, અને 'સેલરસ હોમ'નાં ફૂંડોમાં...	૨,૮૦૦
સુદેસીમાં ફરી પેડલા પરબતોને બહેર મદદ	૬,૦૦૦
દુખમાં, અગીઆરી, અને પાંજરાપેસિયાનાં ફૂંડોમાં	૬,૪૦૦

જયથી રકમોની અંદર એ શેઠે કીધેલી નાંધણી પુષ્કળ બક્ષેલો જોરતા, એમની એકંદર અહેર બક્ષેસનો આંકડો રૂ. ૨,૫૦,૦૦૦ નો થવા અથકે. ઝુંબઈ શેહેરમાં એમની બોહોળી સ્થાવર મીલકત વગેરે છાસ્તીમાં, થીમોરની નબ્દીક 'અણીક' અને 'બોરલુ' ગામો છે, તો, 'માની' ગામમાં ઉઠપ એકર જમીન છે. એઓ હાલ વેપાર ધંધો બંધ કરી મીલકતની આવક ઉપર ધણું કરી એકાંત રહી, કદાચળ અહેર હીલચાલમાં બાગ લે છે.

શેઠ ફૂરામજી નાધથી જન્મે, બાઈ દીનબાઈ સાથ પરલ્યા, તેઓને થયલા ૫ પુત્રો મહિલા ૩, ધનજીબાઈ, સોરામજી અને આણેકજી હવાત છે, તો, ૩ બેટીઓ મહિલા સ્ત્રીક જીવે છે. મી. ધનજીબાઈ જન્મજી તરફના ગણાતા સ્ત્રીક વિલાઅન્વાસીએ ધણુક પ્રસાદો રમ્યાં છે. મી. સોરામજી સ્ત્રીક ફેતેમંદ વેપારી અને જાણીતા રોહિરી છે. અને મી. આણેકજી વેપાર બંધ કરી સ્ત્રીકાંતવાસ થયા છે. શેઠ ફૂરામજી પોતાની—પાઠથી તલુ પેડીને જોવા બાવરાશાથી થયા છે, તો, ઝુંબઈમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયલા જુનરમ પારશી રોડીઆઓની સદ્ મહિલા સ્ત્રીઓ સ્ત્રીકલાલ હવાત રહેલા છે. તેઓ ઝુંબઈના જાણીતા, માનીતા, અને દરબબવાલા રોહિરી છે. તેમને ધણુંકરી દરેક બહેર સભામાં જુનરમીઆતર પ્રજાની ખુશી મલે છે. તેઓ ધણુજ શંક, મીલનસાર, નરમ, દયાલુ, અને સાદા ગૃહસ્થ છે.

બચ્ચાજી જીજીભોય એસ.સી.

BYRAMJI JEEJEEBHoy, Esq., C.S.I.,

EX-MEMBER, LEGISLATIVE COUNCIL, BOMBAY.

Hon'ble Mr. Byramji Jejeebhoy, C. S. I.

MR. BYRÁMJI is the great-grand-son of Sett Merwánji, who was the head of the well-known "Mugá" family among the Parsis. His grand-son Jejeebhoy rose from small beginnings to be broker simultaneously to nine first-class English trading-houses in Bombay and agent to several French merchant ships. He was a gentleman of diligence, integrity, and enterprise. He took a principal part in starting the 'Bombay Steam Navigation Company' in 1841 which in ante-railway times plied their steam-ships between Bombay and the ports of Gujáráť. He also took a—leading part in organising the 'Bombay Chamber of Commerce,' and was one of the active promoters and directors of the 'Oriental' and the 'Commercial Banks' in Bombay. He was a merchant of extensive transactions and an—acknowledged leader of his community. In March 1836 he laid out the enormous sum of Rs. 50,000, in building and providing for a Fire-Temple at Coláábá, and expended another noble sum in providing elementary education to the Parsi and other native children in Bombay and Gujáráť and in aid of several Parsi charitable funds. In his will he set apart Rs. 2,00,000 in 'trust' for his sons, to maintain from its interest, the several institutions founded in his name and for the grant-in-aid to the needy and indigent Parsis. A short sketch of this illustrious Parsi gentleman has been given with his 'portrait' in the issue of the "*Illustrated London News*" of the 4th August 1849, the year in which he died. He left four sons, Merwánji, Bamánji, Sorábjí, and Byrámji, the last and youngest, is the subject of this memoir.

Mr. Byrámji was born in Bombay on 15th June 1822. He knows English and Gujáráťi. He had from his father acquired a strict training in mercantile details and in public life. He gradually advanced as a merchant as well as a public citizen, and in a few years—became the director of several Banks, Insurance Companies, and Spinning and Weaving Mills, receiving occasionally thanks of their shareholders for watching over their interest with a special care. The Bombay Government made him a 'Justice of the Peace' in 1855, a 'Fellow' of the University in 1867, and a 'Delegate' of the Parsi Chief Matrimonial Court. He has resigned his delegateship. His public spirit and influence led to his nomination in the Bombay Legislative-Council on 7th August 1868. He was re-appointed in 1870, and in August 1872 he retired. Hon'ble Byrámji's legislative career bespoke a tone of independence, as it appears from his taking a prominent part in discussing the following 'bills' brought before the Council:—The 'City Survey Bill' in 1868, 'Town Duties,' and the 'Cotton Fraud Bill' in 1869, 'Grant-in-aid to the spread of education from the Municipal Funds,' the 'Bunder Fees' in 1870, and the 'Festival Tax Bill' in 1871. For this active public service the Hon'ble. Mr. Byrámji received on his retirement from the Council, a—public 'address' from the people of Ahmadábad, Surat, Broach, and Nausári as well as from his friends and admirers in Bombay. Her Most Gracious Majesty the Empress of India was pleased to confer upon him the title of the "**Order of the Companion of the Star of India**" on 1st January 1876. Sir Phillip Wodehouse, then Governor of Bombay,

* Ex-Member, "Legislative-Council," Bombay.

addressed Mr. Byránji in the public *durbár* held on the occasion :—"The valuable services you have rendered as an important citizen to the people and to the Government, in lieu of which Her Imperial Majesty has conferred upon you the title of the "Star of India," and I am commanded to give you the medal and other insignia relating to the same in a public *durbár*. It gives me great pleasure to execute the order. I am much rejoiced to see that your public services are thus repaid." Mr. Byránji was deputed to appear by the Bombay Government, in the Imperial Delhi Assemblage on the 1st of January 1877, and was there presented with a silver 'medal' by the then Viceroy. He—opened at Mahamudábád the "Manekbái charitable-dispensary" in 1869 at the cost of Rs. 5,000 in memory of his late wife Bai Manekbái. He has supplied the long-felt want of Medical Schools by princely donations of Rs. 40,000 for a school in Poona in 1878, and of Rs. 20,000 for another, in Ahmadabád in 1879, both—being known after his name. He has made a contribution also to the funds of the 'Grant Medical College' in Bombay, and of Rs. 5,000 for opening the "Tanna High-School" in 1880 which has now been known as the "Byránji Jejeebhoy High-School." The residents of Tanna gave him a public 'address' in return for his liberality. Following the steps of his philanthropic father he has given away the interest of a sum of Rs. 2,12,500 in trust to be devoted to charitable purposes. His public charities may be enumerated as follows :—

For the "Byránji Jejeebhoy Medical School" at Poona.....	Rs. 40,000
For a similar school in Ahmadabád.....	" 20,000
For Charitable Dispensary in Mahamudábád and in Salsette	" 20,000
For opening the Tanna High School Rs. 5,000, and contributed to the Parsi Girls' Schools, Bombay	" 7,500
Contribution to the Parsi Panchayet's Funds in Calcutta and other several Parsi public funds	" 3,100
To the Albert Edward Institution in Poona and the Victoria and Albert Museum in Bombay	" 3,000
Towards a scholarship in the Bombay University after the name of his late wife Manekbái, and donation to the Gujaráti Provincial College	" 3,000
Contribution to the Gujaráti class in the Grant Medical College, Bombay, and subscribed to the 'Medical Women for India' Fund	" 4,000

Taking his numerous other small charities in lump the amount comes to more than Rs. 1,10,000. Mr. Byránji is well-known as a principal citizen and capitalist in Bombay. He owns an extensive estate in Salsette called 'Gorgam,' besides numerous bungalows and houses in the town of Bombay. Though he has been a retired gentleman for some years he takes a leading part in almost every public question and movement. He is a gentleman of affable and courteous disposition, of simple but engaging manners, and very obliging to all who seek for either advice or aid.

Mr. Byránji is a widower, and has an only son Mr. Nanabhoy, a Justice of the Peace of Bombay. His grandson, Mr. Rastamji, is a bright and promising youth of 22.

એનરેબલ* શ્રેઃ બેરામજી જીજીભાઈ, ને. પી.

સી. એસ. આઈ.

શ્રેઃ બેરામજી, વખણાવતાં “યુગ” આનંદાંતથી ઉતરેલા છે. એ આનંદાંતી-અડક એમના મુળ વડીલ શ્રેઃ બેરામજી યુગા જનમાવા ઉપરથી નીકળી, તેઓ, એક પુત્ર દાદાભાઈને મેલી ઈ. સ. ૧૮૨૧ માં યુગ્યો. શ્રેઃ દાદાભાઈ જીની એવલાઈ અને બલા મુશી આતર સાઈ માંન મેલી ૧૮૩૧ માં એક પુત્ર જીજીભાઈને મેલી સ્વર્ગવાસી થયા. શ્રેઃ જીજીભાઈ ૧૭૮૫ માં જનમા, અને ૨૦ વર્ષની વયથી ઇંગ્લેન્ડ પેદીમાં વેપાર સંબંધી તાલીમ લેઈ, જીવી મહેનત અને ધર્માનદારીથી એકદમ વધી ખીલી નીકળી, ૭ જાણીવી ઇંગ્લેન્ડ વેપારી પેદીઓના દલાલ બની, આવક, આંક, અને આવક વધારી, વળી કેટલાંક રેન્ચ વાહાણોના આડવીઆ પલુ બની, મુંબઈ અને દેરાણના—પેહેલા વર્ગના વેપારી ગણાયા હતા. ૧૮૪૧ થી મુરત અને સુલતાનના બંદરા વચ્ચે આગળોટા ફરતી કરનાર “એલિ સ્ટીમ નેવીગેશન કં.” ને ઉભી કરનારાઓમાં એઓ મુંબઈ, તેમજ મુંબઈની “એક્સપ્રેસ એન્ડ કોમર્સ,” અને “એડીએટલ” તેમજ “કમર્સીયલ” બેંકોનાં આગેવાન સ્થાપનાર, અને છેલ્લીના ડાયરેક્ટર પલુ હતા. ૧૮૩૧ ના માસમાં એઓએ, બોહોટ કોલામે રોહનરાણી પારશીઓની એક ‘કેરેમર’ રૂ. ૫૦,૦૦૦ ને ખરચે બાંધી, તેના આલુ ખરચ સાથે ખીજી રકમ હેલાવથી કાઢાડીગયા; તે હાલ સારી રીતે ચાલે છે. સર્વે યાતના બાળકોને મફત કેલવણી આપવા એઓએ રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦ નું મોહોટું ફંડ સ્થાપ્યું, અને ધણીક જાહેર ધર્મેઆતાઓને રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ ની મદદ કીધી હતી. પારશી પંચાયતના તેઓ એક આગેવાન અકાબર હતા. તેઓએ, પોતાની પાછલ બેહોળી દાલત અને માલ ખીરાશ મેલી આ કુળના છોડી જીવી વખતે રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦ ની પાદરાણી રકમ હેલાવથી કાઢાડી તેનું “મરહુમ શ્રેઃ જીજીભાઈ દાદાભાઈને ધરમઆતું” નામ રાખી, તેના બ્યાજમાંથી, પોતે મુંબઈમાં સ્થાપેલા ધર્મેઆતાઓ,—તે ૧૮૩૧ માં ઉઘડેલી “શ્રેઃ જીજીભાઈ દાદાભાઈ જરતેસ્વી મદ્રેસા” અને ૧૮૪૪ માં બોલેલી ૩ “જીજીભાઈ દાદાભાઈ ઇંગ્લેન્ડ યુનિવર્સિટી અને જંદની નીરાણો,” તેમજ મુરત, ભરચ, એલાવ, તવરી વગેરે શહેરોમાં સર્વે યાતના બાળકોને કેલવણી આપવા બોલેલી “ધર્મેની-નીરાણો,” એ સંધાનો આલુ ખરચ કરવા ફરમાવી ગયા. જે દરવર્ષે રૂ. ૧૪,૦૦૦ ના થતા બોલાવ છે, અને વળી તેમાંથી નાચાર પારશીઓને મદદ પલુ આપવા વીલમાં ફરમાવી જઈ, તેના દૂરીઓ, પોતાના પુત્રોને જ કેડવી ગયા. શ્રેઃ જીજીભાઈ દાદાભાઈ ૧૮૪૯ ના મેમાં સ્વર્ગવાસી થયા તે વર્ષની ૪ થી એઓજના “ધલ-સ્ટ્રીડ લંડન ન્યુસ” માં એમની જીવી સાથે ટુક જન્મ-ચરીત્ર જપાઈ હતું. એમના ૪ પુત્રો બેરામજી, જમનજી, સેરામજી અને બેરામજી, મહિલા હેવાત રહેલા છે. આ હકીકતને લગતા શ્રેઃ બેરામજી, સી. એસ. આઈ, વીરી જણાવે.

શ્રેઃ બેરામજીને મુંબઈમાં બાઈ લીરબાઈજીએ ૧૮૨૨ ની ૧૫ થી જીને જન્મ આપ્યો, તેઓ ઇંગ્લેન્ડ, સુલતાની બાપા જણે છે. બાપના ચાલતા બોહોળા વેપારના વખતમાં તે સંબંધી પોતે જ્ઞાન અને અનુભવ જોળી, વેપારમાં પડી, સારી પુંજી જોળ્યા પછે, તેમાં વધુ યુંતાઈ મેહેનત અને ચાલાકીથી તેને અઘી રીતે ખીલવી મોહોટાં નશીમે પુઆ. એમ એઓ એક હાથ ઉપર બોહોળો વેપાર કરતા, તો બીજી તરફથી પ્રજા ઉપયોગી જાહેર કામોમાં પડતા રહેવે, મુંબઈના એક પ્રખ્યાત વેપારી તેમજ અગત્યના શહેરી થઈ પડી વખણાતા ચાલ્યા.

* મુંબઈની “સેન્ટ્રલ ટ્રેડિંગ કોમ્પાની” ના માણ-મુબારક, ૧૯૬૮-૭૨.

બોડીક મોહોટી બેંકો વગેરે, લીમીટેડ, અને સ્પીનિંગોના એઓએ લાંબી મુદત સુધી 'ડાયરેક્ટર' બની, મેહનત અને હોશિયારીથી તેઓનું કામ બજાવી, બાળીદારોને સારો લાભ કરાવે તેઓ તરફથી—ઉપકાર સાધતું માન મેળવ્યું હતું. “રોયલ સ્પીનિંગ મીલ” ને ૧૮૫૮ માં સ્થાપવા એઓએ આગેવાન બાળ લીધી હતી. મુંબઈ સરકારે એમને ૧૮૫૫ માં “સુલ્લેહના અમલદાર,” તા, ૧૮૬૭ માં ત્યાંની ‘સુનીવર-શ્રી ટીના ફેલો’, અને ૧૮૬૫ માં “ધી પારસી મેટ્રીસોનીયલ કોર્ટ” ના ‘ડીલીગેન્ટ’ ઠેકઠા, એ છેલ્લો હોધ્યો હાથ એઓએ છોડ્યો છે. ૧૮૬૮ ની ૭ મી ઓગસ્ટે મુંબઈની સર સેમોર ફીલડરફડની સરકારે, એમને પોતાની લોકલ-કાઉનસીલના સભાસદ ઠેકઠા, તેની મુદત પુરી થતાં, ફરીથી ૧૮૭૦ ના ઓગસ્ટમાં બીજી વાર એમને નમ્યા હતા. એમ ચાલુ ૪ વર્ષો, તે ૧૮૭૨ ના ઓગસ્ટ તુલક એ હોધ્યો ઓનરેબલ ચેક મેરામજીએ પુર આપખખત્યારી અને ચાલાકીથી બજાવી, રૈયતના લાભ અને સરકારના કાયદાને લગતી બાબતો ઉપર તકરારો કીધી અને બાઠ બીડી, તેઓમાં મુખ્ય:—‘સીટી સર્વે બીલ,’ ‘ઠાઉન ડ્યુટીસ,’ ‘રેનાં કાંવનાનો ધારો,’ ‘મ્યુનીસીપલ ફંડમાંથી કેલવણી ખાતાને મદદ,’ અને ‘બંદર ફીઝ’ ને લગતા પસારથતા ધારાઓ વીરે હતી. ૧૮૬૮ માં ‘ધી સીટી સર્વે બીલ’ ને પસાર થતી વખતે, તેની કેટલીક જીલ્લી કલમો અને અપૂર્ણ બાંધણી વીરે એઓએ મજબૂત તકરાર લઈ કાયદેમંદ સુચનાઓ કીધી, તે વધુ મતે પસાર થઈ હતી. ૧૮૬૯ માં ‘ઠાઉન ડ્યુટીસ’ ને લગતું મરીમોના આધ ખોરાક ઉપર કર નાખનારાં બીલને એઓએ—જીલ્લાત બજુ પોકારી, તેનાં માઠાં પરીણામોનો આબેહુબ ચીતાર અસરકારક રીતે આપી, તે રદ થવાથી રાખેલી આવકને ધક્કો ન પુગવાના ઉપાયો બતાવ્યા; તેની તરફેણમાં વધુ મત પડ્યાં હતાં. ટુકમાં જણાવે કે, એમન ૧૮૬૯ ના ‘કોટન ફોડ એક્ટ,’ અને ૧૮૭૦ ના ‘બંદરફીઝ’, વીરેના બીલોની તકરાર વખતે પણ એઓએ વળનદાર, કીમતી, અને અસરકારક તકરારો લેઈ કીમતી સૂચના કીધી હતી. એ બંદર સેવા બજાવવા ખાતર એમને, એ હોધ્યો છોડતી વખતે, મુંબઈમાં ‘માનપત્ર’ મળવા ઉપરાંત અમદાવાદ, ભરૂચ, સુરત, નવસારી અને સચીન તરફથી પણ મળ્યાં હતાં. એમની કલ્પક બંદર સેવા ખાતર, અહારણીએ, એમને “ઓરડર ઓવ ધી કમ્પેનીઅન ઓવ ધી સ્ટાર ઓવ ઇંડ્યા” નો માન બર્થો એતાબ ૧૮૭૬ ની ૧ લી અનેવારીએ બલ્યો, તેની દિવા એ વર્ષની ૧૦ મી એપ્રિલે મુંબઈના ત્યારના ગવરનર સર ફીલિપ વોડહાઉસે, પરેલના સરકારી મેહલમાં એક દબદબા બરી દરબારમાં કરતી વખતે, તેણે, એ સેઠની વખાણમાં કહ્યું હતું કે:—“તમેએ મુંબઈના એક સેઠેરી તરફ સરકાર તેમજ પ્રજાની જે કીમતી સેવા બજાવી છે, તેના બદલામાં નામદાર અહારણીએ તમને “સ્ટાર ઓવ ઇંડ્યા” નો એતાબ બલ્યો, તેને લગતા ચાંદ સાથની બીજી અલામતો આ દરબાર બરી બલ્લવા અને ફરમાન મળ્યું, તે બજાવતાં મને બારે હરખ ઉપજે છે. સરકારની તમેએ બજાવેલી કીમતી સેવા, અને લોકોઉપયોગી કામો કરવાની કદર, આવી રીતે બુબધલી જેઈ હું મન થયો છું, એ એતાબ તમે લાંબી છંદબી બોગવી વાપરએ.” ૧૮૭૭ ની ૧ લી અનેવારીએ દીલ્લીમાં બરાધરી સાહનસાદી દરબારમાં સાંચેલ થવા એમને ખાસ નોતરે કરી બોલાવી લાઈસરેયે એક ફાનો ‘ચાંદ’ આપ્યો હતો. પુણામાં વેદકશાળા સંબંધી—જીલ્લા પુરી પાડવા, એ સેઠે ૧૮૭૮ ની ૧૩ મી દીસેમ્બરે રૂ. ૪૦,૦૦૦ ની પાદસાદી બક્સેસ કીધી, તેને “મેરામજી જીજીભાઈ મેટ્રીકલ સ્કુલ” નામથી ઉઘાડી ચાલુ કરતી વખતે, ત્યારનાં ગવરનર સર રીચર્ડ ટેમ્પલે એમની એ મોહોટી ઉદારતા અસરકારક શબ્દોમાં વખાણી હતી. વળી અમદાવાદમાં પણ એમની રૂ. ૨૦,૦૦૦ ની બક્સેસથી એવીજ એક “મેરામજી જીજીભાઈ મેટ્રીકલ સ્કુલ” ૧૮૭૯ માં ઉઘડી છે. એ સેઠે ધાણામાં રૂ. ૫,૦૦૦ ને ખરચે ૧૮૮૦ માં “મેરામજી જીજીભાઈ હાઈસ્કુલ” ઉઘાડી, ત્યાંના રેહેવાસીઓ તરફનું એક ‘માનપત્ર’ મેળવ્યું છે. એઓએ રૂ. ૨,૧૨,૫૦૦ ની કાહડીથી રકમનું બ્યાન, ધર્મે કરવા ખાતર ‘ફ્રીમેસી ટ્રસ્ટ સેલેમંટ’ માં આપી, તેના પોતાની સાથ બીજા ૬ ટ્રસ્ટીઓ નેમી, તેમાંથી પોતે દરવર્ષે રૂ. ૨,૦૦૦ નો

THE LATE

Ardeshar Hormasji Whadia, Esq., J. P.

THE LOWJI FAMILY claim descent from Náoji *alias* Lowji, who lived in 'Siganpore,' a suburb of Surat, and was employed under the Parsi master-builders in the—Surat Docks, then the largest in India under the Mogul Empire. It is said that, he was invited to Bombay by the Agents of the "East India Company" with a staff of clever ship-building carpenters in 1735. Since then,—the family has been known as the "Whadiá" or ship-building family, one branch of which has turned into princely merchants, while the other has over a *century* and a *half*, stuck to the profession of master-builders from generation to generation in the Bombay Docks. Shortly after Mr. Lowji's arrival the—first Dock in Bombay was constructed under his supervision. He served for 39 years, and built 34 ships, including several cruisers and men-of-war. He died on 3rd July 1774, leaving two sons, Manekji and Bamanji; the former succeeded his father as master-builder, and the latter became his assistant. In times of war, when the British fleet lay at anchor in Bombay, they were repaired so very speedily and satisfactorily, and a new ships of war built so opportunely, that the Admiral Sir Hughes,—rewarded the two brothers with gold 'medals,' and the late "Honorable Board of Directors" made them an *hereditary* present of land on 19th December 1783. The two brothers built 33 ships during their tenure of office. The youngest brother, Bamanji died in 1789, leaving five sons, the youngest among whom was Hormasji Whadiá, born in 1765, who turned out a famous merchant. He had built his own trading ships, and projected to build 'cotton-presses.' In 1807 he built a Fire-Temple in memory of his father, which was much extended by his sons in 1830. In 1815 he leased from the Government "*Kurlá*" village, in Sálsette and improved it considerably. He died in 1825, leaving his extensive trade and estate in charge of a Trustee to manage for the benefit of his three minor sons. The youngest of them was Mr. Ardeshar Whadia, the subject of this memoir.

Mr. Ardeshar was born in Bombay on 19th August 1812. He knew English and Gujáráti. On attaining to their majority the three brothers, Bamánji, Rastámji and Ardeshar, took up their father's business, and commenced trading jointly in 1833 under the style of 'Messrs. Bamánji, Ardeshar & Co.' Their connections extended to China and to Europe, and they built 3 ships for trade. In 1839 the three brothers purchased from Government "*Kurlá*" village for Rs. 20,000 on the expiry of their father's lease, *reserving* to the Government the right to collect revenue *only* from the 'palm' and 'date' trees. Rastámji, dissolved his connection with the partnership in 1847, and the two brothers continued the firm. On the death of Mr. Bamánji in 1861, Ardeshar conducted the business on his own personal account, and made an enormous fortune. In 1837, he was elected Non-resident Member of the 'Royal Asiatic Society' in London; in 1840 a "Justice of the Peace," and in 1841 an Honorary Commissioner

THE LATE

Ardeschar Bomanji Whadia, Esq., J. P.

THE LOWJI FAMILY claim descent from Náoji *alias* Lowji, who lived in 'Siganpore,' a suburb of Surat, and was employed under the Parsi master-builders in the—Surat Docks, then the largest in India under the Mogul Empire. It is said that, he was invited to Bombay by the Agents of the "East India Company" with a staff of clever ship-building carpenters in 1735. Since then,—the family has been known as the "Whadia" or ship-building family, one branch of which has turned into princely merchants, while the other has over a *century* and a *half*, stuck to the profession of master-builders from generation to generation in the Bombay Docks. Shortly after Mr. Lowji's arrival the—first Dock in Bombay was constructed under his supervision. He served for 39 years, and built 34 ships, including several cruisers and men-of-war. He died on 3rd July 1774, leaving two sons, Manekji and Bamanji; the former succeeded his father as master-builder, and the latter became his assistant. In times of war, when the British fleet lay at anchor in Bombay, they were repaired so very speedily and satisfactorily, and 2 new ships of war built so opportunely, that the Admiral Sir Hughes,—rewarded the two brothers with gold 'medals,' and the late "Honorable Board of Directors" made them an *hereditary* present of land on 19th December 1783. The two brothers built 33 ships during their tenure of office. The youngest brother, Bamanji died in 1789, leaving five sons, the youngest among whom was Hormasji Whadia, born in 1765, who turned out a famous merchant. He had built his own trading ships, and projected to build 'cotton-presses.' In 1807 he built a Fire-Temple in memory of his father, which was much extended by his sons in 1830. In 1815 he leased from the Government "*Kurlá*" village, in Sálsette and improved it considerably. He died in 1825, leaving his extensive trade and estate in charge of a Trustee to manage for the benefit of his three minor sons. The youngest of them was Mr. Ardeschar Whadia, the subject of this memoir.

Mr. Ardeschar was born in Bombay on 19th August 1812. He knew English and Gujaráti. On attaining to their majority the three brothers, Bamánji, Rastámji and Ardeschar, took up their father's business, and commenced trading jointly in 1833 under the style of 'Messrs. Bamánji, Ardeschar & Co.' Their connections extended to China and to Europe, and they built 3 ships for trade. In 1839 the three brothers purchased from Government "*Kurlá*" village for Rs. 20,000 on the expiry of their father's lease, *reserving* to the Government the right to collect revenue *only* from the 'palm' and 'date' trees. Rastámji, dissolved his connection with the partnership in 1847, and the two brothers continued the firm. On the death of Mr. Bamánji in 1861, Ardeschar conducted the business on his own personal account, and made an enormous fortune. In 1837, he was elected Non-resident Member of the 'Royal Asiatic Society' in London; in 1840 a "Justice of the Peace," and in 1841 an Honorary Commissioner

THE LATE **ABDASSEE NORMANJ, ESQ., J.P.**

of the 'Court of Requisition.' He established the 'Bank of Western India' in 1843, and was a Director in the 'Oriental' and the 'Commerical Banks,' as well as appointed Life-Chairman of the 'Kurla Spinning and Weaving Mills.' His noble charities have been specially directed towards medical dispensaries, relief funds, public tanks, and in affording monthly grants to respectable families in distress. He gave Rs. 30,000 to Government for opening an Hospital in the Kurlá village, Rs. 10,000 for opening a Charitable-Dispensary in Eláv village near Surat, and spent Rs. 15,000 in building a Tank in Marwár. His public charities may be enumerated :—

To charitable dispensaries, and donation fund to the 'Grant Medical College'	Rs. 1,44,000
Towards relief from fire, famine, tempest, &c.	" 24,800
In building tanks and wells	" 21,000
To public libraries.....	" 1,000
	<hr/> Rs. 1,90,800 <hr/>

His *annual* private donations to ruined but respectable families and indigent poor have been surmised to be Rs. 40,000. He was offered a seat in the Legislative-Council by the late Government of Bombay, which he however thankfully declined. He was always indifferent to public honors. He died on 18th May 1882, leaving property worth about Rs. 36,20,000. To commemorate his memory the family opened a charitable-dispensary in his name in May 1882. The Shareholders of the "Kurlá Spinning and Weaving Mills" in a meeting held on 7th March 1883 voted a marble bust to be placed in the Mills. Mr. Ardeshar lived almost retired from public life some time previous to his death, and was—always esteemed as a shrewd merchant and a popular citizen. He was a gentleman of simple and obliging manners, of affable disposition, and of a very generous heart.

Mr. Ardeshar was twice married, the widow who survived him being Mehrbái, an educated and accomplished Parsi lady of position. He left seven sons—Mr. Nasarwánji, (besides three daughters by his first wife,) and Messrs. Hormasji, Bamanji, Pestanji and Jamsetji, and two others and seven daughters by his second. The daughters following the example of the mother—are all well educated.

મરહુમ

વાહાડીઆણ અરદેસર હોરમસણ, ને. પી.

એ મના મુળ-વડીલ નવજી ઉદે “લવજી” મુરત તરફનાં ‘સીંગલપોર’ ના વતની હતા. તેઓ ઈ.સ. ૧૦૩૫ માં—પહેલ્લા

* ઉપનામો વડા પારથી ખીલડર અથવા ‘વાહાડીઆ’ના હાથ હેળવ રહ્યા હતા. કે ભાઈ, ઇંજિનેરે હસ્તક અવિધાં મુંબઈમાં*
૨ એ બાઈસ, —શીંગીઆના વખતની નાધલી ગોદીઆ હતા. મુરતમાં લવજી વાહાડીઆ ભલી ચંચલાઈથી વાહાણો બાંધવાના હુજરમાં
‘કેકેશર્મન’ સાથ સરસ નીવડવા, ત્યારે મુંબઈના બારામાં પોલી ઇંગ્લેન્ડ મનવારને તળીઆ બરાણું પાણી બંધ કરવા બીવેલા સધળા બીવારો
૫૨૫૫, ત્યારે તેના સસરા હીન્ડી નીધળ જીવે, ત્યાંની સરકારે, મુરતની ભણીલી ગોદીમાંથી ભણીલા થયલા લવજીને બાગવગથી બોલાવ્યા હતા. તો, ખીજી
૩૧થી રામજી, મું- તરફથી સરકારી દરીઆખાતાને ધગતા દસ્તાવેજોને આધારે એમ ભણાવેલે કે, મુરતની મોહોડી ગોદીમાં માછ ‘હરજી
૫૮૫ મી સપતેઆવ ૪૦૦૫ કુંપની’ સરકારનું એક મોહોડું વાહાણુ લવજી વાહાડીઆની રેખરેખ અને બીપરીપણુ હેળવ બંધાવે, ઇંગ્લેન્ડ
૧૯૧૨ માં, જે દરીઆવરથી વડા અમલદારે એમની ચાલાઈ ભેડ, તે વખતે મુંબઈમાં બાંધવા બારેલી ગોદીઆ એમનાજ ઉપરીપણું
રામજીના આ- હેળવ બંધાવવા, તેણે મળજીત બધામણુ કરે, એમને બોલાવ્યા હતા. અહીં વાત મગે તે હોય, પણ લવજી વાહાડીઆને,
આ- હોવા હતા.

૧૦૩૫ માં મુંબઈ સરકારે થયું બાગવગથી બોલાવે તેઓ, પોતાના ભાઈ સોરાળજી વગેરે વાહાણુ બાંધનારા થોડાક
હુશીઆર કામદારો સાથે ત્યાં આળા—એમ વાહાડીઆ આનંદાનના દરખતે મુંબઈમાં પહેલેપહેલી ૧૪ ૫૬ડી, તેની
હાથ પુખ્ત થયથી ધણીકે દૂળવંત દણો મુંબઈમાં સારા નામ અને માનથી રૂબારૂ ખીલીઓલે. તેઓમાંના કેટલાકે
રેપરની વલણુ બીધાં, તો ખીભાં વડીયાના મુળ-બંધાને આજ ૧૫૦ વર્ષો થયાં વળગી રહી, જેહી દરજેહીથી
મુંબઈની ભણીલી મોહોડી ગોદીઆમાં “માસ્તર-ખીલડરનો” નામ ભર્યો મોહોડો હોઠી, સરકાર તરફની માણુ રાખાચી
સાથ ખાતરીપુલકે રીતે ભળાં. એઓના વખતમાં એ ગોદીઆ રહતે રહતે કદ, સંખ્યા અને વીસ્તારમાં મોહોડી થવી જઈ,
આજ સોથા મોહોડી તરીકે ભણીલી થઈ પડીલે. એ હોંધો ૧૮૮૪ની આગેરીએ રેલીઓને અખોર સરકારે હેરાનો
બંધ કરી,—એલા પારસી “માસ્તર-ખીલડર” આન બહાદુર જમસેટજી ધનજીભાઈ વાહાડીઆને ‘પેનરાન’ આપ્યું છે.

લવજી વાહાડીઆએ મુંબઈમાં આવી, કેટલાક વાહાણોની મરામત કરવા પડે, હાલની કેટલી મોહોડી ગોદી
તરફનો નાધણ જમીનનો દુકાડો પસંદ કરી ત્યાં એ—ગોદીને પહેલે પાલો નાખ્યા અને બડાવક કાફલાની ‘કુમરો’
વગેરે શુર કરી ખાતરીપુલકે રીતે બાંધી આપવાથી એમને, મોહોડી મનવારો બાંધવાનું કામ મેધકક સોંપવામાં આણું
હતું. મુંબઈના ફેટમાં એમની સ્થાવર મીલકત હતી, ને “વાહાડીઆણના ચકા” નામથી હજી આજપાયલે.
લવજી વાહાડીઆએ ૩૬ વર્ષો, “હરજી ઇંડીઆ કુંપની સરકાર” ની તાકી કરી, મનવારો વગેરે બધાંમળી ૪૪ નાં
વાહાણો બાંધી, ૧૦૦૪ ની ૩ છ જીલ્લાઓ, એ પુત્રો આણેલ. અને બમનજી, અને થોડીકે થોડાં ગોદી સ્વર્ગવાસી
થવા. એ બાઈઓ, બપનાજી હાથ હેળવ વાહાણો બાંધવાનો હુજર અચ્છી રીતે શીખ્યા હતા. તેઓમાં આણેલ—
વડા વાહાડીઆ તરીકે અને તેમના નામજ બમનજી નેમ્યા હતા. ભાઈ પારકાં રાત્રીસાથ, ઇંગ્લેન્ડ સરકારને બડાઈ
થવાની બારી હેલે. બારમાં લંચરવાર પોલા ‘કાફલા’ની ધણીજ કડપણી મરખત કરવાનું કામ સરસ રીતે ભળવ્યું
ઉપરાંત એ મેક બાઈઓએ વળી દુરતે દુરત મે બડાઈનાં બારસો બાંધી પાણીમાં ઉતાર્યો હતાં. એવી અચતની સેવા
ભળવવા ખાતર તે કાફલાના એડમીરલ મુર એ. હુલ્લએ પોતાની તરફથી એ બાઈઓને એકા. ‘આંદાબી બહેસ
કરી, તેમની તારીફ, માછ ધી “આંદાબીબલ કોડ” આપ દાવરેકરસની મોડીને લખાવે, તેની તરફથી એઓને ‘પરેલ’ માં,
૪૭ મુડા અથવા ૧૧૦ ખાંડી અનાજ ઉપભવનાડી અને તેમની ખીજી પળડત જમીનની—ભણીરથી વંધારંમર બહેસ

સે, તેનું “કુરાંચન” ૧૭૮૩ ની ૧૯ મી દિસેમ્બરે આપ્યું હતું. તે ભગીરના હાથ ઢકડા બની ધણુંક વારેશમાં વેંદ્યાઈ, તો, તેનો મોહિયો ભાગ વેચાઈ પછુ બગેલો. એ જઈ વાહાડીઆણીઆએ ૩૩ વર્ષનાં બારકેરો બાંધી, સરકાર તરફથી માન, તો, ઝુંબાઈનાં પંકાયલા શેહેરીઆ તરીકે હંભત મેળવી હતી. બંનેનજી બાવા ૧૭૮૯ માં પાંચ પુત્રો અને દેલત મેલી સ્વર્ગવાસી થયા, તેઓમહિલા નાધલા હોરમસજી વાહાડીઆએ વેપારમાં પડી, ઝુંબાઈમાં ભણીતી ‘ફોબ્સ કું’ નો પવિ નાખીબનાર સર ચાર્લસ ફોબ્સ મેરેનિઝ સાથે ભેડાઈ, યુગ્ય કરી પેહેલા વર્ગના, ફના પ્રખ્યાત વેપારી તરીકે ખીલી નીકળી, પોતાના વાંદ્યાણે બાંધવા ઉપરાંત, ઉપલી કું. ની સાથે પછુ રાશમાં ખીબં ૩ બાંધ્યાં હતાં; અને કોઠમાં ‘ફના હરકરઆ’ ઉભા કરાવ્યા હતા. ૧૮૦૩ માં ઝુંબાઈના કોઠમાં—બંધકર આમે ભારે ખરાબી કરે; સરકારે, દેશીઆને કોઠ બહાર જઈ રહેવા ફરજ પાડે, તેની વિરૂધ્ધ એ વાડીઆણની આમેવાની અને ઉપરીપણા હેઠળ ઝુંબાઈની સધલી દેશી વર્ણ, હંધાડા અરજી મોકલી તે કુલમ ૨૬ કરાવ્યો. તેજો વખત, ધારથીઆને વસવા સ્મિઆએ ચંદનવાડી તરફ ચાલી આ બાંધી હતી, તે સ્મિમાં નામથી આજ પછુ ભણીતી છે. ૧૮૦૦ માં પોતાના બાપના પુત્ર્ય ખાતર, સ્મિઆએ ઝુંબાઈમાં એક “આતશ આદશાલુ” બંધાવ્યું, તેને, સ્મિમાં વીધના ફરમાંન યુગ્ય ૧૮૩૦ ની ૧૦ મી નવેમ્બરે સ્મિના પુત્રો બંનેનજી અને અરેસરે “આતશ મેહેરામ” બનાવ્યું ને, “હેરમસજી વાહાડીઆના આતશ મેહેરામ” નામથી હાલ ભણીતું છે, તેનો ખરચ, સ્મિલાધી કાહોડી મોહોની સ્થાવર મીલકતની ઉપજમાંથી થાય છે. પરંતુ સ્મિના “સીટારી બાગ” ધણે ભણીતા હતા, ને હાલ ‘લવજ-કેરક’ કરી સ્મિલાયાય છે. સ્મિઆ ૧૮૧૧ માં ધારથી ચંચાલતની મોહાડી પુછના સ્મિઆ અકાબર બના પછે, પોતાની સાથે ૧૮૨૩ માં ખીબ ત્રણ ધારથી શીઆઆને ભેડ્યા હતા. ૧૮૧૫ માં ભારતીનું મોહોડા વિસ્તારવાયું “કુરલા” ગામ, હંધેજ સરકાર પાસેથી સ્મિઆએ રૂ. ૭૦૦૦ નાં વાર્ષિક ભરણાંથી હંભરે થઈ, તેને સારી આપવતવાયું બનાવી, પોતાના ૩ પુત્રો બંનેનજી, રસતમજી અને આ હજીકતને લગતા રોઠ અરેસર ખાતર વારશમાં મેલી, ૧૦ વર્ષની વયે, ૧૮૨૫ માં સ્વર્ગવાસી થયા; ત્યારે એ પુત્રો નાધલી વધના હેવે, સ્મિઆ પોતાના મોહોળા વહીવટ અને ખીલિલા વેપારના, ભણીતા રોઠ મોલીસાહને ‘ફૂડી’ ટેડવી થયા હતા. ત્રણે ભાઈઆએ ઉમરે પુગી બાપીઝી મીરાસ અને વહીવટ હસ્તક થઈ રાશમાં, “ત્રેસરસ બંનેનજી અને અરેસર હેરમસજીની કું.” નામથી વેપાર ચલાવ્યો, તે યુગ્ય ખીલી નીકળ્યા, અને એ પેહેડીની આંઠ અને આખર બીન, હીંદુસ્થાન, અને ઉર્લિંડમાં—પેહેલા વર્ગની ગણાઈ. ૧૮૪૦ માં રસતમજીએ ભાગ છોડવે, બંનેનજી અને અરેસર ભેડાઈ રહ્યા હતા. સ્મિઆએ, ઉપલા હંભરે રાખેલાં “કુરલા” ગામનું આણ બરણું બરવા બદલે સરકારને ૧૭૩૯ માં હજીરાના ઉત્કાના રૂ. ૨૦,૦૦૦ આપી, તેનો હક ફક્ત ખજુરાં અને તોડોની મેહુસુબની વસુલાત કરવાનોજ રાખી, સધલી—માથેથી ભોગવવાનાં વરાધરંપરા હંકની સંચાભરી ‘સનદ’ મેલવેલી કહેવાય છે. એ ૨ ભ બંનેનજી બાવા ૧૮૬૨ માં યુગ્ય, તેમની ચાદગારી કામચ રાખવા જુંબાઈના કેટલાક વગવાલા શેહેરીઆએ ભેર ઉઘરાંણાંથી મોહોડી રકંમ ભેગી કરી, શેહેરમાં પીવાના પાંછીના ૧ ભેર ‘કુવારા’ ૧૮૭૧ ના ફેબ્રુઆરીમાં બાંધ્યા, તો, બઝારમેઠ લતાનાં ચોગાંનમાં રૂ. ૨૪૪૧૧, ના ખરચે મોહોડા કુવારા સાથનાં ૪ મોહોડાં ધડાખોળેતી એક મુરોભીત ગંભવર પથ્થરનો ‘મીનારો’ બાંધી ૧૮૮૨ ની ૨૫ મી મેએ ખુલ્લા મેલી, એ સધલું, ત્યાંની મ્યુનીસીપાલીટીને હસ્તક મોખુલે. બંનેનજી બાવાના મરણથી, એ પેહેડીના એકલા મલિક આ હજીકતને લગતા સ્વર્ગવાસી વાહાડીઆણ રોઠ અરેસર બના હતા.

શેઠ અરેસર વાહાડીઆણને, બાઈ મીડીબાઈએ, ઝુંબાઈમાં ૧૮૧૨ ની ૨૭ મી ઓગષ્ટે જન્મ આપ્યો, તેઓ પોતાના ૩ બાઈઓમાં નાધલા અને ઈંગ્રેજ, યુગ્યતી બજતા હતા. ઉપર પ્રમાણે બાપીઝી મીરાસ, “ફૂડી”ના હાથમાંથી પોતે અને બાઈઓએ લેવા પછે, “બંનેનજી અને અરેસર હોરમસજીની કું.” નામથી પેહેડી ચાલુ થઈ, તેમાં શેઠ અરેસર ૧૮૩૩ થી ભાગ્ય થયા હતા, તેનો મોહોળો વેપાર હીંદુસ્થાન, ચીન, અને યુરોપ ખંડમાં ચાલ્યો. એ કુંપનીએ વેપારની સવગડ અને વધારા ખાતર ૧૮૨૭ માં “હોરમસજી બંનેનજી” નામનું એક મોહોડું વાહાણ બંધાવ્યું. તો, “ત્રેસરસ કોપ્સની કું.” સાથે રાશમાં ખીબં ૨ વાહાણો “ચાર્લસ ફોબ્સ,” અને “લવજ ફેમીલી” બંધાવ્યાં હતાં. પોતાની પેહેડીના શેઠ અરેસર ૧૮૬૨ થી—એકલા

મલિક બનવા છતાં, તેનું આગણું નામ ચાલુ રાખી, તેનાં કામને ખીલવી, મોહોટા પાયા ઉપર લાવ્યા ત્યારથી આજ સુધી એ પેઢેડી પેઢેલ્લા વર્ગની આંઠ અને આબરુવાલી ગણાઈએ. એ શેઠે વેપારમાં લાખો રૂપીઆ મેલવતા ન્હો,—૧૮૩૩ થી બીન ધોંધાટે પરોપકારી કામોમાં ઝોકાવી મોહોટી સખાવતો કરતા ચાલ્યા હતા. એઓ ૧૮૩૫ માં પેઢેલી, બનેલી ‘ગ્રાંડ-જુરીમાં’ બેઠા. ૧૮૩૭ માં લંડનની “રોયલ એશીઆટીક સોસાયટીના” ‘પ્રદેશના સભાસદ’ નેમ્યા, ૧૮૪૦ માં મુંબઈના ‘સુલ્કેહના અમલદાર’ બનાવ્યા, નેથી ત્યારનાં શેઠરસુધરાઈઆતામાં એઓ તપાસ રાખવા લાગ્યા, અને ૧૮૪૫ થી એમની દરખાસ્તથી એ આતાંના નોકરોને દર રવીયારે રજા મળવા લાગી. એમને ૧૮૪૧ માં, મુંબઈ સરકારે, નાધલા દીવાની સુકરદમાંઓ સુકવનારી “કોર્ટ ઓવ રીકવેસ્ટ” ના ઓનરેરી કમીશનર નેમ્યા હતા. મુંબઈમાં, એઓએ ૧૮૪૩ માં “બેંક ઓવ લેસર્ન ઈંડીઆ” સ્થાપી, અને “ઓરીએનટલ” તેમજ “કમરશીયલ” બેંકોના ‘ડાયરેક્ટર’ બન્યા વગેરે, બીજી થોડીક બેંકો ઉઘાડવામાં એમનો હાથ હતો. “કુરલા સ્પીનિંગ એન્ડ લીવિંગ કુંપની” ના ચેરમેન ઠરી, એ હોલો એઓએ, છંદગી સુધી બોગવ્યો હતો. પોતાના બાઈ બચનજી વાઘાડીઆ સાથે બંદોબસ્ત કરી, એઓ “કુરલા” ગામના એકલા મલિક બન્યા હતા. એ શેઠ—ખાંનગી સખાવતો કરવામાં સંતોષ લેતા હતા, જે પુષ્કળ લાચારોને તરેહવાર આકારમાં થતી હતી, તો ઘણાંક પડી બાગેલાં આબરુદાર કુટુંબોનો ગુજારો, એમના છુપા માસીક દરમાહા ધરબેઠાં પોહોચતા થવે થતો હતો, એ વાત એમનાં મરણ પછે અહેરમાં આવી, તેની એકંદર સંખ્યા અહેરમાં વગર આચકાને “લાખો” ની આંટકલાય છે, તો એમના વર્ષોવર્ષ થતા ચાલુ ખાંનગી ધરમની રકમ રૂ. ૪૦,૦૦૦ ની વીચરાઈ હતી. એમના મરણથી તેવાં ઘણાંક કુટુંબોએ પોતાનો—છુપો પાલનકર્તા ખોલે. એમની મોહોટી અહેર સખાવતો, દવાખાનાં અને હકાલના કંડોને, તેમજ મોહોટા તલાવો અને ટાંકીઓ બાંધવા થઈએ. એઓએ કુરલામાં ‘દવાખાનું’ અને ઓસ્પીટલ’ બંધાવવા સરકાર હસ્તક રૂ. ૩૦,૦૦૦, એલાવમાં ‘દવાખાનું’ બોલવા રૂ. ૧૦,૦૦૦, અને આરવાડમાં મોહોટું ‘તલાવ’ બંધાવવા રૂ. ૧૫,૦૦૦ આપ્યા હતા. પરંતુની “લવજી વાઘાડીઆ દીસ્નેનસરી” ને ૧૮૬૯ થી ૮૨, તે એમનાં મરણ સુધી દર સાલ રૂ. ૩,૦૦૦ ની ચાલુ મદદ કીધી હતી. નવસારીના ‘દવાખાનાને’ કેટલાંક વર્ષો સુધી દર સાલ રૂ. ૧,૦૦૦ આપ્યા હતા, અને મુંબઈના ‘ગ્રાંડનેડીકલ કૉલેજ’ માં દાર્બખું શીખતી ઓરતોને દર માસે મોહોટી રકમથી ઉચેનન આપણું હતું. એમની અહેર બસસો નીચે પ્રમાણે:—

કુરલા, એલાવ, વગેરે ગામોમાં ઓસ્પીટલો અને દવાખાનાઓ બોલવા; નવસારી, રૂરેલ, વગેરેના ધર્મનાં રૂ.
દવાખાનાંઓને બાંધી આપેલી વાર્ષિક મદદ, અને ‘જુંબઈની મેડીકલ કૉલેજ’ના દાખાના વગેરે મદદ રૂ.૪૪,૦૦૦
આમરલાંડ, આરવાડ, ઇરાંજી, વગેરેનાં કુકબાંના ફૂંડોને; અને રૂલ, આગ, અને તોહાનથી પાપમાલ-થયેલાંઓને મદદ.....
૨૪,૮૦૦
અહેર કુવા, મોહોટા તલાવો અને ટાંકાં બંધાવવા આપ્યા .....
૨૧,૦૦૦
લામબેરી, અને બાવલાંના ફૂંડોને મદદ.....
૧,૦૦૦
રૂ. ૧,૯૦,૮૦૦

એ શેઠને સખાવત કરી પુકારો કરવા કે કરાવવાનો, તેમજ સરકાર તરફના પોકલ ગણાંતાં અહેર માન અને નકામાં ચાંદો મેલવવાનો બીલકૂલ શોખ ન હતો, એ હવે તો, તેઓ લાગવગથી કંઈ વર્ષો અગાઉ સર નાઈટ બની ચુક્યા હતા. એક વાર મુંબઈ સરકારે એમને પોતાની ‘કાઉનસીલ’ના સભાસદ કરવા પુર મરજી જણાવવા છતાં, તે માંન લેવા એઓએ ના પાડ્યું હતું.—અરુસાદાર સવા જણાવે છે કે, મુંબઈની સર જે. ફરુસુસનની સરકારના વખતમાં, એમના બધા ગુણો અને પરોપકારી કામો ખાતર, મહારાણી તરફથી એમને “નાઈટ” નો

એતાબ મળવાની વાકી હતી, તેવામાં એઓ ૧૮૮૨ ની ૧૬ મી મેએ ૭૦ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાસી થયા. તેવીરી દીલગીરી જણાવી દીધાઓ આપનારા તારના સંધેશા એમની વિધવા બાઈ એહેરબાઈ અને છોકરાંઓ ઉપર ત્યારના વાઈસરોયના કાઉનસીલર, તેમજ સુંબઈના ગવરનર અને તેના કાઉનસીલરે મોકલ્યા હતા. એમનાં ઉઠમણાંની કિંમતી વખતે, રૂ. ૨૬,૦૦૦, ધર્મમાં બર્મા, તેનો મોહોટો બાગ એ મરહુમ શ્રીહસ્થને નામે સુંબઈમાં અરહેસર હોરમસજીનું ધરમનું દવાખાનું,” ૧૮૮૨ ની ૧૫ મી સપ્ટેમ્બરે ખોલી આણુ કરવામાં લીધીછે. એ સેઠ “કુરલા સ્પીનિંગ અને વીવીંગ કુંપની” ના સ્થાપનાર, ચેરમેન, અને કુલ-ગુખત્યાર, કારોબારી હતા. તેના બાગીદારોને સારો લાભ કરવાથી તેઓની બેગી મળેલી એક અહેર સળાએ, ૧૮૮૩ ની ૭ મી માર્ચે, “એ સેઠની યાદ કાચમ રાખવા, પુરાતમાંથી રૂ. ૫,૦૦૦ કહાડી, સંધેમરમરનું એક ‘અરધ-ખાવણું’ વેલાતથી બનાવી મંગાવી મીલમાં મોકલવા” નો ઠેરાવ પસાર કીધો હતો. એ સેઠના ગુજરવા બાદ, એમના ધર્મખાતાના એક ટ્રસ્ટી અને વશીઅતમાંના વકીલો વચ્ચે, એમનાં ૧૮૮૨ ની ૯ મી મેએ થયલાં છેલ્લાં કહેવાતાં “વીલ” વીસે વાંધો પડી તકરાર ઉઠે, તેનો કડવો, સુંબઈની હાઈકોર્ટ, રૂ. ૭૦,૦૦૦ ના અરચના ખાડામાં જવા પછે, વીલના ઍઈન્ટ-એક્ઝીક્યુટરોના લાભમાં ૧૮૮૩ ની ૨૩ મી ફેબ્રુઆરીએ કીધો, જ્યારે એમની સ્થાવર અને જંગમ મીલકત, કુરલા ગાંમની (સુધ્ધાં) એકંદર ખાંકની રૂ. ૩૬,૨૦,૦૦૦ ની થઈ હતી.

શેઠ અરહેસરનાં પહેલાં ધણીઆંણી પીરજાળખાઈ ૩ બેઠી અને ૧ પુત્ર મી. નસરવાનજીને મેલી હક થવાથી, એ સેઠે ખાઈ એહેરબાઈ સાથે દુરીથી પરચ્યા. તેમ્મો સુંબઈની શાહીકલ—ખરી સુધરેલી, થીંગેલી, અને ચંચલ પારશી બાનુમ્મો મહિલાં ચ્મિક છે. જેમને બોશારીની ‘બગર અનજીમન’ તરફથી ૧૮૮૫ ની મારચમાં ચ્મિક જાહેર માન-પત્ર મલ્લુકે, ચ્મિમની મેલાકાત સુંબઈના ગવરનરે વતીક ચેક છે, તેમ્મોચ્મિ ૭ પુત્રી અને ૬ બેઠાને જન્મ આપ્યો. શેઠ અરહેસરના ૭ પુત્રોમાં ઉમરે પુણેલા નસરવાનજી, હેરમસજી, બમનજી, ચેસતનજી, જમસેદજી, અને ૧૦ પુત્રીચ્મો છે. તેમ્મો સધલાં ઇંચેજીમ કેલવાઈ, સુધરેલી રીતબાત અને તાજીમ તવાબે રીખ્યાં છે. ચ્મિ મરહુમ શેઠ, પારશી કોમના ચ્મિક અકાખર, આગેવાન અને ખરા ધરમાત્ર શેઠીઆ, સુંબઈના જાણીતા, માનીતા અને પેહેલા વર્ગના રોહેરી, સુનંદા વેપારી, અને નાંણુંવડી હતા, તેમ્મોના પેહેરવેરા સારા, ઢબજીબ ખીનદમામી, રીતબાત સુધરેલી, અને સ્વભાવ મીલનસાર પણ સ્વતંત્ર હતા.

THE LATE

Gokaldas Tejpal, Esq. J. P.

MR. GOKALDAS'S grand-father Khatáu Káshvji lived in 'Kotháriá' in the province of Kutch. Tejpal, the younger of his two sons, first came to live and trade in Bombay in cotton. He died leaving Rs. 30,000 to his only son Gokaldás, the well-known Hindu philanthropist, the subject of this memoir.

Mr. Gokaldás was born on 11th June 1822, and belonged to and was the acknowledged leader of the *Káitchhi* Bhátia sect of Hindus. He knew only his vernacular Gujáráti. In addition to his paternal legacy, his uncle, dying without issue, left him a fortune of Rs. 6,00,000. The breaking out of the American Civil War in 1860 gave an unprecedented impulse to the cotton trade of Bombay and Mr. Gokaldás reaped a golden harvest, and acquired enormous wealth of Rs. *one Crore fifteen lacs*, a large portion of which, however, he subsequently lost. His public charities commenced from 1854 and continued to increase, with the advance of his age till his last hour, and even after his death he had caused the same to be continued by setting apart an enormous sum. He opened two "Anglo-Vernacular Schools" in the Hindu quarters of 'Mádvi' and 'Moobádevi' in Bombay, with the view of propagating education among his community. His career of public benevolence was cut short by his premature death at the age of 45. In his last will and testament he directed his executors—to build an Hospital for the poor in Bombay at the cost of Rs. 1,50,000, which was opened under the donor's name "The Gokaldás Tejpal Hospital" in 1870, and to organise a 'Sanskrit College' at the expense of Rs. 10,000, and a 'Sanskrit Seminary' and 'Boarding School' in Bombay at the expense of Rs. 1,60,000. These institutions were inaugurated after his name "The Gokaldás Tejpal Sanskrit College and Boarding School" in December 1883. He left a sum of Rs. 50,000 as a permanent fund—to support poor Hindu students, especially of the Bhátia sect, who may be desirous to study at either the 'Medical' or the 'Arts College' in Bombay. The items of his princely public charities may be enumerated as follows:—

Funds for 'the Gokaldás Tejpal Anglo-Vernacular School' and 'the Gokaldás	
Tejpal Seminary'	Rs. 56,000
For building 'the Gokaldás Tejpal Hospital' in Bombay.....	„ 1,50,000
For purchasing the building for the 'Boarding School' for Hindu students	
and founding 'scholarships' for them	„ 6,68,000

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ, ਭੀ

THE LATE GOCULDASS BEZPALL ESQ., J.P.

Funds for support of the poor Bhátias, and in aid of the marriage of their daughters.....	Rs. 1,55,000
Funds, the interest of which goes to the support of Mr. Gokuldás's daughter and sister, but after their demise will be amalgamated with his public charitable funds	„ 40,000
Donations towards building inns, temples, &c.	„ 65,000
For building a tank in Kothária at Kutch	„ 10,000
<u>Grand Total.....Rs. 10,84,000</u>	

His last will was made on 6th September 1876, and a further sum of Rs. 75,000 was therein set apart as the 'Gokaldás Tejpal Secretary Fund' with the view to maintain a small establishment to keep an account of the estates of the deceased and also of the several charitable funds he has instituted. This sum has been—mistaken by many, as included within the charitable funds. Pursuant to the wishes of the deceased, the Bombay Government was asked to become perpetual trustees to the several charitable funds amounting to Rs. 7,92,000 and to pay 6 per cent. interest thereon; but the Government having declined, the sum has been lodged in trust with the 'Bombay Bank.' Mr. Gokaldás died on 19th November 1867 at the age of 45, appointing three executors by his will to look after his extensive estate and distribute his Charities until the majority of his adopted son. He left a princely fortune of Rs. 40,00,000 after him. He was respected as the *leader* of his Kátchhi Bhátia caste and was very popular with the general public of Bombay. His extensive public charities will — perpetuate his name among the Gujáráti Hindus.

Mr. Gokaldás had *no* male issue but a daughter by his first wife, the second Sámábái now surviving being childless. His — *adopted* son is Sunderdás otherwise called Ghordhundás.

સ્વર્ગવાસી શ્રેષ્ઠ ગોકુળદાસ તેજપાળ, જી. પી.

એ શેઠના બપાવા ઠકર ખટાઈ ફેરાવણ કચ્છના “કાઠારા” ગામના વતની હતા. તેમના ર મહિલા નાંખલા પુત્ર તેજપાળે ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં—પેહેલવેલ્લા યુગ્મમાં આવી રૂ ના વેપારીને ત્યાં રહી ૧૨ વર્ષમાં ભતી મેહેન અને ચંચલાઈથી વધી રૂ ના ચ્ચિ નાંખલા વેપારી બની, પોતાના બાપ નાનજી સાથે બાગમાં ‘મલબાર’ તરફ વેપાર ચાલુ કીધા પછે, ૧૮૩૨ માં ચ્ચિ તેજપાળ ખટાઈ રૂ. ૩૦,૦૦૦ ની દોલત, અને ૨ પુત્રો અને ૧ પુત્રી તે શ્રેષ્ઠ ગોકુળદાસને મેલી મરણ પામ્યા.

સ્વર્ગવાસી શ્રેષ્ઠ ગોકુળદાસે, યુગ્મમાં બાઈ ગંગામાંથી ૧૮૨૨ ની ૧૧ મી જીને જન્મ લીધો. તેઓ હાલની ‘કચ્છી બાટીયા’ ન્યાતને લગતા અને તેઓના—આગેવાન શેઠીઆ હતા, અને ક્રકત યુજ્જરાવીજ બાપા બલતા હતા. ૧૭ વર્ષની ઉંમરે તેમને બાપીકો મોહોટો વારસો મળવા ઉપરાંત, પોતાના નિર-વંશ મરણ પામેલા કાકાની રૂ. ૬,૦૦,૦૦૦ ની દોલત પણ મળી હતી. તેનો ઉપયોગ વેપારમાં કરી, તે પાછળ બારી મેહેનત અને ખંતથી વળગી, તેને ખીલવી વધારી કે, પછે ૧૮૬૦-૬૪ સુધી અમેરિકામાં યુલાઓના છુટકારા સંબંધી મહાભાંડે ચાલેલી જબરી લડાઈથી, ત્યાંનો ઉંચાંડ જતો રૂ, એકાએક બંધ થઈ પડે. હાલિસ્થાની રૂ નો મોહોટો અપ નીકળી આવવે યુગ્મમાં—રૂ ના વેપારીઓની ઠેલીઓમાં ઈંચાંડની દોલતની રેલ ધસડાઈ આવી જમાવ થઈ, તે વખતે એ શેઠ પાસે રૂ. ૧ કરોડ અને ૧૫,૦૦,૦૦૦ ની દોલત બેગી થઈ હતી. એ દોલતની ભરતીએ ઢુક વખતમાંજ પાછી ઓઠવા માંડતાં ધણકોને જબરો આચકો માર્યો, તે વખતે એમની પાસ ઠીક નાણું બચી રહ્યું હતું. એમની પેહેલ્લી સખાવતો ૧૮૫૨ થી એમનાં વતન તરફનાં ધર્મનાં મહાસોને સુર થઈ હતી. તો, —અહર સખાવતોની સુરઆત ૧૮૫૪ થી ચાલુ થઈ, તે, રકતે રકતે મોહોટાં કદમાં કુલતી અને ફેલાતી જઈ, સેવેટ કંઈ લાખોના ગંજવર આંકડા ઉપર આવી, જે નીચે જલાસે. એઓએ યુગ્મમાં હાલિઓનાં બાળકોને દેશી તેમજ ઈંગ્રેજ ઉંચી કેલવણી મુકત આપવા, બે સુધો. “મોડવી” અને “યુગ્મદેવી”ના લતાઓ તરફ મોહોટા પાયા ઉપર ખેલી, તેઓ હજી ચાલુ છે. એ, વિદ્યા એલમને ઉચેજન આપનાર આગેવાન, તેનો પોતાના જતીલાઓમાં પ્રસારો કરવાને અગુર મુદ્દસ્ત, તે સધણું ઉલટથી અમલમાં લાવવા જતાં ૪૫ વર્ષની ભરજીવાન ઉંમરે—જમણે હાથે કટકો ખાઈ આ કાંની હુનિઆ છોડી જતી વખતે, પોતાનું પક્કા ઠરાવથી ધારેલું એ કામ બરોબર બજાવવા, પોતાનાં વશીઅત-નામાંના ઠેરવેલા ૩ વધીયોને ફરમવી ગયા. તેમાં, કચ્છ માંડવી તરફ રૂ. ૧૦,૦૦૦ ને ખરચે એક “સંસ્કૃત કોલેજ,” યુગ્મમાં એમનાં નામથી એક “સંસ્કૃત વિદ્યાલય,” તેમજ રૂ. ૧,૬૦,૦૦૦ ના ખરચે એક “બોરડીંગ સ્કુલ” બાંધી ઉઘાડવા, અને ‘વકીલ’ કે ‘દાકતર’ નો ધંધો શીખનાર હાલિ ઉમેદવાર (જેનો પેહેલો લાભ ‘બાટીઆનાં છોકરા’)ને આપવા ખાતર રૂ. ૫૦,૦૦૦ ની રકમ હુલાવધી કહડાવી ગયા. ‘બોરડીંગ સ્કુલ અને સંસ્કૃત કોલેજ’ યુગ્મમાં ૧૮૮૪ ની ૮ મી ફેબ્રુવારીએ એકજ જગ્યાએ બેઠી ઉઘડી છે, જેની કિંથા ત્યારના ગવરનર સર, જેમ્સ ફરમુસને કરી હતી. ત્યાં, સુનીવરસીટીની બી. એ. ની પરીક્ષાનાં ધોરણ સુધી હાલિ વીદ્યાર્થીઓને અલ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. તેમજ ‘ગ્રાંટ મેડીકલ કોલેજ’ માં વૈદાંનો અલ્યાસ કરવા પણ મોકલાવે છે. “ગોકુળદાસ તેજપાળ બાટીઆ નીરાશ્રીત કંડ” માંથી બાટીઆઓની વિધવા અને બાલકોને આસારો આપવા, લાચાર છોડીઓના વિવાહ કરવા, ગરીબ મુએલાઓને બાળવા, અને આંધલાઓને પાલવા દર માસે રૂ. ૩૦૧ ની મદદ થાય છે. એ સ્વર્ગવાસી જમી શેઠ જેને હાથે કીધેલી અને વીલમાં ફરમાવી પોતાની પાછળ કરાવેલી મોહોટી અહર સખાવતોના આંકડા ઢુક હકીકતે સાથ નીચે જલાયે:—

તેજપાળે
જન્મેથી જ
સખાવતો

યુગ્મમાં ૨ કેમણે “ગોકુળદાસ તેજપાળ ઈંગ્રેજ-યુજ્જરાવી સુધો” મોહોટા પાયા ઉપર બેલવા ૧૮૫૮	રૂ.
માં બે કટકે સરકારને હસ્તક આપ્યા	૫૬,૦૦૦
સધળી ન્યાતબના ગરીબો ખાતર યુગ્મમાં “ગોકુળદાસ તેજપાળ ધર્મની ચિરસ્થાપ” બાંધી	
બેલવા, ૧૮૬૦ ની ૧૨ મી સપ્ટેમ્બરે સરકાર હસ્તક આપ્યા, તે, ચ્ચિના મરણબાદ ૧૮૭૦ માં ઉઘડી	
ચાલુ થઈ છે	૧,૫૦,૦૦૦

બીજા કારખાની કચેરીની બહેર બહેરો.	ગરીબ હાંડ વીધારીએને સુદત આવા, રહેવા, અને કેલવણી આપવા, સુધા બાંધી તેમાં અમ- ૩
	તપને સામન મેળવા, અને ફેલેમંદ વિદ્યાર્થીએને 'દનાશ' આપવા ૧,૦૮,૦૦૦
	લાચાર બાદીઆઓની કુચારીએને પરણવવા, વત્રોને તરેહવાર મદદ કરવા, પોતાના નામથી "ત્રો. તે. બાદીઆ નિરાશ્રીત ફંડ" સ્થાપ્યું..... ૧,૧૫,૦
	પોતાની બેટી જમનાબાઈ અને બેહેન જાણીકબાઈનાં નામોથી ફંડ સ્થાપી, તેનું બાળ તેઓને હેવાતી સુધી મળવા, અને તેઓના મરણ બાદ, એ રકમ ઉપલાં કાઉન્સી બહેર ધર્મખાતાં મહિલાં સ્ત્રીમાં, જે મ તેઓ મરણ બાદથી બચ તેમ, નહીં તો, વીધના વધીલાની મરણમાં આવે તેમ મેળવી દેવા ડેડવું છે. ૪૦,૦૦૦
	કુટુંબ માંડવી મહિલાં પોતાના વતન 'કોઢારા' મામની બહેર ધર્મશાળામાં, ફેરેશનાં, અને ખીલે ધરમનાં ફંડમાં મદદ..... ૧૫,૦૦૦
	'કોઢારા'ના તથાવના ફંડમાં આપ્યા ૧૦,૦૦૦
અકુદર રૂ. ૧૦,૮૪,૦૦૦	

એ મરહુમ શામી ગ્રહસ્થનાં ૧૮૭૬ની ૬ઠી સપ્ટેમ્બરનાં છેલ્લા "વીલ" ની ૩૪મી કલમ મુજબ રૂ. ૭૫,૦૦૦ હલામદા કહાડી તેને "ઓકુપાસ તેનપાળ સેક્રેટરી ફંડ" નામ આપ્યું છે. તે ખાતું એમનાં સધળાં ધર્મખાતાં-ઓની દેખરેખ અને હીસાબ રાખવા, એક કેળવાયલા હાંડ ઉપરની "સેક્રેટરી" ના નામથી તેમી ચલાવ્યામાં આવે છે. પોતાનાં સધળાં ધર્મખાતાંઓનો વાર્ષિક હીસાબ, લોકની બજા સાફ, ૫૦૦ ચોખાન્યાં સુદત વેહેચી, અને આગેવાન દેશી અને ઈંગ્રેજ વર્તમાનપત્રોમાં છપાવી બહેર કરવા, એ સેક્રેટરી મળા છે. એ સધળો અરચ ઉપલી રૂ. ૭૫,૦૦૦ ની રકમના બાળમાંથી થાય છે. એ રકમને-જુલથી સખાવતની રકમો સાથ બેળી નાખવે તેનો એકંદર આંકડો રૂ. ૧૧,૭૭,૮૦૦ થી કંઈ વધુ બોલાય છે. એ સેક્રેટરીમાં આપેલી ઉપલી ગંમવર રકમોનાં બાળમાંથી સધળો ફરમાવેલો અરચ થવા છતાં, જે નાણું બરચું, તેથી સુદલ રકમ વધી ૧૮૮૩માં રૂ. ૧૯,૦૦,૦૦૦ ની થઈ હતી. એ વધારો થવાનું-આને એ મરહુમ સેક્રેટરી "વીલ"ના એક વધીલ શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીની બેહેનત, સામેલ ઈમાનદારી, અને મનજીત દેખરેખને મટે છે. એ મરહુમ સેક્રેટરી પોતાનાં વીધના ૩ વધીલોમાં શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી, પોતાના બાલેજ હાલ સ્વર્ગવાસી થયલા ઠંદર દવારકાદાસ વસંતજી, અને પોતાની વીધવા બાઈ શામા વહુને ડેડવી મળા છે. જેઓએ, તેમના ફરમાવી જવા મુજબ, તેમનાં મુંબઈ મહિલાં ધર્મનાં ૬ અને તેડલાંજ કુટુંબ મહિલાં કેલવણીખાતાં, તેમજ, બાદીઆઓને લગતાં ૫, તેમની બેહેન અને બેટીને નામના ધર્મખાતાં અને 'સેક્રેટરી-ફંડ' ની બધી મળી એકંદર રૂ. ૭૯૬,૦૦૦ ની રકમ, મુંબઈ સરકારના અધિક-દુરમાં રાખી તેનું દર સેકેડ દરવર્ષે ૬ ટકાનું બાળ ભાગવાની ૧૯૬૮ ની ૨૮ મી અક્ટોબરે અરજ કીધી-તે નાં મંજૂર રહેવે, એ રકમ "મુંબઈ બેંક"માં દર સેકેડ દર વર્ષે ૪ ટકાનાં બાળને લેધી, સધળાં ધર્મખાતાંઓનું ધારાપ્રમાણે "ટ્રસ્ટ-ડીડ" કરાવ્યું છે. એ સ્વર્ગવાસી શામી સેક્રેટરી અરા ખીત અને વીધના વધીલ મી. લક્ષ્મીદાસ, એ ધર્મખાતાંઓ પાછળ એકલા બારી સંભાળ અને કાળજીથી બેહેનત લેઈ કામ કરી, કાયદાપ્રમાણે પોતાને લેવા મળતું કર્મીશન વતીક લેતા નથી, જેથી શામાસી મળવા બદલે, કોઈ વાર એમને, લગતા વલગતાઓથી, ધીકારવા બેગ સાંભો કંટાળો સોસવો મટે છે !

સેક્રેટરીઓનાં ૧ લાં વધીમાંથી સ્ત્રી બેટી જમનાબાઈને જન્મ આપી ૧૮૪૦ માં મરણ પામવે, સ્ત્રીઓ બાઈ શામાવહુ સાથે ૪૪ી ચરણવા, તેમને ક્યુંએ ફરજન થયું નહી. સ્ત્રીઓએ પોતાના ઉપલા સ્વર્ગવાસી બાલેજના પુત્ર મુંદરદાસનું નામ જોરધનદાસ રાખી તેણે 'દત્ત' કરી લીધા, તે ૧૮ વર્ષની વયના છે. સ્ત્રી સેક્રેટરી પોતાનાં બેચીએને વારસામાં રૂ. ૪૬,૦૦૦, તે, માને રૂ. ૧૫,૦૦૦, વિધવાને રૂ. ૧૦,૦૦૦, સ્ત્રીપુત્રી બેટીને રૂ. ૨,૫૦૦, અને બેહેનને રૂ. ૨,૫૦૦ આપી જૈ, ૪૫ વર્ષની વયે, ૧૮૯૭ની ૧૯ મી નવેમ્બરે મુંબઈમાં સ્વર્ગવાસી થઈ, સ્થાવર અને જંગમ મળી સ્ત્રીકંદર રૂ. ૪૦,૦૦,૦૦૦, ની રાશત લેધી ગયા. તેઓ કચ્છી "બાદીઆ" ન્યાતના-મુખ્ય આગેવાન રોડીઆ, અને મુંબઈનાં બાલેજના અને માનીતા રોડીરી, પોતાની બોલેલી સખાવના ખાતર હાંડ માતમાં-નામ કાયમ રાખી ગયા છે.

Hon'ble Sir Mangaldas Nathubhai, Knight,

MR MANGALDAS'S early ancestor, Shá Rupji Dhánji, was an inhabitant of Diu, in Kathiawár. He—first came to Bombay in A.D. 1691, and died leaving three sons, of whom the eldest Mohandas was known as a principal citizen of his time. Second in lineal descent to him was Nathubháí, who died in 1842, leaving Sir Mangaldas, an only son, then 11 years old, and an extensive estate in charge of a 'trustee.'

Sir Mangaldas was born in Bombay on 15th October 1832, and belongs to the *Kapole* Baniá sect of the Hindu community. He knows English and Gujarati. He took charge of his patrimony on arriving at the age of 18, and has managed it since with marvellous success. From his youth upwards he—imbibed reformed views of life, and he was the first to petition Government to suppress the evil practice of using profane language on the occasion of the *Holi* holidays, and, to a certain extent, Government checked the evil since 1851. He has opened a 'Girls' School,' at his expense, for the spread of female education in his sect, and was one of the—bold reformers who made a full exposé, in the late Supreme Court, Bombay, of the shameful immoralities practised by the *Walbhácháriá* Maharajas or High Priests among the Vaishnavas, and supported the fund raised for the purpose with Rs. 2,000. He was made a "Justice of the Peace" in 1859, and a member of the 'Royal Asiatic,' and the 'Royal Geographical' Societies. He handed over to the Bombay University the sum of Rs. 20,000 for instituting the "Mangaldas Nathubháí Travelling Fellowship" for Hindu Graduates desirous of visiting Europe. In 1864 Sir Mangaldas spent Rs. 50,000 in building a "charitable dispensary" in memory of his deceased wife Lakhmani Báí at Kalián, and moreover gave Rs. 20,000 to Government in 'trust' to maintain its expenses. He has set apart in trust a sum of Rs. 25,550 to help his infirm caste-fellows, under the name of "Mungaldas Nathubhai *Nirásárit* Fund," and has built at an expense of Rs. 3,000 a separate room for the convenience of Hindus in the 'Sassoon Infirmary' at Poona. In 1866 he was appointed an additional member of the Bombay Legislative Council, and the Hon'ble Sir Mangaldas retained his seat for eight continuous years, having been thrice re-elected. His discussions, especially on the 'Salt Bill' in 1873, were very effective and independent. He was elected by the rate-payers of Bombay to a seat in the "Municipal

• Ex-Member, "Legislative-Council," Bombay.

સિ. મુંગલદાસ નાથુભોય, કી. સી. આઈ.

SIR MUNGULDASS NATHOOBHOI, Kt CSI

FR. MORGENTHAU & CO. LONDON, ENGLAND

Corporation" of the City, from 1875. His failing health compelled him to resign his seat in 1874, when the Governor of Bombay, while accepting his resignation, expressed himself warmly:—"The Government cannot allow your prolonged connection with the Legislative Council to come to a close, without expressing the strong sense it entertains of the "attention to business and devotion to the interests of the public by which your "career has been strongly marked." Her Imperial Majesty the Queen-Empress conferred upon him on the 1st May 1872 the title of the "Order of the **Companion** of the **Star of India**," and the ceremony of investiture was performed by Sir Seymour Fitzgerald, then Governor of Bombay. Her Imperial Majesty moreover approving of his useful career, further honoured him with the "Order of **Knight-Commander** of the **Star of India**" on 19th January 1875. Sir Mangaldas's public charities are as follows:—

For building the hospital at Kalián.....	Rs. 75,500
In the spread of popular education	„ 49,300
To the several public contribution lists for addresses, testimonials, relief, &c....	„ 29,200
Sum set apart to help his distressed caste-fellows under the name of "Mangaldas Nathubhái <i>Nirásárit</i> Fund."	„ 25,550
Value of a building set apart in trust for a public inn for Gujarati Brahmins ...	„ 25,000
Support extended to indigent poor	„ 11,000
In completing the building of the temple begun by his father.....	„ 10,000
To the public libraries, fireworks, &c.....	„ 5,000
Miscellaneous charities.....	„ 8,550

Sir Mangaldas was presented with a silver 'medal' in 1877 by the Prince of Wales as a token of his visit to India. In a public meeting held on 29th September 1879, he has been—acknowledged as the *head* of his sect by a majority of the Kapole Baniá community, and the same was confirmed by the decision of the High-Court. Sir Mangaldas owns an extensive landed property in Bombay, the rent of which affords him a princely income. His influence is courted in all public meetings. Sir Mangaldas has active habits, obliging manners, and affable disposition; for some time past he has been unfortunately suffering from continued indisposition. Sir Mangaldas has, however, always acted as a bold and courageous advocate of the rights of the people, and his fame as a leading citizen of Bombay has been wide-spread throughout the whole of India.

Sir Mangaldas has three sons, Messrs. Tribhovundas, Pershotundas, and Jagmohundas, and a daughter.

ઓનરેબલ*

સર મંગળદાસ નથુભાઈ, નાઈટ, સી. એસ. આઈ.

સર મંગળદાસના જીવન-વડીલ શા. રૂપજી ધનજી ઈ. સ. ૧૯૯૧ માં કાઠીઆવાદ મહિલાં દીવને લગતાં 'ગેહોગલા' ગામમાં વેપાર ચલાવ્યા પછે, સુંબઈમાં આવી, વસી, આખાદી ઉપર આવી, ૩ પુત્રો મેલી સ્વર્ગવાસી થયા. તેઓ મહિલા વડા જોહનદાસિ જોહોડાં કામ અને ધંધાથી સારી આખર અને દોલત મેળવી, એક નગરરોડ બની ૧૯૯૧ માં સ્વર્ગવાસી થઈ, ત્રણ પુત્રો મેલી ગયા. તેઓ મહિલા ખીબ રામદાસિ વધુ માન અને દોલત મેળવી, પોતાની, "કપોલ" ન્યાતના એક મુન્દા રોડીઆ તરીકે વખણાઈ, ૧૮૦૦ માં સ્વર્ગવાસી થઈ, જે યેઝા મહિલા નથુભાઈને નાધલી ભ્રમરે હેવાત મેલી ગયા. તેઓએ ભ્રમરમાં આવી, બાપીકી દોલત અને પોતાનો મરતબો વધારી, સુંબઈમાં બાલકેધર તરફ એક 'ધર્મશાળા' અને 'ફેરેઈ' બંધાવતાં ૧૮૪૨ માં સ્વર્ગવાસી થઈ, તે કામ પૂરું કરવા પોતાના એક પુત્ર પુત્ર સર મંગળદાસને ૧૧ વર્ષની નાધલી વયે મેલી તો, પોતાની દોલતના 'ફરેઈઓ' ડેડવી ગયા હતા.

સર મંગળદાસ ૧૮૩૨ ની ૧૫ મી અકટોબરે સુંબઈમાં જનમ્યા, તેઓ હાંદુઓની 'કપોલ' વાણીઆ ન્યાતના, અને ઈંગ્રેજ, ગુજરાતી, બાપા બણેછે, એઓએ ૧૮ વર્ષની વયે પુણી, બાપીકી મીલકત વગેરે ફરેઈઓના હાથમાંથી હસ્તક લેઈ, ચંચલાઈથી વહીવટ ચલાવવા માંડી, ત્યારથીજ એક—હાંદુ સુધારક તરીકે ખીલતા ચાલ્યા. તેઓએ પેહેલે 'હોલી' ના તેહેવારો ઉપર હાંદુઓમાં થતા નિર્લેજ દેખાવો અને કમકમાટ-બર્થ અનિતીનું બાડવું, ધર્મ-કરમાનનું નહીં પણ કંકત રેવાજનું જણાવી, તેનો મજબુત અટકાવ કરવા ૧૮૫૧ માં સુંબઈ સરકારને બલામણ કરી, પોતે બનતી મદદ આપી, એક ખરા અહેર હીમતી સુધારક તરીકે નામ મેળવ્યું, જેથી હાંદુઓને માફું લગાડનારી એ રક્ષા હાલ લખબળ નીકળી ગઈછે. એઓએ ૨૦ વર્ષની વયે હાંદુ છોકરાઓ આતર, 'સ્ટુડન્ટસ લીટરરી એન્ડ સાયેન્ટીફીક સોસાયટી' એ ઉઘાડેલી સ્કુલને સારી મદદ આપી, અને હાંદુઓમાંથી ક્રીકેટલથી વીસેનો જડ ધાલેલો જખરો ધીક્કાર દૂર કરવાના ઉપાયો લેવા આગેવાની કરી, તેમાં કાવી, તેવી નીશાળોને એ 'સોસાયટી' તરફથી ખોલવાનાં ઉત્તેજન આતર—નાંણાંની મદદ કીધી હતી. કે જેવી નીશાળોનો હાથ સુંબઈમાં સારા પાયા ઉપર વધારો થયો છે. તો, હાંદુ ક્રીકેટલ-લીએ ખીલી બાહાર આવવા માંડયોછે. એમના રૂ. ૧૫૦૦ ના વાર્ષિક ખરચે "સર મંગળદાસ નથુભાઈ ગુજરાતી કન્યા શાળા" આજ કંઈ વર્ષો થયાં, સુંબઈમાં 'પાયધોલી' તરફ ઉઘડી ચાલેછે. વૈશ્યવ હાંદુ અહારાએના ખદકેલીબાં, અનીતીમાન, અને બારે નિર્લેજ કામિને બંધાડાં પાડવા, તન, મન, અને ધનથી મદદ કરી—હીમતથી બાહેર પડેલા બહાર હાંદુ સુધારક આગેવાનો મહિલા સર મંગળદાસ એક હતા. અને એજ એક મહારાજની વિરૂધ્ધ છપાથલાં તોફાનો સુંબઈની 'હાઈ કોર્ટ'માં સાબીત કરી આવવાની ખરચની ટીપમાં રૂ. ૨૦૦૦ બર્થો હતા. સુંબઈની સરકારે ૧૮૫૯ માં એમને "સુલ્લેહના અમલદાર" ઠેડવ્યા, તે વખતે એ માન ધરાવનારને સરકારની દેખરેખ હેઠળ ચાલતાં શેહરસુધારાઈ ખાતામાં બાગ લેવો પડતો હતો, તે કામ, એઓએ સરસ રીતે બજાવ્યું હતું. ૧૮૬૩ માં એઓ સુંબઈની 'રોયલ એશીઆટીક સોસાયટી'ની તેમજ 'રોયલ બોરોફીક સોસાયટી'ની શાખાઓના સભાસદ બન્યા. એજ વર્ષે એઓએ સુંબઈની જુનીયરસીટીને રૂ. ૨૦,૦૦૦

*સુંબઈ "સેલેસ્ટીક-કાઉન્સીલ"ના માછ-સભાસદ, ૧૮૬૬—૭૪.

ની મદદ આપી, તેનાં સરકારની અમીનગીરી હેઠળ ઉપજતાં ૪ ઠકાના વ્યાજમાંથી, ત્યાંનાં હાઉં ગ્રાન્યુએટેને હાઉંડ ૭૪ આલ્યાસ કરવા “સર મંગળદાસ નયુભાઈ ટ્રેવેલિંગ ફેલોશીપ” સ્થપાવી, અને ૧૮૯૪ માં પોતાનાં સ્વર્ગવાસી ધણીઆણી બાઈ રૂબરૂ બાઈની યાદગારી ખાતર રૂ. ૫૦,૦૦૦ ને ખરચે, કલ્યાણીમાં એક સુશોભિત—ધર્મનું દવાખાનું બંધાવી ખોલ્યા ઉપરાંત, તેનો અધિક ખર્ચ ચલાવવા મુંબઈ સરકારને હસ્તક રૂ. ૨૦,૦૦૦ રોકડા આપ્યાછે, તો, વળી પુણાનાં ‘દેવીદ સાસુનના આશ્રમખાના’માં, હાઉં જીઓની સગવડ ખાતર હેલાયદો ભાગ બાંધવા રૂ. ૩,૦૦૦ આપ્યાછે. એવી રીતે રાજ્ય અને પ્રજાની એકસરખી અહેર સેવા બખવવાથી સર મંગળદાસ—હવેથી એક અણીતા, માનીતા, અને પરોપકારી સેહેરી તરીકે વખણાતા ચાલ્યા. તેમને મુંબઈ સરકારે ૧૮૯૬ માં પોતાની “સેલ્ફસેલેટીવ-કાઉન્સીલ”ના એક સભાસદ ઠેડાવ્યા, તે હોધી આંખરેલ્સ સર મંગળદાસે સરસ હીમત અને ખરી આપ અખત્યારીથી બખવી, રાજ્ય અને પ્રજા તરફથી એક સરખી શાખાસી જેવળી હતી. એ વખતનાં એમનાં અગત્યનાં બાપણોએ કાઉન્સીલની નોંધનાં પુસ્તકોનાં ધણાક સફા રોક્યાછે. તેઓમાં સહથી અગત્યની તકરાર ૧૮૭૩ ના ‘સોલ્ડ બીલ’ અથવા નીમખના જીલખી ધારાને પસાર થતી વખતની વધુ લાંબી પણ ધણી હીમતી અને કીમતી છે, તેના શરૂઆતના થોડાજ સપ્તે હાઉંયા ઠાંકીએ,—“એ બીલમાં ધણીક જીલખી કલખો છે, તેઓને તદનજ સુધારવી એઈએછે, અને તેથી “એ બીલને નીજ વાર વંચાઈ પસાર થવા સામે હું માફે મજબુત વિરુધ્ધ મત આપુંછું. તેમાં જેમ ઈનસાફનું “વાનબીપણું જલથાણું નથી તેમજ અપરાધ ખરેખરે લાજુ પાડવાની બીલકુલ પરવા કરવામાં આવી નથી. “દરએક કુટુંબવાલાં ઘરમાં ૪૦ શેરથી વધુ મીડું રાખવાની સખત મનાઈ તદન ન કામી છે એથી મુદ્દસીલખાં “રેહેનારા અલસમજ કુટુંબો, મીઠાંના, જેહેસુલના, અને પોલીસના ઉતરતામાં ઉતરતા હોધીદારોથી તે એક “સાધારણ સ્ત્રીપાઈ વતીકની જીલખી સચાના ભોગ થઈ પડેછે.” એમના જેવા એક અગત્યના સભાસદને, મુંબઈ સરકારે પોતાની ‘કાઉન્સીલ’ના ફરી ફરી મળી ૪ વાર સભાસદ નેમરે, લાગત ૮ વર્ષો સુધી એઓએ તે હોલો ચલાકી અને આપઅખત્યારીથી ભોગવ્યા પછે, પોતાની તખીએત આજુ બગડતી જતી જવે, ૧૮૭૪ની જીલખીએ રાજનાનું આપી તે છોડયો. જે બાહાલ રાખતાં ત્યારની મુંબઈ સરકારે એમની વખાણ કરી જીવાળ વાળ્યો હતો કે:—“તખોએ ધારાબાંધનારી-સભા સાથ લાંબો વખત સંબંધ રાખી જે કારકીદી ચલાવી, તેનો છેડો આવતો એઈ, સરકારને કલ્યા વગર આલણું નથી કે, તખોએ પ્રજાના લાભ ખાતર જે જેહનત લીધી અને અહેર સવાલો ઉપર પુરતું લક્ષ આપ્યું, તેથી સરકાર તખો ખાતર ધણુંજ ઉંચું મત ધરાવેછે.” કાઉન્સીલ સાથનો સંબંધ છોડવા છતાં પણ, અગત પડતાં મુંબઈના ગવરનરે, સર મંગળદાસનું મત અને સલ્લાહ લેતા હતા. દેશી હક અને લાભ અલખનારી “ધી બાખે એસોસીએશન” ને નખલી હાલતમાંથી સર મંગળદાસે ૧૮૯૭માં પાછી ઠઠાર બનાવી હતી, અને તેના સરનસીનનો માન ભર્યો હોલો એમને અનુમતથી આપવામાં આવ્યો હતો. તે એઓએ ૧૮૭૪ માં છોડયો. મુંબઈ સરકારની ‘લોકલ-કાઉન્સીલ’ માં સર મંગળદાસે સ્વતંત્રપણે અહેર સેવા બખવવા ખાતર, મહારાષ્ટ્રીએ એમને ૧૮૭૨ ની ૧ લી જેએ “આરડર ઓવ ધી કમિયનીઅન ઓવ ધી સ્ટાર ઓવ ઇંડીઆ” નો ખેતાબ આપ્યો, તેની દખલખા બરી અહેર ફીલા પરેલના સરકારી જેહેલમાં ત્યારના ગવરનર સર સેમોર ફીટઝરલ્ડે કીધી હતી. જે પછે, ૧૮૭૫ ની ૧૯ મી બનેવારીએ એમને મહારાષ્ટ્રીએ વધુ માનથી નવાજી “નાઇટ-કમ્માન્ડર ઓવ ધી સ્ટાર ઓવ ઇંડીઆ” નો ખેતાબ બલ્યો, ત્યારથી એઓ સર મંગળદાસ નયુભાઈ નાઈટ, સી. એસ. આઈ., તરીકે ઓળખાયા. એઓએ ૧૮૭૫ ના નવેમ્બરમાં રૂ. ૨૫,૫૫૦ ની મોહોટી રકમ હેલાયધી કહાડી, તેનાં સ્થપિલાં ધર્મખાતાને “સર મંગળદાસ નયુભાઈ કપોલ નિરાશ્રીત ફંડ” નામ આપ્યું, જેની મુખ્ય નેમ પોતાના નાતીલા અસકત અને હાજતખંદ લોકોને આસારો આપવાની છે. તો, વળી જેજ વખતે મુજરાતી વાણીઆઓની સગવડ ખાતર વાલકેમ્બરમાં રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની “ધર્મશાળા” અહેરમાં ખુલ્લી

બેલી છે. એમ એકંદર રૂ. ૫૦,૫૫૦ નું ધર્મખાતું સ્થાપી, તેનું કાચદાસર દુસ્ત-ડીડ કરાવ્યું છે. સર મંગળદાસને, આપના શાહાજા અને તાજના વારેશ પ્રીન્સ સ્મોલ લેક્સે ૧૮૭૭ માં એક રૂપાનો 'ચાંદ' બેઠ આપ્યો, તેની હીયા ઝુંબઈના ગવરનર સર રીચર્ડ ટેમ્પલે એક દરબાર બરી કીધી હતી. ૧૮૭૮ ની ૨૪મી સપ્ટેમ્બરે એમની ન્યાતના મોહોટા બાગે એક અદર સભા બરી એમને પોતાના—અકલા વડા તરીકે ઠેડવ્યા પછે, ૧૮૮૦ માં ન્યાતને લગતા સર સામનનો કબજે લેવા વીશે ઝુંબઈની 'હાઈ કોર્ટ'માં કચ્છાઓ ચાલવે, એ ન્યાતના અનુમતથી એમને કોર્ટે પણ ઉપલાં વર્ષની ૩૦ મી રેએ—એકલા વડા ઠેડવ્યા હતા. ઝુંબઈની ૩૨ બરનારી પ્રજાએ, એમને ૧૮૭૫ માં પોતાના વકીલ તરીકે ત્યાંની "મ્યુનીસીપલ-કોર્પોરેશનમાં" સભાસદ તરીકે પસંદ કરી એકલા હતા. એમની અદર સમાવતોના આંકડા નીચે પ્રમાણે અણીતા છે:—

	રૂ.
કલાણીમાં સ્મિનાં સ્વર્ગવાસી ધણીઆણી રૂપમણી બાઈની ચાદગારીમાં 'ધર્મની સ્મરિપટાલ' બંધાવી.	૭૫,૦૦૦
જાહેર કેલવણીના ફેલાવાને મદદ	૪૯,૩૦૦
જાહેરમાન અને ચાદગારીનાં, તેમજ દુકાલ, આગ, રેલ, વગેરેથી પોડાપલા લાચારોને મદદ આપવાનાં ફંડમાં	૨૯,૨૦૦
પોતાના જીવીયાઓને મદદ કરવા પોતાના નામથી "નિરાશ્રીત ફંડ" સ્થાપ્યું	૨૫,૫૫૦
ગુજરાતી હોંડુઓ વાસ્તે વાલકેધરમાં સ્મિક "ધર્મશાળા" ઓપી	૨૫,૦૦૦
ગરીબ અને હાજતમંદને મદદ આપી	૧૧,૦૦૦
વાળકેધરમાં સ્મિના બાપે અપુરૂં બંધવિલું 'શીવનું રહેઠું' પ્રફંડ કરાવ્યું	૧૦,૦૦૦
જાહેર પુસ્તકખાનાઓ, વગેરેને મદદ	૫,૦૦૦
પરચુતન જાહેર નાંધણી બહેસો	૯,૫૫૦

એમ સર મંગળદાસની અદર સમાવતોની રકમોનો એકંદર આંકડો રૂ. ૨,૪૦,૦૦૦ થી કંઈ વધુ થવા અથએ. એઓ ઝુંબઈના અણીતા સેઠીઆ અને માનીતા સેઠેરી છે. એમની સાંચલગીરી એક સરખી રીતે સઘળાં અદર કામોમાં લેવાયએ. ઝુંબઈમાં, એમની મોહોટી ઉપજવાણી બોહોળી સ્થાવર મીલકત છે. એઓ ચંચલ, દેશાબિમાની, થટતો ટેકાવ રાખનારા, મીલનસાર, સાદી રીતબાત દેખાવ અને પેહેરવેશના ગૃહસ્થ છે. ચાણુ માદગીથી, એમની તનદુરસ્તી લઠરી છે.

સર મંગળદાસ, બાઈ રૂપમણી બાઈ સાથે, ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં પરલવા, તેઓ, ૨ પુત્રી અને ૩ પુત્રો તેઓ મી. સ્મીલનદાસ, મી. પરશોતમદાસ, અને મી. નરૈયમદાસને જન્મ આપી સ્વર્ગવાસી થયાં. સ્મી ત્રણે જીવંતોએ ઠીક કેળવણી લીધીએ.

પ્રોફેસર દાદાભાઈ નવરોજી

DAADAIHAI NAVROJI, ESQ., LATE DEWAN OF BAROD.

FORMERLY PROFESSOR AT ELPHINSTONE COLLEGE.

જોન હીઝ મ્ર. ડાદાબહાઈ નાઓજી, ડી. ડી.,

EX-DIVAN, BARODA.

THE family of Mr. Dadabhái hails from 'Nausári,' in Gujáráť. His ancestor, Chánji, had accompanied the then learned Parsi High-Priest, Mehrji Ráná, to the Imperial Court in Delhi, when the Emperor Akbar was pleased to grant him, in perpetuity, a plot of ground in Nausári, and the title of "*Mulla Jamásp.*" Mr. Dadabhái's father, Naoroji, surnamed '*Dordí,*' was—the first of his family, who came and settled in Bombay, where he died leaving an only son, Mr. Dadabhái four years old.

Hon. Mr. Dadabhái was born in Bombay on 4th September 1825. In 1835 he entered the English School, and distinguished himself by obtaining *prizes* at every annual examination. In 1845, Sir E. Perry, then Chief-Justice and President of the 'Board of Education,' Bombay, entertaining a very high opinion of Mr. Dadabhái's abilities and character, proposed to send him to England, to study for the Bar, offering to pay half his expenses, if the leading Parsi gentlemen of the time subscribed to the other half. The generous project, however, fell through, and Mr. Dadabhái remained stuck to the School line, in which he rose rapidly. In November 1845 he was appointed Head-Native-Assistant in the School then known as the 'Elphinstone Institution.' In 1851 he was nominated as an Assistant-Professor, and in 1852 an Acting Professor of Mathematics and Natural Philosophy at the 'Elphinstone College.' Having distinguished himself by his talents and ability, he was in 1854 confirmed in the Chair of Professor of Mathematics and Natural Philosophy; and—since that time he has always been known as Professor Dadabhoy. As a well-known public-spirited gentleman, he was foremost in founding or promoting numerous public institutions, which were the first of their kind in Bombay. Among them, may be mentioned the following:—The 'Native General Library,' 'Students' Literary and Scientific Society,' 'Danyán Prasarak Society' for the diffusion of Science in Gujáráťi, 'Rahánumá -e-Mázdiasná' for the spread of religious reform among the Parsis, 'Girls' Schools,' 'Fort Charitable Dispensary,' a 'Charitable Fund for the indigent Parsis in Persia,' 'Gymnasuim,' &c. &c. In 1851 he started the *Rast-Goftar*, a Gujáráťi Weekly, which he left, owing to pressure of other work, in 1858, in the hands of others, after establishing its prestige, high tone, and character in the public. He was—the first in instituting all the reforms among the Parsis. In 1855, the first Native trading firm under the name of "Messrs. Camá & Co." was opened in London, and Mr. Dadabhái resigned his Professorship to join it as

a partner. There, too, as opportunity offered, he took part as a social and political reformer. In 1861 he read before two several Societies in Liverpool, two essays on the 'Customs and Religion of the Parsis.' In 1865 he—took a prominent part in organising the 'London Indian Society.' The next year he read a paper before the 'Ethnological Society,' proposing to refute the hasty opinion of many on the innate lower morality of the Asiatic races. In the same year he took a prominent part in promoting the 'East India Association,' for the welfare of India. Here he read several papers of vital political interest both to **India** and **England**; among which may be named the following :— 'Duties of England towards India,' 'The State of Mysore,' 'Expenditure of the Abyssinian War,' 'Importance of admitting educated Natives in the Civil Service of India,' 'Wants and Means of India,' 'Indian Administration and Poverty of Indians.' In 1869 he opened a 'Branch of the East India Association' in Bombay, and the next year he was made Honorary Secretary to the 'East India Association' in London, and in that capacity he undertook a tour to India to extend its usefulness, and collect funds from Native Princes, and the public of that country. He succeeded in collecting a large contribution. After separating from 'Camá and Co.' Mr. Dadabhái opened an independent firm, but he suffered great losses in 1864, and in 1866 closed his business for a short time. As a merchant also he *did* some useful public services, especially in connection with rights arising out of documentary bills. The public of Bombay—presented him with an address and a purse of Rs. 25,000, and it was resolved to place his portrait in the 'Framji Cawasji Institute,' Bombay, for his important public services. The greater portion of the purse presented him he supplied for public purposes. The continued mal-administration of Malhár Ráo Gaekwár of Barodá, compelled the British to warn the Prince, to reform his Government within a period of 15 months, and in this plight, Malhár Ráo sought for the services of Mr. Dadabhái and—appointed him Diván or Chief-Minister. The then Political Agent, Colonel Phayre, in a spirit of *narrow* officialism, actively opposed this nomination, and after his appointment, began to submit prejudiced reports against the Diván and the Prince, which had some influence with the Government of Bombay. Mr. Dadabhái thereupon applied to then Viceroy, who removed the Resident from Barodá, and transferred the political relations with the State, to the Government of India. Mr. Dadabhái, in his pamphlet on "Baroda Administration in 1874," has published a full account of the *obstacles* thrown in his way in introducing reform into the State. His efforts were continually thwarted by the old Darbár party, who had always profitted by the corrupt state of administration, and finally Mr. Dadabhái was compelled to resign his high post. He refused to withdraw his *final* resignation, though greatly pressed by the Prince. Immediately afterwards on his coming to Bombay, the rate-payers, in 1875—76 and again in 1883—85 returned him a member of the "Municipal Corporation" of that city, and he was in 1875—76 and also in 1883—85 elected to the "Town Council," in which he served *without* the usual fees. Here he investigated with his usual acumen some matters vitally connected with the interest of the Corporation. For these useful services

to the public, and his zeal in assisting them, the 'Corporation' and the 'Town Council' severally passed votes of thanks to him. The *whole* Native Press of India, as well as the right-thinking portion of the English publicists, have with one accord declared Mr. Dadabhāi an honest, straightforward *patriot*,—a man who has in every position and under varying circumstances and vicissitudes of life, *disinterestedly* devoted all his energies to the service of his country. H. E. Lord Reay, the Governor of Bombay, gave him a seat in his 'Legislative-Council' on the 15th September 1885. This appointment received the warmest approbation of the people and the Press of India. The Hon'ble Mr. Dadabhāi will no doubt prove himself an able Legislator, and his career in Council will be marked with *that* independence and usefulness which have distinguished him through life. In the same year he was also appointed Delegate of the "Parsi Chief Matrimonial Court, Bombay." The Press has more than once called him "The Indian Franklin," "The Parsi Patriot," &c., and the "Hindoo-Patriot" has rightly remarked:—"Not only Bombay, but the whole of India, should be proud of a gentleman like Mr. Dadabhāi Naoroji." It is *really* wonderful that the Government have not ere now recognized his worth with a deserving title of honor!! but—a man who has secured the profound esteem and appreciation of the people and princes of India, needs scarcely such a title to perpetuate his fame and memory already engraved and stamped in the hearts of the people of India.

Mr. Dadabhāi has two educated daughters, and a son Mr. Ardeshir, an intelligent youth of 26, who after having been matriculated at London, has passed his L. M. and S. Examination in the 'Bombay University.'

એનરેબલ શ્રેઠ દાદાભાઈ નવરોજી, ને. પી.,

મોજી-દીવાન, બરોદાના.

સાધારણ સ્થિતિમાંથી ભલી ગિહનત, હિમાનદારી અને કાળેથી અત્યંત વધી, ખીલી નીકળી, ગાંધેમાં રથી રાજ્યની દીવાનગીરીમાં ચઢી, આખાં હિંદુસ્થાનમાં સહક્રીય બની, પંકાઈ, માન અને વખાણની ભંચી ટોચે ચઢેલા ગૃહસ્થ મી. દાદાભાઈ છે. તેમના વડિયા 'નવસારી' ના વતની, અને ચાલતે "દેરડી" ભાષાઈ, માલેદીને પંદા કરતા હતા. મિત્રના ૯માં વડીલ ચિરવદ ચાંદણમાં શાહ અકબરની દરબારમાં ભાલાલેલા દસ્તુર મહેરજી રાણા સાથે ત્યાં જઈ, "ચુલ્લાં ભાસપ" ના ખેતાબ ઉપરાંત, પાતાના ભાઈ હોરાંગ સાથે નૌસારીમાં ૧૦૦ વીધા ભગીનની—ભગીરીની બહેન ગેળવી હતી. તેના થોડા ભાગને ભાગવેટા, ચાંદણના વંશથી ઉતરેલા મી. દાદાભાઈના કુટુંબીઓ હાલ પણ ભાગવેટે. એ કુટુંબના, માલેદ નવરોજી દેરડી—પેહેલપેહેલા ચુંબઈમાં આવી વસી, ત્યાં સ્વર્ગવાસી થઈ, ચિંકળ પુત્ર મી. દાદાભાઈને ૪ વર્ષની અંદરના મેલી ગયા.

મી. દાદાભાઈને બાઈ માલેકબાઈએ ૧૮૨૫ ની ૪ થી સપ્ટેમ્બરે ચુંબઈમાં જન્મ આવ્યો, તેઓ અધોરનાં છે, અને ફૈઝ, કારસી, ઈંગ્રેજી, હિંદુસ્થાની, ગુજરાતી બાષા બહેલે. ગુજરાતી શીખવા બાદ, ૧૮૩૫ માં આગલી 'એલક્ષીનસ્ટન ઈનસ્ટીટ્યુશન' માં દાખલ થઈ, ૫ વર્ષ-ઈંગ્રેજી આભ્યાસ કરી, દર વાર્ષિક પરીક્ષામાં—ઈનામો ગેળવતા રહી, પછે એલક્ષીનસ્ટન કોલેજમાં જઈ, ત્યાંની પણ સઘથી 'સ્કોલરશીપો' એઓને ગેળવતા રહ્યા હતા. ઈનામો આપવાના એક અદર ગેલાવડાની વખતે એઓએ પોતાની બાલ્ય વયે બતાવેલી અતીસય ચાલાકી વીસે એક ઈંગ્રેજ સ્ત્રીએ છપાવેલાં "નેસ્ટર્ન ઈંડયા" નામનાં પુસ્તકમાં 'એ લીલસ પારસી લેડ' વીસે સરસ નોંધ લીધીછે. ચુંબઈના ત્યારના મોજી વડા-જડજી સર એ. ચે-રીએ, મી. દાદાભાઈને અતી ચંચળ અને કોલેજની સઘળી ચઢતી સ્કોલરશીપો છતી લેતા બેઈ, ૧૮૪૫ માં તેમને લંડન મોકલ્યા 'મેરીસ્ટર' બનાવવા વિષેના અરજમાંથી અરધો પોતે આપવા કહ્યો, બીજે અરધો પારસી સેડીઆઓને આપવા બલામલ કીધી હતી, તે કોલેજ. એ સાલના નવેમ્બરમાં મી. દાદાભાઈ 'એલક્ષીનસ્ટન સ્કુલ' ના વડા-નેટીવ-એક્સીસ્ટન્ટ નેમાયા હતા, તો, ૧૮૫૧ ની અનેવારીમાં 'એલક્ષીનસ્ટન કોલેજ' ના એક્સીસ્ટન્ટ-પ્રોફેસર' ૧૮૫૨ ની અક્ટોબરે એકટીંગ-પ્રોફેસર, અને ૧૮૫૪ ના જુનમાં વડા-પ્રોફેસરના ચઢતા હોધ્યા ઉપર આવ્યા હતા. તે હોધ્યો ચાલાકીથી બજવવા વીસેના શાખાસીબમાં એશારા, મોજી "બોર્ડ ઓવ એન્સુકેશન" ના ૧૮૫૧-૫૫ સુધીના રીપોર્ટમાં આવેલા, એમને એક કનેક્ટિંગ શિક્ષાચુર તરીકે દેખાડેલે. દેશીઓમાં એઓ—પેહેલા 'પ્રોફેસર' બનવે, તેઓમાં બારે જુલાઈ ઉપજી હતી. અને ત્યારથી એઓ "પ્રોફેસર મી. દાદાભાઈ" ના સાધારણ નામથી બોલવાયછે. અદર કેલ-વણીઆતામાં માન ભરી મોહોટી પદવી ગેળવી, એઓ પ્રખ્યાત બન્યા, તે કરતાં, પ્રજા ઉપયોગી વસાંક અદર કાળેનો—આથો નાખનાર અને આગેવાન મદદગાર તરીકે એઓ વધુ પંકાયછે. 'ચુંબઈની' નેટીવ જનરલ લાયબેરી, 'સ્ટુડન્ટસ લીટરરી એડ સાએનટીકી સોસાયટી', 'જ્ઞાનપ્રસારક મંડળી', 'રાહનોમા-ઈ-માનદીઅશની સભા', 'ફોર્ટ ચેરીટીબલ ડીસ્પેન્સરી', 'જુલેસ ઈરાણીઓને મદદ આપવાનું ફંડ', 'બેબિ-આસોસીએશન', 'કન્યાશાળાઓ', 'કસરતશાળા સ્થાપક મંડળી', વગેરે સ્થાપવા, અને પુનરવીવાહેને ઉલત ભરજું ઉત્તેજન આપવા એઓએ—આગેવાની લેઈ, અથાક ગેહેનત કીધી હતી. ચુંબઈમાં અઠવાડીક "રાસ્ટ-ઓફવાર" પત્રને, એઓએ ૧૮૫૧ માં જન્મ આપી, ખીલવી, વધારી, ફેલાવ્યા પછે રોકાલના સખ-મધી ૧૮૫૮ માં તેની લગામ છોડી છુટા થયા હતા. ચુંબઈમાં "વીકટોરીઆ મ્યુઝીઅમ એન્ડ ગારડન્સ" જો

કરવાની આગેવાનીમાં એમનો હાથ હતો. ઓરતોને ચોક્કસ હદ સુધી છુદાપણું બક્ષવાની અહેર તકારારોમાં એઓએ આગેવાન બાગ લેઈ, તેના ટકામાં, જુદા જુદા જાનામાં જુદી જુદી કોમોની ઓરતોએ ભોગવેલા છુદાપણાં વીરે સંખીન અને અશરકારક દલીલો બતાવી હતી. ૧ લા ડેસેમ્બરે સર જોસેફેજનાં, ટાઉન-હોલમાં મેલાયલાં ‘બાવલાં’ વીરે પેહેલી ચરચા ઉભી કરનાર એઓ હતા. દેશીઓના લાભ અને હક અલબનારી ‘ધી બોમ્બે બેન્ચ ઓવ ધી ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસીએશન,’ ને સ્થાપી તેને ૧૮૮૩ માં પાછી મજબુત કરવા, અને ૧૮૮૫ ની ફેબ્રુઆરીમાં ‘બોમ્બે પ્રેસીડન્સી એસોસીએશન’ ને જન્મ આપવામાં એમનો હાથ હતો. એમ એઓએ ઝુંબડી શેહેર તરફ બજાવેલી પ્રજા ઉપયોગી અહેર સેવાની નોંધ લેવા પછે, —વધુ અગત્યની બજાવેલી અહેર સેવાનો સફરે ફેરવાઈ, પાથતપ્ત લંડન શેહેર તરફ આપતું ધ્યાન એવે છે, કે ત્યાં પોતાની જાહેશીનો લાંબો વખત, એ દેશ-હીતકારી પુરુષે, દેશભીયાની કામો કરવામાં ઝુબડો છે. ઝુંબડના અણીતાં ‘કામ’ આંતરને ૧૮૫૫ માં ‘મેસરસ કામ અને કું.’ નામથી —પેહેલ્લી દેશી પેહેડી લંડનમાં ઉઘાડી, તે, મી. દાદાભાઈના લાંબા વખતનાં ચાલુ ઉત્તેજન અને ઉલ્લસ આપવાનું કામ હતું. તેમાં બાબ્બા બની એજ સાલમાં એઓ—પેહેલ્લી ‘ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસીએશન’ ગયા, અને ત્યાં અહેર બાબદોમાં બાગ લેવા માંડી, ‘લીવરપુલ’ માં ૧૮૬૧ માં ‘પારસી રેવાળ, રજમ, અને ધર્મ’ સંબંધી અહેરમાં બે નીબંધો વાચ્યા, ૧૮૬૫ માં ‘ધી લંડન ઈનડિઅન સોસાયટી’ ઉભી કરવામાં આગેવાની લીધી, ૧૮૬૬ માં ‘એથના-લાઇક સોસાયટી’ ના પ્રયુષે ‘એશીઆની અતોના ઝુલો’ વીરે કીધેલા સપ્ત ટીકાને, દાખલા દલીલોથી તોડી નાખનારો મજબુત રહીયા ફપી એક નીબંધ તેજ સભામાં વાચ્યો, એજ સાલમાં એઓએ અથાક જેહેનત લેઈ હીંદુસ્થાનના હક અને લાભો અલબનારી ‘ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસીએશન’ સ્થાપી, અને દેશ ઉપર પડતા અદેશા અને દેશી રાજ્યોને થતા ગેર-ઈનસાફ, વગેરે બાબદો ઉપર અશરકારક નીબંધો વાચ્યા અને તકારારો કીધી તેઓ: ‘ઈસ્ટ ઈન્ડિયા તરફની દરએ,’ ‘માઈસોરનું રાજ્ય,’ એખીશીઆની લડાઈનો અર્થ,’ ‘કેલવલી પાતેલા દેશીઓને સ્ત્રીવીલ સરવીસમાં દાખલ કરવાની જરૂર,’ એબાબદ ઉપર પારલમેન્ટમાં સર સ્ટાફોર્ડ નોર્થકોટ કીધેલા ટીકાનો જવાબ,’ ‘માઈસોરની તકારારના સંબંધમાં લોઈ વીલીયમને જવાબ,’ ‘હીંદુસ્થાન માંહેલી એસોસીએશન ની ફરએ,’ ‘હીંદુસ્થાનનાં પાણીનાં અહેર બાંધકામો,’ ‘ઈસ્ટ ઈન્ડિયા એસોસીએશન,’ ‘ઝુંબડનો ફ નો ધારો,’ ‘હીંદુસ્થાનની હાજત અને પેદાશ,’ ‘હીંદુસ્થાનનો વેપાર,’ ‘હીંદુસ્થાનનો રાજ્યકારોબાર,’ ‘હીંદુસ્થાનની કંગાલીઅત વીરે નીબંધો,’ અને ‘એ નીબંધોના સંબંધમાં ઉઠેલી તકારારોનો રડીઓ,’ એ વજોગે સ્ત્રીવીલ સરવીસમાં દેશીઓને દાખલ કરવાવીરે અરજી,’ ‘ગવરનર જનરલ ઓવ ઈન્ડિયા બીલ’ માં ‘સ્ત્રીવીલ સરવીસ’ ને લખતા ફકરા વીરે, સર સ્ટાફોર્ડ નોર્થકોટ ઉપર કીધેલું જવાબ, હીંદની ગરીબાઈ વીરે સેક્રેટરી ઓવ સ્ટેટ વગેરે બીજા અદતા વર્ગના ઈંગ્રેએ સાથ ચલાવેલી તકારાર, લશ્કરી વૈદકઆતાંની નોકરીની પરીક્ષા પસાર કરવા ગયલા પારસી જોદવાર મી. મનચેરજી બેરામજી કોલાને થયેલી મોહોટી નડ દુર કરવા હીમતથી બીંડેલી બાઠ, અને સ્ત્રીવીલ સરવીસ પસાર કરવા ગયલા દેશી વિધાયીઓના માર્ગમાં નડ નાખવા સંસ્કૃત અને અરબી બાપાઓની માર્ગો ઘટાડી નાખવા વગેરેની હરકતો દુર કરાવવા લીધેલી જેહેનત, એ સઘળી મી. દાદાભાઈની—દેશહીતકારી સેવાનો જાપ દેશીઓના જીગર ઉપર શાલુત પડી રહોછે. વેપારી મંડળીની પણ મી. દાદાભાઈએ અહેર સેવા બજાવી ‘કાલ્કુલેટ-બીલ’ સંબંધી લંડનની બે ઈન્ડિયા બેંકો સાથ અગત્યનો સવાલ ઉપર કથો હતો. લંડનમાં એક—પારસી વેપારી તરફ મી. દાદાભાઈ મજબુત આંટ, આબફ, અને ઈમાનદારી ખાતર પ્રસિધ્ધ થયા હતા. તેઓએ, એક હજમતી મીનને વગર સ્વાર્થે મદદ કરતાં ૧૮૬૪ માં મોહોટો આચકો આધા પછે, ૧૮૬૬ માં ઝુંબડની કેટલીક વેપારી પેહેડીઓ બાગવે બીએ આચકો લાઓ કે, બારી નુકસાની થઈ અને પોતાની પેહેડી બંધ કરવી પડી, તે વખતે એમની ઓખી આંટ અને ઈમાનદારીનો બદલો એમ બળ્યો હતો કે એમના મારગનારોએજ એમનો તુરત છુટકારો થવા સામી મદદ આપી, અને એમના ઓખા પેહેવાર અને ઈમાનદારી વીરે અહેર પત્રોમાં વખાણ થઈ હતી. સાહાસીક વેપારીઓ તરફ પણ મી. દાદાભાઈની પેહેડીએ દેશીઓની બનતી

સેવા બજાવી, હાલિસ્થાનમાં ઉપયોગી અને ઉદ્યોગી કારખાનાં ઊભાં થવાને ઊત્તેજન આપી, ૪ આગબોટો લે રૂ નાં, તો ૧ રેશનમાં ૩૫ડાં વણવાના સાંચા, તેમજ કાગળ અને સાણ બનાવવાનું સરસ સાંચા કામ, વગેરે કીકાયત ભાવથી બનાવી મોકલ્યું હતું. ૧૯૭૦ માં ‘ઈસ્ટ ઈડયા એસોસીએશન’ના ઓનરેરી સેક્રેટરી બની એઓએ તેની નાણા સંબંધી તંત્ર હાલતને સુધારવા ૧૯૭૧ માં હાલિસ્થાનમાં આવી, કચ્છ અને કાઠીઆવાડનાં રાજ્યોમાં યુક્ષાકરી કરી, મદદ જેળવી હતી. એ એસોસીએશનની મદદથી મી. દાદાબાઈએ, દેશીઓનો લાભ અર્થે લાંબી સુદત નેહુત એથી, તેનાં મીઠાં ફળ, લાયક દેશીઓ હવે રાજ્ય કારોબારમાં ભાગ લેતા નૈ, સ્ત્રીનીય સરવીસમાં નેખાતા આથી, ઈત્યાદી રીતે આપેછે. એમ એ—હાલિસ્થાન હોરાએ, આણ કોસેશથી દેશના લાભ અને કાયદાને સીકરી લેનારી સાંકળને અંતે તોડીછે. ૧૯૭૩ માં ‘પારલેમેન્ટની કીનાન્ત કમીટી’ હુણર એઓએ હાલિસ્થાનની નાણા સંબંધી માટી હાલત વીસે હીમતી અને અસરકારક સાક્ષી આપી હતી. ૧૯૬૪ માં યુંબઈ સુનીવરસીટીના એઓ “ફો” નેખાયા, દેશ અને દેશીઓની બીન સ્વાર્થે બખવેલી સેવા ખાતર ૧૯૬૯ માં યુંબઈમાં બેળી મળેલી અદર સભાએ એમને એક “માનપત્ર” સાથ રૂ. ૨૫૦૦૦ ની ‘પર્સ’ બેઠ આપી હતી. પ્રજા તરફથી મળેલું એ નાણું એઓએ પ્રજા ઉપયોગી કામોમાંજ અરચેલું બોલાયછે. ખરોડાના કમ નશીમ મહારાજાવ ગાયકવાડે કમ અક્કથી સલ્લાહકારોનું સાંબળી, પોતાનાં રાજ્યને ખરાબીના ખડક સાથ લગબ અથડાવી ભાગી પાડવાની હાલતમાં લાવી જેળવે, ૧૫ ખાસની ટુક મદતમાં તે સુધારી નાખવાં, ઈંગ્રેજ સરકારની તાકીદના તકાદ થવાની —કઠાડીના વખતે, એ બેહુડી અને બગડી ગયલાં રાજ્યનું શુકાન, ગાયકવાડે અરજ કરી ૧૯૭૪ ની રાજ્યાતમાં મી. દાદાબાઈને હાથ આપ્યું. તે, એઓએ હીમતથી ધરી, તેને ડુબતું બચાવવા તુરત ચાંપટા ઉપયો લીધા અને ત્યાંનો ઈંગ્રેજ રેસીડન્ટ તે ગાયકવાડનો હરીફ ફરનલ ફેયરને, એ મહારાજની તેમજ પોતાની વિરુદ્ધ જતો અને યુંબઈ સરકાર ઉપર બેડી કહાડેલા ખોદા ‘ખરીતા’ લખતો બેઈ, અને એ સરકારને તેની તરફ કીધેલી બક્ષી, તે વીસે એ ચંચળ દીવાને ત્યારની ભોડ નાઈયુકની હાલિસ્થાનની વડી-સરકાર હુણર કરીઆદ ઉઠાવી તે શામેત કરી આપવે, વડી-સરકારે, —યુંબઈ સરકારને, ખરોડાની બાબદમાં હાથ નાખતાં તુરત અને તદન અટકાવી, રેસીડન્ટને ખરોડા છોડી બહાર જવા ફરમાવી, તે જગ્યા ઉપર, પોતાનાં ખાસ એજન્ટ અને કમીશનરને નેમી મોકલી તેને સઘળો વેહેવાર પોતાની સાથ કરવા ફરમાવ્યું હતું. એમ એ કાબેલ ખારસી દીવાને, એવા બેહુડીગયલા અને જળયુત વગવાલા ઈંગ્રેજ એજન્ટને હરકતો નાખતો સઘઈથી દર કહડાવ્યો તે કાંઈ સાધારણ કામ ન હતું. એ અટપટ વખતે, પોતાની વિરુદ્ધ બેડાયલાં શરમ બર્થો ખોડારાં જુલ્યાં પાડવા મી. દાદાબાઈએ, “૧૯૭૪ નો ખરોડાનો રાજ્ય વહીવટ” નામથી ઈંગ્રેજ યોપાન-યું છપાવ્યું હતું. એમ માથે લીધેલાં કામની બારે હરકતો વઢાવી, રાત દીવસ વેહેનત અને જમતમાં ગુતાઈ, ફરેહ ખામનાની ટોચ ઉપર આવવા છતાં, બેસજન અને દાખાદોલ મહારાજની કમલુલ્લિથી, તે સઘઈ ફોકટ ગયું હતું. તેના સલ્લાહકારો —હરહરતા ખટપટયા અને લાલચુ હતા, તેમની અપ્રખાલીકપણાની રૈયત ઉપર ચાલતી જુલમી કાતર, દીવાન દાદાબાઈના વખતમાં બંધ પડવે, તેઓ, તેમના રાજ્ય સુધારાની આડે આવી નડ નાખતા રહેતા હતા, પણ ફોકટ, દીવાન તો પોતાના કામમાં કાવ્યાજ નતા હતા. રાજ્યસુધારો કરવાનાં દોડતાં કાંમની આડે આવ્યાથી દીવાન દાદાબાઈએ ૨ વાર આપેલા રાજનામાં મહારાજની કાકલુદીથી પાછાં બેંચી લીધાં હતાં. પણ હવે તેઓએ જમરા રેસીડન્ટને દર કરાવવે, દરખાસ્તી અટપટીઆઓનું બેર પાછું જુબ વધ્યું, તેઓએ મહારાજાવને હાથમાં લે દીવાનના કાંમોમાં પાછી નડ નાખવા માંડી કે, તેઓએ—૩૭ વાર પક્કા ઠરાવથી ૧૯૭૪ ના દીસેખરમાં રાજનાનું આપી, મહારાજની વધુ કાલાવાલા ન સાંબળી છુદા થયા. પછે તરતજ એકાએક એ ગાયકવાડ ઉપર, હોલો છોડી જવા ફરમાવેલા રેસીડન્ટને ‘વીખ’ આપવાનું બારે તોહીત મેલાવ્યું,* અને તેવીરીની તખસ આવતાં સુધી હાલિસ્થાન વાઈસરોયે, એ રાજ્યનો સઘળો અખત્યાર પોતાના ખરોડાના ખાસ એ-

* જુએ—“મ. રાઠ.”

જન્મે હસ્તક લેવા હોકમ શીધોહતો. મી. દાદાભાઈએ ૧ વર્ષ નંખાવ બરી દીવાનગીરી ભોગવ્યા બાદ મુંબઈ આવ્યા પછે ત્યાંની “મ્યુનિસીપલ કોરપોરેશન” માં ૧૮૭૫-૭૬ અને ૧૮૮૩-૮૫ માં કર બરનારી રૈયતે એમને પોતાના એક વડીલ તરફે મોકલ્યા, તેની “ઠાઠન કાઠનસીધ”ના પણ એઓ સભાસદ નેમાયા હતા તે વખતે ધારાત્રમણે મળતી ‘શ્રી’ એઓએ લીધી ન હતી. એ સભાઓના સંબંધમાં એઓએ બારે પેઢ-નત લીધી અને સરસ મૂચના શીધી, તે ખાતર, બેઠ, ‘કોરપોરેશન’ ની તેમજ ‘ઠાઠન કાઠનસીધ’ ની સભા-ઓએ, મી. દાદાભાઈનો બારે ઉપકાર માન્યો,—જે બનાવ એ સભાઓના સંબંધમાં પેઢેલવેલોજ હતો. મુંબઈના લાયક ગવરનર જોરડ રેએ, ૧૮૮૫ ની ૧૫ મી સપ્ટેમ્બરે મી. દાદાભાઈને પોતાની “લિજિસ્ટ્રેટીવ-કાઉન્સીલ” ના સભાસદ નેમ્યાએ. સ્મોનરેમલ મી. દાદાભાઈની એ નેમણક આખી હાઈની પ્રજા અને વર્તમાનપત્રોએ એકઠીલ અને આવાને હરખ અને ખુશાલીના છુસ્સા સાથ વખાણી હતી. એ તક મી. દાદાભાઈને પ્રજા હક અને લાભોની વધુ અલવણી કરવાની કીરતીનું નેદાન જુલું નેખરે. એજ સાલમાં, મુંબઈની ‘ધી પારસી થીક જેનીમોન્યલ કોટે’ના એઓ “દેલિગેટ” નેમાયા, ‘રામોમા-ઈ-સભા દીઅસના સભા’ ના, “શરનશીન” બન્યા, અને મુંબઈના આખા અધોરનાન ટોલ તરફથી એક અહેર “માનવત” ૧૯ મી ડીસેમ્બર ૧૮૮૫ એ નેખણું. આખાં હાઈકુસ્યાનના સખળા દેશી અહેર લખનારાઓ એકમત અને અવાને એમને—ખરા દેશહીતકારી પુરૂષ તરફે કલુલ રાખી જુલ્યાએ, તો, ચોણું લોહી ધરાવનારા ઘણાં અહેર જુરોપીયન લખનારાઓએ એમને વીસે લંચાત જણાવ્યાએ. પોતાની અંદેશીનો મોહોટો ભાગ, એ હાઈકુના ખરેખા ગૃહસ્થે દેશના હક, લાભ, અને હાજતો વીસેની ચાલુ માગણીઓની લાંબી લડત લડી, પ્રજાહીતકારી કામોમાં ધસી નાખ્યો, તે ખાતર “હાઈકુ પેટરીઅટ” એ વાજબી રીતે જણાવ્યું છે કે,—“કકત મુંબઈએજ નહીં પણ આખાં હાઈકુસ્યાને, મી. દાદાભાઈ નવરોજી જેવા ગૃહસ્થ, વીસે મગર રેઢેલું જેઈએએ.”

મી. દાદાભાઈ, બાઈ જુલબાઈ સાથ પરખા. તેવણે ર પુત્રી અને સ્મિક પ્રુવ મી. અરેસરને જન્મ આપ્યો, તે ૨૫ વર્ષના જુવાને મુંબઈની ‘ગ્રાંટ મેડીકલ કોલેજમાં’ સ્મિલ. સ્વેમ. અને સ્મિસ. ની પરીક્ષા પસાર શીધાએ. મી. દાદા-ભાઈ—અથાક મહેનત સેનારો સ્મિક કુદરતી સાંચે છે, જે રાતદીવસ ચાલુ અહેર કામોમાં રેલાયણ, અને જીવ મજા કે રમત મમતથી ધણું કરી દુર રેહેએ. સ્મિમતા સ્વભાવ નરમ અને મીલનસાર, રીતભાત લાયક અને માન એચનારી, અને પાશાક અને દેખાવ સારા છે. ચોખ્ખો વેહેવાર, સાચું મોલકું, અને આપઅખતવારી ખાતર સ્મિસી જાણીતા છે. કેલવાયલા વર્ગમાં સ્મિકા મુનનદા લખનાર અને જઠાથી મોલનાર તરફે પંકાયલા છે, તો, પ્રજા-મતથી પુરા ચેકપ્રિય બની સંપુર્ણ માન પામ્યાએ. હાઈકુ દેશી રાજ્યો અને ઇંગ્લાંડના રાજ્ય-આધિકારીઓ, ઉમરોલ, અને હેલ્થિદારોમાં, મી. દાદાભાઈનું નામ આપઅખતવાર દેશ-હીતકારી અને ખરા પ્રજાણીક પુરૂષ તરફે પ્રુવું જાણીવું ઘણું છે. સ્મિમનાં વફાદાર કામોની કદર જુજી હજુજુ, મહાશાણીએ સ્મિમને ઘડવું બેતાબી માન કે આંદની બજેસ કરી નવાળના તથી!! તે જતાં પણ, સ્મિમના—બારી ઉપકારના મોભનો હાઈકુ ભોખાઈ જવી રૈયતના છુમર ઉપર પોડેલા શામેત કાપે, ત્યાંની હાલની અને હવેપછેની સ્મિલશિમાં મી. દાદાભાઈનું નામ અને—કીરતી અમર રાખવાને પુરેલો છે.

Naoroji Fardoonji, Esq.,

R. NAOROJI was justly styled the "Tribune of the People of Bombay" for his services to the popular cause. His father was *Vajifdar* or fiefholder in Broach, and Mr. Naoroji was born there in 1817. He resided in Bombay from his early years, and was educated in the 'Native Education Society's School.' He had obtained the 'West Scholarship' in 1832, and 'West Medal' in 1835. He left Bombay in 1836, to accompany the late Sir A. Barnes, the British Ambassador, to Cabul, and he had visited the Courts of Sindh and those of Ranjitsing of Punjab and Dost Mahomed of Cabul. His elaborate reports on the commercial affairs of those places had elicited the warm approval of Government, and on his return to Bombay in 1839, he obtained an Assistant-Professor's chair in the 'Elphinstone College.' In 1840 he had become known as the Editor of a Gujarati Magazine the '*Vidyá Ságar*' and of the Gujarati Daily the '*Jam-e-Jamshed*' newspaper. He was engaged in a theological discussion with the late Dr. Wilson and other missionaries and published the '*Rahnomee-e-Zarthosti*.' In 1851 he had established the "Rahnooma-e-Mazdiesna Society," with a view to introduce social and religious reforms among the Parsis,—an institution of which he had been the President for more than 30 years. From the Educational Department Mr. Naoroji was transferred to the late 'Supreme Court,' where he distinguished himself as an Interpreter and Translator for about 20 years till he retired from the public service, on pension in 1864. To—commemorate his services in the cause of education and social reform, a public meeting was held in Bombay on 7th of May 1864, and a public subscription of Rs. 20,000 was raised to present him with a *purse*, and to institute a 'scholarship' in his name. In the same year he was appointed a "Justice of the Peace." In 1852 he—took the lead in establishing the "Bombay Association," a Political Society started with the view of representing the wishes and grievances of the people of India, to their British rulers. As one of the Secretaries to that body, his tract on "The Civil Administration of the Bombay Presidency" was widely circulated in London, and in Bombay, at a time when the 'Government of India Bill' was introduced into Parliament. In 1868 Mr. Naoroji was elected a 'Fellow' of the Bombay University, and a Delegate of the 'Chief Parsi Matrimonial Court.' The 'Parsi Law Association' owed its success, in obtaining the 'Parsi Marriage and Divorce Act,' and the 'Parsi Succession Act,' to the strenuous exertion of the late Mr. Naoroji, as one of its Joint-Secretaries. His services to the cause of female-education are a matter of history. Bold and intrepid in all public discussions, a staunch advocate of social, religious, and political reforms, one who had always been known for his moral courage and unswerving probity and high principles, Mr. Naoroji had earned for himself, *not only* the gratitude of his own community, but also of the whole of Bombay. Whatever public question happened to agitate the

स्वर्ग वा सी
 श्री नरेश्वरजी महाराज, श्री श्री

THE LATE
 MAORJI FURDUNJI, ESQ., J.P.

c community,—whether a memorial was to be presented for the repeal of the odious Income-Tax or evidence was to be given before the Parliamentary Committee on Indian Finance, Mr. Naoroji was selected to represent Bombay. The 3rd Parliamentary Report of 1873, testifies to the zeal and industry displayed by him, when he gave his evidence on behalf of the 'Bombay Association' and the '*Poona Sarvajanik Sabha*.' When the Indian Mutiny of 1857 had for the moment embittered the feelings of Englishmen, and Dr. Buist as editor of the "*Bombay Times*," was doing his utmost to promote the estrangement between the ruling and the ruled, it was Mr. Naoroji, who boldly stood up for the people, and Dr. Buist was removed from the editorship. The *extravagant* administration of the newly-constituted Bombay Municipality, found an uncompromising opponent in Mr. Naoroji, and in spite of the opprobrium he met with from a section of the Bombay community, he succeeded in exposing the recklessness with which the Municipal funds were squandered. What were called the 'Monster Meetings for Municipal Reform' were, mainly promoted by him. His exertions ably seconded by those of worthy colleagues, led to the organization of the present 'Bombay Municipal-Corporation,' and of the 'Town Council,' on the electoral basis. His services both as a Corporator and a Town-Councillor had been highly appreciated. The—public services of Mr. Naoroji were recognized, by the Bombay community, in 1858, by the present of a *purse*, a *silver box*, and a *silver tea service* with suitable inscriptions, and the founding of a "scholarship" in his name in the Parsi Girls' School; and Her Imperial Majesty the Queen-Empress set the stamp of her approval on a singularly useful career, by conferring upon him the title of the "Order of the **Companion** of the **Indian Empire**" in 1884. In commemoration of the event he was entertained at a 'public dinner' by the Parsis, and subsequently a public subscription was started—to perpetuate, his memory, to which Rs. 13,000 have been subscribed by his admirers of all castes and creed, and it has been *proposed* to order out a marble "Bust" from London, and also to found "scholarships" in his name in the "Ripon Technical College" in Bombay. Mr. Naoroji died after a short illness, on 22nd September 1885. The public of Bombay were deeply grieved at his death, and as the '*Times of India*' feelingly expressed :—"India has lost "one of its greatest sons, whose place it would be more difficult to imagine adequately "filled." The 'Bombay Town Council' and the 'Municipal Corporation' and "the Bombay Presidency Association," adjourned their meetings and passed resolutions of sympathy and profound sorrow, and so did 'the Grand Lodge of Scottish Freemasons' in India. In honour of him the 'Brokers' Hall,' and many of the public institutions were closed for the day, and H. E. the Governor of Bombay telegraphed his regret to his family for the loss of such a useful citizen. The late Mr. Naoroji—was a bold patriot, and was well-known for his firm resolution, foresight, perseverance and patience under difficulties. The name of this late public-spirited gentleman will long remain, a household word among the various classes, he has so well served. In him the people of Bombay have *lost* their tribune. His two sons had died in their infancy.

મરહુમ

શેઠ નવરોજ પ્રદુનજ, સી. આઈ. ઇ.

એ ગૃહસ્થના બાપ ફરદુનજ, ભણ્યના વતની અને ત્યાંના એક 'અહાગીરદાર' તેમજ નાણું-ધીરનારા 'સાહુકાર' પણ હતા.—મી. નવરોજજી ૧૮૧૭ ની ૧૦ મી માર્ચે બરુચમાં જન્મ્યા, તેઓ કારશી, હંગ્રેજી, અને ગુજરાતી બાષા જણતા હતા. સુરતની 'લંડન મીસનરી સોસાયટીની સ્કૂલ' માં શરૂઆતની કેલવણી લેઈ, ૧૮૩૦ માં મુંબઈ આવી, તેઓ, ત્યાંની માજી સદર-કોર્ટના જડજ અને કાર્વનશીલના સભાસદ મી. સુધરલોવડની ગ્રેજુરબાનીથી, આગલી 'નેટીવ એન્સ્યુકેશન સોસાયટી,' તે હાલની 'એલફીનસ્ટન હાઈ-સ્કૂલ' માં દાખલ થઈ, ત્યાં ૧૮૩૨ માં પેહેલવેહેલી સ્થપાયલી 'વેસ્ટ સોલરશીપ' ગ્રેજુલ્યા હપરાંત, તવારીખ વગેરેની હુશીઆરી આતર "વેસ્ટનાં રૂપાના ચાંદ"નું ઈનામ પણ ગ્રેજુલ્યું હતું. ૧૮૩૫ માં એજ સ્કૂલના એઓ એલ્ફીનસ્ટ-આતર નેમાઈ રફતે રફતે વધી, નાયબ-પ્રોફેસરના હોલ્કા હપર આવ્યા હતા. ૧૮૩૬ માં મુંબઈ સરકારે ખાસ એલચી તરીકે કાણુલ મોકલેલો સર એ. બર-સ, મી. નવરોજને એ સરકારની રખથી ત્યાં સાથે લેઈ ગયો હતો. એજ કામ સાફ એઓ સિંધ અને પંજબ પણ ગયા હતા. પોતે ફારસી બલવે, એ તકે એઓજી, સિંધની, પંજબના રણજીતસિંહ, અને કાણુલના હોસત મહમદની દરખાસો ગેવાર વગેરેની લણીક અગલની બાબદોના સંગ્રહના બે કીમતી રીપોર્ટો મુંબઈ સરકાર હપર લખી મોકલી, લણી સાબાસી ગ્રેજુલી હતી. ત્યાંથી આવી, ૧૮૩૮માં એઓ 'એલફીનસ્ટન કાલેજ' ના નાયબ-પ્રોફેસર નેમાથા હતા. મી. નવરોજજી ૧૮૪૦ થી એક—અહેર લખનાર તરીકે બણીતા થઈ, "વિદ્યાસાગર" નામનું માસીક ચોપા-સું ગુજરાતીમાં કાહાડવા માંડી, એજ સાલમાં, રોજંદાં 'અમ-ઈ-જમસેદના' અધિપતી નેમાઈ, પારશી અને ખ્રીસ્તીઓ વચ્ચે ધર્મ સંબંધી બેસ હપર આવેલી જબની તકરારના ગેદાનમાં ઝોંકાવી, મીસનરી હરીફોને માહત કરી, એ બાબદને લગતાં ગુજરાતીમાં "રાહનોમા-ઈ-જરતોસ્તી" ચોપા-આં, અને હંગ્રેજીમાં "દીસ્ટશન ઓન ધી ફીસ્ટ્યન રિલીજીયન" નું કાબેલીયત બર્જુ પુસ્તક છાપી, અબણ પારશીઓને આપ-ધર્મની અપાર જુબીઓ સમજવી, કાર્યા જુવાનીઆઓને પાદરીઓની ઠગારી સમજવતની બલમાં કસતાં ચેતવી, પારશી કોમ અને ધર્મની નાદર સેવા બજવી હતી. એઓએ ૧૮૪૫ માં એક 'ગુજરાતી-ઈંગ્રેજી ડીકરનરી' બહાર પાડી હતી. અને ૧૮૫૦ માં 'તાઝીખાં એ જરતોસ્તી' નામનું પુસ્તક છાપાવ્યું હતું. એલ્ફીનસ્ટ-પ્રોફેસરના હોખ્યા હપરથી, એઓ ૧૮૪૫ માં માજી સુપ્રીમ-કોર્ટ ના હુબાશીઆ અને તરજુઓ કરનાર નેમાઈ, તે હોખી ૧૮૬૪ ની અગ્રેલમાં રૂ. ૧૭૩ નું માસીક "ગેનશન" લેઈ છોડયો હતો. એમ કેલવણી અને ન્યાયપાતામાં ૨૮ વર્ષો ચાણુ સરકારી નોકરી બજવી છુટા થયા, તે સાલની ૭ મી ગેએ, એમની કેટલીક—અહેર સેવાની ચાદગારી રાખવા અને વળી એક 'પર્સ'ની બેટ આપવા, મુંબઈના દેશીઓએ અહેર સભા બોલાવી ઉલરાણું કીધું તેમાં રૂ. ૨૦,૦૦૦ બરાથા હતા. ૧૮૬૫ માં એમને મુંબઈ સરકારે "સુલ્લેહના અમલદાર" ઠેડવ્યા પછે, એઓ, લંડનમાં ઉલડેલી એક પારશી પેટીના સંબંધમાં ત્યાં ગયા હતા. પોતાના વખતનાં કેલવાયલા પારશી એલફીનસ્ટનોનીઅનસોની બેગી કોસેસથી મી. નવરોજજીએ ૧૮૫૧ માં હોંડતાનમાં પારશીઓમાં પરબતોનાં પેલશ થયલાં ધર્મ-ફરખાંનો, રીવાએ, અને વેહેઓ વીસે તેમને સમજવવા

અને પોતાના મૂળ ધર્મ-કરમનો અણવા “રાહુમા-ઈ-આઝદીઅશના” સભા સ્થાપી, તેના એઓએન પ્રચુપ નેમાઈ જીંદગી સુધી તે હોધી બોગવ્યો હતો. તે સભામાં, એઓએ બણાક કીમતી રસાળા વાંચ્યા અને બાપલો આખાં હતાં. ૧૮૫૨ માં એમની સાનેલગીરીથી “ધી બોમ્બે એસોસીએશન” ની પેહેલવેલ્લી રાન્ધ-હારી મંડળી, ઝુંબઈ સેહેર અને ઇલાકાનાં લોકોની ફરીઆદ અને હાજતો, હિંદુસ્થાન અને ઇન્ડિયાના સત્તાવાળાઓને કાને લાવવા સ્થપાઈ, તેના એઓ એઈન્ટ-ઓનરેરી સેક્રેટરી નેમાથા હતા. અને તેની મેનેજીંગ-કમીટીની એલતેમાસથી, એઓએ ‘હિંદુસ્તાને લગતા રાન્ધવહીવટ’ સંબંધી પસાર થતા કાયદા વીસેની પાર્લિમેન્ટમાં ચાલતી તકરાર વખતે, “ઝુંબઈ ઇલાકાનો સુલકી રાન્ધવહીવટ” નામથી ભંડનમાં કામેલીયત બરજી ઓપા-ચું છપાવી, ત્યાં બોહોળી રીતે ફેલાવ્યું હતું. એમનાં એ—હીમતી કામ ખાતર બણાક બંડમાં ઈંગ્રેએ એમનાં વેરી બન્યા, તેઓમાં એમના મીત્રો પણ હતા. ૧૮૭૦ માં હિંદુસ્તાન ઉપરથી ‘ઈન-કમ-ટેક્સ’ કહાડી નાખી, બીજા કરો થડાડવા વીસેની એક અરજી, ઉપલી એસોસીએશને, એઓ મારફતે ઇન્ડિયા મોકલી હતી તો, તેને બીજે વર્ષે, એન એસોસીએશન અને ‘પુણા સાવેનનીક સભા’ એ, એમને હિંદુસ્તાનમાં ખરચાતાં નાણાંની તપાસ કરવા વીસે, પાર્લિમેન્ટથી નેમાથલી, ‘ફીનાન્સ-કમીટી’ હજીર સાક્ષી આપવા મોકલ્યા, તે કામ એઓએ તારીફ લાયક હોસીઆરીથી બજવ્યું હતું. એઓએ આપેલી કીમતી જીબાનીનો સાર, પાર્લિમેન્ટની કમીટીના ૧૮૭૩ માં છપાયલા ૩૫ રીપોર્ટમાં છે. ત્યાંથી ૧૮૭૪ માં પાછા આવ્યા પછે, એઓએ બણીક અહેર સભાઓમાં મુખ્ય ભાગ બજવ્યો હતો. ૧૮૫૫ માં, હિંદુસ્તાનના પારસી-ઓએ પોતાની સંસારી હાલત સુધારવા, ઝુંબઈમાં “ધી પારસી લો એસોસીએશન” સ્થાપી તે મારફતે, પારસી લખ, તલાક, અને વારસા હીસ્તા વીસે ખાસ ધારા બાંધી આપવા હિંદુસ્તાનની વડી સરકાર સાથ વેહેવાર ચલાવવા નેમેલી મેનેજીંગ કમીટીના મી. નવરોજી એક ઓનરેરી-સેક્રેટરી હતા. તે કામ ૧૦ વર્ષો ચાલી ફતેહબંદ હતું, ત્યાં સુધી લીધેલી અથાક મેહેનતના બદલામાં, કમીટીએ, બીજા સેક્રેટરીઓ ભેગા એમને લેખ સાધના ‘ફાના વાસલનાં સેટ’ ની બેઠ કીધી હતી. ૧૮૫૮ માં, ‘પારસી સ્કીન્ડેલવણીનો ફેલાવો કરનારી મંડળી’ તરફથી મેહેનત લઈ, મદદ આપી, આગેવાની કરવાના બદલામાં, તેની મેનેજીંગ-કમીટીએ, એમને ‘ફાનો ચાહે પીવાનો એક સેટ’ બેઠ આપી, એમના નામથી રૂ. ૬૦ ની વાર્ષિક “ફોલરશીપ” સ્થાપી. ૧૮૫૧ માં, પારસીઓના ધર્મ કરમનો ઉપર અન્વણું નાખનારી “રાહનોમાં-ઈ-માન્દીઅશના સભા” ને—અ આપનારા એઓ એક આગેવાન હતા. દેશીઓને અદેખીથી ધીકારનારા ઈંગ્રેએને એઓએ હીમતથી મારેલા ફટકાઓનો એકજ દાખલો જણાવ્યે ૧૮૫૬-૭-૮ ના હિંદુસ્તાનના લશ્કરી બજવાની વખતે ‘બોમ્બે ટાઈમ્સ’ ના માજી અધિપતી ડોક્ટર જ્યુસ્ટે, દરેક દેશીને બેપડક અહેર રીતે બેવલા અને ઈંગ્રેજ સરકારના દુશ્મન તરીકે જણાવી, તેઓ. વિશ્વ હેવાં ચાલુ લખાંસો કરી, તેમને કાપી નાખવા વતીકની સુચના પણ કીધી હતી!! એ પત્રને ખરીદનારો મોહોટો ભાગ જેમ દેશી ગૃહસ્થોના હતા, તેમજ તેના બણાક દેશી બાગીદાર મલિકો પણ હતા, તેઓમાં મી. નવરોજી એક હતા. એઓએ એવા એક નીમકહરામ અને ઝનુની ગીબતખોર અહેર લખનારને તેના હોધ્યા ઉપરથી દુર કરવાની આગેવાની પોતે એકલાને માથે હીમતથી ખેચી લઈ, તેને કહાડી, મી. રોબર્ટ નાઈટને નેમ્યો, ત્યારે પંડેલી બારે મેહેનત, ખમેલો ઠપકો, અને બનેલી દુશ્મનીની એઓએ લગાર પણ પરવા ન કરી,—દેશી આલમને ગંધીય હુમલાથી છોડવી હતી. ઝુજરાતના બેડુતોની માઠી હાલતનો આબેહુબ ચીતાર એવા, એઓએ ૧૮૭૩ માં તે તરફ યુસાફરી કીધી હતી. ઝુંબઈનાં સેહેરસુધારાખાતાંનો કારોબાર પેહેલે સુલ્લેહના અમલદારોની સભાથી ચાલ્યો ત્યારે, અંધેર ચાલ્યું, લખલુટ ખરચ થયો, આપજીશીના કરો નખાયા, એને મન કંટાનાં ખરચો થવે, કરબરનારી આલમે કંટાળી બેરાથી બેઠાદીનો પોકાર ઉઠાવ્યો કે, મી. નવરોજીએ બાહાર પડી, તેમાં પેસેલા સલા અને ખાખીઓ સુલ્લી બતાવી આપી, કોકટ પગાર ખાનારા-

ઓને ત્યાંથી ખંભેરી કહડાવી, એ આતાને મળ્યુંત કરી પાધરો રસ્તો ચેળવા બારે ચેહનત લેઈ, નેહેમત ખેંચી, કર બરનારી કકલતી આલમની પીડા ટાળી, તેમના—આશીરવાદ સાથ બારે માન પણ ચેળવ્યું હતું. એ કરબરનારાઓનાંજ અહેર મંત્રોની શુટણીથી, તેમના હક અને લાભો સંભાલનારા કોરપોરેટસૌને મજવાની પ્રજાની આગળી કલુષી, સરકારે, “યુંબર્ઈની મ્યુનીસીપલ-કોરપોરેશન” ને ૧૮૭૨ માં સ્થાપી, તેની આગેવાન હીલચાલ કરવાનું માન પણ એમનેજ ધટેછે; ને સભામાં એઓ ૧૮૭૫ ની જુલાઈથી કરબરનારાઓનાં સૌ કરતાં વધુ મંત્રોથી શુટી કહડાઈ ચાલુ રીતે તેમના વધીલ તરફિ જંદગી સુધી નેમાતાજ રહ્યા હતા. અને તેની “હાઉન-કાઉનસીલના” પણ એઓ એજ સાલની ૪ થી સપતેમ્બરથી સભાસદ નેમાતા જઈ, પ્રજાના હક અને લાભ આતર મળ્યુંત બાઠ બીડી ઘણાક કીમતી સુધારા સુચવી અમલમાં ચેલાવ્યા હતા. એમ એ આતાને સુધારી લોકોને બારે સુખ કરી આપ્યું છે. ૧૮૮૪ માં એમને એ કોરપોરેશનની સભાએ પોતાના પ્રમુખ બનાવવા માગેવે, તેવીશે એઓએ ના પાડી હતી. એમ લગભગ ૩૬ વર્ષો સુધી ચાલુ રીતે એઓ પ્રજા ઉપયોગી દરેક અહેર સલાહોમાં ઉમંગથી આગેવાન બાગ લેતા રહી, પેહેલે ‘સુલેહના આમલદારોની સભા’ માં, પછે ‘મ્યુનીસીપલ કમીશનરોની’ અને હાલની યુંબર્ઈની ‘મ્યુનીસીપલ-કોરપોરેશન’ની સભાના સ્વતંત્ર મીનજશી, અને આગેવાન રોહરી તરફિ પ્રખ્યાત થવે, એમની અહેર કારકીર્દીએ એટલો તો ઝળકાત ચેળવ્યો હતો કે, યુંબર્ઈના માજી ગવરનર સર રીચર્ડ ટેમપેલે એક અહેર સભામાં એમને “ડીપ્લોમ ઓવ ધી પીપલ” અથવા ‘પ્રજા-હીમાયતી’ નો માનવર્થો એલકામ આપ્યો હતો, તો ૧૮૮૪ ની ૧ લી અનેવારીએ, મહારાણીએ એમને “કમચેનીઅન ઓવ ધી ઈન્ડીઅન એમ્પાયર” નો ખેતામ બલ્યો, તે ઠાંકણે, એમના પ્રજાહીતકારી પરમાર્થ આતર યુંબર્ઈની આલેખે દીલોખન બરી મુબારકબાદી આપવા ઉપરાંત, ત્યાંની પારશી કોને અહેર ઉમરાણાથી એમને એક બ્યાકત આપી હતી; કે જે—બનાવ તેઓમાં પેહેલવેહલોજ બન્યો હતો. વળી એમને સુરત અને ભરૂચ તરફથી મુબારકબાદીના ‘માનવર્થો’ પણ મળ્યાં હતાં. એમનાં નામ અને કામોની યાદગરી રાખવા યુંબર્ઈમાં અહેર ઉમરાણાં મારફતે બરાચલા રૂ. ૧૩,૦૦૦ માંથી, એમનું એક “બાવલું” ઉભું કરવા અને એમના નામથી “રીપન ટેકનીકલ કોલેજ” માં સ્કોલરશીપ સ્થાપવા ઠરાવ ધે સુકયો છે.—મી. નવરોજી ૧૧ વર્ષની ઉમ્મરે બાઈ ગુલબાઈ સાથ પરણ્યા હતા. તેણીએ જન્મ આપેલા ૨ પુત્રો બાલ્યવયેજ પાછા થયા. એમનો કરીલીયેલો છોકરો મી. હાદી છે.

શેઠ નવરોજી ફૂક ખીમારી બોગવી, ૧૮ વરસની વયે ૧૮૮૫ ની ૨૨ મી સપતેમ્બરે યુંબર્ઈમાં યુવરાજા. ને આતર એકઆવાળે ત્યાંની પ્રજા તેમજ વર્તમાનપત્રોએ બારે દલગીરી બતાવી, અને ‘હાઉસ ઓવ ઇંડિયા’ એ જણાવ્યું હતું કે:—“હાદિ પોતાનો એક સરસ પુત્ર ગણે છે.” યુંબર્ઈની ‘હાઉન કાઉનસીલ’ અને ‘મ્યુનીસીપલ કોરપોરેશન,’ ‘ધ ગોમ્પે પ્રેસિડેન્સી આસોસીએશન,’ હાઉસના મહેલો સઘળી ‘સ્કોટીશ કમીશન લાડાળે’ અને ‘રાહનોમા-ઈ-માઝ દીઅશના સભા’ એ, એ આતર બારે દલગીરી જણાવી, તે વીરોની નોધ છે, એમના કુટુંબ ઉપર દીલારા-ખતો મોકલ્યાં હતાં. એમના ‘ઉમરણાં’ માં, ઘણાંક પારશી ધરમઆતાએ મટે રૂ. ૪૫૦ બરાચા હતા. અને—એમનું નામ પંકાવવા પારશી મહા-પુરુષો બેચ “કુપ અને નારંગ” ની કીયામાં લેવા દશગુરૂએ ઇરાવ પસાર કીધે હતા. એમનાં માન આતર આખો દીવસ, ‘સોક્સ-હેલ’ વીખરે કેટલીક જાહેર મંડળીએ પોતાનું કામ બંધ રાખ્યું હતું. ભરૂચના જયશાસ્ત્રીએ, ત્યાં, ૨ ઠેકાણે એમનાં ઉમરણાંની કીયા કરાવી હતી. અને યુંબર્ઈના ગવરનર ચાડ રૂ. એ, હેવા અગત્યના રોહરીની બેઠ જવા વીરોની દલગીરીના તાર એમના કુટુંબ ઉપર મોકલ્યા હતા. મરહુમ મી. નવરોજી પક્ષા ઇરાવના, દુરઅંદેશી, ખંધી, અને અધધી વખતે ધીરજ રાખનારા ગૃહસ્થ હતા. તેમનું નામ યુંબર્ઈની તરેહવાર જાત અને નતિમાં સદા યાદગાર રહેશે, કે જેએએ એમનાં મરણથી એક ખરેખર—સ્વતંત્ર, યુનિસ, હીમતી, દેશહીતકારી, ખેરખા ગણેલો.

THE LATE

Khan Bahadur Ardeshir, Kotwal of Surat.

THE great grand-father of Ardeshir *Bāhādur*, was Sorabji, a trader of Surāt, who knew the art of watch-repairing. The Emperor of Delhi sent for him to repair a valuable clock, and with a view to induce him to settle in the Imperial city presented him with a *Khilat* and the title of "Nek-saāt-khān." His two sons were also invited and raised to the peerage. The eldest Barjorji was given the title of "Behr-Reman-khān," and the second "Tāleyār-khān." Sorābji was entrusted with the command of 3,000 foot and 500 cavalry in Delhi. It was—through his *influence*, the British traders obtained a footing in Surāt in A.D. 1759, while he acted as a revenue-officer of the city. The family thus came to be in intimate connection with British interest, and when in 1800 Surāt passed into British possession, Dhānjishā, the son of Barjorji, was appointed Native-Agent for the surrounding petty Native States of Sachin, Vānsdā, Māndvi, Dharāmpur, &c. In 1810 a fanatic Mahomedan mendicant excited the Dandi Bohorās of Bodhān, in the Māndvi State, 12 miles off Surāt, to rise against all ruling powers, and to assert the Moslem millenium. Surāt—then the Chief seat of British power, was threatened, when the Collector in concert with the British military authorities sent the Native-Agent along with two wings of cavalry under Captain Cunningham. While negotiating with the Fākir, Dhānjishā was killed. The cavalry at once attacked, destroyed the village, and 200 rebels with their chief were slaughtered. This prompt retribution put an end to the millenium in the surrounding country. Dhānjishā's widow was granted an annual pension of Rs. 3,000 by the Paramount Power, and his two sons Firozshā and Ardeshir were placed under the care and training of the then Collector.

Ardeshir Bāhādur was born in Surat in A.D. 1797 and knew English, Hindustani, and Gujārātī. His elder brother enjoyed high offices in the judicial line, and Ardeshir rose from the service of a clerk in the court, to be the '*kotwāl*' or head of the police, a 'magistrate,' and a 'civil judge.' These various duties he discharged with rare ability and tact. His endeavours in apprehending desperate highway-men and freebooters who then infested the country from Damon to Ahmadābād and along the entire banks of the Nerbadā and Māhi rivers were undoubtedly praiseworthy. Surāt being the richest city was a prey to the cupidity of the Bhil marauders, who boldly either broke open the city gates or jumped over the ramparts to enter and plunder the city. Ardeshir organised night patrols, and strong hardy police, and engaged some of the robbers themselves in his service to act as detectives. Many a—marvellous tale has been told as to how he surprised gangs of robbers, fought hand to hand with their desperate chiefs, and narrowly escaped with his life when he was beset by Bhil robbers. In a few years he succeeded in *freeing* Surāt from the constant inroads of robbers, and his fame reached even the ears of "the Court of Directors" in England. He also rendered—valuable service to the British in compromising intricate political disputes between them and the surrounding Native States. British Judges and Collectors consulted him on every material question, and the Governors

and Admirals visiting Surát made it a point of public etiquette to see him and called him "the great man of his age." In 1825, the Bombay Government—rewarded his valuable services with costly presents, and in 1829, Governor Sir John Malcolm presented him in open *Durbár* with the title of "**Khan Bahadur**," and the grant of a *jágir* in perpetuity of an annual income of Rs. 3,000. In 1830 he was presented with a gold "medal" from Her Imperial Majesty the Queen. The Emperor of Delhi visiting Surát in 1828 presented him with the sanction of the British with a Mogul Turban of Honor, and a Sword, as a mark of his prowess and bravery. His—fame had reached its climax, when Mr. R. D. Leward arrived to act as Judge in Surát. He *envied* his position and preferred some specious charges against Ardeshir and suspended him from his duties. A 'Commission of Enquiry' was nominated by the Bombay Government, and Ardeshir was honourably acquitted and re-instated, while Leward was ordered to leave Surát for Thaná. Shortly after in 1849, Ardeshir retired on a 'pension.' While in office in Surát, he was offered the post of Premiership of Barodá by two successive Gaekwáds, Shiáji Ráo and Ganpat Ráo, on a salary of Rs. 3,000 a month, but he declined and remained content with the British salary of Rs. 1,000 for the offices of 'Kotwál,' 'Sadar Amin,' and 'Native-Agent,' combined together. Ardeshir lived in princely style,—paid police detectives out of his pocket, and undertook contracts from Government at lower rates than the actual cost, for building roads, wells, and tanks, which he suggested for the good of the people. His expenses therefore *exceeded* his income, and he borrowed money at heavy interest, which—proved his and his family's ruin. Some of his creditors were men whom he had been instrumental in raising to affluence from the meanest position, and they issued warrants of execution against his person as well as property!! Under this predicament Ardeshir fled to Dámon, beyond the jurisdiction of the British Court, where brooding over his misfortunes, he lost his health, intellect, and peace of mind, a *striking* instance of the *vicissitude of fortune*. He was brought back to Surát in a dangerous state, and died shortly afterwards in 1856, leaving a debt of Rs. 9,00,000. His creditors are paid from the income of his 4 *Ínám* villages which are managed by his widowed daughter-in-law, and her brother. Ardeshir Báhádur was a brave and generous cavalier, who—gloried in redressing the wrongs of his poor fellow-subjects, in rooting out lawlessness and maintaining peace. His name even to this day is a household word throughout Gujarat, and will be remembered hereafter and through all times as "Ardeshir Báhádur."

Ardeshir Báhádur had 13 sons, of whom only Jehángirshá survived him; but he too died in 1859, a promising youth of 16, leaving only his widow behind. In physical appearance Ardeshir Báhádur was tall and majestic, with a large forehead, small sparkling and fiery eyes, and large prominent nose. His skin was white, and face bore small-pox marks. He generally talked in the Hindustáni language. He was affable, open-hearted, strict in his duties, and was thoroughly honest and independent. He had many *opportunities* of making fortune which he despised. Surát could *not* point out another citizen—more chivalrous and bold, intrepid and independent, painstaking and honest, faithful and loyal than Ardeshir Báhádur.

મરહુમ

ખાન બહાદુર અરહેસીર કોતવાલ, સુરતના.

સુરતના એ પંકાઈ મથલા કોતવાલના પ્રખ્યાત વડીલોને, બોગલાઈ સત્તા વખતની—સુરતની પુરાતન તવારીખ સાથે સંબંધ હોય, તે વીરો, પેહેલે દુકમાં જણાવે.

બુજરાત પ્રાંતને શૂન-પાલે વસાવનાર ‘બુરજર’ યોદ્ધાનાં નામ ઉપરથી, તે, ઈ. સ. ૧૦૦૦ ને આસારે જણાવેલા થયા. તો, ત્યાંના પ્રખ્યાત ‘સુરત’ રોહિરનું નામ ‘સુરતા’ નામની એક ‘કંચની’ ઉપરથી ૧૧૦૦ ને આસારે ૫૬૫. તે, એક વાર આખ્યાં હોઈદુસ્તાનમાં—પેહેલ્લા વર્ગનું, ધીકતા બંદરવાલું, દેલતમંદ, અને વેપારી રોહિર થઈ ૫૬૫, કે બ્યાંનાં ધણીક જમ્પરા નાનાવડીએ મહેલા એક તરેવાડી શ્રીધણુ હરજીનુ નાથજી એકલાએજ, માછ “હર હંડલા કુંપની સરકાર” નો શારાફ બની ગંભવર રકમે ધીરોતો હતો, તેમજ, બાષકવાડને પણ આપતો હતો, તે આજપણ, ત્યાં જણીનું છે. ત્યાં ખુરાશી ઉપર અર્થગ ‘લુટારા’ અને ‘વાઢપાડાએ’ ના ચાલુ દરેરા અને ધાડ, તો દરીઆમાં ‘ચાંચીઆ ચોરો’નો જીલમ અને ત્રાસ ચાલુ હતો. રોહિર અને તેની બાહેરનાં પરાંએના હેવા બે મજબુત કીલ્લા હેવા છતાં—સુભાથી બરપુર સુરત અંદર પેશવા, હીમતી લુટારાએ ફાવતા હતા. રોહિરની કીલ્લાબંધી ૧૭૫૬ માં થયા પછે, કેઢબાહેર જમ્પરી વસ્તી ફેલાઈ, મોહોટા મોહોલ્લાએના હારે બની તેએ ‘પરાં’ ને નામે એલાખ્યાં. ત્યાં વસતા દેલતમંદના જનમાલની સંબાલ ખાતર—ખીજી કિલ્લાબંધી થઈ હતી. દરેક કેઢના ૧૨ દરવાજાએ ઉપર મજબુત ચોખીપોહરા રહેતા હતા. ત્યાંનો—નંદી કીનારેનો કીલ્લો ફીરંગીએએ ચાંચીઆ ચોરોનો અટકાવ કરવા ઈ. સ. ૧૫૦૦ ની અધવચમાં બાંધ્યો હતો. ઈ. સ. ની ૧૩ મી સદીમાં—મુસલમાનોએ બુજરાતમાં પોતાની રાજમસલા સ્થાપી. ૧૭ મી સદીના આરંભમાં આંરંગઝેબના મરણ બાદ દીલ્લી શાહાનશાહની ૫૬વી દશા બની, ધણીક ઉલખપાથેથી થી, તે વખતે, મજબુત થઈપેલા બાષકવાડ અને પેશવા “બુજરાત” દખાલી બેઠા; ૧૬૧ નીજમ હૈદરાબાદ હાથ કરી સ્વતંત્ર બન્યા; અમદાવાદનો મુખો, તે દીલ્લીના ‘વાઈસરોએ’ તામેદારી છોડી આપઅખતવાર થયા કે, તેને તામેનો સુરત ઉપર સત્તા ચલાવનારો “નાયબ” બીમાં એએએ એ પણ તે તામેદારી છોડી સ્વતંત્ર બની,—પેહેલપેહેલો ‘સુરતના નવાબ’ નો ખેતાબ લીધો હતો. તેણે, “હર હંડલા કુંપની સરકાર” સાથે દુશ્મની કરેલ, હંઝેએએ ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મેલી ખીજને બેસાડી, તે વીરોની પરવાનગી, ત્યારે દીલ્લી દરબારમાં રહેલા અને—ધણે વગ ધરાવનારા અરહેસર કોતવાલના વડીલ શેઠ સોરાખજી મારફતે મેળવી હતી, તે આગળ જણાવે. ત્યારે સુરતની કષ્ટમજગત (લાડી) જંજીરાનો હુબથી હકેમ, જે દરીઆઈસેનાધીપતી તરફ કિલ્લામાં રહી, ચાંચીઆ ચોરોનો બંદાબસ્ત રાખતો હતો, તે સેતા હતો. તો બાજીની મેહેમુલ અથવા “તનખા” નવાબ વમુલ કરતો હતો. હંઝેએએ હેવથી—નવાબની સત્તા ઉપર ધીરે ધીરે તરાપ મારતા આવી, ૧૭૫૬ માં હુબથી દરીઆઈસેનાધીપતીને હાંડી મેલી, તેની સત્તા યેઈ, કીલ્લાના માલિક થઈ બેઠા. પછે ૧૮૦૦ ની રાજખાતમાં, નવાબ બરોચર રાજ્ય અચાવી રાકતો નથી એવાં બાહાણંથી, તેનું “સાલ્વાનું” બાંધી આવી, દખાણુ કરી ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યા—ત્યારથી સુરત હંઝેએએ હસ્તક આવી, તેમનું મોહોટું લશ્કરી મથક બની, ત્યાં દરીઆઈ એડમીરલ, અને સેનાધીપતીએ રહેવા માંડી, “સદર અદાલત” પણ ત્યાંજ સ્થપાઈ હતી, તેને ૧૮૨૮ માં મુંબઈમાં લાવવામાં આવી હતી. ૧૮૪૨ માં સુરતનો નામનો નવાબ મરણ પામ્યો કે, એજ સાલમાં દરીઆઈસેનાધીપતીએ પોતાનું મથક ત્યાંથી ઉઠાવી મુંબઈમાં શીફું. વેપાર અને દેલતની—પુર આબાદીથી મરત થયલાં સુરતને, ૧૮૦૧ માં એકાએક લાલેલી બર્બર અને કંઈ દિવસો સુધી ચાલુ રહેલી જમ્પરી “માએ” પાલમાલ કરી, ૫૮મી પાડી, કંગાખતની ભારમાં દાડી નાખું, ત્યારથી મીરાશીન બનેલું સુરત, આવજલાથી ખોઈ, રૂદન કરતું આજગુલીક મહેતમમાંજ પડેલું છે.

ખાન બહાદુર અરદેસીર કોલવાલના યુગ-વડીલની ત્રીજી પેઢીના શેઠ સોરાયજી, સુરતના વતની, આખરે બંને ધંધા કરવા ઉપરાંત “ધડીઆળી”નું કામ પણ ભજુના હતા. હવે દીલ્હીના શાહનું સ્મિક કીમતી ધડીઆળ બંધ પડ્યે, તેને શમારવા ત્યારના સુરતના તખાલે શેઠ સોરાયજીને સ્મિક ફારશી દુખાથીઆ સાથે ત્યાં દમામથી મોકલ્યા અને ધડીઆળ આણ કરવામાં આનું. તેથી શાહે, તેમને ‘ખીલાત’ ની બહેસ સાથે “નેક શાયતખાન” નો ખેતાબ બહો. સ્મિકને આલાક બેઈ ત્યાંજ રહેવા બલઆવવા ‘અમીર’ ની પદવી આપી, તેમના ખરખ સાથે કેટલીક ભગીરેા બહી. અને તેમના બે પુત્રોને પણ ત્યાં બોલાવી અહડતા દરબખ બહવા તે આગળ ભજુરો. હવેથી શેઠ સોરાયજી “નેક શાયતખાન” ના ખેતાબી નામથી સ્મિક—પારશી ઉમરાવ તરીકે ત્યાં ઘીવી નીકળ્યા. વળી તેમને ૩૦૦૦ પેદલ અને ૫૦૦ સ્વારોની સરદારી મળી હતી. ઉપર પ્રમાણે, ૧૭૫૯ માં ઇંગ્લેન્ડે સુરતનો કીલ્લો હસ્તક લીધો, ત્યારે તેઓએ તેવીરોને “પરવાનો” દીક્કી શાહાનશાહ તરફથી, શેઠ સોરાયજીના—લાગવગથી મેળવ્યો હતો. સ્મિક વર્ષના મે માં સ્મિક દીલ્હીથી સ્મિક જોગલ ઉમરાવ સાથે “કુખની સરકાર” વાસ્તે શરપાવ લેઈ સુરત આવ્યા. જોગલ દરબારે સ્મિકને સુરતની મેહેસુલ વસુલ કરનાર પુરખખત્યાર અબલદાર નેમા, તેમાં સ્મિકને દરસાલ રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦ ની આવક હતી. તેઓ પોતાની પાછળ બે પુત્રો મેલીગયા. તેઓએ ખાપની હેવાલીમાંજ, વડા અરબેરજીએ “મેહેરેઅદખાન” (દુવાથી વધેલા) અને નાધલાએ “તાલેઆરખાન” (ભાગશાહી) ના ખેતાબો મેળવ્યા હતા. શેઠ સોરાયજી અથવા નેક શાયતખાને, ઇંગ્લેન્ડ સરકાર સાથે કીધેલી બલાઈ બદલે સ્મિક સરકારે સ્મિકમાં કુટુંબ ઉપર મેહેરખાની રાખી,—૧૮૦૦ ની મે માં સુરત દખાલી લીધું તે વખતે, સોરાયજીના પૌત્ર અને અરબેરજીના વડા બેથા ધંતજીશાને, ત્યાંના “નેડીવ સ્મિક” નેમી સુરતની આસપાસનાં, સચીન, વાંસડા, આંડવી, ધર્મપુર, વગેરે નાધલાં રાખ્યા સાથે, તેઓ તારફને વેહેવાર અલાવ્યો હતો. તેમની રાખ-ખટ કરવાની શકતી ચપલ હતી. તેઓ સરકારની અગત્યની સેવા બજાવતાં—મારગ ગયા, તે સ્મિક કે, સુરતથી ૧૨ માઈલ તફાવતે અલિયા ત્યારે હાંડુરાળને તાલેના ‘માંડવી કસબા’ ની હદ મહિલાં ‘બોધાંન’ ગામના ભજીની શીસાદખાર દાઉડી હોરા નેઓ ખેલી ઉપર યુભરા કરેલે, તેઓને ૧૮૧૦ માં સ્મિક ખુસલખાન ફૂજીરે “આખી દુખાને ખુસલખાન થવા વખતે આવી પોહોઅવા” નેા ફૂલી આપવે, ઉસકેરાઈ ૧૦ મી બનેવારીએ પોહોફું બંડ હાલ્યું. ઘીવાને કતલ કીધો, હાંડુએ ઉપર તલવાર અલાવી, નેથી રાખએ નાહાથી “પારડી”ના કીલ્લામાં આરાદો લીધો. સ્મિક ફૂલે કુધી ને તેઓએ ત્યારના સુરતના કલેક્ટર મી. કો. ઉપર તાકરિથી રૂ. ૩૦૦ ચોકલી આપવા કારાદ ચોકલી, નેને, તેણે બંધીખાને નાખ્યા કે, ત્યાંનાં ખુસલખાનો ઉસકેરીઆ. સ્મિક ખુસલખાનોને બેરા ઉપર ચોકલી બેઈ, કલેક્ટરે કરનલ કીધીની મસલત લે ફૂજીરે રતારાત પકડવા કેપટન કેનીંગહામની સરદારી હેકળ “બોધાંન” ને ઘેરી લેવા લશ્કર ચોકલીકું, તેની મદદ ખીજે ઘીને ૪ પાયલ લુકડીઓને જવાનો હેકલ થયો. પેહેલે ધથી ગયલાં લશ્કર સાથે—અરદેસીરના ખાપ ધંતજીશા પણ હતા. ઘેરી નાખ્યા કે, લશ્કરી સરદાર સાથે ધનજીશાએ જઈ ફૂજીરે તાલે થવા કેહેતાંજ, તેના અનુની સાધરદિએ—તલવારો ખેંચી ધનજીશાના કુકડા કરી નાખ્યા કે, “બોધાંન” ઉપર બહાદુર ઇંગ્લેજ સેનાએ ધથી ને ધર્મના અનુનમાં અલિયા ૨૦૦ હોરા અને આરબોની લેથ જમીન ઉપર તલ્કાલ નાખી, તેવામાં મદદ અલિયાં પાયલ લશ્કરે ખીજે ધરાદો કીધો કે સંખ્યાબંદ શીસાદખારે કપાઈ યુવા અને છુપાઈ બેઠેલા ‘ફૂજીર’ ને બહાર ધસડી કહાડી રેર કીધો. હવે ઇંગ્લેન્ડ બહાદુરોને જખરા ત્રાસ પેડો. “માંડવી” ઇંગ્લેન્ડે પાછું હાથ કીધું, અને ૨૨ મી બનેવારીએ બંડખોર જીલમખારે ઉપર છેલ્લા મજબુત કુકડો પડી. તેમના પુરેપુરો ધાણ નીકળી ગયો. સ્મિક—પ્રખ્યાત ધનજીશાના ધયલાં હીમકારો ખુનનો બદલા બહાદુર ઇંગ્લેન્ડ સીપાહ બઝાઓએ લીધો, અને ઇંગ્લેન્ડ સરકારે, તેમની વિધવાને જન્મ મુધી રૂ. ૩૦૦૦ નું “વરસાણું” બાંધી આપ્યું હતું. શેઠ ધનજીશા, બે પુત્રોમાં વડા ફૂજીરશા અને નાધલા અરદેસીરને ૧૩ વરસના મેથી મેહેસનશીન હતા.

ખાન બહાદુર અરદેસીર કોલવાલ, ઈ. સ. ૧૭૯૭ માં સુરતમાં જન્મ્યા, તેઓ ઇંગ્લેજ, હાંડુ-સ્થાની અને ગુજરાતી બણતા હતા. અરદેસીર અને તેમના બાઈ ફીરોજશાહ બાલ વયથીજ ચપલ હતા. તેમની ઉપર સરકારની મેહેરખાની હતી. ફીરોજશાહ નેડીવ-એન્ટ, રેવીન્યુ-કલેક્ટર અને ‘ધરમખોર’ તેમજ, ‘વાંસડા’ રાખ્યોના પુરખખત્યાર અધિકારીના મોહોટા હોદ્દા બોગવી ગયા. તેમની—રાખ્યકીય કળા અને સમજ ધથી ચપલ હતી, નેથી ઇંગ્લેન્ડ અંબલદારો વતીક તેમની સધ્ધાહ લેતા હતા. સરકારે તેમને અવેદાન

સુધી રૂ. ૧૨,૦૦૦ ની વાર્ષિક 'અગીર' ઈનામમાં બક્ષી હતી, તો, 'માંડવી'ના રાખએ રૂ. ૧,૨૦૦ ની વાર્ષિક ઉપજની 'કમલાપુર'ની અગીર બક્ષી હતી. તેઓ ૧૮૪૬ માં નીર-વંશ સુબરે, ઇંગ્લેન્ડ સરકારે બક્ષેલી અગીર પાછી લેઈ તેમની વિધવાને રૂ. ૧૫૦ તું માસીક લવાજમ આપતું કીધું હતું. પણ, 'માંડવી'ના રાખ તરફથી થયેલી વંશપરંપરા બક્ષેસ કાયમ રહી હતી. અરદેસ્તીરે પોતાના એ બાઈના હાથ હેઠળ તરબીએત લીધી હતી. તેઓ પેહેલે સુરતની અદાલતમાં કલાક રહ્યા, ત્યાંના સદાવાળાઓને અતી હીમત, કળા, અને બા-હોશીના દાખલા બતાવી, પેહેલે ત્યાંનાં 'પરંઓ'ની હદયા અને પછે સેહેરના, એઓ એકલા કોતવાલ બન્યા કે ને, અમલ એ જુદા હોવા હતા. બાઈના મરણ બાદ ખીલી નીકળી અરદેસ્તીરે વધુ સત્તા મેળવી, 'કોતવાલ', 'ચેજસ્ટ્રીટ', વેમન દીવાની અદાલતના 'ન્યાયધીશ'ના સામઠા હોવા ચલાવવા લાગે, આખાં સુરતના ઈનસાફ અને પોલીસ ખાતાના એઓ—એકલા વડા બન્યા હતા. પણ, અરદેસ્તીર બહાદુરે ને પ્રખ્યાતી બરી અમર કીર્તી મેળવી હતી, તે પંકાયલા ભીલ જુદારા, અને બંધકર કોલી પીંડારાઓને પકડી તેમને જડગુપથી ઉમેડી નાખવાની—જીવશતોશતની મરદાનગી બરી સેવા બજાવવાની હતી, કે ને, મુછ ઉપર તાવ દેનારા ઈંગ્લેન્ડ અમલદારોથી બચું ન હોતું. અરદેસ્તીરે રાજ્યદુવારી ખટપટ, જીલપાખી કળા, સજો એઈ કામ કરવા, અને જેવા સાથ તેવા બનવા વાંચે, અચ્છી તાલીમ લેઈ પક્કા પાવરડા થવા ઉપરાંત, તેમને—સમય-મુચકવાની કુદરતી બક્ષેસ, બાંધે મજબુત, હીમ્મતે બહાદુર, અને કસાયલા લડવૈયા હતા; એથી એ કામમાં એઓ પુરા કાવી, જીલ ખીળી નીકળ્યા હતા. એ વખતે નરબાદી મડીકાંડા અને નવસારીથી અમદાવાદ સુધીનો મુલક લડવૈયા બીલ સરદારોની ટોળીઓથી ઉભાઈ છુટાતો હતો, જેઓ ધોળે દીવસે બેધડક કીલેબંધ સેહેરમાં પેશી તવંગરોને છુટતા, તો, દરીઆમાં તેઓએ ખંખાતથી દમલ સુધીના કોસ્ટા ઉપર જબરો ત્રાસ મેસાડયો હતો. એ વખતતું—સુરત સુન્નાથી બરપુર અને દોલતથી ઉભાઈ જતું હતું, ન્યાંના અથંગ વેપારીઓ અને નાણાવટીઓ પોતાનાં બન માલના રક્ષણ ખાતર, જુદારા સરદારો સાથ, બીક ખાતર મીત્રાઈ રાખી દરસાલ "પાલ" એટલે 'રક્ષણ-દામ' ની ચોક્કસ રકમ આપતા હતા. ત્યાંના દરીઆઈ—જુદાઈઓને ઇંગ્લેન્ડ એડમીરલ વાઇસને ધણાં વર્ષો મેહેનત લેઈ, હવે ઉમેડી નાખ્યા હતા. પણ સુરત સેહેરમાં નીલ પડતા દરોડાઓની જડ ઉમેડી નાખવા લીધેના પુરકળ ઉપાયો શોકટ ગયા હતા. સેહેરના બંધ કીધેલા—મજબુત દરવાજા રાતની વખતે ધારપાડુઓ બળ અથવા કબળી ઉઘાડી ચા તો કોટ કુદાવી સેહેરમાં પેચલા, તો, કોઈવાર દીવસના છુપા લેખાશમાં સેહેરમાં છુપાઈ રેહી, મધરાતે શેકડોની સંખ્યામાં નાગી તલવારો સાથ બહાર પડી જબરી છુટ મચાવતા હતા. જુદ ક્યેકટરને ત્યાં ૨-૩ વાર ધાડ પડી હતી. હવે અરદેસ્તીરે તે વીસે મજબુત હાથથી ચાપતા ઉપાયો લીધા, બહાદુર તાલીમખાન પક્કા પારશીઓ વગેરેની રાતની 'ગીસ્ટ' કરવા ટુકડીઓ ઉભી કીધી, એવારી શીપાઈઓની હથીઆરવાળી મજબુત પોલીસ બતાવી, તેઓને મદદ માટે કુકવા 'રક્ષણગિડા' આપ્યાં કે, નેનો અવાજ થતાં સંખ્યા-બંધ હથીઆરવાળા શીપાઈઓનો જરામાં જમાવ થયે, લોકોનો બચાવ થતો હતો. વળી કેટલાક જેલવી લીધેલા ચોરોને,—ગીરોથી મોહોટા પગારો આપી, અસુસો બનાવી, જુદાઈઓનાં સેહેરમાંહિંણાં છુપાં ખાંચરાં અને ધાડપાડવાનો વખત બક્ષી લેઈ, અરદેસ્તીરે તેમની ઉપર જઈ પડતા હતા. એમ, અતી-બહાદુરી, ચપળ મનશક્તી, ચંચલાઈ બરી સુકતી, અને અશરકારક ઉપાયોથી, અરદેસ્તીર જુદાઈઓને જડગુપથી ઉપડી કાઢાડી, રૈચતની કીકર ટાળી હતી. બંધકર જુદાઈઓ હવે અરદેસ્તીરના ધાકથી છુટ રહ્યા હતા. એ કાંઈ થોડી મેહેનત, પીડા, અને વખતમાં બચું ન હોતું. એ કાંમ, બહાદુર અરદેસ્તીરે ધણીવાર મરતાં જરાકમાં બચી, જબરો જમાવે આઈ, જીવ ઉપર આવેલા ભીલ જુદાઈઓના ઝણીની હુમલા હટાવી, બળજબી હતું. હવેથી સુરતમાં બીજા મામોના લોકો આવી વસે, જબરી વસ્તી વધી, તેમાં મોહોટો ભાગ નવસારી તરફનો હતો. પીંડારા ભીલ સરદારોએ જુકે મરવે હવે અરદેસ્તીરનો—જીવ લેવા ટાંખ્યા હતા, તેઓ માંહેલા એક ધણજ

બહાદુરે, મજબૂત રખેલા ચોટી પેહેરા વઢાવી, રાતના અરેસ્ટનીનાં ઘરમાં પેશી, તેમના બીજાનાં દુધીક જવા પામ્યો હતો, ત્યારે અરેસ્ટીર અગાઉ લાગેલા જમખોથી પીડાતા હતા, તેઓ છટકી ગયા, તે બીલ અને તેના સાથીઓ સાથે નાગી તલવારો સાથ પારશી પધ્યાઓ હાથોહાથ બીડી પડ્યા, જવાખી ચાલી કે, અરેસ્ટીરે માફીની કહ્યુલાત આપે, તે બહાદુર બીલે તાપે ધૈ તલવાર છોડી કે, તેને સાથીઓ સાથ પકડી લે બેડીઓ ઠોકી બેસાડી. એવા બેલિઆસ ખાતર અરેસ્ટીર કહેતા હતા કે “લુટારાઓને ઠગાર્થીજ બદલો મળવો બેઈએ.” પીડારા બીલોના સંબંધમાં એમ એઓએ ઘણીવાર કીધું હતું, વાટપાડાઓના અનચીતા હુમલાઓમાંથી ઘણીકવાર સમયસૂચકતા વાપરી એઓ—બધી ગયા હતા, તેનો એક જ દાખલો આપ્યો:—દર સાંજની રોન એઓ કકત પ-૭ સ્ત્રીપાઈઓ સાથે પાલખીમાં બેસી ફરતા, તેમાંથી પોતે કોઈને ન દેખાતાં સંખળાએને જોતા હતા. ત્યારે એક બીલ સરદારને મજબૂત ટોળી સાથ પોતાનો રસ્તો પેરી ઉભેલો દુરથી બેઈ, પાલખીમાંથી ઉતરી, એક સ્ત્રીપાઈનો દમલો ઝટ પેહેરી લે, પાલખી સાથ દોડતા ચાલ્યા. પાલખી ખાલી બેઈ બીલે શેઠ વીરે સવાલ કરતાં, તેને હસતાં મોહથી ઉડાવી, સલામત નીકળી જઈ, ગુરત હથીઆરબંધ ચાલસોસાથ પાછા ફરી, તેને પકડી લીધો હતો. અરેસ્ટીર બહાદુરના—નાસથી બીલો કેવા ખુજતા હતા, તેનો પણ એક જ દાખલો આપ્યો:—ભરૂચથી સુરત આવતા યોડકા વેપારીઓને એક બીલ લુટાઈ ટોળીએ લુટીને વળી બઝચની એક અણીતી પેહેડી ઉપર રૂ. ૫૦૦ ની ચીકી લખાવી લેતા હતા, તેવામાં દુર ખુલાઈ થયું, ટપાલના બે તદુ સ્વારો દેખાયા, તેમનું છુગલું વાચું કે, બીલો ચંપકી ખોલ્યા, ‘અરેસ્ટીર બહાદુર છડી સ્વારીએ દોડતા આવેછે’, અને તેઓ સમગ્ર પડવું ચેલી નાઠા. અરેસ્ટીરનાં—અગણીત બહાદુરનાં કામોનો પણ એક જ દાખલો આપ્યો:—દેશી લશ્કરનું મયક અસલ સુરતમાં હતું, જ્યાં દર વર્ષે તાલુતો નાખતી વખતે, લશ્કરી સ્ત્રીપાઈઓ નીરજળન મજબ મસ્તીથી, ઓરતો, મરદાને સતાવતા રેહેલે, અરેસ્ટીર ચીડાઈ રહ્યા હતા. એવા એક વખતે જ્યાં કોતવાલ ઉભેલા હતા, ત્યાંથી તલવારોથી પટા ખેલી પસાર થતા સ્ત્રીપાઈઓ લોકોની પાકડીઓ ફેંકી દેતા, તેમાં તેમનાં ચીખાવલા ઇંગ્રેજ ઓફીસરો રમુજ લે, ઉશ્કેરતા હતા. અરેસ્ટીરે, તેમને રીતસરે ચાલવા ફરમાવે. અસર થયેલી ન એવે, પોતે કકત ૧૨ સુનંદા સ્ત્રીપાઈઓ સાથ ખેંચેલી તલવારોથી તેઓ ઉપર બેસથી પડ્યા કે, થતી મસ્તી અટકી. જો ચીખાવલા ઓફીસરોનાં ઉત્તેજનથી પાછી ચાલી કે, જીવના આપા અરેસ્ટીરે બેઠ હાથમાં તલવારો સાથ તે ટોળી વચ્ચે ઝોકાવી તેને ગુરત વીખેરી નાખી, પોલીસનું રણશીંગડું કુકરું કે ખેંચેલી તલવારો સાથ જુની નેનથી સંખ્યાબંધ સ્ત્રીપાઈઓ પોતાના વડાની ઈશારત થવાની વાર જોતા ઉભા. એ બખર લશ્કરના વડાને પોહોચતાં, તેણે દોડી આવી, પોતાના સ્ત્રીપાઈઓને લાઈનમાં લઈજવે, સંખળું સમાધાન થયું. એવું ફરી ન બનવા અરેસ્ટીરે સરકારમાં લખી, મજબૂત બંદોબસ્ત કરાવ્યો હતો. એમ, અરેસ્ટીર બહાદુરે આખી તોફાની રીજમીઠને ગુરત દાખી નાખી—પોતાનું પાણી ખતાવ્યું હતું. હવે એમની—આપખખતારીનો એક દાખલો જણાવ્યો:—સુરતનો છેલ્લો નવાબ મીઝને આકરો અને અરેસ્ટીર તેમજ તેમના બાઈનો મીઝ હતો. તેણે એકવાર ચીરડાઈ પોતાના દીવાનનું ઘર ઉરાડી નાખવા ઠરાવ કીધો. દીવાને નાહાશી અરેસ્ટીરના બાઈ ફીરોજશાના ઘરમાં બરાઈ આસરો માખ્યો. તેની પાછલ નવાબે ૧૦ સ્વારો સાથ આવી, પોતાના શીકારને સ્વાધીન કરવા તલબ કીધી તેને નરમ પાડવા ઘણી સમજાવ્યો પણ કોકટ, જેથી અરેસ્ટીરને ગુરત બોલાવ્યા. તેવણે આવી, ખેંચેલી તલવારથી નવાબને સલામ કરી, નરમ પડવા સમજાવે, તે વધું બેસમાં આવ્યો કે, અરેસ્ટીરે મીઝને ખોઈ તેને કહ્યું, “નવાબ સાહેબ તમોને હું સુરખી તરીકે માન આપુછું, પણ હાલ મુગા ચાલ્યા જવો, નહીં તો મારી ફરજ બજાવનાં તમોને મુશકા બાધી લઈ જઈશ,” એમ બોલી, ખેંચેલી તલવાર સાથ તેના સ્વારો ઉપર ઘસ્યા કે, તેઓ દુર હટી ઉભા, અને નવાબ પછે ઘર ગયો. અરેસ્ટીરની—પુષ્કળ બહાદુરી અને કીર્તિબમાં કામોની વખાણ છેક ઇંગ્લાંડની “પારલમેન્ટ” સુધી પોહોંચી, વખણાઈ, ગવાઈ

હતી. એ કીરતી, પોતાનો છવ ધણીકવાર એખમમાં નાખી, છુટાફોખાંધીજ સૈંકડો અમુસો અને સંખ્યાબંધ પધ્ધાઓને—ગીરીથી મોઢોટા પમારો આપી રાખી, જેખવી હતી. ઇંગ્રેજ સરકારની એખ અતી કીમતી સેવા કરવા ઉપરાંત “સચીન” તેમજ “સુરત” ના નવાબોના વારેશો સાથ પડેલા જબરા રાજ્યદુવારી સુખવાડાનો નીવેડો સદ્ગઈથી લાવી વધુ સેવા બજવી હતી. ખર્ચ કહીએ તો, સુરતનો પુર રાજ્ય-અમલ અરદેસીર પોતેજ રોખથી ચલાવતા હતા. ત્યાં જતા, દરેક—ગવરનર અને સેનાપીપતી એખની માન અને ચાહાથી મોહાકાત લેઈ, એમને “પોતાના વખતના એક પરાક્રમી પુરુષ” કરી કેહેતા હતા. મુંબઈ સરકારે ૧૮૨૫ માં અહર દરબાર બરી એમને ‘શરપાવ’ સાથ બીજાં ઈનામો બક્ષાં હતાં. ૧૮૨૯ માં ગવરનર સર જન આલકને પોતે એમને ખાસ માન આપવા સુરત જઈ, દરબાર બરી, “આન બહાદુર” નો એતાબ, ખીલાત, અને રૂ. ૩૦૦૦ ની વાર્ષિક ‘અગીરી’ નું વંશપરંમપરા ઈનામ બક્ષ્યું હતું. ત્યારે અરદેસીરનાં માનને ખાતર, સેનાપીપતી જનરલ જ્યેમસને એક પાચદલ દુકડીને વાણ વગાડતી તેમને ધર પોહોંચાડી આપતા સાથ મોકલી હતી. ૧૮૩૦ ની અનેવારીએ મહારાણીએ એમને સોનાના એક ‘ચાંદ’ ની બેઠ મોઢોટી દરબાર બરાવી કીધી હતી. એ સમયની બક્ષેસોની વખતે સરકાર તરફથી અરદેસીરની—બારી તારીફ થઈ હતી. ૧૮૨૮ માં સુરત આવેલા દીલ્લીના શાહાજાદાએ સરકારની પરવાનગીથી અરદેસીરને હીમતી કામો ખાતર એક યુપેહયાધારનો ‘શરયેચ’ અને ‘તલવાર’ની બેઠ કીધી હતી. અરદેસીરની સદતી અને રોખ એખ વધતો જતો બેઈ, તેથી ધણાંક બળી મરનારાઓમાં ઈંગ્રેજે પણ હતા. તેથી જ્યારે ત્યાં આક્રમ્ણ મીજજનો થી. ખાર. ડી. જુવરડ જડજ નેમાઈ આવ્યો તેને, તેઓએ ચઢાવી આપવે, હોશી લેતાંજ તેણે અરદેસીર સાથ તોફાઈ વાપરવે, તેઓ વચ્ચે બગડી ધણું સુધી તેમ ચાલ્યું કે, પછી સુરતના એક લક્ષપતી વાણીઆના વારેશો વચ્ચે વાંધો પડવે, અરદેસીરે, વચ્ચે પડી, વાજબીપણે તેણી વીધવાના લાજમાં સમજૂતી કરાવી, તેથી શાખી બોરડુએ ફરીઆદ ઉઠાવી, જે ઉપરથી તક બેતાં રહેલા થી. જુવરડે, અરદેસીરને ટુરત વેળા હોશ ઉપરથી ખસેડી, રીપોર્ટ કીધો, મુંબઈ સરકારે તપાસ કરવા ‘કમીશન’ નેમ્યું, તેને, અરદેસીરને સદંતર નીરદોષ ઠેડવવે, તેઓ હોશ ઉપર પાછા કાયમ થયા, અને જુવરડને ત્યાંથી એકદમ ખસેડી, ‘કનિ’ મોકલ્યો. જે પછે દુક સુદતે ૧૮૪૯ માં અરદેસીરે રાજીનામું આપી ‘પેનશન’ લેઈ હોશો છોડ્યો. વખણાયલા શીહાજીરાવ અને તેમની પછેના ગણપતરાવ ગાયકવાડોએ અરદેસીર બાહાદુરને—બરોડા રાજ્યની પુર અખત્યાર દીવાનગીરી રૂ. ૫૦૦૦ ને દરમયે આપવા ધણીકવાર કીધેલી માગણી, એઓએ નાપાડી હતી, સમય ઈંગ્રેજ સરકારના અમલદાર બનવા એઓને વધુ પસંદ પડવે, ક્રમ રૂ. ૧,૦૦૦ ને દરમયે ૪ હોશ તે, “૨ કોનવાલી”ના, “૧ સદર અમીન” અને “૧ નેટીવએજન્ટ”નો ચલાવતા હતા. ખમીરી જુનીયાદના અરદેસીર—માદસાહી દોલ દમામથી રહેતા હતા. એમનું રેહેઠાણ સુરતના ‘રામપરા’માં એક નેહેલ-જેવા મજબૂત કીલ્લા-રોકાં દેખાવતું હતું, એમને આવક કરતાં ખરચ વધુ થતો હતો. વળી તેવેલે પોતાના ખરચે મોઢોટું ‘અયુસખાતું’ અને ‘ગીસ્તીખાંન લશ્કર’ ઉભું કરી રાખ્યું હતું, અને મોહાકાતે આવનાર રાજ્યદુવારી અને દરજબવાલા લોકોને નામ પ્રમાણે કીમતી પેહરામણીઓ કરતા હતા, પણ પોતે સરકારી હોજદાર હોવે તેમનું લેઈ શક્યા નહોતા. વળી એખની સાખાવત છેક દીલ્લીસુધી પંકાઈ ત્યાંવેરથી ‘ફકીરો’ અને સુકલેશો અરદેસીર બહાદુરનું નામ પુછતા અને પોકારતા આવી, સવાલ કરી સંતોષાઈ જતા, તેઓ કોઈ વખતે એકથી રકને રૂ. ૧૦૦૦ ની થેલી લેી ગયેલા બોલાયછે. વળી લોક ઉપયોગી અહેરકામો તે, નવા રસ્તા, કુખા, તલાવો, વગેરે બાંધવા સરકારને સુચવી, તેનું કનદ્રાઢ પોતે હલકી કીમતે લેઈ,—ગાંઠના પૈસા ઉચેરી રૈયનંન સુખ કરી આપતા હતા. એથી પરોપકારી, પરદુ:ખબંજન, પણ દુક આવકવાલા અરદેસીરને માથે મોઢોટાં બ્યાજનો કરજનો બોજે વધતો ગયો, કે જે, એમના પાછલા વખતની પડતીનું મૂળ થઈ પડ્યું હતું. માનવી ચડતા નશીખનું સુખ હંમેશા ભોગવતું નથી તેમ હવે, અરદેસીરનું બન્યું. એમના પ્રતાપે વધેલા થોડાક

બે-સુરવત માગનારાઓ, જેઓ કંઠાપથતપણાંમાંથી એમની જુટી ઉઠાવી આપાદી ઉપર આવેલા, તેઓએ જ એ એમની ઉપર ફી, મીલકતો ઉપર ટાંચ, અને પકડી કેદ નાખવા વારંદો કહાડ્યાં!! જેથી અરદેસીર 'હુમશ' નેઈ છુપાઈ બેઠા હતા. જે હીમતી પુરૂષે, મહાભારત બહાદુરીના કામોમાં જંદગી ગુજારેલી, જીવ લેનારી તલવારોના અઠકા ઉઠાવી કહાડેલા, બર્થકર છુટાફે સરદારોને ગરડાપેચ કરીનખેલા, તેવા બહાદુર, તેવી મોહોટી સત્તા અને અઓઝલાસી ભોગવેલા અરદેસીરને પોતા ઉપર—મોડાક કંઠાળ, ચસંમચોર, નીમકહરાંમ બેસુરવતોને અસતી કરતાં જેઈ, ઓરતની માફક નાહાસી બરાતાં કરતાં, તેનાં કસેખમાં કેવા કારી જખમો લાગ્યા હશે! અક્ષયોશ! નસીબનાં ઉલટાં ચક્રરે એમજ મહાપરાક્રમી ૧ લા નેપોલીયન બોનાપાર્ટને તેના પાછલા વખતમાં કચડીનાખ્યો હતો. 'હુમશ'માં ૬ મહીના છુપાઈ રહેવે, મન અને તનનાં બીગાડાથી અતિ બીમાર પડવે, અરદેસીરને સુરતમાં લાવ્યા, તે વખતે એમનો એક સુરોપીયન આગલો હરીફ તે સુરતનો જઠજ મીં જેખરડે આપ ખુશીથી મદદ આપી, કેવાની પતાવત કરવા જેહનત લેઈ, વારંદ અને ટાંચો કંઈ મહીનાઓ સુધી દીલમાં નાખી, ખરે માન છે. હેવા દયાળુ હરીફને! પણ તેડલે ૧૮૫૬ માં રૂ. ૯,૦૦,૦૦૦ નું કરજ જેલી અરદેસીર બહાદુર એકાએક ગુજ્યો, જેથી રોષટનો ધતો કડઓ અઠકી પડ્યો હતો. માગનારાઓએ હવે એમની 'અમીરો' વેચાવી, તે વીસે એમની વીધવાએ, વંશપરંપરા બક્ષાયલી અમીરો વેચાય નહીં પણ પોતાને મળવી જેઈએ, એવી યુંબઈ સરકારને અરએ કરવે, સર બાઈલ ફીચરની સેથાની સરકારે એમના ૪ અમીરી ગામો વેચાવવા વીસેનો માગનારાઓનો હક રદ કરી, તેમનું દેવું બાઈએ પતાવી, ગામો પોતાને સ્વાધીન લેવા ડેડબુંદ હતું. જેથી એમના ૪ ગામોની રૂ. ૭,૦૦૦ ની વાર્ષિક ઉપજ ઉપર હાલ જખમી રખાઈ કરજની વસુલાત ધાયછે, જેની ખાફી હજુછા રૂં ૪ લાખ સુધીની છે. અરદેસીરની મલેકીના એ ૪ 'ઈનામી' ગામો ચોરાસીના તાલુકામાં આવેલાં, 'બેશતાન', 'સોનારી', તો, જલાલપોર તાલુકામાં આવેલાં 'ઝુંબાડા, અને 'બોરીઆન' નો વહીવટ, એમનાં ધણીઆણી અને એકલા પુત્ર ગુજરી જવે, હાલ એમની વીધવા વહુ અને વારેશ ફોસીબાઈ તરફથી તેમના બાઈ સોરાબજી નાહાડીઆ કરેછે.—વળી અરદેસીરને તેમના નીરવંશ મથલા બાઈ ફીરોજશાજીના ૬ ગામો 'જેન', 'કુડવેલ', 'રજવાડા', 'બાણોદરા', 'દીલાવડા', અને 'ઉમખેર' મળ્યાં હતાં, તેપણ એઓએ મીરવી જેલી, ઉપર પ્રમાણે નામ કાઢાડવા રખેલા મોહોટા ખરચનો ખાડો પૂર્ણો હતો. અરદેસીર બહાદુરનું નામ આખ્યા યુંબઈ ઈલાકામાં—આદમાર છે અને રહેસે.

અરદેસીર બહાદુર, ઉંચા કદ, રોબદાર ચેહરા, કદાવર બદન, અને બજીક મારતાં નેન અને દેખાવના પુરૂષ હતા. તેમનું કપાલ સોબીતું અને મોહોટું, આખો ઝીણી ચંચળ, અને આતશી નાક ઉઠાવવાયું, કુઠડી દોલદાર, નીચલો હોઠ અંદર દબાયલો નાહાનો, ચામડી ધણીજ મોરી, મોહોડાં ઉપર શીતલાના ઝીણા દાગ, અને કાનમાં કડી પેહેડી, બાખા હાંડિયાની બોલતા હતા. તેઓ સ્વભાવે મીલનસાર, પણ હોખી બખવેવે કઠણ, ઈમાનદારીએ ચોખ્ખા, આપખખત્યાર અને કોઈનીબી પરવા નહી કરવા પંકાયલા હતા. જે એઓ પોતાની જખમી સત્તાના અમલમાં ઈમાનદારી ફેરવતે તો એક જખમી યાપગ્નવાલા લખખપતી થઈ પડત.

અરદેસીર બહાદુર, ખાલ આવાંખાલ સાથ પરલ્યા હતા. તેમનાં ૧૩ બાળકોમાંથી—એકલે જાહાંગીરશા બાપના મરજી વખતે દેખાત હતા, તેપણ આલાકી આતર સાફ મત બેસીડી ૧૩ વર્ષની ખીલવી વષે ૧૮૫૬ માં નીરવંશ ગુજ્યો, કે તેની પાછળ તેના ગંમમાં પેડેલી દુખવારી મા પણ આલી ગયાં, કે જેવલુને સરકાર તરફથી રૂ. ૧૫૦ નું 'પેનશન' મળ્યું. એજ અરદેસીર બહાદુરના—વંશની યાદ તદન જુબાઈ મળેછે, પણ તેનું નામ જીવદાન—અમર રહી જશે.

શ્રી દીનશાહી મહેતાજી. ૧૧. ૨૦૨૩

DINSHAWJI MANECKJI PETT, Esq., J.P.

Dinshaji Manekji Petit, Esq., J. P.

R. DINSHAJI, the eldest of the two sons of the late Sett Mánekji Nasarwánji Petit, was born in Bombay on 30th June 1823. He knows English and Gujarati. His only brother, Mr. Nasarwánji, is a well-known citizen, merchant, and a "Justice of the Peace" of Bombay. In 1840 with the view to acquire a knowledge of details of mercantile business Mr. Dinshaji served an European trading firm, and finally became its manager. Since then he conjointly with his brother commenced business under the name of 'Messrs. Manekji Nasarwánji and Sons,' as guarantee-brokers to three well-known English trading firms. Sett Manekji died in 1859, and the partnership of the two brothers was dissolved in 1864. Mr. Dinshaji invested all his inheritance as well as his acquired fortune in extensive trade about the time of the breaking out of the American Civil War, and made an immense profit on his ventures. Mr. Dinshaji may be said to be—the most opulent and influential merchant and capitalist in Bombay, engaged in works of public interest. He is a Director of the 'New Bank of Bombay,' and had sat on the board of the Old Bank also. He is a *perpetual* trustee of several public trust funds, among which may be named the 'Byramji Jejeebhai Trust Fund,' 'the Merwánji Pánday Charitable Fund,' 'the Fund for maintaining the poor Pársi Iranees of Bombay,' 'the Fund for ameliorating the condition of the poor Pársis in Persia,' and of the several great 'charitable Funds of the Bombay Pársi Pancháyat.' He is the Chairman and Managing Agent of the 'Manekji Petit's Manufacturing Company,' and a Director of the 'Oriental Spinning Mills.' He is a—devoted well-wisher of the Pársi community, and is consulted on all questions affecting it. He is a Delegate of the 'Pársi Chief Matrimonial Court,' Bombay, a Government nominee in the 'Bombay Municipal-Corporation' from 1883, and the President of the 'Mill Owner's Association.' His long connection has made him thoroughly acquainted with every detail of mill-industry, and on every question affecting the same, he is held to be a qualified judge. He is the Managing-Agent of 6 large cotton manufactories, viz., the 'Manekji Petit,' 'Victoria,' 'Mazagon,' 'Dinsha Petit,' 'Framji Petit,' and 'Gordon Mills,' all of which declare handsome dividends annually under his supervision and management. He has opened a factory at Máhim for dyeing cotton threads, which has also proved a success. Mr. Dinshaji's—charities have been numerous, and he has always been *foremost* in the benevolent support of education and other important public purposes. Besides extending his charities to the opening of numerous schools for boys and girls, and to libraries and the boarding-schools, he gave a princely sum of Rs. 1,55,000 for building a Leper Hospital in Ratnágiry, a sum of Rs. 51,600 for building 7 charitable dispensaries in Gujarát, Rs. 11,000 for building a Pársi Fire Temple, Rs. 45,000 for building in Bombay a

hospital for the treatment of animals, called after his wife's name as "the Bai Sakerbai Hospital for Animals," Rs. 43,000 for supplying fresh water to the inhabitants of Pooná and Ahmadábád, and Rs. 17,250 for building the 'Brokers' Hall' in Bombay. He is foremost in all works of charity and public good. His—private charities to many a ruined family, and the needy poor is certainly *great*, the amount of which is unknown. His public charities may be enumerated as follows:—

For releasing petty insolvents, marrying the daughters of the poor, and for burying indigent dead	Rs. 3,16,366
Subscribed to the funds of the poor Pársis in Bombay, and to the 'Pársi Puncháyat charitable funds'	„ 1,65,868
For supplying water to the people of Pooná, and Ahmadábád by pipes, and for building wells and tanks.....	„ 50,332
For building five charitable dispensaries, and donations in medical aid ...	„ 70,326
For building hospital for cattle in memory and under the name of his wife, "Bái Sakerbái Dinshaji Petit Animal Hospital"	„ 48,775
Towards relief from fire, flood, famine, tempest, and to the funds for the pinfolds	„ 48,412
Contributions for the boys' and girls' schools and gymnasias	„ 50,590
To funds for building public places of worship or prayers and Towers of Silence.....	„ 54,451
Subscribed to the orphanage, pension, and numerous other charitable funds.....	„ 27,116
To memorials, exhibition, and other public funds	„ 43,486
For building 'Leper Hospital'	„ 15,500
Donations to funds for public libraries, book-clubs, inns, &c.....	„ 18,580
Grand Total.....	Rs. 9,09,802

The bulk and varieties of Mr. Dinshaji's noble and liberal charities is the best proof of his generous heart. Sett Dinshaji is one of the few worthies and leaders of the Bombay Pársi community. His princely charity, generous and amiable disposition and other qualifications have made him the most popular citizen of Bombay. His—popularity is so marked that he does not stand in need of civic honours at the hands of the Government, which should have been conferred upon him long ago. He has an enormous income as Commission-Agent and Manager of several Spinning and Weaving Mills. He owns extensive estates, chiefly in Bombay. Mr. Dinshaji is well known as a profound merchant, a capitalist and a most popular citizen of Bombay. He is a painstaking and useful gentleman of engaging manners and of a generous heart.

Mr. Dinshaji has 6 daughters and 2 sons alive, out of 13 children. The eldest son, Mr. Framji, is 35 years old, and has travelled over England and other parts of Europe and published a Gujáráti book of his travels, in Bombay. The second son, Mr. Bomanji, is aged 26 years. Both brothers have been made thoroughly conversant with their father's extensive business in the Mill Industry and are Commission-Agents and Managers of some Mills.

શ્રેષ્ઠ દીનશાસ્ત્ર માણેકશ પીટીટ, જી. પી.

“પીટીટ” આનદાનને, પ્રખ્યાતી આપી ખીલવી આપાદી ઉપર લાવનાર શ્રેષ્ઠ માણેકશ પીટીટના ૨ પુત્રો માંહેલા વડા શ્રેષ્ઠ દીનશાસ્ત્ર પીટીટ, અણીતાં “મુગા” આનદાનથી ઉતરેલાં બાઈ હામાબાઈ ને પેટે ૧૮૨૩ ની ૩૦ મી જુને મુંબઈમાં જન્મ્યા, તેઓ, ગુજરાતી, ઈંગ્રેજી બોલેછે. તેમના નાધલા બાઈ શ્રેષ્ઠ નસરવાનજી પીટીટ મુંબઈના માનવંત વેપારી, ચેહેરી, અને ‘સુલ્લેહના અમલદાર’ છે. શ્રેષ્ઠ દીનશાસ્ત્ર ૧૮૪૦ માં એક ઈંગ્રેજ પેહેડી કે, નેના એમના પીતા વડા-કારબારી હતા, ત્યાં અનુભવ જેળવવા પેહેલે નાધલે પગારે રેહી, રકને રકતે રૂ. ૧૦૦ ના પગાર ઉપર આવ્યા પછે, તે પેહેડી મારફતે પોતાને હીસાબે થોડો વેપાર ચલાવવા લાગ્યા બાદ, પેહેડીના બાગીદારોમાં ફેરફાર થયે તેનું નામ અને કામ બદલાવ્યું, ત્યારે તેના એઓ વડા-જેનેજર નેમ્યા; કે ન્યારથી—એમના બાવા ધંધાથી એકાંતવાસ થયે, તેમને હસ્તકની ૩ ઈંગ્રેજી પેહેડીઓના શ્રેષ્ઠ દીનશાસ્ત્રએ પોતાના બાઈ સાથે બામમાં દલાલ બની, “માણેકશ નસરવાનજી પીટીટ અને છોકરાઓની કું” નામે કામ ચલાવી, તે માંહેલી ૨, ‘રેણી’ અને ‘શીર’ની પેહેડીઓનું કામ પોતે કરવા લાગ્યા, તો ત્રીજી ‘હાથરમ’ વાલીનું કામ એમના બાઈએ ચલાવ્યું. ૧૮૫૬ માં એમના પીતા શ્રેષ્ઠ માણેકશ સ્વર્ગવાસી થયા છતાં, એ પંત્યાલું ચાલુજ રહ્યું, તે ૧૮૬૪ માં બેઠ બાઈઓએ રાજગુસ્તીથી છુટા પડી બંધ કીધું હતું. હવેથી શ્રેષ્ઠ દીનશાસ્ત્રએ બાપીકા વારસામાં મળેલી મોહોટી દોલતનો ઉપયોગ તરેહવાર બોહોલા ધંધામાં કરી, અતી ચંચલાઈ, ચેહેનત, અને ઉલટથી ટુક ગુદતમાં એક—ફતેહમંદ પ્રખ્યાત વેપારી તરીકે દીપી નીકળી, અણીતા થઈ, મોહોટું નામ જેળવ્યું. પૂરો બાહોશ અને પક્કો દુરઅંદેશી માણસ પણ સામેત ગણતી છતાં ભુલથાપ આવેછે, તેમ, એ ચંચળ ગૃહસ્થને પણ એક બે વાર આવચકા લાગ્યા હતા. ૧૮૬૦—૬૪ સુધી અમેરીકામાં ગુલામોના છુટકારા ખાતર માંહોમાંહે ચાલેલી જુનખાર લડાઈના વખતે, ત્યાંનો વેલાત જતો ‘ફ’ બંધ પડવે, મુંબઈના રૂના વેપારીઓને દોલત બેગી કરવાની જે સુચેરી તક મળી હતી, તેનો લાભ શ્રેષ્ઠ દીનશાસ્ત્રએ સાવચેતીથી સંપૂર્ણ રીતે લેઈ, સાફ નાણું જેળવ્યું હતું. ત્યારે એચાઈ આવેલી દોલતની રેલથી, મુંબઈના લોકોએ વધુ લોબના દેવાનામાં ફરી, ‘શેર સદા’ ની સત્યા-નાશની ઝાળ અને ‘બેકબે’ વજોગે ખાડા પુરવાના અને બીજી પરપોતા કુંમરનીઓ ની યોગળ ગણતીમાં જુબી, પાચમાલ બન્યા; તેમાં એઓ ફક્ત નહીં હતા, તો પણ, તેની—ખરાબીએ ૧૮૬૫ માં જે પુછળ લોહોને જડગુળથી બનેડી નાખી, મોહોટી પેહેડીઓ, નાખીયા નરો અને ખાનદાનોને જુબાડી પાચમાલ કીધાં, તેઓને, અખોએ ધીરેલાં નાંણાની બોલાતી રૂ. ૩૦,૦૦,૦૦૦, ની ગંજવર રકમ એકજ કઠોકે શદંતર જુબી જવા છતાં, એઓ પોતા પાસ બચી રહેલી દોલત, અણીતી આંઠ, અને શામેત ઈમાનદારી ખાતર જુબ ટટાર ઉભા રેહી, એક ફતેહમંદ નાંણાવડી તરીકે નામ દીધાવ્યું હતું. શ્રેષ્ઠ દીનશાસ્ત્ર પોતાની ઘણીક નાધલી મોહોટી સખાવતો ખાતર, અને પરોપકારી અદેર કામોમાં બાગ લેતા આવવે, મુંબઈ સરકાર અને પ્રજામાં એક સરખા અણીતા અને માનીતા થયાછે. ત્યાંની સરકારે ૧૮૬૧ માં એમને “સુલ્લેહના અમલદાર” નેમ્યા. મુંબઈની ઘણીક બેંકો, સ્પીનીંગો, વીમા પેહેડીઓ, વગેરે વેહેવારી ખાતાંઓ સાથે એઓ બેડાચલાજ રહેછે. એઓ એકલાનેજ “જીની મુંબઈ બેંક”ની ૧૮૬૮ માં માઠી હાલત થયે તેની તપાસ કરનારાં “કમીશન”માં સરકારે, ફેશી જેખર તરીકે નેમ્યા

હતા. તો, ૧૮૬૯ માં 'નવી ઝુંબઈ બેંક' સ્થાપવામાં એમનો હાથ હતો. 'કે જેનાં એઓ ત્યારથી એક ડાયરેક્ટર છે. એઓ, દેશી ગ્રામના હક અને લાભ અલબનારી "બોમ્બે એસોસીએશન" ના નાયબ-સરનશીન છે, 'ધી ઓનરેબલ મેરાયન્ટ જીજીબાઈ ટ્રસ્ટ ફંડ' નાં, 'ઝુંબઈનાં મુકદ્દેશ ઈરાણી નરતોસ્તીઓના ફંડ' નાં, 'સર નમસેદજી જીજીબાઈ બેનેવલંટ ઈન્સ્ટીટ્યુશન ફંડ' નાં, 'ઈરાણ દેશના ગરીબ નરતોસ્તીઓની હાલત સુધારનારાં ફંડ નાં, 'મરહુમ શેઠ મેરવાનજી પડિના ધરમ ફંડ' નાં અને ૧૮૬૦ થી 'ઝુંબઈની પારશી પંચાયત હસ્તકના ધર્મખાતાઓ' નાં, વીગરે પુષ્કળ ધર્મખાતાઓના એઓ "નસ્ટી" છે. તો, 'ઓરીએનટલ સ્પીનીંગ કંપની' ના મુખ્ય ડાયરેક્ટર, અને 'માણેકજી પીટીટ નેન્સુકેકચરીંગ કંપની' ના સ્થાપનાર અને વળી ડાયરેક્ટર પણ છે. ઝુંબઈની સઘળી અહેર હીલચાલો અને સભાઓમાં એમની હુમેશ સામેલગીરી લેવાય છે. એઓ માજી પારશી પંચાયતના એક ધુનડી અધિકારી હતા, અને ઝુંબઈની 'ધી ચીફ પારશી મેનીમોનીયલ કોર્ટ' ના દીલગિત છે, તેમજ 'બોમ્બે કાયર ઈનરસ્ટ્રુક્શ કંપની' ના, અને 'સાસુન ચીફીનકલ ઈનસ્ટીટ્યુટ' ના સભાસદ, અને 'મીલ ઓનસં એસોસીએશન' ના પ્રમુખ છે. ઝુંબઈ સરકારે પોતાની તરફથી એમને ૧૮૮૩ માં ત્યાંની 'મ્યુનીસીપલ કોરપોરેશન' માં એક સભાસદ પસંદ કરી મોકલ્યા હતા. એઓ અભ્યાસથી નહીં પણ પક્કા અનુભવથી, કપડાં વણવાની મીલોના, પલાનો કરવા, તેઓને બાંધવાનો અડસઠો કહાડવા, કરકસરથી ચલાવવા, અને સાંચાકામ મંગાવવાનું પુરતું જ્ઞાન ધરાવે છે. ૧૮૭૯ માં ફડચામાં ગયલી 'ન્યુ લેથેમીંગ મીલ' ને એઓએ અરધે બાવે પોતાના એમને ખરીદી, તે, 'માણેકજી પીટીટ મીલ' ના બાગીદારોને ખરીદ બાવે આપવે, તેઓએ એમનાં એ હેશાંન ખાતર મોહોટો ઉપકાર માન્યો હતો. આજ એઓ ૬ મોટાં કારખાનાંના વડા-બાબા અને એન્ટ છે, તેઓ "માણેકજી પીટીટ નેન્સુકેકચરીંગ કંપની", "ગોરદન મીલ કંપની", "લીકટોરીયા નેન્સુકેકચરીંગ કંપની", "કરામજી પીટીટ નેન્સુકેકચરીંગ કંપની", "મઝગામ સ્પીનીંગ એન્ડ નેન્સુકેકચરીંગ કંપની," અને "દીનશાજી પીટીટ મીલ" છે. પોતાની સંભાળ હેઠળનાં કારખાનાઓમાં એઓએ લાભકારક સુધારો કીધો અને કરતાં અથ છે. હાલ એ 'માણેકજી પીટીટ મીલ' માં કાપડ ઉપરાંત, તુવાળ, મોજાં, ગનજીકો, સ્ત્રીવવાનો દોરો, વગેરે સાધારણ અપમાં આવતો માલ બને છે. એઓએ માહિમ તરફ ઉઠાડેલું મોહોટું 'સુતર રંગવાનું કારખાનું' ઈશ્તાંડના માલ સાથે હરીફાઈ કરી, અંજુરો, પીલો, વીગરે ઘણીક જતનો મજબુત રંગ સુતર ઉપર ચઢાવે છે. એ શેઠના મરહુમ પીતાની કોસેસ અને આગેવાનીથી "છરાણના ગરીબ નરતોસ્તીઓની હાલત સુધારનારું ધર્મખાનું" સ્થપાણું તેના એક આગેવાન સભાસદ તરીકે કંઈ વર્ષો થયાં એઓએ અથાક જેહનત લેઈ, સારો વહીવટ ચલાવી, ત્યાંના નરતોસ્તીઓ ઉપર તે રાત્રે નાખેલા છલમી "નજીઆ" નો કર કાઢીનાખવા, ૨૫ વર્ષો અરી કોસેસ કરી અંતે—૧૮૮૨ માં તે રદ કરાવ્યો. "અનવરો ઉપરતું ઘાતકીપણું અટકાવનારી મંડળી" ને એ શેઠ તન, મન, અને ધનથી, મોહોટી મદદ કીધી અને કરાવી તેવીશે, ૧૮૮૩ ની ૭ મી માર્ચ, માજી ગવરનર સર જે. ફરગ્યુસનનાં સરનશીનપણાં હેઠળ ઝુંબઈની ટાઉન હોલમાં, તે મંડળીની મજેળી ૮ મી વાર્ષિક અહેર સભામાં, તેના પ્રમુખ તે ઝુંબઈની હાઈકોર્ટના એક જડજી ઓનરેબલ મી. જસ્ટીસ બેલીએ રજૂ કીધેલા રીપોર્ટમાં જણાવ્યું હતું કે:—"મી. દીનશાજી પીટીટ આ મંડળીના કામ તરફ લિલતબરી દીલસોજ બતાવી અને મદદ કીધી તે ઘણીજ તારીફ લાયક છે." વળી એ શેઠ, સુગાં પ્રાણીઓ ખાતર પરેલમાં રૂ. ૪૫૦૦૦ ને ખરચે એક 'ઓસ્પીટલ,' (જે સાથે સરકારી ખરચે બેડાયલી પ્રાણીઓનાં દરદો સીખવા એક 'ફોલેન ') ૧૮૮૪ ની ૧૦ મી દીસેમ્બરે "બાઈ સાકરબાઈ દીનશાજી પીટીટ અનવરોની ઓસ્પીટલ" નામે ખોલી, તે—હાઈલેસ્થાનમાં પેહલવેહેલી અને એખલીજ ગણાય છે. તેની દબદબા બરી ક્રિયા હાલના નામદાર વાઈસરોય લોર્ડ ફર્ફરીને કરતાં એ શેઠના ધર્મ વીશે ઘટતી વખાલ કીધી હતી. શેઠ દીનશાજીની અહેર સખાવતો તરેહવાર રૂપ અને આકારમાં ફેલાઈ છે, એઓએ 'નારગોર'ના ગરીબ નરતોસ્તી બાળકોને નંદ અને શુભરાતી મુકત રીખવવા ૧૮૬૧ માં નીશાળ ઉઘડાવી ૧૨ વર્ષો ચાલુ રાખી હતી.

..... 336

..... 336

2

—: 336

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

પુણી "બાઈની પેંડા" અને અમદનગર તરફ જવરા મહેલો ખરચે નણી મારફતે દુરથી	૩.
પાણી લાવવા, અને કુવા, તથા બીજા બંધાવવા	૫૦,૩૩૨
જલસાડ, તારાપોર, ચીકી, ભીમડી, ઉમર ગામ, જોરબાદ ગામ, અને જસાઈમાં દવાખાનાં	
પોતિ બંધાવ્યાં, અને બીજાંમાં ફોડામાં બર્થા	૭૦,૩૨૬
જનવરેા ઉપરનું કાતકીપણું ઠાળનારી મંડળીને "બાઈ" શાકરબાઈ દીનરાજ પીટી જનવરેાની	
સ્થાપિત" જાણવા 'પરેલ' માં મંજવર ઉમારત ખરીદી અપીઆ વીગેરે થયેલા અમર.....	૪૮,૭૭૫
આમ, રેલ, દુકાન, તોફાનથી પીડાયેલાંમાં ફોડામાં અને પાંજરા પોલિના ફોડામાં	૪૮,૪૧૨
જહેર કેલવણી ખાતાને, તેમજ કુલિયા, નીરાળી, કસરતશાળા, અને કન્યાશાળાઓને મદદ	૫૦,૫૬૦
પુષ્કળ આદરીઓના, સગડીઓ, અને દોપમાંથી બાંધવા તેમજ મરામત કરવાનાં, અને	
ફાવોનેને અવધ મંજલ પીટીઆડવાનાં ફોડામાં	૫૪,૪૫૧
સોરફેર, પેનશન, ગરીબોને પાળવાના, વગેરે ફોડામાં તેમજ સ્ટેન્ડર્ડ ફ્રેન્ડ, બેને હસ્તાયુક્ત બેનિશિયલ,	
અને ડીસ્ટ્રીક્ટ બેનિશિયલ સોસાયટીઓ, સેલ્સ હોમ, પેનશન ફંડ, ફીલ્ડર્સની સોસાયટી,	
વગેરે ધર્મખાતાઓમાં જરયા	૨૭,૧૧૬
જહેર માનવગો અને જિલાવડાનાં, તેમજ સંગ્રહસ્થાનો, મ્યુઝીયમ, વગેરેનાં જહેર ફોડામાં	૪૩,૪૮૬
રતનાગીરીમાં "રગતપીતની સોસાયટી" બંધાવી	૧૫,૫૦૦
જહેર લાયબ્રેરીઓ, અને બુક-સ્ટોરો, તેમજ વિદ્યાલય સંબંધી જાણકારની ધણીક જહેર	
સોસાયટીઓને મદદ	૧૨,૩૭૦
ધર્મશાલા બાંધવાનાં ફોડા, અને પરચુટન ધર્મ ખાતાઓને મદદ	૬,૨૧૦

૩. ૯,૦૯,૮૦૨

અત્યાર સુધી એમની થયેલી સખાવતોનો એ આંકડો છે, જેમનો ધરમી હાથ ચાલુ સખાવતો કરતો હજોતોજ રહ્યો છે. એ જખરી સખાવતો—એમની કુદરતી દયાળુ લાગણીની જુલ્હી શામેલી આપે છે. પોતાના હમખતીઓ તરફ સારી લાગણી રાખવાથી એઓએ, તેઓનો ખરો ખાર અને અંતઃકરણનું માન મેળવ્યું છે. એઓ, ખારશી કોમના એક વડા આગેવાન અને અકાબર, ઝુંબર્ડના દરજ્જા અને વગવાલા વેપારી અને ઉપયોગી સેદ્દાર છે. એમને મીલોના કમીશન-એજન્ટ અને મેનેજર તરફ મોહાડી આવક થાય છે, પ્રખત પ્રમાણે, એમના ઉત્પત્તિ બર્થા પરોપકારી કામો ખાતર, એઓ ક્યારના ઝુંબર્ડ સરકારની "લોકલ-કાઉન્સીલ" ના સાસદ નેખાઈ, વળી એતાબી માન અને ચાંદની નવાજસ લેઈ ચુકવા એઈએ; જે વીરો હજુ સરકારની આખ જુલ્હી નથી, પણ હવે અધુરેથી પણ તેવું કાંઈ બનવાના ચીન્હો દીસે છે.

સેા દીનરાજ, બાઈ શાકર બાઈ સાથે પરવા, તેઓએ સ્પેક્ટર ૧૩ ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૬ માં આપ્યો. તેઓ મહિલા વડા પુત્ર મી. કાવસજી ૩૪ વર્ષની બરજુવાનીએ ૧૮૭૯ માં જુલ્હી, તેઓ સ્પેક્ટર લાયક જવાન હતા. હાલ હેવાત રહેલાંઓમાં ૬ બેડીઓ, અને ૨ પુત્રોમાં મી. ફરામજી ૩૫ વર્ષના, અને મી. જમનજી ૨૬ વર્ષના છે. મી. ફરામજીએ હાંધ્યાં અને ફરખની કીવેલી ચુરાફરીની નેંધન સ્પેક્ટર પ્રસ્તક બાહાર પાડ્યું છે, અને મીલોના વલીવત હુશીઆરીથી ચલાવવાનો અઝો અનુભવ ધરાવે છે. સ્પેક્ટર લાયકીવાલા જે બાઈઓ પોતાના બાપને તેમના મેહોળા બંધામાં મદદ કરે છે, અને થીડી મીલોના સ્પેક્ટર પલ્લ છે.—સી દીનરાજ દયાજી, દુરંદેશી, મેલકના, અને વકા અનુભવી મહરથ છે. દરેક જામી કામમાં સ્પેક્ટરની સામેલગીરી લેવાય છે, કાલતના ફેક્ટ દમામ કે ગવં તેઓમાં જલ્હીતો નથી. તેમના વાલકેશવરને "પીટી-હાઈ" જુલ્હી શહેરમાં આજ સ્પેક્ટરો ગણાય છે.

શ્રી દેસરવાનીય માનોજી પેટિત, એસ. જી. પી.

MESSERWANJI MANOCKJI PETIT, ESQ., J.P.

Nasarwánji Manekji Petit, Esq., J. P.

THIS noteworthy Pársi gentleman is the second son of the late Manekji Nasarwánji Petit, Esq., the founder of the Petit family in Bombay. His mother belonged to the equally well-known 'Mooga' family among the Pársis.

Mr. Nasarwánji was born in Bombay on 10th March 1827. His only brother Mr. Dinshaji Manekji Petit, is the well-known colossal mill-owner and a 'Justice of the Peace' of Bombay. Both brothers were brought up under their father's special care in commercial pursuits, and on his retiring from business, the brothers entered into partnership under the name and style of 'Messrs. Manekji Nasarwánji Sons and Company.' Their father died in 1859, and the partnership was dissolved in 1864, each brother intent to reap the harvest of his own calculation and risk. This was in the time of the American Civil War, which gave an unprecedented impetus to the cotton trade of Bombay. American cotton having ceased to be exported on account of the war, Indian cotton was in request and fetched enormously high rates in England and brought a flood of wealth to Bombay. Mr. Nasarwánji took advantage of the time, and made a large fortune. He had also the happy foresight to escape the effects of the re-action which followed on the conclusion of the war, and—ruined many a respectable and rich family in Bombay. He saved to him a great portion of his gains and he advantageously turned the same to investments in the rising cotton manufactories. He studied the details of the new industry, and began to invest his money therein. The year 1879 was ominous to all investors in the Mills, and he *saved* two Spinning Companies—the 'National' in Bombay, and the 'Southern' in Madras—from being wound up, by offering accommodating terms to its shareholders. He is greatly interested in the 'Oriental Spinning and Weaving Mills' in Bombay, of which he is the painstaking Agent and Chairman. He bought up the concern of another Spinning Company, the Colaba Mills, which he converted into a branch of the 'Oriental.' He is known as a merchant with extensive connections, and as a liberal citizen of Bombay. He has been a "Justice of the Peace" since 1862, and a member of the 'Port Trust' from 1881, and was a Delegate of the 'Parsi Chief Matrimonial Court' in Bombay. He is one of the trustees of the 'Bombay Pársi Puncháyet Fund' and a member of the Society to ameliorate the condition of the Pársis in Persia. Sett Nasarwánji is—well-known for his public charities. He has given away princely sums of Rs. 55,000 at a stroke to the "Native General Charitable Dispensary," the first institution of its kind established in Bombay, which ministers to the medical wants of the indigent poor, and has extended a branch at Khetwádi, which affords medical

relief on an average of nearly 20,000 patients per annum. It was maintained for several years by voluntary subscriptions, failing these the branch was about to be *closed*, when Mr. Nasarwánji extended his generous hand, and offered at once the large sum to its support. He gave another noble sum of Rs. 50,000 at a time to the Pársi Charitable Funds for maintaining the indigent Pársis of Bombay. A third sum of Rs. 32,150 was subscribed to the several other charitable funds of the Pársi *Pancháyat*, in memory of his worthy parents. A Pársi Fire Temple, built some years ago by a relative of his, being in a neglected and delapidated state, was built anew, as well as funds were provided for its future maintenance, by a gift of Rs. 26,500. Again Rs. 25,000 were given in a lump sum to provide for a 'boarding-school' for poor Pársi boys in Persia. His numerous charities may be mentioned as follows:—

For the Marriage and <i>Nowsoot</i> or Thread-ceremony of poor Zorastrian children, and other Pársi ceremonies	Rs. 1,35,000
To the Funds in aid of Medical wants by donations to the 'Native General' and the 'Fort Charitable' Dispensaries in Bombay, the 'Khergám Dispensary' in Gujérát, and the 'Pundurpur Hospital' in the Deccan, &c... ..	„ 72,665
To the Funds for maintaining and allowing grant-in-aid to poor Pársi families in Bombay and elsewhere; also to boarding and other public schools for boys and girls, &c.....	„ 61,500
To the several Charitable Public Funds of the Pársi <i>Pancháyat</i>	„ 44,350
'The Gujérát Provincial College,' Schools, Gymnasias, Reading-rooms, and Libraries supported	„ 42,260
To the Funds opened for the relief of sufferers by fire, famine, hurricane, flood, and pestilence, as well as to Patriotic Funds, and for cattle-ponds.....	„ 30,750
To the Funds for Pársi Fire Temples and Towers of Silence as well as for building wells at Bombay, Gundevi, and in Broach	„ 22,532
To the Funds for memorials, and other miscellaneous funds	„ 5,625
	Rs. 4,13,662

Mr. Nasarwánji also occasionally extends his—private charities to the indigent poor and needy, the amount of which, however, could not be ascertained. Mr Nasarwánji is one of the foremost citizens of Bombay, and is loved and respected by all communities. He is a gentleman of affable disposition, meek of heart, plain in manners, and without the slightest tinge of the vice of vanity for riches.

Mr. Nasarwánji has 2 children, an educated daughter, and a son, Mr. Jamsetji, a good scholar of 30, who has passed his 'Matriculation,' and who occasionally writes metrical compositions in Gujéráti, which have been favourably noticed by most of the Vernacular papers. He assists his father in his extensive business, and has been made a 'Justice of the Peace' in 1884.

શેઠ નસરવાનજી માણેકજી પીટીટ, નં. ૫.

‘પીટીટ’ આનદાનનાં દરખાસ્ત મુજબી મળજીતી આપી ખીલવનાર, મરહુમ શેઠ માણેકજી પીટીટના બે પુત્રો માંહેલા નાધલા શેઠ નસરવાનજી પીટીટને, અણીતાં ‘મુઝા’ આનદાનથી ઉતરેલાં બાઈ હુમાંબાઈ એ ૧૮૨૭ ની ૧૦ મી માર્ચે મુંબઈમાં જન્મ આપ્યો, તેઓ ગુજરાતી, ઈંગ્રેજી અણેછે. તેમના એકજ વડા બાઈ શેઠ દીનશાજી પીટીટ, મુંબઈના ‘સુલ્તેહના અમલદાર’ અને અણીતા સેહેરી અને વેપારી છે. શેઠ નસરવાનજીએ, પોતાના પીતા જેઓ ધણીક મોહોટી ઇંગ્રેજી અણીતા વેપારી પેહેડીઓના વડા-કારબારી અને દલાલ હતા, તેમના હાથ હેઠળ વેપાર વગેરેની તાલીમ લેઈ, તેમને એકાંતવાસ થયે, તેમનો વહીવટ પોતાના બાઈસાથ રાશમાં ચલાવવા માંડી, તે પેહેડીનું નામ “માણેકજી નસરવાનજી અને છોકરાઓની કું.” રાખ્યું હતું. એ પંત્યાલને લગતી ૩ માંહેલી બે ઇંગ્રેજી પેહેડીઓ એમના બાઈ ચલાવતા હતા, તો શેઠ નસરવાનજી ‘મેશરસ કાયરમ કારતર’ની અણીતા પેહેડીનું કામ કરતા હતા. તે વહીવટ, એમના પીતા ૧૮૫૮ માં ગુજરાત છતાં પણ ચાલુ રહ્યો હતો; જે ૧૮૬૪ માં બેઠ બાઈઓએ રાજ્યસુશીથી છુટા પડી બંધ કીધો હતો. હવેથી એ શેઠ એ પંત્યાલમાં થયલા મોહોટા નફા અને બાપીકા વારશમાં મળેલા રૂ. ૧,૨૫,૦૦૦ નો ઉપયોગ પોતે એકલાને હીસાબે વેપાર ચલાવવામાં કીધો કે, ઘુરતજી અગેરીકામાં માંહેમાંહેની જમરી લડાઈ કાઢી નીકલ્યે, હાલિસ્થાન અને ગુજ્ય કરી મુંબઈમાં ‘રૂ’ના વેપારનો એકદમ ઉછાળો થયો, જેથી ઇંગ્લાંડની હોલતની રેલ ત્યાં ધસડાઈ આવી, તે તકે, એ શેઠે સારી ચાલાકી અને સમયસૂચકતાથી પુષ્કળ નાણું એલવી કઢાડી, ત્યાંના—એક સાહાસીક વેપારી અને પેહેલ્લા વર્ગના સેહેરી તરીકે અણીતા થઈ પડી, ત્યારથી સુતર કાંતવા અને કાપડ વણવાની મીલોના સંબંધમાં નાણું રોષી, દન પર દન તેમાં વધુ ગુંતાતા જઈ, એ કાયદા-કારક ધંધાનો સરસ અનુભવ ચેળવ્યો; કે જેથી, બ્યારે શેરસદાનું દેવાણું, ખરાબીના ખાડા, અને પરપોતા કુંપનીઓની પોકલ અને હવાઈ મણત્રીએ, મુંબઈ સેહેરને થોડોક વખત હેમકાઈબરી આશાની ધુનમાં રમાડ્યા પછે, અંતે વેપારી અને વેહવારી આલખને પાથચાલીના આંટામાં કચડી નાખી, ધણાંક ધીકતાં અને જરદાર માણસોને દીવાલાં કુકાવ્યાં, તે વખતે, એ શેઠે બનતી કોરેસથી, ધણાંક અણીતાં આસામીઓને બારી એખમમાં જતા બચાવી લેવા ઉપરાંત, ૧૮૭૮ ના—મીલોને લાગેલા મુશકેલીના જખરા આચકાઓની વખતે, મુંબઈની “નેશનલ મીલ” અને મદ્રાસની “સધર્ન સ્પીનીંગ મીલ”ને ડુબતી, બારી જેદને તેરવી કઢાડી, તેના બાગીદારોને જખરી નુકસાનમાંથી બચાવ્યા હતા. મુંબઈની “ઓરીએનટલ સ્પીનીંગ મીલ” અને તેની કોલાબેની મોહોટી ‘શાખા’ એમના હસ્તકમાં છે, જેના એઓ એનંટ તેમજ ચેરેને છે. મુંબઈ સરકારે ૧૮૬૨ માં એમને “સુલ્તેહના અમલદાર” ઠેડવ્યા, તે પછે ત્યાંનાં ‘પોર્ટટ્રસ્ટ’ના એક સભાસદ પણ નેચ્યા છે. એઓ મુંબઈની ‘ધી પારશી ચીફ મેન્નિમોનીયલ કોર્ટે’ના એક દેલગિટ હતા. ‘છરાંણનાં જરતોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી કંડળી’ના, તેમજ ‘મુંબઈની નેટીવ જનરલ ડીસ્પેન્સરી’, ‘મેડીકલ વીગિન કોર ઇંડયા’, અને ‘મુંબઈનાં આંખકાનનાં દવાખાનાં’ની જેનેજમ-કમીટીઓનાં ‘ટ્રસ્ટી’ અને સભાસદ પણ છે; તો, ‘ધી ઇંડયન’ અને ‘ધી એમગ્રેસ’ કાયર-ઈન્સુરન્સ કંપનીઓના, અને ‘ધી સધર્ન’, ‘ધી નેશનલ’, અને ‘બીરાર’ મીલોના ચેરેને, તો વળી ‘મીલ ઓનર્સ એસોસીએશન’ના, અને ‘સર જમસેદજીની ધર્મની સ્કુલ’નો વહીવટચલાવનારી-કમીટીના સભાસદ છે. એ શેઠ, તરેહવાર અહેર ધર્મો કરી ચુક્યાછે, તો, કેટલાંક અહેર ધર્મ-

ખાતાંઓને દરસાલ ચાલુ મદદ કરતા રહેછે. મુંબઈમાં, બીંડીબજાર તરફની મરહુમ ચેરવાનજી પટેલની અગીઆરી પડી બાગવાની હાલતે યુગલે, એઓએ તેને નવે પાંચે રૂ. ૨૩,૦૦૦ અરથી બંધાવ્યા ઉપરાંત, દરવર્ષે તેની ચાલુ મરામત કરવા, રૂ. ૩,૫૦૦ ની લોનનું વ્યાજ આપવું કીધુંછે. 'જરતોસ્તી છોકરીઓની નિશાળ મંડળીના' ફંડને રૂ. ૧,૦૦૦ બક્ષેસ કરી, દરસાલ રૂ. ૫૦ ની ચાલુ મદદ કરતા રહેછે. મુંબઈની ધર્મની "નેટીવ જનરલ હોસ્પિટલ" ની ખેતવાડીની શાખા, જેનો કંઈ વર્ષો થયાં હજારો હાજતમંદો આશરો લેતા આવેછે, તેનું ફંડ ઘટવે તે—અંધ પડવાની કીકર ફેલાતાં, એ પરદુઃખભંજન ગૃહસ્થે, તેને એકઠી રકમે રૂ. ૫૬,૦૦૦ ની 'નસ્ટ' મારફતે પાદશાહી મદદ આપીછે. જેનો લાભ હાલ દર સાલ રૂ. ૨૦,૦૦૦ દરદીઓ લેછે. મુંબઈના હાજતમંદ જરતોસ્તીઓને પગાર આપવા, પરવશી કરવા વગેરે, તેઓ ખાતર એઓએ, એકંદરે રૂ. ૫૦,૦૦૦ ની પાદશાહી બક્ષેસ કીધીછે. જરાલમાં ગરીબ જરતોસ્તીઓનાં બાળકોને શુક્રત ખાવા, રેહેવા, અને કેલવણી લેવા 'બોરડીંગ-સ્કૂલ' ઉઠાડવા રૂ. ૨૫,૦૦૦ આપ્યાછે. મુંબઈની નેટીવ જનરલ લાયબ્રેરી' ને એઓએ મોહોટી બક્ષેસ કીધી, તેમજ 'એલફીનસ્ટન કોલેજ' ની સંસ્કૃત લાયબ્રેરી, મહામલેશ્વરનો રીડીંગ-રૂમ, બાહારકોટની ઇમ્યુવમેન્ટ લાયબ્રેરી, કરાચીની, જુલેશ્વરની, દસ્તુર ગેહરજી રાણાની, બીલીમોરાની, વાંદરાની, કોર્ટ ઇમ્યુવમેન્ટ અને મુલ્લાકીરોજ લાયબ્રેરી વગેરે લાયબ્રેરીઓ, એમની સંખ્યાવતની આભારી થઈછે. જુદી જુદી અગી-આરીઓને મદદ આપવા એમનો શખી હાથ લંબાઓ છે, તેઓ, સોલાપુરની કેપની, મુંબઈની ઈંડાંવાળાની, તવરી ગામની, કરાચીની, દમણની, વગેરે. મુંબઈ તેમજ દેશાવરોમાં બંધાયેલાં દુખમાં એમની બક્ષેસની યાદ આપે છે, તેઓ, અમરેલી, તવરી, તારાપોર, અણદેવી, ચીકલી, બીલીમોરા, બારડોલી, મુશરબ્યાર, તેમજ મુંબઈનાં છે. દેશાવરોના હાજતમંદ જરતોસ્તીઓને મદદ કરવા અને વેહેલી આપવાનાં મુંબઈની પારશી પંચાયત હસ્તકમાં ફંડોમાં દરસાલ એઓ મદદ કરવા બજેછે. મોરાની અગીઆરીને ૧૮૬૫ થી રૂ. ૬૦ ની, તો 'ડીસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલન્ટ સોસાયટી' ને ૧૮૬૪ થી, 'અનવરો ઉપરનું ધાતકીપણું અઠકાવનારી મંડળી' ને ૧૮૭૪ થી, 'બઠકલાં કુતરાંઓનું પાલન કરવાનાં ફંડ' ને ૧૮૬૧ થી, રૂ. ૫૦ ની વાર્ષિક બક્ષેસ એમની તરફથી લંબાયલી ચાલુજ રહીછે. શરોનદાં ગામની યુનરતી-ઈંગ્રેજ સ્કૂલને નીબાવી રાખવા ૧૮૬૩—૬૫ સુધીનો ખર્ચ એઓએ આપ્યો હતો. ગાથકવાડ સરકારે 'ગણદેવી'ના દરજીયો ઉપર નાખેલા "વેરા" ની નાધલી રકમ, એ પરોપકારી કથાજી શેઠ ૧૮૬૨ થી હજી સુધી બંધી બધછે. 'તેહરાન'ના જરતોસ્તીઓમાં બંદગી કરવાની ચોપડીયો એઓએ અરીદી વેહેચાવી હતી. ૧૮૫૬ ની મુંબઈની પાણીની તાલના વખતે, એઓએ, કોટના મેદાનમાં એક મોહોટો 'કુવો' બંધાવી જુલ્હો ગેલ્યો, અને ૧૮૮૩ ની મુરતની બારે રેલથી ઘરબાર વગરનાં થઈ પડેલાં કંઈ હજારો માનવીને મદદ આપવાના ફંડમાં રૂ. ૨,૫૦૦ ની મદદ કીધી. એમની અહેર સંખ્યાવતોના આંકડા તેઓને લગતી હકીકત સાથે હુકમાં નીચે પ્રમાણે:—

	૩.
લાચાર પારસીઓનાં બાળકોને પરણાવવા, શાદર પેહેરાવવા, મરણની કીરીઆ કરવા, લીગરે બીબં	
ધરમનાં કાંચે કરવા ખાતર ખરચેલા	૮૩૫,૦૦૦
મુંબઈની "નેટીવ જનરલ હોસ્પિટલ"ની ખેતવાડીની શાખા" ને મદદ	૫૬,૪૦૦
મુંબઈના તેમજ દેશાવરોના ગરીબ જરતોસ્તીઓને પગાર આપવા અને પરવશી કરવાના ફંડને, તેમજ	
'પારશી પંચાયત'નાં ફંડને મદદ	૫૦,૪૫૦
મુંબઈ અને દેશાવરોમાં અગીઆરીઓ બંધવા અને તેઓની ચાલુ મરામત કરવા.	૩૩,૭૩૦
જુદાં જુદાં જરતોસ્તી જાહેર ધર્મ-ખાતાંઓને મદદ	૨૬,૨૫૦
ધરાણમાં જરતોસ્તીઓ ખાતર દવાખાનાં, અને તેમના બાળકોસાથે 'બોરડીંગ-સ્કૂલ' ઓલવા, અને	
'જીજ્ઞા'નાં ફંડને મદદ	૨૬,૧૫૦
રેલ, દુકાન, આગ, અને પેટ્રીઓટિક, વગેરે ફંડને, અને "ડીસ્ટ્રીક્ટ બેનીવોલન્ટ સોસાયટી" ને મદદ	૧૮,૫૫૦

જુંબઈ અને ખેરમામનાં ધર્મના-દવાખાનાં, પંદરપુર અને ખીજી તરફની ફાઉન્ડેશીય સ્પીચીઠલ,	૩.
અને સ્પીચીઠલનાં, અને ઈન્ડિયા સ્પીચીઠ તખ્તીયા મંગાવવાના ફોટામાં	૧૩,૬૧૫
ભહેર રુકુલા, કન્નારાળા, કસરતરાળા, નીરાળા, ધર્મરાળા, કુવા, અને તલાચી બંધાવવાના ફોટામાં,	
અને 'જીવરાત પ્રાચીનસીધકેલિય'ને મદદ	૧૦,૦૫૦
દેરા પરદેશની પાંજરાપોશિનાં, કરાઈવાડેથી ગાય બકરાં છોડવવા, અને ભટકતાં કુતરાંઓને	
પાલવાનાં ફોટામાં.....	૭,૬૭૧
પોતાની ધણીઆણી અને ભે ફરજીને નામે કાપિયા તરફવાર ધર્મે	૭,૩૩૧
ભહેર લાયસેરી અને રીડીંગ-ફોર્મને મદદ.....	૮,૫૮૦
કુખમાં બાંધવાનાં; થાણા, યુના તથા ભગવાનના ભરતોસ્તીઓનાં ફોટામાં; અને નવસારી, ભાડાં,	
ધમતપોરા, ભરેડા, વગેરે રોહેરોનાં ફોર્મોને અવલ મંજલ પોર્ટોઆડવાનાં અને, મંગારનાં ફોટામાં.	૧,૪૫૦
ભહેર 'પર્સ' આપવાના, પ્રદરનાનાં, ચાદગારીનાં, અને પ્રભના ફાવડા આપત ઉપાચિ ચેવાનાં	
ફોર્મોને મદદ	૮,૦૨૫
ખીલારો કાઢરેડોને તરજીઓ કરવા, પારશી-ધારા બંધાવવા, જુંબઈની પારશી પંચાયતને ભગનાં,	
ઈનસાફ મેળવવા અને અરજીઓ કરવાનાં, વગેરે, જુદી જુદી માત્રાનાં તરફવાર ભહેર ધર્મે-	
ખાતાંઓને મદદ	૩,૧૦૦
	૩. ૪,૧૩,૧૧૨.

રોડ નસરવાનજી જુંબઈના એક ખીલી નીકળેલા પેટુલા વર્ગના વેપારી, દરબજવાલા રોહેરી, અને કેટલીક "કપડાં વણવાની બીલો" ના માલિક છે.

એ રોડ, ભણીતાં જીજીભાઈ આનંદાનનાં બાઈ દીનબાઈ સાથે પરણ્યા છે. એ સાદા પૌરાણ, દવાણ અને ધરમી દીલ, માયાણ સ્વભાવ, અને રોકેટ ફીથીઆરીને બીકારનારાં બાઈએ, ૧ બેઠી આંવાબાઈ, અને યુવ મી. ભરસેદજીને ભ-મ આપી, તે ૩૦ વર્ષના ખીલતા અને કેળવાયલા જીવાને ૧૮૭૫ માં જુંબઈ યુનીવર્સીટીની 'ચેરીકુલેશન'ની પરીક્ષા પસાર કીધી છે. તેમને જુંબઈ સરકારે ૧૮૮૪ ના ભનેવારીમાં "સુબેહના અમલદાર" બનાવ્યા છે. તેઓએ ઈંગ્રીજ, ફારશી, તેમજ કાંઈ ભંદ અભ્યાસ પણ કીધા છે, અને કવીતા ભેડી ગુજરાતી ચોખા-ખાંમાં જવાવવાના અમના રોખ વીરી ભહેર પત્રોમાં સાદ મત આપ્યા છે. તેઓ પોતાના બાપને તેમનાં માહેળાં કામમાં મદદ કરે છે. ભરસમાં "ભ. ન. પીઠીઠ ભરતોસ્તી કન્ના રાળા" બોલવા તેઓએ ૩. ૪,૦૦૦ આપ્યા ઉપરાંત, વાર્ષિક ૪ નાખી આપવા ૩. ૩૦૦ ની બહેસ કીધી, જેથી ત્યાંની પારશી પંચાયતે એક સાલની ભેટ આપવા સાથે 'ઉપકાર-પત્ર' લખી અમનો આભાર માની છે.—રોડ નસરવાનજીએ 'ખેરમાં' માં ધરમજી-દવાખાનું બોલવા મદદ આપવે ત્યાંના ભરતોસ્તીઓએ એક 'માન-પત્ર' ચોકલી અમનો ઉપકાર માની છે. એ રોડ ધણીજ મીલનસાર, ખરા દવાણ, અને અમીરી મીભજના ગૃહસ્થ છે. તેઓ જુંબઈમાં એક સાહાસીક વેપારી અને, ધર્મી રોહેરી તરીકે માનીતા અને ભણીતા છે. તેઓ ફેકટ દમામ અને પીકળ ગવેને બીકારનારા છે.

FIRST CLASS SIRDÁR, DECCAN.

SIRDÁR PADAMJI'S well-known father, Khán Báhádur Pestanji, came from Surat to settle in Pooná, and signalized himself by undertaking the Government Mail Contract in 1836, between Pooná, Aurangabad, and Nágpur, and in 1842 the contract also between Pooná and Bombay. This entailed a daily run of 500 miles, for which 700 horses besides numerous conveyances were employed. The contract continued till 1864, when the mail was transferred to the Railways. Mr. Padamji assisted his father in his business. Mr. Pestanji proved the most successful Mail Contractor, and was favourably taken notice of by the 'Hon'ble Board of Directors,' of the late "East India Company," in their reports, from 1847—53. The—most valuable services rendered by him to the Government were in the hazardous time of the Indian Mutiny from 1857—59. The heavy risk of life and property and the enormous stretch of personal *toil* and *anxiety*, which the abnormal time entailed upon the enterprising contractor, were duly acknowledged by the first Viceroy of India, who—awarded both the father and the son 'gold medals' and the title of "Khán Báhádurs." The award was made in a public *Durbár* at Dápoli, by Governor Sir G. Russel Clerk, on 19th July 1860, and was approved of by the Secretary of State for India. The Parsis of Pooná, Ahmednagar, Jalná, Bombay, and Nausari congratulated them for the honour thus loyally won, while the public of Pooná, with a view to perpetuate the memory of their most useful and popular citizen, raised a fund of Rs. 10,500, to which the Khán Báhádurs added Rs. 7,000. The amount was handed over to the Bombay Government to maintain a public dispensary at Pooná, which was forthwith opened as "the Khán Báhádur Pestanji Sorábji Pooná Charitable Dispensary." The following year Khán Báhádur Padamji presented commodious premises to the Government for the dispensary, of which 20,000 indigent patients now avail themselves annually. Khán Báhádur Pestanji expended in all Rs. 61,000 in public charities in the Deccan as well in Gujaráť. He died at the advanced age of 71, in December 1861, in very affluent circumstances, leaving an only son Sirdár Khán Báhádur Padamji.

Mr. Padamji was born in Surat on 18th June 1820. He is conversant with the English, Marathi, and Gujarati languages. His past history has been associated with his worthy father, as he co-operated with him for 28 years in his Mail Contracts. His—success in the Bombay Presidency, induced the Postmaster of Madras to entrust to him, in 1852, with the carrying out of the mails between Dánur and Bellári in his Presidency. During the Mutiny, the mail-lines between Jabálpur and Allahábád were interrupted, and other lines were altogether unsafe, so that the mails from Calcutta, Delhi, Panjab, &c., were all suddenly thrown upon the Nágpur line, quite beyond the

ખાનબાહાદુર. શ્રી પદ્મજી પેસ્ટોનજી,

દેશીયના શિલોવર્ત્તના શિરદાર.

**KHAN BAHADUR P. ADANJI PESTONJI, — FIRST-CLASS SIRDAR, DECCAN,
EX-MEMBER LEGISLATIVE COUNCIL, BOMBAY**

terms of the original contract, and Mr. Padamji, without demurring to the heavy risk and additional expense thus entailed, conveyed them safely with energy, patience, and prudence. For this he was *awarded* a 'gold medal,' the title of "**Khan Bahadur**," and Rs. 10,000 in consideration for loss sustained. He had subsequently the further honour of being enrolled among the "**First Class Sirdars of the Deccan**" on the 20th November 1872. He is—the first Parsi gentleman who has had this rank conferred on him. In 1864 he was made a "Fellow" of the Bombay University, and in the same year elected to sit on the Committee of the 'Pooná District Local Funds.' In August 1874 he was made a member of the 'Legislative-Council' of Bombay, in which he sat for two years. This was the time of His Royal Highness the Prince of Wales' tour in India. When the Prince visited Pooná, the Hon'ble Sirdár Padamji was elected as President of the Reception Committee formed of influential European and Native members, and had the honour to read to the Prince the Address of Welcome presented by the citizens. He has been *exempted* from personal appearance in the British Courts in civil matters. The following is a list of his public charities:—

To the 'Khán Báhádur Pestanji Sorabji Charitable Dispensary' at Pooná.....	Rs. 7,000
To the building purchased and presented for locating the same.....	„ 5,000
To the 'David Sassoon Infirm Hospital'.....	„ 3,000
To the Towers of Silence Funds at Ahmadnagar	„ 3,000
To the Pooná Famine Funds, N. W. Provinces Relief Funds, &c.	„ 6,000
The 'Pooná Town Hall Funds'.....	„ 1,000
The 'Victoria Gardens' in Bombay, the Pooná Pinfold, and to several schools and libraries	„ 4,000
To the Funds for Testimonials, Purses, &c.	„ 1,000

He has also extended small charities to minor other institutions and funds. Taking them along with his late father's charities, the aggregate would come to very near Rs. 1,00,000. Sirdár Padamji is a gentleman of courteous manners, and of a genial and affable disposition. He owns extensive estates, chiefly in Pooná, which bring him a large income.

Sirdár Khán Báhádur Padamji has 7 daughters and 4 sons, Messrs. Dorabji, Navroji, Sorabji, and Beramji. Mr. Dorabji is a member of the Pooná City Municipality and of the Western India Rifle Association, where he has won several prizes as a good marksman. Mr. Navroji is disposed to literary tastes. Mr. Sorabji has been admitted into the New Statutory Civil Service, and Mr. Beramji is a scholar and an Honorary and class Magistrate of Pooná.

00

„ 100

4000

ઓનરેબલ* આન બહાદુર પદમશ પેસતનશ,

૧ લા વર્ગના સરદાર, દમણના.

એ મના પીતા આન બહાદુર શેઠ પેસતનશ સોરાબજી એ, ગુજરાતથી દમણમાં આવી વસી, ધણુક માહોબવાલા ધંધા શીધા પછે, ઈ. સ. ૧૮૩૧ માં 'સરકારી મિલ' ને પુણા, મ્યોરંગાપાદ, અને ભાગપાર વચ્ચે, અને તે પછે ૧૮૪૨ માં, પુણેથી જુલ્હાં સુધી, લગભગ ૫૦૦ માઈલના મેલનું કામ માથે લેઈ, ૭૦૦ થોડા તે કામે લગાડયા હતા. તેમજ વળી ખીજી પોલ-લાઇનોનું કામ લેઈ, તેની ઘેર છેક અઢાસ હાંકાની સરહદ તુલીક લંબાવી હતી. એ જળઈ કામ ચાલવાની સફળતાથી—શેઠ પદમશ પીતાના બાપની સાથે ભેડાયા હતા તે, ૧૮૬૪ સુધી એવું તે સરસ રીતે ચાલી ફતેહમંદ ઉતરું હતું કે, જુલ્હાં સરકારે તે વીરી સંપૂર્ણ સતિષ જાહેર કરી, એ સાલથી એ કોનટ્રેક્ટ એમનેજ હસ્તક ચાલુ ૨૮ વર્ષો તુલીક રહેવા ઇર્ષ્ય હતું. પછે 'ડાહ' રેલવે ચારૂતે જવે, ટપાલની રીત કાઢાડી નાખી હતી. એ કામ એ બાપ બેઠાએ ખાતરીપુરવક રીતે બજાવે, જુલ્હાં સરકારે તે વખાણું હતું તો, માજી એના-રેબલ "ધી કોર્ટ એવર ડાયરેક્ટરની સખા" એ તે વીરી પીતાના ૧૮૪૦ ની ૧૩ મી અક્ટોબરથી ૧૮૫૩ ની ૧૬ નવેમ્બર સુધીના ડીરેક્ટરોમાં ચાલુ સતિષ જાહેર કરતી રહી હતી. ત્યારે ડાહ લઈ જવાની જભરી હથડાઇનો વીચાર લાવવા ત્યારના પોલ-આસ્ટર-જેનરલે, ૧૮૫૪ માં સરકારને ક્રિષિલા રીપોર્ટના થોડાક શબ્દો જણાવે:—"થોડાંબધ પડતા "વરસાદના જભરા મારાની અંધારી રાતે, ભયારે રસો ખતાવનારી દરેક નીશાન ધણું કરી પિવાઈ જઈ, રસતા થોડા- "એના ગુણુ પુર પાણી અને કાદવથી ભરાઈ જાયછે, તેવા વખતે, એએને પીતાનું કામ સંપૂર્ણ રીતે અને વગર "ઠીસે બજાવતા ભેઈ, મને ધણી અજબબી લાગેછે." એ વખણાવલા બાપ બેઠાએ, હંગેજ સરકારની—વકૂફ કીમતી અને અતી અગત્યની સેવા, ૧૮૫૦-૫૬ સુધી હાંફરયાનમાં ચાલેલા ભયંકર લશ્કરી-અલવાના છવ સંતોસતની વખતે, જભરી પીડા, મોઢોડો ભોખમ, અને ભારે હલાકીની અથડીએ વચ્ચે, મહેનત કરી, જેહેમત બેચી, માથે આવી પડેલાં વધારાના મેલાનું કામ ફતેહમંદીથી બજાવી કીધી હતી. તે ખાતર ત્યારના ગવરનર-જેનરલે, શેઠ પેસતનશને આ દુનિયા છોડી જવાની છેલ્લી ધડીએ, તો, શેઠ પદમશને ખીલતી વધે, "આન બહાદુર" ના બેતાબે અને સોનાના 'ચાંદ' ના માનથી તવાજી, તેની સનહા આપવાની કિયા ૧૮૧૦ ની ૧૬ મી જુલાઈએ, ત્યારના જુલ્હાંના ગવરનર સર જી. રસલ કુર્લે, 'દાપોલીમાં' દરબાર ભરી કીધી હતી. તે નવાજેશ બાહાલ રાખતાં હાંદવા-વજરે ૧૮૧૦ માં જણાવું હતું કે:—"મી. પેસતનશ અને તેમના બેઠાએ લાંબી કુદત સેવા બજાવી, રાખ તરફ પીતાની "કુરબી, અને સરકાર તરફ વફાદારી દેખાડી, અને કુખ્ય કરી બજાવાના વખતે જે નીમકહલાથી ખતાવી, પીતાનું કામ "પુર પતીજ ભરી રીતે બજાવું, તે ખાતર લાયક બદલો મળવાને એએ પુરતા લાયક છે." એ માન મળવાની ખુશાલીમાં જુલ્હાંની પ્રજા, અને જુલ્હાં, અમદનગર, જાલના અને નવસારીના જરતોરતીએ તરફથી એમને "કુખાર-કમાદીના-પત્રો" મળ્યા ઉપરાંત, જુલ્હાંમાં પ્રિય ધૈ પડેલા શેઠ પેસતનશની—પાદચારી કામચ રાખવા, ત્યાંના લોકોએ જાહેર ઉપરાણાથી ભેગા ક્રિષિલા રૂ. ૧૦,૫૦૦ માં, એ બે આન બહાદુરએ રૂ. ૭૦૦૦ ઉચેરી, તે રકમ સરકારને હસ્તક "આન બહાદુર પેસતનશ સોરાબજીનું પ્રણાનું ધરમનું દવાખાનું" બોલી ચાલુ કરવા 'ફૂટ' માં આપી, એ દવાખા-નાને ૧૮૧૧ માં શેઠ પદમશએ ખરેદીઆપેલી હમારતમાં લાખ્યા કે ભાંતે તે હાથ ચાલુ છે. જેના લાભ દરસાલ મળ્ય ૨૦,૦૦૦ દરદીએ લેયછે. મરહુમ શેઠ પેસતનશ, જારશીએને લગતાં ધણુક જાહેર ધરમ કાષિનાં હોડામાં ૫,૦૦૦ ની, તો, 'જુલ્હાંની પાશી પંચાએત' હસ્તકનાં ધરમખાતાંએમાં રૂ. ૧૫,૦૦૦ ની બહેસ કરી ગયા, અને

* જુલ્હાંની "સેજસેલીવ-કાઉનસીલ" ના માજી સભાસદ, ૧૮૭૪-૭૬.

	રૂ.
પુણાની પાંજરાપાલ, ઝુંબડની 'શીકરોરીયા મારડન', તેમજ સૂચિ, અને લાયસેન્સિંગને મદદ...	૪,૦૦૦
અમદનગરનાં કુખમાં, નારોરાધારોનાં, અને રવાણેને અવલ મંજલ પોહોંઆવાનાં ફડોમાં ...	૩,૫૦૦
પુણા 'ડેવીડસાસુન ધનકૂમ-આરાધન'નાં ફડમાં	૩,૦૦૦
'પુણાના ઠાઉન હોલ ફડ'માં	૧,૦૦૦
યાદગારીનાં, અને બીજાં ફડોને મદદ.....	૧,૦૦૦

એ વતોગે બીજાં ઘણાં ફડોમાં એમની નાધલી રકમોથી થયલી મદદ, એમના મરહુમ 'પીતાની ઉપલી સખાવતો સાથે લેતાં, તેનો આંકડો રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦ ઉપર અથલે. અદાબજાની 'જરતોસ્તી કન્યાસાળા', એમની સખાવતથી ચાલેલે.

આન બહાદુર રોડ પદમશુની ૭ બેઠીઆ વગેરે ૪ પ્રતો, મેરાસ દોરાબશુ, નવરોબશુ, સોરાબશુ અને બેરામશુ છે. શ્રી. સોરાબશુને ઝુંબડ સરકારે સ્ટામ્પડરી સીવીલ સરવીસમાં દાખલ કીધા, તેમ્ની બેલગાંમના એસીસ્ટન્ટ કલેક્ટર છે. શ્રી. દોરાબશુ 'પુણા સીટી મ્યુનિસીપાલિટી' ના સભાસદ, અને પુણા "વેસ્ટર્ન ઇંડયા રાયફલ એસોસીએશન" ના મિાનરેરી-સેક્રેટરી છે. તેમના વડા પ્રત શ્રી. ગાડરોબશુ બી. એ., ઝુંબડમાં એસીસ્ટન્ટ-એક્ઝિકન્ટના હોદ્ધા ઉપર છે. શ્રી. નવરોબશુ કેલવાવધા એક મંચળ ગહરથ છે, અને શ્રી. બેરામશુ પુણાના ત્રીબ વર્ગના મિાનરેરી મેજસ્ટ્રેટ છે.—રોડ પદમશુ દેખલે બંબીર અને દખાબાવાલા, હરાસુખા, બોધકના પલુ ટેકાવ બલવનારા, ઝુંબડમાં બજારીલા, પુણામાં પ્રખ્યાત લોકપ્રિય રોહેરી તરીકે માળીલા, અને ૬૪ વર્ષોની ઉમર છતાં બાંધે ઢઢાર છે. તેમની બોહોળી સ્થાવર મીલકતના મેહોટો બાગ પુણામાં છે, તેની આવક મોહોટી ઉપજે.

THE LATE HON^{BLE} JAGANNATHJI SANKARSETTI, J.P.

THE LATE

Hon'ble Mr. Jagannath Sunkershett, J. P.

THE primitive head of the family, Naráyen Ráo, lived at 'Porbunder' in Kathiáwár. His grand-son, Babul Ráo, opened business as a pawn-broker and money-lender in Bombay in 1733. The eldest of his two sons, Sunkershett, greatly extended his father's business, and as a dealer in 'pearls' acquired a large fortune. He built in Bombay a 'Temple of Bhawany Sankar' in memory of his deceased wife in 1805, now generally known as 'Sunkershett's temple' at Tárdeo. He gave large sums in charity for the well-being of his caste-fellows, and died in 1822, leaving behind him a large fortune and 3 sons, among whom Mr. Jagannáth, the subject of this memoir, was the youngest.

The late Hon. Mr. Jagannáth, or as he was popularly called *Shankershett-ná-Náná*, was born in Bombay in 1804, and belonged to the '*Daivádáná*' section of the Hindu community. He followed his ancestral business of pawn-broking to great advantage, and was in his time one of—the acknowledged *leaders* of the native public. The present Government High-School was first opened in 1821, under the auspices of a committee of well-known citizens of Bombay, known as the "Native Education Society," of which Mr. Jagannáth formed a leading member. He was also a member of the 'Schoolbook Society,' formed in 1822. In 1840 the 'Native Education Society' was superseded by the "Board of Education," in which Mr. Jagannáth sat as a member. He was elected to the 'Petty-Jury' in 1824, the 'Grand-Jury' in 1828, was made a member of the Petty Sessions in 1833, and a "Justice of the Peace" in 1834. He was—an advocate of the spread of female education, and opened in 1859 a 'Girls' School' at his own expense. During the Indian Mutiny in 1857-58, he was from his great popularity suspected of having connection with the Maráthá rebels; but after searching enquiry he not only proved a most faithful subject of Her Majesty, but was even consulted by Government about the general feeling of the people. He was made a member of the *first* "Legislative-Council" of Bombay in 1861, and was re-elected in 1863. The Hon'ble Jagannáth died in 1865 in the midst of his useful public career in the Council, where he proved an able and useful member, and the '*Bombay Gazette*' of the 1st of August 1865 recorded that:—
"Mr. Jagannáth's abilities as a legislator were very great. His discussions on the "public questions were most effective, and full of taste, independence, and activity." The—first Theatre in Bombay was built in 1841 on his ground, at Grant Road. In 1857 he opened a charitable 'Anglo-Marathi School,' which still continues after his name. He founded 8 scholarships in his name, 2 in the 'Gujarati medical class'

* Ex-Member, "Legislative-Council," Bombay.

of the Grant Medical College, Bombay, and 6 for the most successful Sanskrit scholars in the 'Bombay University.' He—opened in 1857 a "Charitable Dispensary" in Bombay, and named it after his father as "the Sunkershatt's Charitable Dispensary." His public charities may be thus enumerated:—

To founding eight scholarships after his name in the 'Bombay University,'	
and in the 'Grant Medical College'	Rs. 35,000
To the 'Victoria Gardens and Albert Museum'	„ 25,000
A Temple built in Poona	„ 15,000
Contribution to the 'Royal Asiatic Society'	„ 5,000
Set apart in his will, as the "Late Jagannáth Sunkershatt's Fund"	
for extending charities to the needy poor.....	„ 25,000
	Rs. 1,05,000

He built also a public Temple and 2 Inns in Bombay and 4 in Poona for the Hindus; but the expenditure thereon has not been known. He was a prominent and useful member of the Municipal-Board of his time. In all public concerns his services were solicited either as chairman or a member. In 1863 a general public meeting was convened by the Sheriff of Bombay, to perpetuate his memory, and a—marble statue was voted, the same was ordered out from London at the expense of Rs. 25,000 and placed in the Town Hall in 1869. He died on 31st July 1865 at the age of 61. The sad occurrence grieved the general public, and most of the European and Native houses of trade, banks, shops and schools were closed for the day. All the public papers, including even the '*Government Gazette*' of the 4th August 1865, printed condolatory notices. Sir Bartle Frere, then Governor of Bombay, spoke highly of him in the Council:—"I believe that the Council has sustained a heavy loss in consequence "of the Hon'ble Mr. Jagannáth's demise, for which the Council as well as the Bombay "Government are *extremely* sorry. His services rendered to the Council were *most* "valuable. His place cannot easily be refilled." The Secretary of State for India for the time being also expressed his sorrow for his loss. Mr. Jagannáth was—the head of his community, a principal citizen and capitalist of Bombay.

He left an only son, Mr. Vinayekrao, then 30 years old, already well-known as a public-spirited citizen. He was a 'Justice of the Peace' and a Vice-President to the 'Bombay Association,' and died in the prime of life in 1873, leaving an infant son Bhavánishánker, who also died at the early age of 7, in 1877, to the utter grief of the family. The widow of Mr. Vinayekrao has *adopted* her nearest kinsman, Mr. Ráoji, a promising youth of 14, who is yet a student.

સ્વર્ગવાસી

એનરેબલ* શેઠ જગન્નાથ શંકરશેઠ, ને. પી.

એ મના વડીલ નારાયણરાવ જીતે સોનાર, આટકે “સુરમાદ,” અને વતની ‘પૌરબંદર’ના હતા. તેમના પૌત્ર બાપ્પલરાવે ઈ. સ. ૧૭૩૩ માં થોડી પુણ સાથ—પેહેલવેહેલ્યા મુંબઈમાં આવી વસી, કામદા ભર્યાં ધંધા કીધા હતા. તેમના બે મહિલા વડા પુત્ર શંકર શેઠ, ભત્રી ચંચલાઈ અને જેનેતથી બાપાંકા સરાશી ધંધા ‘મુબ ખીલવી, મુંબઈના બજારીના નાણાવડી અને શેઠીઆ થઈ પડ્યા. તે વખતે હંમેશાં અમુકધાને સાથ લડાઈ હોયે, સરકારી સોનાના બાવ અરધા અરધ ગળીજાયે તે ચિંચ્યાચિંચી પરીઠી લીધા પછે, તેને બાવ પાછો ચહડવે, તેમાં, તેમજ ‘માતા’ના વેપારમાં સારી દોલત મેળવી હતી. તેચિંચ્યા પોતાની ધણીઆણી બાઈ ભવાનીબાઈની યાદગામાંરી “ભવાની શંકરનું રહેરે” ૧૮૦૫ માં બંધાવ્યું, તે હાથ ‘શંકરશેઠનાં રહેરે’નાં નામથી બજારીનું છે, શંકરશેઠ પોતાના ભત્રીયાચિંચા આતર સારા ધર્મ કરી, ૧૮૨૨ માં, ૮૨ વર્ષની ઉંમરે, ૩ મેઘાચિંચા મેઘી સ્વર્ગવાસી થયા, તેચિંચા મહિલા છેલ્લા તે આ હકીકતને ધગતા સ્વર્ગવાસી શેઠ જગન્નાથ હતા.

શેઠ જગન્નાથ ઉર્દે “નાના શંકરશેઠ,” હોઈઅતની “દેવજી” ન્યાતના, અને મુંબઈમાં બાઈ ભવાનીને પેટે ૧૮૦૪ ની અનેવારીમાં જન્મ્યા હતા. તેઓ સંસ્કૃત, મરાઠી, ગુજરાતી, ઈંગ્રેજી, વીગરે બજાતા હતા. પોતાને મળેલી મોહોટી દોલતથી બાપાંકો નાણાવડીનો ધીકતો ધંધો ચાલુ રાખી વધાર્યો હતો. ૧૮ વર્ષની ઉંમરથીજ એમનાં વીચારો સુધારા અને વિદ્યાએલમના વધારા તરફ વળેલા હતા. હાલની “એલફીનસ્ટન હાઈસ્કુલ” ને પેહેલ્લી ૧૮૨૧ માં “નેટીવ એન્જ્યુકેશન સોસાયટી” નામથી સ્થપાઈ અને તવંગર પારશીઓ બેમા ૧૨ દેશીઓના આસરાથી ચાલુ થઈ હતી, તેઓમાં જગન્નાથ એક હતા, તેઓએ અંદગી સુધી તેના લાભ ઉપર ધ્યાન આપ્યું હતું. એ ખાતાને ધગતી ૧૮૨૨ માં ઉભી થયલી “સ્કુલ બુક સોસાયટી”ના એઓ સ્થાપનાર હતા, કે જેણે, ૧૮૨૪ માં “બોએ નેટીવ એન્જ્યુકેશન સોસાયટી” નામ ધારણ કીધું હતું. ૧૮૪૦ માં એ સોસાયટીએ પોતાનો અખતાર “બોરડ ઓવ એન્જ્યુકેશન” ને સોંપ્યો, તેના શેઠ જગન્નાથ સભાસદ હતા. મુંબઈના આગેવાન દેશી શેઠીરીઓને ‘માજી સુપ્રીમ કોર્ટ’ના કોજદારી સુકરદમાઓની તપાસ વખતે “પિટીન્ટરી”માં બેસવા ૧૮૨૪ માં અને “ગ્રાંડન્ટરી”માં બીરાજવા ૧૮૨૮ માં—પેહેલવેહેલ્લો હક મળ્યો, તેઓમાં શેઠ જગન્નાથ પણ હતા. તેમજ, વડી-સરકારની મંજૂરીઅતથી ૧૮૩૪ ની ૨૬ મી અનેવારીએ એક બહેરનામાથી મુંબઈ સરકારે ગ્રાંડન્ટરીના સભાસદોને “સુલ્લેહના અમલદાર” ડેડવ્યા તેઓમાં પણ એઓ-એ નેમાઈ મુંબઈની રૈયત ઉપર ત્યાંનાં શેઠેરસુધરાઈખાતાં તરફથી થતાં જુલમી દખાસોનો અટકાવવા એઓ બેદરેસ્ત હીમતથી સમિ થતા હતા. ૧૮૩૩ માં એ સરકારે “કોર્ટ ઓવ ધી પેટીસીયન” માં બેસવા નેવેલા દેશી સભાસદોમાં એઓ એક હતા. એઓ—જી કેલવણીના મોહોટા મદદગાર, અને “સ્ટુડન્ટસ લીટરરી એન્ડ સાયેન્ટીફીક સોસાયટી” તરફથી સ્થપાયલી કન્યાશાળાઓને પેહેલું ઉલેજન આપનારાઓ માંહલા એક હતા. ૧૮૫૯ માં એમના નામથી “જગન્નાથ શંકરશેઠ કન્યાશાળા” ઉઘડી, અને ૧૮૪૪ માં “બોએ બ્રાંચ ઓવ ધી રાયલ એશીઆટીક સોસાયટી”ના એઓ સભાસદ બન્યા. દેશી પ્રખ્યાત હક

* મુંબઈની “જેજીસ્ટ્રીવ-કાઉન્સીલ”ના સભાસદ ૧૮૬૧-૬૫.

અને લાબ બલવનારી 'ધી બોમ્બે એસોસીએશન' ૧૮૫૧ માં જભી થઈ ત્યારથી પોતાનો મરણ સુધી તેના એઓ સરનસીન હતા. ૧૮૫૭-૫૮ માં હિંદુસ્થાનમાં ક્રાંતી નીકળેલા લશ્કરી-બળવાની વખતે, એ સેઠને મુંબઈ સરકાર તરફથી દેશીઓની લાગણી સંબંધી વારંવાર સવાલો થતા, અને સલ્લાહ પુછવામાં આવતી હતી. એ બળવો બેશી ગયા પછે, તેને લગતો એક દસ્તાવેજ ૧૮૬૩ માં મળી આવેલ, એ સેઠ ઉપર સેહેજ શક ન્હે, તેની તપાસ થતાં એઓ તદ્દન નીરહોષ સાબિત થયા હતા. માજી "ઈસ્ટ ઈન્ડીયા કંપની સરકાર"ના હાથમાંથી મહારાષ્ટ્રીએ ૧૮૫૮ ની ઓગસ્ટમાં હિંદની સત્તા આપસ્વાધીન લીધી, અને ત્રણે ઈલાકાઓના અમરનરોની ધારા "બાંધનારી-સભાઓ" નું પેહેલું બંધણ કીધું, ત્યારે, મુંબઈની સર બ્યોરન્ રસલ ક્લાંકની સરકારે પોતાની એ "કાંઉનસીલ"ના દેશી સભાસદ તરીકે ૧૮૬૧ માં એ સેઠને પૂંટી કહાડ્યા હતા. ત્યારથી 'ધી ઓનરેબલ જગજાથ શંકરસેઠ-વપુ પ્રકાશી નીકળ્યા. તે હોધ્યાની મુદત પુરી થવે ફરીથી એમને ૧૮૬૩ માં પૂંટી કહાડ્યા, ને બોગવતાંજ એઓ ૧૮૬૫ માં મરણ પામ્યા. એમની કાંઉનસીલની-કારકીર્દી ધણીજ ફરેહમંદ નીવડી, તેને હીમત, આપખખત્યારી, અને ચંચલાઈથી ચલકાવી કહાડી, રૂથત તેમજ રાન્યને એકસરખો લાબ કરી, એઓ એક બાહોશ કાયદા-બાંધનાર તરીકે દીપીનીકળ્યા હતા. ને વીસે ત્યારનાં "બોમ્બે-એઝેટે" એ સેઠનાં મરણની નોંધ લેતાં જણાવ્યું હતું કે: "એક કાયદાબાંધનાર તરીકે મી. જગજાથની શકતી બેશક ધણીજ સરસ હતી. અહેર સવાલોની તકરાર તેઓ ધણીજ બાહોશી, આપ ખખત્યારી, અને અશરકારક રીતે કરતા હતા. તેઓ એક ખરા કેલવણી પાંચેલા અને રોખવાલા હીન્દુ ગૃહસ્થ હતા, કે જેમની સાથ સંબંધ રાખનારાઓ તેના દબદબાનાં તાપથી તેને નર્મન કરી માન આપતા હતા." ૧૮૪૧ માં-પેહેલેવેહેલી અહેર 'નાટકસાળા' મુંબઈમાં એઓએ બાંધી, તેની ઉપજ, થયલા ખરચની રેસેરેસ વાળી આપીયા ઉપરાંત સારો નફો કર્યા પછે, તે ૧૮૮૫ ની દીસેમ્બરમાં વેચાઈ ખાંતગી મકાન બન્યું. હિંદુબાળકોને મુક્ત કેલવણી આપવા એઓએ ૧૮૫૭ માં "જગજાથ શંકરસેઠ ઈન્ડીય સ્કુલ" ઉઘાડી ને હાથ ચાલુ છે, અને 'ગ્રાંટ ગ્રેડીકલ કોલેજ' માં દેશી બાપામાં વૈદકનું જ્ઞાન લેનારાઓ વાસ્તે પોતાના નાંમથી ૨ "જગજાથ શંકરસેઠ વરનેકમુલર સ્કોલરશીપો" સ્થાપવા રૂ. ૫,૦૦૦ આપ્યા હતા. વળી એ મરહુમ સેઠનાં નામથી, તેમના સ્વર્ગવાસી પુત્ર મી. વીનાયકરાવે ૧૮૬૫ ની દીસેમ્બરે 'મુંબઈ સુનીવરસીટી' માં ૬ "જગજાથ શંકરસેઠ સંસ્કૃત સ્કોલરશીપો" બોલવા રૂ. ૩૦,૦૦૦ ની પાદશાઈ બક્ષેસ કીધી હતી. ૧૮૫૭ માં શ્રેઠ જગજાથે મુંબઈમાં પોતાના બાપની ચાદગારીમાં "શંકરસેઠ ધર્મેનું દવાખાનું" બોલ્યું ને ચાલુ છે. મુંબઈની રૂથતના ખરચથી ૧૮૬૨ માં ત્યાં ઉપડેલાં "વીકટોરીયા મારડન એંડ ઓલબર્થ મ્યુઝીયમ" ને એઓએ રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની મદદ કીધી, પુણામાં 'પર્વેતી' તરફ જવા ૧૮૬૩ માં રૂ. ૧૫,૦૦૦ ને ખરચે 'જગજાથ શંકરસેઠ રોડ, નામથી અહેર સડક બંધાવી, 'રોથલ એશીએટીક સોસાયટી' ને રૂ. ૫,૦૦૦ ના મુસ્તકો ખરીદી આપ્યાં, હિંદુઓ ખાતર મુંબઈમાં "રામ મંદીર" અને પુણામાં "શીવ મંદીર" દેહેરાં બંધાવ્યાં, મુંબઈનાં 'વાળકેમ્બર' તેમજ 'ગીરગામ' માં ધર્મેસાળા બંધાવી, તો બીજી ૪ પુણા, લક્ષ્મવરી, વાર્સાદ, અને ઘોડબંદર તરફ બંધાવી છે. મુંબઈની દરએક અહેર હીલચાલ કે સભાઓના એઓ સરનસીન કે સભાસદ તરીકે ચાલુ દેખાવ દેતા હતા. એઓ 'એલક્ષીનસ્ટન ફંડ'નાં એક ટ્રસ્ટી હતા, 'બોરડ ઓવ કન્સરવેન્સી' ના ૭ વર્ષો સભાસદ રહ્યા હતા, 'એઝીહોટીકલ્ચરલ સોસાયટી' ના, અને 'વીકટોરીયા મ્યુઝીયમ કમીટી' ના સરનસીન હતા, અને આગલી 'એલક્ષીનસ્ટન ઈનસ્ટીટ્યુશન' (હાલની 'હાઈસ્કુલ'), તેમજ 'એલક્ષીનસ્ટન કોલેજ' ની સ્થાપના કરવામાં એમની મુખ્ય-આગેવાની હતી. એઓએ બજવેલી કીમતી સેવાઓ બદલો વાળી આપવા, મુંબઈની પ્રખ્યાત એમની હૈયાતીના વખતેજ ૧૮૬૩ માં, દેશી બેગા ઇંગ્લેન્ડની એક અહેર-સભા બોલાવી એ પરોપકારી સેઠનું એક-સંગેમરમરનું બાવણું વેલાતથી બનાવી અંગાવવાનો ઠરાવ કીધો, તે ખાતર

[illegible][illegible]

Portrait of Mr. Dossabhái Framji Karáká, Esq.

1884

MR. DOSSABHÁI is one of the singularly successful and self-made gentlemen on this side of India, and has secured for the educated Native Gentlemen many rights and privileges, which, before his time, were enjoyed exclusively by Europeans. He has ably and faithfully discharged his public offices, as—the *first* Native Magistrate, the *first* Native Chairman of the "Bombay Municipal-Corporation," and also of "H. M.'s Bench of Justices," and the first *Native* Official appointed to the "Legislative-Council."

His early ancestors lived at Surát, and one of them, Mr. Nasserwanji, served under a Dutch Merchant named "Crock," and hence the Surname "Karáká." Nasserwanji's grand-son Mr. Framji—first settled in Bombay, and is now a Government Pensioner. Mr. Dossabhái, the subject of this Memoir, is the second among his four sons.

Mr. Dossabhái was born at Surát on the 8th of May 1828, and is conversant with Gujáráti, Maráthi, and English languages. His public career commenced in 1850 as the Editor of the "*Jám-e-Jamshed*," then a bi-weekly Gujáráti paper, which he was instrumental in converting into a daily journal. He was at the same time Assistant Secretary to the "Sir Jamsetji Jeejibhoy Parsee Benevolent Institution," and also conducted a Gujáráti periodical "*Jagát Prémí*," contributed to other periodicals and delivered lectures in connection with the "Dnyan Prasárak Society." In 1853 Mr. Dossabhái was appointed Manager to the "*Bombay Times*," then under Native proprietary, and subsequently was nominated Sub-Editor. A collection of his Gujáráti 'Essays' and 'Lectures' was published in 1856. During the Indian Mutiny in 1857 Mr. Dossabhái rendered—valuable services to the Paramount Power by printing for public circulation all over India a pamphlet entitled "The British *Ráj*" in Gujáráti and Maráthi languages, which brought him the warmest acknowledgment from Lord Elphinstone, then Governor of Bombay. In 1858 he went on a tour to England, and there brought out his first English standard work on the "History of the Parsis," which was favourably taken notice of by the public and the Press, the improved second edition of which he also published there in 1884 with the same success. It was highly spoken of by the English and the Indian Press. Mr. Dossabhái may be called the *first* historian of the renowned Parsi race. On his return from London he published in Gujáráti his "Travel in Great Britain." He was appointed in 1859 Assessor in the 'Bombay Municipality,' and also one of the Collectors of the 'Income-Tax,' then first introduced into India. The intelligence and activity with

* Ex-Member, "Legislative-Council," Bombay.

ડો. દોસાબાઈ ફરામજી ઉરડા, એસ. સી. આઈ

Dossabhai Framji, Esq., C.S.I.
EX-MEMBER OF THE LEGISLATIVE COUNCIL, BOMBAY.

which Mr. Dossabhái discharged his responsible duties was approved of by the Government, and he was appointed to the post of Third Presidency Magistrate of Bombay. He was the—first Native gentleman appointed to this honourable and responsible post. In 1868 he was transferred from the Judicial to the Revenue Department as Collector of the "Certificate-Tax," and in the next year of the re-imposed "Income-Tax," which he levied with such a degree of discretion and good sense, as to evoke approbation from the Local, Supreme, and the Home Governments. He was appointed the *only* Native member on the "Boregaught Commission of Enquiry," instituted in connection with the fatal accident on the G. I. P. Railway Line. In 1873, on the abrogation of the odious Income-Tax, Mr. Dossabhái reverted to the Magisterial Bench. He soon became Second Presidency Magistrate, and in 1874, he was temporarily appointed to act as Chief-Magistrate and Revenue Judge of Bombay Presidency. At the same time he was elected Chairman of the 'Bench of Justices of the Peace' of Bombay. In 1872 he was nominated High-Sheriff of Bombay, and has since been continuously elected as a member of the "Bombay Municipal Corporation" and of the "Town Council." Mr. Dossabhái always takes an active and prominent part in the administration of the City Municipality, and in acknowledgment of the same, he was in 1875 appointed Chairman of the "Municipal-Corporation." On H. R. H. the Prince of Wales's visit to India, Mr. Dossabhái had the honour of reading the Public Address presented to the Prince, both on the occasions of his arrival and departure. In commemoration of the event Mr. Dossabhái was presented with a 'medal' bearing the Prince's effigy. In 1877 H. I. M. the Queen-Empress, approving of his official and public services, appointed him "a **Companion** of the Most Exalted Order of the **Star of India**." In January 1878 the Licence-Tax was re-imposed, and owing to—his success on previous occasions in calming all agitation and securing the peaceful recovery of the odious tax, Mr. Dossabhái was appointed Collector for the first year, and was at the same time made a member of the "Legislative-Council," Bombay. In 1882 the Hon'ble Mr. Dossabhái was temporarily nominated the Collector of Bombay,—a post hitherto *reserved* for the members of the Covenanted Civil Service only. He has twice visited England. His time for public service having expired in May 1884, he has been allowed extension by the Government for two years. Mr. Dossabhái is one of the leading citizens of Bombay, and a most faithful and valuable officer of Government. There are very *few* officials, either Native or English, who have had such a distinguished career as Mr. Dossabhái.

Mr. Dossabhái has 4 daughters and 2 sons. The eldest, Mr. Jehángir, is an Assistant-Collector of Customs, Bombay. He has passed his final examination for the Bar, in London, in August 1885. The second, Mr. Kaikhushru, is a student of St. Xavier's College, Bombay.

ઓનરેબલ* શ્રેષ્ઠ ડોસાભાઈ કુરામજી કરાકા, સી. એસ. આઈ.

જીવિ પ્રજા અને સંચલાઈનાં બળથી ખીલી નીકળેલા પ્રખ્યાત ગૃહસ્થા માહેલા શ્રી. ડોસાભાઈ એક છે. એમના સુરતમાં વધી ગયલા વડીલા મહેલા શ્રેષ્ઠ નસરવાનજી, ત્યાંના વહાંડા વેપારી “કરક” ને ત્યાં કાગે લાગે “કરાકા” તરીકે ઓળખાતા, તે અટક આજુબુધી તેમના વંશીઓ સાથે જોડાઈ આજુ રહીએ. નસરવાનજી કરાકા ની તીજ પેઠીના શ્રી. કુરામજી કરાકા—પેહેલા ઝુંબઈમાં આવી વસ્યા અને ત્યાંની માજી ‘સદર-અદાલત’ માં વડા-કલાકે તરીકે ઓળખા બળવી હાલ પેનશન મેળવી એકાંત થયા છે. તેમના ૪ પુત્રો મહેલા ૨ બાં તેઓ આ હમી-કતને લગતા શ્રી. ડોસાભાઈ, સી. એસ. આઈ. છે.

શ્રેષ્ઠ ડોસાભાઈ, ૧૮૮૮ ની ૮ મી જેએ સુરતમાં જન્મ્યા અને ઝુંબઈની ‘એલફ્રીનસ્ટન કોલેજ’ માં ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધી, તેઓ યુજરાતી, ગરાડી પણ જણે છે. એમના ૩ મહેલો ૧ બાઈ હયાત છે. કોલેજ છોડ્યા પછે ૧૮૫૦ માં, ત્યારે અઠવાડીયામાં બે વાર છપાતા “અને જમસેદ” વર્તમાનપત્રના અધિ-પત્રી નેમાઈ, તેને શેષ્ટક બનાવી તેનાં લખાણમાં વધારો અને કેખાવમાં સુધારો કીધી હતો. એજ વખતે એઓએ “સર જમસેદજી જીજીબાઈ પારસી બેનીવોલન્ટ ઈનસ્ટીટ્યુશન”ના નાયબ-સેક્રેટરીનો હોધી બજવી, બહોળાં માસીક, “જમત-ગ્રેપી” ઓપનાયે ૧ વર્ષ ચલાવી, “જ્ઞાન પ્રસારક” ઓપનાયેની બાબતે અવારનવાર લખતા રહી, એજ નામની મંડળીના સંબંધમાં બાપણો આપ્યાં હતાં. ૧૮૫૩ માં ‘અને જમસેદ’ના અધિપત્રીનો, તેજળ, સર જમસેદજી ઈનસ્ટીટ્યુટ’ના સેક્રેટરીનો હોધી છોડી, એઓ તે વખતનાં “મેંઓ ઠાઈમ્સ”નાં જેનેજર બન્યા પછે, તેના નાયબ-એડીટર નેમાઈ, તે પત્રને ઘણી ચંચ-લાઈ અને ખાહોશીથી ચલાવું હતું. એમના લખાણના ઘણાક ‘રસાલા’ ઓના શાખડા સંગ્રહરૂં એક નાધું પુસ્તક ૧૮૫૬ માં છપાવું હતું. હાલિસ્થાનમાં ૧૮૫૭ માં ફાટી નીકળેલા યાદગાર જસકરી બળવાના ગરમ હીંગાંમાં, શ્રી. ડોસાભાઈએ, ઉચ્ચ રાજ્યના કાયદાવીસે યુજરાતી તેજળ ગરાડી ઓપનાયે છપાવી, મુકત વેહેલ્યાં હતાં; જેથી ત્યારના—ઝુંબઈના ગવરનર લોડે એલફ્રીનસ્ટને પોતે પત્ર લખી એમનો ઉપકાર માન્યો હતો. ૧૮૫૮ માં એઓ યુરોપની યુસાફરીએ નીકળેલા લંડન જઈ, ત્યાં, હાલના “પારસીઓની રીત-રસમ અને તવારીખ” ને લગતું પુસ્તક છપાવું કે જેની વધારા સાથે સુધારેથી ૨ જ આવૃત્તિ કરીથી ૧૮૮૪ માં ત્યાંજ છપાવી હતી. એ બેઠ વખતે તેની અહેરમાં સારી વખાણ થઈ હતી. ૧૮૬૦ માં, એઓએ ‘ગ્રેટ બીટનની યુસાફરી” નું પેહેલું યુજરાતી પુસ્તક ઝુંબઈમાં છપાવું. ૧૮૫૯ માં ‘બોમ્બે ઠાઈમ્સ’ સાથનો સંબંધ છોડી, એઓ ઝુંબઈનાં શહેરસુધારાઈઆતાનાં એસેસમેંટને લગતા એસેસર નેમાઈ, તે ખાતું સુધારસું, અને ત્યારે ઝુંબઈમાં—પેહેલવેહેલા નખાણના “ઈનકમ-ટેક્સ” ના, કોટ ખાતાના એસેસરનો હોધી પણ બજાવ્યો હતો. એ ટેક્સ કઠાડી નાખવાનો ઠરાવ થયો કે, ઝુંબઈ સરકારે એમની ચાલાકી અને ઈમાનદારી ધ્યાનમાં લેઈ, એમને ઝુંબઈ શહેરના ૩જ મેજસ્ટ્રેટના હોધ્યા ઉપર નેમ્યા.—દેશીઓમાં પેહેલા એ હોધ્યા ઉપર આવેલા શ્રી. ડોસાભાઈએ, તે, એનો તો ખાતરીપૂર્વક રીતે બજાવી બતાવ્યો કે, ત્યારથી બીજ દેશીઓ ખાતર તે મારગ ખુલ્લો થયો છે. ૧૮૬૭ માં નખાણના “લાઈસન્સ-ટેક્સ” ના એમને ઝુંબઈ ખાતાના કલેક્ટર નેમ્યા હતા. એજ વર્ષે, “જી. આઈ. ખી. રેલવે”ની બોરખાટ-લાઈન ઉપર બનેલા એક બંધકર અકસ્માતથી પુછળ પ્રાણોની શાત થયે, તેની તપાસ કરવા, સરકારે નેપેલાં મોહોટાં ‘કમીશન’ માં એકલા દેશી સભાસદ તરીકે, શ્રી. ડોસાભાઈને નેમ્યા હતા. ૧૮૬૮ માં લાઈસન્સ-ટેક્સને સુધારી “સરટીફિકેટ-ટેક્સ” નામથી આજુ કીધી, તેના, અને બીજે વર્ષે પાછા આજુ થયલા “ઈનકમ-ટેક્સ” ના કલેક્ટર તરીકે એમનેજ સરકારે નેમી રૂ. ૧,૫૦૦ નો દરખાથો આપ્યો હતો. રૈયતને—અકારા થઈ પડેલા એ કરો વસુલ કરવાનો હોધ્યો, આજુ ૬ વર્ષો સુધી ઈમાનદારીથી બજાવતાં શ્રી. ડોસાભાઈએ, કંટાળેથી રૈયતના

* ઝુંબઈની, “સિજીસ્ટ્રેટીવ-કાઉન્સિલ” ના માજી સભાસદ, ૧૮૭૮-૮૨.

જુસ્સા અને જુસ્સા તરફ ષણીજ સારી સખજ વાપરી, સંભાળથી કામ લીધું હતું. એ 'ટેક્સ' ને લગતા દરેક વાર્ષિક રીપોર્ટમાં, એમને—મુંબઈ અને કુલકવાની સરકારો, અને હાઈના-વજર તરફથી, સારી શાખાની ખળતી રહી હતી. ૧૮૭૩ માં 'ઈનકમ ટેક્સ'નું નામ નાણુદ થયે, મી. ડોસાભાઈ પોતાના આગલા જેજરેટના હોધ્યા ઉપર આવ્યા પછે, પદવી ચઢી ૨ અ જેજરેટ નેમાઈ, તે હોધ્યો હજી બોજનેછે. ૧૮૭૪ માં ૪ માસ સુધી—દેશને કહી નહીં ખળેલો મુંબઈ ઈલાકાના ૧ લા જેજરેટનો એખમ બર્થો હોધ્યો એઓએ પુર પતીજ બરી રીતે બખબ્યો. એખ મોહોટા અને એખમ બર્થો અહેર હોધ્યા ચંચલાઈથી બખવી, સરકારનું સાફ મત મેસાડી, એઓએ પુરતું માન જેખબુંછે. તો, એક દેસહિતકારી રોહેરી તરીકે પ્રખ-ઉપયોગી અહેર સેવા બખવવા ખાતર પુરા અણીતા થયાછે. સખખાં પ્રખ-ઉપયોગી કામો અને હાલચાલ સાખ મી. ડોસાભાઈનું નામ એડાયલું જલાયછે. ૧૮૬૦ માં મુંબઈ સરકારે એખને 'સુલેહના અખલદાર' ઠેડવ્યા. મુંબઈ રોહેરની કરબરનારી-પ્રખની પારલી-મોટની મેલ સભા તે 'મ્યુનીસીપલ-કોરપોરેશન' અને 'ટાઉન-કાઉનસીલ' માં એઓ કેટલાક વર્ષો થયાં ચાલુ રીતે સરકાર કે પ્રખ તરફથી સભાસદ પસંદ થઈ બીરાજેછે. મહારાણી લીકટોરીઆના બીજ પુત્ર હમુક અખ અેડીનખરોની હાઈજ્યાનની મુસાફરી વખતે, તેણે મુંબઈમાં પેહેલો પગ જેલતાં, ત્યાંની ટાઉનહોલમાં બરાચલી રોહેરી અહેર સભાએ તેને મુખારકખાદી આપીહતી ત્યારે નેમાયલી 'રીસેપશન-કમીટી' ના ૫ મુહસ્યોમાં મી. ડોસાભાઈ એકલાજ દેશી હતા. એખને, સર સેમોર ફીટઝરલ્ડની સરકારે ૧૮૭૨ માં મુંબઈના 'શેરીફ' બનાવ્યા હતા. એજ વર્ષે, મુંબઈને કીનારે ઉતરેલા ખાજ વાર્થસરોય લોર્ડ નાઈ જુકને માનુષક આવકાર દેવા ટાઉનહોલમાં ખળેલી અહેર-સભાના પ્રમુખની જુરશી એખને આપવામાં આવી હતી, અને 'નાઈજુક-બગીચો' ખાંપવા કરતાં થયલાં ઉધરાણાંમાં લીસ્ટમાં ફ. ૫૦૦ બર્થો હતા. એઓ ૧૮૭૫ માં મુંબઈની 'મ્યુનીસીપલ-કોરપોરેશન' ના—પેહેલ્લા દેશી તરીકે પ્રમુખ નેમાયા હતા, ત્યારે મી. ડોસાભાઈને જુશાલી બજું કામ બખવવાની સુંનેરી ઠક એ મળી હતી કે, આપણાં મહારાણીના વડા પુત્ર અને તાજના-નારેસ મીન્સ અખ વેલ્સને, હાઈજ્યાની મુસાફરીએ આવવે, તેને મુંબઈના કીનારા ઉપર પગ જેલતાં મુખારકખાદી આપનાફ માન-પત્ર, જુરોપીઅન અને દેશીઓના બેગા બરચકર જેલાવડામાં એઓએ વારચું હતું. તેખજ વળી, મુસાફરી પુરી કરી તેણે, હાઈજ્યાનના કીનારા ઉપરથી છેલ્લો પગ ઉચક્યો ત્યારે પલ છેલ્લા આશીરવા-દનું આપેલું માન-પત્ર એઓએજ વારચું હતું. તેની યાદમાં, સાહાબદાએ, મી. ડોસાભાઈને પોતાની છબી સાથનો એક 'ચાંદ' બેઠ આપ્યો હતો. એખની અગણીત અહેર સેવા ધ્યાનમાં લેઈ, મહારાણી લીકટો-રીઆએ 'કચસરેહાઈ'નો ખેતાખ લેવાની જુશાલીમાં ૧૮૭૭ ની ૧ લી અનેવારીએ, એખને "ખોરકર અખ લી કંખેનીયન અખ લી સ્ટાર અખ ઇંડયા" નો માનવન ખેતાખ, ત્યારના હાઈજ્યાનના વાર્થસરોય મારકતે બણી, તેણે 'ચાંદ' આપ્યો હતો. ૧૮૭૮ માં શજવંત થયલા 'લાઈસન્સ-ટેક્સ'ના ખાતાંને સારા થાયા ઉપર લાવવા ૧ વર્ષે, મુંબઈ સરકારે, મી. ડોસાભાઈના ઉપરીપલા હેઠળ તેને જેખું હતું. એજ સાલમાં મુંબઈની સર રીચર્ડ ટેખપલી સરકારે, એખને પોતાની 'લોકલ-કાઉનસીલ' ના સભાસદ નેમ્યા. તે માન બર્થો હોધ્યો 'ખોરેખલ મી. ડોસાભાઈ ૨ વર્ષો બોગવી' છુદા થમા હતા.—પેહેલ્લા દેશીતરીકે મુંબઈના ફેલકટરનો હોધ્યો જ, જુરોપીઅન 'સીવીલ સરવંટો' નેજ ખળે છે, તે એખને વગર-સનદી અખલદાર તરીકે ૧૮૮૨ ના ઓગષ્ટમાં કામ ચલાલ મળ્યો હતો. ૧૮૮૪ ની ૨૫ મી જેએ પોતે ૫૫ વર્ષની વયે પુગવે, કાયદા પ્રમાણે જેજરેટનો હોધ્યો પેનસન લેઈ ન છોડતાં મી. ડોસાભાઈએ ૨ વર્ષની મુદત વધારે લીધી છે. એઓ જુરોપખંડ માં બે વાર મુસાફરી કરી આવ્યાછે.

રોડ ડોસાભાઈને, ૬ ફરજીયામાં ૪ બેડીઅા અને ૨ પ્રતો છે. વોડા બેડા મી. જાહંગીર અંક કેલવાયલો જુવાન મુંબઈની 'કસ્ટમ' ના અંસીસ્ટ-કેલેક્ટર નેમાય છે, અને લંડનમાં 'મેરીશતર'ની પરીક્ષા પસાર કીધી છે. ખાલે પ્રત મી. કેજુશાઈ વિલા અખાસ કરેછે. મી. ડોસાભાઈ, મુંબઈ ઈલાકાના ૨ જ જેજરેટ છે. તેઅા જાહેરમાં ધણું જાલના, કટલી રીતે ડેકાવ રાખનારા, રજાબે બીલનસાર, વાનખીતમાં હરાજુખા અને રાખાનું ઘીલ જીવી સેનારા, ઈંગ્લેજ સરકારના અંક ચુનંદા હોધ્વેલ, અને મુંબઈ રોહેરના અંક પંકાયલા રોહેરી છે.

THE LATE

Ganesh Vasudev Joshi, Esq., of Poona.

R. GANESH JOSHI, a singularly successful and a thoroughly self-made man, was born in Poona on 6th April 1829, and belonged to the '*Konkanáshi*' Bráhmíns among the Hindoos. He knew Maráthi and English. His eldest brother was a subordinate-judge, now retired on pension, and his second brother is a leading 'pleader' in the court of Sátará. Mr. Ganesh began life in the service of the court of the Assistant-Judge of Poona, and on passing the pleader's examination, he practised in the same court, and quickly—rose to eminence by his ability and perseverance. He made his *mark* in the very first case that came to his hand. He was engaged on behalf of a party to prosecute some of the influential Bráhmíns of Poona for fraud, and he remained unflinching under all the influence and pecuniary offers brought to bear upon him to withdraw the prosecution. In another civil case Mr. Ganesh sustained his reputation for uprightness, independence and legal ability in disproving a charge of forgery against his respectable Bhorá clients. The management of the "Shrine of Párvati" at Poona, which has been endowed with the grant of certain villages from the time of the Peshvás, had been left by the British Government to a committee, who however proved themselves careless and irresponsible. Mr. Ganesh on the 14th March 1869 organised an association of respectable Hindoo citizens to check this mismanagement. By-and-by the scope of the labours of this association was enlarged, and the "*Poona Sarvájánik Sabhá*," or 'Popular Assembly,' became the representative body of the public, that represent to the Government the popular views on administrative wrongs and shortcomings. In order to secure funds for the association, Mr. Joshi took a protracted tour to Calcutta, Benares, Agrá, Láhere, and other principal cities of India, and raised subscriptions therefrom. In his new zeal for the good of his country he gradually neglected, and ultimately even—sacrificed, his lucrative profession, and gave himself up to the solution of problems connected with the future advancement of India. He delivered lectures on Indian commerce, the material loss it sustains in its unequal imports and exports, &c. With the view to *encourage* native industry, he formed associations, the members whereof bound themselves to use as far as possible all native products, and opened shops in Poona, Sátará, Nágpur, Bombay, Surát, Ahmadábád, &c., to sell home-made articles for use. The British law being expensive, and litigation having *ruined* several families, Mr. Joshi held them up as a warning to poor

श्री. श्री. सुबोध. सुबोध. लिखा.

THE LATE GUNESH WASOODAN JOSHI, ESQ

people, and proposed to Government the establishment of "arbitration courts" where petty suits could be disposed of with little trouble and expense. He undertook an extensive tour to explain to the people the merit of this institution, and delivered lectures in almost all parts of India. The Government of India—at last encouraged the suggestion and opened several courts of arbitration in Pooná and its vicinities, and recognised them by passing "The Deccan Agricultural Relief Act." Similar courts are now established in many parts of Gujaráat. Mr. Joshi's—name will always be associated with the "*Pooná Sarvódhik Sabha*" the "*Lavád* or Arbitration Courts," and "the associations for encouraging *Deshi* or native manufactures and industries." He was the *first* to propose a press conference, and had gone as far as Calcutta to organise "The Native Press Conference," but he failed. He had the moral courage to make a bold stand against the caste-prohibition of voyages across the sea, against re-marriage, and many other prevailing abnormal customs among the Hindoos. He was a powerful advocate of female-education, and organised a special institution the "*Stri Vichárváti Sabha*" for enhancement of the female cause. Out of his small professional gains, he built a temple to "the God Vishnu," and a reservoir to supply the *wants* of the people in his neighbourhood. He died on 25th July 1880,—deeply regretted by the public of Pooná, and in honour to him the Arbitration Courts, the Native General Library, mercantile firms, and the bázárs were closed for the day. His funeral was largely attended, and a meeting was called on 8th August 1880 to concert measures to commemorate his name. The amount of Rs. 7,000 was raised by public subscription, and the "**Ganesh Vasudev Joshi Memorial Hall**" was built, and opened on 6th January 1885. The "*Graphic*" of England thus noticed his death:—
"He was equally liked by the Natives as well as the Europeans. He died of nine days' weakness. He was a true patriot, beloved by the Natives, and a true friend of the farmers. For the benefit of his countrymen, he travelled from one to the other end of India without hesitation. In short, he was seldom at rest, and his death is a great loss."

Mr. Joshi left 3 daughters and 3 sons, the eldest, Mr. Hurree Gunésh, is in the employ of the Mahárajá of Indore, and the others, Narayen and Vishnu, are students. Mr. Joshi's pecuniary circumstances were easy and he never grudged to bestow his money on fitting occasions. He was extremely simple in habits and free in conversation. He had an extraordinarily strong constitution for hardwork, and his great self-dependence, untiring perseverance, total abnegation of all enervating pleasures, public spirit, and an utter sinking of self-interest in the love of his country, have made—his name revered as a *patriot* of India.

સ્વર્ગવાસી ગણેશ વાસુદેવ જીશી,

પુણ્યાના.

મી. અણ્ણના આપ વાસુદેવ જીશી આપદ્ધાર આનંદાનના અને ઇન્દ્રેય સરકારની નોકરીમાં હતા. તેમ્મિના ૩ પુત્રો મહેલા નાહાના તે આ હકીકતને લગતા અણ્ણના જીશી, ચંચલાઈ અને મહેનતથી ખીલી નીકળી આખ્યાં દખ્ખમાં—અરા દેસ-હીતકારી પુરુષ તરિકે વખણાઈ ગયા.

મીં અણ્ણેશનું ખીણું નામ અણ્ણપતરાવ પણ હતું. તેઓ પુણ્યામાં સાલીની બાઈને પેટે, ૬ ટી અપરેલ ૧૮૧૯માં જન્મ્યા અને હાલુઓમાં સરસ ગણાતી ‘કોકણસ્થ વાણ્ણ’ આતના હતા. તેઓ પક્કું મરાઠી અને કાચચલાઈ ઇંગ્લેંજ અણ્ણતા હતા. તેમના વડા બાઈ સમોરડીનેટ-જડજી હતા, અને હાલ પેનશનર છે. તો, વચલા બાઈ સતારાની કોર્ટના ગુખ્ધ ‘ખીડર’ ગણાય છે. મીં અણ્ણેશ પેહેલે પુણ્યાના અચીસ્તંટ-જડજીની કોર્ટમાં રણા પછે, “ખીડર”ની પરીણા પસાર કરી, પુણ્યાની કોર્ટમાં સરસ ચંચલાઈ અને છુદી બળે—ખીલી નીકળી અણ્ણીતા થયા હતા. એમને હાથ આવેલો કરચાદી તરફનો પેહેલવેહેલો કોળદારી કેસ થણેજ ગુચવાડાનો અને મેહેનત બર્થો હતો. પ્રતીવાદીઓ પુણ્યાના થણા અણ્ણીતા શાસ્ત્રીઓ ઉપર દગલખાણનું તોહોમત હતું, તેમની તરફથી માંડવાળ કરવા મોહોટા વગ અને સેવેટ પૈસાની અસર કારમત ન લાગતાં, અણ્ણપતરાવે તેઓને ઈનસાફની અદાલતમાં થસડવે, તે, વગવાલા લોકોમાં અકારો થવા છતાં,—ઈમાનદારી અને પક્કા ઠરાવ ખાતર વખણાયો હતો. ખીજ એક અગત્યના દીવાની કેસમાં, ગુખ્ધ આગેવાનો પુણ્યાના ‘વોહરા’ હતા. તેમની વિરુદ્ધ ખોટી સહી કરવા, પુરતી ચંચલાઈ અને બાહોશીથી પ્રતીવાદીઓનો કેસ ચલાવી તે ઉરાડી નંખાવ્યો હતો. એથી લોકોમાં એને વીણે ઉંચું મત મેલું હતું. હવેથી મી. અણ્ણપતરાવનાં—દેશહીતકારી અને પ્રજા ઉપયોગી કામોની કારકીર્દીનો શરો ફેરવાય છે. પુણ્યા નજદીકનાં અણ્ણીતાં અને પુરાતન “પરવતીનાં દેહેરા”નો અરચ નીબાવવા, પેશવાઈ રાજ્યે અસલથી

પરવતીનાં કા ગામેની આપત કાચમ બક્ષી હતી, તે, ઇન્દ્રેય સરકારે પણ ચાલુ રાખી, એ સરનખમમાંથી* તે અરચ મખાં બક્ષીની ચલાવી તપાસ રાખવા એક ‘કમીટી’ નેમી, તેઓનો કારોબાર પુણ્યાના હાલુઓને નાપસંદ પડવે, અણ્ણપતરાવે જુલો “ગાવાલ-તે ફરીયાદ ઉચકી લેઈ એ વહીવટ, સરકાર બદલે હાલુ પ્રખા વધુ મંતે ઠરેલા ગૃહસ્થોની કમીટીએ કરવો, ચાલ હરી”માં. એવી તકરાર ઉઠાવી, તે વીણે, તેમજ રાજ્ય-વહીવટ ચલાવવા વીણેની સેહેરી આગેવાનોએ અનુમતે ધીપેલી સુચનાને, પ્રજા-નીચાર તરિકે અરજના આકારમાં મળ્ણુતાઈથી સરકાર હજીર જેળવા, એઓએ, પુણ્યાના પોતાના મરાઠા અતબાઈ આગેવાનો અને ખીજ સેહેરીઓ, તેમજ આ ઈલાકાના કેળવાયલા હાલુ ગૃહસ્થોને સાથે જેળવી, તેમની મદદથી, એક દેશ-હીતકારી “પુણ્યા સાર્વજનીક સભા” ૧૮૬૯ ની ૧૪ મી મારચમાં ઉઠી કરવે, લોકોએ મસ્કરીમાં એમનું નામ “સાર્વજનીક-કાકા” આપ્યું હતું. તે સભા હાલ મળ્ણુત બની—અરાં દેશ-હીતકારી કામો અચ્છી રીતે બજાવે છે. એ સભા ખાતર પૈસાની મદદ જેળવા, મી. જીશી, કલકત્તા, આગ્રા, લાહોર, બનારસ, વગેરે થણાંક દુર દરબ સેહેરોમાં બઠખા, ત્યારથી, તેઓ, હાલુસ્થાનના થણાક બામોમાં અણ્ણીતા થયા હતા. હવેથી દેશ-હીતકારી કામોમાં વધુ લખેઠાતો જવે, તેવણે, પોતાનો વધીલનો ધંધો હળવે હળવે કરી અંતે છોડી દેઈ, સમણું ધ્યાન અને ચીત—લોચોના લાબ ખાતરની વેઠ કરવા ઉપરજ મળ્ણુતીથી લગાડી, તે પાછળ મંડી, અદેર-અંદેમીના

ચુલવાડાબાઈ વખતમાં બીન સ્વાર્થે ઝોકાવ્યું, તેથી ઘણાકો એમને દીવાનો! કેહવા લાગ્યા, તો, રાત્રી વરફથી બેવફાઈનું તોહોમત મેળાઈ! તેમની હાલચાલ ઉપર છુપી તપાસ રખાઈ હતી. ઉપલી સભાનો જીવ અને ઠેકો ને મી. ગણપતરાવ તેવજાન તેના સેક્રેટરી પણ હતા, વળી તેવજા એ સભા મારફતે હિંદુસ્થાન અને ઇન્ડિયાની વચ્ચે ચાલતા વેપાર સંબંધી સવાલ ઉઠાવી, હિંદુસ્થાન પોતાનો હુન્નર અને કારીગરીનો જીવો કેમ ખોઈ બેઠું! અને તેને અગત્યની ચીજો સાફ ઈચ્છાંડ ઉપર મુંડ કરવા આધાર રાખવો બેઠયે! એ વીષયો ઉપર લાબકારક સૂચના કરનારા ઘણાંક અદેર બાપણો આખાં અને લખાણો કરાવ્યાં; અને દેશી કારીગરોને ઉત્તેજન મળવા, પોતે તેમનો માલ વાપરી, બીજાઓને સમજાવી તેમ કરાવી, તેને ખોહોળા વિસ્તારમાં ફેલાવવા, એવજા, અથાક ચેહનત લેઈ, મુંબઈ ઈલાકાના ઘણાક સેહેરોમાં દેશી-કારીગરીને ઉત્તેજન આપવા સભાઓ સ્થાપી, તેમની મારફતે એવો માલ વેચનારી કંપનીઓનું, પુણા, મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ, સતારા, સોલાપુર, નાગપોર, વગેરે બીજા મોહોટા સેહેરોમાં, ચક્કર ચાલુ કીધું, ને કામ હાલ—એર પકડવું બધજે. મી. જોશીએ ધારાના હીમાયતી તરીકે અનુભવ મેળવ્યો હતો કે, અદાલતોમાં કચ્છાઓ લડનારા પુષ્કળ લોક પાચમાલ બનેજે, તેનું કારણ, ઇંગ્રેજી હિંદુસ્થાનમાં ચાલતા કાયદા છે, કે ને, હારેલા ધર્ણને વધુ અને વધુ કંઠાળા અને ખરચના ઉંડા ખાડામાં પડવાના માર્ગો સુલ્લા કરી આપેજે, તે વીશે, ધારા બાંધનારાઓને ખબર નથી. તેનો મુતરો ઉપાચ કરવા એવજા પુણાનાં લોકોને “લવાહ-કોટી” સ્થાપવા સરકારને અરજ કરાવી, કે નેથી, દીવાની-કોટીના મોહોટા ખરચના ખાડામાં ન જતાં ટુંકમાં ફડચો થાય. એ કાયદેમંદ સૂચના ઉપર પેહેલ્લે ટીકા થયેથી હીમત ન હારતાં મી. ગણપતરાવે પક્કા ઠેરાવથી લગભગ—આખાં હિંદુસ્થાનમાં ફરી, અદેર બાપણો કરી, બેડુતો અને શાહુકારોને, ‘લવાહ-કોટી’ના કાયદા અશરકારક રીતે સમજાવવામાં ફતેહમંદ ઉતરી, અંતે પુષ્કળ ઠેકાણે ‘લવાહ-કોટી’ ઉઘડાવી હતી. એથી કેટલાક સબોરડીનેટ-જડએજે અદેખીથી તેનાં કામમાં નડ નાખવા લાગવે, તે દુર કરવા, મી. જોશીએ તન અને મનથી જખરી ચેહનત લેઈ, રખડ કરી, હિંદના વાઈસરોયની ‘કાઉનસીલ’ના ધ્યાનમાં પોતાની સૂચના કાયદેમંદ તરીકે ઉઠારી, તેને ચોકસ ફેરફારથી “ધી. દખણ એગ્રીકલ્ચરીસ્ટ રીલીફ એક્ટ” નામથી પસાર કરાવી, અમલમાં મેલાવ્યો. હવે પુણા તેમજ તેની આસપાસના તાલુકાઓમાં ‘લવાહ-કોટી’ ઉઘડી, કે નેની કોટી હાલ દખણમાંજ નહીં પણ ગુજરાતમાં પણ વધી પડીજે. મી. જોશીએ વધુ ચેહનત લેઈ, લવાહો ઠેરવવા ખાતર ઘટતાં માણસોનાં નામો સરકારમાં મોકલ્યાં. અને ને લાયક માણસો એ હોખી લેવા ના સુશી હતા, તેઓને લોકોનાં બધાં અરથે તેમ કરવા સમજાવ્યા હતા. એમની એ બારે ચેહનતથીજ એ કામ પાર ઉતર્યું હતું. મી. જોશીનાં—ઘણાંજ પ્રજા ઉપયોગી ડ અદેર કામો, તે, “સાર્વજનિક સભા” “દેશીકારીગરી તેમજ હુન્નરને ઉત્તેજન આપનારી મંડળીઓ” અને “લવાહ-કોટી” છે. નેઓને અથાક ચેહનતે જન્મ આપી, ઉછેરી મજબુત કરી, તે ખાતાંઓ સાથે પોતાનું નામ હમેશાં આદ્યાર રાખીગયાજે. મી. જોશી હવેજ અદેર કે રાત્રીવારી અગત્યની બાબદમાં, પોતાની કે સભાની તરફથી વગર સ્વાર્થે અરાં દીલથી હરોલમાં આગળ ઝોકાવતો હતો, કે નેમ, સુરતનાં પાછલથી તદ્દન ચોકલ માલમ પડેલાં હુલ્લડના કેસની, તેમજ, સોલાપુરના રેલવે કેસની વખતે પણ, કરી બતાવ્યું હતું. વર્તમાન-પત્રોનું એક “પ્રેસ કાનફરન્સ” ઉભું કરવા, અમુસફરી તેઓ કલકત્તે ગયા હતા. પોતાની કોમમાં ધર્મ અને રેવાજ સંબંધી—સંગીન સુધારો પક્કા ઠેરાવથી કરનારો એઓ ચીવટ હીમાયતી હતા. ને સુધારા એવજા ધીરે પણ મક્કમ પણે ફેલાવી. જડ ઘાલી બેઠેલા જુના વેદમી વીચારોનો પાયો હીલવી દીલો કીધો: તેઓમાં ગુપ્ત, દરીઆની લાંબી મુસાફરીની મનાઈના વેદમી સાંકળને તોડી, ‘બાલ-લખ’ની રમણ અઠકાવી, અને સ્ત્રી-કેલવર્ણને ફેલાવી. તેવજા, પોતાની ધર્ણીઆણી બેગી બીજી સ્ત્રીઓ મારફતે, “સ્ત્રી વીચારવતી સભા” સ્થાપી, તેમાં સ્ત્રીઓની મીનલસ બોલાવી, સુધારા સંબંધી બાપણો આપતાં

राष्ट्रवाहदूर गोपालराव देशमुख. जे. ए.

Rao Bahadur Gopalrao M. Deshmukh, J.P.

Hon.^r Rao Bahadur Gopalrao B. Deshmukh, I. P.,

FIRST CLASS SIRDAR, DECCAN.

THE Founder of the family was Vishvanáth, surnamed '*Sindhid*,' which was converted into '*Deshmukh*,' or tithe-holder, from his nomination as a revenue officer, getting 10 per cent. commission from the revenue or *deshmukhi*. He had purchased 12 villages of this hereditary *deshmukhi Vátán* in the Konkán, where he was born in 1650, and died, leaving Naráyen Ráo as an only son. His 4 sons enjoyed high offices under the Peshvá, and one of them, Lakshman Pánt, had the *grant* of the '*Vankád*' village, near Pooná, from Náná Fadnávis, for valuable State services in 1777. Govind Pánt, the second brother, was raised to the post of a *Fadnávis*, under the last Peshvá, Baji Ráo II., who was dethroned by the British in 1817. In virtue of the treaty of abdication of the Peshvá, the British—allowed the *jághirdárs* the right over their *Inám*, and accordingly Hari Pánt enjoyed a *saránjám* or compensatory rental of Rs. 10,000 during his life. On his demise on 16th May 1837, the right was escheated to the British Government. But on the recommendation of Colonel Menson, then Commissioner of Bithur, the late 'Hon'ble Court of Directors' allowed the widow an annuity of Rs. 600, and his three sons, Chintoman Ráo, Gopal Ráo, and Govind Ráo, an annuity of Rs. 200 each, till they should obtain Government service. They had *in vain* repeatedly appealed to the Bombay and Supreme authorities against the conditional award. Gopal Ráo, the second son, in whose favour the award in question was made, is the subject of this memoir.

Ráo Bahádur Gopal Ráo Hurry Déshmukh was born on 18th February 1823, and belongs to the high caste of '*Chitpávan*' Konkániást Brahmins among the Maráthás. His two brothers are now dead, the eldest after having been enrolled among the First Class Sirdárs of the Deckan, and nominated an Honorary Second Class Magistrate of Pooná. Ráo Bahádur Gopal Ráo knows English, Sanskrit, Persian, Hindustani, Gujáráti and Maráthi. In October 1844 he was first employed as an English Clerk under the Agent for the Sirdárs of the Deckán, when his annuity above alluded to was stopped, but was renewed, on application, for life. In 1848 he became Head Clerk in the same office. In 1852 he was made a *Sheristádár*, and thereafter Munsiff at Wái in Sáltára. In 1853 he was appointed principal Sadar Ámin, and in 1855 a Sub-Assistant Inám Commissioner of the Northern-Division, and—received warm approbation of the Bombay Government for the able and honest discharge of his onerous duty. He was subsequently made a Senior Native Sub-Assistant Inám Commissioner for alienations of estates to Government, and then told off on duty to introduce summary settlement in Sáltára. In April 1862 he was appointed Acting Second Assistant Registrar of the late '*Sadar Court*' in Bombay, and in the following September, nominated Assistant-Sessions Judge of Ahmednágár and Ahmádábád.

* Ex-Member, "Legislative-Council," Bombay.

In August 1865 he was Judge of the 'Court of Small Causes' in Ahmednagar, and a principal Sádár Ámin of Sáltára, and in the following October Acting Fourth Judge of the 'Bombay Court of Small Causes.' In March 1867 he was transferred to the same position in Ahmádábád for several years, and was subsequently made *Judge* and Joint-Sessions Judge of Tháná in February 1877. In September 1879 he was on the same post at Násik, where in August 1880 he resigned his Uncovenanted Civil Service, after holding various appointments, on an annual pension of Rs. 5,000. From August 1880 to August 1882 he was given a seat on the "Legislative-Council" of Bombay, and the Hon'ble Gopál Ráo's career in Council was—marked by independence and usefulness. In February 1884 he was appointed *Diván* of the Rutlám State, in Málvá, and resigned it on the 19th February 1885, to the great sorrow of the Prince Runjit Singji. He was made a "Fellow" of the 'Bombay University' in 1874, and a "Justice of the Peace" in 1877. In recognition of his valuable services the title of "**Ráo Bahádúr**" was conferred for life upon him in the Imperial Delhi Assemblage on 1st January 1877, where he was deputed to appear by the Bombay Government. In 1881, he is made a **1st Class Sirdar of the Deccán**. His public charities may be mentioned as follows:—

To the funds for the support of the poor	Rs. 5,000
Contribution for the schools, and to 'the Gujarat Provincial College'	„ 6,500
A small 'charitable dispensary' opened at Pooná	„ 1,500
Donations to the Práráthná Sámáj, and other associations	„ 1,200
Support extended to the public libraries	„ 1,000
In building wells and a public inn.....	„ 1,000

He has since 1880 opened at his place in Pooná a 'Charitable Dispensary,' and has compiled 12 volumes of a Maráthi work entitled "*Loká-Hitwády*," and has delivered several lectures on moral, social, and various interesting subjects, in English, Maráthi and Gujárátí in Bombay, Ahmádábád and the Deckán. He was Secretary of the "Gujárát Vernacular Society," and the Vice-President of the "*Práráthná Sámáj*" in Ahmádábád, and President of the "*Ariá Dyán Vurdhák Sabhá*," and has warmly advocated widow-marriages among the Hindoos. He owns the village 'Vankad' in Ratnágiri, and has life-interest in three other villages. He has bought some property in 'Chálisgaum' in Khándesh, 'Wái' in Sáltára and in the city of Ahmádábád, which fetch him a gross income of Rs. 900. He gets an annual pension of Rs. 5,000, and has been exempted from personal attendance to get the same.

He has 2 daughters and 5 sons; the eldest, Ganpat Ráo who lately died, was in the Government employ at Broach. The 2nd, Rámchandrá, is a B. A. and LL.B. of Bombay, and is a *Subáh* or head of the district of Nausári under the Gáikvád. The 3rd, Raghunáth Ráo, is a Bombay B.A., and employed as a Translator in the High-Court. The 4th, Moreshvar, is a B.A. and M.D. The 5th, Lakshmán Ráo, is a B.A., and is a Statutory Civil Servant in Sáltára. The Ráo Bahádúr Gopál Ráo is of an affable disposition and plain habits and of engaging manners. He is a very intelligent, painstaking, straightforward gentleman,—very popular in the Deckán.

મોનરેઅલ રાવ બહાદુર ગોપાળરાવ હરી દેશમુખ, બે. પી.

પેટેલ્લા વર્ગના સરદાર, દમણના.

“દેશમુખ” વંશનો મુળ-સ્થાપનાર અને કોઠાલુના વતની વીધનાથ રાવ, ઇ. સ. ૧૧૫૦ માં જન્મી, ૧૭૧૦ માં મરણ પામ્યા. તેમની આઠક “સીધે” હતી, તો, વતનથી “દેશમુખ” * આગળાઈ, રત્નાગીરીમાં વસ્યા, તેઓએ દેશ-મુખી વતનદારીના ૧૨ ગામે ખરીવાં હતાં. એ કુટુંબનાં ૧૦૦ થી વધુ ઘોડા રત્નાગીરી, પુણા, સતારા, હંદાર, ચાકરી બદલ ખરીદા, વગેરે રીઠેરોમાં વસેલે. વીધનાથનો પુત્ર નારાયણ રાવ ઇ. સ. ૧૬૬૦ માં જન્મ્યો, તેના ૪ પુત્રો-પેટેલે પુણે “દેશમુખ” અ. આવી “પેરાવાઈ દરખાસ્ત”માં કાગે લખ્યા હતા. તેઓ માહેલા નાથના ભક્ષમણપંતે વધુ નામદારી મેળવી, બાણરાવના મલા શેઠે ૧૦ ધણા માનીતા બનેલા બાણાજી જનારદન ઉર્ધ્વ વાના ફૂડનવીસની મેહરબાની અને વિચાર સળચો હતો. તેણે, એને, દસ મળતા હતા. પુણા મહેલે “વાનકડ” ગામ ૧૭૭૦ માં વંશપરંમપરા-ઈનામમાં આપ્યું હતું. નારાયણરાવના ૪ પુત્રો માહેલા ખીલ વતનદારી વંશપ-ગોવીંદપંતના પુત્ર હરીપંત ૧૭૫૧ માં જન્મ્યા, તેઓ ખીલ બાણરાવના જન્મમાં “ફૂડનવીસ” † ના હોદ્દા ઉપર રંમપરાની હતી. હતા. હવે ૧૮૧૭ માં બાપુ ગોપાલકાંચી “ખડગી” તરફ બાણરાવના બચ્ચર સાથ, ઇંગ્લેન્ડના હાથથી હાર પાવી, ખીલે “સરનભમ” બાણરાવ “આશીરગઢ” તરફ ઇંગ્લેન્ડને તાલે થયા. તે પછે ખીલે વર્ષે, હરીપંત, સર જોન માલકમની રંભળી, પુણે સાથ રાખનાર. પાછો ફર્યો, ત્યારે, ત્યાં ઇંગ્લેન્ડ અમલ ચાલી ચુક્યો હતો-બાણરાવે તાલે થઈ, ઇંગ્લેન્ડ સાથ, ૧ થી જુન ૧૮૧૮ માં “સરનભમ” કાગેલા કરારની ૫ મી કલમમાં, મોનરેઅલ મી. ઈઈન્ટે સ્કુઅર્ડ એક્શીનરેન્ડેન્ટની કબજાલ લીધી હતી કે-“દમણના-મી. ભલના-“મુખ્ય ભગીરદારો બાણરાવના અમલમાં ને હોકા ભોગવતા હતા, તેજ માફક તેમને ભોગવવા દેવા.” તેવા એક ખાતાના અધી-ભગીરદાર હરીપંત હતા, જેમની રૂ. ૧૦,૦૦૦ ના વાર્ષિક સરનભમનાં ૩ ગામેની ભગીરી સોલાપુર અને ધારવાડમાં કારીઓને તેઓ હતી. એ ભગીરી અથવા સરનભમ, બાણરાવે ૧૭૮૦ માં હરી ગોવીંદને, મુલકી નોકરી મળવવા ખાતર બક્ષી હતી. તે ઇંગ્લીશ મળતી ઇંગ્લેન્ડ સરકારે પણ ૧૮૨૫ માં તેણે પાછી બક્ષી-ફૂડ તેમજ તેનો બાઈ ચીતાપંત, ને પેરાવાનો દફતરદાર, તેણે પણ મળેલી હતી. તો, ખીલ એક્શીન ઉપજતી ભગીરી, તેના પુત્ર વીનાયકને બક્ષી હતી. હરીપંત ૧૯ મી મેએ ૧૮૩૭ માં મરણ પામેલે, તેમની સરકારી સરદારી-ભગીરીનો હક વંશપરંમપરાનો નહીં જણાવી, મુખ્ય સરકારે તે ઇનવી લીધી. એ-ગેરવાળખી થયું હતું, એવું બીરુના સરકારને ગુજરા ત્યારના કમીશનર ફરજન જેનસને, મુખ્ય સરકારને ખુલ્લી રીતે જણાવેલે, તેનો મુકદ્દમા માજી “કોર્ટ એપાલ દાવરેક્ટર” ખાતર આપવા-ની સખા ઉપર સોંપેલે, તેઓએ ૧૮૪૦ ની ૨૬ મી જુલાઈએ મુકવું હતું કે, “હરીપંતના કુટુંબને ભગીરી પાછી ન હોઈ જો સર-મળતાં ‘પેનશન’ મળે.” તેમ, તેની વીધવાને જનમણુથી દરસાલ રૂ. ૧૦૦ નું, તો, તેના ૩ પુત્રો, ચીતામણરાવ, ગોપાળ-કારનો પુણામાં રાવ, અને ગોવીંદરાવ, ભ્યાં મુધી સરકારી નોકરીમાં દરસાલ રૂ. ૧,૨૦૦ મેળવે, ત્યાં મુધી, દરમ્યંકને દરવર્ષે રૂ. ૨૦૦ માફ હરીપંત મળે. એ મુકદ્દમાથી અસંતોષ થઈ, વાળખી ઇનસાફ નહીં મળવા વીરી, ગોપાળરાવે પોતાના બાઈસાથ ફરીઆદ ઉઠાવી, ત્યારના ભેવા હડ ધરાવ-સરદારોના એવંટ મી. ને. વારડને ૧૮૪૪ માં અરજ કર્યે, તેણે, “એમ્પોની-માગણી વાળખી છે.” એમ મુખ્ય સરકારને નાશોએ સરદારો ગણાતા ન હતા. જણાવ્યું, પણ ફેક્ટ. સરકારે ખતાનાં મુધી, એ બાઈએમ્પોની ગોથના અને કાગેલીઅત માફક તેમને ભેરે સોંધ્યા આપવાના પણ ઇંગ્લેન્ડ અ-ગેરાવનું એક ‘સરમુલક’ ઇલાકાના કલેક્ટરો અને જડએ ઉપર પાકવું હતું. તોપણ, એ બાઈએમ્પોની બાપીકી મલ પેલે સરનભ-ભ ભોગવનારા ભગીરી ઇનવી લેવા વીરી, ૧૮૪૫-૧૬ મુધી ગળે ગળે મુખ્ય સરકારને અરજ કરવાનું માણસ રાખ્યું પણ કશું ન વળેલે, એાનું એક કીન્ટ અંતે તેઓએ હાંદના વજીરને ૧૮૪૬ માં ખુલાસાવાર અરજ કીધી, પણ તેખી ફેક્ટ. તેજો મોહોડી નાશીપાશી ભગી-વતારી-લીન્ટ” કરી નાખ આ-ખ્યું.

રાવ બહાદુર ગોપાળરાવ દેશમુખ હાંદુઓની “ચીતપાવન” આતના કોઠાલસ્ય બાણ, ૧૮૨૩ ની ૧૮ મી ફેબ્રુઆરીએ, કાશીબાઈને પેટો જનમ્યા. એમના મરણ પામેલા બે બાઈઓ માહેલા ચીતામણરાવ દમણના

ઓનરેબલ મી. ઓપાળરાવે પુરતી હીમત અને આપખખત્યારીથી બખવી, પસાર થતા દરેક કામદાને લગતી અહેર તકરારમાં બાગ લેઈ, પ્રજાની હીમાયત કરી, કાઉનસીલને લગતી પોતાની અહેર કારકીરદી અલકાવી કાઢાડી, દેશી પ્રજાની ૨ વર્ષ કીમતી સેવા બખવી, ૧૮૮૨ ની ૨૩ મી ઓગષ્ટમાં તે છોડ્યો. પછે, ૨૪ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૪ ને દીને એઓ “રતલામ” રાજ્યના ડીવાન નેમાઈ, તે માન ભર્યો હોખ્યો ૧૮૮૫ ની ૨૮ મી ફેબ્રુઆરીએ છોડ્યો. એઓએ હાલુસ્થાનના મુખ્ય શેઠરોની મુસાફરી કીધીકે. ૧૮૭૪ માં એઓ મુંબઈ મુનીવરસીડીના “ફીલો,” અને ૧૮૭૭ માં ત્યાંના “સુલ્લેહના અમલદાર” નેમ્યા, તો, ૧૮૭૭ ની અનેવારીએ દીલ્લીમાં બરાયલી શાહાનશાહી દરબારમાં, ઈંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી એક રૂપાનો ‘ચાંદ’ અને હેયાતી મુધી “ચાવ બહાદુર”નો ખેતાખ મળ્યો, તેની ‘સનદ’ યાણામાં અહેર દરબાર બરી આપતાં થટતા શબ્દોમાં એમની વક્ષદાર વર્તણુક અને સેવા વીશે તારીફ થઈ હતી. તે દરબારમાં હાજર થવા મુંબઈવા મવરનર સર પી. લોડહાઉસે થોડાક દેશી મુહસ્યો બેગા ચાવ બહાદુર ઓપાળરાવને પણ નોતર્યા હતા. એમની અહેર સખાવતોના આંકડા નીચે પરખાણે:—

	રૂ.
લામ્યાર અને હાજતમંદાને મદદ કરવાનાં ફૂડામાં	૫,૦૦૦
અહેર નીસાણા, અને “ચુલરાત પ્રાવીનશીઅલ કોસિલ”ને મદદ	૧,૫૦૦
“પ્રારથના સમાજ,” અને ખીજી અહેર સભાખ્યાને મદદ	૬૨૦૦
પ્રજામાં પોતાનાં ધરમાં ૧૮૮૦ થી “ધરમનું દવાખાનું” ખોલાવ રૂ. ૧૫૦૦ અને તે પાછળ દર- સાલ ધમ્મિસે રૂ. ૩૦૦ તો ખરચ	૨,૩૦૦
અહેર પુસ્તકખાનાંખ્યાને મદદ	૧,૦૦૦
ધરમશાળા, અને કુવા બંધાવવા આખ્યા	૧,૦૦૦

રૂ. ૧૭,૦૦૦

એમની—ખ્યાનગી સખાવતો વીશે ખાતરીથી બોલાયકે, પણ તે ચોકસ જણાતી નથી, એઓએ “લોક હીતવાદી” નામથી નીતી, અર્થશાસ્ત્ર, સીધ્ધપદાર્થવીજ્ઞાન, વેદેમી કીધા, અલંકાર, ઈલાહી બાબદો ઉપર ૧૨ મરાઠી પુસ્તકો રચ્યાં છે. એઓ અમદાવાદની “ચુલરાત વરનેકચુલર સોસાયટી” ના સેક્રેટરી, તો, ‘પ્રાર્થના સમાજ’ તેમજ ‘જેનરલ લાયબ્રેરી’ના નાયબ—સરનશીન હતા, અને મુંબઈની “આર્ય જ્ઞાનવર્ધકસભાના” એક પ્રમુખ છે, ત્યાંની ‘આર્ય પ્રાર્થના સમાજ’ ના સંબંધમાં ઘણાક બાપણો આખ્યાં, તેમજ, દખ્ખણ અને અમદાવાદમાં પણ આખ્યાંકે,—પુનરવિવાહના એઓ મજલુત હીમાયતી મદદગાર અને આગેવાન છે.

ચીખી, ૧૮૩૦ માં ઓપીકાલાઈ સાથ પરવા, તેખ્યા ૧૮૮૫ માં સ્વર્ગવાસી થઈ, ૨ પુત્રો અને ૬ પુત્રો મેલી ગયાં. વડા અણુપતરાવ હાલ સ્વર્ગવાસી થયા, તેખ્યા ભરચમાં સરકારી કામ ઉપર હતા. રામચંદ્ર, મુંબઈ મુનીવરસીડીના ખી. ચી. અને ચીલ. ચીલ. ખી., ચાવકવાડીના નવસારી માહાલનાં ‘મુખા’ છે. રઘુનાથરાવ ૨૬ વર્ષના મુંબઈ મુનીવરસીડીના ખી. ચી. અને ત્યાંની હાઈકોરટના વરજુમો કરનાર છે. જોરેધર ૨૨ વર્ષના, ખી. ચી. અને ચીમ. ડી. છે. લક્ષમણરાવ ૨૦ વર્ષના, ખી. ચી. ને મુંબઈ સરકારે સતારા તરફ પ્રેમિશનરી સીવીલ સરવંટ નેમ્યા છે.—શાવ બહાદુર ગોપાળરાવની ખ્યાનદરાનાં ‘ચાણીસ’ ગામમાં, સતારા તરફ ‘વાઈ’માં, અને અમદાવાદમાં જમીનો, તેમજ રત્નાગીરી મહિલાં ‘વાનકડ’ ગામનો, ૧૭૦૦ માં પેરાવા બાળાજીરાવ તરફની વંશપરમપરાની થયલી બક્ષેસનો બેગવેટ કરેકે. તો, ખીબં ધનાંખી ગામોમાં ચીમનો બાગ છે, તેની સામડી આવક રૂ. ૬૦૦ ની થાયકે. ઇંગ્લેન્ડ સરકાર રૂ. ૫૦૦૦ નું ચીમને વાર્ષીક ‘પેનશન’ આપેકે. ચીખી પહેલેશે સાદા, રવબાવે મીલનસાર અને નરમ, વાતચીત ચપલ અને સાર ખેમનારા, તદન મુધરેલા લીમ્યાર અને વધલુના, ઘણા જમીના અને—આખ્યા દેખલુમાં માળીતા મુહસ્ય છે. તેમની છુપી સખાવતો વીશે ઘણું બોલાયકે.

Hon'ble Mr. Justice Nanábhái Haridás, LL.B.

R. JUSTICE NÁNÁBHÁÍ traces descent from CHETRÁ GUPAT, the primitive-head of the 'Kāest' caste among the Gujārāti Hindus. His ancestor, Bābul Mehtā, was an inhabitant of Surāt, and—the first of the family employed in the service of the then ruling Nawāb, and hence a man of some significance. The third in lineal descent to him, Haridās, was in the Nawab's employ as a Customs Officer, and when—Surat passed into the hands of the British in A.D. 1800 he was retained in the same capacity by the new Government. With the *fall* of Surāt in the beginning of the 19th century, the family of Haridās, along with many other influential families, who had their day of prosperity, was ruined. He died at the patriarchal age of 84, leaving an only son the Hon'ble Mr. Justice Nánábhái, the subject of the memoir.

Mr. Nánábhái was born in Surāt on 5th September 1832, and belongs to the 'Kāest' sect of the Hindus. He knows Gujārāti, Marāthi, Persian, and English languages. He was brought up under his maternal uncle, a *Vākil* or Pleader by profession. At the age of twelve, Mr. Nánábhái lost his uncle, and with him his support in life. He joined the Government English School, newly opened at Surat in 1843, studied hard, and left it in 1850 to join the 'Elphinstone College' in Bombay, where he obtained the "Clare" and "West" scholarships. He left College to join the late "Supreme Court" as an *Interpreter* in 1852. He entered the Government Law Class in 1855, and passed the examination for Munsiffship in 1857. Two years later he passed the final examination of the Law Class. From 1859—61, the Bombay Government engaged his services in translating into Gujārāti the Indian 'Civil Law' and the 'Criminal Law' and the 'Indian Penal Code.' He passed the first Matriculation examination in 1860, and the next year obtained a *Sanād* to practise as a Pleader in the *Sudder* or the Appellate-side of the late "Supreme Court." He now left the post of an Interpreter after a service of eleven years, to practise as a lawyer. He—rapidly rose as a *Vākil*, so much so, that he had the prerogative of the *first* refusal in almost all important appeals from Gujārāt. Mr. Nánábhái went to Madras to pass his LL.B. in 1869. He was recognised as one of the—soundest lawyers on the Appellate-side of the Court, and enjoyed a reputation for legal acumen among even European members of the Bar. In 1873, the Government of Sir Phillip Wodehouse made a trial-appointment of a Native Judge at the suggestion of Sir M. Westropp the Ex-Chief-Justice of Bombay. Mr. Nánábhái was appointed an Acting Judge on the Appellate-side and was—the first fortunate Pleader called to the Bench of the High Court, and the appointment was hailed with satisfaction by the press and the public. He was called

MANABHAI NARIDAS, ESQ., LL.B., ~~ACTING~~ JUDGE OF THE HIGH COURT, BOMBAY.

several times to the Bench, to relieve judges going out on leave, and discharged his duties with *marked* ability and strictness. In 1877 he was appointed Government-Pleader in the Appellate Court, and in 1880 as Acting Government Law Professor. After having reverted from the Bar to the Bench for nearly ten years, Mr. Nánábhái was at last—fixed as one of the Judges of the Bombay “High Court,” in May 1884, with the full salary of Rs. 3,700. The appointment was warmly received by the people and the Press, and public parties were given to him in congratulation in Bombay and Surát. From early life Mr. Nánábhái has been an active student, and all his tutors and superiors, under whom he worked, entertained a high opinion of his abilities. Mr. Hore, Chief-Judge of the ‘Small Cause Court’ and Government Law Professor, wrote to say in 1859:—“I am sure that he “will become well-known in whatsoever business he will undertake or will be engaged.” The late Chief Justice Sir Michael Westropp also held him in high esteem. Mr. Nánábhái has edited three Gujaráti Periodicals, in which he warmly advocated female education and reform.

Mr. Nánábhái has 5 sons, the eldest, Mr. Jamietráam, aged 22, has passed his LL.B. examination, and Mr. Ochavarám, aged 19, is preparing for the B. A. examination, and the others are students. Mr. Nánábhái is a gentleman of a mild disposition, of retired habits, and a well-known and highly respectable citizen of Bombay.

ઓનરેબલ જસ્ટીસ શ્રેઠ નાનાભાઈ હરીદાસ,

એલ. એલ. બી.

મી. જસ્ટીસ નાનાભાઈના મુળ-વડીલા, ચીનમુખ. જે 'કાયસ્થ' બતાવે મુળ પુરૂષ થઈ ગયો, તેના વંશથી ઉતરેલા વીચારાએ. તેઓ કંઈ સદીઓ અગાઉ ઉત્તર-હિંદુસ્તાનમાં આવી વસ્યા હતા, તેમના વંશીઓ—પેહેલા-પેહેલા સુરતમાં ઈ. સ. ની ૧૭-૧૮ માં સદીમાં આવી વસી. ત્યાંનાં નવાઓના અમલદારો તરફે માનવંત હોવાથી ભોગથી ગયા. તેમની સ્ત્રીઓથી ઉતરેલા બાળજ એહેતા અને તેમના પુત્ર ઓવનભાઈ, નવાજ સરકારના કુટુંબ-આતામાં ભેળમ ભરાં હોવાથી ઉપર આવી ગયા. ઓવનભાઈની બીજી પેઢીના હરીદાસે પણ એજ હોવાથી ભોગભ્યા પછે, ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં—નવાબી સત્તા ઇંગ્લેન્ડે હાથ ભણે, હરીદાસ તે સરકારની નોકરીમાં ભેડાયા, અને ૧૮૩૭ માં સુરતનાં પડી ભાગવા સાથ, ધણેક કુટુંબોની અસાધી થઈ, તેઓમાં હરીદાસ એક હતા. તેઓ એકજ પુરા પુત્ર, તે આ હકીકતને લગતા ઓનરેબલ જસ્ટીસ મી. નાનાભાઈને મેલી, ૮૪ વર્ષની વયે સ્વર્ગવાસી થયા.

શ્રેઠ નાનાભાઈ, ૧૮૩૨ ની ૫ માં સપ્ટેમ્બરે સુરતમાં બાઈ હાહીભાઈને પેટે જનમ્યા. તેઓ ગુજરાતી હાંદીઓની 'કાયસ્થ' આતના, અને ગુજરાતી, મરાઠી, કારશી, ઇંગ્રેજ અણેછે. એમના બાપની તંમ હાથત હોવે, મામાએ એમને પાળી, કેળવ્યા હતા. મી. નાનાભાઈના એ પાલનકર્તા અને મદદગાર વધીલનો ધંધો કરતા હતા. તેઓ એમની ૧૨ વર્ષની વયે આ દુનીયા છોડી જવે, મી. નાનાભાઈને બીજે કોઈ મદદગાર ન રહેવે, તેમને નાશીપાશીનો જબરો મોહો લાગ્યો, અને નોકરી સોંપવા માંડી, તેવા વખતે એમનાં થોડાક બહુ ઇચ્છનારાઓની હાંમત મળવે, એઓએ પોતાનો અભ્યાસ આગળ ચલાવી, સુરતમાં—પેહેલાપેહેલી ૧૮૪૩ માં ઉપડેલી ઇંગ્રેજ સ્કૂલમાં, તેને બીજે વર્ષે દાખલ થઈ, તેહનતથી અભ્યાસ કરવા માંડવે, એમના બાલ્યવયે સ્વર્ગવાસી પ્રોફેસર મી. ગ્રીન વગેરે શિક્ષકોએ સારી આસા બતાવી હતી. પોતાના અભ્યાસ અને વખાણલાયક વર્તણૂકથી 'સરટીફિકેટ' મેળવી, એઓ ૧૮૫૦ માં ત્યાંથી મુંબઈની "એલફીનસ્ટન કોલેજ" માં આવી ભેડાયા, અને ત્યાંની વાર્ષિક પરીક્ષાઓમાં જીદી જીદી બાબદોમાં હુશીઆરી બતાવી, પેહેલા વર્ગના ઈનામો મેળવતા રહી, 'કલેર' અને 'વેસ્ટ' ની સ્કોલરશીપો પણ મેળવી હતી. પરીક્ષકોએ એમને વીરે ઉંચા વીચારો જણાવ્યા હતા. એ વખતે, પોતાના મરીય માબાપનું પાલન કરવા, એઓ ખાનગી કેળવણી આપતા હતા. ૧૮૫૨ માં માજી "સુપ્રીમ કોર્ટ" માં દુખાસીઆ અને તરજુમો કરવાના હોધ્યાની પરીક્ષા પસાર કરી, તે મેળવ્યો હતો. ૧૮૫૫ માં ઉપડેલા સરકારી 'લૉ કલેસ' માં એઓએ બેડાઈ ૪ વર્ષો કાયદા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી, વાર્ષિક પરીક્ષાઓમાં પેહેલા ઉતરી ઈનામો મેળવતા રહ્યા, તે વખતે, એમના કાયદાને લગતા ઉચમ જ્ઞાન વીરે, લૉ પ્રોફેસરો અને એકઝામીનરો મેસર્સ, હાવર્ડ, હોર, અને ચૅડ, ઉચું મત આપ્યું હતું. ૧૮૫૭ માં એઓએ 'મુનસફ' ની, અને ૧૮૫૮ માં લૉસ્કૂલની શેવટની પરીક્ષા પસાર કીધી હતી. ઇંગ્રેજ દીવાની, કોન્ટારી, અને હાંદીસ્થાનના કોન્ટારી કાયદાનો ગુજરાતી તરજુમો કરવાના ખાસ કામ ઉપર એમને ૧૮૫૮-૬૧ સુધી રાખ્યા હતા. ૧૮૬૦ માં એઓએ મુંબઈની સુની-વરસીદીની 'મેટ્રીક્યુલેશન' ની પરીક્ષા પસાર કીધી હતી. મી. નાનાભાઈ, "સુપ્રીમ કોર્ટ" ના તરજુમાખાતામાં એટલા તો અમલના થઈ પડ્યા હતા કે, ૧૮૬૧ માં સરકારે, એમને 'અદાલાદ કોલેજ' માં પ્રીન્સીપાલ અને લૉ પ્રોફેસરનો હોધ્યો આપવા માગતી વખતે, ચીફ-જસ્ટીસ શ્રેઠ એથ્યુ સોમે, ધણા અમલના થઈ પડેલા મી. નાનાભાઈને, તે ખાતામાંથી જીદા નહીં પાડવા જબરી હટાડેવે, તેઓ ત્યાંજ રહ્યા હતા. માજી 'સદર અદાલત' માં—વધીલનો ધંધો ચલાવવા એઓએ ૧૮૬૧ ના અક્ટોબરમાં 'સદર' મેળવી હતી. ૧૮૬૨ માં માજી 'સદર અદાલત અને સુપ્રીમ કોર્ટ' નું નામ છેકાઈ, હાલની 'હાઈકોર્ટ' નું નામ દેવાતીમાં આવ્યું, ત્યારે એ કોર્ટની એપેલેટ-સાઈડનાં તરજુમા ખાતામાં, મોહોટો પગાર આપી રાખવા માગવા છતાં, નાપાડી,

Gaurishanker Udesanker, Esq., C. S. I.,

EX-DIVÁN, BHAUNAGAR.

OTILAL, the grand-father of the Diván, lived at Gogo, and carried on petty trade with Surat and Bombay. His son, Udesanker, followed his father's business, and died as a petty trader, leaving 2 sons, of whom the subject of this memoir is the youngest.

Diván Gaurishanker was born at Gogo, on 21st August 1805, and belongs to the *Vadnagará'* sect of the Nágar community. He knew Gujarati and Sanskrit, and was *first* employed at the age of 17 as an Assistant State *Vakil* of Bhaunagar in 1822, and was thence transferred to the Revenue-Department. The then ruler of Bhaunagar, Thákor Vakhatsingji, was, for certain reasons,—deprived by the British Government of the right to exercise civil and criminal jurisdiction over 116 villages, and moreover was made himself amenable to the British law in 1815. Consequently, several suits were filed against him in the Courts of Ahmedabad and Surát. Mr. Gaurishanker—first signalised himself in the interest of the State by bringing round the suitors to amicable settlement. He was engaged in this active service from 1826 to 1830, and was thereafter appointed to the administration of the Gogo district, and also made Chief-Counsellor to the Thákor. In this capacity he rendered another *series* of valuable services to the State by settling disputes between it and the British Government, in return for which he was elected Special Agent for the State. In 1839 he was appointed Assistant-Diván, and on the retirement of Mr. Parmanandás from the office, he was made Chief-Diván or Premier in 1847. About the time the State affairs were very serious. There was a public standing debt of Rs. 10,60,000, the British exercised absolute authority over the confiscated 116 villages above alluded to, the creditors to the State continually put the law into motion, and warrants from the British Political-Agency were constantly issued for the recovery of the outstandings. From all this depression Mr. Gaurishanker during his Divánsnip, which continued from 1847 to 1870, and during three reigns, *freed* the State. He also satisfactorily settled all political and financial disputes with the British Government, *freed* the rich district of Mahwá from entailment to the head of the Arab *Sibándi* or mercenaries, and restored civil and criminal jurisdiction over the 116 villages. During the Indian Mutiny in 1856-57-58 it was Mr. Gaurishanker's loyalty and foresight which

आम गोरेशंकर ओदेशंकर, सी.एस.आई. एम. एम. ओ.एस.आई.

AZAM GOWRESHANKER ODESHANKER, C.S.I. — EX-PRIME MINISTER OF BROWNUGAR.

preserved the State in the interest of the Paramount Power. He was an —enlightened administrator, and during his Divánship gave Bhaunágar its foremost start in civilized life. He opened schools and dispensaries, built roads, bázárs, bunders, jails and wells. He inaugurated the municipal and public works departments, re-organised the police and judiciary, and improved the revenue system. During the minority of the present Prince, the British Government confirmed him as a Joint-Administrator with the British Deputy, and in 1877, when the Prince attained his majority, Mr. Gaurishánker resumed his Premiership amidst the approbation of the Bombay and the Supreme-Governments. For his valuable political services, Her Imperial Majesty the Queen-Empress was pleased to confer upon him the title of "The Order of the Companion of the Star of India." The insignia was handed to him by then Viceroy, Lord Lytton, in the Imperial Delhi Assemblage, on 1st January 1877. Diván Gaurishánker served the State for full 32 years, and retired on an annual pension of Rs. 2,000 in January 1879 at the ripe old age of 80. He had the village of 'Turkhá' presented to him in *Inám* in perpetuity by the State in 1866. Besides he has extensive corn-fields in 'Kundá' village, and his annual rental in all, amounts to about Rs. 10,000. He has opened at Bhaunágar a 'Ved-Sálá' or Vedic-School, on the 27th February 1885, at an enormous expense.

Diván Gaurishánker had several issues, of whom only 2 sons and 1 daughter survived. The eldest son, Mr. Vajeshánker, aged 45, is Assistant-Diván, and the second, Mr. Prabháshánker, is at the head of the household of the Royal family of Bhaunágar. Mr. Gaurishánker is of a mild disposition and reformed views. He has published a work in Gujáráti on Vedic philosophy, entitled '*Sávrup-anoo-Sánthón*.'

દીવાન ગવર્ડીશંકર ઉદેશંકર, સી. એસ. આઈ.,

માજી દીવાન, ભાવનગરના.

એ મના બપાવા અથવા દાદા જોતીલાલ, “પોલા” માં વસી, સુરત અને કુંભાજી સાથે વેપાર ચલાવતા હતા, અને તે ખાતર ધરતું વાહાણ અથવા ખતિયા બંધાવ્યો હતો. તેમના પુત્ર ઉમાશંકર નાંધલા વેપારી બન્યા, તેમની નાંધું સંબંધી હાથત ઠીક ન હતી. તેઓ ૨ પુત્રો મેલી મરણ પામ્યા તેઓ માહેલા નાંધલા, તે આ હકીકતને લગતા દીવાન ગવર્ડીશંકર, સી. એસ. આઈ. છે.

દીવાન ગવર્ડીશંકરને, “પોલા” માં બાઈ એનએ ૧૮૦૫ ની ૨૧ મી ઓગસ્ટે જન્મ આપ્યો. તેઓ હોંદુખતની ‘વડનગરા નાગર’ ન્યાતના, અને ગુજરાતી તેમજ સંસ્કૃત ભાષા જાણે છે. એમના એકજ બાઈ હતા. ૧૮૨૨ માં ૧૭ વર્ષની ઉંમરે, ગવર્ડીશંકર—એહલ્લા બાવનગર દરબારના ‘નાયબ-વકીલ’ તરીકે, રાજકોટની ઇંગ્રેજ-એનનસી ને ગુરતની સ્થપાઈ હતી, ત્યાં કાને લાગ્યા હતા. તેને બીજે વર્ષે એ રાજ્યના ‘કુડલા’ મહાલના નાયબ-એહેસુલખાધીકારી બની, ચાલાકીથી ૪ વર્ષ ઓધ્યો બજાવી, ત્યારના ઠાકોર વીજય-સિંહજી સુ સાં મત મેળવી, ૧૮૨૬ માં ચક્રે દરબને વધી, અતી વીસ્વાસુ ક્ષત્ર ઉપર આવ્યા, તે, એ હવું કે, એ ઠાકોરના બાપ વખતસિંહજી, અને ઇંગ્રેજ સરકાર વચ્ચે ૧૮૧૫ માં ગેરસમજૂતી થયે, સરકારે, તે ઠાકોરનાં, પેશવાઈ ખંડણી આપનારાં ૧૧૬ ગામો ઉપરની તેમણી દીવાની અને કોન્ટ્રારી ક્ષત્રા ઇંગ્રેજ સરકારે છી-નવી લેઈ, સામખી વળી તેમના ઉપર ઇંગ્રેજ દીવાની, તેમજ કોન્ટ્રારી, સત્રા લાગુ પાડી હતી. ને તકનો ગેરવાનખી લાભ લેઈ, એ ઠાકોરને સતાવનારાઓએ તેમની ઉપર સુરત અને અમદાવાદની ઇંગ્રેજ દીવાની અદાલતમાં કક્ષી એક ફરીઆદીઓ માંડી હતી. તે સમયનો નિવેડો લાવવાનું એ કામ હતું. ને ખાતર ૪ વર્ષો ગેહનત લેઈ, ૧૮૩૦ માં ખાતરીપૂર્વક રીતે એઓએ બજાવ્યું. પછે, ગવર્ડીશંકરે કોષા પ્રગણાના ‘વહીવટ દાર’ નો હોધ્યો મળ્યો, તેજ વખતે તેઓ વળી ઠાકોરના એક કક્ષા વિસ્વાસુ સલાહકાર, અને એ રાજ્ય અને ઇંગ્રેજ સરકાર વચ્ચે ઉઠલા કક્ષાક વાંધાઓનો નિવેડો લાવવા દરબારી ‘એન-ટ’ તરીકે નેમાયા હતા. ૧૮૩૮ માં એઓએ ‘નાયબ-દીવાન’ના ઓધ્યા ઉપર આવી, અતી ચંચલઈ અને ગેહનતથી વધતા જઈ, ૧૮૪૭ માં—ગુચ્ચ-દીવાનના માન અને એખમ બધાં હોધ્યા ઉપર આવ્યા, કે ને, હાલના ગુચ્ચ-દીવાનના બપાવા પરમાનંદદાસે રાજનાં આપી છોડ્યો હતો. તે વખતે ભાવનગરની નાંધાં સંબંધી તેમજ બીજી હાલત ઠીક ન હતી, તીજેરી રૂ. ૧૦,૬૦,૦૦૦ ના કરજના બોજથી કચડાતી જતી હતી. રાજ્યનાં ૧૧૬ ગામો ઉપર હુકમત કરનારા ઇંગ્રેજ હોધ્યેદારોનો બારી દોર હતો, તો, ઇંગ્રેજ-એનનસી તરફથી જેલું બરા-વાના તકાદા થઈ, વારેકડીએ ‘જપતી’ બથવા મોહસલના અપાઠા આવતા હતા, ને સમયું રકતે રકતે, સારી સમજ, બારે ગેહનત, અને ધીરજથી એ દીવાને ટાળ્યું હતું. મીંડ ગવર્ડીશંકરે ૧૮૪૭-૭૦ સુધી હોધ્યો બોગવતાં, બાવનગરનાં તખ્ત ઉપર ૩ ઠાકોર સાહેબો આવી ગયા, તેઓ સમયાઓનો એઓએ, એકસરખો—ખ્યાર અને વિસ્વાસ મેળવ્યો હતો. રાજ્યને, સાંહુકારો વગેરેના કરજમાંથી ધીરે ધીરે મોકલું કીધું. કક્ષમ જગતની વસુલાતના હક વીશે ઇંગ્રેજ સરકાર સાથે ઉઠલો મોહોટો વાંધા અને બીજી ઉઠેલી તકરારો ધીરજ અને ડાહ્યાપણથી પતાવી નાખી, અને રાજ્ય તરફથી એક આરખ જમાદારે આપેલી “બાહેધરી” અથવા અખીનગીરી વીશેના તેના દાવા બદલે, તેના બે વારેશોને હસ્તક ૧૮૩૬ થી મોહોટી આવકવાળું

• Գեղի խմորի մեջ

1

THE LATE

RAO BAHÁDUR GOKALJI ZÁLA,

DIVAN OF JUNÁGAD.

RAO BAHADUR GOKALJI'S primitive ancestor, Morárji Zálá, lived in Junágad. The younger of his two sons, Rudarji Zálá, was employed in the household of the Nawáb of Junágad. His son, Amarji, held the same office, and even advanced money to the Nawáb. He was also an *Ijárdár* or fief-holder, and had farmed 4 villages of the State on a long lease of 25 years. His personal services to the Nawáb were rewarded by the free grant in *Inám* of the village of Gágechá, a portion of which is still enjoyed by his descendants. Second in lineal descent from him was Sampatrám Zálá, who died in 1872, leaving behind him an only son Mr. Gokalji, the subject of this memoir.

Ráo Bahádur Gokalji was born on 13th July 1824, and belonged to the '*Vadnágrá*' sect, of the Nágara Bráhmíns among the Hindus. He knew Sanskrit, Persian, and Gujárátí. At the age of sixteen he was engaged as a candidate in the Court of Junágad, and in 1848 appointed Assistant Record-keeper. In 1851 he was employed on the personal staff of the Nawáb, and thence entrusted with the post of *Daftédár*, or the responsible head of the records, which had fallen into arrears for 16 years. He cleared up the same in no time. In 1861 he was appointed the Chief-Diván, with the title of '*Izat-ásár*,' or 'the Right Honourable,' and three years later he had the title of '*Khasusiá-dastga*' conferred upon him for life. When he assumed the Divánship, the State was in utter anarchy from which he—redeemed it with political tact, and thus rendered important services to the State. Mr. Gokalji was a straightforward and an independent gentleman. He was one of the Assessors of the 'Committee of Inquiry' in a criminal case presided over by the Political Agent, Colonel Anderson, when the President alone convicted the accused, but on appeal of Mr. Gokalji, the Bombay Government *reversed* the judgment, and the accused was discharged. In 1870 differences between the Princes and *grássiás* or appanagists of Káthiawár raged rampant, when the Political-Agent interfered to assert his authority. The Nawáb's Court with one voice opposed his authority, and Gokalji acted as the spokesman, and Colonel Anderson was ordered, by the Bombay Government, to refrain. Shortly after this Gokalji was pressed to resign the service, but his salary was continued by the late Nawáb. He also rendered valuable services to the advancement of the State, and in establishing the

 રાજા રાવ બાહાદુર ગોલજી રાણા.

 રાજા રાણા રાણા રાણા.

THE LATE RAO BAHADOOR GOOLJEE RALLA — DEWAN OF JOONAGHOD.

right of the present Nawáb Báhádur Khánji to the throne, which was being disputed by a rival claimant of the family of Ráthanpur. For these valuable services he was—rewarded with the grant in perpetuity of the village of 'Gádalá.' The British Government conferred upon him the title of "**Rao Bahadur**" in the Imperial Delhi *Durbar* held on 1st January 1877. He was a life-member of the "East India Association" and member of the 'Royal Asiatic,' 'Budhi Vardhak' and 'Dnyan Prasárak' Societies. He has built a public Inn for travellers in Junágad, beside spending Rs. 3,000 in—miscellaneous charities. He died on 28th November 1878. To commemorate his name among his compatriots the sum of Rs. 10,395 has been raised by public subscription, but the form of the memorial has not as yet been decided upon.

Mr. Gokalji has left no male issue. He was reputed as one of the few shrewd Diváns or Premiers in the province of Káthiawár, and was well-known for his straightforwardness and simple and obliging manners.

[illegible][illegible]

THE LATE

SAMALDÁS PARMANANDÁS, Esq.,

DIVAN OF BHAVNAGAR.

MR. SAMALDÁS'S grand-father, Ránochordás, lived at Gogo, near Bhavnágar, and was in the employ of a military officer of the Barodá State, who had received warm commendations from his immediate superior as well as the Gáikvád. Ránochordás died in A. D. 1796, leaving an only son, Parmanandás, 4 years old, who, on attaining his majority, began life as a merchant, and in his visits to the late Thakor Vajeshingji of Bhavnágar on matters connected with trade, made such an intelligent impression, that the Thakor was induced to engage him as an Assistant-Diván in 1817. By sheer force of ability he rose in 1826 to the post of Chief-Minister. During his administration he suppressed the outlawry of the Káthis of Kudla as well as of the Khasiás of Muhvá, and encouraged the cultivation of waste lands. After a tenure of 18 years he resigned the Premiership in consequence of failing health, and was succeeded by his Deputy, Mr. Gaurishankar. Parmanandás died leaving 4 sons, of whom Samaldás, the late Diván, the subject of this memoir, was the youngest.

Mr. Samaldás was born at Gogo, on 18th June 1828, and belonged to the *Vadnágrá* section of the Nágár Bráhmíns. The eldest of his three brothers, Mr. Bapubháí, was in his time the Diván of Bhavnágar. Mr. Samaldás knew Sanskrit, Persian, Brij, and Gujarati. He entered the service of the State at the age of eighteen, and served in the subordinate grades of the political and judicial departments, after which he was raised to the post of Chief-Justice of Bhavnágar as well as Assistant-Diván in 1864. It was he—who enacted the Civil and Criminal Codes of the State. He laboured jointly with Azam Gaurishankar, the Ex-Premier, in obtaining for Bhavnágar the right of civil and criminal jurisdiction over the 116 villages of which the British Government had deprived the Bhavnágar State 50 years ago. During the minority of the present Thakor Saheb Takhátsingji, the State was administered by the Political-Agent, when Mr. Samaldás was nominated Assistant Administrator in the revenue department and Joint-Administrator in the judicial department. This was from 1870—77, when the Prince assumed the reins of Government. He encouraged the opening of a Spinning and Weaving manufactory, afforded facilities for the increase of commerce in Bhavnágar, and introduced *Khatabándy*

स्वर्गवासी
 श्री साधुसिद्धास प्रभुनिदेशास श्रीवज्रवरा श्रीपाल साहू.

THE LATE

HAJAM SAMULDASS PERMANANDASS — PRIME MINISTER OF BHOWNUGAR.

or cash-system in the payment of the revenue instead of *Bhāgvatāī* or grain share of the State in the land. In January 1879, on the retirement of Azam Gaurishankar, C. S. I., Mr. Samaldās was appointed Chief-Divān or Prime-Minister. It was under his auspices that "the Bhavnāgar-Gondal State Railway" was opened, which has given a great impulse to the trade of the State. His useful services to the State have been—rewarded with the grant in *Indm* of the village of 'Jālālpur,' in perpetuity, affording the annual revenue of Rs. 16,000. He owned landed property in Bhavnāgar as well as Bombay of the value of Rs. 1,50,000, and has contributed towards the spread of art and education Rs. 2,500. Mr. Samaldās died suddenly on 27th of August 1884 at the age of 57. His death was a heavy loss to the public of Bhavnāgar, and to the King; and the Gujāratī Press in general expressed their condolence for the sad occurrence. To perpetuate his memory the Thakor Saheb of Bhavnāgar has built and opened after his name the "Samaldās College of Arts" in the city of Bhavnāgar, in January 1885.

The late Mr. Samaldās has left a daughter and 2 sons. The eldest, Mr. Vithaldas, who had been acting during his father's administration as his *Nāīb* or Assistant, succeeded him in the Premiership. The other, Mr. Lālubbhāī, who is a fair scholar, also holds high office in the State. Mr. Samaldās was a shrewd politician, of simple and obliging manners, inquisitive and searching in conversation, and of thoroughly reformed and liberal views and ideas.

Diván Bahadur Manibhai Jasbhai,

EX-DIVÁN OF CUTCH.

THIS gentleman was born at Nadiád in Gujáráť in A. D. 1844, and belongs to the 'Vadnagrá' sect of Nágar Bráhmíns. He is versed in English and Gujáráťi. When eighteen years old, he was employed as an Assistant Teacher in the Ahmadábád High-School, and in 1863 he joined the Ahmadábád *Adalat* or Court; two years later he became Head Clerk in the District Court, and in 1868 passed his Moonsiff's examination. In 1870 he was, with the approval of the British Government, appointed by the late Nawáb of Junagád to a seat on his Council and made Chief-Justice of the State. The latter office he resigned after a tenure of one year, but during the time he introduced judicial reforms and improved the police laws, for which, on retirement, he received warm approbation from the Nawáb, and an 'address' from the public. In June 1872 he was appointed Native-Assistant or Assistant Political-Agent of Palanpur State, and proved very useful to his superiors in settling an intricate boundary dispute of long standing between Dántá and the Pálanpur States. In September 1873 he was nominated Native-Assistant to the British Resident at Barodá under Colonel Phayre. During the critical time of unpleasantness between the Resident and Malhar Rao Gaekwar in 1874—75 Mr. Manibháí discharged his duties with strict honesty and faithfulness to his superior, Colonel Phayre, and afterward to Sir Louis Pelly, Knt., as Resident and Special Commissioner for the Government of India, and the latter recommended Mr. Manibháí to the Viceroy :—"I think that for his past services, during the late crisis at Barodá, the official title of '**Rao Bahadur**' should be conferred on him as a personal distinction by *Sanad*, accompanied with a '*Khilát*.'" And accordingly the title was conferred in a public *Durbár* on 25th September 1875 and a *Khilát* of Rs. 1,000 consisting of a gold watch and a 'medal' bestowed on him. In May 1876 he was nominated Diván of Cutch, with the British approval, pursuant to the desire expressed by the late Ráo Sri Prágmulji. Here he settled several intricate questions of policy, matured a scheme for financial improvements, opened the new 'High Court,' 5 libraries and a School of Arts, encouraged education by the addition of 68 boys' schools, and by opening schools for girls, brought about the friendly relations between the King and his *Bháyáts* or Cadets of the Royal Family, abolished the system of *Bhágvátai* or farming revenues by the substitution of *Khatabándy* or direct State collections, and organized Water Police to afford protection on the sea. The then Political-Agent in his report to the Bombay Government remarked :—"Mr. Manibháí's untiring energy has enabled me

રાજામહારાજા મણિભાઈ જશભાઈ જશભાઈ ૧૧૧૭.

RAO BAHADUR MANIBHAI JASHAI, THE LATE DEWAN OF Cutch.

to see a great deal in a few days, while his clever judgment has enabled me to shift blots in the administration and suggest remedies for them." The Bombay Government in their Administration Report of 1876—77 remarked :—" The measures which he has commenced and contemplated appear to be judicious." The State during the minority of the Prince was administered by the ' Council of Regency ' under the presidentship of the Political-Agent, Major Reeves. In 1880, on the demise of a *Bháyát* member, the president nominated another *Bháyát*, who was supposed to be in opposition to the interest of the ruling family, and hence the nomination was objected to by all the members of the Council and the Diván. The difference was so *serious* as to lead the Bombay Government to abolish the Council, to remove Mr. Manibháí from Premiership, and to appoint the Political-Agent sole Administrator, assisted by a newly-organized " Council of Administration " and a new Diván. The decision was opposed by the people of Cutch, and clamoured against by the Native Press. Mr. Manibháí then reverted to the Barodá State, when the then Minister, Sir T. Madevá Ráo, entrusted him with the management of the revenue and settlement departments. In September 1883 the Bombay Government of Sir James Fergusson, at the request of H. H. the present young Ráo, re-appointed him as Diván of Cutch and the first member of the ' Council of Administration,' which closed with the Ráo attaining his majority and assuming the reins of Government. The British Government, approving his services, conferred on Ráo Báhádur Manibháí the title of "*Divan Bahádur*" on 15th November 1884. Mr. Manibháí has translated and published in Gujáráti, ' The Select Tales from Shakespeare,' ' Mahomedan Civil Law,' and ' The Bombay High-Court Report, Part I.' He took a prominent part in opening the boys' and girls' schools, and a public library in Petlad.

Mr. Manibháí has 3 daughters and 2 sons. The eldest Motibháí, aged 18, is a candidate for the first B.A. examination of the Bombay University; the second, Hurribháí, 9 years old, is a student. Mr. Manibháí enjoys at present the honourable post of the Diván of Cutch. Though of weak built, he is a very hard-working gentleman, who knows *no* pleasure except in work. He is very obliging, and possesses a mild temper, an affable disposition, and simple but engaging manners.

દીવાન બહાદુર મણીભાઈ નરભાઈ,

માજી દીવાન, કચ્છના.

મી. મણીભાઈના વડિયા 'ચેરાવાઈ' અમલમાં તે રાજ્યકાર્યભારમાં ૧૭૫૫ હતા. અમિના પીતા નરભાઈ ઇંગ્લેન્ડ નોકરીમાં બરેડા, જુહા, ખેડા, નડીઆદ, વીગેરે શહેરોમાં ફેરવદારના હોદ્દાએ બળવી, ઈ. સ. ૧૮૮૧ માં ૨ એડા મેથી સ્વર્ગવાસી થયા, તેઓ મહિલા વડા તે આ હકીતને લગતા મી. મણીભાઈ છે.

દીવાન મણીભાઈને, બાઈ ગંગાજી બેને, ગુજરાત મહિલાં નડીઆદમાં ૧૮૪૪ ના મે માં જન્મ આપ્યો, તેઓ હાંદુ અતની 'વડનગરા નાગર' ન્યાતના, અને ઇંગ્લેન્ડ, ગુજરાતી, બાપા બાણે. એમનો એક બાઈ આણેકબાઈ છે. એઓએ અમદાવાદની ઇંગ્લેન્ડ સ્કુલમાં અભ્યાસ કરીયો, અને ત્યાંજ ૧૮૬૨ માં મદદનીસ-ખાસ્તરની જગ્યા મેળવીયા પછે, એજ સાલમાં અમદાવાદનાં કલેક્ટરખાતામાં ચઢતી જગ્યા ઉપર નેખાયા, અને ત્યાંની 'પ્રોવીનસીયલ કોલેજ'માં ન્યાય-શાસ્ત્ર સંબંધી અભ્યાસ પણ કરીયો હતો. ૧૮૬૮ માં, એઓએ જુબઈમાં 'ગુનસક'ની પરીક્ષા પસાર કરીયી. અને ૧૮૭૦ ના અનેવારીમાં, ઇંગ્લેન્ડ સરકારની રજાથી, દુક વખત જીનાગઢના નવાબના એક 'સલ્લાહકાર,' ત્યાંની કોઠેના 'વડા-ન્યાયાધીશ કરીયા,' અને તેમની 'કાઉન્સીલ'ના ન્યાયાધીકારી-સભાસદ તરીકે નેખાઈ, ધણાક સુધારા કરીયા, ફોજદારી કાયદા સુધારી રચ્યા પછે, ૧૮૭૨ ના અનેવારીમાં ત્યાંની રૈયત તરફથી એક માન-પત્ર અને—નવાબ તરફથી શાખાસી મેળવી, હોધ્યા છોડી, પોતાના આગલા હુડ-કલાર્કના હોધ્યા ઉપર આવી પાછા બેડાયા. ૧૮૭૧ ના માચેમાં 'પાલનપુર'ના પોલીસીકલ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટના નેટીવ-આસીસ્ટન્ટ અથવા નાયબ-પોલીસીકલ એજન્ટના વિસ્વાસુ હોધ્યા ઉપર નેખાઈ, એઓએ, પોતાના વડાઓને ધણા ઉપયોગી થઈ પડી, તેઓનું સાદું મત અને માન મેળવી, પાલનપુર અને હાંતના રાજ્યો વચ્ચે હજી સંબંધી ઉઠેલી ગુચવાડા બરી તકરારનો નક્કી નીવેડો સફાઈથી લાવ્યા હતા. વળી પાલનપુરની ખેતી અને વેપારને ખીલવી ચઢતી કળા ઉપર મેળવા, અને ત્યાં કેળવણીનો પાયો નાખી તેનો પ્રસારો કરી, નવી નીસાળો અને બહેર-નુસ્તકઆનું ઉપાડવાની મેદુનત લેવાથી એઓ ત્યાં લોકપ્રિય બન્યા હતા. ૧૮૭૩ ના સપ્ટેમ્બરમાં, એઓ, બરોડાના નેટીવ-એસીસ્ટન્ટ-રેસીડન્ટના, વધુ વિસ્વાસુ હોધ્યા ઉપર નેખ્યા પછે, ૧૮૭૪ માં ત્યાંના આયકવાડ મહારાજા અને ઇંગ્લેન્ડ રેસીડન્ટ કરનલ ફ્રેચર વચ્ચે—રાજ્યદારી કસાકસી ચાલવે, તેઓ વચ્ચે ગુસ્સાના છુસ્સા જાબરી નીકળ્યા, અને તેનું સેવઠ રેસીડન્ટને ઝેર આપવાની વાત વચ્ચે નીકળી આવે, મહારાજાને મદાસ દેશ-નીકાલ કાઢાડ્યો, તો, ફ્રેચરને બરોડા છોડી સધાવી આવવા હોકમ થયો. તેવા કઠાકટી અને બારે રશ ઉપર ચઢેલા ગુચવાડાના વખતે મી. મણીભાઈએ—સામેત ઈમાનદારીથી હોધ્યો બળવી, વધી પંડલાં કામની જગની ધમાલ વગર થાક કે કંટાળે લેસડી કહાડી હતી. એ વખત મહારાજાની લાગવગની અલ અને મન પગલાવનારી મોહોટી લાલચોના કાંદામાં ફસવાનો હતો, તે સંજયું, ઈમાનદાર, મી. મણીભાઈએ સલામતીથી વઘાવી જઈ, તે વીશેનો મજબૂત છાપ ઇંગ્લેન્ડ સરકારના મન ઉપર સામેત બેસાડી, જીબ શાખાસી મેળવી હતી. હાંદિસ્તાનની વડી સરકારે, કરનલ ફ્રેચરને ખસેડી, પોતાની તરફથી ત્યાં, સર લ્યુઈસ પેલી નાઈટને, એજન્ટ અને સ્પેસીયલ-કમીશનર ડેવની મોકલ્યો હતો. તેના દુક વખતના

ખખલામાં પણ, ગેરેન્ટુ મી. મણીભાઈએ સામાસી ગેળવી, કે જેની બલામણથી, એમને જ નહીં તુલક
 “રાવ બહાદુર” નો ખેતાબ, ૨ છ ગુલાઈ ૧૮૭૫ માં ગળવા ઉપરાંત, રૂ. ૧,૦૦૦ ની ‘ખીલાત’ ની ખસેસમાં
 સોનાનું એક ‘મણીઆળ’ અને ‘ચાંદ’ જેટ મળ્યો હતો. અને ત્યારના વાર્ષિકરોએ જોડે નોંધ
 છુકે, એમની સામેત ઇમાનદારી વખાણી હતી. હવે, મી. મણીભાઈએ વધુ દરખાસ ઉંચી પંગતીએ
 ચઢી ૧૮૭૬ માં રૂ. ૧,૨૦૦ ને દરમયે કચ્છના “દીવાન” બન્યા, કે જે ખાતર, ત્યાંના સ્વર્ગવાસી
 થયલા મહારાવ સર મખમલજી, ઇંગ્લેન્ડ સરકારની મંજુરીઅત લેઈ, પોતાના વર્ષીએતનામામાં દરખાવી ગયા
 હતા. એ વખતે ગાદી-વારસ હાલના રાવ નાની વયના હોંવે, ત્યાંનો રાજ્યવહીવટ ‘રીન્નસીની-કાંઉ-
 ન્સીલ’ મારફતે ચાલ્યો, તેનો પ્રશુખ ત્યાંનો પોલીટીકલ-એન્ટ હતો. જેહેલ્લા પ્રશુખના વખતમાં રીન્ન-
 ન્સીનું કામ સાફ ચાલ્યું, અને એ દીવાને બારે જેહેનત લેઈ, સરસ ચંચલાઈ વાપરી, રાજ્ય અને રૈયતને
 એકસરખો કાયદો કીધો, રાણીનો વિશ્વાસ ગેળવ્યો, લાંબા વખતના ઉભેલા ગુચવાડા બર્થો સવોલોનો
 સંતોષકારક નીવેડો લાવ્યા, જેહેલ્લખખાતાને નવી રીતે રચી સુધાર્યું, પોલીસને ગાળી કઢાડી, જંગલ
 અને કોન્ટ્રારી ખાતાં સુધાર્યાં, દરીઆઈ પોલીસ ઉભી કીધી, ટુકમાં રાજ્યને લગતાં દરેક ખાતાંમાં
 થતો ફેરફાર કરી, સંધીન પાયા ઉપર ચેલ્યાં. અને નવી હાઈ-કોર્ટ ૧૮૭૬ માં ઉઘાડી, નીશાણો વધારી,
 કન્યાશાળાઓ ખોલી, કેલવર્ણને ખીલવી, દરખાસ અને બાધાતો* વચ્ચેના સંબંધનો ગાંઠ ગુપ્ત મજલુત
 અને મીનાચારી બર્થો કીધો, બૃશ્મલિષ્ઠા સંબંધી શોધ, અને ખનીજપદાર્થોની તપાસ કરાવી,
 સરસ કારીગરોને ઉચ્છેન આપ્યું, પુરાતન તવારીખ ઉપર અજવાણું પડનારી શોધને ઉઘત આપી, અને
 ખેતીને ખીલવવા પુરતું ઉચ્છેન આપ્યું હતું. એ ચંચલ દીવાન વીસે ત્યાંના પોલીટીકલ-એન્ટે ગુંબઈ
 સરકારને જણાવ્યું હતું કે—“મી. મણીભાઈની ઉલટબરી જેહેનતથી, હું થોડાજ દીવસોમાં મણું બેવા અને
 “અલવા શક્તીમાન થયોહું, રાજ્ય-વહીવટને લગતી ખાંચીઓ વીસેની તેમની તુરત ધ્યાનમાં ઉતરી સખજ
 “પડે તેવી સુચનાઓએ, તેના તુરત ઉપાયો લેવા મને સમર્થ કીધો હતો.” એ કીધેલા સુધારા ખાતર ત્યારની
 ગુંબઈ સરકારે, તેમજ ગવર્નર-જેનરલે, અને હાઈના-વજરે એમને મણી સામાસી આપી હતી. કચ્છી રૈય-
 તનો એઓએ પુરો ધ્યાર ગેળવ્યો હતો. ૧૮૭૮ ના નવેમ્બરમાં એ દીવાન ગુંબઈમાં આવ્યા ત્યારે, ત્યાં વસતી
 કચ્છી રૈયતે એક અહર મીજલસ બરી એમને જોસ બર્થો આવકાર કીધો હતો. કચ્છના ધઈ ગયલા
 પોલીટીકલ-એન્ટો, એમની રાજ્ય-વહીવટ ચલાવવાની ઉમદા શક્તી, અથાક જેહેનત, સરસ ચંચલાઈ, કામની
 હોશીઆરી, અને ઉલટબરી આતુરતા વીસે—ઉમદા વીચારો જણાવી ગયાછે, એજ એ દીવાનની જેહેનત
 અને ઉલટથી કચ્છમાં સંધીન સુધારો ફેલાઈ આખાદી બાહાર આપવા લાગી કે, ૧૮૮૦ માં ત્યાં નેમાયલા
 પોલીટીકલ-એન્ટ જેનર રીવસે ‘રીન્નસીની-કાઉનસીલ’ ના એક બાધાત સજાસદના મરણથી, તેની
 જગ્યાએ સ્વર્ગવાસી રાવના કુટુંબ સાથે જુની દુદમની ધરાવનાર એક ખીજ બાધાતની નેમણુક કીધી, તે વીસે
 કાઉનસીલના સધળા સજાસદો સાથે એ દીવાને પણ નાર્પસદગી જણાવ્યા છતાં, પોલીટીકલ-એન્ટે તે ઉપર ધ્યાન
 ન આપેવે, તે ફરીઆદ, તેઓએ ગુંબઈની ત્યારની સર જેમ્સ ફરજુસનની સરકાર ઉપર મોકલી. તેણે, પોલી-
 ટીકલ એન્ટ અને રીન્નસીના કાઉનસીલરો વચ્ચે એ થયલા અનખનાવનો અંત લાવવા, ‘કાઉનસીલ’ બંધન
 બાંજ નાખી, દીવાન મણીભાઈને હોધ્યો છોડી આગલા ખરોડાના હોધ્યા ઉપર બેઠાઈ જવા દરખાવી,
 કચ્છનો રાજ્યકારોબાર, એ પોલીટીકલ-એન્ટના હાથ હેઠળ એક નવો દીવાન અને નવી ‘કાઉનસીલ’ ઓ
 વ એડમીનીસ્ટ્રેશન’, નેમી, તેણે સોંપ્યો હતો. એથી સધળા દેશી છાપાએ તેમજ કચ્છની આખી પ્રજાએ
 —એક આવાજે ફરીઆદનો અહર પોકાર ઉઠાવ્યો, અને જુનના લોકોએ હડતાળ પાડી હતી, પણ કોકટ.
 મી. મણીભાઈ ખરોડાના પોલીટીકલ-એન્ટના નાથખ અથવા નેટીવ-એસીસ્ટન્ટના હોધ્યા ઉપર આવી
 પાછા બેઠાયા કે પછે તુરતજ, ખરોડાના નેમાયલા પુરખખત્યાર દીવાન સર ડી. મખવરાવે, એમને મણી

*ભૂલો—ધામદા.

લેઈ, જેહેસુલ વીઝેરે મોહોટા ખાતાંઓમાં હોધ્યા આપ્યા હતા. મી. મણીભાઈએ, ૧૮૮૩ ના સપ્ટેમ્બરમાં કચ્છ “સુખ-દીવાન” પાછા નેમાઈ, ત્યાંની રાજ્યવહીવટ ચલાવનારી ‘કાઉનસીલ ઓફ એડમીનીસ્ટ્રેશન’ ના ૧ લા સભાસદ બન્યા હતા. કે જે ‘કાઉનસીલ’ નો અંત આવ્યો, કે જ્યારે, તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટ ૧૮૮૪ દીનેથી, જીજ્ઞાસા હાલના મહારાજે જમ્મરમાં આવી રાજ્યનો પુરખખતાર પોતે સ્વાધીન લીધો. એ જીવાન રાજે પણ મી. મણીભાઈને દીવાનના હોધ્યાઉપર કાયમ રાખ્યા હતા. જે હોલો એઓએ લગભગ ૭ વર્ષો બોગવી ૧૮૮૫ ની ડીસેમ્બરે, અહર દરબારમાં રાવ તરફની વખાણ ભરી શાખાસી લે, અને એ જોલો છોડવા તેમની દલગીરી સાંભળી છોડયો હતો. જીજ્ઞાસા મી. મણીભાઈની યાદગારી કાયમ રાખવા અહર ઉપરાણાંથી રૂ. ૧૫,૦૦૦ ભરાયાછે. હાલ એઓ ખરોદામાં સેટલમેંટ-આફીસરના હોલો ઉપર છે, કે જ્યાંની એમને ઢૂક વખતમાં દીવાનગીરી ખળવાનો સંભવ છે. એમનાં નામથી ૩ “કચ્છ દીવાન બહાદુર મણીભાઈ સ્કાલરશીપો” સ્થપાઈછે. તે જીજ્ઞાસા ‘આલફ્રેડ હાઈ-સ્કુલ’ નો જે લિઘાર્થી ઝુંબઈ ઝુનીવરસીટીની મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં વધુ મારક મેળવવે તેને રૂ. ૧૦૦ તું વાર્ષિક ઈનામ આપવા રૂ. ૨૫૦૦ આપ્યાછે, તો જીજ્ઞાસા “મહારાણી નાણીયા સંસ્કૃત પાઠશાલા” માં માસીક ઈનામ આપવા રૂ. ૮૦૦, અને ત્યાંની “જીજ્ઞાસા પાઠશાલા” માં ઈનામ આપવા રૂ. ૫૦૦ આપ્યાછે. કચ્છનો રાજ્યવહીવટ ખીલવી કાઢાડવામાં મી. મણીભાઈ ક્રેતેહમંદ ઉતરવે, જીજ્ઞાસા સરકારે એમને ૧૮૮૪ ની ૧૫ મી નવેમ્બરે ‘દીવાન બહાદુર’ ના માનવંત ખેતાબ સાથ સોનાના એક ‘ચાંદ’ થી નવાજ્યાછે.

મી. મણીભાઈએ, ૩ ડિસેમ્બર પુસ્તકોનું જાણાંતર કરવાનું, તેઓ “રોકસપીઅર કયાસમાન”, “ઝુંબઈની હાઈકોરટના રિપોર્ટનું જેહેલુ પુસ્તક,” અને “ઝુસલમાની દીવાની કાયદા” હતા. એઓ, પોતાના શીક્ષકો અને જાણીતા મોહોટા સરકારી અમલદારો તરફની સરસ સરડીશીક્ષકિ મોહોટા જાણે ધરવિછે. મી. મણીભાઈને ૩ પુત્રો અને ૨ પુત્રી છે. વેડા પુત્ર ૧૮ વર્ષેના મી. જાતીભાઈ જેહેલો બી. એ. ની પરીક્ષા ખાતર તૈયાર થાયછે, તો, નાપણ ૧૩ વર્ષેના હીરાલાલ એક વિદ્યાર્થી છે—મી. મણીભાઈ રોક સ્વભાવના, જુશામતને ધીકારનારા, રેખાવ અને વાતચતિ સાદા, હસતાં મોહોટાના બાંધે નખળા પલ્લુ મહેનત લેવે જમ્મર, એક જાણીતા, માનીતા, આપમેહેનતે વધેલા, પક્ષા અનુભવી, અને બીજાઓની જુરી સમજવતયો બુલધાવ નહીં ખાનારા, એક ખાહોશ ગૃહસ્થ છે.

શ્રી લક્ષ્મીદાસ ખીમજી. એ. જી.

LAKMIDASS KHIMJEE, Esq., J.P.

Lakhmidās Khimji, Esq., J. P.

LARSOTAM ODHUVJI, the great-grandfather of Mr. Lakhmidās, was a native of Hālar, in the province of Kathiawar. His grand-son, Govindji, a linen-draper, settled in Bombay, and was very successful in business. He left two sons, of whom Mr. Khimji, born in Cutch, was the younger, who—first came down to Bombay in A.D. 1783. He pursued his father's prosperous business in which he amassed a vast fortune, a respectable name in the commercial circle, and was recognized as the *head* of his Bhātiā community. He died, leaving 5 sons, of whom Mr. Lakhmidās, the subject of the memoir, is the third.

Mr. Lakhmidās is by caste a Hindoo of the '*Hallāi*' Bhātiā community and was born in Bombay in A.D. 1830. By following on the lines of his father he steadily advanced and became very wealthy and conspicuous as a native merchant. As an encourager of learning and an advocate of social reform, Mr. Lakhmidās has—won a name among his people. He is one of that band of enlightened gentlemen, who, in A.D. 1861, stood forth against the *Walbhāchāryā* Māharājās, and exposed in the late "Bombay Supreme Court" their gross immoralities under the garb of religious practices, which Sir Joseph Arnould, then one of the judges, refused to recognize the practices as religious, saying that 'what was morally wrong cannot be theologically right.' That case was the celebrated "Maharaj Libel Case." For the part he took on that occasion, Mr. Lakhmidās was detested and harassed by the orthodox and bigoted portion of the Bhātiā community, and even his life was supposed to be in danger. As an—advocate of widow-remarriage among the Hindoos, he has done excellent service in extending pecuniary support to needy persons who have had the courage to break through the time-honoured but most injurious custom. Thousands of the orthodox Hindoos still strongly *resist* this great social reform which has happily been initiated, and from which the lessening of human misery and other great results may be expected to follow. The strong prejudice among the Bhātiās, living for the purposes of trade at Muskat and in Zanzibār, to take with them their wives and family has been rooted out by his painstaking perseverance to the great delight of the reformed portion of his community. The *Hallāi* Bhātiās pay him high honour for the reforms he has steadily introduced among them. He has promoted the founding of many an Hindoo orphanage in Punderpoor and Nāsik. So great has been his influence that, in A.D. 1858, when the Income-Tax—first levied by the Government of India, caused discontent especially among the trading community who complained of the inquisitorial character of the tax, Mr. Lakhmidās was asked to assist the Government in ascertaining the annual income of thousands of native

piece-goods merchants of Bombay. He accomplished this commission so satisfactorily, that he received—thanks from the Government of Sir George Russell Clerk. He rendered another important service to the Commercial Public of Bombay in 1858, by causing the arrest and conviction of the notorious burglar Máhdiá, whose name was a terror, and who had imposed black mail over the petty merchants, and collected it by force. In 1860 Mr. Lakhmidás, seeing the vice of Gambling spreading wide in Bombay, and the sons of respectable families being ensnared and entangled therein, took pains to bring charges home against such gangs and the gambling house-keepers and had them convicted, which had made the desired effect. At this time the Government of Bombay passed an "Act prohibiting Gambling within the limits of the Town and Island of Bombay." Thus Mr. Lakhmidás has—rendered valuable services to the public and the Government of Bombay. In 1863 he was made a "Justice of the Peace," and from 1874—79 he was twice elected a member of the "Municipal-Corporation" of Bombay. He is a patron of literature, and 11 Gujarati works have been dedicated to him. He has spent Rs. 3,000 for the spread of arts and education, and contributed another sum of Rs. 7,000 to the support of several important public funds. To commemorate the memory of his valuable services, the piece-goods merchants of the town of Bombay have opened a new market in 1883 after his name "The Lakhmidás Khimji Piece-goods Market." In 1884, "The Lakhmidás Khimji Spinning and Weaving Mills" was opened, of which he is the Agent and Managing-Director.

Mr. Lakhmidás is 56 years old, and of his many children only 2 daughters and 3 sons are alive, the eldest of whom Mr. Nánsy assists his father in his extensive commercial business, and the other two, Dámóder and Virji, are minors.

શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી, ને. પી.

એમના મુળ-વડીલ ઠક્કર પરસોત્તમ અંબાલજીનું વતન 'અંબાલા' હતું, ત્યાંની રૈયત ઉપર ઇ. સ. ૧૭૧૮ માં "મુલતિરો" નામથી દરેક કુટુંબ ઉપર જમરો જુલમી કર નાખવે, સેકિંગો મોહોટો ભાગ વર્તન તથા, કચ્છમાં આવી વસે, તેઓમાં પરસોત્તમ પણ હતા. તેમની હાલત તંગ હતી, તેમના પુત્ર ગોવિંદજીએ ૧૭૮૧ માં—પેહેલા મુંબઈ આવી સુતરાઈ કાપડની ફેરી રચ્યા હતા. તેઓ ૧૭૮૬ માં પોતાના બે પુત્રો મહેલા ખીમજીને હયાત મેલી સ્વર્ગવાસી થયા. ઠક્કર ખીમજીએ ૧૭૯૧ માં કચ્છમાં જન્મી, ૧૭૮૩ માં મુંબઈ આવી, બાપકો ફેરીના ધંધા શીખા પછે, તેમાં આગળ વધી એક કાપડની દુકાન ખોલી, જ્યાં મહેનત, ચોખ્ખી આંટ અને વ્યવહારથી રફતે રફતે વેપારને ખીલવી, વધારી, "ખીમજી ગોવિંદની પેહેડી" ને નામથી ધંધા ચાલુ કરી, એક જાણીતા વેપારી થઈ પડી, કલકત્તામાં પણ એક શાખા-પેહેડી ઉઘાડી, સારી દોલત ચેળવી હતી; અને પોતાની ન્યાત જતના લાભ ઉપર ધ્યાન આપતા રહેવે, ભાડીઆ સેકિંગના એક—માનવંત રોકીઆ બન્યા હતા. તેઓ ઈ. સ. ૧૮૪૧ માં ગોકુલ મથુરાની ગાને ગવેલા નાથદાસનાં સ્વર્ગવાસી થયા અને પોતાની પાછળ મોહેડી દોલત સાથે ૫ પુત્રો મેલી ગયા, તેઓ મહેલા ત્રીજા તે, આ હમીકંતને લગતા લક્ષ્મીદાસ છે.

શેઠ લક્ષ્મીદાસને, મુંબઈમાં બાઈ નવીખાએ ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં જન્મ આપ્યો, તેઓ 'હાથાઈ ભાડીઆ' જતના, અને મુન્નરાતી જણે. એઓએ બાપીકો લાભકારક ધંધો ચાલુ રાખી, તેને, મહેનત અને અતી ચંચલાઈથી બોહોળો વધારી, ખીલવી, સારી દોલત અને માન ચેળવ્યા પછે, ૧૮૬૩ માં મુંબઈની અણીતી અને બોહોળા વેપારવાલી 'મેસર્સ વેલિસ અને કું.' ની પેહેડીના દલાલ બન્યા, ત્યારથી એઓ ચાલુ રતિ આંટ, આબરૂ, અને આબાદીમાં, વધ્યાજ અથકે. એઓ, મુધારાના મક્કમ અને હીમતી આગેવાન છે, અને મુંબઈ મોહેલા 'વલ્લભ' વંશના મહારાજેના કમકમાટ બર્થો, અનિતીમાન નિર્લેજ કામોને ઉઘાડાં પાડી, આલખમાં જીલ્લાં કરનારાઓમાં એઓએ—શુભ્ય ભાગ લેઈ, ૧૮૬૧ માં મુંબઈની 'હાઈકોર્ટ' ચહડેલા પ્રખ્યાત "મહારાજ લાયબલ કેસ" ની વખતે, જમરો હીમત બતાવી, હવશી મહારાજેના બોપાલાં ઉઘાડાં પાડી, તન, મન, અને ધનથી મદદ આપી હતી. નેથી થોડાક વખત સુધી એવલ, પોતાના બોળા, અને વેહમી અતબાઈઓ, જેઓ, તે મહારાજેને નીતિમાન સમજી ઈશ્વરી માન આપતા હતા, તેઓનાં જમરા અનુન અને કોપના ભોગ થઈ પડી, પોતાનાં ઘર ઉપર પથરો માર, અને પોતાની ઉપર ગાલોનો વરસાદ અને આંગ ઉપર ધસારા વતીક થવાની ભારે પીડા ખમી હતી. પણ અંતે મહારાજે હાર્થો, તેઓની અનીતિ જીલ્લી થૈ, રાસ્તપણું પ્રકાશી નીકળ્યું, અને શેવટે ખરાંપણાંનીજ ક્ષતેહ થઈ હતી. 'પુનર વિવાહ' નેવા અતી પુણ્યનાં અને નીતિમાન કામના મી. લક્ષ્મીદાસ—જમરા હીમાયતી અને મદદગાર છે, અને એવાં પરણેલાં કેટલાક ગરીબ જેડાંઓનો ગુજારો થવા બનતી મદદ આપે છે. હાંડીઓનો મોહોટો ભાગ 'પુનરલય' થવાની વિરૂધ્ધ હોવે, તેમની વિધવા બનેલી સંખ્યાબંદ સ્ત્રીઓ, કુદરતી હવશી બેશનાં ભોગ બની ગર્ભવાન થવે, તે નામોશી છુપાવવા, તીર્થ કરવાને બાહાણે ખંઠરપુર, ખેટ, ગોકલ, મથુરા, નાથદાસ, કે એવી બીજી જગ્યાએ જઈ, ગર્ભપાત કરી, બાળ-હત્યાનું મહાપાપ કરે છે, તેનો અટકાવ કરવા, તેવાં બાળકોનો પ્રાણ

બચાવી તેમનું પાલન કરવા ખાતર “બાળ-રક્ષકધર” નામથી પંઢરપુરમાં ધરમખાતું ખોલવા મ્હી. જ્ઞાતીદાસે જળતબરી આગેવાની લેઈ, તેનો ખરચ ચલાવવા મદદ કરી અને ખીજઓ પાસ તેમ કરાવી, તે કામ પાર પડ્યુંછે. એક ઉપયોગી શેઠરી તરીકે એઓએ મુંબઈની પ્રજા અને સરકારની એકસરખી સેવા બજાવીછે. ૧૮૫૬-૫૭-૫૮ ના હિંદુસ્થાની ‘લશ્કરી બળવા’ને બેસાડી દેવા પાછળ થયલા જબરા ખરચની ખોટ પુરવા, મુંબઈમાં અકારા થયેલા ‘ઈનકમ-ટાક્સ’ને ૧૮૫૮ માં પેટેલ્લો ચાલુ કીધો. ત્યારે વેપારીઓની નક્કી આવક વીસે શ્વક જતાં, તેમના ચોપડા તપાસી ઉપજ નક્કી કરવાના સરકારી ઠેરાવથી, વેપારી આલમને પોતાનો બરખ ઉષડી જવાની ધાસ્તીમાં આવેલી જેઈ, મ્હી. જ્ઞાતીદાસે, તેઓ અને સરકાર વચ્ચે ગેર-સમજૂતી ન બનવા ખાતર વચ્ચે આવી, ઘણાં ફાણપણથી, સરકારની મતલબ જલવાએ અને વેપારીઓનો બરખ છુપો રહે એવી સલાહ આપી, સરકારનો પુરતો વિશ્વાસ મેળવી, મુંબઈની સૌથી મોહોટી ગણાતી બાહેર કોટની કાપડ-બજારના સંખ્યાબંધ વેપારીઓની આવકની રકમ વીસે, તેઓના ચોપડા ન તપાસતાં મ્હી. જ્ઞાતી-દાસ ને આંકડો જણાવતા હતા, તે સરકાર કબુલ રાખતી હતી. એથી તે વેપારીઓનો બરખ અને મોહોલ્લો જલવાઈ રહ્યો હતો. એવા ઉચકેરાયલા અને સુચવાડાના વખતે પ્રજા અને સરકારની કીધેલી એ—કીમતી સેવા ખાતર, ત્યારની મુંબઈની સ્પર જ્યોર્જ રસલ ફાર્કીની સરકારે, એમનો માનપૂર્વક ઉપકાર માન્યો, જે તે વર્ષનાં “મુંબઈ ગેઝીટ” માં છપાયો હતો. ૧૮૫૭ માં મુંબઈ સરકારે કાપડ ઉપર નાખેલી ૧૦ ટકાની જકાતથી, જ્યાંબંધ કાપડવેચનારા ઈંગ્રેજ વેપારીઓએ સંપ કરી, વેચવા બંધાઈ શ્વકલા માલ ઉપર, દેશીઓ-પાસેથી ૫ ટકા વધુ દબાવી લેવાનો ઠરાવ કીધો હતો, કે જે માલ, ધંધો ચલાવવા ખાતર તેમને જેઈતોજ હતો. એમ—દબાણમાં આવી ગયલા વેપારીઓને છોડવવા, મ્હી. જ્ઞાતીદાસે સરસ અને હીમતી ઉપાય એમ શોધી કહાડયો હતો કે, એકસંપ થયલા ઈંગ્રેજ વેપારીઓને પડતા નાખી, પોતાની સાથે ઘણાક શક્તીવાળા વેપારીઓને સાથેલ કરી, મોહોલ્લું ફંડ સ્થાપી, યુરોપનાં કાપડ પુર્ણ પાડનારાં દેશોમાં, પોતાની પેટેડીઓ ઉગાડી કે આડવીઆઓ રાખી, લાંબી પાધફં, કાપડ મુંબઈ મંગાવી વેચવાનો ઠરાવ કીધો એથી મજબુત થઈ એઠેલા ઈંગ્રેજ હાઉસવાળાઓના હોસ ઉડી ગયા, અને હવે તેઓએ દેશી વેપારીઓની સુસામત કરી, સમજાવી, કબુલ્યાત પ્રજાલે માલ આપ્યો હતો. નેથી ઉઘાડવા ધારેલી પેટેડીઓનું કામ પાછું એથી લેવામાં આવ્યું હતું. મ્હી. જ્ઞાતીદાસે, ૧૮૫૮ માં મુંબઈની વેપારી આલમના લાબ અને રસલ ખાતર જના જ્યા, અને વેપારી ખાલથી બેરેલી વખારો, વીગેરે જ્યાઓ ઉપર—ધીણે દીવસે જબરી મોહોટી ચોરીઓ કરાવનાર અને નહાના વેપારીઓને દબાવી જુમલથી રકમો કહાડાવનાર બણીતા ટોળીવાલા આલવ મોચાર ઉર્ફે માથોને, લગતા પદા અને પુરાવા, મોહોટી મેહેનત અને નેહેમતે મેળવી, તેણે પોલીસને હાથ શપડાવી, શીક્ષા કરાવી, તે જબરી બલાના બારી અને ખરી દુખમાંથી વેપારી આલમને મોકળી કીધી હતી. વળી મ્હી. જ્ઞાતીદાસે, ૧૮૬૦ માં મુંબઈમાં છુટથી ચાલતા—જબરા ‘જુગાર’ ના માઠાં પરીણામો ધ્યાનમાં લેઈ, તેમાં બણીતા કુટુંબોના ખીલતા જુવાનોને કશતા જતા જેઈ, ઘણી મેહેનત લેઈ, જોખમમાં જઈ, જુગારી મધકો અને ટોળીઓના સામેલ પત્તા મેળવી, તે, ત્યારના પ્રખ્યાત પોલીસ-કમીશનર મ્હી. ફેરન્ટેને જણાવી, જુગારખાંનાં પકડાવી, જુગારી ટોળીઓને શપડાવી અને સજાએ મોહોલ્લેડાવી, એ થતી બારી બદી, ખરાખી, અને ખોવારીનો ખંત લાખ્યા હતા. એજ વખતે સરકારે મુંબઈ શેઠરની ચોકસ હદ સુધીમાં—જુગાર નહીં રમવાનો ધારો બાંધી પસાર કીધો હતો. એજ એઓએ પ્રજા તેમજ સરકારની એક સરખી રીતે, બહેર સેવા બજાવી છે. મ્હી. જ્ઞાતીદાસ, મુંબઈના ‘હાલાઈ’ બાટીઆ મહાજનના ઈ. સ. ૧૮૫૮ થી સફેટરી, ટ્રેડરર, અને જોનર નેગ્રાઈ, તે કડાકુટ અને કંટાળા બરચો હોખ્યો ૨૬ વર્ષોની લાંબી મુદત સુધી પુરતા વીશ્વાસ અને ચંચલાઈથી ચલાવી, તેણી દરસાલની આવકમાંથી અગત્યનો ચાલુ મોહોટો ખરચ કરવા છતાં, ખતી મેહેનત અને કરકસરથી, પુરાંતમાં રૂ. ૧,૧૨,૬૭૦ બચાવી, ૧૮૮૪

ની આંખેરીએ જહેરમાં પુરતી શાખાસી જેળવી, એ હોધ્યો આપજીશીથી છોડયો છે. પોતાની એ ન્યાતમાં, રેવાળ અને સંસાર સંબંધી સુધારા, એઓએ ઘણી ચેહનંતે કીધા અને કરેછે. વેપાર ખાતર “મસ્કત” માં લાંબા વખતથી નઈ રહેલા એમના અતીલાઓ, ત્યાં પોતાની સ્ત્રીઓને બોલાવી સાથે રાખવા અતીભેદના સબખથી અચકાતા હતા, તે—અંધીની બેડી એ હીમતી સુધારકે ૧૮૭૯ થી તોડીનાખી છે. મી. લક્ષ્મીદાસ ઝુંબઈના એક અણીતા અને મોહોબાવાળા ગૃહસ્થ છે. સઘળાં જહેર કામોમાં હમેસ એમની સામેલગીરી લેવાયછે, એમની જહેર સેવાના બદલા તરીકે, ઝુંબઈમાં ૧૮૮૩ માં નવી બંધાયલી કાપડ બજારને “લક્ષ્મીદાસ ખીમજી કાપડ બજાર” નામ આપ્યું. ૧૮૮૪ માં “લક્ષ્મીદાસ ખીમજી સ્પીનીંગ એન્ડ વીવીંગ મીલ્સ” સ્થપાઈ, તેના એઓ એન્ટ અને મેનેજિંગ-ડાયરેક્ટર છે. ઝુંબઈ સરકારે તેમને ૧૮૬૩ માં “સુલ્લેહના અમલદાર” ઠેડવ્યાછે અને ઝુંબઈની કરબરનારી રૈયતે, ત્યાંની “મ્યુનિસીપલ-કોર્પોરેશન” માં પોતાના વકીલ તરીકે એમને ૧૮૭૪—૭૯ સુધી બે વાર પસંદ કરી મોકલ્યા હતા. એઓ પોતાના અતીલા દ્રવ્યવાન સ્વર્ગવાસી થયલા ગૃહસ્થોની મીલકત અને દોલતના ‘ટ્રસ્ટી છે.’ પણ એ બારી કંટાળા અને જામ બર્થ કામ એઓ સાંમ્પી પીડા ખમી, મરણ પામેલા મીનોની મોહોબત ખાતર, અને વળી પોતાના હકનું મળવું કમીશન વતીકે છોડી દેઈ, વગર સ્વાર્થે કરેછે. એઓએ કેલવણીના ફેલાવા ખાતર રૂ. ૩,૦૦૦ ની, તો તરેહવાર બીજી રૂ. ૭૦૦૦ ની, મળી એકંદર રૂ. ૧૦,૦૦૦ ની—જહેર બક્ષેસ કીધીછે.

શ્રેષ્ઠ લક્ષ્મીદાસનાં હાલનાં પમાં ધણીઆણી બાહ લક્ષ્મી વડું છે. એ રોહને જન્મેલા ધણીક ફરજદમાં હાલ દેવાત રહેલા ૩ પુત્રોમાં, વડા મિં નેનશી, અને નાધલા દાગિદરદાસ અને વીરજી, વગેરે ૮ પુત્રીઓ છે. મી. લક્ષ્મીદાસ તદ્દન સુધરેલી વળણ અને લીચારના, મહેનત, ચંચળ, ચાખ્ખા, નમાના અને મીઠનસાર, પણ આપખખતવાર અને કેલનીની પરવા ન કરતાં મોહાડાં ઉપર મોહનારા—ઝુંબઈના ધણીના ગૃહસ્થ છે.

Rao Bahadur Datt Moroji, I. P.,

DIVÁN TO H. H. THE HOLKÁR OF INDORE.

THE primitive-head of the family was Rámji Sett, born in A.D. 1728. Third in lineal descent from him was Moroji, who left two sons, the younger of whom, Mr. Náná, is the subject of this memoir.

Mr. Náná, otherwise known as *Trilokákar*, was born in Bombay on 18th March 1822, and belongs to the '*Páthári*' Prabhu sect of the Hindus. He is acquainted with the English, Sanskrit, Arabic, Persian, Urdu, Maráthi and Gujáráti languages. His brother, Piláji, enjoys a Government pension. While in the school he obtained certificates of proficiency in English from the Principal of the late "Elphinstone Native Education Institution," the present 'Elphinstone High-School.' In 1845 he was appointed an Assistant-Teacher in the Elphinstone Institution, and shortly after transferred as Head Master to the 'Thána English School,' which he improved so well by his painstaking perseverance that, on his resigning it in 1846, he was—rewarded with an address from the European and Native members of the Educational Committee. He was engaged as an Assistant-Translator and Head-Clerk in the late 'Bombay *Sadar* Court' and after 13 months' service, transferred to the Thána Collectorate as an Assistant-Accountant and Head-Clerk. From 1849—51 he served as Head-Clerk to the Political-Agent of Koláhpur and also as Teacher to the young *Raja*. He was, moreover, entrusted with the delicate task of investigating questions of *Inám* disputes, which he managed satisfactorily, and received the thanks of the Government. During his connection with Koláhpur he materially assisted in opening an English school, a printing press, and also in starting a Maráthi magazine. In 1852 he was appointed Deputy-Collector and Magistrate of Sholápur, and was in the next year transferred to Pooná, where he continued to hold office for 9 years. In 1856 seven influential Bráhmins of Pooná obtained a large sum of money from the widow of a Deckán Sirdár, under pretext of bribing two of the Judges of the late '*Sadar* Court.' It was a case of some importance bearing on the probity and dignity of the English Bench, and Mr. Náná was entrusted to collect evidence to bring home the charge against the accused, who had to be tried by a special Commission of Enquiry. Mr. Náná—received from the Government thanks as well as an award of Rs. 500 for his painstaking and praiseworthy assistance in the case. During the Mutiny of 1857—58 Mr. Náná rendered assistance to Government

in deciphering suspected letters in Maráthi, Urdu and Persian languages. In 1860 he was transferred to Khàndeish, and thereafter to Surát. In 1867 he was appointed Third Police Magistrate of Bombay, which office he performed with marked ability and cleverness for a long period of 13 years. His time for retiring was well nigh up when, on 1st November 1880, the Government of Sir James Fergusson passed a resolution, compelling him to retire on a pension. The resolution was disapproved of by the public, and the "*Times of India*" remarked :—"Thus Sir James Fergusson declined to change the judgment, passed some weeks ago in spite of the concurrence of the public opinion, that it was unduly harsh treatment for an old servant to be compelled to retire when within a few months more he would have vacated the Bench in the ordinary course. His single mistake is allowed to annul the claims to consideration founded on 35 years' work in public services." Mr. Náná is made a "Justice of the Peace" for the city of Bombay. He is the President of the 'Girgaum Swimming Bath and Gymnasium,' and also of the 'Perbhu Seminary' in Bombay. In December 1884 he was appointed Chief-Divan or Premier to H. H. the Holkar of Indore on a monthly salary of Rs. 1,500.

Mr. Náná has 5 daughters and 8 sons, namely, Krishná Ráo, Sadáshivá Ráo, Balvánt Ráo, Vináyek Ráo, Dinanáth, Gajánand, Sunder Ráo and Anánd Ráo. Four of them are students, and one Mr. Sadáshiv Ráo was called to the Bar in England, and has joined his father as Secretary in the State of Indore. Mr. Náná is a gentleman of intelligence, independence, and much worldly experience. His dress and manners are simple, and conversation searching. He gets an annual pension of Rs. 5,000 from the British Government. He is a well-known citizen of Bombay.

રાવજીહાદુર નાના મોરોજી, ને. પી.,

દીવાન ઇંદોરના.

એ મના વડીલામાં જાણીતા યજ્ઞગ્રથા રામજી રોઠે ૪. સ. ૧૭૨૮ ને આસરે થઈ ગયા. તેમની ત્રીજી પૈઠીએ ઉતરેલા મોરોજી, મુંબઈનાં કોમિસેરીયમિટખાતામાં, વડા-કલાર્કને કલ્યાણ વર્ષે મુખી હિમાનદારીથી હોદ્દા બળવી ૨ પુત્રો મેલી સ્વગૃહવાસી થયા, તેમ્ની માહેલા નાધલા, તે આ હકીકતને લગતા મી. નાનાભાઈ છે.

મી. નાના હેઠે “ત્રીલોકેકર,” ૧૮૨૨ ની ૧૮ મી માર્ચે મુંબઈમાં જનમ્યા; તેઓ હાંદુ અતની ‘પાતાલે’ પરજી ન્યાતના છે, અને ‘ઈંગ્રેજી, ગુજરાતી, મરાઠી, હરદુ, સંસ્કૃત, અરબી, અને કારશી બાષા જાણેછે. એમના એકલા બાઈ પીલાજીને, ‘ઈંગ્રેજી સરકાર તરફથી પેનશન મળેછે. એઓએ પોતાના વખતની આગલી “એલફીનસ્ટન નેટીવ એજ્યુકેશન ઈનસ્ટીટ્યુશન” તે હાલની ‘એલફીનસ્ટન હાઈ-સ્કૂલ’માં કેળવણી લેઈ, ધણાક જાણીતા મીનસીપાલ અને પ્રોફેસરો તરફથી હોશીઆરી તેમજ લાયકતાના શાખાસી-પત્રો મેળવ્યાં હતાં, કે ન્યારે, હાલની ‘કોલેજ’ અથવા ‘ગુનીવરસીટી’ તું નામ ત્યારે મુંબઈમાં અનજલ્યું હતું. મી. નાનાએ પેહેલ્યે, એજ ઈનસ્ટીટ્યુશનમાં નાયબ-શીક્ષાગ્રહના હોદ્દા ઉપર આવી, સરકારી નોકરી સુર કીધી હતી. પછે ટુક મુદતમાં એમને થાણાની ‘ઈંગ્રેજી સ્કૂલ’માં વડા-આસ્ટરની જગ્યા મળી, કે ન્યારે તે નીશાળની હાલત સારી ન હતી. તેને, મેહેનત લેઈ સુધારી મજબુત પાયા ઉપર લાવવા ખાતર, અને વળી પોતાની બધી લાયકતાથી, એઓએ વિદ્યાર્થીઓનો ખ્યાર અને ત્યાંનાં લોકો તરફથી સાફ માન મેળવ્યું હતું. એ હોલો એઓએ ૧૮૪૬ માં છોડ્યો તે વખતે, ત્યાંની કેળવણી ખાતાની ‘કમીટી’ના યુરોપીઅન અને ફેશી અધીકારીઓએ એમને એક—માન-યત્ર આપ્યું હતું. હવેથી એઓ મુંબઈની માજી ‘સદર અદાલત’માં કામચલાઉ તરજીમોકરનાર અને વડા-કલાર્ક તરીકે ૧૩ મહીના હોલો બોગવ્યો, પછે, એટલીજ મુદતસુધી થાણાના કલેક્ટરની કચેરીમાં નાયબ-એકાઉન્ટન્ટ અને હેડ-કલાર્કની જગ્યા ઉપર નેમાયા હતા. એ બેઠ હોલો છોડતી વખતે, પોતાના વડાઓ તરફથી એઓએ ‘શાખાસી-પત્રો’ મેળવ્યાં હતાં, તેમાં એમની ચાલાકી અને એકીનદારી વીશે ઘટતી વખાણ કરી, એમને સરકારી હોદ્દા ઉપર વધેલા એવાની, તેઓએ ઉમેદ ઇચ્છી હતી. ૧૮૪૯ માં એમની કોલાપુરના પોલીટીકલ-સુપ્રીન્ટેનડેન્ટના વડા-કલાર્ક, અને ત્યાંના રાજના શિક્ષક તરીકે નેમણીક થઈ હતી. તે હોલો ૩ વર્ષ ચલાવ્યો, તે મુદતમાં એઓએ ત્યાં એક ઈંગ્રેજી સ્કૂલ અને છાપાખાનું ઉઘાડવા, અને વિદ્યા એલમને લગતું એક મરાઠી માસીક ચોપાનીયું કહાડવાની આગેવાની કરવા ઉપરાંત નાણાં સંબંધી ઉત્તેજન પણ આપ્યું હતું. એ હોધો પુરતી હુશીઆરીથી બજવવા ખાતર ત્યાંનાં પોલીટીકલ-સુપ્રીન્ટેનડેન્ટે એમને વીશે સરકારને—ધણુંનું ઉણું મત લખી જણાવ્યું હતું, જે હોધ્યાની વખતે ઈનામદારી ખતાવવાના અતી ગુંથવાડા બર્થા કજીઆઓની તપાસ કરવાનું અતી વિશ્વાસુ કામ પણ સરકારે એમને સોંપ્યું હતું. તે ખાતરીપૂર્વક રીતે બજવી, સરકાર તરફથી શાખાસી મેળવી એ હોધો ૧૮૫૨ માં એઓએ છોડ્યો, ત્યારથી એમની કારકીર્દી એક—જેજીસ્ટ્રેટ તરીકે સુર થઈ હતી, તે, એઓએ પેનશન લેઈ હોધો છોડવા સાથ ખતમ થઈછે. એઓ ઉપલાં સાલમાં સોલાપુરના ડેપુટી-કલેક્ટર અને જેજીસ્ટ્રેટ નેમાયા, અને ૧૮૫૩ માં ત્યાંથી એજ હોધ્યા ઉપર પુણામાં આવી તે ૯ વર્ષ સુધી ચલાવ્યો, તે વખતે

૧૮૫૬ માં, દખણના એક સરદારની વિધવા પાસેથી, માછ 'સદર કોર્ટ'ના બે ન્યાયાધીશોને લાંચ આપવાને બાહણે ઠગાઈ કરી, મોઢાઠી રકમ લેવા ખાતર, પુણાના ૭ વગવાળા બાણસો ઉપર ઝુંબઈ સરકારે આરોપ જણી, તેવીસેના સામેલ પુરાવા જેળવવાનું કામ મી. નાનાને સોંપ્યું હતું. તે કામ, એમની જરૂર—ઈંગ્રેજ સરકારના પુરતા વિશ્વાસની એક મજબુત સરટીફિકેટ હતી. તે વીસે મી. નાનાએ, બારે જેહેનત લેઈ, સામેલ પવા જેળવી, યુન્હેગારો વિરૂદ્ધ, સરકાર તરફથી નેમાયલાં ખાસ 'કમીશન' હજુર ચાલેલી તપાસ વખતે, મજબુત પુરાવા આપવા ખાતર, સરકારી બેરીસ્ટર સાથે કેસ ચલાવવા એમને પણ સાથે બેઠ્યા હતા, તેમાં યુન્હેગારો અપરાધી ઠરી સજાએ પુઆ હતા. એ બારે જેહેનત લેવાના ખદલામાં, ઝુંબઈ સરકારે, મી. નાના તરફ—જુલાઈ બરો સંતોષ જલાવી રૂ. ૫૦૦ નું ઈનામ આપ્યું હતું. હીંદુસ્થાનમાં ૧૮૫૬-૫૭-૫૮ માં કાઠી નીકળેલાં બચકર 'લરકરી બળવા'ની વખતે, એઓ પુણાના ડોમ્સ્ટ્રી-કલેક્ટર અને જેજસ્ટ્રેટ હતા, ત્યારે રાકબરમાં મરાઠી, હીંદુસ્તાની, અને ફારસી, પોષ્ટમાં નંખાયલા કાગળે. ઝુંબઈ સરકાર પોતાના એ વિશ્વાસુ હોધીદાર પાસે વંચાવી બેલી હતી. હવેથી મી. નાનાને કુલ-પાવર-જેજસ્ટ્રેટની સત્તા મળી, ત્યારે, એમને હોવાની રૂએ "રાવ બહાદુર" નો ખેતાબ મળ્યો. અને એ હોધ્યા ઉપર પુણેથી તેઓ પેહેલે ખાનદેશ અને પછે સુરત, ખદલી થયા હતા. ૧૮૬૭ માં એઓએ ઝુંબઈના ૩૫ પોલીસ 'જેજસ્ટ્રેટ' નેમાઈ, તે હોલો ૧૩ વર્ષો ટુલીક ચાલુરીતે બોગવ્યા પછે, ૧૮૮૦ ની ૧ લી નવેમ્બરે એમની પેનશનની સુદત લગબગ બરાવાના વખતે, એક નજવી છલ વાસતે, ત્યારની ઝુંબઈની સર જેમ્સ ફરગ્યુસનની સરકારે, એમને 'પેનશન' લેઈ રાજનાયું આપવાની ફરજ પાડી હતી, તે વીસેની પ્રજા તરફની નાપસંદગી વીસે, દેશી તેમજ ઈંગ્રેજ વર્તમાન-યનોએ એક સરખો સખત અદર પોકાર, ઝુંબઈ સરકાર વિરૂદ્ધ ઢાઠ્યો હતો, પણ કોકટ! અને મી. નાનાએ પેનશન લઈ હોધી છોડ્યો. એઓ ઝુંબઈ શહેરના "સુલેહના અમલદાર" નેમાયાછે. એઓએ, સરકારી કેલવણી, રાબત્યદારી, જેહસુલ, અને ન્યાયખાતાંઓમાં ચાલુ ૩૫ વર્ષો નોકરી કીધી, તેમાં 'જેજસ્ટ્રેટ' તરીકે જુદા જુદા શહેરોમાં ૧૫ વર્ષ, અને ઝુંબઈમાં ૧૩ વર્ષો મળી એકદર ૨૮ વર્ષો હોધી બોગવ્યો હતો. એઓ ઝુંબઈની "શીરગામ સ્વીર્ગીય બાથ અને જમનેસ્થાન" ની, તેમજ "પ્રભુ-જેમીનરી" ની જેનેજગ-કમીટીના પ્રમુખ છે, એ પેહેલાં ખાતાં તરફથી એઓએ લીધેલી ઉલતબરી જેહેનત ખાતર, ૧૮૮૪ ની ડીસેમ્બરમાં એમને એક 'ખાન-પત્ર' આપ્યું હતું. મી. નાના, ઈંદોરના નામદાર મહારાજ હોળકરના ૧૮૮૪ ના ઉપલાજ માસમાં, રૂ. ૧૫૦૦ ને દરમયે—મુખ્મ-રીવાન નેમાઈ એ બારે વિશ્વાસુ અને ખાનબરો હોધી સંપુર્ણ કાબેલીખત અને ચંચલાઈથી ચલાવેછે. ઈંગ્રેજ સરકાર તરફથી એમને રૂ. ૫૦૦૦ નું વાર્ષિક પેનશન મળેછે.

મી. નાના, ખાઈ સત્તબાજા સાથે પરજ્યા, તેણીએ ૪ પુત્રીઓ અને ૮ પુત્રોમાં, કૃષ્ણરાવ, સદાશીવ, બળવંતરાવ, શીનામકરાવ, દીનાનાથ, બળનન, સુદરરાવ, અને ખાનંદરાવને, જન્મ આપ્યો, તેઓમાં ૪ વિદ્યાર્થી છે અને મી. સદાશીવરહે. ઈંગ્લાન્ડમાં પસાર થઈ આવી, ઝુંબઈની "હાઇકોર્ટ"માં બેરીસ્ટરનું કામ કર્યોપછે, હાલ પોતાના 'દીવાન' બનેલા આપના સેક્રેટરી નેમાયાછે.—મી. નાના, ચંચળ, આપખખત્યાર, પક્કા રેરાવવાળા, દેખાલે પતલા, સ્વભાલે રોક અને થંડા, બોલ્લે નરમ, રીતબાલે અને પેરાઈ કલુ સાદા, પલુ પુરા પાવરડા અને અનુભવી મહસુ છે. હાલ ઝીંમ્મી, હીંદુસ્થાનમાં ખાહેલા અને પ્રખાત નામદાર મહારાજ હોળકરના મુખ્મ-દીવાનનો ખાન બરો હોધ્યા બોગવેછે.

no Bahádur Jágjivandás Khusáldas, of Surát.

THIS gentleman's ancestor, Rágodru, settled some 300 years ago in Surát, and there obtained employment in the Custom department of the then ruling Nawábs. Khusáldas was the twelfth in descent from him. He was in the employ of the last of the Nawábs, and when the British took Surát in A.D. 1800, he continued to serve the new government till 1837, a year—memorable for the great conflagration, which destroyed the rich city and ruined thousands of prosperous families, Khusáldas's being one of them. He retired on a pension and died in 1853, leaving only one son, Mr. Jágjivandás.

Ráo Báhádur Jágjivandás was born at Balsár, in Surát, on 27th August 1825. He belongs to the '*Valmik Káist*' sect of the Gujáráti Hindus, and knows English and Gujáráti. He was first engaged as an English Clerk in the Broach Collectorate in 1843, and was promoted to be the Head Clerk in Surát. In 1855 he was appointed a *Mamlaidár* in the Surát Collectorate, and in 1859 Huzoor Deputy Collector and Magistrate in Ahmadábád, where he was—popular with the people. In 1867 he was transferred to Surát as Huzoor Deputy Collector and Magistrate. During the mal-administration of Mahláhráo Gáikvad of Baroda, the Bombay Government on the recommendation of Sir Louis Pelly, Kt., then Resident of that city and Special Agent to the Governor-General, appointed Mr. Jágjivandás Chief-Magistrate of Baroda in 1875. During the *émeute* which the people made upon the constituted authorities, on the dethronement of Mahláhráo, Mr. Jágjivandás tried his best to calm all agitation and to restore peace, but in vain; he suffered much personal injury and insult, which induced him to request rejoining his post in Surát, and his resignation was accepted with *regret* by then Diván Sir T. Madheváráo and Resident Sir Louis Pelly. In August 1882 Mr. Jágjivandás retired on pension. His faithful services for full 38 years—met with the approval and approbation of 19 high officials under whom he served, and Lord Lytton, then Viceroy of India, made a favourable acknowledgment, and bestowed upon him the title of "*Ráo Bahádur*" for life and a silver 'medal,' in the Imperial Delhi Assemblage on 1st January 1877. He was further rewarded on 13th January 1883 with a 'gold medal' bearing his name, and—certifying to his valuable services. He has effected much sanitary improvement in his capacity of a Municipal-Commissioner both in Surát and in Ahmadábád. He has been an advocate of reform and female education, being at one time the Secretary of the 'Raechand Dipchand Girls' School,' and of the 'School of Arts and Industry' in Surát. Mr. Jágjivandás enjoys a monthly Government 'pension' of Rs. 300. He has been appointed Agent to the State of Dhárámpur in Gujárat, and is a First Class Honorary Magistrate of Surát.

Mr. Jágjivandás married Rádhdá Báí, an educated lady, who exerted personally to promote education among the females of her own caste. She died in 1874, leaving only one son, Dhírjárám, who also died in 1878, leaving three sons, the eldest of whom, Pritumbháí, is a boy of 15. Mr. Jágjivandás is a gentleman of affable disposition, obliging manners, and—is very popular in Surát.

રાવ બહાદુર જગજીવનદાસ પુશાલદાસ,

સુરતના માછ હુજુર ડેપુટી કલેક્ટર.

એ મના મુળ-વડીલ રામોદર, આસરે ૩૦૦ વર્ષ અગાઉ, તે વખતનાં નવાખી સત્તાવાળાં સુરતમાં આવી વસી, ત્યાંનાં 'કૃષ્ણખાનાં'માં કામે લાગ્યા હતા. તેમની ૧૨ મી પેઢીએ ઉતરેલા નામોરામ પણ, ત્યાંજ ચડ ઉતરેલા ભાગવી ગયા. તેમના પુત્ર 'સુશાલદાસ'—પેહેલે, ત્યારે સુરતના છેલ્લા થઈ ગયા નવાખની નોકરી બળવી અને ત્યારે ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં—સુરતને ઇંગ્લેન્ડમાં પોતાના કમળમાં લીધું. ત્યારથી તે ૧૮૩૭ સુધી ઇંગ્લેન્ડ સરકારની નોકરી બળવી હતી. એ વર્ષમાં સુનાની સુરતને—અર્થકર આગે હરેરાસુધી પાપમાલ કરી નાખ્યું, તેમાં 'સુશાલદાસ'ની પણ મોહોટી ખરાબી થઈ, અને ત્યારથી તેઓ 'પેનશન' લેઈ, એકાંતવાસ રહી, ૧૮૫૩ માં સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના એકપુત્ર પુત્ર તે આ હંશિકતને લગતા રાવ બહાદુર જગજીવનદાસ છે.

મીઠ જગજીવનદાસ, ૧૮૨૫ ની ૨૭ મી ઓગસ્ટે 'બલસાર'માં જન્મ્યા, તેઓ હાંદુ અતની 'વાલ્મીક કામલ' ન્યાતના, વૈષ્ણવ ધર્મ પાલનારા, અને ઇંગ્રેજ, ગુજરાતી બાષા અણેછે. તેઓ અતી-એહેનતે વધી પીઠી નીકળેલા એક ગૃહસ્થ છે. પોતાના વખતની 'મીસન સ્કુલ' માં હુસીઆરી ખાતર એઓએ થણાંક ઈનામો મેળવ્યાં હતાં. ૧૮૪૩ માં ડેડનેલી પરીક્ષા પસાર કરી, ભરૂચના કલેક્ટર ખાતામાં એઓ પેહેલે ત્રીસ ફૂપીઆને દરમાએ કલાઈ તરીકે રહ્યા, પછે ૧૮૫૧ માં એમને સુરતમાં કલેક્ટરના વડા-કલાઈની જગ્યા મળી. ૧૮૫૫ માં સુરતના કલેક્ટરના ચડતા વર્ગના મામલતદારની પદવીએ ચઢડયા,—ત્યારથી અતી ચંચલાઈ અને ઉઘોગથી એઓ વધતાજ ગયા હતા. ૧૮૫૭ માં અમદાવાદમાંહિલા 'ધોલકા'ના મામલતદારની ચડતી પદવીનો હોકો એમને મળ્યો, અને ૧૮૫૯ માં અમદાવાદના હુજુર-ડેપુટી-કલેક્ટર અને ગ્રેજસ્ટ્રેટનો, તેમજ ત્યાંનાં અધીખખાતાના વડાનો પણ હોકો મળ્યો હતો. ૧૮૬૭ માં એઓ સુરતના હુજુર-ડેપુટી-કલેક્ટર અને ગ્રેજસ્ટ્રેટ નેમ્યા હતા. બરોડાના મહારાવ ગાયકવાડને પોતાનો અધર રાજ્ય કારોબાર સુધારી સારા પાયા ઉપર મેળવા, તે વખતના ગવરનર-જનરલે થોડાક મહીનાની મુદત આપી, ત્યાંનાં પોલીટીકલ એજન્ટ કરનલ ફ્રેઝરને દુર કરીને પોતાની તરફથી સર બ્રુઈસ પેલી બેરોનેતને ખાસ રીતે એજન્ટ અને કમીસનર નેમી બરોડે મોકલ્યો હતો. તેણે, પોતાના કામમાં મદદ કરતા, મીઠ જગજીવનદાસની મુંબઈ સરકાર પાસે માગણી કરવે, તેવણે ૧૮૭૫ ની અનેવારીમાં બરોડે જઈ ત્યાંના વડા-ગ્રેજસ્ટ્રેટનો હોકો રૂ. ૨૦૦૦ ને દરમાએ હસ્તક લીધો હતો. પછે મહારાવ ગાયકવાડને, તેના ખરાબ કામો ખાતર મહારાજાની સરકારે બરોડાની ગાદીકપરથી અસેડથો, તેથી ત્યાંની રૈયતે ઉસકેરાઈ, ૧૮૭૫ ની ૨૮ મી અગ્રેલે બંડ કરવાનો એસ બતાવવે, તે દાખી નાખવા જતાં, એ ગ્રેજસ્ટ્રેટને, તેઓએ મોહોટી ઈજ કીધી હતી. થણું કરીને એજ સખખથી એ હોધ્યો મી. જગજીવનદાસે એજ સાથના સપટેમ્બરમાં રાજનામું આપી છોડી, પોતાનાં આગલા, તે સુરતના હુજુર-ડેપુટી-કલેક્ટર અને કસ્ટકલાસ-ગ્રેજસ્ટ્રેટના હોધ્યા ઉપર પાછા જઈ બેડાયા હતા. એમનું એ રાજનામું સર બ્રુઈસ પેલી નાઇટ, અને તે વખતના બરોડાના દીવાન સર. ટી. માધવરાવે ધણી આનાકાની અને દલગીરી સાથ બાહાલ રાખ્યું હતું. પોતાનો છેલ્લો હોધ્યો, એ લોકપ્રિય અમલદારે ૧૮૮૨ ના ઓગસ્ટમાં 'પેનશન' લેઈ છોડ્યો, તે વખતે—સુરતની રૈયતે બારે દલગીરી બતાવી હતી. મી. જગજી-

[illegible][illegible]

શાહ બાવડિનભાઈ નાસિમભાઈ. જૂનાગઢના ફકીર.

SHAIK BAWDINBHOI NASAMBHOI - FAZIR OF JOONAGHUR.

Shah Bahadur Baidinbhai Basmibhai, Esq.,

VAZIR OF JUNÁGAD.

VAZIR BÁVDINBHÁI'S family claims descent from the well-known house of the *Sháikh* among the Mahomedans. He was born at Junágad in A.D 1835, and belongs to the 'Sooni' sect of his community. He knows Urdu and Gujráti languages, and has two elder brothers. His only sister Láddy Bibi, now deceased, was given in marriage to the late Nawáb Mohbat Khánji, K.C.S.I., of Junágad. Bávdinbhái originally entered into one of the subordinate services of the State, and in 1856 was appointed *Jamaddár* of the '*Lál Rasáldá*' or Body-guard of the then minor Nawáb. Though the Nawáb Sir Mohbat Khánji had assumed independent authority, he was much *harassed* by the interference of his mother, who, having acted as Regent during his minority, was unwilling to forego her authority. Bávdinbhái with the aid of the British Political-Agent settled the dispute in 1861, and established the Nawáb's authority. Since then he became a great favourite with the late Nawáb, and was raised to the post of Vázir or Premier. His services were—rewarded with the hereditary *Indám* grant in perpetuity of two extensive villages of 'Agtrái,' and 'Bháel,' and certain perquisites or allowances for a State palanquin, umbrella and torch-bearer. He was ennobled with the title of "*Soosáedá-sar-va-utmáád-ásár-fursand*," or 'the most faithful and bold son.' He arrested at great risk and personal danger of his life the desperate highwayman Juslá, who was a terror to all the subjects of Junágad. The culprit was tried and blown up at the cannon's mouth. His active zeal in arresting culprits, wise administration, generous encouragement to cultivators, revenue and educational reforms, and decent Municipal arrangement, have received from time to time the—approbation of the Rájkot British-Agency. The revenue of the State during the time of Regency amounted in 1854 to Rs. 13,82,000, and since Bávdinbhái's administration, it has increased to Rs. 30,00,000 without fresh taxation or tolls. He has opened in Junágad in 1880 the 'Nagur-Seminary,' founded educational establishments, and built the 'Mohbat Khánji School,' at the cost of Rs. 50,000. He subscribed Rs. 3,500 for building an 'Anglo-Vernacular School' at Maneckwadá, and instituted in March 1885 an annual scholarship of Rs. 150 after his name, to encourage students of his State to go to England for higher acquirements in law and in medicine. He has—liberally subscribed to many charitable funds, and built three public Inns and Wells at Junágad. He was presented with an address in Bombay, by the people of Delvadá in Junágad, inhabiting Bombay, for his wise and beneficial administration. He displays artistic taste for handsome buildings, and his zoological collections consist of several pairs of lions, tigers, and rhinoceroses. He is a reformed gentleman of simple manners and liberal disposition. He had only one issue, a son, who died in his infancy.

શેખ મહમદ આવદીનભાઈ,

મુખ્ય-વજર, જુનાગઢના.

ની મહદ્દાથી, મેહનત, અને અપણ કુદીબળે ગરીબાઈમાંથી વધી, બાવદીનભાઈ જુનાગઢના મુખ્ય-વજરના માન-ભરી હોદ્દા ઉપર આવ્યાછે. તેમના પીતા હાસમખાનની સંભાળ હેઠળ જુનાગઢના મરહુમ નવાબ શહેઝાદા બહાદુરખાનજીએ, ત્યાંના “ઉપરકોટ”નો કીલ્લો સોંપ્યો હતો. તેઓ ત્યાં પોતાના ભવિષ્યમાં સાફ માન મેળવી, પોતાની પાછળ ૩ બેઠાઓ મેળી મળ્યા તેઓ મહિલા છે. શેખ મહમદ બાવદીનભાઈ છે.

‘શેખ’ની છુબરગ ઓલાદથી ઉતરેલા વજર બાવદીનભાઈ, ઈશલામી કોમનાં ‘સુન્ની’ પંથના છે. તેમને જુનાગઢમાં છુ બોહોટીયુએ ઈ. સ. ૧૮૩૫ માં જન્મ આપ્યો. એમનાં હાથ સ્વર્ગવાસી યયલાં મેહન શાડડી બીબી જુનાગઢના સ્વર્ગવાસી નવાબ સાહેબ મોહોબતખાનજી સાથે પરણ્યાં હતાં. તેઓએ હાલના નવાબ સાહેબ બહાદુર ખાનજી ઉર્દૂ બાપુમીયા સાહેબને જન્મ આપ્યો. એમના બે ભાઈઓ નબુભાઈ અને જમાલભાઈ, જુનાગઢના ‘અમીરો’ ગણાયછે. બાવદીનભાઈ ગુજરાતી અને ઉર્દૂ બાષા બોલેછે. તેઓ—મેહલ્લા ૧૮૪૩ માં ઉપલા મરહુમ નવાબની હજીરમાં રહ્યા, અને પછે ૧૮૫૬ માં “હાથ રસાલા”ના વડાનો હોધી મળ્યો. એઓએ, જન માલની બારે ખરાબી કરનાર અહીંતા છુટારા જસલા મેળાને બારે મરદાનગીથી ૧૮૬૦ માં પકડ્યો, તેને જુનાગઢમાં તોપને મોહોટિ ઉડાડ્યો હતો. ૧૮૫૭ માં મરહુમ નવાબ મોહોબતખાનજીએ હાથક ઉમરે પુગી પોતાની માજ સાહેબના હાથમાંથી જુનાગઢ રાજ્યની પુરખખત્યાર સત્તા લેવા છતાં, તેણીએ રાજ્યકારોબારમાં હાથ નાખવો ચાહુ રાખી, નવાબ ઉપર અધીત દખાલ રાખવે, તે કંટાળામાંથી નવાબને છોડવવા, બાવદીનભાઈએ, ઈંગ્લેન્ડ સરકારની મદદ લેઈ, ૧૮૬૧ માં નવાબને તર્ફન આપખખત્યાર બનાવ્યા હતા. એ—કીમતી સેવા બખવવા બદલામાં નવાબે બાવદીનભાઈને પોતાના “વજર”નો જ્ઞાન અને વિશ્વાસ બર્થો હોકો ૧૮૬૨ માં આપવા ઉપરાંત, મોહોટી આવકવાળું “અગતરાઈ” મામ વંશપરંખપરા ઈનામમાં બક્ષી, વળી, દરબારના રેવાજ પ્રમાણે, જની ખસાલ, મીમાના, ખાલખી, વીગરેની નવાજેશ કીધી હતી. વજરાતના હોદ્દાની આપેલી સનદમાં, નવાબે જણાવ્યું હતું કે, “મારી મણીજ અગત્યની સેવા બખવી, ખારા સંબંધમાં નિમકહલાલીથી વર્તી, સારી સલાહ આપી, અંતઃકરણથી માફ બળું ઈચ્છી, બાવદીનભાઈએ મારો પુરતો ચાહ અને વિશ્વાસ મેળવ્યોછે.” એમને રાજ્ય તરફથી “શુભએતસાર વ એતમાદ ખાસાર ફરમંદ” એટલે “બહાદુરીવાળા પુરતા વિશ્વાસ પુન જેવા” નો મેતાબ મળ્યો હતો. પોતાનો હોધી કલેહમંદીથી બખવવા, અગત્યના અદેર કામોને જીવેજન આપવા, હરાખખોરો અને છુટારાઓને ચાલાકીથી પકડવા, એવીને ખીલવવા, મેહર-સુધરાઈમાં વધારો, અને સુખાકારીનો ફેલાવો કરવા ખાતર, રાજકોટની ઉગ્રિજ-એનન્સિએ એમની ઉપર મણાંક પત્રો લખી, શાખાશી આપી તારીફ કીધીછે. એઓએ, એ રાજ્યની કીધેલી સેવાના થોડાક દખલા જણાવ્યે: ૧૮૫૪ માં નવાબની બાલ્યાવસ્થાના સખખથી ત્યાંનો રાજ્યકારબાર “પંચ” મારફતે આલતો હતો. ત્યારે રાજ્યની કુલ વાર્ષિક આવક ૨૨,૩૪,૦૦૦ ફોરી (રૂ. ૬,૩૮,૨૮૫) ને આસરે થતી હતી, તેને, ૧૮૬૧ માં જ્યારે નવાબે ઉમરે પુગી, રાજ્યના પુરખખત્યાર મણેક બની, બાવદીનભાઈને વજરાત આપી,

ત્યારે, એમની ગેરેન્ટ અને ચંચલઈથી રાજ્યની વાર્ષિક ગેરેન્ટિયુ વધી, ૩૫૦૦,૦૦૦ ફોરિ* (ફ. ૧૦,૦૦,૦૦૦) * ફ. ૧ ની "ઇ-વાનસાઈઝરો" ની થઈ, તેમાં પણ રહેતે રહેતે સુધારો કરી, રૈયત ઊપર કરનું કે તેનું બીજું કંઈ પણ દબાવવા ન નાખતાં ગા માપ છે. એ વજરે મુખ્ય વધારો કરી ચેલો, કે ને ગેરેન્ટિયુ આજ દરસાલ ફ. ૩૦,૦૦,૦૦૦ ની થઈ. એમ રાજ્યના લાભ ખાતર ગેરેન્ટ લેવાના બદલામાં, એ વજરને, મરહુમ નવાબ સાહેબે ૧૮૬૭ માં એક બીજું "બાયાલ" ગામ વંશપરંપરા ઈનામમાં બક્ષવા ઊપરાંત, "ઊમતવાડા" ની હદમાંની માસની મોહોટી પેદાસવાળી ૩૦૦ વીંધા જમીન, અને "આમ પ્રોજેક્ટ" ૭૫ વીંધાના વિસ્તારનું સારી પેદાસવાળું 'વન' ઈનામમાં આપ્યાં છે. વજર આવદીનબાઈ "ઈસ્ટ ઇંડિયા એસોસિએશનના" લાઈફ મેમ્બર છે, અને એ "એસોસિએશન" ને, "કરસનદાસ ગેનેરિઅલ ફંડ," ને અમદાવાદની રેલમાં પીડાયેલાંઓને મદદ કરવા, અને ૧૮૭૬ માં જુનાગઢમાં ચાલેલી સખ્ત મરહી વખતે ખરચેલા, મળી એકંદર ફ. ૨,૫૦૦ ની મદદ કીધી છે. અમદાવાદની "મદરેસાએ અનજુમને ઈસલામ" ને એઓએ ફ. ૭,૦૦૦ બક્ષ્યા, જુનાગઢમાં કેળવણીનો પસારો કરવા ૧૮૮૦ માં "નાગર પાઠશાળા" ખોલી, અને "મોહોબતખાનજી મદરેસા" નામથી કેળવણીખાતું સ્થાપી તેની ઈમારત બાંધવા ફ. ૫૦,૦૦૦ ની બક્ષેસ કીધી છે. ને ઈમારતનો પાથો નાખવાની ક્રિયા સુંબઈના ગ્રાજી ગવર્નર સર જેમ્સ ફરગ્યુસને ૧૮૮૪ ના નવેમ્બરમાં કીધી. આલેકવાડામાં ૧૮૮૧ માં 'અશ્વો-વર્નીક્યુલર સ્કુલ' બાંધવા એઓએ ફ. ૩,૫૦૦ આપ્યા, અને ૧૮૮૫ ના માર્ચમાં પોતાના નામથી ફ. ૧૫૦ ની માસિક સ્ટોલરશિપ સ્થાપવી જુનાગઢના આગ્રુર વિદ્યાર્થીઓને ઇંગ્લાંડ જઈ લેવી કેળવણી લેવા ઊત્તેજન આપ્યું છે. એઓએ 'સુંબઈ સુનીવર્સિટી' માં "મોહોબતખાનજી સ્ટોલરશિપ" સ્થાપવા ફ. ૩૦,૦૦૦ આપવા કબુલ્યા છે. એમની બધી અને કાયદેમંદ રાજ્યનીતી ખાતર, સુંબઈમાં વસનારા જુનાગઢ તાબાના 'દેલવાડા' ના વતનીઓએ એ વજરને સુંબઈ આવવાની તકનો લાભ લે ત્યાં ૧૮૮૫ ની ૪ થી એપ્રેલે એમને એક-આનવન' આપ્યું હતું. એમની બહેર સાખાવતોના આંકડા નીચે પરમાલે—

	ફ.
"મોહોબતખાનજી મદરેસા" અને એક "ઈન્ડિયન-ગુજરાતી નીરાણ" બાંધવા આપ્યા.....	૫૩,૫૦૦
સુંબઈ સુનીવર્સિટીમાં "મોહોબતખાનજી સ્ટોલરશિપ" સ્થાપવી	૩૦,૦૦૦
બહેર કેળવણીખાતે મદદ	૭,૦૦૦
રેલ અને દુકાળથી પીડાયેલાંઓને મદદ	૧,૦૦૦
	ફ. ૯૧,૫૦૦

એ વજરે, જુનાગઢમાં ૩ મુસાફરખાનાં, તેટલાજ કુવા, હાતાર તરફ જવાનો પાકી બાંધણીનો રસ્તો, મિનરાજી ઊપર એક જલાલપુર, અને ૧ ઈમારતવાડો, બંધાવ્યાં છે. હાલના નવાબ સાહેબ બહાદુરખાનજીએ, એ વજરને મળેલા આગલા ખેતામતમાંથી "ફરજંદ" સબ્દ રદ કરી તે બદલે "મદાદિય મદામ" એટલે 'રાજ્યનો મુખ્ય સંતબ' સબ્દ ગેળ્યો છે. એ વજરની સલાહથી નવાબે "જુનાગઢ સ્ટેટરેલવે" નું કાંમ હુક વખતમાં સફર કરવા નકકી ઠેકાણું છે. એમના બનાવેલા સુશોભિત સરકાર બાગમાં સિંહો, વાઘ, રિંછો, દીપડાં, વગેરે જનાવરોનું એક 'સંગ્રહસ્થાન' છે. એ સખીતબે વજર, આપ કોમના નાચાર પણ આબરુદાર કુટુંબોને મદદ કરવા રહે છે. તેઓ, 'અમલરાઈ', 'બખાલ', અને 'ખીજ પાડર' ગામોના પુરખાખાતાર માલીક છે. એમની વાર્ષિક આવક ફ. ૨૫,૦૦૦ ની બોલાય છે, અને રાજ્ય તરફથી ફ. ૨,૦૦૦ નું સાલ્યાનું મળે છે.

Khan Bahádoor Sále Hindi, C. I. E.,

EX-DIVÁN OF JUNÁGAD.

THE KHÁN BÁHÁDOOR is descended from a family, whose native town was Laház in Arabia. His father, Sálam, travelling to Kátthiawár, found military employ under the Nawáb of Junágad, and died, leaving a son, Sále Hindi, the subject of this memoir.

Khán Bahádoor Sále Hindi is an Arab gentleman of the *Sooni* sect of Mahomedans, and was born in A.D. 1820 at Navánugar. Following his father's profession, he entered the Nawáb's service in 1839. From this time he began to rise in the estimation of his master. Entrusted at first with business of minor importance, he came to be charged with many confidential and difficult affairs in connection with the British Residency at Rájkot, and these he conducted in a manner that won for him the approbation and good-will of the *Durbar*. The Nawáb dying in A.D. 1851, the State was administered by a committee or *Punch* for seven years, during which time Sále Hindi not only attended to the affairs of the widowed *Ranees*, but also—devoted himself to the welfare of the State, by organizing measures for the suppression of an offence, which had grown to so great an extent, as to cause a general panic. The late Nawáb Sir Mohbat Khanji, five years after attaining his majority, appointed Sále Hindi, his Assistant-*Vasir*, and bestowed upon him a title of distinction. While acting in this capacity, he subdued and drove from Junágad the plundering tribes of the Wághars, and for two years rendered—signal assistance to the British officers in pursuing and hunting down those robbers in Kátthiawár. He has improved the land survey, and has successfully arranged for the regular collection of the land revenues and the customs dues. For his various distinguished services he has received the hereditary *Indám* grant of two villages, which yield him a large private income. This he has hitherto used without stint, in giving pecuniary aid to the poor Mahomedan students coming from Pátan, to study English at Junágad, and his generosity has been most marked in the construction of wells and *dháranis* or Inns and in free supplies of grain to the poor. In—recognition of his merits and deserts the British Government conferred upon him the title of "**Khan Bahádoor**" in A.D. 1877, and the dignity of a "**Companion** of the Order of the **Indian Empire**" in 1879. Thus, by his own exertions and worth, has Khán Bahádoor Sále Hindi risen from a humble degree in life to the exalted position of a Diván among the eminent statesmen of Kátthiawár.

Sále Hindi resigned his post of Premiership in 1883. He is a gentleman of affable disposition and unassuming manners. He has one daughter, and a son Sálem, 24 years old.

collecting the land revenues and the services he has received the hereditary *Indám* grant of private income. This he has hitherto used without stint for the education of poor Mahomedan students coming from Pátan, to whose generosity has been most marked in the construction of a school in free supplies of grain to the poor. In—recognition of his Government conferred upon him the title of "**Khan**" and the dignity of a "**Companion**" of the Order of the **Indian** Legion of Honour. By his own exertions and worth, has Khán Báhádoor Sále Hindi attained the exalted position of a Diván among the eminent statesmen of the country.

Sále Hindi resigned his post of Premiership in 1883. He is a gentleman of simple and unassuming manners. He has one daughter, and a son Sálem, 24 years of age.

KHAN BAHADOOR SÂLÉ HINDI, C.I.E. — DEWAN OF JOONAGHUD

આન બહાદુર સાહેબ હિન્દી, સી. આઈ. ઇ.

ગીચ હાથમાંથી વધી જુનાગઢનાં મોઢાં રાજ્યની “દીવાનગીરી” ભાગવી, અને હિંદુ સરકાર તરફથી માનના એતામ મેળવનાર, સાલેહ હિન્દીના બપોલો સાલેહ જે—ખેલેલેલો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો, તે, અરબસ્થાનના ‘બાહેર’ રહેરના વતની હોય, “લેહાણ” તરફ પેહેલે મ્યાળખામે હતો, પણ હિંદુસ્તાનથી પોતાને વતન પાછો ગયા પછે, “હિન્દી”ની અટકથી મ્યાળખાઈ ગયા. તેના બેટા સાલેમે હિંદુસ્તાનમાં આવી, જાનનગરમાં સીપાઈગીરી બજાવી, ૫૫ વર્ષની ઉંમરે ‘બ્રિટીશ’માં સ્વર્ગવાસી થઈ, મિકેયુરા બેટા તે આ હકીમતને લગતા આન બહાદુર સાલેહબાઈને ૨૦ વર્ષની ઉંમરે મળી ગયા.

આન બહાદુર સાલેહ હિન્દી, અરબ જાત અને ઈસલામી ન્યાતનાં ‘સુન્ની’ પંથના અને અટકે ‘લેહાઝી’ કહેવાય છે. તેઓને, બાઈ કાતમાંબુએ ઈ. સ. ૧૮૨૦ માં નવાનગરમાં જન્મ આપ્યો. એઓ યુવરાત્રી, અરબી, અને ઉરદુ, બોલે છે. એઓ ૧૪ વર્ષની ઉંમરે, નવાનગર તેમજ બેડીઆમાં પેહેલે સીપાઈગીરીની નોકરીમાં રહ્યા પછે, ૧૮૩૮ માં દારકાં તરફ આયકવાડની નોકરી બજાવ્યા બાદ, ૧૮૩૯ માં જુનાગઢના મરહુમ નવાબ હામદખાનજીની ખીદમતમાં રહ્યા,—ત્યારથી એમની ચંચળ મનસકતી દીપવા લાગી અને નશીબ ખીલતું ચાલ્યું. ૧૮૪૩ માં એમની ‘આસપાસ બાન’ અથવા ‘લીમ્વાસુ હજુરી’ તરફ નેમણુક થઈ, અને વળી સ્ત્રીઓનાં અને દરબારી બાગોના ઉપરીનો હોધો પણ મળ્યો. પછે નવાબ સાહેબે, એમન, રાજ્યને લખતાં ચુચવાડાબંધી અગત્યનાં કામોનો નિવેડો લાવવા ખાતર, રાજકોટની ઈંગ્રેજ-એન્-સીમાં મોકલ્યા, તે કામ પુર પતીજબરી રીતે એઓએ બજાવ્યું હતું. તેમાંનું એક ‘જુનાગઢ’ અને ‘અકરાવાદ’ રાજ્યોની હદ (સામડા)ની તકરારને લગતું હતું. તો, બીજું ‘જેતપોર’ અને ‘જેદરડા’ તાલુકાઓના કાઠી-બાગીદારો સાથે ‘બરવાળા’ અને ‘સમધીઆરા’ ગામોની હદ વીસેતું બારે ચુચવાડાનું હતું. તેનો નકકી નિવેડો લાવવા, પક્કા પુરાવા મેળવી, ચંચલાઈથી સુશતકીમ તકરારો લેઈ, એઓએ જુનાગઢના લાભમાં ચુકાદા કરાવ્યો હતો, તેમજ એ રાજ્યના ‘લીસાવદર’ પ્રગણા સંબંધી, હુરસુર વાળા કાઠીએ પોતાનો હક વાંસે સવાલ ઉઠાવે, એઓએ, મજબુત દલીલોથી તેનો દાવો ઉઠાડી નાખ્યો હતો. ૧૮૫૧ માં નવાબ હામદખાનજી સ્વર્ગવાસી થયે, તેમનાં રાજ્યનો કારબાર ૭ વર્ષો તુલીક ‘પંચે’ ચલાવ્યો, તે સમયો વખત. સાલેહબાઈને મરહુમ નવાબની વિધવા રાણીઓની સગવડની દેખરેખ અને તેમના ગરાશોના હકોની અલવણી કરવા ખાતર, તેમને ‘જમાદાર’ બનાવ્યા હતા, (જે હોજો, કાઠીઆવાડમાં ઘણો મોહોભાવાળો ગણાય છે.)—ત્યારથી સાધારણ રીતે એઓ જમાદાર તરફ ઓળખાતા આવે છે. એ કામ વતરેગે, ‘પંચે’ના વહીવટમાં પણ એમનો હાથ હતો. ૧૮૫૨ માં રાજકોટ-એન્-સીમાં મોહોટી ચોરી થયે, તેનો પતો ન લાગવે, સાલેહબાઈને તેનો પતો મેળવ્યા કુરમાસ થયે, તેઓએ ઘણી રહેતન લેઈ, ચાલાકી વાપરી, તે ચોરી મુદ્દા સહીત ‘દડવા’ અને ‘બડલી’ ગામોમાંથી પકડી આપી, ઈંગ્રેજ સરકાર તરફથી ઘટતી શાખાસી મેળવી હતી. ૧૮૫૪ માં જુનાગઢના ‘શેરગઢ’ ગામના લુટ કરવા નીકળેલા બે શમશો, જસલા અને ગીંગા મૈયાને, એઓએ રાજ્યની હદ બહાર હાંકી કહાડી, જમારી અને સીંધી લુટારાઓને નેર કીધા હતા. ૧૮૫૭ માં નવાબ મોહોબતખાનજી ઉંમરે પુગી જુનાગઢના તખતે બેઠા, તેઓએ, ચાલાક સાલેહબાઈને ૧૮૬૧ માં વજર ખાવદીનબાઈના હાથકેહળ—

નાથન વજરનો હોધી આપી 'સુઅએતસાર-વ-એતમાદ-આસાર' અથવા 'બહાદુર અને પુર વિચાર' નો માન-વંત ખેતાબ બચ્ચો હતો. એઓએ અરાબી કરતા ફરતા વધેરોને, જુનાગઢનું 'રોષડા' ગામ છુટતા અટકાવી, રાન્ધની હદ બહાર ફાટી કહાડીયા, અને પછે ૧૮૬૬ સુધી ચાણુજ રીતે તેઓ પાછળ લાગેલા રહી, ઈંગ્રેજ લશ્કરી અમલદારોને 'ગીર', 'માછરડા', વગેરે જગ્યાઓ તરફ અગત્યની મદદ કીધી હતી, તે વીણે, એમને ઈંગ્રેજ રાજ્ય તરફથી ઘણાંક સાબાશી-પત્રો મળ્યાં છે. એવી મરદાનગી ભરી નોકરી કરવા, અને વળી રાન્ધને સારૂ લગાડવાના બદલામાં, નવાબ સાહેબે, સાલેહબાઈને ૧૮૬૪ માં સરસ ઉપજવાળું 'હાડલા' ગામ વંશપ-રંપરા—ઈનાંમમાં બચ્ચું. એ રાન્ધના 'શેરગઢ' પ્રગણાના મૈયાઓએ ૧૮૭૦ માં છુટકાટ અચાવવાની તૈયારી કરતાંજ, તેઓ ઉપર લશ્કર સહીત ધરી જઈ, સારી સમજ વાપરી, તથવાર ચલાવવા બદલે સમજાવતથી તેઓનાં હથીઆરો છોડાવ્યાં હતાં, અને 'ગીર' ડુંગર તરફના છુટકાટોથી રાહદારીઓને બચાવવા, આંપતા ઉપાયો લીધા હતા. એ બહાદુરીના કામો કરવા વતરોગે સાલેહબાઈએ, રાન્ધસુધારોને લગતાં પણ પુષ્કળ કામો કીધાં છે. એઓએ 'લેન્ડ સરવે ખાતું' સ્થાપ્યું. રજવાડી દફતરો રાખવા સુધરેલી રીત દાખલ કીધી, રેવીન્યુ, કબજા, અને શીખંડી, ખાતાંઓ ગાળી સુધાર્યાં, અદેરખાતાંઓની નવી ઈમારતો બંધાવી, મેહસુલને લગતી કાયદેમંદ સુચના કીધી, અને ખેડુતોની સગવડ બલવનારા ઉપાયો લીધા. એ ખાતર નામો એમને ૧૮૬૭ માં 'વાંદરવડ' ગામ વંશપરંપરા—ઈનાંમમાં બચ્ચું. એઓએ ૧૮૭૩ થી ૨ વર્ષો ત્યાંના દીવાનને બદલે પુરખખત્યાર કારબાર ચલાવ્યો હતો. ૧૮૭૪ માં પોતાની ઉંમર બરાવાના સખબધી, સાલેહ-બાઈએ રાજનામું આપી હોધી છોડવા માગવે, તેમને વગર જવાબદારીએ પોતાનું કામ ચાણુ રાખવા હોકમ થયે, તેઓ નવાબના મુખ્ય-સલાહકાર અને રાન્ધના-ઉપરી તરફિ દેખરેખ રાખતા રહ્યા હતા. પણ બ્યારે ત્યાંનાં બહીત દીવાન ચાલ બહાદુર મોકલજી ઝાલા ૨૬ મી દીસેમ્બર ૧૮૭૮ ને દીને અચણુચ મરણ પામ્યા કે સાલેહબાઈને—મુખ્ય-દીવાનગીરી મળી ને એઓએ ૧૮૮૩ ના જુન સુધી ચલાવી રાજનામું આપી છોડી, એકાંતવાસી થયાં છે. જુનાગઢમાં વસનારા પોતાના બીલાઓએ સેયાદી કે ગમીના વખતે ગર્ખ ઉપરાંત ખરચ ન કરવા એઓએ પુરતો બંદોબસ્ત કીધો છે. એઓ 'ઈસ્ટ ઈન્ડીયા એસોસીએશન'ના લાઈફ મેમ્બર બની તેને, તેમજ 'કરમનદાસ મેમોરીયલ ફંડ' અને અમદાવાદની રેલથી પીડાયલાંઓને મદદ કીધી છે, અને એક સુસાફરખાતું અને ૩ કુવા બંધાવ્યાં છે. એઓ 'હાડલા' અને 'વાંદરવડ' ગામોની પુરખખત્યાર માલિક બનવા, ઉપરાંત પુષ્કળ અગીરોની પણ માલિકી ધરાવે છે. એમની વાર્ષિક આવક રૂ. ૧૦,૦૦૦ ની બોલાય છે. પોતાના રાન્ધની વફાદાર સેવા બખબ્યા ઉપરાંત, ઈંગ્રેજ સરકારની પણ સેવા કરવા ખાતર, તે સરકારે, એમને ૧ લી અનેવારી ૧૮૭૭ ને દીને દીલ્હી તરફ બરાચલી મોહોટી દરબારમાં મેહલે 'ખાન બહાદુર' નો ખેતાબ બચ્ચો, અને પછે, ૧ લી અનેવારી ૧૮૭૯ ને દીને, “ખોરડર ઓવ ધી કમપેનીયન ઓવ ધી ઇન્ડીઅન એમ્પાયર” નો મોહોટાં માનનો બીજો ખેતાબ બચ્ચો, ને વીણેનો 'ચાંદ' આપવાની ક્રિયા, જુનાગઢમાં દબદબા ભરી દરબારમાં કરતી વખતે કાઠીઆવાડનો ઈંગ્રેજ પોલીટીકલ-એન્ટ બોલ્યો હતો કે:—“તમે ૪૦ વર્ષ અગાઉ એક સીપાઈ તરીકે જુનાગઢમાં નોકર રહ્યા હતા, તે ઉપરથી વધી આજ ચઢતી પદવીના હોધ્યા ઉપર આવ્યાં છો. તમે એ કક્ષત નવાબનીજ નીમકહલાલીથી નોકરી બખબી નથી પણ વળી ઈંગ્રેજ સરકારની પણ કીમતી સેવા બખબી છે.”

સાલેહબાઈ, ખાઈ મરીયમજી સાથે ૫૨૫યા, તેણીએ હાલ ૨૪ વર્ષની વયના પુત્ર સાલમ, અને એક પુત્રી હાં-સાંજને જન્મ આપ્યો છે. ખાન બહાદુર સાલેહબાઈ, લાયકતાવાલા, ચંચળ, અને મેહનગુ મુદરપ છે. તેમણે પુરા પાવરધા, અને અનુમતી રાજ્ય અધીકારી ગણાય છે.

The late Rao Bahadoor Sambooparsad Baxmal.

R. SAMBOOPARSÁD, a *Vudnaggár* Bráhmín by caste, was born at Ahmadábád, on 19th October 1825. Born of humble parents, it was entirely by his own exertions that—he rose to the honourable position which he occupied in the Government service. In 1840 he was employed as a Kárkoon, on a small salary, in the Collectorate of Ahmadábád, and was afterwards transferred to a higher post in Pooná, in the Office of the Revenue Commissioner, Northern Division, where he remained till the year 1854. Having given abundant proofs of his capacity for revenue administration, he was raised to the post of *Dufterdár* in Sind, by the then Commissioner, the late Sir Bartle Frere. In 1857 the title of "**Rao Bahadoor**" was conferred upon him, as a personal distinction by the British Government. In conjunction with an European officer, he was directed by Government to settle certain disputes in connection with the land tenures in the districts of Kairá. From 1859—65 he served as a *Dufterdár*, in the Northern Division. He was then promoted to the office of Assistant-Settlement Officer in the Gujáráť Revenue Survey and simultaneously with the duties of his own post, he found time to do the work of a *Tábookdári* Settlement Officer in Gujáráť. Subsequently he was ordered to proceed to Ratnágiri as a Special Settlement Officer of Revenue Department. On the death of the Chief of Morvi in 1870, Mr. Sambooparsád was appointed by the Government Joint-Administrator of the 'Morvi' State. During his administration, which lasted for eight years, he rendered to the State—most important services, and remarkably improved its revenue. The balance in the exchequer when he took charge was only nine *lacs*; but this, when Mr. Sambooparsád resigned office in 1879, was raised to Rs. 18,80,000, a result which, in spite of bad seasons and greatly increased expenditure on works of public utility, could only be secured by strict economy, and by a careful development of the resources of the State. In 1875 Government selected Mr. Sambooparsád for employment as a member of the "Deccan Ryot Commission." The Commission received very—valuable assistance from him, and his suggestions contributed largely in giving shape to the Bill, which has recently been passed by the Supreme Government 'for the relief of the indebted agriculturists of the Deccan.' Resigning his post of Administrator of the Morvi State, he reverted to his old place of Assistant Settlement Officer in Gujáráť, and was soon after employed by Sir T. Madhav Rao, then Dewan of Baroda, in the Settlement Department in the territory of the Gaícwar. Mr. Sambooparsád consented to this transfer of service for three years; he was sent on special duty to Káthiáwár, and then entrusted with the *Subáship* of the Amroli district. He performed his new duties with signal success, affording promise of much future usefulness, when he suddenly died of cholera at the age of fifty-four, regretted by the Bombay Government and by many personal friends.

His experience in the Revenue Department was—so great, that a Bombay Officer of high position, now in England and acquainted with him, is reported to have said on hearing of his demise :—"There were few natives whose advice on revenue matters he would more willingly have sought, than that of Rao Bahadoor Sambooparsád." Mr. Sambooparsád was tall and well-built. He was very active, hard-working, straightforward, obliging, and of engaging manners.

સ્વર્ગવાસી

૨૧૧ બહાદુર શંભુપ્રસાદ લલિતલાલ.

ગરીબ હાલતમાંથી, અતી ચંચલાઈ, ઉલ્લેખ, અને ઈમાનદારીથી વધી ચઢતા દરબજાએ પુગેલા રાવ બહાદુર શંભુપ્રસાદને, બાઈ દુર્લભ કુવરે ૧૮૨૫ ની ૧૦મી આક્ટોબરે અમદાવાદમાં જન્મ આપ્યો હતો. તેઓ, જાતે નાગર બ્રાહ્મણ, બોલખે “દાઢયા,” અને ઈંગ્રેજી, ગુજરાતી બાપા બોલતા હતા. તેમના એકજ બાઈ રાયપ્રસાદ, ખેડા કલેક્ટરના દક્ષતરદાર હતા. મી. શંભુપ્રસાદે નીશાળ છોડ્યા અગાઉ ચાર વખત હુશીઆરીનાં ‘ઈનામો’ મેળવ્યાં હતાં. તેમના વખતે અમદાવાદમાં ઈંગ્રેજી સ્કુલ નહીં હતી. તેઓએ—પેટેલ્લે ૧૮૪૦ માં અમદાવાદ કલેક્ટરેટમાં કારકુન તરીકે રૂ. ૬ ને દરમાથે રહી, દસ વર્ષ ચાકરી કર્યા પછી ૧૮૫૦ માં પુણાના ઉત્તર ભાગના રેવીન્સ-કમીશનરની આક્રીક્ષમાં જમ્યા મેળવી, ૧૮૫૪ માં વધી રૂ. ૫૦ ને દરમાથે કારકુન બન્યા. ગરીબીના ભોગ થઈ પડેલા મી. શંભુપ્રસાદનો—મીતારો હવેથી ખીલ્યા અને એ વખતે સર બાર્ડલ ફીચર ને સીંધીનો કમીશનર હતો, તેણે, એમની ચંચલાઈ અને કાબેલીયતથી ખુશ થઈ, એકદમ રૂ. ૩૦૦ ને દરમાથે એમને સીંધા હૈદ્રાબાદના ‘દક્ષતરદાર’ નેમ્યા, તે હોલો ૧૮૫૭ સુધી ઘણી બાહોશીથી ચલાવી “રાવ બહાદુર” નો ખેતાબ મેળવ્યા પછે, એમને ઝુંબઈ સરકારે ખેડા તાલુકામાં જમીનના પટા સંબંધી ઉઠેલા ઘણાક મોહોટા ગુચવાડા બરચા વાંધાનો નિવેડો લાવવા એક ઈંગ્રેજ હોલેદાર ભેગા નેમ્યા હતા. ૧૮૬૫ માં ઉત્તર ભાગના રેવીન્સ કમીશનરના ‘દક્ષતરદાર’નો હોલો બબલ્યા પછે, એજ સાલમાં—દેશીઓને કવચીત મળેલો ઘણો બેખમ ભર્યો એન્ફી-સ્ટેન્ટ-સેલેશન-ઓફીસરનો હોલો એમને ગુજરાત રેવીન્સ સર્વેખાતામાં રૂ. ૫૫૦ ને દરમાથે મળ્યો, તે ૧૮૭૦ સુધી ચલાવ્યો, તેમાં મેહસુલ સંબંધી એઓને પક્કું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. જે પછે થોડો વખત, ખાસ એન્ફીસ્ટેન્ટ-સેલેશન-ઓફીસરનો સ્લાગીરી રેવીન્સ સર્વેખાતામાં રૂ. ૬૫૦ ને દરમાથે હોલો બબલ્યા પછે, ૧૮૭૦ માં મોરબીના ઠાકોર સાહેબ મરણ પામ્યે, તે સાલના આક્ટોબરમાં ઝુંબઈ સરકારે એમને, ત્યાંનાં ખેડાઘલા-પુરખખત્યાર-રાજ્ય-અધિકારી નેમી ત્યાંનો કુલખખત્યાર એમને સોંપ્યો હતો, જે વખતે, મોરબીના હાલના ઠાકોર સાહેબ ૧૩ વર્ષના હતા, તેઓએ ૧૮૭૮ ની ૧ લી અનેવારીએ ૨૧ વર્ષની લાયક ઉમ્મરે પુગી, રાજ્ય અખત્યાર પોતાને સ્વાધાન લીધો, ત્યાં સુધી, એ રાજ્ય અમલ મી. શંભુપ્રસાદે ૮ વર્ષો સુધી કાબેલીઅતથી ચલાવી શાખાશી મેળવી હતી. તે વખતે એઓએ ત્યાં—ઘણાક સુધારા કીધા, રૈયતને પાણીની સગવડ કરી આપી, બહેર સુશોબીત ઈમારતો, બેલ, અને સડકો બંધાવી, મેહસુલ સુધારી અને વધારી, કરકસારથી ખરચ ઘટાડ્યો, અને રૈયતની પુર ખ્યાર મેળવી, પોતાનાં નામથી એક નવું “શંભુ પઠ” વસાવ્યું હતું, કે જે પાછળથી, ત્યાંનાં હાલના ઠાકોર સાહેબના નામે “વાઘ પઠ” કરી બોલાય છે. ૧૮૭૫ માં મી. શંભુપ્રસાદને ઝુંબઈ સરકારે, “ખખલના ખેડુતોની માઠી હાલતની તપાસ કરવા ઠેડવેલા કમીશન”ના દેશી સખાસદ તરીકે નેમ્યે, તેના સંબંધમાં એઓએ કીમતી સેવા બખવી જે જે અગત્યની

સુચનાઓ કીધી હતી, તે, 'સુપ્રીમ કાઉન્સિલે' પસંદ કરી, બાહ્ય રાખી હતી. મોરબીના રાજ્ય-વહીવટનો અખત્યાર છોડ્યા પછે, એઓ પોતાના આગલા ગુજરાતના એક્ઝીક્યુટિવ-સેક્રેટરીઓ કીસરના હોલા ઉપર ગયા, કે, દુરતજ, બરોડા રાજ્યના 'સેક્રેટરીઓ કીસરનો' હોલો ચલાવવા, ત્યાંના ત્યારના દીવાન સર ટી. આયવરાવે, એમની મદદ લેવા સુધર્ષ સરકારને અરજ કરવે, તે હોલો, ત્રણ વર્ષો સુધીજ અખવવા મી. શંભુપ્રસાદે કલુષ રાખી, ૧૮૭૯ ના એપ્રિલમાં, એ રાજ્યના ક્ષેત્રીઆવાડ મંદિરા 'અમરોલી' તાલુકાના પુર-અખત્યાર 'સુખા' નેમાયા, પણ ૬ મહીના વહીવટ ચલાવી રાજ્ય અને રૈયતને એક સરખા કાયદા કરનાર સંગીન ઉપાયો રચ્યા કે, તેવામાં ૧૮૭૯ ની ૭ મી આક્ટોબરે એઓ અંતીતા ૫૪ વર્ષની વયે કોલેરાના બોગ થઈ મરણ પામ્યા. તે ખાતર, સુધર્ષ સરકારે દલગીરી જણાવતાં, એમના બધા ગુણો વીશે જણાવ્યું હતું કે:—“મી. શંભુપ્રસાદે સરકારના એક ઘણાજ “વકાદાર, બાહોશ, મેહેનતુ અને અપક્ષપાત હોદ્દાર “તરિક્કે હિંમતની મજબુત ખાતી આપી હતી.” અને હોદ્દસ્થાન વીશે પક્કો અનુભવ ધરાવનાર ‘ઈંડીઆ કાઉન્સિલ’ના એક પ્રખ્યાત ઈંગ્રેજ અધીકારીએ એમના મરણની ખબર જણતાં જહેરમાં મત જણાવ્યું હતું કે:—“મી. શંભુપ્રસાદના “મરણથી ઈંગ્રેજ સરકારે એક સુનંદો નોકર ખોયો છે કે, જેની જગ્યા “જલદીથી પુરાવી સુરેષ્ઠ ગણાશે.” એમની ખરી ખુબી, ઘણાક જણીતા મોહોટા ઈંગ્રેજ હોદ્દારો અછી રીતે પીછાની ગયા, તેઓમાં સર બાર્ડલ ફેથર, સર રોબર્ટ એલીસ, એસ. મેન્સફીલ્ડ, બોમરેબલ મી. રોબર્ટ, બોમરેબલ મી. જે. મીલ્સ, વગેરે હતા.

રાવ બહાદુર શંભુપ્રસાદ, બાર્ડ ધનલક્ષ્મી સાથે પરણ્યા, જેણી વગર ફરજદે સ્વર્ગવાસ થયે, સ્ત્રીઓની ખીજ લગ કર્યા, ખુબ ફરજદે યજ્ઞજ નહી, મી. શંભુપ્રસાદ રાત્રી પતલા પલુ ચીવડ, ઉમ્મર બરાવવા છતાં સ્ત્રી ઉધરતા જુવાન પેઠે આખો દીવસ વગર થાક કે કંટાળે મેહેનત કરનારા, અને મેહેનુલ તેમજ દેશી રાજ્ય કારોબાર વીશે પક્કો અનુભવ ધરાવતા હતા. તેઓ સ્વભાવે મીલનસાર, દેખાવ અને પૌરાણિક ધણીજ સાદા, દીધના દવાળુ, વાતચીતમાં ધણીજ હરાખુખા, અને દોલ દમામને પીઝારનારા હતા.

Rao Bahadur Bholanath Sarabhai of Ahmadabad.

MATHMULJI, from whom the family traces its descent, lived in "Vadnágur," which he left for Ahmadábád in A.D. 1457. Being a good Persian scholar he was engaged as a *Munshi* or Persian clerk under the Mogal, as well as the Peshvá's governments. The second among his five sons was Kirpashánker, who left two sons, the youngest being Bápúbháí, who was engaged as a Persian clerk in the Barodá Residency in 1802. He died, leaving two sons, the eldest of whom was Sárábháí, who held for 30 years the responsible post of Recordkeeper and Native-Agent in the Residency. For his faithful services the Government made him an—hereditary grant of the 'Nikoli' village 3 miles off Ahmadábád, and awarded him a gold 'medal,' besides a monthly pension of Rs. 500. The Nawab of Radhánpur also made him—a grant of the 'Ganorá' village for valuable services rendered to his State. He died, leaving only one son, Mr. Bholánáth, the subject of this memoir.

Ráo Báhádur Bholánáth was born in Barodá on 23rd July 1822. He belongs to the *Vadnagrá* division of the Nágur Bráhmíns, and knows English, Sanskrit, Persian, Maráthi and Gujáráti. In 1844 he was first engaged as a *Munshi* in Ahmadábád; in 1854 he was appointed a Sadar Amin, and in 1864 a Principal Sadar Amin. In 1869 he was entrusted with the office of the First Class Subordinate Judge of Thaná and then of Khedá. After completing the period of 30 years' service to Government, he retired on a pension of Rs. 400 per month, when Government—awarded him the title of "**Rao Bahadur**" for life accompanied with a *Khilát* of a costly shawl in a public *Darbár* in Ahmadábád on 27th March 1875. He is also made a **Second Class Sirdar of the Deekan**. He is a—zealous reformer and an advocate of the spread of popular education. He established at an outlay of Rs. 11,000 a free public Library in Ahmadábád in memory of his deceased son, Apá Ráo. He contributed also to the opening of a library and a school in Khedá, and to the establishment of the "Gujáráť Provincial College" in Ahmadábád. His public donations are as follows:—

For founding the 'Apa Rao Library' in Ahmadábád.....	Rs. 11,000
To the 'Gujáráť Provincial College'	„ 3,000
Donation to the Khedá Library and English School	„ 400
Subscribed to the Ahmadábád Relief Fund	„ 300

Ráo Báhádur Bholánáth was presented with a "certificate of honor" by the Viceroy of India on 1st January 1877. He is in undisturbed possession of the two villages of 'Nikoli' and 'Ganorá.' He has an annual income of Rs. 20,000, from which he occasionally supplies food and clothing to the indigent poor.

Ráo Báhádur Bholánáth has 4 sons and 2 daughters, the eldest, Mr. Bábá Ráo, is 44; the second, Mr. Bhím Ráo, is 32, and a B. A. of the Bombay University, and has just been admitted into the new Statutory Civil Service; the third, Mr. Narsing Rao, is 23, and the fourth, Mr. Keshav Ráo, is 19 years of age. Ráo Báhádur Bholánáth is one of the—leading and popular citizens of Ahmadábád, an affable and kind-hearted gentleman.

રાજાહાદુર શ્રીહાનથ સારાભાઈ. અમદાવાદ

RAO SAHADOOR BHOLANATH SARABHOY OF AHMEDABAD.

સુસાહસીએ જવે, તેમને, અતનો કાથદો તોડવા ખાતર ન્યાત બહાર જેળ્યા હતા. તે સમયનું યુધ્ધું ગેરવાળખી-પણું એઈ, પોતે મોહોટા એમનમાં જવા વીસે અગાઉથી સમજવા છતાં, મી. ભોલાનાથે તેમની સાથ વેદે-વાર ચાલુ રાખી તેની તરફેણ કીધી હતી, તેનું અગમ ચેતેલું પરીણામ નીપજ્યું, અને મી. ભોલાનાથને પણ ન્યાત બહાર જેળ્યા. નેથી ૭ વર્ષની લાંબી સુદત સુધી ચાલ્યું, એઓએ હીમત અને ધીરજ રાખી હતી, તે પછે, અંતે ન્યાતે એમને આપસુસીધી પાછા પોતાની સાથ સામેલ કીધા હતા. એઓ, વિદ્યા એલમને ઉત્તેજન આપનારા અતુર આગેવાન, અને “અમદાવાદ વિધવા વિવાહ ઉત્તેજક મંડળી,” “બાલા નિષેધક મંડળી” અને “અમદાવાદ પ્રાર્થના સમાજ” ના પ્રમુખ, તેમજ “યુજરાત વરનાકસુધર સોસાયટી” ના લાઈફ-મેમ્બર છે. એઓએ અમદાવાદમાં, પોતાના સ્વર્ગવાસી બીજા પુત્ર આપારાવના યાદગારી કાથમ રાખવા, અને ત્યાંના લોકોની સમવડ ખાતર રૂ. ૬,૦૦૦ ને ખરચે જોક અહેર “લાયધેરી” બંધાવી, વળી તેમાં પુસ્તકો ખરેદી જેળવા રૂ. ૫૦૦૦ આપી, તેને “આપારાવ લાયધેરી” નામથી સુદત યુધ્ધી જેળાં છે. અમદાવાદની ‘યુજરાત ત્રાણીનશીયલ કોલેજ’ ના ફંડમાં એઓએ રૂ. ૩૦૦૦ આપ્યા હતા. અને એડામાં એક લાયધેરી અને ઇંગ્રેજ સ્કુલ સ્થાપવાના કામને ઉચકી લેઈ, તે પાર ઉતારવા મેળવત લીધી હતી. એમની અહેર બક્ષેસો નીચે જણાવ્યે:—

અમદાવાદમાં “આપારાવ લાયધેરી” બંધાવી સુદત એલી	રૂ. ૧૧,૦૦૦
“યુજરાત ત્રાણીનશીયલ કોલેજ” ને બક્ષેસ	૩,૦૦૦
‘એડા લાયધેરી’ અને ‘ઇંગ્રેજ સ્કુલને’ મદદ	૪૦૦
અમદાવાદ રીલીફ ફંડને મદદ	૩૦૦
‘અમદાવાદ પ્રાર્થનાસમાજ’ને મદદ	૧,૫૦૦
	રૂ. ૧૬,૨૦૦

જાણતાં બે ગામો “નીકોલ” અને “ધનોરા” ના એઓ પુરપુખત્યાર મોલેક છે. અને પહેલાં ખાતર ઇંગ્રેજ સરકારના ‘ઇનામદાર’ મલાયછે. એમને ૧૮૭૭ ની ૧ ઈ અનેવારીએ તે વખતના યુખ-ઈના મવરનર સર ફીલીપ વોડ હાઉસે “સરટીફિકેટ ઓવ ઓનર” બક્ષી હતી.

મી. ભોલાનાથ નાથલી વયે, હાલ સ્વર્ગવાસી થયેલાં બાઈ શીવકારી સાથે પરણ્યા, તેઓએ જન્મ આપેલા ૫ પુત્રો મહિલા ૪ હેયાત છે. વડા મી. આપારાવ ૪૪ વર્ષના, ઇંદોરના મહારાજના સ્પેન્ટ તરીકે મહાકાંડા પોલીટીકલ-એજન્સીમાં કાંમે લાયેલા છે. બીજા મી. ભીમરાવ ૩૨ વર્ષના, યુખઈ યુનીવર્સીટીની બી. એ. ની ડીગ્રી મેળવી, એ હવાકાની એન્જીનીયરી સીવીલ સરવીસમાં દાખલ થયાછે. ત્રીજા મી. નરસીંહરાવ ૨૩ વર્ષના યુખઈ યુનીવર્સીટીની બી. એ. ની ડીગ્રી મેળવી, એલ. એલ. બી. થવા અભ્યાસ કરેછે. ચોથા મી. કૃષ્ણરાવ ૧૯ વર્ષના, યુખઈ યુનીવર્સીટીની મેટ્રીક્યુલેશન પાસ કરી, પ્રસેં બી. એ. ના અભ્યાસ કરે છે, વગેરે બે પરણેલી બેટીઓ છે.—એ રાવ બહાદુરનાં હનાંમી ગામો વગેરેની ઉપજ અને પેનશનની વાર્ષિક આવક મળી એકંદર રૂ. ૨૦,૦૦૦ ને આસરે મોલાયછે. તેઓ સ્વભાવે મીલનસાર, વાતચીતમાં અપલ અને નમનતાઈવાલા, રીતભાતે લાયક અને સુધરેલા, પક્કા અનુભવી ગૃહસ્થ, અને અમદાવાદના—પુરતા જાણીતા, માનીતા, અને સાક્રીય રહેરી છે.

CUMRUDIN TRIVARJI, ESQ, J P, SOLICITOR, HIGH COURT.

Kamrudin Tyábjí, Esq., J. P., of Bombay.

THE family of this gentleman originally belonged to Cambay. His father, Mr. Tyábjí, first settled in Bombay, and after small beginnings, opened a firm under the name of 'Messrs. Tyábjí & Co.' In course of time, as his business prospered, he opened branch houses in China, Karachi, and London, where he enjoyed great credit in commercial circles. He was—revered as the head of the Sulemání Bohrá community, and elected their high-priest. As a respectable citizen of Bombay, he was made a "Justice of the Peace" in A.D. 1863. He died, leaving six sons, four of whom are alive, and Mr. Kamrudin is the eldest among them.

Mr. Kamrudin was born in Bombay on the 18th April 1836, and belongs to the *Shiá* sect of *Sulemání* Bohrá among Mahomedans. He has studied Persian, French, English, and Gujáráti. One of his three brothers, the Hon'ble Mr. Badrudin, is a barrister-at-law of great eminence, and has been appointed a member of the Bombay 'Legislative-Council' since 1883. Mr. Kamrudin went to England in 1851, where, after a three years' course of English education, he was articled to the well-known firm of Messrs. Ashurst and Son, now known as Messrs. Ashurst, Morris and Crisp, attorneys in London. He passed his examination as a solicitor in 1858, and being the first Mahomedan attorney, a question arose as to whether the usual oath should be administered on the Bible or the Koran. Lord Chief Justice Campbell decided in favour of the latter. In 1855 Mr. Kamrudin was presented to Her Imperial Majesty and in 1859 he left England to practise his profession in Bombay. He soon made a mark in his new line of business, and began to take part in all public matters as a citizen. He has been much esteemed for his special efforts to ameliorate the condition of his Mahomedan community. He has established the '*Anjuman-e-Islám*,' which has opened charitable schools in the several Mahomedan quarters of Bombay, supported by private subscriptions and contributions from the public, the Government, and the Municipality. By means of occasional meetings and addresses of the '*Anjuman*,' the Mahomedans have, for the first time, been taught the value of communistic growth and the duties of active citizens. He has raised jointly with his brother the Hon'ble Mr. Badrudin, and other members of his family, a fund of Rs. 30,000, and established the charitable institution of the "*Surmai-Jumat-e-Sulemání*," to afford boarding and lodging as well as education to his indigent co-religionists. He joined the Freemason's "Lodge Rising Star" in 1863, and a few years later "Lodge Islam" was, through his prominent influence, opened for the exclusive initiation of the members of his community. He was made Worshipful Master of Lodge Islam in 1880. He is a Director and Chairman of several Spinning and Weaving, Fire Insurance, Cotton Pressing and other public Companies. He was made a Justice of the Peace in 1863, a Fellow of the University of Bombay in 1876, and a member by Government nomination of the Municipal-Corporation in 1874.

Mr. Kamrudin has 1 daughter and 4 sons. The eldest, Haidar Ali, aged 22, has passed his first B. A. examination in the University of Bombay, and is now articled in his father's office. Mr. Kamrudin is a gentleman of thoroughly affable disposition, highly esteemed in his profession, and kind and urbane towards all who come in contact with him.

થાપણ હાથ રૂ. ૩૦,૦૦૦ ની થઈછે. એ ખાતાની મદદથી એમના અતીલા સુદલેસોના ડેટલાંક બાળકો સુખી થઈ, આજ સારી હાલતમાં આવ્યાંછે. વળી એઓનીજ ગુપ્ત આગેવાનીથી “યુનઈની અનસ્ટ્રમને ઇસ્લામ” નામથી કુકણી, વોહરા, ગેમન, બોમ, વગેરે યુનઈની સ્ટુડી સ્ટુડી ઇસ્લામી જમાતોના આગેવાનોની સામટી કોસેસથી એક અદ્દરખાતું સ્થાપ્યું, જેના એઓ હાથ પ્રગુપ્ત છે. તેની ગુપ્ત નેમ, પોતાની કોમની હાલત સુધારવાની છે, જેનું કામ આગળ વધતું બધ છે, અને વળી એ કોમના છોકરાઓને હાંદિસ્તાની ભાષામાં કેળવણી આપવા “મદરેસાએ અનસ્ટ્રમને ઇસ્લામ” નામથી એક અદ્દર કેળવણીખાતું ઉઘડીયું તે ફતેહમંદ નીવડયું છે, તેને ખાનગી ઉમરાંણાંથી રૂ. ૫૦,૦૦૦ ની મદદ થવા ઉપરાંત, યુનઈ સરકાર તરફથી દરમાસ રૂ. ૫૦૦ ની, અને ત્યાંની મ્યુનીસીપાલિટી તરફથી દરમાસ રૂ. ૫૦૦૦ ની મદદ અપેછે. એ મદરેસાની સાખા પણ છે. મી. કમરૂદીને પોતાના બાઈ મી. અદ્દરૂદીન સાથના બેમા ખર્ચે “બરોડા” ના પોતાના ગરીબ જવભાઈ વોહરાઓના બાળકોને સુદત કેળવણી આપવા ત્યાં “બરોડા-અકલમ” નામથી એક સ્કૂલ ઉઘાડી ચાલુ ધીધીછે. એઓ પેદલવેદેલા યુનઈ માંહેલી ફિનિશન લોડજ “રાઈઝીંગ સ્ટાર” ના ૧૮૬૩ માં સભાસદ થયા. કે જે બપોતે એમના જુજ અતીલાઓ ફિનિશનો બન્યા હતા. તેથી ‘ફિનિશનરી’ ઉપર મુસલમાન કોમની મોહોટી સંખ્યાનું ખ્યાન બેચવા, અને તેઓનીજ દેખરેખ હેઠળ એક દેલાયથી લોડજ સ્થાપી ચાલુ કરનારાઓમાં મી. કમરૂદીને આગેવાન બાળ લેઈ, “લોડજ ઇસ્લામ” સ્થાપી, તેના, એઓ ૧૮૮૦ માં વરસીપકુલ-માસ્તર બન્યા પછે, હાથ પાસ્ટ માસ્તરની પદવી બોગવેછે. મી. કમરૂદીન ઘણીક સ્પીનીંગો અને અદ્દર કંપનીઓના ડાયરેક્ટર બન્યા, અને હાથ ‘સોલાપુર સ્પીનીંગ અને લીવીંગ’, ‘બોમ્બે સુનાઈટડ સ્પીનીંગ એન્ડ લીવીંગ’, ‘ઓરીએનટલ લાઈફ ઇનસ્યુરન્સ, કું’, ‘કરાચી પ્રેસ કંપની’, લીગરેનાં ચેરમેન, અને ‘ધી બોમ્બે આઈસ કંપની’ ના દાયરેક્ટર છે. એમને યુનઈ સરકારે ૧૮૬૩ માં “સુલ્લેહના અમલદાર,” અને ૧૮૭૬ માં ત્યાંની સુનીવરસીટીના “ફેલો” ડેડવ્યા, અને એ સરકારે પોતાની તરફથી એમને ૧૮૭૪ માં સભાસદ ડેડવી યુનઈની “મ્યુનીસીપલ-કોરપોરેશનમાં” મોકલ્યા હતા.

મી. કમરૂદીનને, ૪ પુત્રો અને ૧ પુત્રી છે. વેડા બેટા ૨૪ વર્ષના મી. હૈદર, પેહેલી બી. સ્મ. ની પરીક્ષા પસાર કરી હાથ પોતાના બાપની સ્માઈસમાં વગીલને ધંધા શીખવી ‘આરટીકલ-કલાકં’ બની ધારાને અભ્યાસ કરેછે. તે બીજા ઝીરબં અહમદ સુધી, ઝીરબં અહમદ હાડી, અને ઝીરબં અહમદ કાઝીમ, ચઢવી ઉતરવી ઉમરના વિદ્યાર્થીઓ છે. બેટીઓ મહિલી સ્મિક દેલાત હાથ ૧ વર્ષની છે.—મી. કમરૂદીન સ્વભાવે મીલનસાર, રીતબાને ખરા લાખક, ધઢવી રીત પોહોબે જાલવનારા, યુનઈની હાથ કાઠેના સ્મિક ફતેહમંદ વગીલ, અને યુનઈ રોહિરના સ્મિક બહીલા અને ઉપબોગી રોહિરી છે.

Nursingpersád Nurripersád, Esq., of Junagád.

THE great-grandfather of this gentleman was Máhádeo, who lived at Navánagar. His grandson, Rámji, first came to Junagád for trade, and his son, Umbáram, had farmed one of the districts of Junagád. His son, Hurripersád, also farmed several large districts in the same State and in other native States, with full powers to exercise absolute authority. By this means he became wealthy, and a most influential, *ljárdár* or farmer in the whole of Kathiawar. He died, leaving 3 sons, of whom Mr. Nursingpersád, the subject of this memoir, is the second.

Mr. Nursingpersád is a *Wadnugra* Nagar Bráhmín by caste, born at Junagád, on the 18th of December 1827, and is known by the surname of "Booch." He has seen a good deal of service in different native courts. When only fourteen years of age, he was employed as a *Vahivatdár* or Manager of a district in Junagád, and afterwards of the districts of Varávil and Páten in the same State. At this time many of the plundering Whagars were pursued and captured by him, and handed over to the British authorities. He subsequently accepted the office of Private Secretary to the Nawab Hamad Khanji, whom he served for four years. On the demise of the Nawab, he left the services of the State, but shortly after obtained the appointment of *Sheristádár* in the Rajkot British-Agency. Here he remained for ten years, discharging his duties in a manner that won for him the high approbation of seven successive Political Agents, who, with one accord, have testified to his industry, intelligence and integrity. On his resigning his office in the Agency he was employed by the late Nawab of Junagád, Sir Mohabut Khanji, as a Special Counsellor to His Highness, on a high salary. The courts of justice in Junagád have been formed upon his advice, while the criminal and civil laws have been improved in accordance with his suggestions. His fitness for high judicial office was at length recognized by his appointment as Chief Justice of the State, which honourable post he filled with great credit and with strict impartiality for more than ten years, but he retired from active life and resigned the post in 1877. In 1868 his immense services were—rewarded by the grant of a village, and the dignity of an **Oomray** or nobleman of the court. In all public movements he has been forward, exerting himself in the promotion of education, and delivering public lectures on politics and morality. He contributed in August of 1884 a sum of Rs. 3,000 to institute scholarships for the successful students of Junagád studying in the Bombay University. Among his benefactions are a 'Charitable School' established in his own village, and a 'Library' in Junagád opened in A.D. 1871. A sum of money has been set apart by him, out of the interest of which needy families of his own Nagar caste are maintained, and poor scholars are provided with their school fees and books.

Mr. Nursingpersád has one son and a daughter. He is held in the highest honour by the Nawab of Junagád and by all those who have watched his career, and have been privileged to come in contact with him officially or socially.

શ્રી મુરસીપુરસાદ મુરસીપુરસાદ મુરસીપુરસાદ મુરસીપુરસાદ.

MURSHIPURSA D MURSHIPURSA D, ESQ., OF JOONAGHUD.

રાજશ્રી નરસિંહ પ્રસાદ હરી પ્રસાદ,

જુનાગઢના.

એ મના વડીલ અહરિવ, અંધારે “ધ્રુવ,” ભમનગરના વતની હતા. તેમના પૌત્ર રામજી—૧૨૬૭ જુનાગઢમાં વેપાર-અર્થે આવી રહ્યા, તેમના પુત્ર અંબાલાએ ત્યાં અનાજનો બેહેળો વેપાર કરવા ઉપરાંત, જુનાગઢનું ૨૧ ગામો વાલું ‘કોડીનાર’ પ્રગલ્ભું ઇબરે રાખી, તે ઉપર પુર સત્તા ભોગવી મથા. તેમના અંક પુરા પુત્ર હરીપ્રસાદે આબરુદાર નાણાવડીઓ સાથે ભાગમાં ખંધો મથાવવા ઉપરાંત, જુદા જુદા રાજ્યના ગામોનો ઇબરે પુર સત્તા મથાવવાના હક્કો સાથે રાખેો હતો, તેઓ આખા કાઠિયાવાડમાં—યજ્ઞ ભઠ્ઠીના ઘે, ત્યાંનાં ઇંગ્રેજી બેહેલા હોદ્દાને તરફથી હંચું મત મેળવી, ધારાજી અને કીમતીના રાજ્ય કારોબાર ઇંગ્રેજ સરકારની દેખરેખ હેઠળ મથાવી, ત્યાંનાં રાજ્ય કુટુંબો તરફથી ઉઠેલી ફરીઆદો વીરોનાં ભેખમ અને વિશ્વાસ બધી કામનો નવિંડો, અંધારા આતરી પૂરું રીતે લાભા હતા. તેમના ૩ પુત્રો મહેશ્વર ૨ જ તે આ હકીકતને યજ્ઞ રાજશ્રી નરસિંહપ્રસાદ છે.

મી. નરસિંહપ્રસાદ, ‘વડનગર નાગર’ છે. તેમને બાઈ બધીબાઈએ, જુનાગઢમાં, ૧૮૨૭ ની ૧૮ મી દીસેમ્બરે જન્મ આપ્યો. એમની ન્યાતની ઓળખ ‘આબયંત્ર,’ તો, વંસીક ઓળખ ‘ધ્રુવ’ છે. એઓના *‘ધ્રુવ’ બેઠ-ઉ બેઠનો અને ૨ બાઈઓ મહેશ્વર કુરગપ્રસાદ હૈયાત છે, એઓ યુજ્જરાતી અને સંસ્કૃત બસેછે, રદુ ‘ધ્રુવ’ બેઠે સમજના અપખં-શ ધરસો છે. અને ૧૮૪૬ મા ૧૪ વર્ષની વયે જુનાગઢના મરહુમ નવાબ હામદખાનજીના વખતમાં, પ્રગણાના વહીવટ દારના કામ ઉપર લાગી, વધતા જઈ, ‘પાટણ’ અને ‘વેરાવળ’ માહાલોના મોહોટા હોશ બોગવ્યા, તે વખતે બલીતા ધયલા અજુજ વાટખાડાને તેમજ ધણાક વાંધેર છુટારાઓને પકડી, ‘ઇંગ્રેજ સરકારને હસ્તક આપ્યા હતા. ૧૮૪૭ માં નવાબે એમને પોતાના ખાનગી-ફેક્ટરીનો વિશ્વાસ હોખ્યો આપ્યો હતો. ૧૮૪૮ માં પોરબંદર અને જુનાગઢના રાજ્યો વચ્ચે, ‘માધવપોર’ અને ‘આજખમેખડી’ ગામોની હદ વીસે તકરાર ઉઠી, તેનો ચુકાદો જુનાગઢની વિરૂધ્ધ જ્યે. મી. નરસિંહપ્રસાદે બારે બેહેનત લઈ, સામેત પુરાવા આપી, પાછો જુનાગઢના લાભમાં શેવટનો દેસલો કરાવ્યો કે, પછે ટુરતજ એ નવાબ બર જુવાનીમાં મરણ પામ્યે, જુનાગઢમાં ‘પંચ’નો રાજ્ય કારોબાર શરૂ થયે, એમને ૧૮૫૧ માં, રાજ્યના ‘વધીલ’ તરીકે રાજકોટ-એન્જીમાં નેમ્યા, તે હોખ્યો ૧૮૫૩ ના જુલાઈમાં એઓએ છોડી, ‘ઇંગ્રેજ એન્જીમાં એન્જીસ્ટ-પોલીટીકલ-એન્જીના ‘સીરસ્ટેદાર’ના હોખ્યા ઉપર નેમ્યા. ૧૮૫૭ માં કીમતીના કાકોરને, પોતાની મા સાથે વાંધો પાડ્યે, ત્યાં જખરી કાપાકાપી થવા જવું જખરું તોક્ષન ઉઠ્યું, ત્યાં જઈ બંદોબસ્ત કરવા એન્જીના નોકરોએ હીમત નહી કર્યે, તે કામમાં મી. નરસિંહપ્રસાદ હીમતથી હાથ ધાલી, ત્યાં ઇંગ્રેજ કોજ સહીત ચડી જઈ, પુરતો બંદોબસ્ત કીધો હતો. અને એજ સાલમાં ગોંડલ રાજ્યનો વહીવટ જ ઇંગ્રેજ દેખરેખ હેઠળ આલતો હતો, ત્યાંના કારબારી અને રાણી વચ્ચે એસ બરી તકરાર ઉઠ્યે, તેની પણ, એઓએજ દુક વખતમાં સમજુતી કીધી હતી. એમ મી. નરસિંહપ્રસાદે, એન્જીમાં ૧૦ વર્ષો તુલ્યી જુદા જુદા ૭ પોલીટીકલ એન્જીનોના હાથ હેઠળ ચાલાકીથી હોખ્યો ખબવી તેઓ તરફથી—પોતાની દુશ્મીઆરી, ઈમાનદારી, બેહેનત, નખ સ્વભાવ, વગેરે બધા ગુણો ખાતર સર્કીફીકો

[illegible][illegible]

Náránji Dulabhji, Esq.,

EX-DIVAN OF VADHVÁN.

MULSHÁNKAR, surnamed 'Booch,' was the first of the family who made a name. His son, Dulabhji, born in A.D. 1798, was appointed *Vákil* to represent Jámnágar in the British Agency at Rajkot. His strict services met with warm approval from H. H. the Jam. The British Political-Agent appointed him—Diván of Gondal, to rescue the small State from its confused affairs. He worked hard and heartily from 1847—54 as British nominee. From 1861—66 he was engaged directly by the Thakor of Gondal as his Diván, and his services met with approbation from the Bombay Government, the late Hon. Court of Directors, as well as from the Chief of that State. He died in 1866, leaving two daughters and a son, Mr. Náránji, the subject of the memoir.

Mr. Náránji, better known as *Nárádbhoy*, born at Dhoráji in Káthiáwár, on 9th October 1831, belongs to the *Vadnágra* Nagar Bráhmín sect among the Hindus. His official name is '*Mehta*,' and he knows Gujáráti and Urdu languages. He began life as a State Storekeeper in Gondal State in 1847. Approving of his expertness and ability in the management of the State, Thakor Rae Singji of Vadhván at once appointed him as his Chief-Diván in 1854. He effected much improvement in the State, and the British Political-Agents, Colonels Anderson and Law, gave him warm thanks in January 1873. He—relieved the State from heavy debts, and improved its revenue in a manner equally advantageous to the State and the subject. During his administration were built at the State's expense a bridge across the river Bhogává, an hospital, a jail, a charitable dispensary, a school-house for boys and another for girls, a ginning factory, *bazar* or market, and the police lines. During the minority of H. H. the late Thakor Dajiráj of Vadhván, the British Government managed the State as trustees, and Mr. Náránji—had the full power of administration relegated to him from 1873. In July 1875, the Government expressed their approval and warm approbation of his administration, but the next year he resigned the Premiership of the Vadhván State in consequence of disagreement or difference with the Queen-mother. He now holds office of a Revenue-Commissioner in the State of Jámnágar.

Mr. Náránji has *no* male issue but only a daughter. His stature is short and well-built. He is an active, intelligent,—and painstaking gentleman,—well-known in the province of Káthiáwár.

રાજ્ય ના રણી દુલભી,

માણ દીવાન, વલ્લાહના.

* ભુએ નર-
સીંહ પ્રસાદ હરી
મસાદ.

આ નારદાર આનંદાનથી ઉતરેલા શ્રી. નારણના વડીલ મુળદાર “બુચ” ની ઓળખથી ભણીતા હતા, તેમની સ્ત્રીક પુરા પુત્ર દુલભીને મેળી સ્વર્ગવાસી થયા. દુલભીએ, ભગવતના વધીય તરીકે રાજકોટ-મિર્જાપુરમાં રહી, હોશીઆરીથી કામ બજાવવા ખાતર. એ રાજ્ય તરફથી સામારી અને માન મેળવ્યું હતું. જોડણના ઠાકોર ભાણુભાઈના અમલમાં એ રાજ્યના બગેલા વહીવટને સુધારવા એમને ઇંગ્લેન્ડ સરકારે ૧૮૪૭—૫૪ સુધી દીવાન નેમી, રાજ્ય-કાર્યાલય સોંપી હતો. તે દરમિયાન એ રાજ્યમાં ઠાકોર સમુદાયના વખતમાં, ત્યાંના મુશ્કેલી વહીવટ સુધારી મળ્યુંથી ઉપર લાવવા, એમને ૧૮૫૧—૫૬ તુધી રાજ્ય-અધિકારી નેમ્યા હતા. એમ માને ગાળે એ વાર દીવાન બની ફોર્ટ મેંડ નીવડવા ખાતર, એમને, તે વખતની ‘ધી મિનિસ્ટ્રી’માં એમને દાયરકેસ’ તેમજ મુખ્ય સરકાર, અને કાઠીઆવાડ-મિર્જાપુર, તરફથી ૧૮૪૪ ના ભનેવારી અને ૧૮૫૫ ના ફેબ્રુઆરી અને ઈંગ્લેન્ડમાં—સામાસી મળી હતી. દુલભી ૧૮૫૬ માં સ્વર્ગવાસી થઈ એ બેઠીએ અને સ્ત્રીક પુત્ર તે આ દુલભીને લગતા શ્રી. નારણને મેળીયા.

શ્રી. નારણજી ઉર્ફે નારડ બાઈ, “ગેહતા” ની ઓળખથી અણીતા અને કાઠીઆવાડના ધોરણ, સેઢરમાં ૧૮૩૧ની ૧૯મી અગસ્ટને જન્મ્યા, તેઓ હાલમાં ‘વડનગરા નાગર’ બાલક ન્યાતવા, અને મુળરાતી, ઉરફ, બાપા અણે. ૧૮૪૭ માં ગેહસે એઓ ઝોંડલ રાજ્યમાં ‘અણીગરા’ ના કામ ઉપર લાયા અને રાજ્ય વહીવટને લગતાં પણ સારો અનુભવ ગેઓ, પછે એમની માહોશી અને ચંચ-લાઈ ગેઈ ૧૮૫૪ માં વલ્લાહના મરફુમ ઠાકોર સાહેબ રાયસંગજીએ એમને પોતાના—દીવાનનો માન અને બેખમળથી હોધી આપ્યો, તે, એઓએ માણુ રીતે ૨૨ વર્ષોની લાંબી મુદત તુધીક બોમવી, ત્યાં પ્રજા ઉપયોગી પુષ્કળ કામો બજાવી, રાજ્ય અને રાયસંગજી સરખો લાભ કરનાર મણક સંમીન મુધારા કરી, વલ્લાહ તાલુકાને આપાદી ઉપર લાવી ખીલવવા બારે ગેહનત લીધી હતી, જે ખાતર તે વખતના પોલીટીકલ-એન્ડો કરનલ લો અને આન્દરસને, પોતાના ૧૬ મી અનેવારી ૧૮૭૩ ના ઠરાવમાં, શ્રી. નારણભાઈની ગેહનત કોસેશ અને સાલાકીયમાં રાજ્ય-વહીવટ ખાતર સંતોષ જણાવી સાબાસી આપી હતી. એઓએ, રાજ્યનું ચડી મણકું કરન આદ કરી, આવક મુધારી, તીબેરીમાં વધારો થીધો હતો. વલ્લાહ સેઢરમાં પેસતાં ‘બેગાવા’ નંદી ઉપર નાખેલો મુસોબીત પુલ, ઓસ્પી-ટલ, સ્કૂલ, ગેલ, બજાર, પોલીસ-સ્ટેશન, રંગગેહલ, ઉતારાની જમ્યા, ગમોની દીવાલબંધી, વીગરે અઢેર બાંધકામો એમનાં વખતમાં થયાં, તેમજ ઈંગ્લેન્ડ સ્કૂલ, મુળરાતી નીસાળો, કન્યાશાળા, અને ધર્મનું-દવા-ખાતું રાજ્યના અરે ઉપડીયાં, અને દરબારી ‘જર્નલ ક્રેકટરી’ સ્થપાઈ હતી. એમનાં વખતે, ‘બરોડા ગેલે કંપની’નું વલ્લાહ ડરમીનસ સ્ટેશન, અને ‘કોટન મારકેટ,’ પણ મુલ્યાં હતાં. એમની એકીનદારી-વીસે, ઈંગ્લેન્ડ સરકારને એટલો તો વિશ્વાસ મેલો હતો કે, વલ્લાહના ઠાકોર સાહેબ રાયસંગજી સ્વર્ગવાસી થયે, તેમના કુવર તે હાલ સ્વર્ગવાસી થયા ઠાકોર સાહેબ દાજરાન ત્યારે નાધલી વધના હોવે, રાજ્યની દેખરેખ ઈંગ્લેન્ડ સરકારને હસ્તક જવે, તેણે ૧૮૭૩ માં, ત્યાંનો પુરખખત્યાર વહીવટ એકલા નારણભાઈને સોંપ્યો હતો. જે વહી હોશીઆરીથી ચલાવવા ખાતર, એ સરકારે ૧૮૭૫ ની જુલાઈમાં મણા સારા વીચારો જણાવી સાબાસી આપી હતી; પણ પછે, એ દીવાનને, વલ્લાહના ચંચલ કેળવણી અને અરં નીતીમાન રાણી સાહેબ સાથે ગેર સમજુતી થયે, રાજનામું આપી ૧૮૭૫ ની આપેરીએ એ ઓધી છોડ્યો. બાદ, ઝોંડલના રાણી સાહેબના ખાંનગી હોધીદાર તરીકે થોડી મુદત હોધી બજાવ્યા પછે, હાલ એઓ ભગવતમાં રેવીનુ-કમીસનરનો હોધી બેગવે.

શ્રી. નારણજી, બાઈ ઇજાકુર સાથે પરપવા, તેણીએ એક જ બેઠીને જન્મ આપેલો. એમની, કદે ડીગણ, માંધે મળવળ, ચંચળ, અને ગેહન, ૫૫ વર્ષની વયના મૃત્યુ થયે. તેમની કાઠીઆવાડમાં સારીપો ભણીતા છે.

